

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЗГОРӢ

**Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айнӣ**
*(Серияи 2. Педагогика ва психология, методикаи
таълими фанҳои гуманитарӣ ва табиатшиносӣ)*

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
**Издание Таджикского государственного
педагогического университета имени Садриддина Айнӣ**

**(Серия 2. Педагогика и психология, методика
преподавания гуманитарных и естественных
дисциплин)**

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
**Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni**

*(Series 2. Pedagogy and psychology, methods of teaching
humanitarian and natural disciplines)*

№2 (12)

Душанбе – 2022

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмӣ пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2022 таҳти № 230 /ЖР-97 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2708 - 5759

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айни

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:

vestnik. tgpu@gmail. com

Сомонаи маҷалла:

www.pedagog.tgpu.tj

Сармуҳаррир: *Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло* – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Сангинов Дониёр Шомаҳмадович* – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: *Одинаев А.Н.*

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Шохиси иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. [http: //elibrary.ru](http://elibrary.ru)

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Иматова Л.М. - доктори илмҳои педагогӣ, дотсент

Мачидова Б. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Нуров А. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Нуъмонов М. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Раҷабов Т.Б. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Сайфуллоев Х.Г. - доктори илмҳои педагогӣ, дотсент

Шаришова Д.Я. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 27 января 2022 года за № 230/ЖР-97

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала:
www.pedagog.tgpu.tj

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Саингинов Дониёр Шомахмадович* - доктор юридических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Одинаев А.Н.*

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Иматова Л.М. - доктор педагогических наук, доцент
Маджидова Б. - доктор педагогических наук, профессор
Нутмонов М. - доктор педагогических наук, профессор
Нуров А. - доктор педагогических наук, профессор
Раджабов Т. Б. – доктор педагогических наук, профессор
Сайфуллоев Х.Г. – доктор педагогических наук, доцент
Шарипова Д.Я. – доктор педагогических наук, профессор

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on January 27, 2022 for No. 230/ZhR-97

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:

vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website:

www.pedagog.tgpu.tj

Editor-in-chief: Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo - Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: Sainginov Doniyor Shomakhmadovich - Doctor of Law Sciences, Professor, Vice-rector on Scientific Affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: Odinaev A.N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. <http://elibrary.ru>

THE EDITORIAL BOARD:

Imatova L.M. - doctor of pedagogical sciences, Associate Professor

Majidova B. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Nugmonov M. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Nurov A. - doctor of pedagogical sciences, Professor

Radjabov T. B.- doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Saifulloev H.G. - doctor of pedagogical sciences, Associate Professor

Sharipova D.Y. - doctor of pedagogical sciences, Professor

МУНДАРИҶА / СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҶОИ ПЕДАГОГӢ / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Рамазонов Д.С. Нақши бозӣ дар рушд ва ташаккулёбии қобилияти эҷодии кӯдакон	7
Ғаримадов Ғ.Н. Усулҳои фаъоли таълим дар пешрафти қори таълиму тарбия	10
Раҳмонова Н.Х. Худшиносии миллӣ ва тарбияи ватандӯстӣ дар кӯдакони синни томақтабӣ	14
Аишуров С. Асосҳои педагогӣ - иҷтимоии омода намудани даъватшавандагон ба хизмати ҳарбӣ	21
Давлатшоева Р.Х. Дидактические условия формирования нравственного воспитания учащихся в учебно-методическом процессе	26
Бобохонов Ҷ.С. Технологияи таълимӣ фосилавӣ ва муҳити иттилоотӣ	30
Бегова Ф.И. Проблема развития культуры учебной деятельности как важнейшая социальная задача современных образовательных учреждений Республики Таджикистан	37
Исломов О.А., Файзиёва Ҳ. А. Афсона – воситаи асосии ташаккули ҳиссӣ-иродавӣ ва тарбияи ахлоқӣ-маънавии хонандагони хурдсол	39
Маҳмадуллоева Ш.Н. Роҳ ва усулҳои муассири низомӣ таҳсилоти кредитӣ дар фаъольолгардонии равандҳои маърифатӣ донишҷӯён	45
Неғматова М.М. Коммуникативная компетентность выпускников педвузов	51
Шарипов Р.С. Фарҳанги интернетӣ - падидаю зухуроти иҷтимоӣ	55
Джумаев И. М. Дидактические особенности лексико-семантического перевода терминов с таджикского на английский язык	62
Мавлонова И., Мадждидова Б. Ташаккули қобилияти коммуникативию нутқии донишҷӯён дар раванди таълими забони англисӣ	66
Ганиева Б. Ҷ. Оилаи солим-асоси ҷомеаи солим	71
Гуломнабиев С.Г. Оид ба тасвири графикаи ҳалли муодилаҳои дифференсиалии оддӣ ба воситаи барномаи Maple	75
Дадобоева М.С., Лутфуллои С. Моҳият ва хусусияти дарси ҳамгирои хонандагони синфҳои ибтидоӣ	84

ИЛМҶОИ ПСИХОЛОГӢ / ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Бободҷонова Н. Д. Вазъи ҳозираи тадқиқи оила ҳамчун омилҳои асосии тарбияи наврасон	89
Бобойёров Х.Х. Нақши типҳои фаъолияти олии асаб дар инкишофи тафаккури хонандагон	97
Шахнозаи С.Т., Аҳмедзода Т.А. Изучение особенностей личности как факторов формирующих жизненный путь	101
Ризвонова З.П. Зӯрварӣ дар оила ҳамчун масъалаи иҷтимоӣ –психологӣ ва ҳуқуқӣ	106
Аминов А., Раҷабова М. Масъалаи мубоҳишавӣ дар илми психология	114
Акрамова М., Сулейманова А.Г. Психическое развитие учащихся через социо - игровое обучение	119

МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ ФАҶОИ ГУМАНИТАРӢ ВА ТАБИӢ / МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ И ЕСТЕСТВЕННЫХ ДИСЦИПЛИН

Назарова И. Ҷанбаҳои методи муносибати босалоҳият ба таълими достони «Фарҳоду Ширин»-и Алишер Навоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ	123
---	-----

Сангинова Ш.А., Турсунова Ш.А. К вopросу овбуचना лексике англійского языка в таджикской аудитории	129
Саидходжаева Т.А. Проблемное овбучение на уроках иностранного языка – способ формирования творческой активности и познавательных интересов личности.....	133
Холов М.Р. Мафхум ва равишҳои ташаккули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ ҳангоми таълими забонҳои хориҷӣ	136
Алимов А.Б. Методҳои алгебравӣ ҳалли масъалаҳои геометрӣ (оид ба созишҳо).....	142
Одинаева М.Т. Устранение явления интерференции на занятиях русского языка.....	146
Сайфуллоева З.Х. Технологияҳои инноватсионии педагогӣ дар ташаккули салоҳияти зеҳнӣ-математикӣ донишҷӯён.....	151
Бобохонова Ш.Н Таҳлили ҳолати проблема дар таҳқиқотҳои психологӣ- педагогӣ ва методӣ	157
Раҳимов А.А., Раҳматуллоева М.М. Оиди баланд бардоштани сифати қабули имтиҳонҳои марҳилавӣ ва ниҳой аз фанҳои табиӣ – риёзӣ дар низоми кредитии таҳсилот дар донишгоҳҳои олии техникӣ	162
Розиқов Б.Х. Презентатсияи мултимедӣ ва истифодаи он дар дарси забони англисӣ	168
Убайдуллоева Ф.А. Формирование методической компетенции будущих преподавателей английского языка с целью подготовки к педагогической практике в школе.....	175
Бобоева И. А. Муҳимтарин чанбаҳои таҳаммулпазирӣ дар афкори суҳанварон (дар мисоли ҳештаншиносӣ ва фазилати айбпӯшӣ)	181
Умаров У.С., Раҷабов У.Х. Салоҳиятҳои омӯзгори физика зимни ташкилу гузаронидани таҷрибаҳои намоишӣ	185
Бозоров Х. Ба кори мустақилонаи таълими забони модарӣ одат кунонидани талабагонии синфҳои ибтидоӣ	194
Файзуллоева М.М. Чариева С.А. Аҳамияти кори мустақилона дар ташаккули маҳорату малакаҳои хонандагон дар омӯзиши фанни химия.....	200
Умарзода С. У., Нурализода А.Н. Дидактические условия способствующие подготовке будущих преподавателей к работе в условиях кредитной системы	205
Қувватов С.Д. Забони имову ишора ва роҳҳои омӯзиши он дар раванди таълим	210
Нугмонов М., Шарипов Қ. Усулҳои арзёбии маҳорату малакаи омӯзгори ояндаи математика	214
Қамоли Б. Услуби методикаи омӯзиши мавзӯи тақсими давраҳо ба ҳиссаҳои баробар дар курси «геометрияи тасвирӣ ва нақшакашӣ».....	220
Ишматова Ш. Формирование лингвистических компетенции при обучении русскому языку	224
Азимова Н.С. Методические проблемы современного процесса обучения математике на основе компетентностного подхода.....	228
Ганиева М.А. Формирование компетенции будущих учителей из образительного искусства в процессе пленэрной практики	234
Исмадинов А.М. Ташаккули маданият ва тарбияи экологии хонандагон дар омодагии касбии муаллимони оянда ...	237
Собко В.И. Научно-исследовательская работа студента как форма реализации автономно ориентированного подхода в обучении	243
Ахмедова М.Ф. Ҷабҳаҳои назариявии омодаسازی омӯзгорон ба иттиоотикунонии раванди таълим	249

**НАҚШИ БОЗӢ ДАР РУШД ВА ТАШАККУЛӢБИИ
ҚОБИЛИЯТИ ЭҶОДИИ КӢДАКОН***Рамазонов Д.С.**Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ*

Қобилияти эҷодӣ чунин намуди қобилият аст, ки он мутаалиқ ба тафаккури эҷодӣ буда, дар бунёд ва азнавсозии арзишҳои моддино маънавӣ зоҳир мегардад ва минбаъд такмил меёбад.

Дар инсон қобилият ва рушди он метавонад дар зинаҳои гуногун қарор дошта бошад. Дарачаи баланди қобилият ва рушди намудҳои он ки хеле зиёданд, ба монанди, қобилиятҳои мусиқӣ, бадеӣ-эҷодӣ, математикӣ мусиқӣ, муҳандисӣ ва ғайраҳо одатан ба мавҷудияти нишонаҳо, аломатҳои модарзодии он алоқаманд карда мешаванд. Одатан қобилиятҳои арзи вучуддоранд, ки онҳо дар натиҷаи таъсири муҳити иҷтимоӣ, иҷроӣ вазифаҳои касбӣ, машғул шудан ба ҳунариҳои мардумӣ ва ғайраҳо шакл гирифта ба иҷроӣ фаъолиятҳои муайян алоқаманд мебошад.

Фаъолият яке мафҳумҳои калидӣ дар илми муосир буда дар он фаолиятнокии бошуурона, бунёдкорона ва мақсаднокӣ чабҳаи иҷтимоидоштаи инсон ифода меёбад.

Бозӣ яке аз намудҳои фаъолият буда он дар таълим, тарбия, фарҳангу фароғат ва рушди шахсият аҳмияти қалон дорад. Махсусан нақши бозӣ, фаъолияти бозикунӣ дар рушди инсон дар давраи томақтабӣ нақши муҳим дорад. Бояд қайд кард, ки бозӣ ҳамчун фаъолияти мустақилона ва пешбаранда характери иҷтимоӣ дошта (Г.В.Плеханов) барои худкардани таҷрибаи иҷтимоӣ, тарбия, таълим, ташаккулӣ шаҳсият таъсир мерасонад. Ба вучуд омадан ва шаклириии он дар давраи томақтабӣ яъне 3-7 солагӣ чун фаъолияти пешбаранда дар заминаи муносибати эмотсионалии кӯдак бо калонсолон (то 1 солагӣ); амалкунӣ, бозикунӣ бо ашӯҳо (то 3 солагӣ) алоқаманд буда дар заминаи онҳо бозӣ чун фаъолияти махсуси пешбаранда, инкишофдиҳанда шакл мегирад [5, с.314].

Маҳз дар давраи томақтабӣ дар бозӣҳои сюжетдорӣ, нақшофарӣ, серҳаракат, мусиқӣ-эҷодӣ, дидактикӣ сахнавиқардашуда, сохтмонӣ, бозӣ-хороводҳо ва ғайраҳо маҳорат ва қобилияти умумӣ ва махсуси кӯдакон зухур мегардад ва инкишоф меёбад.

Бояд қайд кард, ки дар илми психологияи бачагона ва педагогикаи томақтабӣ дар асоси баҳисобириии мустақилонокӣ ва маҳорату қобилияти эҷодкории кӯдакон бозӣҳо аз таърифи Н.К.Крупская, П.Ф.Лесгафт, К.Гросс, Ж.Пиаже, А.В. Запорожетс, А.П.Усова, З.М.Богуславская, Е.О.Смирнова, С.Л. Новоселова, Д.Б. Элконин, Л.П.Обухова ва дигарон гурӯҳбандӣ карда шудаанд. Кулли муҳаққиқон дар гурӯҳбандии худ рисолатӣ иҷтимоӣ-фарҳангии бозӣҳоро дар бозӣҳои нақшофарии кӯдакон таъкид намуда ин амалро воситаи муҳими азхудкунии фарҳанги халқи худ, маҳорату малақаҳои иҷтимоӣ меҳисобанд [4, с.254].

Дар назария ва амалияи таълиму тарбияи кӯдакони синни томақтабӣ бозӣҳои дилхушқунанда, бозӣ хушхолиҳо, бозӣ хороводҳо, бозӣҳои мусиқӣ дидактикӣ, бозӣҳои сахнавиқардашуда (бо истифодаи амалҳои нақшофарӣ мусиқӣ суруду песаҳо) истифода бурда мешаванд, ки онҳо ҷузъи таркибии фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ, фарҳангӣ, фароғатӣ, истироҳатии кӯдаконро ташкил менамояд. Мазмун, мақсад, роҳу усулҳои ташкилу гузаронидани онҳо дар чараёни омӯзиши фанни «Назария ва методикаи тарбияи мусиқии кӯдакон дар муассисаҳои томақтабӣ» ба мутахассисон таълим дода мешавад.

Аз нигоҳи психологӣ бозӣ чун фаъолияти пешбаранда барои ба вучуд омадан ва рушд ёфтани дигаргунҳои арзишманду мусбат дар психология ва рафтори кӯдакон мусоидат намуда яке аз омилҳои омода намудани онҳо ба мактаб мегардад. Психологҳои шинохтаи рус Л.В.Виготский, Д.Б.Элконин, А.Н.Леонтев ва дигарон дар асоси таҳқиқ намудани қонуниятҳои инкишофи психологии кӯдакон дар давраҳои гуногуни синни солии инкишоф мафҳуми фаъолияти пешбаранда, инкишофдиҳандаро ба илми муосир ворид намуданд, ки дар заминаи он таҳқиқотҳои муосир идома доранд (Р.И.Жуковская, В.Г. Нечаева, Т.Абдулло ва дигарон) [1, с.89].

Бозӣ ҳам яке аз падидаи фарҳангӣ ва иҷтимоии ҳар як халқу миллат дар зинаҳои муайяни таракқиёти иҷтимоӣ ва фарҳангии маънавии ӯ ба ҳисоб меравад. Санъатшиносии маъруфи тоҷик профессор Н.Х. Нурҷонов бозиҳои кӯдаконро ҳамчун арзиши фарҳангии халқӣ тоҷик ҳисоб карда, таъкид менамояд, ки санъати театри аз бозиҳои халқӣ сарчашма гирифтааст. Маҳз маҳорат, қобилият, истеъдоди нақшофарӣ бо номи иҷро намудани нақш, бозӣ карда тавоништан дар сахнаи хунар, офаридани симою гуфтору амали қаҳрамон эътироф шудани маъною муҳтавои асарӣ сахнаӣ, инчунин хунармандро ифода менамояд. Дигар муҳақиқони тоҷик бозиро ҳамчун воситаи тарбияи сифатҳои ҷисмонӣ ва ахлоқӣ иродавӣ аз тарафи Н.Н.Турсунов, Б.Мачидова, Ш. А. Сафаров, Г.А.Курбонова, Б.Асозода ва дигарон мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор гирифтаанд [3, с.106].

Омуҳтан ва таҳлили заминаҳои барномавӣ- методии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти томактабии кишвар: Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак (аз рӯзи таваллуд то 6-7 солагӣ), Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон» нишон медиҳад, ки ташкилу баргузор намудан, таъмин намудани роҳбарии педагогӣ ба намудҳои гуногуни бозиҳо вобаста ба иҷро намудани вазифаҳои мушаххаси таълиму тарбиявӣ талаб карда шудаанд.

Чӣ тавре, ки дар боло таъкид гардид, одатан дар илми муосир эҷодкорӣ гуфта фаъолиятро меноманд, ки натиҷаи он ба бунёду ташкилдихии арзишҳои моддию маънавий равона карда мешаванд. Оё фаъолияти бозикунӣ, ки он характери иҷтимоӣ дошта ба қонунҳои гардонидани талаботҳои маънавий иҷтимоии кӯдак равона карда шудааст, фаъолияти эҷодӣ шуда метавонад? Ба ин савол Л. С. Виготский ҷавоб дода таъкид менамояд, ки «ҷое ки инсон ҳаёл мекунад чизеро таъғир медиҳад, аз одате, ки даст мекашад барои дигарон ва худ заррае навгониро бунёд месозад, он ҷо эҷодкорӣ зоҳир мегардад» [2, с.368]

Л.А.Венгер нишондиҳандаҳои рушди қобилияти эҷодкории кӯдакро дар бозӣ аз инҳо иборат медонад: рушдҳои суҷаи (сюжети) бозӣ, бо тамоми ҷузъиёт қор карда баромадани образҳо (нақшҳо) ва аҷибу бесобиқабудани суҷа. Дар таҳқиқотҳои Н.Е.Веракса бошад ба меъёрҳои бозикунӣ ворид кардани ашёҳои предметҳои ивазкунанда, қобилияти пешниҳод намудани ғояву матлаби нав, рушди ҷузъҳои эмотсионалии суҷаи бозӣ таъкид карда шудааст. Аз рӯ бозии мазмундори нақшофарии (суҷетӣ ролҳои) кӯдаконро як шаклҳои бунёдҳои диалектикий шуур ҳисобидан мумкин аст, ки онро ба ҳар як кӯдак муталлиқ ҳисобидан мумкин аст. Кӯдак ҳангоми бозикунӣ ашёҳои ихотакардари дар вазъияту ҳолатҳои гуногуни ҳаёти тасаввур менамояд. Дар натиҷа ӯ кӯшиш менамояд барои бартарафсозии мушқилотҳои тасаввуркард худ роҳи усулҳои гуногунро фикр намояд, онҳоро истифода бурда ба муваффақияти дилхоҳ ноил гардад.

Барои эҷод намудани ғояву андешаҳои нав, иҷрои амалҳои бозикунӣ кӯдак аз дониш, маҳорату малақаҳои азхудкардааш истифода бурда, дар ҳама вазъияту ҳолатҳо ғолибиятро таъмин намуда метавонад.

На ҳама вақт қоидаҳои бозикунӣ, ки аз тарафи калонсолон иҷроӣ ҳатмии онҳо аз тарафи кӯдакон талаб карда мешавад, ба онҳо қобили қабул мегардад. Сипас онҳо кӯшиш менамоянд қоидаҳои наву барои худ мувофиқу ҳаловатбахшро фикр намоянд, эҷод созанд ва тибқи онҳо амал намуда таҷрибаи иҷтимоиро аз худ намоянд, маҳорату қобилияти худро инкишоф диҳанд. Аз нигоҳи психологӣ онҳо амсилаи рафтори худро ҳамчун «МАН» таҳия намуда аз доираи қоидаҳои бозикунӣ бароянд. Чунин амал метавонад минбаъд сарчашмаи рушди нерӯи эҷодӣ ва худинкишофдихии шахсӣ гардида барои шаклгирии шахсияти кӯдак имконият диҳад.

Дар кӯдак талабот ба фаъолияти бунёдкорӣ ва мустақилнокӣ дар раванди бозикунӣ қонунҳои гардонда мешавад ва худ ин талаботҳо ӯро ба бозикунӣ водор месозад. Хангомӣ бозикунӣ беҳамто ва соҳиби қобилияти эҷодкорӣ доштани кӯдакони синни томактабӣ нишон медиҳад. В.П.Петровский таъкид менамояд, ки «самтирӣ бо чунин беҳамто будан дар рафтори ғайримаъмулии кӯдак зоҳир гардида дар муошират барои ҳамсолону калонсолон ӯро ҷаззобу дилкаш менамояд». Чунин самтирӣ ба кӯдак имконият медиҳад дар фаъолиятҳои якҷоя самаранок иштирок намоянд. Ин амал барои соҳиб шудан ба арзишҳо ва фаъолияти ҳаётгузаронӣ мусоидат менамояд [5, с.126].

Нақши дигари бозиҳо дар рушди қобилияти эҷодкорӣ кӯдакон дар он аст, ки ҳар як кӯдак барои бозии якҷоя рафиқ, дӯст, дугона, ҳамсолеро тасаввур мекунад, онҳо интиҳоб менамояд, ки бо ӯ

хамкорӣ намояд, шодио ҳаловати бозии якҷояро аз сар гузаронад ва махсусан, асрору махфияти алоҳидаи заруриро дар худ ниҳоят дошта тавонад. Падидаи муҳим дар бозӣ барои кӯдак ин раҳой аз танҳой, бартараф кардани тарс, қонъ гардондани талабот ба муошират, боварӣ ҳосил намудан ба қувваю арзишмандии худ аст, ки он дар иҷтимоишавӣ, рӯшди маҳорату зеҳни иҷтимоӣ хеле муҳим аст. Т.П.Абдулова таъкид менамояд, ки 65% кӯдакони синни томақтабӣ рафиқ - дустӣ худро аз бозичаҳои инъикоскунандаи образи одамону ҳайвонҳо, ки бо онҳо бозӣ намудан, ғамхорию дилсузӣ карда барқарорсозии муошират имконпазир аст, интиҳоб менамоянд. «Гуфтугуй» бо чунин «рафиқон»-и рамзӣ имконият медиҳад дар онҳо барои рушд ва шаклгирии рефлексия (ба имконият, дастовард ва камбудии худ баҳо, додан), худшиносӣ ва креативнокии онҳо мусоидат менамояд.

Рафиқи тасаввуршуда (образи одамону ҳайвонҳо) барои машқ кардану баргузорнамоии муколама ба ҳамсолон ва шаклгири малақаҳои иҷтимоӣ мусоидат менамояд. Муҳаққиқони хоричӣ дар ақидаанд, ки муколама ба рафиқи тасаввуршуда мавҷудияти маҳорати муоширату муколамаи дустана ва омодагии кӯдак ба таъсири мутақобила бо кӯдакону калонсолон мебошад.

Татқиқотҳои Т.А.Репина оид ба масъалаи иҷтимоишавии чинсияти духтарону писарҳо дар муассисаҳои таҳсилоти томақтабӣ нишон медиҳад, ки фаъолияти бозикунӣ имконияти неруи рушди гендериро таъмин менамояд. Ҳангоми интиҳоби нақшҳои писаронаю духтарона, интиҳоб ва истифодаи бозичаҳои муттаалиқ ба бозичаҳои писаронаю духтарона онҳо кушиш менамоянд на танҳо сифатҳо шахсии ахлоқӣ- иродавӣ, инчунин маҳорату қобилиятҳои эҷодии худро инкишоф диҳанд.

Бозичаҳои шифохӣ байни кӯдакон маълум буда дар таҷрибаи кори таълиму тарбиявии муассисаҳои томақтабӣ, чун бозичаҳои дидактикии шифохӣ, дар педагогикаи халқи чун суруду таронаҳои навозишию дустдорӣ зиёд мавриди истифодабарӣ қарор гирифтааст. Бояд қайд кард, ки эҷоди калимаҳо, қофиябозӣ суруду таронаҳои навозишию дустдорӣ оҳанг ва лаҳни ба худ доранд. Онҳо метавонанд ҳазлу шухӣ, хушҳоливу болидаруҳиро дар худ ифода намуда барои кӯдакон чаззобу дилкаш, ҳаловатбахшу хушҳолкунанда бошанд ва чун воситаи инкишофи нутқ ва азхудкунии лафзи модарӣ хизмат менамоянд. Бозичаҳои шифохиро Т.П.Абдуллоева ба гуруҳи бозичаҳои анъанавии халқӣ ворид намудааст, ки аз онҳо ҳам кӯдакон ва ҳам калонсолон истифода мебаранд [4, с.256].

Маълум аст, ки бозичаҳои шифохӣ эҷодкардаи калонсолон барои кӯдакон дар таҳқиқотҳои этнографӣ (Н.А.Кисляков, М.С.Андреев, А. Мардонова), фолклоршиносӣ (Р. Амонов, Б.Шермухамедов), педагогӣ (Н. Турсунов, М. Нарзуллоева, Г. Курбонова), мувофиқи мақсаду вазифаҳои таҳқиқотҳои онҳо то андозае мавриди омӯзишу таҳлил қарор гирифтаанд. Масалан, Б. Шермухамедов бозичаҳои маъмул ва фолклори мавсимии бачагона; сурудҳои алла, таронаҳои дустдорию навозишӣ ва маросимии тоҷикони минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон ва тоҷикони Самарқанду Бухороро омукта пешкаши хонандагон намуда аст [3, с.106].

Хулоса таҳлили адабиётҳои илмӣ психологӣ, педагогӣ, таҷрибаи муассисаҳои таҳсилоти томақтабӣ нишон медиҳанд, ки дар рушду шаклгирии қобилиятҳои эҷодии кӯдакони синни томақтабӣ бозӣ ва бозикунӣ чун фаъолияти пешбаранда, инкишофдиҳанда нақши муҳим дорад. Вале таъсири намудҳои бозӣ, ки дар илми муосир мувофиқи мақсаду вазифаҳои муҳаққиқон гуруҳбандӣ гардидаанд дар рушд ва шаклгирии қобилияти эҷодии кӯдакон ҳар яке дар алоҳидагӣ ба таҳқиқоти илмӣ ниёз доранд.

АДАБИЁТ

1. Абдулова Т.П. Психология игры: современный подход: Учеб. пособия для студ. высш. учеб завед. Т.П.Абдулова. М., 2009- 208с.
2. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка. Вопросы психологии. Л.В.Выготский. М. 1966. -360с.
3. Мачидова Б. Фаъолияти кӯдакон. Б. Мачидова, Душанбе, 2015.-180с.
4. Немов Р.С. Психология. Стоварь -саравочник В.двух частях. Част 1Р.С.Немон.М. 2007-303с
5. Репина Т.А., Проблема полоролевой потсиализации. /Т.А. Репина.М.-2004с.
6. Шермухамедов Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик. / Б. Шермухамедов. Душанбе, 1973-188с.

РОЛЬ ИГРЫ В РАЗВИТИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ

ТВОРЧЕСКИИ СПАСОБНОСТИ ДЕТЕЙ

В данной статье рассматриваются проблемы развития и формирования творческих способностей детей дошкольного возраста в процессе игровой деятельности исходя из игры как ведущей деятельности в данном периоде развития личности ребенка

Цель статьи даны основные характеристики игр для детей способствующие формированию творческих способностей на основе анализа зарубежных и отечественных исследователей.

По результатам исследования особое внимание уделено роли игры в социализации детей, освоения социального опыта, так как дошкольный возраст- самый «игровой» период детства, фундамент усвоения новых видов деятельности, накопления потенциала для дальнейшего развития.

Статья имеет научно-аналитический характер определяющий дальнейшие направления опытно-экспериментальной работы.

***Ключевые слова:** игра, творческие способности, дети, дошкольного возраста, ведущей деятельностью, социализация, исследований, потенциал, прогресс, ученный, зарубежные.*

THE ROLE OF THE GAME IN THE DEVELOPMENT AND FORMATION OF THE CREATIVE RESCUE OF CHILDREN

This article examines the problems of the development and pharmaceuticalization of the creative rescues of preschool children in the process of play activity based on play as the leading activity in this period of development of the child's personality.

***Purpose of the article:** The main characteristics of games for children that contribute to the formation of creative abilities are given on the basis of the analysis of foreign and domestic researchers.*

***According to the results of the study:** Particular attention is paid to the role of play in the socialization of children, the development of social experience, since preschool age is the most «playful» period of childhood, the foundation for the assimilation of new types of activity, the accumulation of potential for further development.*

The role of the game in development and formation The article has a scientific and analytical character that determines the further direction of experimental work.

***Key words:** play, creativity, children, preschool age, socialization, research, potential, development, scientific, foreign.*

Сведения об авторе:

***Рамазонов Давлат Сулаймонович** - старший преподаватель кафедры теории и методики музыкально-художественного воспитания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, Тел: (+992) 918230147;*

About the author:

***Ramazonov Davlat Sulaimonovich** - senior teacher Department of Theory and Methods of Music and Art Education Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Tel: (+992) 918230147*

УСУЛҶОИ ФАЪОЛИ ТАЪЛИМ ДАР ПЕШРАФТИ КОРИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ

Ғаримадов Ғ.Н.

Донишгоҳи технологӣ ва инноватсионӣ дар иш. Қӯлоб

Раванди таълим ба интихоби тарзу усул, шаклҳои ташкили дарс вобаста мебошад. Аз ин рӯ, ҳар омӯзгор мекӯшад, ки дарсу машғулиятҳоро дар сатҳи баланд гузаронад ва ба донишандӯзии хонандагон мусоидат намояд. Гуфтан ҷоиз аст, ки интихоби усули дуруст асоси раванди таълим ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷода чунин гуфтан мумкин аст, ки методи таълим ҳамчун усулҳои фаъолияти муаллиму хонандагон, илмест дар бораи роҳу тарз, воситаҳои омӯхтани маҷмӯи муайяни дониш,

ҳосил намудани маҳорату малака, ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон ва вусъати қобилияти онҳо мебошад. [1, с.50]

Маълум аст, ки солҳои охир нисбати фанҳои табиатшиносӣ ба риёзӣ дониши гирифтаи хонандагони муассисаҳои таълимӣ ҷавобгӯи даври замон шуда наметавонад. Бинобар ин ба мо омӯзгорон лозим аст, ки дар нисбати таълиму тарбия роҳи усулҳои нав ба нави методикаи таълимро истифода барем.

Дарс аз рӯи усулҳои фаъоли таълим яке аз роҳҳои фаъолгардонии хонандагон, шавқовар гузаронидани ҷараёни дарс ба шумор меравад. Дар ин бобат мо омӯзгорон маҷбур мешавем, ки барои ривочу раванқ додани сифати таълиму тарбия роҳи усулҳои нав ба навро фикр карда барорем, то ин ки дар оянда наслро ба рӯи кор барорем, ки ҷаъмияти ояндаро ба таври даркори ба қўллаҳои баланд бардошта тавонад.

Таҷрибаҳои нишон медиҳанд, ки то ҳозир машғулиятҳои, ки омӯзгорон мегузаронанд, ба талаботҳои ҳозира ҷавобгӯӣ нестанд. Бинобар ҳамин сабаб ба омӯзгорон лозим меояд, ки барои гузаронидани машғулиятҳо, яке усулҳои, дар замонҳои ҳозира бисёр ҳам маъмул аст, яъне усулҳои фаъоли таълим-ро (УФТ) истифода барем.

Якум, ҳар гурӯҳ бояд номи хоси худро бояд дошта бошад. Агар синфҳои ибтидоӣ бошанд, бештар номи гулҳо, агар синфҳои 5-9 бошанд, номи қаҳрамони асарҳо, синфҳои 10-11 бошанд, бештар номи мафҳумҳои физикӣ, математикӣ ва химиявӣ ва ғайраҳо гузошта мешаванд.

Баъди номгузорӣ кардани гурӯҳҳо, дар тахтаи синфӣ баъзе шартҳои, ки раванди таълиму тарбияро ҳангоми машғулиятҳои таълимӣ ба эътидол меоранд, аз тарафи худи хонандагон пешниҳод карда мешаванд. Масалан, хонандае пешниҳод мекунад, ки интизомро дар синф бояд пурзур кард. Хонандаи дигар бошад мегӯяд, фаъолнокиро дар дарсҳо боз хубтар кардан лозим аст. Хонандаи сеюм бошад мегӯяд, ки аз асбобҳои айёни бештар бояд истифода бурда шавад ва ғайраҳо. Ба ҳамин тартиб омӯзгор дар лавҳае дар як гӯшаи синф ин навиштаҷотҳоро дар ҷои намоён овезон мекунад, ки ҳамеша дар мадди назари хонандагони синф бошад. Масалан;

- 1) Гурӯҳи «КВАНТ»
- 2) Гурӯҳи «АТОМ»
- 3) Гурӯҳи «СПЕКТР»
- 4) Гурӯҳи «МАҒАЛЖУНАНДА»

Ба омӯзгор лозим аст, ки ҳангоми истифодабарии УФТ барои ҳавасманд кардани хонандагон нисбати фанҳои математика бештар ба масъалаҳои шавқовари математикӣ диққати асосиро равона созад. [2, с.66] Чунки машқҳои шавқовар аз як тараф майлу ҳаваси хонандаро бедор кунанд, аз тарафи дигар онҳо машғулиятҳоро хеле дилнишин карда, дар аз худ кардани маводи таълимӣ ёрӣ мерасонанд. Бинобар ҳамин сабаб ҳангоми интихоби машқҳои шавқовари математикӣ ба омӯзгор лозим аст, ки тамоми хусусиятҳои материали таълимиро ба назар гирифта, вобаста ба машғулият машқҳоро интихоб намояд. Дар ин сурат ҳам дарс натиҷа медиҳад ва ҳам вақт сарфа мешавад. [3, с.125]

Машқҳои шавқовари математикӣ набояд якранг бошанд, чунки бо ин тарз гузаронидани машғулият, боиси дилгир шудани шавқу ҳаваси хонанда мегардад.

Масалан ман ҳангоми дар муассисаи таҳсилоти умумӣ кор карданам, чунин шакли навиштаҷотро истифода бурда будам.

Речаи кории гурӯҳҳо

1. Интизоми намунавӣ доштан
2. Сари вақт ба машғулиятҳо ҳозир шудан
3. Аз асбобҳои айёни истифода бурдан
4. Ахлоқи намунавӣ доштан
5. Ҳурмату эҳтиром нисбат ба якдигар
6. Истифодабарии машқҳои шавқовари математикӣ дар машғулиятҳо
7. Ташкили мусобиқаи байни гурӯҳҳо
8. Ба вучуд овардани проблемаҳо дар вақти ҳалли кардани масъалаҳои математикӣ
9. Ташкил кардани мусобиқаи байни гурӯҳҳо
10. Ба вучуд овардани рақобат дар байни гурӯҳҳо

11. Ҳавасманд кардани хонандагон ҳангоми иҷроиши машқҳои математикӣ

12. Озодона фикру мулоҳизаҳои худро баён намудани хонандагон

13. Натиҷагирӣ аз машғулияти гузаронидашуда

Ҳамин тавр, усулҳои ғаёли таълим ба мо имконият медиҳад, ки хонандагонро дар рӯҳияи худтақвиятдиҳӣ тарбия диҳем. Ба хонандагон имконият диҳем, ки онҳо аз рӯи худ амал намуда, дар бораи ин ё он масъала фикру мулоҳизаҳои худро баён карда тавонанд.

Бояд гуфт, ки ҳангоми истифодаи УФТ омӯзгор роли дуҷумдараҷаро бозида, роли асосиро ҳангоми гузаронидани машғулиятҳо хонандагони гурӯҳҳо мебозанд. Масалан; ҳангоми ҳалли масъалаҳои шавқовари математикӣ, омӯзгор фақат масъалаи ба мавзӯи мувофиқатро ба хонандагон пешниҳод мекунад. Дар ин ҳолат омӯзгор тарзу усулҳои ҳалли масъалаи ҷойдоштаро ба хонандагон фаҳмонда, хонандагон бошанд, ба тарзи индивидуалӣ ба ҳалли масъалаи мазкур мепардозанд. [7, с.42]

Ҳангоми истифодаи УФТ мумкин аст, ки мо аввал варақчаҳоро истифода барем, ки марбут ба мавзӯҳои гузашта бошанд. Варақчаҳоро ба гурӯҳҳо тақсим намуда ба хонандагон вақти муайянро ҷудо менамоем, то ин, ки онҳо фикру мулоҳизаҳои худро дар бобати масъалаҳои пешниҳодшуда, гуфта тавонанд. Бояд гуфт, ки дар ҳолати мавҷуда гурӯҳҳо масъалаҳои ҷойдоштаро ба тарзи худ ҳаллу фасл менамоянд. Сардори гурӯҳ ё яке аз намоёнҳои гурӯҳ дар назди тахтаи синф баромад карда, масъалаи мавҷударо таҳлил менамояд, гурӯҳҳои дигар бошанд, каму кисте, ки дар иҷрои масъала ба вҷуд меояд, пурра баргараф менамоянд.

Бояд гуфт, ки УФТ ба мо имконият медиҳад, ки хонандагони ғаёл, хонандагони дониши нисбатан паст доштаро аз паси худ баранд. Албата, бо хонандагони ғаёл ва хубхон кор бурдан осон аст, чунки онҳо аз рӯи одат ба дарсҳо меоянд. Бо назардошти ин, зарур аст, ки бештар бо хонандагони суҳтон бештар кор барем, онҳоро бештар ғаёл гардонем, рафторашонро таҳти назорат қарор диҳем. Масалан: Ҳангоми гузаронидани машғулияти таълими дар синфҳои 4-9 аз УФТ бештар истифода бурдани омӯзгорон аз аҳамият холи нест.

Барои ин хонандагони синфҳоро ба гурӯҳҳои 4-5 нафари ҷудо карда, ба онҳо машқҳои ба машғулиятҳои ҷойдоштаро пешниҳод кардан мумкин аст. Гурӯҳро тарзе ташкил кардан даркор, ки дар ҳар гурӯҳ аққалан як хонандаи ғаёл мавҷуд бошад, то ки хонандагони нисбатан суҳтонро аз қафои худ ба пеш бурда тавонад. Дар вақти баромад кардан дар тахтаи синф бошад, кӯшиш кардан лозим аст, ки хонандагони камғаёлият дошта бисёртар баромад карда, гурӯҳҳои дигар бошанд, ғаёлияти хонандаи мазкурро баҳои ҳаққони диҳанд. Яъне дар ин намуд гузаронидани ғаёлияти таълимӣ ҳамаи хонандагон ба як тарзи ҳалли мисолу масъалаҳои математикӣ диққати худро равон мекунанду ҳалос, муаллим бошад роли пассивро иҷро мекунад. Ҳангоми гузаронидани чунин тарзи кор бо хонандагон, занҷире ҳосил мешавад, ки хонандаи ғаёл хонандагони гурӯҳашро қадам ба қадам ба пеш мебарад.

Аммо, ҳолатҳое шуданашон мумкин аст, ки хонандагони ғаёлиятан баланд, меҳонд дониши бештари математикиро дошта бошанд. Барои ин омӯзгор маҷбур мешавад, ки хонандагонро ба се гурӯҳ ҷудо намояд.

1) Хонандагони лаёқатманд

2) Хонандагони хубхон

3) Хонандагони суҳтон

Барои хонандагони болаёқат мисолу масъалаҳои нисбатан душвортарро бояд омӯзгор пешниҳод намояд. Ба гурӯҳи хонандагони хубхон бошад, машқҳои нисбатан сабуктар ва ба хонандагони гурӯҳи сеюм бошад, машқҳои аз гурӯҳи дуҷум дида осонтарро ҷудо карда, супориш диҳад. Агар ба ҳарду ҳолате, ки мо пешниҳод намудем, дурустар назар афканем, мо ба комёбиҳои назаррас ноил шуда метавонем. Ба омӯзгор лозим аст, ки вобаста ба ҳаҷми дониши гирифтаи хонандагон, кадом роҳу усулро истифода барад, пешакӣ муайян намояд.

АДАБИЁТ

1. Гулмадов Ф. Ҳамгироии ташаккули донишҳои ахлоқи ва рафтори мактаббачагони хурдсол. / Ф.Гулмадов - Д. «Ирфон», 2014.
2. Асадулло Шарифзода «Математика синфи 6» / Шарифзода Асадулло - Д. 2003.
3. Изатуллоев К. «Математика» / К. Изатуллоев, Н. Ибодов, Ф. Ҳалимов, А. Пирназаров Душанбе 2005.
4. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон- Д. 2006.
5. Маърифат. Душанбе, матбааи байни мактабҳои олии дар назди ДДМТ.

6. Масъалаҳои методикаи таълим. №1. 2021.
7. Масъалаҳои методикаи таълим. №9. 2020.

УСУЛҲОИ ФАЪОЛИ ТАЪЛИМ ДАР ПЕШРАФТИ КОРИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи усулҳои фаъоли таълим рафта, дар он роҳи усулҳои ин намуди таълим дар муассисаҳои таълимӣ нишон дода шудааст. Бояд гуфт, ки усулҳои гузаронидани дарс гуногунанд, вале ба омӯзгор лозим аст, ки вобаста ба рафти дарс амал карда, қору фаъолият намояд. Ба омӯзгор лозим аст, ки барои беҳбудӣ андохтан дар фаъолияти педагогикаи усулҳои нав ба нави таълимро дар дарс табдиқ намояд. Якрағ гӯзаронидани дарс дар дилхоҳ синф, дар қори пешрафти таълиму тарбия, натиҷаи он қадар дилхоҳ дода наметавонад, бинобар ҳамин сабаб, ба омӯзгор лозим аст, ки ҳангоми гӯзаронидани машғулиятҳои роҳи-воситаҳои гуногуни таълимиро истифода барад. Бояд таъкид кард, ки ҳангоми ба воситаи УФТ (Усулҳои Фаъоли Таълим) гузаронидани дарс, вақте, ки омӯзгор ба хонанда муроҷиат карда мегӯяд, ки Шумо дар вақти гӯзаронидани машғулият, озод ҳастед, хонанда худро чунон озод ҳис мекунад, ва дарҳол ба ҳалли ин ё он масъалаи додашуда худро андармон мекунад. Таҷрибаҳои инро исбот менамоянд, ки дар ҳолати ба тарзи анъанавӣ гузаронидани машғулиятҳои дар солҳои охир он қадар натиҷаи дилхоҳ дар самти таълиму тарбия на дода истодааст, бинобар ин омӯзгор лозим аст, ки самти қори худро як қадаре дигаргун намояд.

Калидвожаҳо: *Усулҳои фаъоли таълим, тарзҳои ба гурӯҳҳо ҷудо кардани хонандагон, ҷудо кардани хонандагон ба гурӯҳҳо, номгӯзори қардани гурӯҳҳо, фаъол будани хонандагон, озодандешии хонандагон, шавқовар гузаронидани машғулият, пассив будани омӯзгор дар машғулият, ташиқили бозииҳои математикӣ, ба ҳар гурӯҳ мувофиқи дониши андӯхтаишон масъалагӯзори қардан, ҳурмату эҳтироми байни омӯзгору хонанда, ба вучуд овардани рақобати байни хонандагон, ба вучуд овардани проблемаҳои дар вақти ҳалли машғулиятҳои шавқовари математикӣ.*

АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Эта статья посвящена активным методам обучения и показывает способы и методы этого типа обучения в образовательных учреждениях. Следует отметить, что методы обучения разные, но учитель должен действовать по курсу. Преподаватель должен внедрить новые методы обучения с целью улучшения педагогической деятельности в классе. Учителю необходимо использовать на уроке различные учебные методы. Учитель на ученикам обращает: что вы свободны. Ученики чувствуют себя настолько свободным, что сразу же начинают решать заданную задачу. Опыт показал, что в ситуации с традиционными методом обучения классами в последние годы не дала желаемых результатов в сфере образования, поэтому учителю необходимо изменить направление своей работы.

Ключевые слова: *активные методы обучения, разделить учеников на группы, как разделить учеников на группы, как назвать группы, насколько активны ученики, свободные мысли учеников, как сделать уроки интересными, насколько пассивен учитель в классе, как организовать математические игры для каждой группы, решение проблем, уважение между учителем и учеником, создание конкуренции между учениками, создание проблемы при решении интересных математических упражнений.*

ACTIVE LEARNING METHODS IN THE EDUCATION PROCESS

This article is devoted to active teaching methods and shows the ways and methods of this type of teaching in educational institutions. It should be noted that teaching methods are different, but the teacher must follow the course. The teacher should introduce new teaching methods in order to improve teaching performance in the classroom. The teacher needs to use various teaching methods in the lesson. The teacher draws to the students: that you are free. Pupils feel so free that they immediately begin to solve a given problem. Experience has shown that in recent years the situation with the traditional method of classroom teaching has not yielded the desired results in the field of education, so the teacher needs to change the direction of his work.

Keywords: active teaching methods, dividing students into groups, how to divide students into groups, how to name the groups, how active the students are, free thought of students, how to make lessons interesting, how passive the teacher is in the class, how to organize math games for each group, solution problems, respect between teacher and student, creating competition between students, creating problems when solving interesting math exercises.

Дар бораи муаллиф:

Ғаримадов Ғулом Назарович - омӯзгори калони кафедраи математикаи олии Донишгоҳи технологӣ ва инноватсионӣ дар ш. Кӯлоб Тел: (+992) 987399629 E-mail garimadov, "matimatik"@mail.ru

Сведения об авторе:

Ғаримадов Ғулом Назарович - старший преподаватель кафедры высшей математика Институт технологий и инновационного менеджмента в г. Кулябе

About the author:

Garimadov G.N. - Senior Lecturer at the Institute of technology and innovation management in Kulob.

УДК 373 (075.3)

ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ВА ТАРБИЯИ ВАТАНДӢСТӢ ДАР КӢДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Раҳмонова Н.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айни

Тасаввуроти одамон оид ба Ватан, эҳсосоти ватандӯстӣ, ватанхоҳӣ, ватанпарварӣ, худшиносии миллӣ аз замонҳои қадим вучуд дошта, ҳар як давраи таърихӣ вобаста ба пешрафт ва дигаргуниҳои ҷомеа мазмун ва меъёрҳои онҳоро такмил медиҳад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, ҷаноби олии мӯхтарам Э.Раҳмон дар мулоқот бо ҷавонон таъкид намудааст, ки «кишварӣ мо ватани ягонаи тамоми халқҳои Тоҷикистон мебошад». [10, с.2] Яке аз омилҳои ва заминаҳои пайдор намудани давлати соҳибистиклол «дар заминаи ваҳдати миллӣ, муҳаббат ва забон, илму адабиёту фарҳанг ва тафаккури миллӣ бедор намудани ҳисси худшиносӣ, ифтихори миллӣ, тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи ғояҳои олии истиқлолияти миллӣ» [10, с.2] мебошад.

Худшиносии миллии шахсият инъикоси субъективии далели объективии мансубияти шахс ба ин ё он ҷомеаи миллӣ ва дарки тафовут аз дигар халқҳо мебошад. Худшиносии миллии шахсият дар зерини таъсири бевоситаи унсурҳои миллии муҳити ҷамъияти, забони халқ, маданият, тарзи зиндагонӣ, таърихи он ташаккул меёбад. Ҳамзамон худшиносии миллӣ як ташаккули мураккаби сохторӣ буда, қолабу андешаҳои миллӣ дар бораи ҳудуд, фарҳанг, забон, гузаштаи таърихӣ, расму оин ва ғайраро дар бар мегирад. «Инсон аз кӯдакӣ бояд аз миллати худ ифтихор кунад, Ватанро дӯст дорад, забони модарии худро донад, фарҳангу таърихи халқи худро ҳурмату эҳтиром намояд». [3, с.24]

Давраи кӯдакии томактабӣ аз рӯи хусусиятҳои равонии худ барои ташаккули асосҳои худшиносии миллӣ бештар мусоид мекунад, зеро ба кӯдакони синни томактабӣ бо боварии бемаҳдуд ба калонсолон, майли такрори амалҳои худ, хайрхоҳии эмотсионалӣ хос мебошад. Шавқу ҳавас ба олами атроф, самимияти ҳиссиёту таъсуроте, ки дар айёми кӯдакӣ аз сар гузаронидааст, метавон онҳоро бо ҳарфҳои дар санг тарошидашуда муқоиса кард. Онҳо то абад боқӣ мемонанд ва ба рушди инсон таъсири амиқ мерасонанд. Барои он ки дар замони мо ин навъи хуввияти миллӣ, ки заминаи маънавӣ ва таърихӣ он ба пояҳои муҳими ҳаёти миллӣ таъсири амиқ мегузорад, ҳукмрон гардад. «Аз кӯдаки бояд дар онҳо муҳаббат ба забони модарии худ, меъроси таърихию маданияти халқ, эҳтироми калонсолон, ҳифзу ғани гардонидани боигарихҳои маънавию моддии халқи худ, тарбия карда шавад». [6, с.43-47]

Вазифаҳои ташаккули асосҳои худшиносии миллӣ дар синни томактабӣ инҳоянд:

1. Баланд бардоштани шавқу рағбат ва муносибати эмотсионалии мусбати кӯдакон ба олами атроф, муҳаббат ба оила ва дӯстон, ба табиат, шавқу рағбат ба расму оинҳои мардуми худ.

2. Дар кӯдакон ташаккул додани системаи дониш дар бораи сарзамини худ, майли амиқтар кардани онҳо; донишгари забони мардуми худ.

3. Чалби кӯдакон ба фаъолияти амалӣ барои истифода ва коркарди донишҳои гирифташуда, ғайрӯ гардонидани таҷрибаи муносибати фаъол бо олами атроф, ташаккули майлу хоҳиши ба одамон ёрӣ расонидан.

Мазмуни фаъолияти мураббия оид ба ташаккули асосҳои худшиносии миллии дар байни кӯдакон ҳуҷатҳои барномавӣ-методи соҳаи таълиму тарбияи томактабӣ инъикос ёфтааст. Системаи донише, ки бояд дар кӯдакони синни томактабӣ ташаккул ёбад, ба таври зерин ифода карда мешавад:

-ғайрӯ гардонидани дониши кӯдакон дар бораи зодгоҳи худ:

хусусиятҳои ҷуғрофии сарзамин, иқлим, табиат, донишҳои экологӣ, фаъолияти ҳифзи табиат ва ғайра;

-маълумот дар бораи ҳаёти мардуми тоҷик: зиндагӣ ва фаъолияти ҳешу табор, баъзе маълумотҳои этнографӣ (хусусиятҳои либос, зиндагӣ, санъат ва фарҳанги тоҷикон), моликияти ҳешовандон;

- баъзе маълумот аз таърихи оила ва Ватан: насабномаи худ, одамони номдори диёри худ (нависандагон, рассомон, шоирон ва ғайра), ҷойҳои фаромушнашаванда (биноҳо, ёдгориҳо, осорхонаҳо ва ғайра);

-маълумоти дорӯи хусусияти иҷтимоӣ: номи шаҳр (деҳа), ҷойҳои машҳури он, номи ҷумҳури, пойтахти он, рамзҳо (Парчам, Нишон, Суруди миллии).

Ташаккули худшиносии миллии инчунин бо маҳорату малакаҳои муайян мусаллаҳ намудани кӯдаконро пешбинӣ мекунад: дар бораи ҳешу табор ва дӯстон, хурдсолон, ҳамсолон ва одамони дигар ғамхорӣ кардан; вазифаи худро софдилона ба ҷо оваранд, дониши худро дар фаъолияти эҷодӣ истифода баранд; дар фаъолияти ҷамъиятӣ иштирок намоянд. Зарур аст ҳама чизе, ки кӯдак аз олами атроф дарк мекунад, дар рӯҳи ӯ ҷавоби эмотсионалӣ, эҳсосоти некро бедор кунад. Кӯдаки томактабӣ хеле эҳсосотӣ аст. Эҳсосот дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ӯ ғолиб омада, амалҳои муайян месозад, ҳамчун мароми рафтор амал мекунад, муносибати кӯдакро ба олами ихота карда пайваст мекунад.

Самтҳои асосии кор бо кӯдакони синни томактабӣ:

- ғайрӯ гардонидани дониши кӯдакон дар бораи сарзамини худ, ташаккули майлу рағбат ва муносибати эмотсионалӣ ба муҳити зист;

- ҳавасманд намудани кӯдакон оиди донишҳои гирифташон дар фаъолияти эҷодӣ истифода баранд;

Ҳангоми шинос намудани кӯдакон бояд тамоми маводҳо: муҳити иҷтимоии кӯдак, зодгоҳ (деҳа), ҷумҳури, таърихи Ватан, анъанаҳо, фарҳанг ба низом дароварда шаванд. Вазифаи калонсолон аз он иборат аст ки ба кӯдакон маълумоти саҳеҳ диҳанд, чунки дар онҳо ҳиссиёти мусбат ва муносибати хубро нисбат ба олами атроф, нисбат ба одамон, меҳнат бедор кунанд. Шаклҳои асосии кор барои шиносои кӯдакони синни томактабӣ бо худшиносии миллии дар бозӣ-машғулиятҳо, машғулиятҳои комплексӣ, экскурсияҳо, сайругаштҳои мақсаднок, идҳо ба ҳисоб меравад.

Усулҳои самараноки таълим, ки дар машғулият истифода мешаванд, инҳоянд: нутқи саҳеҳи мураббия, баҳодихии кӯдакон ба ҳодисаҳо, техникаи бозӣ, саволҳои мураббӣ ба кӯдакон ва кӯдакон ба мураббия, таъя ба таҷрибаи шахсии кӯдак, истифодаи зарбулмасалу мақол, ашъеи рӯзгор, меъморӣ ва ғайраҳо мебошанд. Воситаҳои таълимӣ аз инҳо: фолклори тоҷик, ороиши тоҷикона, либоси миллии, табиати гирду атроф, забони модарӣ, анъанаҳо, маросимҳо, адабиёти бадеии бачагона, расмҳо, албомҳо, слайдҳо, бозиҳо ва машқҳои дидактикӣ, викторинаҳо, бозиҳои нақшбозӣ иборат мебошанд.

«Тарбияи ватандӯстии кӯдакони синни томактаб дар рушди шахсияти онҳомуҳим аст.»

Дар шароити кунунии давлати соҳибистиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши оила, кӯдакостон, мактаб, донишгоҳҳо ва аҳли ҷомеа дар тарбияи ватандӯстӣ, ватандорию ҳештаншиносӣ хеле калон аст. Онҳо вазифадор ҳастанд, ки шаҳрванди ватандӯстӣ мамлакати худро тарбия кунанд. Ин вазифа яке аз самтҳои афзалиятноки амнияти миллии кишвар мебошад. Тарбияи ватандӯстӣ яке аз шаклҳои асосии тарбия дар синну соли томактабӣ ба шумор меравад. Консепсияи миллии тарбия дар Тоҷикистон барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон» аз

мураббӣни кӯдакистон ва падару модарон талаб менамояд, ки кӯдаконро дар рӯҳияи инсондустӣ, ватандӯстию худшиносӣ, ҳештаншиносӣ тарбия намуда, дар онҳо ин сифатҳоро ташаккул диҳанд. Дар раванди тарбия ҷойи муҳимро инҳо ишғол кунанд: хиради мардумӣ, ғояҳои миллӣ, ки пояи он шаъну шараф, эҳтироми худ, ташаккули шуури миллӣ мебошанд.

Тарбияи ватандустӣ имконият медиҳад, ки одату анъанаҳои миллӣ, касбу ҳунарҳои халқӣ, мероси маънавии ниёгон эҳё шавад, арзишҳои миллию умумибашарӣ омили муҳими тарбияи сифатҳои ахлоқии насли наврас гардад.

Сарчашмаҳои тарбияи аввалини ҳиссиётҳои ватандӯстӣ дар оила оғоз гардида, минбаъд он дар кӯдакистону мактаб ташаккул ва такмил меёбад. Кӯдакон бо навозишу меҳрубонӣ, шунидани аллаи модар ва дигар суруду таронаҳои ӯ ба олами зебою гуворои бачагӣ дохил мегарданд. Минбаъд бо лафзи модарӣ афсонаю ривоятҳо, зарбулмасалу мақолҳо, чистону тезгӯякҳо шунида, дунёи маънавии худро бою ғайи мегардонанд. Бояд қайд кард, ки халқи тоҷик аз қадимулайём дар тарбияи ҳиссиёти ватандӯстии кӯдакон аз афсонаҳо, зарбулмасалу мақолҳо истифода мебард. Онҳо то имрӯз аҳмияту арзиши педагогии худро гум накардаанд. Аз хурдсолӣ кӯдакон зарбулмасалу мақолҳои зайлро аз забони волидон мешунаванд: шахси беватан – мурғи бечаман; аз подшоҳи ватани бегона будан, гадои ватани худ будан беҳтар аст; гул ватан, булбул ватан ва ғайраҳо.

Тарбияи ҳисси ватандӯстӣ дар оила аз ғамхорӣ, меҳрубонӣ, дилсӯзии волидону аъзои дигари оила нисбати хурдсолон сарчашма мегирад. Мафҳуми оила барои кӯдак падару модар, бародару хоҳар, бобою бибӣ ва дигар калонсолону хурдсолоне мебошанд, ки нисбати вай меҳрубону дилсӯз ва дар айни вақт серталабу ҷавобгар ҳастанд. Ҳамаи аъзои оила, аз ҷумла, ҳуди кӯдакро низ хусусиятҳои ба худ хоси муҳити оилавӣ, ки асоси онро ҳамдигарфаҳмиву ёрии байниҳамӣ ташкил менамояд, бояд фаро гирад. Махсусан, анъанаҳои оилавӣ, мисли қайд кардани рӯзи таваллуд, гирд омадани ҳамаи аъзои оила гирди дастархон ва сӯхбатҳо оид ба бурду боҳти ҳаррӯза, якҷоя хондани китоб (бо овози баланд), тамошои албуми суратҳои аъзои оила ва шунидани нақли калонсолон, дар иду маросимҳо ҳамдигарро бо суханони нек табрик намудан, якҷоя ба сайругашт ва тамошо рафтани ҷашн гирифтани идҳои касбии волидон, идҳои мавсимӣ, сиёсӣ ва тақвимӣ (Меҳргон, Сада, Наврӯз, Соли нави насронӣ, рӯзи артиши миллӣ, 8-уми Март, Рӯзи ғалаба, Рӯзи истиқлолияти кишвар) аъзоёни оиларо муттаҳид ва олами маънавию рӯҳии кӯдакро бой мегардонад. Анъанаҳои оилавӣ кӯдаконро бо анъанаҳои ҷомеа пайваст менамоянд, ки минбаъд онҳо аз насл ба насл мегузаранд, вобаста ба талаботҳои пешрафтаи ҷомеа тақлиму тағйир меёбанд, наслҳоро бо ҳам пайваста, воситаи муҳими тарбияи ватандӯстиву ифтихори миллӣ мегарданд.

Тарбияи ватандӯстӣ яке аз қисмҳои муҳими тарбияи томактабӣ мебошад. Ин мафҳуми мазкур фаъолиятҳоеро дар назар дорад, ки дар кӯдакон муҳаббат ба Ватан (хоҳ кишвар, хоҳ шаҳр ва хоҳ деҳа), ҳисси ватандӯстӣ ва ифтихор аз маҳали таваллуд, ки дар он зиндагӣ мекунад, ташаккул меёбад. Инчунин, ин ҷузъи раванди тарбия ташаккули муносибати эҳтиромона ба фарҳанг ва табиати кишвари худ, муносибати таҳаммулпазирона нисбат ба ҳама одамон дар синни томактабӣ мебошад.

Тарбияи ватандӯстӣ бояд аз синни томактабӣ оғоз шавад. Дар тарбияи ватандӯстӣ шинос намудани кӯдакон бо ҳодисаю воқеаҳои иҷтимоӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Аз ин рӯ, дар қисмати шиносӣ бо муҳити зист, шинос намудани кӯдакон бо ҳодисаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва ташаккул додани тасаввурот оид ба ҷашнҳои миллӣ ва умумихалқӣ, тарбияи эҳтиром ба қаҳрамонони Тоҷикистон, шинос намудани кӯдакон бо дигаргуниҳо дар ободии шаҳру деҳа, меҳнати одамони касбу кори гуногун ва ғайра бояд дар назар дошта шавад. Барои кӯдакон дар бораи Ҷумҳурии Тоҷикистон, пойтахти он шаҳри Душанбе, маҳалли зисти кӯдак (деҳа, шаҳрак, ноҳия) кӯҳҳои осмонбӯси он, шахсони номдор ва ҳайкалу нимпайкараҳо ва ғайра маълумот дода мешавад. Баробари шиносӣ бо таърих, маданият ва санъати миллии тоҷик, кӯдак бояд бо рамзҳои Тоҷикистон – Парчам, Нишон, Суруди миллӣ ва Президент шинос карда шавад, ки ин воситаи муҳими тарбияи ватандӯстӣ, ифтихор аз халқу Ватани худ мебошад.

Тарбияи маданияту ватандӯстӣ дар кӯдакон эҳсоси эҳтиром ва муҳаббат ба арзишҳои фарҳангии ватани худ ба анъанаҳои он хеле муҳим аст. Тавассути мутолиаи афсона, ҳикоя ва фолклор, баҳси рафтору кирдори қаҳрамонҳо бо кӯдакон ба ташаккули пояҳои шахсии ватандӯстӣ, инчунин муҳаббат ба анъанаҳо мусоидат мекунад.

Тарбияи ватандӯстиро тавассути шаклҳои зерини кор бо кӯдакони синни томактабӣ амалӣ кардан мумкин аст:

1. Фароҳам овардани фазои инкишофёбанда барои тарбияи шахрвандӣ-ватандӯстӣ;
2. Дарсҳои мавзӯи тематикӣ;
3. Сӯҳбатҳо дар бораи Ватан (омӯзиши адабиёти ватандӯстӣ, аз ёд кардани шеърҳои суруд)
4. Ҳамкорӣ бо волидон;
5. Робита бо ҷомеа (экскурсияҳо).

Ҳамин тавр, тарбияи ватандӯстӣ чӯзӣи ҷудонашавандаи ҷараёни таълиму тарбия ба ҳисоб меравад, зеро он барои тарбияи як одами хурдсол, ватандӯст ва муҳофизи Ватани худ шудан мусоидат мекунад.

Тарбияи ватандӯстии кӯдакони синни томактабӣ ҳоло яке аз ҳадафҳои асосии системаи маориф эътироф шудааст. Маълум шуд, ки аксарияти ҷавонони имрӯза дар зиндагӣ дастури равшан надоранд, дар бораи принципҳои ахлоқӣ ва ахлоқ қариб фикр намекунанд, ба таърихи Ватани худ эҳтиром надоранд ва ба имрӯзу фардои он кам ғамхорӣ мекунанд. Вазифаи оила аз он иборат аст, ки дар ҷавонон бедор кардани эҳтиром ва меҳру муҳаббат ба Ватан бояд аз кӯдакӣ шуруъ гардад. Тарбияи саривақтӣ ва ватандӯстии кӯдакони синни томактабӣ барои ба воя расонидани насли оянда мусоидат мекунад, чунки ҳар як фарди хурду бузург ба таърихи ватани худ, фарҳанг, анъана ва идеалҳои он бетафовут намонанд. Танҳо ба шарофати кори мураббия мақсаднок дар кӯдакистон ва баъд дар мактабу донишгоҳ муносибати дурусту эҳтироми шахрвандӣ нисбат ба Ватан, таҳаммулпазирӣ нисбат ба ҳамдигар, меҳру муҳаббат ва эҳтиром нисбат ба падару модар ташаккул ёфта метавонад. Хеле муҳим аст, ки мураббия ба ҷойе, ки зиндагӣ мекунад бо шавқу муҳаббат муносибат кунад, таърих ва вижагиҳои анъанаҳои диёри худро донанд ба қадри фарҳанги он ва эҳтиром ба расму оинҳои маҳаллӣ муносибат намояд. Дар ин бора академик Д.С.Лихачёв ҷолиби диққат гуфта буд: «... одам дар зодгоҳаш реша надошта бошад, ба растании хушки замин монанд аст». [9, с.84]

Методикаи кори тарбияи ватандӯстии кӯдакони синни томактабӣ.

Кӯдакро бо фарҳанги зодгоҳаш шинос накарда дар он кӯдакӣ ватандӯст тарбия кардан ғайриимкон аст. Шавқу ҳаваси бошуурона ба шахсияти халқи худ тавассути тарбияи ахлоқӣ оғоз мегардад ва аҳамияти калон дорад.

Кор бо кӯдакони синни томактабӣ оид ба тарбияи ватандӯстӣ бояд хусусиятҳои психикии кӯдак: диққати кӯтоҳмуддат, шавқу ҳавас ба ҳар як чизи дурахшон, рӯҳияи баланди эмотсионалӣ ба назар гирифта шавад. Аксарияти тадқиқотҳои илмию методие, ки дар муассисаҳои томактабӣ ташкилу гузаронида, ба ҳамин асос амалӣ гардидаанд. Ба кӯдакон дар бораи муҳимтарин воқеаҳои гузаштаи мо нақл кардан лозим аст, ки бобою бобоёни онҳо дар роҳи муҳофизати Ватан чӣ гуна қорнамоиҳои қаҳрамонона нишон додаанд, дар муҳорибаҳо барои Ватан ҷони худро нисор кардаанд.

Кор дар муассисаи томактабӣ оид ба тарбияи ватандӯстӣ шаклҳои зерини қорро дар бар мегирад, ки барои ташаккули ҳиссиёти ахлоқӣ ва ватандӯстии кӯдакон имкон медиҳанд:

Ҳикояи мураббӣ дар бораи зодгоҳаш (шаҳр ё қишлоқ).

Дар атрофи маҳалла сайругаит кардан.

Экскурсия ба осорхона.

Боздид аз ҷойҳои фаромӯшинашаванда, ёдгориҳои таърихӣ

Воҳурӣ бо ветеранҳои ҷанг ва меҳнат, афсарон – муҳофизатгарони Ватан

Дар бораи муҳофизони Ватан хондани ҳикояҳо.

Сӯҳбат дар шакли саволу ҷавоб.

Омухтани шеърҳои зарбулмасал ва мақолҳо дар бораи Ватан.

Шунавонидани мусиқии халқӣ, омухтани сурудҳо дар бораи Ватан.

Ҳунармандии марбут ба ҳунарҳои маҳаллӣ.

Вазифаи мураббия аз он иборат аст, ки дар идроки кӯдак дар бораи олами атроф маҳз ҳамин гуна пайдарпайиро ба вучуд оварад, то дар зехни ӯ иштибоҳҳои эҳтимолӣ роҳ наёбад. Бигзор фарзандони мо ба худ боварӣ доштан, азизони худро эҳтиром кардан, табиати зодгоҳро эҳтиёт кардан ва аз Ватани азизи худ фахр карданро ёд гиранд.

Халқу миллатҳои ҳар як сарзамин, дар асоси тарзу усулҳои хоҷагидорию иқтисодии худ мақсаду вазифаҳои таълиму тарбияи кӯдаконро дар оила ва ҷома муайян намудаанд. Таҷрибаи тарбиявии халқ дар тарзи зиндагию маишат, эҷодии шифоӣ (афсона, зарбулмасал, мақолҳо, қиссаю ривоятҳо), одату анъанаҳои миллию оилавӣ таҷассум гардидаанд. Ин таҷрибаи тарбиявии халқ дар фаъолияти муассисаҳои таълиму тарбиявӣ, оила ва муайян намудани мазмуни маълумот зинаҳои гуногуни таълимгирии бачаҳо (кӯдакостон, мактаби миёнаи асосӣ, миёнаи махсус ва олий) ба ҳисоб гирифта мешавад. Аз ин рӯ дар Консепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои дарки худшиносии миллий, аз худ намудани муқаррароти суннатию башарӣ ва ҳувият ба анъанаҳои миллий, арзишҳои ахлоқию фарҳангӣ махсус таъкид гардидааст.

Таҳсилот дар ин сатҳ тавассути забони шевою гуворо, анъанаҳои миллий, муқолама аз рӯи расму суратҳо, шунидани мусиқӣ, қироати шеърӯ афсона, риояи бехатарии ҳаёт, бозӣ, сайру саёҳат, расмкашӣ, тамошои театр, кино, барномаҳои телевизион ва ғайраҳо ба вучуд омада дар як вақт ба худшиносию дунёшиносии кӯдакон ибтидо мегузорад. Бинобарин таълиму тарбияи хурдсолон дар кӯдакостон ҷиддист ва масъулияти махсусро талаб мекунад. Маҳз дар чараёни кори таълиму тарбиявӣ мураббия аввалин одату рафтор, ҳиссиёт ва фаҳмишҳои ахлоқиро ташаккул медиҳад. Қоида ва меъёрҳои ахлоқӣ ба таҷриба ва ҳақиқати зиндагӣ таъя мекунад.

Шояд яке аз сабабҳои маҳалгароии шахсони алоҳида ҳам дар ҳамин бошад, ки манзилу макони бобоии худро парастид намуда манзилу макон, маҳали зист, одобу анъанаҳои мардуми дигаронро кадр намекунад. Чунин нофаҳмию камфаросатии баъзе ашхос рӯзе болои сари мардум гардиду дирӯзу имрӯзи моро доғдор гардонид.

Дар натиҷаи таъсири тарбиявии калонсолон ҳиссиётҳои мусбати ахлоқӣ ба монанди некхоӣ, инсондӯстӣ наққорӣ, ростқавлӣ, покқичдонӣ ва ватандӯстиву ватанпарварӣ ба вучуд меоянд. Ҳиссиёти ватандӯстӣ, ки он дар меҳру муҳаббат ва дилбастагӣ ба наздикони худ, волидон ва аъзоёни оила (бобо, бибӣ, апаю хоҳар, акаю додар), манзилу макон, зодгоҳ, деҳа, шаҳр, кишвари маҳбӯб, лафзи модарӣ, одату анъанаҳои миллий, боигарии моддию маънавии халқи худ, ҳаёту меҳнати ҳаррӯзаи мардуми кишвар ифода меёбад, оғоз мегардад.

Худшиносии миллий ва тарбияи ватандӯстӣ, ин чараёни таъсиррасонии мақсадноки волидону мураббииён аст, ки дар асоси доништану истифода бурдани қонуниятҳои тараққиёт, хусусият, қобилият ва имкониятҳои синну солӣ ва фардии бачаҳо чараён мегирад. Худшиносии миллий ва тарбияи ватандӯстӣ ташаккулдиҳии тасаввуротҳо дар бораи худи кӯдак чун «ман», «моён», «оила», «оилаи мо» ва ғайраҳо ибтидо мегирад. Дар синни калони томақтабӣ аввалин маълумоту тасаввуротҳо доир ба худ чун «ман», доир ба дигарон «мо», «моён», «ҳамаи мо», «ман ва дигарон», «ман ва оилаи ман», «оилаи мо ва дигар хешу табори наздик», - бобо, бибӣ, хола, тағо – хешони модарӣ ва фарзандони онҳо, бобо, бибӣ, амак, амма ва фарзандони онҳо хешони падарӣ, ҳамсоҳаҳо ва фарзандони онҳо ташаккул дода мешаванд.

Кӯдакон бояд дарк намоянд, ки ҳар яки мо аъзои оилаи худ, оилаи мо макону манзили зист дорему қонуну қоидаҳои зиндагию маишати мо ба худ хос аст. «Ҳанӯз аз хурдсолӣ бояд кӯдакон дарк намоянд, ки ба ҳар як фард, аз ҷумла ба ҳар як кӯдак низ наздикон, оила, манзилу макон лозим аст, ки ӯ худро дар он чун шахси соҳибҳуқуқу соҳибмақон ҳис намояд». [2, с.49-73] Ӯро ҳама дӯсташ медоранду дар ҳақиқат ғамхорию дилсӯзӣ, меҳрубонию навозиш мекунад, фикрашро дигарон мешунаванд ва эҳтиромаш менамоянд. Оила барояш паногоҳи психологӣ, поягузори инкишофи маънавию ҷисмонӣ, маҳзани шодию суруд мебошад.

Надонистан, дарк накардани олами ботинии кӯдак аз тарафи волидону мураббииён кори таълиму тарбиявиро рӯякӣ, қолабӣ мегардонад. Бояд ба ҳисоб гирифт, ки кӯдак доимо дар инкишофу ташаккулёбӣ, тағйирёбию камолот аст. Ҳангоми сӯҳбат, мушоҳидаи ҳаррӯза, муоширату муносибатҳои байниҳамдигарӣ, машғулиятҳои таълимии махсусташкилкардашуда, кӯдак кӯшиш менамояд, ки мавқеъ, рафтору амал, гуфтору худро дар ҳаёт муайян намояд. Бо ин амали худ то андозае худро тарбия мекунад, маҳорати фикронӣ, таҳлилқунӣ ҳулосабароришро такмил медиҳад. Тарбияи ҳисси худшиносии миллий, ҳештаншиносӣ ва ватандӯстӣ вобаста ба синну сол, таҷрибаи ҳаётӣ ва васеъ гардидани тасаввуроти донишҳои кӯдакон мақсаду вазифаҳои худро мураккаб мегардонад.

Тарбия намудани хурдсолон дар рӯҳияи худшиносии миллӣ, ҳештаншиносӣ ва ватандӯстӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини кормандони соҳаи таълиму тарбиявӣ ва волидайн мебошад. Муҳите, ки дар он кӯдак ба дунё омада инкишоф меёбад, дар ташаккули шахсияти ӯ нақши муҳим дорад. Дар навбати худ кӯдак мекушад то сиру асрори муҳитро биомӯзад ва мавқеи худро дар доираи муносибатҳои имконпазири иҷтимоӣ муайян намояд. Калонсолон – волидайн мураббӣни кӯдакистонҳо рафтору кирдору гуфтори ҳаррӯзаи кӯдакро назора, ташкилу роҳнамоӣ карда, ӯро чун шахсият ташаккул медиҳанд. Махсусан, ба тарбияи сифатҳои ахлоқӣ, яъне ростгӯӣ, покқичдонӣ, ҳурмату эҳтироми калонсолон, меҳру муҳаббат ба наздикон, аҳли оила, зодгоҳ, Ватан ва ғайра диққати махсус медиҳанд.

Хулоса ҳаминро бояд тазаққур дод, ки тарбияи ҳисси ватандӯстӣ вазифаи муҳимест, ки иҷрои он аз волидону мураббӣни кӯдакистонҳо дарки амиқи ҳиссиёту амалҳои ватандӯстӣ, ҷустуҷӯи роҳу усулҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба шахсияти кӯдаконро талаб менамояд. Тарбия ва ташаккули ҳисси ватандӯстӣ дар инсон аз хурдсолӣ оғоз гардида, камолоти маънавию рӯҳии ӯ тамоми умр давом мекунад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон» Душанбе 2012.
2. Самаруковой А.Г., Логиновой В.И. Дошкольная педагогика. Под ред, в 2-х частях. Часть I, / А.Г.Самаруковой - Москва, 1988. - С. 49-73.
3. Волков Г.Н. Этнопедагогика. / Г.Н. Волков Москва, 1999. – 24с.
4. Козлова С.А. Воспитание патриотических чувств. «Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников». / С.А. Козлова - Москва, «Просвещение», 1989. - С.34-39
5. Мачидова Б. «Ватанам- ифтихорам». / Б. Мачидова, З.Т. Турғунова – Душанбе, 2004
6. Мачидова Б. Тарбияи ҳисси ватандӯстӣ дар хурдсолон Мактаб ва чома. / Б. Мачидова - Душанбе, 2002 – С.43-47.
7. Мачидова Б., Мирхонова Н. Ташаккули ҳисси ҳештаншиносӣ ва ватандӯстӣ дар хурдсолон. Мачмуи мақола. Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ №1. Душанбе. 2007. – С.84-90.
8. Мачидова Б. Истифодаи зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ дар таълим ва тарбияи кӯдакистон. / Б.Мачидова, Л. Иматова Душанбе, 1999. - 37 с.
9. В.Н.Вершинина-Ульяновск. Поликультурное воспитание детей среднего и старшего дошкольного возраста. / В.Н.Вершинина // Под редакцией УИПКРО, 2004 – 84с.
10. Э.Раҳмон. Чавонон ояндаи миллат. Суханронӣ дар вохӯрӣ бо чавонони лаёқатманд. / Э.Раҳмон Садои мардум. 1998, 21 май.

ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ВА ТАРБИЯИ ВАТАНДӢСТӢ ДАР КӢДАКӢНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Тарбияи ҳештаниносӣ ва ватандӯстӣ, ин ҷараёни таъсиррасонии мақсадноки волидону мураббӣён аст, ки дар асоси доништану истифодаи бурдани қонуниятҳои тараққиёт, хусусият, қобилият ва имкониятҳои синну солӣ ва фардии бачаҳо ҷараён мегирад. Тарбияи ҳисси ҳештаниносӣ ва ташаккулдиҳии тасаввуротҳо дар бораи ҳуди кӯдак чун «ман», «моён», «оила», «оилаи мо» ва ғайраҳо ибтидо мегирад. Дар синни калони томактабӣ аввалин маълумоту тасаввуротҳо доир ба худ чун «ман», доир ба дигарон «мо», «моён», «ҳамаи мо», «ман ва дигарон» шакл мегирад. Тарбияи ҳисси ҳештаниносӣ ва ватандӯстӣ вобаста ба синну сол, таҷрибаи ҳаётӣ ва васеъ гардидани тасаввуроту донишҳои кӯдакон, мақсаду вазифаҳои худро мураккаб мегардонад. Ҳаминро бояд тазаққур дод, ки тарбияи ҳисси ватандӯстӣ вазифаи муҳимест, ки иҷрои он аз волидону мураббӣни кӯдакистонҳо дарки амиқи ҳиссиёту амалҳои ватандӯстӣ, ҷустуҷӯи роҳу усулҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба шахсияти кӯдаконро талаб менамояд. Тарбия ва ташаккули ҳисси ватандӯстӣ дар инсон аз хурдсолӣ оғоз гардида, камолоти маънавию рӯҳии ӯ тамоми умр давом мекунад.

Мо мақсад гузоштем, ҷараёни тарбияи ҳисси ҳештаниносӣ ва ватандӯстиро дар давраи томактабӣ мавриди таҳлилу тадқиқ қарор диҳем. Барои иҷрои ин мақсад мо кӯшиши намудем адабиётҳои илмӣ, методӣ, таҷрибаи амалии оила ва кӯдакистонро доир ба ин масъала омӯзем. Роҳу усул ва тарзу воситаҳои беҳтарин ва самарабахши тарбияи ҳештаниносӣ ва ватандӯстиро дар қори худ истифода бурда аз онҳо хулосаи зарурӣ барорем.

Калидвожаҳо: миллат, тарбияи ватандӯстӣ, худшиносии, инсондӯстӣ.

НАЦИОНАЛЬНОЕ САМОСОЗНАНИЕ И ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДОШКОЛЬНИКОВ

Воспитание самосознания и патриотизма – это процесс влияния он ориентирован на родителей и воспитателей, основан на знании и применении законов развития, особенностей, способностей и возможностей детей, возраста и индивидуальности. Воспитание чувства самосознания и формирование представлений о самом ребёнке он начинается с «я», «мы», «семья», «наша семья» и так далее.

Цель статьи воспитание чувства самосознания и патриотизма в зависимости от возраста, жизненного опыта, расширение воображения детей знаниями усложняет их цели и задачи. Следует отметить, что его реализация требует от родителей и опекунов четкого понимания патриотических чувств и поступков, поиска различных способов воздействия на личность детей. Воспитывать и развивать в человеке чувство патриотизма с раннего возраста, его духовная зрелость продлится всю жизнь.

По результатам исследования мы поставили цель проанализировать и изучить процесс воспитания чувства самопознания и патриотизма в дошкольном периоде. С этой целью мы постарались изучить научно-методическую литературу, практический опыт семьи и детского сада по данному вопросу. Давайте использовать в своей работе лучшие и наиболее эффективные пути и средства воспитания самопознания и патриотизма и делать из них необходимые выводы.

Ключевые слова: национальная принадлежность, патриотическое воспитание, самопознание, человечность.

FOSTERING SELF - AWARENESS AND PATRIOTISM IN CHILDREN

Fostering self - awareness and patriotism is a process of targeted influence of parents and educators, which is based on the knowledge and application of the laws of development, characteristics, abilities and capabilities of children of different ages and personalities. The development of self - awareness and the formation of ideas about the child as «I», «our family» and so on begins.

Purpose of the article: *Fostering a sense of self and patriotism, depending on age, life experience and the expansion of childrens knowledge, complicates their goals and objectives. It should be noted that cultivating a sense of patriotism is a task it is important that its implementation requires parents and educators of kindergartens to have a clear understanding of patriotic feelings and actions, to look for different ways to influence the personality of children. Nurture and develop a sense of patriotism in man from an early age his spiritual maturity lasts a lifetime.*

According to the results of the study: *We set a goal to analyze and study the process of raising a sense of self-knowledge and patriotism in the preschool period. To this end, we tried to study the scientific and methodological literature, the practical experience of the family and kindergarten on this issue. Let us use in our work the best and most effective ways and means of cultivating self-knowledge and patriotism and draw the necessary conclusions from them.*

Keywords: *nationality, patriotic education, self-knowledge, humanity.*

Дар бораи муаллиф:

Раҳмонова Насима Хумроновна - ассистенти кафедраи педагогика ва психологияи томактабӣ ва кори иҷтимоӣ, факултети таҳсилоти томактабӣ. E-mail: rahmonovan86@gmail.com. Тел (+992) 918750990.

Сведения об авторе:

Раҳмонова Насима Хумроновна - ассистент кафедры педагогики и дошкольной психологии и социальной работы факультета дошкольного образования. Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. E-mail: rahmonovan86@gmail.com. Тел: (+992) 918750990.

About the author:

Rakhmonova Nasima Khumronovna - Assistant of the Department of Pedagogy and Preschool Psychology and Social Work of the Faculty of Preschool Education. Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. E-mail: rahmonovan86@gmail.com. Tel (+992) 918 750990.

**АСОСҶОИ ПЕДАГОГӢ - ИҶТИМОИИ ОМОДА НАМУДАНИ
ДАЪВАТШАВАНДАГОН БА ХИЗМАТИ ҲАРБӢ**

Ашӯров С.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Омода намудани ҷавонон ба хизмати ҳарбӣ ин фаъолияти бисёрҷанба, ҳамохангшуда, мунтазам ва мақсадноки мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳо оид ба таъмини омодагии ҳамачонибаи насли наврас ба амалӣ намудани вазифаи муҳофизатӣ дар ҳама гуна соҳаҳои ҷомеа, аз ҷумла дар сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Тайёрии пеш аз даъват раванди фаъол, муттасил, мураккаб ва пуршиддати дорои характери мураккаб буда, ба ягонагии ҳадафҳо, вазифаҳо, принсипҳо, шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои иҷтимоию педагогӣ асос ёфта, дар ҳамкориҳои ҳаммаи звеноҳои ба он ҷалбшуда амалӣ карда мешавад.

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон қисми ҷудонашавандаи омодагии онҳо ба хизмати ҳарбӣ буда, дар замири онҳо ҳисси баланди ватандӯстию хештаншиносиро бедор месозад. Тарбияи насли ватандӯсту худогоҳ на фақат раванди таълим, балки татбиқи амалии барномаҳои давлатӣ дар ин самт маҳсуб меёбад.

Қисмати асосӣ «...Дар баробари чараёни таълим ба масъалаҳои тарбияи дурусти насли наврас ва ҷавонон диққати аввалиндараҷа додан лозим аст. Дар ин бобат бояд дар баробари падару модарон муаллимон низ серталаб бошанд. Мутафаккирони бузурги гузашта бовар доштанд, ки саҳтгирии муаллим аз саҳтгирии падар бояд болотар бошад».- таъкид менамоянд Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон. [8, 5].

Воқеан, бунёди ҷомеаи мутамаддин ба тарбияи дурусти насли наврас, сатҳи фаъолият, ахлоқи баланд, ҳисси ватандӯстӣ ва ифтихори миллии нисбат ба таъриху фарҳанг ва арзишҳои миллии он вобаста аст. [3,5].

Яке аз самтҳои афзалиятноки тарбияи ҳарбӣ - ватандӯстӣ ин беҳсозии назарраси раванди омодагии ҷавонон дар давраи пеш аз даъват ва мукамалгардонии заминаи моддӣ таълимӣ муассисаи таҳсилотӣ мебошад.

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҳимоятгарони оянда аз мактаб оғоз мешавад. Он системаи аз ҷиҳати илмӣ асоснок, кори фаъолнаи мақсадноки коллективи педагогиро бо назардошти тағйироти назаррас дар қорҳои пешбурди қорҳои ҳарбӣ ва усулҳои ҷангӣ, муҳлат ва хусусияти хизмат, муносибати ҷомеа ба хизмати ҳарбиро дар вазияти мухталифи байналмилалӣ ва дохилии низомӣ-сиёсӣ, инчунин сатҳи маълумотнокии ҷавонони синни то даъватӣ ва даъватиро дар бар мегирад.

Маълум аст, ки ин вазифаи бисёр муҳимро мудирияти қисми тарбиявии мактаб, баҳусус созмонҳои талабагии «Ахтарон», «Ворисони Сомониён» ва «Сомониён» бар уҳдадоранд, ки тибқи Низомномаи фаъолияти онҳо, фароҳам овардани шароит барои худшиносӣ, худидоракунӣ, хештаншиносӣ, ваҳдат, ошқорбаёнӣ, ҳимояи манфиати насли наврас, эҳтироми рамзҳои ҷумҳурӣ – Парчам, Нишон ва Суруди миллии, арзишҳои умумибашарӣ, ташаккул додани қобилияти маърифатӣ ва эҷодии мактаббачагон, бо меҳнати ҳалол ба худ ва ҷамъият ғоида расондан, муҳити зистро ҳимоя намудан, дар мактаббачагон тарбия намудани ҳисси ватандӯстӣ, инсондӯстӣ (гуманизм), ваҳдату ягонагии миллату яқпорчагии кишвар, меҳнатдӯстӣ, дӯстиву рафқат, ҷонибдорӣ аз сиёсати роҳбари давлат мавқеи меҳварӣ дорад.

Асосҳои педагогӣ-иҷтимоии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар алоҳидагӣ як соҳаи фаъолиятест, ки ҳиссиёт, тафаккур, ғоя ва амалҳои марбут ба ҳифзи Ватанро ташаккул медиҳад ва ҷаҳор самти асосӣ дорад:

- идеявӣ сиёсӣ;
- ахлоқӣ ва равонӣ;
- тарбияи ҷисмонӣ;
- таълими ҳарбӣ- техникӣ.

Ватандустӣ ва интернационализмро аз ҳамдигар чудо кардан мумкин нест. Имрӯз моҳияти тарбияи ҳарбӣ-ватандустӣ аз ташаккули низоми чандир иборат аст, ки дар заминаи он бояд дар ҷавонон барои ташаккули муҳаббатӣ садоқат ба Ватан, ҳисси эҳтиром ба меҳнати ҳарбӣ, ҳарбӣ ва ҳарбӣ корҳои мақсаднок ба роҳ монда шавад. [4, 34].

Дар рафти тайёрии пеш аз даъвати ҷавонон дар комиссариатҳои ҳарбӣ се марҳилаи нисбатан мустақил муайян карда шудааст: I (баргаридошта) — аз ҷумла синфҳои 7—9 дар мактаб. Мазмуни он омузиши сифатҳои руҳӣ ва ҷисмонии даъватшавандагон, ташаккули дастурҳои асосии ҳаётии онҳо мебошад; II (асосӣ) — ба синфҳои 10—11 мактаби миёна ё ҳангоми таҳсил дар омӯзишгоҳи касбӣ-техникӣ, техникум рост меояд. Мазмуни он фаъолияти таълимӣ ва иттилоотӣ тарбиявӣ мебошад; III (ниҳой) - бо фаъолияти бевоситаи кормандони КҲ дар маъракаи даъват ба хизмати ҳарбӣ алоқаманд аст. Мазмуни фаъолияти КҲ дар ин марҳила татбиқи маҷмӯи чорабиниҳои ба ҳам алоқаманд ва пайгирона мебошад, ки ба фароҳам овардани микроклими солим дар нуқтаҳои ҷамъомад (қабул) нигаронида шудаанд, саъю кӯшиши ҳамаи субъектҳои тайёрии пеш аз даъватро барои бо сифати баланд гузаронидани даъват ба хизмати ҳарбӣ муттаҳид мекунанд.

Раванди ба хизмати ҳарбӣ тайёр кардани ҷавонон пеш аз даъват мураккаб, аз ҷиҳати диалектикӣ зиддиятнок аст. Таълоқҳои асосии он аз инҳо иборатанд: байни талаботи Қувваҳои Мусаллаҳ нисбат ба ҷавонони даъватшаванда ва дараҷаи тайёрии ҷавонон ба хизмат дар сафҳои онҳо; байни таъсири педагогии кормандони комиссариатҳои ҳарбӣ ва тайёрии ҳақиқии ҷавонон ба хизмат; байни талаботи мунтазам афзоюндаи хизмати ҳарбӣ ва имкониятҳои намунавии онҳо дар раванди тайёрии пеш аз даъват дар шароити ғайриҳарбӣ; байни талаботи ҷомеа оид ба самти омодагии пеш аз даъвати ҷавонони даъватшаванда ва натиҷаҳои воқеии фаъолияти ин раванд; байни меъёру усулҳои гуногун дар баҳодиҳии фаъолияти КҲ ва дараҷаҳои тайёр будан ба хизмати ҳарбӣ ва ғайра.

Сари вақт ба қайд гирифтани ва баргараф намудани зиддиятҳои зикршуда имконият медиҳад, ки фаъолияти КҲ оид ба тайёр кардани ҷавонони пеш аз даъват ба артиш беҳтар карда шавад. Ин тавассути татбиқи маҷмӯи тадбирҳои, ки ба самаранокии ин раванд нигаронида шудаанд, ба даст меояд, ки инҳоро пешбинӣ менамоянд:

а) оптимизатсияи роҳнамоии касбии ҷавонон ба хизмати ҳарбӣ; беҳтарсозии роҳнамоии касбии ҷавонон: - бо роҳи инъикоси муносиби ҳадафҳо дар мундариҷаи роҳнамоии касбӣ; — муайян намудани омодагии касбии кормандони комиссариатҳои ҳарбӣ ба ин намуди фаъолият ва ворид намудани ислоҳҳо ба таълими онҳо; — интиҳоб ва ба ҳам пайвастании оптималии навъҳои қори роҳнамоии касбӣ ва усулҳои он; — бо ҳамаи субъектҳои касбомузӣ ва тарбияи ватандӯстии ҷавонон барқарор намудани алоқаҳои афзалиятнок. [7, с.78].

б) пурзӯр намудани самти касбию педагогии кормандони комиссариатҳои ҳарбӣ ба қор бо даъватшавандагон; в) вусъат додани ҳамкориҳои комиссариатҳои ҳарбӣ бо ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ оид ба тайёрии пеш аз даъвати аскарони оянда.

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ соҳаи эҷодкорист. Вай вобаста ба дараҷаи синфҳои мактабӣ (ибтидоӣ, миёна, болоӣ) шакли усулҳои зиёди тайёрӣ ва гузарондани онро дорад. Қадоме аз шаклҳои барои кӯдакон ҷолибтаранд, мафтункунандаанд, «одат шудаанд»?

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, дар он ҷое, ки маъмурияти муассисаи таълимӣ аз ҷумла тамоми коллективи педагогӣ, фаъли падару модарон қорро пешакӣ ба нақша мегиранд ва хонандагон вобаста ба давраи сол, санаҳои тақвимию таърихӣ, Рӯзҳои шуҳрати ҷангӣ чорабиниҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ баргузор менамоянд, шавқовар ва муфид мебошанд.

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ имрӯз ба масоили воқеан ҳам муҳим табдил ёфтааст. Сол ба сол даъват ба сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон душвор мегардад. Мӯҷиби безъитиноии иддае аз ҷавонон нисбат ба ӯҳдадорҳои дар назди Ватан-Модар доштаи худ дар ҷист? Ҷаро онҳо аз ҳифзи марзу буми кишвар дида мардикориро дар мамолики бегона авло медонанд? Ҷол он ки хизмати сарбозӣ мактаби бузурги қамолоти ҷисмонӣ маънавӣ буда, қарзи ватандорӣ ҳар як шаҳрванд мебошад.

Ҷаро барои хонандагони замони муосир тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ зарур аст? Барои он зарур аст, ки он ба фаҳмидани ҷунин мафҳумҳо, ба монанди худшиносӣ, ватандорӣ, инсондӯстӣ ва ахлоқӣ кӯмак мерасонад.

Таҳсилоти ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар мактаб як системаи тадбирест, ки ба омӯзиши ватандӯстӣ дар байни кӯдакону наврасон, ҳисси масъулияти ватани худ ва омодагии ҳимояи манфиатҳои Ватан дар ҳама вақт кӯмак мерасонанд.

Сухбат ба низоми мавҷудаи давлатӣ, афзалиятҳои манфиатҳои кишвар ба шахсоне, ки ба вайронкунии меъёрҳои қонуният ва ахлоқ асос намеёбанд, ки инҳоянд, ва онҳо барои кӯдакон дар рафти таҳсилоти ватандорӣ ҷойгир шудаанд.

Мақсади таълимоти ҳарбӣ-ватандорӣ ин:

- ҷавононро барои хизмати ҳарбӣ омода сохтан;
- таълим додани ватандорӣ ва ватандӯстӣ ба Ватан;
- баланд бардоштани сатҳи физикаи ҷисмонӣ дар насли наврас.

Таҳсилоти низомӣ-ватандӯстӣ инчунин ба инкишофи фаъолияти иҷтимоии хонандагон ва масъулият дар амалиёту корҳои онҳо дохил мешаванд. Аз ин рӯ, хонандагон ба ҷорабиниҳои гуногуни варзишӣ ва оммавӣ ҷалб мешаванд. Наврасон бозихо ва варзишро хеле дӯст медоранд. Ҳамин тариқ, онҳо якбора инкишоф меёбанд ва сатҳи омадасозии ҷисмонии худро баланд мекунанд, зеро машқҳои варзишӣ давом додани наслҳо ва анъанаҳои шаклҳои мухталифи низомиро нигоҳ медоранд.

Дар системаи маориф, тарбияи ватандӯстии хонандагон хеле муҳим аст. Ин хусусан дар солҳои охир, вақте ки зерӣ таъсири филмҳо ва васоити ахбори омма, кӯдакону наврасон ба кишвари худ муносибати манфӣ доранд. Дар ҳаёти фарҳангии кишвар тадбирҳои андешида мешаванд, ки насли наврасу ҷавононро ба ҳисси ватандӯстӣ ва муҳаббат ба ватан водор месозанд. Ин вазифаи мактабро баланд мебардорад, ки ба тарбияи ватанпарварии ҷавонон диққати бештар диҳад. Ин давраи синну соли аст, ки беҳтарин барои тасарруф кардани ҳислатҳои хос ва ташаккули ҷаҳонбинӣ мувофиқат мекунад. [4, 76].

Ватандӯстӣ чист?

- Муҳаббат ва эҳтироми ватани худӣ онҳо, хоҳиши ба даст овардани иттилооти бештар дар бораи таърих ва анъанаҳои он;
- Муносибати эҳтиром ба забони модарӣ;
- Ҳисси ифтихор аз дастовардҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвари худ;
- Эҳтиром ба анъана ва суннатҳои аҷдодон, таърихи қадимаи давлат;
- Садоқат ба Ватани азиз, манфиатҳо ва ҳимояи он;
- Масъулият барои ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ ва моддии кишвар;
- Инсоният ва марҳамат ба мардум.

Инҳо сифатҳои ҳастанд, ки бисёр одамони замонавӣ надоранд. Аз ин рӯ, вазифаи муаллимон бояд ба маърифати ватандорӣ дар мактабҳои ибтидоӣ диққати махсус зоҳир намояд, ки дар системаи маориф ду самт: ватандӯстиву ватандориро дорост. [2, 46].

Барои пешгирӣ кардани фаъолиятҳои, ки ба кӯдакон монеа нест, зарур аст, ки усулҳои коркардро тағйир диҳанд. Бар замми ин ҳаёти муосир барои муошират бо хонандагон талаботҳои нав меаҳад. Барномаи таълиму тарбиявии ватандӯстона дар мактаб, ки дар он муаллимон метавонанд баъзе тағйироту иловаҳо пешкаш кунанд, вучуд дорад.

Зимни ба роҳ мондани тарбияи ватандӯстӣ, ки дар пасманзари он омодагии ҷавонон ба хизмати ҳарбӣ меистад, мақсад аз он аст, ки шароити дар кӯдакону наврасон парваридани муҳаббатро ба Ватан муҳайё созем, арзишҳои иҷтимоӣ ба таври назарраси шаҳрвандӣ ташкил диҳем ва эҳтироми онҳоро риоя кунем. Барои ноил шудан ба он, ки кӯдак худро ба мисли шаҳрванди ҳақиқии кишвари эҳсос кунад, эҳтироми худро ва хоҳиши ба ӯ хизмат карданро тарбия кардан зарур аст. Ин бо омӯзиши рамзҳои давлатӣ, қонунҳо ва Конститутсия, рушди худидоракунии оила, омӯзондани таърихӣ маҳал ва шахсиятҳои шинохта анҷом дода мешавад. Омӯзиши ҳиссиёти ватандӯстона муносибати фаъол ва татбиқи усулҳои мухталифро талаб мекунад: [5, 11].

- шарҳҳо, гуфтугӯҳо, лексияҳо, баҳсҳо ва муҳокимаҳо;
- ҷустуҷӯҳои эҷодӣ - мусобиқаҳо, бунёди музейҳо ва коллексияҳои мусиқии мардумӣ;
- бозихо, экскурсияҳо, фестивалҳои мардумӣ, лоиҳаҳои гуногун ва омӯзишҳо;
- фаъолияти ихтиёриён, воҳӯриҳо бо одамони машҳур, дарсҳои далерӣ ва корҳои таърихӣ низ метавонанд дар ин ҷо дохил шаванд.

Аз ин чо бармеояд, ки на танҳо барои наврасон таълими хисси масъулият ва хоҳиши ҳифзи Ватан, балки он барои ҳамаи кӯдакон муҳим аст. Онҳо бояд эҳтиёткориро дар рафтору кирдори худ ва аъмоли аҷодони худ, эҳтироми таърихи чанги таърихӣ дошта бошанд. Ва писарон низ бояд ба омодагӣ ба хидмат дар қувваҳои мусаллаҳ кӯмак расонанд. [6, 54].

Чунин анъана ва вазифаҳои таълимдихӣ бояд ба наслҳои ҷавон ҳамчун рамзи эҳтиром ва насихат аз Ватани пешрафтаи таърихӣ гузаранд. Кӯдакон бояд ба фарзандони лаёқатманди кишвари худ табдил ёбанд, кӯшиш намоянд, ки анъана ва арзишҳои фарҳангиро нигоҳ доранд ва афзоиш диҳанд.

Дар рафти таҳқиқи мавзӯи мазкур меъёрҳои самаранокии фаъолияти муассисаҳои таълимӣ, оила ва ҷомеа, инчунин комиссариатҳои ҳарбӣ оид ба омодагии пеш аз даъвати ҷавонон асоснок ва ба қадри имкон муайян карда шуданд. Ба он инҳо дохил мешаванд: мудофиавӣ, пропедевтикӣ ва самаранок. Нишондиҳандаҳои меъёри мурофиавӣ инҳоянд: - ташкили-мақсаднок; - равшан ва фаъол; - мазмун; - ҳадафи методологӣ. Ба гурӯҳи меъёри пропедевтикӣ нишондиҳандаҳои зерин дода мешаванд: — дониш, маҳорат, маҳорати даъватшавандагон; - сифатҳои шахсии онҳо. Меъёри самаранок нишондиҳандаҳои зеринро дар бар мегирад: [1, 67].

1. фоизи нақша барои иҷрои воқеии он;
2. шумораи даъватшавандагоне, ки аз таълими махсус гузаштаанд;
3. шумораи ҷавононе, ки дар муассисаҳои таълимии ҳарбӣ омода шудаанд;
4. шумораи ҷавононе, ки барои хизмати шартномавӣ интихоб шудаанд;
5. таносуби даъватшавандагоне, ки ба варзиши ҳарбӣ-амалӣ ҷалб карда шудаанд, ба шумораи умумии даъватшавандагон;
6. шумораи даъватшавандагоне, ки аз даъват саркашӣ мекунанд, ба шумораи умумии онҳо.

Хулоса, омӯзиш нишон дод, ки тамоюлҳои беҳтар намудани фаъолияти комиссариатҳои ҳарбӣ, вале тайёрии пеш аз даъвати ҷавонон муайян карда шуданд, ки аз инҳо иборатанд: - паст шудани сатҳи омодагии умумии даъватшавандагон ба хизмати ҳарбӣ, - баланд бардоштани аҳамияти омӯзиши касбию педагогии ҷавонон оид ба сифати захираҳои даъват; - зиёд кардани миқдори шаклҳои ташкилии тайёрии пеш аз даъват ва тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон; - паст шудани муносибат ва ҳамкориҳои субъекти коллективии идоракунӣ, тайёрии пеш аз даъват.

Бояд қайд намуд, ки муайян кардани тавсияҳои амалӣ, дида баромадан ва татбиқи онҳо ба беҳтар шудани тайёрии пеш аз даъвати ҷавонон мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Александровская В.П. Тарбияи ҳарбӣ-сиёсии хонандагони синфҳои болоӣ. / В.П. Александровская Мн.: Нарсовет. 1975.
2. Бабанский Ю.К. Оптимизация раванди таълим (чанбаи умумии дидактикӣ) / Ю.К. Бабанский М.: Педагогика, 1977.
3. Барномаи тайёрии ҳарбӣ-ҷисмонӣ ва ибтидоии ҳарбӣ барои хонандагони мактабҳои махсуси касбӣ (барои соли якуми таҳсил) М.: Глав.упр.трудрезервов. 1943.
4. Барномаҳо. Тарбияи ҷисмонӣ барои хонандагони синфҳои 1-3, 4-8 ва 9-10. Маориф, 1987.
5. Камолова М.Р. Маорифпарвари муосир. / М.Р. Камолова - Народная газета, 13.09.2018.
6. Китоби дарсӣ барои аскарони маълумоти умумӣ. Нашри. 2-юм. М. Воениздат. 1943.
7. Ушинский К.Д. Осори мунтахаб дар 11 ҷ. т.5. / К.Д. Ушинский - М. Л, 1948 -1050.
8. Эмомалӣ Раҳмон. Иқтибос аз мақолаи «Современный просветитель». / Эмомалӣ Раҳмон // Народная газета, 13.09.2018.

АСОСҲОИ ПЕДАГОГӢ - ИҶТИМОИИ ОМОДА НАМУДАНИ ДАЪВАТШАВАНДАГОН БА ХИЗМАТИ ҲАРБӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаи омода намудани даъватшавандагон ба хизмати ҳарбӣ, тадбирирандешиҳо дар самти боло бурдани ҳисси ватандӯстии ҷавонону наврасон матраҳ мегардад.

Ҳадафи мақола Муаллиф қайд менамояд, ки яке аз самтҳои афзалиятноки тарбияи ҳарбӣ - ватандӯстӣ ин беҳсозии назарраси раванди омодагии ҷавонон дар давраи пеш аз даъват ва мукамалгардонии заминаи моддӣ-таълимӣ мебошад.

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷимоятгарони оянда ҳамчун як системаи тадбирҳоест, ки ба омӯзиши ватандӯстӣ дар байни кӯдакон, баланд бардоштани ҳисси масъулият дар ҳифз ва ҷимояи манфиатҳои Ватан дар ҳама вақт кӯмак мерасонанд.

Натиҷаи татқиқот нишон дод, ки, раванди ба хизмати ҳарбӣ тайёр кардани ҷавонон пеш аз даъват мураккаб, аз ҷиҳати диалектикӣ зиддиятнок аст ва тазодҳои асосии он аз талаботи Қувваҳои Мусаллаҳ нисбат ба ҷавонони даъватшаванда ва дараҷаи тайёрии ҷавонон ба хизмат дар

сафҳои онҳо, байни таъсири педагогии кормандони комиссариатҳои ҳарбӣ ва тайёрии ҳақиқии ҷавонон ба хизмат, байни талаботи мунтазам афзояндаи хизмати ҳарбӣ ва имкониятҳои намунавии онҳо дар раванди тайёрии пеш аз даъват дар шароити гайриҳарбӣ, байни талаботи ҷомеа оид ба самти омодагии пеш аз даъвати ҷавонони даъватшаванда ва натиҷаҳои воқеии фаъолияти ин раванд, байни меъёру усулҳои гуногун дар баҳодихши фаъолияти КҲ ва дараҷаҳои тайёр будан ба хизмати ҳарбӣ ва гайра иборат мебошад.

Маҳз сари вақт ба қайд гирифташуда ва бартараф намудани зиддиятҳои зикрида имконият медиҳад, ки фаъолияти ташилоту идораҳо, муассисаҳои таълимӣ ва дигар ниҳоди ҷомеаи шахрвандӣ оид ба тайёр кардани ҷавонон пеш аз даъват ба артиши беҳтар карда шавад.

Калидвожаҳо: Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, комиссариати ҳарбӣ, ташиқули шахсият, асосҳои педагогӣ, иҷтимоиёт.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ ПРИЗЫВНИКОВ К ВОЕННОЙ СЛУЖБЕ

В данной статье рассматриваются вопросы подготовки призывников к военной службе, меры по повышению чувства патриотизма у молодежи и подростков.

Цель статьи исследования что одним из приоритетов военно- патриотического воспитания является значительное улучшение процесса подготовки молодежи в допризывный период и совершенствование материально-воспитательной базы.

Военно-патриотическое воспитание будущих защитников – это система мероприятий, способствующая воспитанию у детей патриотизма, повышению у них чувства ответственности за защиту и отстаивание интересов Родины во все времена.

По результатам исследования процесс подготовки молодежи к военной службе сложен, диалектически противоречив, и его основными противоречиями являются требования Вооруженных Сил к молодым призывникам и уровень готовности молодежи к службе в их рядах, между все возрастающими запросами военной службы и их образцовыми возможностями в процессе допризывной подготовки в невоенных условиях, между общественными запросами на допризывную подготовку и фактическими результатами этого процесса, между различными нормами и методами, оценка деятельности ЦК и степени готовности к военной службе и т. д.

Именно своевременный учет и устранение этих противоречий позволит улучшить деятельность организаций, органов, образовательных учреждений и других институтов гражданского общества по подготовке молодежи к призыву на военную службу.

Ключевые слова: военно-патриотическое воспитание, военный комиссариат, развитие личности, педагогические основы, общество.

PEDAGOGICAL AND SOCIAL FOUNDATIONS OF TRAINING CONSCRIPTS FOR MILITARY SERVICE

This article examines the preparation of conscripts for military service, measures to increase the sense of patriotism among young people and adolescents.

Purpose of the article: notes that one of the priorities of military-patriotic education is a significant improvement in the process of training young people in the pre-conscription period and the improvement of the material and educational base.

The military-patriotic education of future defenders is a system of measures that contributes to the education of patriotism in children, increasing their sense of responsibility for protecting and defending the interests of the Motherland at all times.

According to results of the study: the process of preparing young people for military service is complex, dialectically contradictory, and its main contradictions are the requirements of the Armed Forces for young conscripts and the level of readiness of young people to serve in their ranks, between the ever-increasing demands of military service and their exemplary capabilities in the process of pre-conscription training in non-military conditions, between public requests for pre-conscription training and the actual results of this process, between different norms and methods, an assessment of the Central Committee's activities and the degree of readiness for military service, etc.

It is the timely registration and elimination of these contradictions that will improve the activities of organizations, bodies, educational institutions and other institutions of civil society in preparing young people for conscription.

Keywords: *military-patriotic education, military commissariat, personality development, pedagogical foundations, society.*

Сведения об авторе:

Ашуров Содирхон - соискатель кафедры гражданской обороны и военной подготовки Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: г. Куляб, улица С. Сафарова, 16, тел. (+992) 988261967, E-mail: sharaf26@mail.ru

About the author:

Ashurov Sodirkhon - Post-graduate of the Department of civil defense and military training of the Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: Kulyab city, S. Safarov street, 16. тел. (+992) 988261967, E-mail: sharaf26@mail.ru

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ В УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Давлатшоева Р.Х.

Профессиональный лицей сервиса и туризмаг. Душанбе

Исследования показывают, что общеобразовательные школы могут наилучшим образом поддержать нравственное развития учащихся, помогая учителям справляться со стрессами в своей профессии и повышая способность учителей к рефлексии и сочувствию.

Общественность беспокоит вопрос, становятся ли дети хорошими людьми? Как всегда, общественность возлагает большую ответственность за решение этих проблем на общеобразовательных школ.

«Решений» предостаточно. Многие усилия по воспитанию характера в школах сейчас сосредоточены на всем: от общественных работ до обучения учащихся, формирования хороших привычек, поощрения позитивного поведения и развития у учащихся способности к нравственному мышлению [12, с.62].

В этих решениях есть ценность. Учащимся, несомненно, будет полезно выполнять общественные работы, напоминать о важных добродетелях и практиковать хорошие привычки.

Но мы пробовали найти эти решения на протяжении десятилетий, а в некоторых случаях и двух столетий, не изменив коренным образом моральных перспектив учащихся. Моральное развитие учеников зависит в первую очередь не от явных усилий по воспитанию характера, а от зрелости и этических способностей взрослых, с которыми они взаимодействуют, - особенно родителей, но также учителей, тренеров и других взрослых в сообществе.

Основная часть: Педагоги влияют на нравственное развитие учащихся не просто будучи хорошими образцами для подражания - как бы это ни было важно - но и тем, что они приносят в свои отношения со студентами изо дня в день: своей способностью ценить точки зрения учащихся и отделить их от своих собственных способность признавать и извлекать уроки из моральных ошибок, их моральная энергия и идеализм, их щедрость и их способность помогать учащимся развивать моральное мышление, не уклоняясь от собственного морального авторитета. Такой уровень влияния делает взрослым в школе серьезным моральным вызовом. А это означает, что мы никогда не сможем значительно улучшить моральное развитие учащихся в школах, не взяв на себя сложную задачу развития зрелости и этических способностей взрослых. Нам необходимо переосмыслить саму природу нравственного развития.

Исследования показывают, что даже когда школы подвергаются масштабной реструктуризации, учащиеся часто до странности не обращают внимания на новые структуры и методы. Отвечая на вопрос о сильных и слабых сторонах их школ после этих реформ, учащиеся обращают внимание на сильные и слабые стороны отдельных учителей.

В этих отношениях формируются моральные качества. Взрослые не просто передают детям моральные качества и убеждения. Эти качества и убеждения возникают и постоянно развиваются в

широком спектре отношений, которые каждый ребенок поддерживает как со взрослыми, так и со сверстниками, начиная почти с рождения, а также в чувственном понимании детьми того, что является вредным, истинным или правильным. В этих отношениях дети постоянно разбираются, например, в том, что они должны другим, что им следует отстаивать, какие традиции стоит сохранять, следует ли соблюдать правила, как внести свой вклад в жизнь своей семьи, класса и сообщества - другими словами, как быть порядочным человеком.

Справедливые, щедрые, заботливые и чуткие преподаватели моделируют эти качества и могут эффективно направлять учащихся в решении вопросов. Часто взрослые также эффективны, когда они выражают, как их собственные моральные вопросы связаны с моральными вопросами детей, и когда они моделируют, как мыслить через моральные проблемы и дилеммы.

Отношения учитель-ученик формируют нравственное развитие учеников в другом смысле - через их влияние на эмоциональное развитие учеников. Большинство разговоров о нравственном развитии в школе предполагает, что мы можем научить учеников нравственному поведению, привив им добродетели и стандарты, четкое понимание того, что правильно и что неправильно. Это предположение игнорирует тот факт, что эмоции часто являются лошадкой, ценностями и достоинствами, которые всадник пытается удержать. Детский психолог из Гарварда Джером Каган отмечает, что программы профилактики насилия, которые объясняют учащимся вредные последствия насилия, часто не помогают, потому что «дети знают, что насилие - это плохо - что они не могут контролировать, так это стыд и деструктивные импульсы, которые подпитывают насилие.» [12, с.173]

Они предполагают, что, «хотя многие моральные последствия обучение непреднамеренно, обучение как усилие по своей сути морально. Напротив, нравственное воспитание относится к сознательному обучению определенным ценностям, взглядов и предрасположенностей для стимулирования просоциальных и моральных развитие учащихся.» [12, с.132]

Мы сосредоточимся на подходах к моральному воспитанию, ориентированных на учебную программу образования, цель которого состоит в повышении просоциального и социального нравственного развития. Тем не менее, существует более серьезное препятствие для развития у взрослых важных моральных качеств, и это препятствие является фундаментальным культурным заблуждением о природе нравственной жизни взрослых. Большинство взрослых, включая большинство учителей, не считают себя вовлеченными в собственный нравственный рост. У нас есть своеобразное представление о том, что наша моральная природа определяется поздним детством и что, став взрослыми, мы просто доживаем до брошенного кубка.

Тем не менее, новые модели развития взрослых предполагают, что этические качества взрослых вовсе не остаются статичными - они зигзагообразно изменяются в зависимости от многих факторов. Некоторые взрослые со временем становятся более щедрыми и сострадательными; другие становятся более эгоистичными. Некоторые взрослые становятся более мудрыми, способными извлекать из них важные моральные истины; представления других о справедливости становятся более шаблонными или грубыми. Многие люди теряют моральный энтузиазм. Каждый этап взросления приносит как новые моральные слабости, так и новые моральные силы.

Эта способность к изменениям означает, что типичный взрослый не достиг своего морального потенциала. Король Лир не разовьет сострадание или зрелое чувство справедливости, пока не примет смерть. Школы сталкиваются с проблемой создания культуры, в которой учителя привыкли ценить других и проявлять щедрость к ним, действовать справедливо и добросовестно и формулировать зрелые и устойчивые идеалы как развивающиеся и тонкие способности. «Нет ничего благородного в том, чтобы быть выше кого-то другого», - говорит лидер движения за гражданские права Уитни Янг. «Единственное настоящее благородство - это превосходство над собой».

Многое из того, что считается воспитанием характера в школе, просто не влияет на эмоциональные или моральные качества взрослых. Постоянные призывы учителей стать лучшими образцами для подражания сами по себе не порождают ни внутренних обязательств, ни внешнего руководства и поддержки, которые необходимы учителям для развития этих качеств. Как минимум, эффективное нравственное воспитание должно включать конкретные стратегии, помогающие

взрослым справиться с разочарованием и беспомощностью, и должно быть сосредоточено на создании культуры, которая поддерживает учителей в их эмоциональном и нравственном росте.

Школы явно не могут ответить на все неприятности, которые приводят к беспомощности и безнадежности учителей. Но они могут сосредоточиться на двух основных причинах: напряжение, связанное с учащимся с поведенческими проблемами и изоляция.

Многие общеобразовательные школы сейчас уделяют первоочередное внимание помощи учителям в работе с учениками с проблемами поведения не только потому, что эти проблемы очень болезненны для учителей, но и потому, что проблемы препятствуют обучению всех учеников в классе. К счастью, существуют программы, помогающие учителям эффективно справляться с этими учениками. Лучшие дают учителям конкретные стратегии и разрушают изоляцию учителей, создавая более сильные и заботливые школьные сообщества. Среди множества видов поддержки учителя изучают эффективные стратегии дисциплины и получают помощь в развитии внутренних мотивов учащихся к конструктивным и совместным действиям, включая вовлечение учащихся в установление правил, принятие решений и решение проблем.

Мы столкнулись с большим количеством работ, в которых даются только общие рекомендации для структурирования учебно-методического процесса и сосредоточить внимание прежде всего на том, что нравственное воспитание должно быть нацелено. Поэтому сначала мы представим цели нравственного воспитания, ориентированного на учебную программу и ожидаемые результаты с точки зрения знаний, навыков и отношения.

Сосредоточившись на том, как различные авторы характеризуют нравственное воспитание, две аспекты можно выделить.

В своей работе педагог Горбунова Л.Н. утверждает, что «нравственное воспитание должно быть направлено на нравственное развитие личности и его или ее способность самостоятельно решать моральные дилеммы и этические проблемы. Исследования в этой традиции уделяют особое внимание когнитивным навыкам, таким как критическое мышление, принятие моральных решений и моральное рассуждение, особо нужно подчеркнуть важность когнитивного элемента нравственного развития.» [3, с.62]

В наши дни много говорят о более сильных и согласованных программах наставничества для новых учителей, и эти новые программы жизненно важны для того, чтобы помочь учителям преодолеть разочарование. Наставники могут помогать учителям в развитии их компетенций и талантов, но они также могут реагировать на учителей именно в те моменты, когда представления и ожидания новых учителей в отношении преподавания сталкиваются с трудной реальностью. Наставники могут помочь новым учителям быть реалистами и гордиться своими, казалось бы, небольшими достижениями.

Наставники также могут помочь новым учителям задуматься о творческих, разнообразных карьерных направлениях в рамках педагогической профессии, которые могут позволить им использовать свои таланты и оказать большее влияние на жизнь учеников. Исследования показывают, что использование их талантов и профессиональный рост значительно важнее статуса или заработной платы для повышения морального духа учителей. Современный мир призывает к обновлению возможностей карьерного роста учителей, чтобы позволить учителям стать новаторскими и предприимчивыми - например, дать им возможность начинать свои собственные программы, проводить исследования, брать творческий отпуск в частном секторе или брать на себя руководящие роли.

Подобные изменения должны стать частью общих усилий по поддержке этического роста учителей и их способности направлять этический рост учащихся. Опытные профессионалы, обладающие опытом в таких важных областях, как грамотность, также тренируют учителей.

Общеобразовательным школам необходимо делать гораздо больше для развития профессиональной культуры, ориентированной как на академическое обучение, так и на развитие этических знаний и навыков взрослых. Учителя под руководством тренеров могли бы дать друг другу обратную связь по таким темам, как завоевание уважения и доверия, создание заботливого сообщества, работа с трудными учениками, а также выявление и обращение вспять нисходящей спирали, в которую попадают ученики и взрослые.

Учителям нужна возможность поразмышлять о том, почему им трудно сочувствовать конкретным ученикам, об их успехах и неудачах в воспитании нравственного мышления учеников, а также о состоянии их собственных идеалов. Учителям нужна эмоциональная поддержка со стороны своих коллег, чтобы справиться с хроническим стрессом. И администраторы должны научиться создавать возможности для этой эмоциональной поддержки, не превращая школы в те виды терапевтической культуры, которые оттолкнули бы многих учителей.

Заклучение исходя из вышеуказанного мы выступаем за развитие учебных проектов нравственного воспитания, ориентированного на учебную программу, в которых просоциальное и нравственное развитие учеников идет рука об руку с предметом в конкретной области обучения. В центре внимания должны быть знания, которые имеет смысл для учащихся с точки зрения их собственного положения в мире и помогает им стать членами сообщества. Образование, которое способствует развитию личности учащихся и учит их нравственному участию в жизни общества с помощью предметных знания и навыки, нравственное воспитание в истинном смысле- является самым лучшим.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гальперин, П.Я. Введение в психологию / П.Я. Гальперин. – М.: Кн. Дом Университет, 2000. – 329 с.
2. Гез, Н.И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н.И. Гез // Иностранные языки в школе. - 2005. - № 2.
3. Горбунова, Л.Н. Освоение информационных и коммуникационных технологий педагогами в контексте ориентации на профессионально-личностное развитие: Информатика и образование / Л.Н. Горбунова, А.М. Семибратов. - 2004.
4. Деркач А.А. Взаимосвязь структурных компонентов состояния психической готовности учащийся к педагогической деятельности// Психолого-педагогические проблемы взаимодействия учителя и учащихся. - М.: 1987.
5. Дубовицкая Т.Д. Методика диагностики направленности учебной мотивации / Т.Д. Дубовицкая // Психологическая наука и образование. - 2002. - №2.
6. Емельянов, Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н. Емельянов. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1985.
7. Ильина, Т.С. Опыт развития информационной культуры учителей средствами образовательных технологий: Материалы межрегиональной научно-практической конференции. – Санкт-Петербург, 2016.
8. Информационные технологии в образовании // автор и составитель О.А. Милич. –Минск, 2018.
9. Каймакова М.В. Коммуникации в организации: текст лекций / М.В. Каймакова. – Ульяновск: УлГТУ, 2016.
10. Казарцева, О. Культура речевого общения: теория и практика обучения: учебное пособие / О. Казарцева. – М.: Флинт, Наука, 2018.
11. Лутфуллозода М., Бобизода Ф. Андешахо перомуни тарбияи ахлоки ва ташаккули онхо / М.Лутфуллозода, Ф.Бобизода. –Душанбе, 2017.
12. Schaps, Schaeffer, & McDonnell, What's Right and Wrong In Character Education Today, USA, 2010

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ В УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

В статье речь идет о нравственном воспитании учащихся в учебном процессе.

Цель статья Большинство исследований сосредоточено на том, «что» и «почему», нравственное воспитания, может быть ориентированно на учебную программу. Внимание к форматам обучения для повышения просоциального и нравственного развития учащихся относительно невелико.

По результатам исследования: В большинстве исследований по стратегиям обучения нравственному воспитанию рекомендуется проблемный подход к обучению, при котором учащиеся работают в небольших группах. Такой подход дает пространство для диалога и взаимодействия между учащийся, что считается решающим для их морального и просоциального развития. Мы пришли к выводу, что теоретические рассуждения о нравственном воспитании не отражаются на практике нравственного воспитания, ориентированного на учебную программу, и его влияния на результаты обучения учащихся. Мы рекомендуем, чтобы будущие исследования нравственного воспитания, ориентированного на учебную программу, включали предметные области, охватывающие моральные вопросы и социальные различия между учащимися.

Ключевые слова: гражданское образование; разработка учебных программ; нравственное развитие; среднее образование; социальные различия; методы обучения.

DIDACTIC CONDITIONS FOR THE FORMATION OF MORAL EDUCATION A STUDENT IN THE EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL PROCESS

The article is talking about the moral education of pupils in process of education at secondary schools. Most researchers have focused on the «what» and «why» of the morality.

According to scholars, who work in this sphere moral education can be curriculum oriented.

As far as researches show the promotion of pro-social and mental development of students is relatively low.

Most research on moral education teaching strategies recommends a problem-based teaching approach in which students work in small groups.

We came to the conclusion that theoretical considerations of moral education are not part of the practice of Curriculum-Oriented moral education and its impact on students learning success. We recommend that future research can cover subject about the moral issues and social issues.

Key words: *civic education; development of educational programs in secondary schools; moral development of the pupils; secondary education; social differences; teaching methods.*

Сведения об авторе:

Давлатшоева Рухшона Хотамшоева - директор Профессионального лицея сервиса и туризма г. Душанбе. Душанбе Тел: (+992) 935083613

About the author:

Davlatshoeva Rukhshona Khotamshoevna - Director of the Professional Lyceum of Service and Tourism of the Dushanbe. Phone: (+992) 935083613

ТДУ 371:51

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМӢ ФОСИЛАВӢ ВА МУҲИТИ ИТТИЛОӢТӢ

Бобохонов Ҷ.С.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Чанд муддат шуд, ки таълими фосилавӣ ва талаботу хусусиятҳои ба он вобаста яке аз мавзӯъ ва масъалаҳои муҳими низоми таҳсилот ва маориф гашта мондааст. Муҳаққиқи тоҷик Г.Салоҳиддинова дар робита ба технологияҳои муосир ва таълими фосилавӣ чунин изҳори ақида кардааст: «Дар замони муосир масъалаи татбиқи дастовардҳои илмиву техники ва технологияи муосир ба яке аз омилҳои муҳимми рақобатпазирӣ ва ҳарчи муассир кардани нуфузи кишварҳо дар арсаи ҷаҳон табдил ёфтааст. Неруи давлатҳо имрӯз дар баробари қудрати сиёсӣ ҳарбӣ аз нигоҳи такомул ва истифодаи илму техника ва технологияи муосир арзёбӣ мегардад. Технологияи навини таълим ё худ фарҳанги техникий таълим дар омӯзиши донишҷӯён нақши муассир дорад ва ҳамзамон ба ҷаҳонишавии маълумот мусоидат мекунад[6, с.104].

Таҳсилоти фосилавӣ низоми нава маҳсуб меёбад, ки дар аксари муассисаҳои таҳсилоти олии давлатҳои дунё ба таври густурда роҳандозӣ шудааст. Таҳсилоти фосилавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ бо истифодаи шабакаи Интернет амалӣ мешавад ва неруи веб-технологияҳо диққати омӯзгорони тамоми ҷаҳонро ба худ ҷалб намудааст, зеро васоити технологияи мазкур захираҳои таълимиро, ки дар тамоми ҷаҳон мавҷуд аст, муттаҳид мекунад. Барномаи таълимӣ дар асоси веб-технологияҳо синхронӣ буда, иштироки яқвақтаи омӯзгор ва донишҷӯро таъмин мекунад. Лексияҳои, ки пешаки дар шабака ҷой дода мешаванд ва донишҷӯ метавонад ҳама гуна фанҳоро дар вақти бо худ муносиб омӯзад. Ғайр аз ин, донишҷӯ имкони додани саволро ба омӯзгор тавассути почтаи электронӣ дорад. Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди татбиқи роҳандозии ин низом, дастовардҳо ва мушкilotҳои худро дорад. Ҷорӣ намудани низоми таҳсилоти фосилавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон қадами навбатӣ барои воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Таҳсилоти фосилавӣ яке аз шаклҳои нисбатан пешқадами таълим дар шароити муосир ба ҳисоб меравад. Имрӯз дар ҷаҳон беш аз 200 миллион муҳассил тавассути ин низом таҳсил мекунанд. Ин низом барои ҳалли масоили муҳимми иҷтимоӣ, аз қабилӣ баланд бардоштани дараҷаи саводнокии аҳли ҷомеа, сатҳи иҷтимоӣ,

фаъолияти соҳибкорӣ, дараҷаи худшиносӣ ва ҷаҳонбинии шаҳрвандон ва рушди фазои ягонаи таълимӣ дар ҷаҳорҷӯбаи ҷомеаи умумичаҳонӣ мусоидат менамояд» [6, с.104].

Қисми асосӣ: Раванди ҷорӣ намудани технологияҳои таълими фосолавӣ ба шумораи афзояндаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таъсир мерасонад, аммо устодони донишгоҳҳои Тоҷикистон дар таҳия ва истифодаи технологияҳои таълими фосолавӣ аз ҷомеаи ҷаҳонии маориф хеле қафо мондаанд.

Чуноне муҳаққиқи тоҷик У.М.Мирмамадов зикр мекунад, «Асри XXI - асри технологияҳои олии компютерӣ аст. Башарият ба марҳилаи нави рушди худ ворид шудааст- ҷомеаи иттилоотӣ ташаккул меёбад, ки дар он иттилоот ва равандҳои иттилоотӣ яке аз ҷузъҳои муҳимтарини ҳаёти инсон ва ҷомеа гаштааст. Рушди раванди ҷаҳонии иттилоотонии ҷомеа ба ташаккули на фақат муҳити нави иттилоотии будубоши одамон, балки тарзи нави зисти иттилоотӣ ва фаъолияти касбӣ бурда мерасонад» [1, с.41].

Таҳлили назария ва амалияи таълими фосолавӣ нишон дод, ки дар донишгоҳҳо мушкилоти зеринро дар ин соҳа муайян кардан мумкин аст: дониши нокифояи ибтидоии устодони донишгоҳ дар соҳаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ; таҷҳизоти нокифояи техникаи фазои иттилоотии шахсии омӯзгор; сатҳи ноқофии омодагии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои нави таълими фосолавӣ; ҳавасмандии нокифояи устодони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосолавӣ.

Ба андешаи муҳаққиқи тоҷик И.Саидов, «Дар даҳсолаҳои охир дар соҳаи маориф зиёдшавӣ ва истифодабарии технологияҳои нави иттилоотӣ ва ташкили таҳсилоти фосолавӣ мушоҳида карда мешавад. Истифодаи технологияи таҳсилоти фосолавӣ ба баланд бардоштани самаранокии ҷараёни омӯзиш мусоидат мекунад. Таҳсилоти фосолавӣ- ин як усули ҷорикардшудаи навтарин дар ҷараёни таълим ба ҳисоб меравад, ки донишҷӯёнро ба омӯзиши мустақилона водор мекунад. Аз нуқтаи назари педагогӣ таҳсилоти фосолавино технологияи навини педагогӣ меноманд. Бояд зарур шуморид, ки асосҳои назариявӣ ва амалии таҳсилоти фосолавӣ дар низоми педагогӣ, дар шароити муносири ҷомеаи иттилоотии имрӯза босуръат рушд карда истодааст. Барои амалӣ намудани ин таҳсилот ҳар як омӯзгори (фанни таълимӣ) муассисаи таълимӣ дар ҷои кориаш, бояд бо асбобҳои муносири ТИК, ки ба шабакаи умумичаҳонӣ (маҳаллӣ, глобалӣ) пайваст аст, дастрасӣ дошта бошад. Масалан дастрасӣ аз ҷиҳати:- техникаи ва технологияи (сахтафзор ва нармафзор, дастрасӣ ба манбаи иттилоот, қобилияти анҷом додани ҳамкориҳои иттилоотӣ бо корбарони дигар, бо манбаи иттилоотҳо ва ғайра);- иттилоотӣ-методӣ (маводи илми-педагогӣ, таълимию методӣ, воситаҳои электронии таълимӣ, нармафзорҳои амалӣ, василаҳои таҳияи барномаҳо ва ғайра)» [15, с.161].

Ҳангоми таҳлили муҳити иттилоотӣ ва таълимии донишгоҳ бояд имконоти таълими электронӣ (дар забони англисии E-learning, кӯтоҳ бо забони англисии омӯзиши электронӣ) ва технологияҳои таҳсилоти фосолавӣ ба назар гирифта шаванд. Таҳсилоти электронӣ ва технологияҳои таҳсилоти фосолавӣ амалҳои зеринро фаро мегиранд:

-омӯзиш бо истифодаи телевизиони интерактивӣ;

-эҷод ва таҳрири захираҳои курс.

1.Эҷод ва таҳрири унвонҳои мавзӯ;

2.Илова кардани захираҳо ва унсурҳои курси Moodle Hi. Иловаи URL пайванд g. Илова кардани саҳифаи матн

Илова кардани тасвир ба саҳфаи веб I. Илова кардани файли gH. Шарҳ илова кардан.

Вазифаи рақами 12. Эҷод ва таҳрири манбаҳо. Пас аз иҷрои вазифаҳои рақами 12 ба форуми «Кор бо захираҳои курс» гузаштан. Ба саволҳо ҷавоб додан.

Форум: Кор бо манбаҳои курс. Таҳқиқи эҷоди захираҳои Moodle Course -ро санҷидан. Як ҷавобро санҷидан.

Назарпурсӣ: Эҷоди манбаҳои курси Moodle. Эҷод ва таҳрири унсурҳои интерактивии курс.

Илова - унсурҳои курси Moodle 0. Вазифаи унсурҳои gI. Чӣ гуна баҳо додан ба супориши донишҷӯён. ® Луғати унсурӣ ®.Форуми унсур. Чат унсурӣ пурсиш W W Element Game.

Лексияи унсурӣ пойгоҳи унсурҳо (Дарс).

Ташкили лексия (Дарсу машғулият). Маълумоти бештар дар бораи ташкили лексияи jfl унсурӣ курси «Лексия» - пур кардани саҳифаҳо бо супоришҳои Hi Element Test.

Сохтани ниҳон барои озмоиши оянда. Сохтани пойгоҳи саволҳо тавассути низоми Moodle gj. Мудирияти тестии SHi. Вазифаи №13. Эҷоди ашъи курс.

Пас аз иҷрои вазифаи №13 ба форуми «Кор бо унсурҳои курс» равед. Ба саволҳо ҷавоб додан.

Форум: Кор бо унсурҳои курс ба пурсиш «Эҷоди унсурҳои курси Moodle» гузаштан. Як ҷавобро интихоб кардан.

Омӯзиши барномаи иловагии тақмили ихтисоси «Муассисаи таълими фосолави дар муассисаи таълими» шакли пурраи ғоибона, фосолавиро дар назар дорад.

Шарти дуввуми омӯзгорӣ фароҳам овардани муҳити иттилоотию таълими дар донишгоҳ мебошад, ки имконоти технологияҳои таълими фосолавиро дар амал татбиқ мекунад, ки дорои таҷҳизоти сахтафзор, нармафзори ройгон ва тиҷорати мебошад, ки фаъолияти он бо ҳуҷҷатҳои меъёрии донишгоҳ танзим карда мешавад.

Вазъи соҳаи муосири таълим ва тамоюлҳои рушди чома фароҳам овардани фазои мувофиқи иттилоотӣ ва таълимиро тақозо мекунад. Тавассути муҳити иттилоотӣ ва таълими иштирокчиёни раванди таълим дастрасӣ ба манбаҳои таълими ва Интернетро назорат мекунанд ва метавонанд ҳамкориҳои фосолави дошта бошанд.

Муҳити иттилоотӣ ва таълими маҷмӯи муназзами воситаҳои интиқоли маълумот, манбаҳои иттилоотӣ, протоколҳои ҳамкорӣ, сахтафзор - нармафзор ва дастгирии ташкилӣ-методи мебошад, ки ба қонеъ кардани ниёзҳои корбарон ба ҳадамоти иттилоотӣ ва захираҳои таълими равона карда шудааст.

Муҳити иттилоотӣ ва таълими донишгоҳ бояд ба сатҳи нави технологӣ гузарад, ки ҳамаи равандҳои иттилоотие, ки дар муассисаи таълими ба амал меоянд, ки ҳамгироии пурраи технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ ба фаъолияти омӯзгории донишгоҳро дар маҷмӯъ талаб мекунад. Муҳити дурусти таълими иттилоотӣ, алаҳхусус, истифодаи босамари технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ дар раванди таълим имкон медиҳад, ки тафриқаи омӯзиш дар сатҳи нав баланд бардошта шавад, ҳавасмандии донишҷӯён афзоиш ёбад, намоиши тақрибан ҳама гуна мавод таъмин карда шавад, усулҳои муосири азхудкунии мустақили дониш, шарти ноил шудан ба сифати нави таҳсилот роҳандозӣ гардад.

Ҳамин тариқ, муҳити иттилоотии таълими муассисаи таълими бояд на танҳо ҳамчун фазои ягонаи иттилоотии муассиса, балки ҳамчун низоми муваффақи таълими низ дарк карда шавад.

Ҳангоми таҳлили муҳити иттилоотӣ ва таълими донишгоҳ бояд имконоти таълими электронӣ (дар забони англисии E-learning, кӯтоҳ бо забони англисии омӯзиши электронӣ) ва технологияҳои таҳсилоти фосолави ба назар гирифта шаванд. Таҳсилоти электронӣ ва технологияҳои таҳсилоти фосолави амали зеринро фаро мегиранд:

-омӯзиш бо истифодаи монитори интерактивӣ.

Кори таҷрибавӣ оид ба ташаккули омодагии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таълими фосолави дар заминаи ДДК ба номи А.Рӯдакӣ ташкил ва гузаронида шуд. Ҳадафи озмоиши омӯзгорӣ озмоиши фарзияи таҳқиқоти диссертатсионӣ мебошад, ки татбиқи шароити педагогии дар боби аввал назариявӣ муайяншуда ба ташаккули самаранокии омодагии донишгоҳҳо ба истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосолави мусоидат мекунад. Мувофиқи ҳадафи таҷрибаи педагогӣ, мо вазифаҳои асосии кори таҷрибавиро зикр менамоем: омӯхтан ва таҳлили низоми муосири таҳсилоти иловагӣ ва имконоти тақмили ихтисоси ҳайати омӯзгорони мактабҳои олий; ҷорӣ намудани маҷмӯи шароити омӯзгорӣ барои тайёр кардани омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосолави дар донишгоҳ; омӯхтан ва таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои омодагии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таълими фосолави дар марҳилаи муайян ва ташаккулёбии таҷрибаи педагогӣ; ҷамъбасти натиҷаҳои марҳилаҳои муайян ва ташаккулёбандаи озмоиш.

Фарзияи таҷрибаи педагогӣ: татбиқи шароити педагогӣ, ки дар таҳқиқот аз ҷиҳати назариявӣ муайян ва тавсиф шудааст, ки ба омодагии босамари омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таълими фосолави мусоидат мекунад, ба аксарияти посухдиҳандагон имкон медиҳад, ки ба ин навъи фаъолият омодагии баланд дошта бошанд. Ҳангоми таҷрибаи педагогӣ мо усулҳои зерини ташхисро (усулҳои таҳқиқот) истифода кардем: омӯхтан ва таҳлили адабиёти муосири психологӣ, педагогӣ ва илмию омӯзгорӣ, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва ташкилӣ, адабиёти

маълумотномавӣ оид ба мавзӯи таҳқиқот, нақшаҳои таълимию мавзӯии барномаҳои таълими иловагии касбӣ; мушоҳидаи педагогии фаъолияти таълимии устодони донишгоҳ; сӯҳбат бо устодони донишгоҳ; пурсиш ва мусоҳиба бо устодони донишгоҳ; санчиши муаллимон; пурсиш дар бораи устодони донишгоҳҳо; таҳлили натиҷаҳои бадастомада бо истифодаи усулҳои омори математикӣ.

Дар таҷрибаи педагогӣ 192 нафар омӯзгорони ДДК ба номи А.Рӯдакӣ аз тамоми факултетҳо ва шӯъбаҳои донишгоҳ ширкат доштанд. Иҷрои шартҳои таҷрибаи педагогӣ давраи аз 2021 то 2023-ро дар бар мегирифт.

Қорҳои таҷрибавӣ дар се марҳила сурат гирифтанд. Марҳилаи озмоиш (2020-2021) - муайян кардан. Қорҳои таҷрибавӣ дар ин марҳила иборат буданд аз: омӯзиши низоми таҳсилоти иловагӣ ва тақмили ихтисоси муаллимон дар мактабҳои олий; таҳлили ташаккули муҳити иттилоотӣ ва таълимӣ тавассути қорӣ намудани низоми таълими фосилавӣ дар раванди таълимии донишгоҳҳо; омӯхтани таҷрибаи истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ дар донишгоҳҳои гуногун; муайян кардани сатҳи омодагии омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ дар асоси чӯзӯҳо ва нишондиҳандаҳои дар боби якуми таҳқиқоти диссертатсионӣ зикршуда, ҳамчунин сатҳи ибтидоии ташаккули салоҳияти асосии ТИК-и омӯзгорони донишгоҳ.

Марҳилаи таҷрибаи педагогӣ (2021-2022) – ташаккулдиҳанда буда. Дар марҳилаи ташаккулдиҳанда мазмуни қори таҷрибавӣ инҳоро дар бар мегирад: таҳияи барномаи қорҳои таҷрибавӣ; қорӣ намудани шароити педагогӣ барои тайёр кардани омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ; назорат аз болои таҷрибаи педагогӣ бо истифодаи саволномаҳо, мушоҳидаҳо, пурсишҳо, санчиш, сӯҳбат, таҳлили натиҷаҳои фаъолияти омӯзгорони донишгоҳҳо; муайян кардани сатҳи ниҳоии омодагии устодони донишгоҳ ба истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ; таҳлил ва қоркарди натиҷаҳои ҳангоми таҷриба бадастомада; ҷамъбасти натиҷаи таҷрибаи педагогӣ.

Марҳилаи ниҳоии таҷрибаи педагогиро (2022-2023) – давраи ҷамъбасти номида шуд. Мазмуни ин марҳилаи таҷрибаи педагогӣ ба низом даровардан ва ҷамъбаст намудани натиҷаҳои қорҳои таҷрибавӣ, таҳияи ҳулосаҳои таҳқиқотиро дар бар мегирифт; нашри мавод дар мавзӯи таҳқиқот; сабти номи таҳқиқоти диссертатсионӣ барои гирифтани дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ.

Марҳилаҳо ва натиҷаҳои асосии таҷрибаи педагогии мо баррасӣ шудаанд. Дар қараёни татбиқи он, самаранокии шароити педагогии муайяннамудаи мо барои ташаккули омодагии устодони донишгоҳҳо ба истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ санҷида шуд. Қори таҷрибавӣ оид ба ташаккули омодагии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ дар заминаи ДДК ба номи А.Рӯдакӣ баргӯзор гардид.

Ҳадафи озмоиши омӯзгорӣ озмоиши фарзияи таҳқиқоти диссертатсионӣ мебошад, ки татбиқи шароити педагогии дар боби аввал аз ҷиҳатиназариявӣ муайяншуда ба ташаккули самаранокии омодагии донишгоҳҳо ба истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ мусоидат мекунад. Мувофиқи ҳадафи таҷрибаи педагогӣ, мо вазифаҳои асосии қори таҷрибавиро зикр менамоем: омӯхтан ва таҳлили низоми муосири таҳсилоти иловагӣ ва имконоти тақмили ихтисоси ҳайати омӯзгорони мактабҳои олий; қорӣ намудани маҷмӯи шароити омӯзгорӣ барои тайёр кардани омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ дар донишгоҳ; омӯхтан ва таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои омодагии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ дар марҳилаи муайян ва ташаккулёбии таҷрибаи педагогӣ; ҷамъбасти натиҷаҳои марҳилаҳои муайян ва ташаккулёбандаи озмоиш.

Фарзияи таҷрибаи педагогӣ: татбиқи шароити педагогӣ, ки дар боби якуми таҳқиқоти диссертатсионӣ аз ҷиҳати назариявӣ муайян ва тавсиф шудааст, ки ба омодагии босамари омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ мусоидат мекунад, ба ақсарияти посухдиҳандагон имкон медиҳад, ки ба ин навъи фаъолият омодагии баланд дошта бошанд. Ҳангоми таҷрибаи педагогӣ мо воситаҳои зерини ташхис (усулҳои таҳқиқот)-ро истифода кардем: омӯхтан ва таҳлили адабиёти муосири психологӣ, педагогӣ ва илмию омӯзгорӣ, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва ташкилӣ, адабиёти маълумотномавӣ оид ба мавзӯи таҳқиқот, нақшаҳои таълимию мавзӯии барномаҳои таълими иловагии касбӣ; мушоҳидаи педагогии фаъолияти таълимии устодони донишгоҳ; сӯҳбат бо устодони донишгоҳ; пурсиш ва мусоҳиба бо устодони донишгоҳ; санчиши

муаллимон; пурсиш дар бораи устодони донишгоҳҳо; таҳлили натиҷаҳои бадастомада бо истифодаи усулҳои омили математики.

Мазмуни ин марҳилаи таҷрибаи педагогӣ низомнокиро дар бар мегирифт. Шарти якуми педагогии таҳқиқоти диссертатсионӣ тадричан беҳтар шудани омодагии донишгоҳ барои истифодаи мебоша; технологияҳои таълими фосилавӣ (ташаққули салоҳияти асосии ТИК дар асоси технологияҳои таълими фосилавӣ; ташаққули омодагии устодони донишгоҳҳо ба истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ дар асоси ташкили модули курс, ки имконоти асосии низомҳои таълими фосилавиро ошкор мекунад).

Дар марҳилаи ибтидоии муайян кардани озмоиш барои арзёбии ҳамачонибаи ташаққули омодагӣ корҳо анҷом дода шуданд. Нишондиҳандаҳои ҷузъҳои ҳавасмандгардонӣ: хоҳиши иштирок дар ташаққули муҳити иттилоотӣ ва таълимии донишгоҳ; хоҳиши ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ ва иртиботӣ ба раванди таълимии донишгоҳ; тавачҷуҳ ба эҷод ва истифодаи шаклҳои нави таълим ва ҳамгирии онҳо бо дигар шаклҳои таълим; хоҳиши истифодаи имконоти муҳити иттилоотии таълимии донишгоҳ; хоҳиши иштирок дар озмунҳои гуногуни инноватсионӣ ва корҳои илмӣ, конференсҳо, семинарҳо; тавачҷуҳ ба гирифтани дастгирии иловагии молиявии маъмурияти донишгоҳ барои ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотию иртиботӣ ва технологияҳои таълими фосилавӣ дар раванди таълим.

Таҳқиқот аз ҳисоби рушди фаъолони технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ, аз ҷумла технологияҳои таълими фосилавӣ ва дар раванди таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон саривақтӣ ва муҳим ва арзишманд мебошанд. Таҳлили ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тайёр кардани (тақмили ихтисоси) устодони донишгоҳҳо ва кормандони педагогии тамоми зинаҳои таҳсилот дар соҳаи истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ тавачҷуҳи зиёд зоҳир карда мешавад, аммо, амалияи кори донишгоҳҳо дар бораи дониши ноқофӣ оид ба ташаққули омодагии устодони донишгоҳҳо ба истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ дар самти равишҳои номатлуби методологии ташаққули он шаҳодат медиҳад.

Зарфияти технологияҳои таълими фосилавӣ дар донишгоҳ ошкор карда шудааст, ки он аз имконоти фароҳам овардани муҳити инноватсионии иттилоотӣ ва таълимӣ иборат аст; ҳаракатнокӣ, кушода, дастрас, интерактивияти таълим бо истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ; ҷалби бештари донишҷӯён аз минтақаҳои дигар; имкони тартиб додани траекторияи инфиродии таълимӣ барои донишҷӯён; самаранокии иқтисодии таҳсилоти фосилавӣ; визуализатсияи маълумоти таълимӣ; истифодаи сохтори гиперматнии манбаҳои таълимӣ; имконот барои ташкили таҳсилоти фарогир; кам кардани сарбории синфӣ муаллимон.

Таҳлили низомҳои гуногуни таҳсилоти фосилавӣ нишон дод, ки низоми таҳсилоти фосилавии Moodle дорои бартарҳои бештар аст (тибқи литсензияи GNU тақсим карда шудааст, яъне он барои ширкатҳо ва муассисаҳо ройгон аст; функция аз ҳамтоёни тичоратӣ камӣ надорад; лоиҳа манбаи кушода аст (бо рамзи сарчашмаи кушода); ба зиёда аз 50 забон тарҷума шудааст; ҳамзамон зиёда аз 200,000 корбарро фаро мегирад; дорои воситаҳои гуногуни дохилӣ барои таҳияи маводи таълимӣ ва ҳамгиро кардани онҳо ба раванди таълим ва ғ. мебошад).

Дар доираи таҳқиқот омодагии муаллимони донишгоҳҳо ба истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ ҳамчун раванди мақсаднокӣ пайвастаи азхуд кардани дониш, малака ва маҳоратҳои нави касбӣ дар истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ, аз ҷумла технологияҳои таълими фосилавӣ, ки дар муҳити таҳаввулфтаи иттилоотӣ ва тарбиявӣ сураи мегиранд, дарк карда мешавад ва дар донишгоҳ барои афзоиши сатҳи касбӣ дар самти ташаққули омодагӣ ба ин намуди фаъолият равона карда шудааст.

Омодагии омӯзгори донишгоҳ ба истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ як хусусияти ҳамгирии касбӣ ва шахсӣ, аз ҷумла ниёзҳои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ бо мақсади мувофиқгардонии раванди таълим, ҳамчунин тавачҷуҳ ба таҳсилоти ҳамешагӣ ва худомӯзӣ дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ мебошад; дониш, малака ва маҳоратҳои амалӣ, ки барои татбиқи фаъолияти касбӣ бо истифодаи сахтафзор ва нармафзор, захираҳои иттилоотӣ ва методии таълими фосилавӣ, аз ҷумла низомҳои худкори таълимӣ ва низомҳои автоматикунонидашудаи мудирияти дониш заруранд.

Сохтори омодагии устодони донишгоҳ ба истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ чузъҳои зеринро фаро мегирад: мотивативӣ (ангезаҳо, маъно, ҳадафҳо, хоҳиши устоди донишгоҳро барои ташкили таълими фосилавӣ ва истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ дар фаъолияти касбии худ инъикос мекунад) ва технологӣ (маҷмӯи малакаҳои амалии зарурӣ барои иҷрои фаъолиятҳо бо истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ). Ҳар як чузъи дар боло овардашуда нишондиҳандаҳои муваффақонаи ташаккул ва рушди омодагии устодони донишгоҳро барои истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ (баланд, миёна, паст) фаро мегирад.

Шартҳои педагогии тайёр кардани омӯзгори донишгоҳро барои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ аз ҷиҳати назариявӣ асоснок мебошанд:

-тадричан такмил додани омодагии донишгоҳ ба истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ (ташаккули салоҳияти асосии ТИК дар асоси технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ, ташаккул ва рушди омодагии омӯзгори донишгоҳро дар истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ дар асоси эҷоди мундариҷаи модулии курс, ки имконоти асосии низомҳои таҳсилоти фосилавиرو ошкор мекунад);

-фароҳам овардани муҳити иттилоотӣ таълимӣ дар донишгоҳ, ки имконоти технологияҳои таълими фосилавиرو дар амал татбиқ мекунад, ки дорои таҷҳизот, нармафзори роӣгон ва корӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Мирмамадов, У.М. Использование информационных технологий в образовательном процессе / Мирмамадов / Наука и инновация. -№1-2,2014 (7-8).- С.444.
2. Педагогика/Под редакцией П.И.Пидкасистого.-М.: Педагогическое общество России, 2006.-608с.
3. Педагогические технологии дистанционного обучения:учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений / Е.С.Полат, М.В.Моисеева, А.Е.Петров и др.; под ред. Е.С.Полат.-М.: Издательский центр «Академия», 2006. -400с.
4. Педагогический терминологический словарь. - СПб: Российская национальная библиотека, 2006.
5. Саидов, И. Нақши технологияи иттилоотӣ дар таҳсилоти фосилави/И.Саидов // Паёми Пажӯишгоҳи рушди маориф.-2020, №1 (29.) -С.161-167
6. Салоҳиддинова, Г.Таълими фосилавӣ - омили муҳими воридшавӣ ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ/Г.Салоҳиддинова // Паёми Пажӯишгоҳи рушди маориф.-Д., 2019.-2019.-№4 (28).-С.104-107
7. Слостенин, В.А. Избранное/В.А. Слостенин. - М.:Магистр-Пресс, 2000.-488с.
8. Слостенин, В.А. Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе / В.А.Слостенин // Советская педагогика.-1981.- № 4.-С.76-84.
9. Советский энциклопедический словарь.-М.,1990.-1632с.
10. Стратегияи миллии рушди маорифи Чумхурии Тоҷикистон то соли 2020.-Душанбе, 2015.
11. Стратегияи миллии рушди таҳсилот барои солҳои 2006-2015. - Душанбе: 2005. - 32с.
12. Тагайназарова, М.С. Роль современных педагогических технологий в обучении английского языка//Наука и инновация. - Д., 215.-№4 (14).- С.66-68.
13. Щенников, С.А. Открытое дистанционное образование / С.А.Щенников.-М., 2002.-558с.
14. Энциклопедия профессионального образования: В 3 т./Под ред. С.Я. Батышева.-М.:АПО, 1998-1999.
15. Ястребцева, Е.Н. О компетенциях, новых интернет-возможностях и сетевых образовательных проектах/Е.Н.Ястребцева//Дети в информационном обществе.-2010. - № 5.-С.40-45.

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМӢ ФОСИЛАВӢ ВА МУҲИТИ ИТТИЛООТӢ

Мақола ба тавсифу баррасии технологияи таълими фосилавӣ дар робита ба муҳити иттилоотӣ бахшида шудааст.

Мақсади мақола: Ба ақидаи муаллиф, чанд муддат иҷуд, ки таълими фосилавӣ ва талаботу хусусиятҳои ба он вобаста яке аз мавзӯи ва масъалаҳои муҳими низомии таҳсилот ва маориф ғайба мондааст. Таҳлили назария ва амалияи таълими фосилавӣ нишон дод, ки дар донишгоҳҳои мушкilotи зеринро дар ин соҳа муайян кардан мумкин аст: дониши нокифояи ибтидоии устодони донишгоҳ дар соҳаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ; таҷҳизоти нокифояи техникаи фазои иттилоотии шахсии омӯзгор; сатҳи ноқофии омодагии устодони донишгоҳро барои истифодаи технологияҳои нави таълими фосилавӣ; ҳавасмандии нокифояи устодони донишгоҳро барои истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ.

Натиҷаи татқиқот нишон дод, ки татбиқи шароити педагогӣ, ки дар таҳқиқот аз ҷиҳати назариявӣ муайян ва тавсиф шудааст, ки ба омодагии босамари омӯзгори донишгоҳро барои истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ мусоидат мекунад, агар онҳо ба ин фаъолият омодагии махсус дошта бошанд.

Ҳангоми таҷрибаи педагогӣ асбобҳои зерини таъхисӣ истифода шудаанд: омӯхтан ва таҳлили адабиёти муосири психологӣ, педагогӣ ва илмию омӯзгорӣ, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва ташиқӣ, адабиёти маълумотномавӣ оид ба мавзӯи таҳқиқот, нақшаҳои таълимӣю мавзӯии барномаҳои таълими иловагии касбӣ; мушоҳидаи педагогии фаъолияти таълимии устодони донишгоҳ; сӯҳбат бо устодони донишгоҳ; нурсии ва мусоҳиба бо устодони донишгоҳ; санҷиши муаллимон; нурсии дар бораи устодони донишгоҳҳо; таҳлили натиҷаҳои бадастомада бо истифодаи усулҳои омори математикӣ.

Калидвожаҳо: таълими фосилавӣ, муҳити иттилоотӣ, технологияи таълим, назария ва амалия, таҳқиқ, маълумотнома, донишгоҳ, омӯзгор, сӯҳбат, хусусиятҳо, нурсии, усулҳо, омори математикӣ, таҳлили натиҷаҳо.

ТЕХНОЛОГИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ И ИНФОРМАЦИОННАЯ СРЕДА

Статья посвящена рассмотрению технологии дистанционного обучения в связи с информационной средой.

Цель статьи: По мнению автора, с некоторых пор дистанционное обучение и связанные с ним требования и особенности стали одной из важнейших тем и проблем в системе образования.

Анализ теории и практики дистанционного обучения в вузах показал, что в этой области можно выделить следующие проблемы: недостаточные базовые знания преподавателей вузов в области использования информационно-коммуникационных технологий; Недостаточное техническое оснащение персонального информационного пространства педагога; недостаточный уровень подготовки преподавателей вузов к использованию новых технологий дистанционного обучения; недостаточное стимулирование профессорско-преподавательского состава вузов к использованию технологий дистанционного обучения.

По результатам исследования: гипотеза педагогической практики: выполнение педагогических условий, теоретически выявленные и описанные в исследовании, способствует эффективной подготовке преподавателей вуза к использованию дистанционных образовательных технологий, позволяет большинству респондентов подготовиться к данному виду активности имеют высокие.

Таким образом, в педагогической практике применялись следующие диагностические средства (методы исследования): изучение и анализ современной психолого-педагогической и научно-педагогической литературы, нормативных и организационных документов, справочной литературы по теме исследования, учебных планов и тематических программ; педагогическое наблюдение за воспитательной деятельностью преподавателей вузов; беседы с профессорами университетов; интервью и интервью с преподавателями вузов; тестирование учителей; опрос профессоров университетов; анализ полученных результатов методами математической статистики.

Ключевые слова: дистанционное обучение, информационная среда, технология обучения, теория и практика, исследование, справка, вуз, преподаватель, беседа, особенности, опрос, методы, математическая статистика, анализ результатов.

DISTANCE LEARNING TECHNOLOGY AND INFORMATION ENVIRONMENT

According to the author, for some time now distance learning and the requirements and features associated with it have become one of the most important topics and problems in the education system.

Purpose of the article: An analysis of the theory and practice of distance learning in universities showed that the following problems can be identified in this area: insufficient basic knowledge of university teachers in the field of using information and communication technologies; Insufficient technical equipment of the teacher's personal information space; insufficient level of training of university teachers for the use of new distance learning technologies; insufficient incentives for the teaching staff of universities to use distance learning technologies.

According to the results of the study: The author notes that the hypothesis of pedagogical practice: the fulfillment of pedagogical conditions, theoretically identified and described in the study, contributes to the effective preparation of university teachers for the use of distance learning technologies, allows the majority of respondents to prepare for this type of activity are high.

Thus, the following diagnostic tools (research methods) were used in pedagogical practice: study and analysis of modern psychological and pedagogical and scientific and pedagogical literature, regulatory and organizational documents, reference literature on the research topic, curricula and thematic programs; pedagogical supervision of the educational activities of university teachers; conversations with university professors; interviews and interviews with university professors; testing teachers; survey of university professors; analysis of the obtained results by methods of mathematical statistics.

Key words: distance learning, information environment, learning technology, theory and practice, research, reference, university, teacher, conversation, features, survey, methods, mathematical statistics, analysis of results.

Дар бораи муаллиф:

Бобохонов Чамшед Сабзаалиевич - унвонҷӯи кафедраи методикаи таълими информатикаи Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Сурога: 735360, ҚТ, ш.Қӯлоб, к.С.Сафаров-16. Тел.: (+992) 988497447

Сведения об авторе:

Бобохонов Чамшед Сабзаалиевич – соискатель кафедры методики преподавания информатики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: (+992) 988497447.

About the author:

Bobokhonov Jamshed Sabzaalievich - applicant Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Tel. : 988497447.

**ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
КАК ВАЖНЕЙШАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ЗАДАЧА СОВРЕМЕННЫХ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Бегова Ф.И.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни.

В последние десятилетия задача «учить учиться» осознаётся как важнейшая социальная задача современных образовательных учреждений. И если ранее эта задача решалась, главным образом, силами энтузиастов, то сейчас требования к уровню развития культуры учебной деятельности чётко формируются в учебных программах по всем дисциплинам. И «совокупность этих требований представляет собой как бы особую государственную программу развития у учащихся умения рационально учиться», что создаёт условия для разработки дидактических основ формирования культуры учебной деятельности учащейся молодёжи - школьников и студентов.

Большим шагом вперёд в разработке проблемы формирования культуры учебной деятельности является предложенная Ю.К.Бабанским система работы коллектива школы по оптимизации учения школьников [1, с.254].

Необходимо отметить, что многое в данном направлении уже достигнуто - создано большое количество учебных программ, методических и учебных пособий.

Вопросы формирования культуры учебной деятельности решаются:

- в русле подготовки их к самообразованию;
- активизации познавательной деятельности учащихся;
- совершенствования воспитания личности учащегося и др.

Основной частью: Направленность сегодняшних образовательных учреждениях на всестороннее развитие личности, в том числе на воспитание культуры учебной деятельности, отражена в целом ряде теоретических исследований, в дидактических конференциях, а также в педагогическом опыте многих учёных-исследователей.

В предложенной российским учёным М.Н. Скатктым [3, с.96] классификации дидактических принципов сформулирован принцип перехода обучения в самообразование. Реализация данного принципа создаёт условия для эффективного формирования развития процесса культуры учебной деятельности, как развития творческой деятельности студентов.

Проблемы развития культуры учения школьников как часть более общей проблемы совершенствования учебной деятельности рассматриваются в исследованиях А.А.Кирсанова [2, с.224].

Процесс развития культуры учебной деятельности есть творчество, направленное «на себя», на саморазвитие.

Следовательно, для повышения эффективности педагогического руководства этим процессом необходимо создавать дидактические условия, способствующие развитию компонентов культуры учения, определяющих её творческую сущность:

- ценностного отношения к культуре труда;
- способности к самоуправлению;
- творческого усвоения;
- применение системы знаний и умений учебной и научной организации труда.

Решение этой задачи предполагает:

- повышение уровня целостности процесса обучения студентов гностическими умениями и знаниям научной организации труда;
- направленность содержания и методов данного вида обучения на реализацию его воспитательной и развивающей функций.

С целью проверки данного предположения мы видим необходимость в постановке определённых задач:

- изучить состояние культуры учебной деятельности студентов;
- проанализировать понятие «культура учебной деятельности»;
- определить и экспериментально проверить дидактические условия развития культуры учебной деятельности студентов в учебно-воспитательном процессе.

Совершенствование учебной деятельности школьников проходит по единому плану, который обеспечивает перспективность и преемственность в этой работе объединение усилий педагогического коллектива, учащихся, родителей, а также рациональное сочетание методов и форм педагогического воздействия на учебную деятельность учащихся.

В вузах Таджикистана сейчас накоплен богатый опыт развития культуры учебной деятельности студентов, при этом в каждом вузе своё содержание, методы, формы и средства обучения, основными из которых являются следующие направления:

- развитие культуры учебного труда студентов на занятиях, в процессе усвоения знаний;
- включение психолого-педагогического цикла в курсе «Введение в педагогическую деятельность»;
- издание методических пособий для первокурсников;
- организация факультативных и специальных курсов, таких, как «Педагогическое мастерство», где ведётся педагогическая деятельность «преподаватель - студент» по научной организации умственного труда.

Спецкурсы в разных вузах отличаются названием, общей направленностью, целями.

Заключение: Практически каждый вуз Республики Таджикистан издаёт свои методические пособия для первокурсников. В соответствии с конкретными условиями организации учебно-воспитательного процесса в вузе, а также пониманием сути культуры умственного труда студентов, эти издания имеют разное содержание и структуру. Большинство пособий содержит описание методов учебной деятельности, нацелено на ускорение дидактической адаптации первокурсников.

Вместе с тем в последние годы увеличивается количество изданий, нацеленных на обеспечение студентов определённой системой знаний и умений научной организации умственного труда, а также умениями самоуправления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения: Общедидактический аспект. / Ю.К. Бабанский - М.: Педагогика, 1977 - 257с.
2. Кирсанов А.А. Индивидуализация учебной деятельности как педагогическая проблема. / А.А.Кирсанов – Казань, 1992. - 224с.
3. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. / М.Н. Скаткин - М.: Педагогика, 1999. - 96с.
4. Шарипова Д.Я. Интерактивные методы обучения для преподавателей образовательных учреждений Республики Таджикистан [Текст] / Д.Я.Шарипова. – Душанбе: ЗАО «РеаЛайн», 2011.

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ВАЖНЕЙШАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ЗАДАЧА СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Анализируя научно-педагогическую литературу некоторых ведущих учёных педагогики, автор статьи пытается раскрыть сущность организации специального обучения студентов основам научной организации труда, основываясь на первоначальные их работы.

Эффективность педагогической деятельности по культуре учебной и научно-исследовательской деятельности студентов проверена в опыте Таджикского Государственного педагогического университета им.С.Айни.

Обучение студентов культуре умственной деятельности отражается на эффективности, полученных знаний, умений и профессиональных навыков, повышает средний балл успеваемости, сокращается время, необходимое для выполнения самостоятельной работы, позволяет считать необходимым введение курса «Педагогическое мастерство», как курса творческого мышления – на старших курсах, как логическое продолжение работы по формированию культуры познавательной и профессиональной деятельности будущих специалистов в образовательной сфере.

Ключевые слова: *научная организация умственного труда, метод учебной деятельности, развитие культуры учебного труда студентов на занятиях, процесс усвоения знаний, издание методических пособий, первокурсник, учащиеся, студенты, умения самоуправления, система знаний и умений, перспективность и преемственность.*

THE PROBLEM OF DEVELOPING A CULTURE OF LEARNING ACTIVITY AS THE MOST IMPORTANT SOCIAL OBJECTIVE OF MODERN EDUCATIONAL INSTITUTIONS REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Analyzing the scientific and pedagogical literature of some leading scientists of pedagogy, the author of the article tries to reveal the essence of the organization of special education of students in the basics of the scientific organization of labor, based on their initial work.

The effectiveness of pedagogical activity on the culture of educational and research activities of students has been tested in the experience of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

Teaching students a culture of mental activity is reflected in the effectiveness of the acquired knowledge, skills and professional skills, increases the average score, reduces the time required to complete independent work, makes it necessary to consider the introduction of the course «Pedagogical Excellence» as a course of creative thinking - in senior courses, as a logical continuation of the work on the formation of a culture of cognitive and professional activities of future specialists in the educational field.

Key words: *scientific organization of mental work, method of educational activity, development of the culture of educational work of students in the classroom, the process of assimilation of knowledge, publication of teaching aids, first-year students, students, self-management skills, system of knowledge and skills, prospects and continuity.*

Сведения об авторе:

Бегова Фарзона Иброхимовна - старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни.
Тел: (+992) 800111918

About the author:

Begova Farzona Ibrohimovna - senior lecturer of the department general pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Phone: (+992) 80011191

АФСОНА – ВОСИТАИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ҲИССӢ-ИРОДАӢ ВА ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ-МАЪНАВИИ ХОНАНДАҶОНИ ХУРДСОЛ

Исломов О.А., Файзиева Ҳ. А.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

“Пешрафти ҳар кадом ҷомеаро инсонҳои дорои ғановати маънавӣ, ахлоқӣ ва зеҳнӣ таъмин менамоянд. Иқтидори зеҳнӣ, яъне интеллектуалӣ ва маънавию ахлоқӣ яке аз омилҳои мебошад, ки ҷомеаро пайваста пеш мебарад. Мо сиёсати давлатдорӣ худро тавре ба роҳ монданӣ ҳастем, ки равандҳои ислоҳоти иқтисодӣ бо камолоти маънавӣ, покизагии ахлоқӣ ва инкишофи маърифати ҷомеа дар ҳамоҳангӣ ва пайвастагии доимӣ ҷараён дошта бошанд»

Эмомалӣ Раҳмон

Яке аз шартҳои асосии тарбия ва камолоти маънавии инсон омӯхтани илму дониш мебошад. Вақте ки инсон аз донишҳои гуногуни замона баҳра мебардорад, дар навбати худ аввал худро мешиносад ва баъдан ба фалсафаи зиндагӣ ва арзишҳои фарҳанги башарӣ таваҷҷуҳ зоҳир менамояд [10, 21].

Тарбияи ахлоқӣ ин такон ба дунёи маънавии шахс аст. Ин сифатҳо на танҳо дар инсон фаҳмиши зебӣ, балки фаъолияти нексиришгӣ, ростқавлӣ, ҳалолкориву ҳалолхӯрӣ, бо адлу инсоф, саховатманд будан ва амсоли инро ба вучуд меоранд. Ҳамаи дигар унсурҳои тарбияи миллӣ дар худ ғояҳои ахлоқию маънавий доранд. Ахлоқ унсурест, ки қисматҳои дигари тарбияро ба ҳам мепайванданд ва асоси фаъолияти шахрвандро ташкил медиҳад.

Илму фарҳанг дунёи маънавии инсонро ташаккул медиҳад. Забон, адабиёт, таърих, манбаъҳои хаттӣ ва шифоҳӣ, ёдгориҳои таърихӣ, барномаҳои радио, телевизион, маводи компютерӣ, шабакаи «Интернет», воситаи ахбори умум дар тарбияи ахлоқию маънавии инсон нақши асосӣ доранд. Тарбияи маънавии инсон ба тарбияи ахлоқии шахрванд наздик аст. Ҳар ду аз ҳамдигар ғизо мегиранд ва дар тарбияи шахрвандӣ вазифаҳои муштарақро анҷом медиҳанд [2, с.74].

Ҷомеаи фарҳангдӯсту маърифатпарвари мо, аз ҷумла олимони дар радифи нобиғаҳо яке аз бузургтарин шахсиятҳои гузаштаи мо –Абулқосим Фирдавсро меҳисобанд, ки бо таълифи «Шоҳнома» дар таърихи тамаддуни башарӣ ҳамчун шоири тавоно муаррифӣ гардидааст. Мағз андар мағзу ҷавҳари ин асар ва ғояи марказияшро масъалаҳои ахлоқӣ, тарбияи шахс, муттаҳидиву ягонагӣ, ростиву ватандӯстӣ, адолатхӯй ташкил медиҳанд.

Омӯзиши ин асар, ки Фирдавсро ҳамчун ҳакиму фарзона ва устои ахлоқ муаррифӣ намудааст, насли имрӯзи моро ҳам новобаста ба синну сол дар руҳияи ахлоқи ҳамида тарбия менамояд [4, с.316].

Тарбияи ахлоқӣ яке аз намудҳои асосии тарбияи атфол ба шумор мерафт ва эронинажодҳо ба он аҳамияти калон медоданд. Чунон ки Ҳеродот менависад: «Эронинажодҳо ба фарзандони худ се чизро меомӯзонанд: ростгӯӣ, аспсаворӣ ва тирандозиро. Ростгӯӣ, адолат, фармонбардорӣ, неқӣ ва дигар хусусиятҳои ахлоқӣ, махсусан ба таври ғайримустақим ба атфол омӯхта мешуд». Ростгӯӣ, ростқавлӣ яке аз хусусиятҳои муҳими тарбияи атфол ба шумор мерафт [6, с.340].

Яке аз муҳимтарин вазифаҳои тарбияи ахлоқӣ дар ниҳоди шахс имрӯза пайдо кунонидани интизоми шуурона мебошад, ки чунин интизом дар фаъолияти ҳаррӯза, рафтору кирдор дар муомила бо дигарон, яъне дар ҷаҳонбинии шахс падидор мегардад. Ҳар кас, ки интизоми шуурона дорад, вазифаи ахлоқии худро дуруст мефаҳмад, ба амалу ҳаракатҳои худ баҳо медиҳад, амалиёти нодурустро маҳкум мекунад. Интизомнокӣ яке аз хислатҳои хоси одамон мебошад, ки хеле зарур ҳисобида мешавад, чунки интизом сарчашмаи рафтору одоби хуб аст.

Мазмуни тарбияи ахлоқӣ солҳои охир ба кулӣ тағйир ёфта бошад ҳам, он ҳанӯз воситаи муҳими ташаккулдиҳии шахсияти дорои ахлоқи ҳамида мебошад. Мазмуни тарбияи ахлоқӣ ба он равона карда мешавад, ки ҷавонони имрӯза чун афроди ватандӯст ва инсонпарвар ба камол расанд ва мақоми худро дар ҷомеа бидонанд [2, с.77].

Тадқиқоти Л.И.Новикова ва кормандони ӯ муҳимтарин роҳҳои таъсири гурӯҳиро ба инкишофи ҳамаҷаҳади шахсият ошкор месозад. Муносибатҳо дар ҳар қадам коллектив, ки дар асоси ин ё он фаъолият ба амал меоянд, муносибатҳои одамонро ба якдигар, ба воқеияти гирду атроф ва шахсан ба худ ифода мекунанд. Ин муносибатҳо ифодаи муҳимтарин хусусиятҳои таъсири коллектив ба шахс, ба тарбияи ахлоқии инсон мебошанд [6, с.346].

Ҳамин тавр, вазифаҳои инкишофи ҳамаҷаҳади шахсият дар гурӯҳ, тараққиёти ҳақиқатан эҷодии ҳар як фард танҳо дар он сурат бомуваффақият ҳал карда мешаванд, ки онҳо дар раванди ягона бо ташаккули ахлоқии шахсият инкишоф ёфта бошанд. Азбаски характеристикаи ахлоқи шахсият муҳимтарин ҷиҳати шахс, яъне ҷавҳари ӯро ташкил мекунад, бинобар ин, коллектив асоси тарбияи шахс ба шумор меравад ва аҳамияти он ба ҳалли вазифаҳои алоҳидаи тарбия маҳдуд намешавад.

Намояндагони ин равияи ақидаҳои Н.К. Крупская, А.С. Макаренко, Л.С. Выготскийро инкишоф дода, тасдиқ мекунад, ки коллективи муташаккили педагогӣ ягона роҳи дурустест, ки дар он шахсияти мактаббача ташаккул меёбад. Шахсият берун аз коллектив инкишоф ёфта наметавонад, коллектив бошад, бе шахс вучуд надорад. Ана, ҳамин хусусиятро дар назар дошта А.С.Макаренко

гуфта буд, ки дар раванди тарбия «дар пеши мо ҳамеша ду навъи объект- шахс ва чамъият» меистад. Ин фикрҳо дар асоси чунин қонуниятҳои муайянкардаи Т.Е.Конникова конкретӣ кунонида шудаанд: дараҷаи таъсири коллектив ба шахс ба дараҷаи ғаълоқии худӣ шахс, ба андозаи ғаълоқии аз ҷиҳати ахлоқӣ пурқимати ӯ вобаста аст [6, с.347].

Ахлоқ аз калимаи арабӣ буда, мазмунаш одат, таъб, хӯ, рафтору кирдор ва сиратро мефаҳмонад. Калимаҳои ахлоқ, маънавиёт, этикаро бо як маънӣ истифода кардан мумкин аст.

Ҳамаи қисмҳои таркибии тарбия бо ҳам алоқаи зич доранд, яъне чун узви як занҷир бо ҳам зич пайваستاанд. Масалан, тарбияи ахлоқӣ ҳамида пойдеворест ба дигар қисмҳои таркибӣ, чунки агар ахлоқӣ ҳамида аввал тарбия карда нашавад, дигар қисмҳо ба дараҷаи дилхоҳ тарбия карда намешавад.

Ҳар як шахс дар зиндагӣ бо дигарон ғаълоқият мебарад, гуфтугӯ мекунад, бо маҳфили варзиш шуғл меварзад, меҳнат мекунад, аз ҳамдигар таҷриба меомӯзад ва ғайраҳо. Бо ҳамаи ин амалиёт ахлоқ ҳамроҳӣ мекунад ва одамро аз рӯи одоби халқ ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: боодоб, беодоб. Ба гурӯҳи аввал шахсоне дохил мешаванд, ки дорои хулқу хӯи нек ва соҳиби кирдори неки инсонӣ, соҳиби одатҳои ба ҷомеа мақбул мебошанд, муносибати онон шахсони дигарро ба ғаму кулфат, азобу шиканҷа намебарад. Ба гурӯҳи дуюм бошад, одамонро дохил мекунад, акси гурӯҳи якум амал мекунад [8, с.91].

Ахлоқ- шакли шуури чамъиятӣ ва ҷиҳати шуури фардии шахсият мебошад, ки дар маҷмӯи таърихан конкретии меъёр асос меёбад. Мафҳум дар асоси идеалҳои талаботи ахлоқӣ ифода ёфтааст, ки чамъият ва одамон дар асоси он ба рафтору одоби инсон, ҳодисаҳои ҳаёти сотсиалӣ ва маънавӣ баҳо медиҳанд.

Тарбияи маънавӣ бошад, чунин маънӣ дорад, ки талаботи чамъиятии ахлоқро ба сарвати маънавии ҳар як фард табдил медиҳад, яъне ҳар як шахси ба ҳаёт қадамгузоранда сарватҳои ахлоқии пешқадами чамъиятиро чун неъматҳои маънавии ботинан зарурии худ қабул намояд.

Шахс дар ғаълоқияти ҳаррӯза бо одамон вохӯрда дар муносибат мешавад ва аз ин нишонаҳои ахлоқии он падид меояд, инчунин муносибатҳои одамонро таҳлил карда барои худ хулосаи тарбиявӣ мебарорад, худро ташаккул медиҳад, то ин ки дар оянда муносибатҳои ахлоқии одам ба мақсади чамъият мувофиқ кунонида шавад.

Ба тарбияи ахлоқ аввал оила, сониян мактаб, муассисаҳои тарбиявӣ, замина мегузоранд. Вазифаи асосии тарбияи ахлоқӣ аз тайёр намудани шахсони ба ҷомеа зарур иборат аст, ки ростгӯю росткор, хушгуфтор, покгинату баландмаданият ва дигар сифатҳои наҷиби инсонӣ ҳамеша ҳамнафасу ҳамқадами онон бошад [8, с.93].

Ахлоқ чун маҷмӯи принципҳо, қоидаҳо, нормаҳо, ҳиссиётест, ки одамон дар рафтори худ, муносибати байниҳамдигарӣ, дар ғаълоқияти меҳнатӣ ва ҳаёти ҳаррӯзаашон онро ба роҳбарӣ мегиранд. Ахлоқ дар шароити таърихӣ ба вучуд омада, инкишоф ёфтааст. Ахлоқӣ ҳар як чамъият, ҳар як синф категория, меъёр ва нормаи рафтори муайяни ба худ ҳосе дорад. Ба категорияи ахлоқ мафҳумҳои дохил мешаванд, ки онҳо мазмун ва мундариҷаи онро ифода мекунад. Чунончи, некию бадӣ, ҳақиқатҷӯӣ, вазифашиносӣ, садоқатмандӣ, ростқавлӣ, мардонагӣ ва ғайра. Ахлоқ баробари талаботҳои умумию конкретӣ, намунаҳои рафтори маънавию дар бар мегирад, ки одамон онҳоро барои худ муносиб дониста, барои ноил шудан ба онҳо кӯшиш менамоянд. Метавон гуфт, ки ахлоқи чамъияти ҳозира марҳилаи олии пешрафти ахлоқии инсон аст [5].

Ахлоқ дар ҳаёти инсоният роли муҳим мебозад. Моҳияти тарбияи ахлоқӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки талаботи ахлоқӣ чамъиятиро ба хусусияти пурқимати ахлоқии шахс табдил медиҳад, яъне ба он муваффақ шудан зарур аст, ки ҳар як шахси ба ҳаёт қадам гузоранда хислатҳои пурқимати пешқадами чамъиятӣ ва ахлоқиро чун неъматҳои ботинан ба ӯ зарур дарк намояд. Аз рӯи муносибати инсон ба меҳнат метавон дар бораи дараҷаи камолоти ахлоқии ӯ хулоса баровард. Ҷиҳати ахлоқии тарбияи меҳнатӣ ва инкишофи ғаълоқияти эҷодии мутахассиси соҳавӣ аз мустаҳкамшавии интизоми бошууронаи ӯ, муташаққилии муносибат ба меҳнат иборат аст. Тамоми ғаълоқияти чамъият ва халқи мо ба тарбияи одами хушахлоқ равона карда шудааст, ки он дорои сифатҳои бехтарини ахлоқӣ буда, тамоми қобилияти худро ба хизмати умум бахшида тавонидааст. Мазмун ва мундариҷаи ахлоқи чамъият, ки он дар шароити ҳозираи мутараққӣ инкишоф ёфтааст, дар кодекси ахлоқии Тоҷикистон ифода ёфтааст. Ин кодекс аз ҷиҳати принципҳои худ аз тамоми кодексҳои то имрӯз дар таърих

вучуддошта бехтар ва пурратар мебошад. Вале дар шароити ҳозира вазифаи боз ҳам бехтар кардани фаъолият, баланд бардоштани самаранокии он, чорӣ намудани усулҳои асосноки илмии тарбияи одами нав вазифаи аввалиндараҷа гардидааст. Иҷрои вазифаи тарбияи ахлоқӣ дар коллективҳои меҳнатӣ дар асоси баландгирии ин раванд дар нақшаҳои инкишофи ҷамъиятию иқтисодии корхонаҳо ва муассисаҳо мегардад. Ба тарбияи ахлоқии бинокорони ҷамъияти ҳозира диққати ҳаррӯза ва доимӣ додан вазифаи ҳатмӣ ва зарурии волидайн ва мутахассисони соҳаҳои гуногун мебошад [1].

Тарбияи ахлоқӣ асосан аз боғча ва мактаб сарчашма мегирад. Дар тарбияи ахлоқӣ мақсаднок гузаронида шудани корҳои берун аз синф ва берун аз мактаб мавқеи калон дорад. Гузаронидани ахбороту суҳбатҳо дар мавзӯҳои идеявӣ-сиёсӣ, ахлоқиву эстетикӣ, санаҳои муҳими таърихӣ, радиошунавоӣ ва намоишҳои телевизион, лексияҳои мавзӯӣ ва корҳои ташвиқотию тарғиботӣ ва ғайра дар тақомули ахлоқии ҷавонон роли калон мебозад [3].

Зимнан қайд кардан зарур аст, ки омӯхтани қоидаҳои ахлоқ ҳоло ин маънои хушахлоқ гардидани ҷавононро ифода намекунад. Таҷрибаҳои педагогиву психологӣ ошкор мекунанд, ки ҷавонон қоидаҳои хушахлоқиро дуруст аз худ карда бошанд ҳам, фақат дорои симои неки ахлоқӣ мебошанд. Баъзе ҷавонон аз сабаби надоштани таҷрибаи ҳаётӣ, таъсири муҳит ва ё дар натиҷаи беаҳамиятӣ дар рафтори худ меъёри қоидаи ахлоқиро вайрон мекунанд. Бинобар он, ба ҷавонон омӯзонидани қоидаҳои рафтор, зиндагӣ, муносибати бошуурона ба меҳнат яке аз шартҳои муҳими кори тарбия ба шумор меравад [9].

Нисбати ақидаҳои ахлоқӣ мутафаккирони тараққипарвари Осиеи Миёна ва Шарқи наздик – Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Боча, Ибни Рушд ва дигарон ба фалсафаи Юнони қадим, хусусан, фалсафаи Арасту бо эҳтироми калон муносибат мекарданд. Мутафаккир дар бисёр асарҳои пеш аз ҳама вазифа ва мақсади илми ахлоқро муайян кардааст. Аз андешаи вай ахлоқ илмест, дар бораи худрефлексии инсон, натиҷаи худмушоҳидакунии ӯ ва муносибати одамон дар одобу рафтор аст. Ба ақидаи мутафаккир ахлоқ қоида, рафтор ва тарбияи одамонро нисбати ба худи худ ва инчунин дигаронро меомӯзад. Чунки муносибат ба худи худ албатта сазовори баҳои дигарон мегардад. Бо вучуди баъзе ақидаҳои материалистӣ дар афкори ахлоқии Сино маҳдудиятҳо мушоҳида карда мешаванд. Ӯ дар ҳалли як қатор муаммоҳои этикӣ ва равандҳои психологӣ баъзан майли тасаввуфӣ дошта, ба қувваи муъҷиза боварӣ дорад. Ин ҳол албатта, бесабаб набуд, зеро Ибни Сино дар чунин шароите зиндагӣ ва эҷод мекард, ки ҳар гуна фикрҳои пешқадами философии бидъат эълон карда шуда, муаллифони он ба ҷазои саҳт гирифта мешуданд. Барои ҳамин ҳам файласуф чун дигар мутафаккирони ҳамон давра андешаҳои озодфикриро дар асарҳои ба таври рамзӣ баён мекард [7].

Аз ин рӯ, ақидаҳои ахлоқии мутафаккир бар ҳилофи ақидаҳои динӣ нигаронида шудааст. Ин гуна идеяҳои мутафаккир бе ҷуну чаро бар ҳилофи идеологияи ислом нигаронида шуда буд ва бинобар ин ӯро бидъат эълон карда, доим таъқиб мекарданд. Яке аз хусусиятҳои ақидаҳои ахлоқии Абуали ибни Сино дар он мебошад, ки ақидаҳои ахлоқӣ бо мушоҳидаҳои психологии ӯ алоқаманданд муаммоҳои ахлоқӣ аз нуқтаи назари ҳиссиёт, ҳолатҳои психикӣ ва руҳии инсон тафсир дода мешавад. Таълимоти Ибни Сино дар бораи нафс далели бозътимод аст. Вай нафси инсонро ба ду қувва – амалиётнокӣ ва дарккунӣ ҷудо мекунанд. Қувваи дарккунӣ низ ду ҳел мешавад – назариявӣ ва таҷрибавӣ. Фаҳмиши назариявӣ ба амалиёт вобаста буда, фаҳмиши таҷрибавӣ асоси рафторро муайян мекунанд. Аз ин таълимоти Ибни Сино маълум мешавад, ки таҷрибаи дарккунии инсон асоси ахлоқ, одоб ва рафтори инсонро ташкил медиҳад. Вай мисли Форобӣ ба таҳлили категорияҳои неқӣ ва бадӣ диққати махсус дода, ин тавр қайд мекунанд: «Ҳамаи мавҷудот бо табиати худ ба сӯи камолот майл доранд. Ин майл ба камолот аз ҷиҳати моҳияти худ некист» ба ақидаи мутафаккир ҳар як инсон аз ноилҷои ё бо хости худ неқӣ мекунанд. Файласуф ҳамон неқиро неқии ҳақиқӣ медонад, ки на ба мақсади муайян, на ба мақсади тамаъқорона, на аз ноилҷои карда мешавад.

Фаҳмиши неқӣ- мегӯяд Ибни Сино – ду маъно дорад: яқум он чизе, ки бо табиати худ неқ аст; он чизе, ки неқ аст барои каси дигар. Дар маънои аввал чизҳо ва ҳодисаҳо дар назар дошта мешаванд, ки бо табиати худ неқ ҳастанд. Сино мафҳуми ахлоқии одами неқро дуруст маънидод кардааст: «Неқӣ фақат аз риоя кардани қоидаҳои динӣ иборат нест, яъне хайрҳои будан ва ба ҳамаи одамон, хусусан, ба дармондагон ва дар ҳолатҳои зарурӣ дастӣ ёри дароз кардан иборат аст»

Мутафаккири бузург ҳамеша тарафдори дӯстии байни одамон ва халқҳо буд. Бе дӯстии ҳақиқӣ, меғӯяд ӯ, бахти ҳақиқӣ вучуд нахоҳад дошт. Ба андешаи олим, фақат он кас сазовори калимаи дӯст шуда метавонад, ки ахлоқан пок, руҳан бой бошад ва ҳамаи хислатҳои ба нормаҳои ахлоқӣ мутобиқат карда тавонад. Барои саодатманд шудан мувофиқи нишондоди Сино инсон бояд ба ақлу амал таъя кунад. Агар вай дар ин роҳ хирадманду ботадбир бошад, пас ӯ соҳиби ақли солим ва баръакси он, пас вай аблаҳ ва камақл аст. Аз ин рӯ, шароитҳои зарурии ба саодат расидан ба гуфти мутафаккир ба азхудкунии илмҳои назариявӣ вобаста аст. Вай ба қувваи бузурги илм боварии комил дошт. Илм инсонро аз рафтору кирдори бад нигоҳ дошта, ба хулқу аъвори нек ҳидоят мекунад. Агар ҳар кас хушбахт шудан хоҳад, бояд ақлу дониши худро ҳамеша такмил диҳад [7].

Мақсади тарбияро ҳаёл карда баровардан ва пешбарӣ кардан мумкин нест, чунки вай ҳамеша талаботи ҷомеаро инъикос мекунад. Ин талаб дар навбати худ дараҷаи инкишофи қувваҳои истеҳсолӣ ва характери муносибатҳои истеҳсолиро муайян менамояд. Бинобар он, мақсади тарбия ҳамеша бо усули истеҳсолот мувофиқат мекунад, бо баробари дигаргуншавии он низ дигар мешавад.

Мақсади тарбияи инсонии комил дар ҳама давру замон, дар халқҳои гуногун бо ҳам наздик мебошанд, ки дар эҷодиёти даҳанакии халқиятҳо вохӯрдан мумкин аст. Масалан, дар афсонаҳои халқи тоҷик қаҳрамонон- Лаку Пак, Кали зирак, Рустам ва Сӯҳроб, Афандӣ ва ҳоказо, дар русҳо Добрый молодец, Красная девица, Иванушка - дурачок ва ҳоказо. Ҳамаи қаҳрамонони афсонаҳои халқӣ ақл, меҳнатдӯстӣ, зебӣ, одоби инсонӣ, маънавияти баланд, пурқувватӣ, тобоварӣ ба душвориҳо, ҳақиқатпарастӣ, сифатҳои муборизи ҳақиқӣ барои озодиро тараннум мекунанд [8, с.72].

Хулоса: Ҳамин тариқ, ба ҳисоб гирифтани муайян намудани шароит ва хусусиятҳои ташаккули ахлоқии кӯдакон гарави муваффақият буда, ба омӯзгорон имконият медиҳад, ки ба раванди ташаккули ахлоқии хонандагон самарабахш таъсир расонанд. Ҳеҷ як чиз монанди ҳаёти ҳаррӯза ва муносибати бошӯурона ба кори ҷамъиятӣ ба ташаккули шахсияти инсон таъсире расонида наметавонад, ба шарте ки ягонагии кирдор ва гуфтор нормаи ҳаррӯзаи ахлоқӣ гардида бошад. Ин гуна вазъиятро ба вучуд оварда, малака ҳосил кунонидан маҳз вазифаи тарбияи ахлоқист.

Дар замони ҳозира тарбияи ахлоқии кӯдакон ҷои махсусро ишғол мекунад. Ҳар як оила, мактаб ва ҷамъияти мо ба он кӯшиш дорад, ки ҳаматарафа тараққӣ ёфтани маълумот гирифтани ва одами ахлоқан ва ҷисман солим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика / Г.Н.Волков - Чебоксары: Чувашиздат, 1974.
2. Дар роҳи тарбияи насли солим. -Хучанд: Меъроҷ, 2013.-176 с.
3. Ильина Т.А. Педагогика. Курс лекций. / Т.А.Ильина –М.:Просвещение, 1984
4. Концепсияи миллии тарбияи ифодагари арзишҳои миллии. -Хучанд 2014, -316с.
5. Константинов Н.А. История педагогики. / Н.А.Константинов, Е.Н. Мельников, М.Ф. Шабаева - М.:Просвещение, 1982
6. Лутфуллоев М. Назарияи таълим. / М.Лутфуллоев, Қ.С. Абдурахимов -Қурғонтеппа, 2016. -499 с.
7. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. / М. Лутфуллоев - Хучанд 1997
8. Маннонов А. , Раҳимова Г., Раҳимова М. «Педагогика ва психология». // А. Маннонов, Г.Раҳимова М.Раҳимова - Хучанд 2001, -268с.
9. Нойнера Г. Педагогика. Под.ред. / Г.Нойнера, Ю.К. Бабанского -М.:Педагогика, 1984.
10. Созандагиву бунёдкорӣ вазифаи муқаддас. –Хучанд: Меъроҷ, 2013.-52с.

АФСОҶА – ВОСИТАИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ҲИССӢ-ИРОДАВӢ ВА ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ-МАЪНАВИИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

Ташаккули ҷомеаи солим дар ҳама давру замон ба таҷрибаву таҳқиқи навини тарбияи насли кӯдаку наврас ниёз дорад. Солимии ҷомеаро аз тарзи дурусти муносибат ба ташаккули шахсияти кӯдакон вобаста дониш аз имкон дур нест. Ташаккули ҳисси-иродавӣ ва тарбияи ахлоқӣ - маънавии кӯдакон дар баробари таъсири калонсолон низ аз афсонаву ҳикоя ва панду ҳикматҳо вобастагии калон дорад. Мақолаи омодашуда ба яке аз самтҳои тарбияи ахлоқӣ - маънавии кӯдакону наврасон равона карда шудааст. Дар мақола аз афкори мутахассисони соҳавӣ ва мутафаккирони тоҷик самаранок истифода шудааст.

Мақолаи мазкур пеш аз ҳама ба ташаккули тарбияи маънавий –ахлоқӣ кӯдакон тавассути афсона нигаронида шудааст. Ҳамчунин дар мақола фарҳанги суннатии мардум, барои омӯхтани решаҳои башар ба таври васеъ нишон дода шудааст. Ба хусус таҳлили жанри афсона, ки яке аз

воситаҳои муҳими тасвири рӯзгори инсонӣ мебошад, дар мақола нақши муҳимро ишғол мекунад. Ба ҳисоб гирифтани ва муайян намудани шароит ва хусусиятҳои ташаккулёбии ахлоқии кӯдакон моҳияти мақолаи мазкурро дар бар мегирад.

Вожаҳои калидӣ: афсона, тарбияи ахлоқ, тарбия, инкишоф, шахсият, тарбияи маънаві, коллектив, шуур, тарбияи эстетикӣ, ҷамъият, этика.

СКАЗКА - ГЛАВНОЕ СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВОГО И ПРАВСТВЕННО-ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Во все времена формирование здорового общества требует нового опыта и исследований в области воспитания детей и подростков. К правильному подходу к развитию личности ребенка можно отнести здоровье общества. Эмоционально-волевое становление и морально-духовное воспитание детей, помимо влияния взрослых, также зависит от сказок, рассказов и советов. Статья посвящена одному из направлений нравственного и духовного воспитания детей и подростков. В статье эффективно используются мнения отраслевых экспертов и таджикских мыслителей.

Данная статья в первую очередь направлена на формирование духовно-нравственного воспитания детей через сказки. В статье также дается широкий обзор традиционной культуры народа, с целью изучения корней человечества. В частности, важную роль в статье играет анализ жанра сказки, который является одним из важнейших средств изображения человеческой жизни. Суть данной статьи - учесть и определить условия и особенности нравственного становления детей.

Ключевые слова: сказка, нравственное воспитание, воспитание, развитие, личность, духовное воспитание, коллектив, сознание, эстетическое воспитание, общество, этика.

A FAIRY TALE IS THE MAIN APPROACH OF FORMING AN EMOTIONAL - AMBITIONALLY AND MORAL UPBRINGING OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN

All the time the formation of a healthy society requires new experience and research in the field of raising children and adolescents invariably. The correct approach in development of a child's personality can be concern the health of society. The emotional and arbitrary formation, moral and spiritual education of children, which has influences on adults, also depends on fairy tales, stories and advice. The article is devoted to one of the directions of moral and spiritual education of children and adolescents. There can be effectively used the opinions of sphere experts and Tajik thinkers.

The given article is devoted to the formation of spiritual and moral education of children through fairy tales. There are also given wide analyses of the traditional culture of the people, with the purposes of studying the roots of mankind. In particular, there is paid attention to the analysis of the fairy tale genre, which is one of the most important ways of depicting human life, plays an important role that mentioned in the article. The essence of this article is to take into account and determine the conditions and features of the moral formation of children.

Keywords: fairy tale, moral education, education, development, personality, spiritual education, collective, consciousness, aesthetic education, society, ethics.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Исломов Озод Азимович - доктори илмҳои педагогӣ, профессор, мудири кафедраи нақшакашӣ, геометрияи тасвирӣ ва методикаи таълими МДТ «Донигоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров» (Тоҷикистон, Хучанд), E-mail: ozod_55@mail.ru

Файзиева Ҳанифахон Аюбовна - докторант (PhD)-и соли 3-юми ихтисоси «Педагогика ва психология»-и МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Гафуров (Тоҷикистон, Хучанд)

Сведения об авторах:

Исломов Озод Азимович - доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой черчения, начертательной геометрии и методики преподавания ГОУ «Худжандский государственный Университет имени академика Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд), E-mail: ozod_55@mail.ru

Файзиева Ханифахон Аюбовна - докторант (PhD) 3-го курса по специальности «Педагогика и психология» ГОУ «Худжандский государственный Университет имени академик Б. Гафуров (Таджикистан, Худжанд)

Information about authors:

Islomov Ozod Azimovich - Doctor of Pedagogy, Professor, Head of the Department of Drawing, Descriptive Geometry and Teaching Methods, State Educational Institution «Khujand State University named after academician B. Gafurov» (Tajikistan, Khujand), E-mail: ozod_55@mail.ru

Fayzieva Hanifakhon Ayubovna - the 3rd year doctoral student (PhD) on the specialty of «Pedagogy and psychology» "Khujand State University named after academician B. Gafurov" (Tajikistan, Khujand),

РОҶ ВА УСУЛҶОИ МУАССИРИ НИЗОМИ ТАҶСИЛОТИ КРЕДИТӢ ДАР ФАЪОЛГАРДОНИИ РАВАНДҶОИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧӢӢН

Маҳмадуллаева Ш.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар мақолаи мазкур қайд гардидааст, ки таълими самарабахш танҳо дар асоси ба инноват гирифтани мантиқи табиӣи рушди маърифатии донишчӯён имконпазир аст. Тадбиқи технологияҳо ва усулҳои гуногуни раванди таълим пеш аз ҳама талош менамояд, ки иртиботи зичи онҳоро бо фаъолиии маърифатӣ таъмин намояд. Инчунин, баён гардидааст, ки агар мо омӯзишро ҳамчун як раванди доимии мурочиати ҳамачонибаи ҷаҳонишавии ҷомеа ба шахс тасаввур кунем, пас соҳаи раванди маърифатӣ ҳамчун воситаи асосии ин мурочиат амал хоҳад кард. Илова бар ин, дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои алоҳидаи таҳсилоти кредитиро, ки ҳамчун омилҳои асосии ташаккули маърифатии донишчӯён маҳсуб меёбад, ифода гардидааст.

Барои тайёр намудани мутахассисони баландихтисоси дар бозори меҳнат рақобатпазир зарурати сифатан рушд намудани низоми тайёр намудани онҳо пеш омадааст, ки он дар навбати худ аз ҷаҳонишавии низоми таҳсилот вобастагӣ дорад. Ҷаҳонишавии низоми миллии таҳсилоти олии кишвар дар шакли воридшавии он ба низоми аврупоии таҳсилот ва ба имзо расонидани Байёнияи Болония аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гаштааст. Принсипҳои асосии созишномаҳои аврупоӣ дар шакли гузариш ба низоми бисёрзинагии таҳсилот (бакалавр-магистр-доктори фалсафа (доктор PhD), татбиқи низоми таъминкунандаи сифати таҳсилот, гузариш ба низоми ягонаи воҳидҳои санҷишӣ (ECTS), таъмини ҳаракати академии донишчӯён ва омӯзгорон инъикос ёфтааст. Яке аз талаботи чунин навгонихоро дар муассисаҳои таълимии мамлакат татбиқи низоми кредитии таҳсилот ташкил медиҳад.

Оид ба омӯзиши моҳият, хусусият ва паҳлуҳои гуногуни низоми кредитии таҳсилот дар мисоли таҷрибаи муассисаҳои таълимии мамлакатҳои хориҷи дуру наздик аз ҷониби мутахассисони Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, раёсату ҳайати профессорон ва омӯзгорони донишгоҳу донишқадаҳо, аспиранту унвончӯён дар ҷумҳурӣ корҳои хеле зиёд ба анҷом расонида шуда, раванди пурра ба хусусиятҳои низоми миллии таҳсилот мутобиқ гардонидани он амалӣ шуда истодааст.

То ба имрӯз аз ҷониби муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таҷрибаи ғании ташкил ва гузаронидани корҳои таълимӣ инчунин мураттаб сохтани ҳуҷҷатҳои таълимӣю методӣ ба даст оварда шудааст, ки татбиқи ягонагии мазмуни пешқадами таҳсилот ва усули таълимро тақозо менамоянд [10, с.3].

Албатта таълими самарабахш ва ҳамохангӣ танҳо дар асоси ба назар гирифтани мантиқи табиӣи рушди маърифатии донишчӯён имконпазир аст. Таҳияи технологияҳо ва усулҳои гуногуни раванди таълим пеш аз ҳама саъй менамояд, ки иртиботи зичи онҳоро бо фаъолиии маърифатӣ таъмин намояд, то раванди шинохти донишчӯ ба соҳаи рушди иҷтимоиву фарҳангӣ ва дигар ҷабҳаҳои ҷаҳонбинӣ ҷалб карда шавад. Ин ғоя ва маънои асосии рушди таҳсилот аст, ки ба гуфтаи Виготский, бояд дар «минтақаи рушди наздик»-и таълимгиранда, яъне сохтори раванӣ ва фаъолияти шахсияти рушдбанда амалӣ карда шавад.

Агар мо омӯзишро ҳамчун як раванди доимии мурочиати ҳамачонибаи ҷаҳонишавии ҷомеа ба шахс тасаввур кунем, пас соҳаи раванди маърифатӣ ҳамчун воситаи асосии ин мурочиат амал хоҳад кард. Маҳз тавассути ҳамин соҳа хатҳои асосии таъсири дидактикӣ ба шахс мегузаранд, дар ин ҷо фазои тағироти дохилӣ ташаккул ёфта, мазмуни маъноӣ дар сатҳи шахсият дар шакли дониш, маҳорат ва малакае, ки ба ташаккули форматсияҳои нави психологӣ оварда мерасонад, ба вучуд меояд.

Одатан дар психология равандҳои зерини маърифатӣ аз қабилӣ ҳиссиёт ва идрок, диққат, хотира, тасаррурот, тафаккур ва ҳаёл фарқ карда мешаванд. Ҳамкориҳои мутаносиб ва ташаккули ҳамаи ин равандҳо дар таълим шартӣ рушди ҳамачонибаи шахсият мебошад ва бояд қайд намуд, ки яке аз усулҳои авалиндарачаи низоми кредитии таҳсилот кори мастақилонаи донишҷӯ бо роҳбарии омӯзгор мебошад, метавонад, ки муносибат ва ҳамкориро чиддан ташкил намояд.

Мутаассифона, дар омӯзиши илмҳои педагогика ва психологияи анъанавӣ, ки аксари омӯзгорони оянда бо он ошно мешаванд, дар бораи фаъолиҳои маърифатӣ ҳамчун қисми таркибии фаъолияти таълимӣ тасаввуроте намедиханд. Ҳар як раванди маърифатӣ дар алоҳидагӣ, дар долони методологӣ ва методии худ баррасӣ карда мешавад, ки он ҳамчун як канали мустақили рушди равонӣ ба назар мерасад. Ин бештар ба тақсимои давомдори омӯзиши падидаҳои психологию педагогӣ аз ҷониби муассисаҳои таълимӣ ва равишҳои гуногуни раванди таълим вобаста аст.

Дар ин миён, имрӯз педагогика ва психология ба роҳҳои нав ворид шуд, ки инсонро ҳамчун як тамоми фаъолияти мутаносибӣ амалкунанда, доништан, ҳис кардан ва амал кардан, дарк намудани «ман» -и худ ва бо бисёр робитаҳо бо ҷомеа ва фарҳанг тафсир кардани он шарҳ медиҳад.

Муҳимтарин далел дар ин ҷо фаҳмиши робитаи рушди ақл ва ахлоқ, ҳудогоҳӣ мебошад; байни соҳаҳои маърифатӣ ва маъноии шахсият. Ҷ. Пиаже тавачҷӯхро ба ин робита ҷалб кард ва назарияи фарҳангию таърихии Л.С.Виготский, он дар сохтани психологияи олий ба мадди аввал меояд. Таъкид ба ташаккул ва рушди ҳамачонибаи фаъолиҳои маърифатӣ дар омӯзиш аз принсипи асосии ягонагӣ ва якпорчагии ҳаёти инсон бармеояд, ки дар он ягон функсияи педагогию психологӣ дар алоҳидагӣ, бидуни иртибот бо ҳамаи дигарон ба як кулл вучуд надорад. Вобаста ба фаъолиҳои маърифатӣ, ин алоқа ва оромиш дар сатҳи фаъолияти маърифатӣ ҳамчун хусусияти фардии шахсияти рушдбанда пайдо мешавад [2, с.344].

Марбут ба алоқаи фаъоли ва маърифат ҳаминро бояд қайд намуд, ки раванди таҳаввулот ва ташаккулёбии ҳодисаҳои психикии одам имконият пайдо кардааст, ки олами воқеиро маърифат кунанд, яъне доништа гирад. Маърифат – ин шинохтан ё доништа гирифтани олами воқеӣ, на яку якбора, балки тадриҷан ва зина ба зина ба вучуд меояд. Маърифати олам аз зинаи ибтидоии худ, яъне эҳсос сар шуда, то зинаи олитарин – тафаккури мантикӣ рафта мерасад.

Фаъоли бошад, ин фаъолият ё амали босаъю кӯшиш, чидду ҷаҳди зиёди бо таҳким мебошад. Ба маъноии биологӣ фаъоли хосияти таъмин намудани талаботи ҳаётӣ, ки ба кулли мавҷудоти зинда хос аст. Дар одамон ин фаъоли ба тағйирбандагии муҳити зиндагӣ марбут аст. Он дар меҳнат, ҳаёти ҷамъиятӣ ва таълиму таҳсил аён мегардад.

Фаъоли хусусияти шахсият аст ва ба ӯ таъбиқи алоқамандию ба ҳам таъсиррасонӣ бо муҳитро таъмин менамояд.

Фаъоли шахсро ба дарки хеш ва муҳити ихотакардааш водор менамояд, то ки талаботи худро қонеъ гардонида, талаботи муҳитро иҷро намояд. Фаъоли ба тарбияи муттасил эҳтиёҷ дорад [3, с.104].

Фаъоли донишҷӯён дар шаклҳои мухталифи фаъолияти онҳо, баҳусус, дар фаъолияти эҷодӣ аёну возеҳ мегардад.

Ҳамчунин, фаъолиҳои маърифатӣ биноеро менамояд, ки силсилаи тадбирҳои психолгӣ-педагогӣ зинаҳои онро бунёд месозанд. Ин фаъоли аз бедор намудани диққат, таҳким додани он оғоз ёфта, аз пайдоиши талабот ба маърифат мегузарад. Талабу эҳтиёҷ ба маърифат, дониш, фазилату фарҳанг, шавқу завқ, рағбатро ҷоннок менамояд. Инчунин, ба раванду натоқи фаъолият таъсир расонида, ба майле сӯи нави муайяни машғулият табдил меёбад.

Ҳамин тариқ, ба сифати водоркунандаи фаъолияти маърифатии донишҷӯён баромад мекунанд:

- проблемагузори дар раванди таълим;
- ҷустуҷӯи мустақилонаи ҷавоб ба савол;

- иштироки фаъол дар баҳогузори ба корҳои иҷрошуда;
- муқоисаи натиҷаи фаъолияти худ бо намунаи барои фаъолкунони пешниҳоднамудаи муаллим ва ғайра.

Албатта, моҳияти асосии рағбат ба маърифат ё иштиёқи «донишандӯзи дар кӯшишу саъйи зиёд ба маърифат, хоҳиши ҳарчи бештар ва пурратар фаро гирифтани ин ё он соҳаи илм, амиқу ҳамаҷониба омӯхтани он, комилан аз худ намудани он, барои самарабахш чараён ёфтани фаъолияти дарк кардан, маҳорату малакаи зарури ҳосил намудан ифода меёбад [1, с.75].

Аз ин рӯ, предмети рағбати донишандӯзи фаъолияти идрок мебошад.

Хусусиятҳои бедор намудани инкишофи эҷодиро доро буда, рағбат ба маърифат ҷузъи инкишофи умумии шахсиятро ташкил медиҳад. Рағбат ба маърифат аксаран ҳамчун воситаи таълим, воситаи фаъолонидани раванди таълим фаҳмида мешавад. Аз ин беш рағбат ба маърифат ҳамчун ҳадафи муҳимтарин ва қиматтарини омӯзиш шинохта мешавад.

Ниҳоят, рағбат ба маърифат дар марҳалаи баландтарини инкишоф ҳамчун хусусияти пойдори шахсият эътироф мешавад [7].

Таҳқиқотҳои зиёди олимони педагогӣ психологӣ имконият фароҳам овард, ки аломатҳои рағбат ва меъри онро ҷудо намоем. Меъри муайян намудани ӯро ба, се гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст.

1. Хусусиятҳои ба шавқу рағбат ҳосил рафтор ва фаъолияти таълимгиранда, ки дар раванди омӯзиш дар дарс ба вуқӯ меоянд.

2. Хусусиятҳои рафтор ва фаъолияти донишҷӯ фориг аз дарс.

3. Хусусиятҳои тамоми тарзи зиндагии донишҷӯ, ки зери таъсири шавқу рағбат ба ин ё он шакли фаъолият ба вуқӯ мепайванданд.

Н.Г. Морозова марҳалаи ба вуқӯ пайвастании шавқу рағбатро аниқ намудааст. Ӯ таҳқиқ намудааст, ки дар марҳалаи ҳанӯз бедоршавии шавқу рағбати ҳақиқии хонандагон ба фан, муаллим мазмуну моҳияти мавзӯро дар дарс бо ҳаяҷони зиёд мекушояд. Донишҷӯён аз гирифтани донишҳои нав ба завқ меоянд, аммо, дарс анҷом меёбад. Ин завқ танҳо таассуроти яклаҳзагӣ буд. Дарси оянда муаллим мазмуни мавзӯи дарсро ривоч дода, фаъоли донишҷӯёнро бедор менамояд ва ба он ҳидоят мекунад, ки шогирдон фикр кунанд, ҷустуҷӯ намуда ба саволҳои проблемавии муаллим ҷавоб ёбанд. Ин усул ҳамчун машғулияти кори мустақилонаи донишҷӯ ҳисобида мешавад.

Ҳамин тарик, шавқу рағбати донишҷӯён таҳким меёбад ва аз таассуроти лаҳзагӣ ба муносибати эҳсоси маърифатӣ табдил меёбад. Ин марҳалаи дуҷуми пайдоиши рағбат мебошад. Вақте донишҷӯ дар мулоқот бо одамони наҷиб тарафҳои дигари мавзӯро ҳазм менамояд, ӯ рӯҳбаланд гардида, муносибати эҳсоси маърифатӣ ӯ ба фаъолияти мақсадноки шахсият табдил меёбад. Дар натиҷа тамоми симои зиндагии ӯ ба кулӣ тағйир меёбад. Ӯ тамоми вақти холии худро барои гирифтани донишҳои иловагӣ мебахшад, ба маҳфилҳо шомил гашта, китоби иловагӣ мехонад, бо афроди ҳаммаслак вохӯрда ба комёбии нав ба нав ноил мегардад, Ии марҳалаи сеюм, марҳалаи олии инкишофи рағбат ба маърифат мебошад [2.1].

Дар донишҷӯён рағбат додани шавқмандӣ бо илм, шартӣ муҳимтарини аз худ кардани материали таълимӣ ва фаъоли маърифатӣ хонандагон аст. Пеш аз он ки дар хусуси шавқмандӣ сухан кунем, бояд донем, ки фаҳмиши илмӣ шавқмандӣ чӣ маънӣ дорад. Аз рӯи ифодаи Г. И. Щқуина дар расмият шавқмандӣ пешӣ мо баррасӣ мешавад:

- ба монанди самти тасвири продсесҳои психикии инсон дар объекту ҳодисоти олами атроф;
- ба монанди анъана, сайъ, талаботи шахсияти ба ҳамингуна фаъолиятмандӣ, ки қаноатмандиро ба вучуд меорад;
- ба монанди барангезандаи азм маҳсус бо самт асту бошиддат, аммо фаъолияти ҷазоб ва судмандист;
- билохира, чун интихоби маҳсус, аммо бе ширкату бепарво, вале ғун кардани афкори фаъолнаи эҳсоси равшан, гироиши ирода, ба муҳити атроф, ба ашиё, ҳодисот ва равандҳост.

Омӯзгор дар тӯли кори педагогӣ донишҷӯёнро пайгирона ба фактҳои шавқангез, ҳодисот ҷалб мекунад ва шавқмандиашро бедор менамояд.

Продсеси таълимро дида мо дар хусуси идроки шавқмандӣ изҳари ақида мекунем. Дар фаъолияти донишҷӯён ҳангоми будани шавқмандии даркпазирӣ, тафаккур, ирода, эҳсос зухур

мекунад. Донишчӯ ба идрокпазирӣ шавқманд аст, ба моҳияти ҳодисоти омӯхташаванда ва продсесҳо фуру меравад. Ӯ ҳар гоҳ аз дониши сатҳӣ қаноатманд нест. Зери ин масоил шакли таълими порблемавӣ метавонад, дар низоми таҳсилоти кредитӣ усули муассир дошта бошад.

Шавқмандӣ бо оҳангноки иртиботи қавӣ дорад. Ин ҳар ду дар раванди таълим он вақт роли бузург мебозанд, агар омӯзгор кори таълиму тарбивиро тақвият бидиҳад. Бояд гуфт, ки тағирот дар оҳангнокии кори таълим дар он сурат арзи вучуд мекунад, ки агар донишчӯён ҳаррӯза пешрафти худро дар касби донишҳои нав, корҳои амалӣ эҳсос кунанд ва рушди маънавиашонро дарк намоянд[12, с.124].

Аз ин хатир, маҳорати омӯзгор нафақат дар раванди азхудкунии донишу омӯхтани материали дарс, балки дар ҳаёти меҳнатию ҷамъиятӣ ва ҳаёти шахсии донишчӯён аҳамияти арзанда дорад. Завқ, оҳанг ва дарҳости ба ҳам алоқамандӣ дар продсесси таълим ташаккул меёбад, ҳар як муаллим орзӯ дорад, ки шогирдонаш нағз хонанд ва таълиму тарбия гиранд. Аммо омӯзгорон ва падару модарон, мутаасифона чунин иддао доранд, ки «донишчӯ намехоҳад», «метавонад худ хонанд, лекин шавқманд нест». Дар ин ҳолат ба фикри мо талаботи маънавии онҳо ташаккул намеёбад. Моҳияти талабот ба дониш дар чист? Он чӣ гуна вучуд ва рушду нумӯ мекунад? Чӣ гуна таҷҳизоти педагогиро дар ташаккули талабот ба дониши донишчӯ метавон истифода кард? Ин саволҳо бисёр омӯзгорону волидонро ба издиروب меоварад. Пеш аз ҳама дар донишчӯён ташаккул додани талабот ба дониш бояд ба он эҳтиёҷ мувофиқат кунад, ки ҷомеа дарҳост дорад. Мо ин масъаларо ба хоҳири он ташреҳ медиҳем, ки инро худӣ ҷомеа талаб мекунад.

Дар сурати ташаккул додани талабот ба маърифат дарҳости инфиродии донишчӯён, алоқамандии онҳоро ба дониш ба назар гирифта зарур аст. Талаботи обективии ҷомеа ва баланд бардоштани касбии ҷавонон, умуман меҳнатқашонро як зумраи меҳнатқашон дарк карда наметавонад. Талаботи даркшавандагии одамон таҳти таъсири омилҳои гуногун ба амал меояд. Муассисаи таълимӣ бо ёрии таҷҳизоти педагогӣ ва роҳу усулҳои гуногун аз ҷумла низоми таълими кредитии таҳсилот ба талаботи маърифати донишчӯён таъсир намояд, ки ин ба тақвият ва фаъолии маърифатии онҳо мусоидат мекунад. Инак, саволе ба миён меояд, ки донишчӯи замонавӣ чӣ гуна аст? омӯзгорони таҷрибадорро пешсаф чунин мегуфтанд: «бешак дар назди мо донишчӯи нав бо ҷазбият, кӯшиш, ба назар падидор мешавад». Донишчӯёни кунунӣ нисбати дастпарварони соли қаблӣ ба қўлӣ фарқ мекунад. Чун ки ҷаҳонбинии маърифатии онҳо тавасути расонаҳои иҷтимоӣ ташаккулёфта мебошад.

Зимнан, аз як тараф қайд карда мешавад, ки донишчӯёни ҳозира нисбат ба пеш хатмкардагон бештар рағбат ёфтаанд, аз тарафи дигар, як қисми онҳо ба таълиму тадрис рағбат надоранд, ки ин масоилро метавон дар алоқаманд набудани раванди таълим бо фаъолии маърифатӣ донист.

Ин гуфтаҳои муоина ва таҳқиқоти кардамон собит мекунад. Яке аз камбудҳои асосӣ созмони дарс ва тарзи гузаронидани он аст. Масалан, пурсиши материалҳои гузашта дар дарс тўл мекашад, аммо шарҳи материали нав, мустақамкунии материали таълимӣ дар ҷои дуҷум мемонад ва дар дарси баъзе омӯзгорон раванди акс дида мешавад, ки ин усул ба талаботи низоми кредитии таҳсилот низ алоқаманд мебошад.

Дар бисёр дарсҳо қор бо материали нав бо шарҳи муаллим гузаронида мешавад, идроки аввали материал бидуни мустақамкунӣ ва андешамандии хонандагон пайдо шуда худназоратии сифати дарс созмон намегирад.

Азбаски донишчӯён тамоми силсилаи фаъолияти дарккунии мавзӯи навро иҷро намекунанд дониши аксари онҳо то бар дараҷаи тасаввуроти сатҳӣ ба назар мерасад.

Дар бисёр дарсҳо азхудкунӣ, дар хотир нигоҳ доштан, тақрор, ҷамъбаст ва ба система даровардани материали нав гузаронида намешавад. Ин чунин маъно дорад, ки бисёр омӯзгорон талаботи гуногуни дарс аз ҷумла дарҳости дидактикӣ, психологӣ, методӣ, ақлию ҷисмонӣ, мантикӣ, ахлоқӣ, байнифаннӣ, интиҳоби мундариҷа, методи дарс шакли созмони фаъолияти идроки хонандагон, сохт, намуд, навъи дарс, истифодаи дониш, маҳорату малака таҷрибаи ӯ ва амсоли инро иҷро намекунанд.

Инак, муҳаққиқ Н.Г. Морозова таърифи аниқтару пурарзиши шавқу рағбатро, ки заминаи асосии фаъолии маърифат ва фаъолгардонии раванди таълим ба шумор меравад, додааст: Рағбат (аз ҷумла маърифатӣ) ин муносибати эҳсоси-маърифатӣ, ки аз таассуроти эҳсоси-маърифатӣ

баромадааст, ба ҷисм ва ё мустақиман ба фаъолияти мақсаднок, муносибати дар ҳолати муайян будани шароити мусоид ба равиши эҳсоси-маърифатии шахсият равонашаванда мебошад [2.1].

Нигоҳ доштани фаъолии маърифатии донишҷӯён бо шавку рағбати ба маърифат ташаккулёфтаи доимии онҳо таъмин мегардад. Рағбати муттасил ба таҳсилу донишандӯзӣ шароитро фароҳам меоварад, ки дар он саъю кӯшиши ботинии донишҷӯён бо таъсири берунии омӯзгор мувофиқ омада, сатҳи самарабахши фаъолиро таъмин менамояд

Ҳамин тариқ, шавку рағбат ба маърифат дар раванди таълим боиси ташаккули фаъолии донишҷӯён мегардад.

Олимони ватани Раҳимов Х. ва Нуров А. бошанд, майлу ҳавасро низ ҳамчун як масоили марказии дидактика ва психологияи омӯзгорӣ шуморида, фаъолии маърифатии хонандагонро аз майлу ҳавас вобаста медонанд. Аз ҷумла дар асари хеш «Педагогика» қайд намудаанд, ки «Омӯхтени майлу ҳавас проблемаи марказии дидактика ва психологияи педагогӣ мебошад дар ин соҳа комёбиҳои муайян ба даст оварда шудааст, вале проблема ҳануз ҳам ҳалли худро наёфтааст. Чунки тағирёбанда, серҳаракат ва гуногунии майлу ҳавасҳоро ба як қолаб даровардан ниҳоят душвор аст, ки ин ҳам як ҳел муайян намудани тарзи идоракунии онҳоро душвор мегардонад. Агар дар соҳаи дидактика санъати соф вучуд дошта бошад, ин бе ҳеч шубҳа соҳаи майлу ҳавасҳо ва дар алоқамандӣ бо он методҳои таълим мебошад» [11, с.377-402].

Инчунин, боиси тазаккур аст, ки ҳавасмандӣ ба дониш дар чараёни таълим ташаккул меёбад ва аз маводи барномавӣ, роҳҳои пешниҳоди он, ки аз ҷониби муаллим фаъолияти маърифатии донишҷӯёнро, дар якҷоягии дарсҳо бо машғулиятҳои гуногуни таълимӣ ва робитаи омӯзиш бо ҳаёт вобаста аст. Барои фаъолияти таълимии донишҷӯён мавҷудияти системаи ҳавасмандкунӣ, ки ба рушди фаъолии маърифатӣ мусоидат мекунад алоқаманд мебошад.

Аммо на худӣ қайди навҳои гуногуни ҳавасмандӣҳо ба фаъолияти таълимӣ, балки масъалаи ташаккул додани чунин ҳавасмандӣҳо дар донишҷӯён муҳимтар мебошад. Зеро ҳавасмандии хонандагон метавонад фаъолии маърифатии онҳоро ташаккул диҳад. Дар «Дидактика»-и М.А. Данилов ва Б. Н. Есипов чунин воситаҳои ташаккули талабот ба донишҳо, ба мисли робитаи наздики байни фанни омӯхташаванда бо озмоиш, шарҳу тавзеҳи дурнамои таълим, аз тарафи таълимгирандагон идроки нақши илм дар рушди фаъолии маърифат, иштироки донишҷӯён дар меҳнати фаъоли эҷодӣ ва ғайра ба қайд гирифта шудаанд [4, с.204].

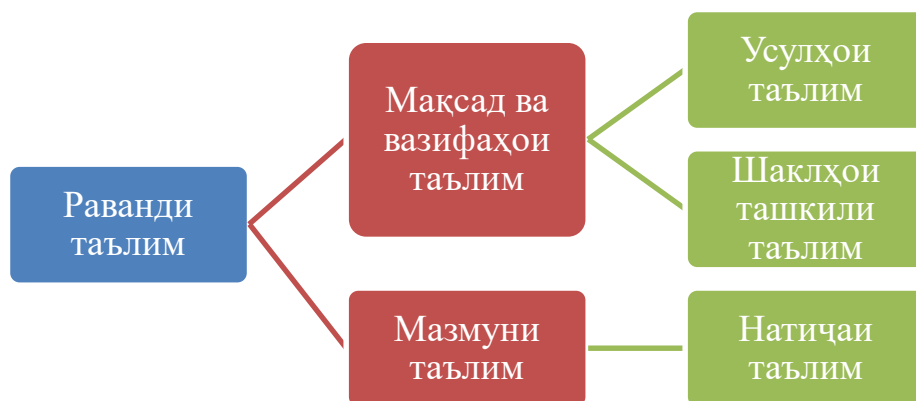
Ин усулу воситаҳо ҳама қобили қабуланд. Вале бо онҳо имкониятҳои ташаккули водорнамоӣ ба таълим дар донишҷӯён маҳдуд намегардад. Инчунин, бояд қайд кард, ки масъалаи бунёди асосие, ки барои истифодаи бомуваффақияти тарзу усулҳои оқилонаи дидактикӣ зарур аст, аз доираи таъмини ҳавасмандсозии зарурӣ ба фаъолии маърифатӣ чун қисми таркибии таълим берун мебарояд.

Қоидаи фаъоли дар таълим тавассути фаъолонидани омӯзиши донишҷӯён, ки ҷузъҳои асосии онро мазмуни маълумот, методи усулҳои таълим ва шаклҳои ташкили таълим таркиб медиҳанд, татбиқи худро меёбад.

Фаъоли дар раванди таълим бо маҳорати умумии донишҷӯён аз қабилӣ банақша даровардани кор, иҷрои он ва ғ. марбут аст. Барои худидоракунии равобити таълим банақшагирӣ ва худназораткунӣ аз ҳама чизи асосӣ ҳисоб мешаванд. Мавриди нақшасозӣ донишҷӯ, пеш аз ҳама, мақсади корро муайян мекунад, вазифаҳои дар пешистодаро аниқ менамояд, марҳалаҳои иҷрои корро нишон медиҳад, тақсими вақт ва интиҳоби воситаҳои иҷрои корро ба мадди назар мегирад. Чунин масъалагузори ҳамчун кори мустақилонаи донишҷӯ дар низоми таҳсилоти кредитӣ маҳсуб меёбад.

Фаъолияти мақсаднок ба донишҷӯи воситаҳои амалҳои мутобиқи бадастдарории ҳадафҳои гузошташуда ба фаъолии маърифатӣ бурда мерасонад ва моро водор месозад. Воситаҳои ин ё он фаъолият, ҳалли ин ё он вазифаҳои амалӣ, ки дар таҷриба кор карда шуда ва интиҳоб шудаанд, ба меъёрҳои муайян умумӣ кунонида шуда, қоидаи рафтор, ки бояд риоя карда шавад, фаъолияти мувофиқи онро ҷавобгӯ бошад. Ҷойи онҳоро дар сохтори раванди таълими таҳсилоти кредитӣ, ки фаъолии маърифатиро рушд медиҳад чунин муайян кардан мумкин аст.

Сохтори раванди таълим:
Нақшаи 1:

Ҳаичунин, бояд қайд намуд, ки мафҳуми таълим воситаи фаъолияти яқояи таълимдиханда ва таълимгиранда дар раванди таълим фаҳмида мешавад, ки бо ёрии он вазифаҳои дар пеш гузошташуда амалӣ карда мешаванд. Усулҳои таълим намудҳои фаъолияти муаллим ва донишҷӯро муқаррар намуда, ҷи гуна қорӣ шудани раванди таълим ва ҷи гуна ташаккул додани фаъолияти маърифатиро бояд муаллимон ва донишҷӯён иҷро намоянд.

Ҳуллоса, масоили фаъолгардонии равандҳои маърифатии донишҷӯён дар чараёни таълим муҳиммияти хосса дорад. Аммо бояд қайд намуд, ки барои фаъолгардонии маърифати албатта роҳ ва усулҳои таълим дуруст роҳандозӣ карда шавад. Чунки ин раванд тавонад шавку ҳавас ва рағбати донишҷӯёнро бедор созад.

АДАБИЁТ

1. Алиев С.Н. Психологияи рушд ва таълимӣ / С.Н. Алиев — Душанбе, 1994. — С.75.
2. Выготский Л.С. Таҷқиқоти психологии интихобшуда / Л.С. Выготский. — М.: АПН —и РСФСР, 1956. — С.344.
3. Давлатов М. Психология: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии / М. Давлатов ва дигарон. [Текст]-Душанбе: «Собириён», 2010. — С.104.
4. Данилов М. А., Есипов Б. П. Дидактика / М. А. Данилов, Б. П. Есипов М.: Просвещение, 1967. — С.204-211.
5. Есипов Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках / Б.П. Есипов М.: Учпедгиз, 1961. — С.95-103.
6. Кадыров С.К. Управление самостоятельной работой студента при кредитной системе обучения //Вестник Челябинского государственного педагогического университета, -2011, №11
7. Лутфуллоев М. Дарс. / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 1995.- 93 с.
8. Лутфуллоев М. Педагогикаи муосир / М. Лутфуллоев - Душанбе, 2001. - 318 с.
9. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте / А.К. Маркова - М.: Просвещение, 1983 -96 с.
10. Мирбобоев Р., Одинаев Б. ва диг. Низомии кредитии таҳсилот (санадҳои меъёрии ҳуқуқии ташкил ва гузаронидани корҳои таълимӣ методӣ тибқи низомии кредитии таҳсилот). —Душанбе. 2014. — С. 3.
11. Раҳимов Х., Нуоров А. Педагогика: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ / Х.Раҳимов, А.Нуоров. — Душанбе: «Ҳумо», 2007. С.377-402.
12. Щукина Г.И. Интенсификасияи маърифати донишҷӯён дар чараёни таълим: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни донишқадаҳои педагогӣ / Г.И. Щукин. — М., 1979. — С.124.
- 2.1. <https://museum.ikprao.ru> > peoples > morozova-nataliy.

**РОҲ ВА УСУЛҲОИ МУАССИРИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ КРЕДИТӢ ДАР
ФАЪОЛБОЛГАРДОНИИ РАВАНДҲОИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШҶӮЁН**

Дар мақолаи мазкур моҳият, хусусият ва паҳлуҳои гуногуни низомии кредитии таҳсилот вобаста ба роҳи усулҳои таълим ва таъсири он ба фаъолгардонии равандҳои маърифатӣ оварда шудааст Муаллиф, хусусиятҳои рушди донишҷӯёнро дар доираи назарияҳои олимон ва зерини омилҳои хос аз ҷумла бедорсозии шавқу ҳавас бо далелҳои илми амалӣ натиҷагирӣ намуда, муҳиммияти онро ҳамчун омилҳои асосии рушддиханда баён намудааст.

Мақсади мақола: Фаъолгардонии равандҳои маърифатии донишҷӯён тавассути роҳи ва усулҳои таъсирирасонии низомии таҳсилоти кредитӣ.

Натиҷаи мақола: Дар асоси назария ва амалияи тадбиқи усулҳои гуногуни низомии таҳсилоти кредитӣ ҳавасмандии донишҷӯён бедор гардида, фаъолнокии маърифатии онҳо ташаккул дода мешавад.

Калидвожа: Роҳ, усул, муассир, низом, таҳсилоти кредитӣ, омил, ташаккул, фаъолнокӣ, донишҷӯ, майл, рағбат, шавқ, ҳавас, хусусият, шахс, эҳсос, идрок, тафаккур.

ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ И МЕТОДЫ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В АКТИВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ СТУДЕНТОВ

В данной статье описаны сущность, особенности и различные аспекты кредитной системы обучения применительно к методам обучения и её влияние на активизацию познавательных процессов, подведены итоги и выражена ее значимость как ключевого фактора развития.

***Цель статьи:** Активизация познавательных процессов студентов через способы и методы воздействия кредитной системы обучения.*

***Результат статьи:** На основе теории и практики применения различных методов кредитной системы обучения осуществляется стимулирование студентов и формирование их познавательной активности.*

***Ключевые слова:** Путь, метод, результативность, система, кредитное образование, фактор, формирование, активность, ученик, склонность, интерес, интерес, страсть, характер, личность, чувство, восприятие, мышление.*

EFFECTIVE METHODS AND METHODS OF CREDIT LEARNING SYSTEM IN ACTIVATION OF STUDENTS» EDUCATIONAL PROCESSES

This article describes the essence, features and various aspects of the credit system of education in relation to teaching methods and its influence on the activation of cognitive processes, summed up and expressed its significance as a key development factor.

***Purpose of the article:** Activation of students» cognitive processes through ways and methods of influencing the credit system of education.*

***Result of the article:** Based on the theory and practice of applying various methods of the credit system of education, students are stimulated and their cognitive activity is formed.*

***Key words:** Path, method, effectiveness, system, credit education, factor, formation, activity, student, inclination, interest, interest, passion, character, personality, feeling, perception, thinking.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Маҳмадуллоева Шамсия Негматуллоевна - муаллимаи калони кафедраи педагогикаи умумидонигоҳии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, Сурога ш. Душанбе хиёбони Рӯдакӣ 121 734003 Тел: (+992) 005440301;

Сведения об авторе:

Маҳмадуллоева Шамсия Негматуллоевна - старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ, Адрес ш. Душанбе проспект Рудаки 121 734003 Тел: (+992) 005440301;

About the author:

Mahmadullaeva Shamsiya Negmatulloevna - Senior Lecturer of the Department of General Pedagogy Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Address Dushanbe Rudaki avenue 121 734003 Monday Phone: (+992) 005440301;

COMMUNICATIVE COMPETENCE OF GRADUATES TO PEDAGOGICAL UNIVERSITIES

Negmatova M.M.

Khujand State University named after academician B. Gafurov

It is common knowledge that pedagogical morality is considered to be as an inseparable one from communicative culture, because it formulates the way to human activity and there is a need to link communicative-speech activity of the Russian language future teacher with his/her general culture, characterizes of a person himself/herself. One can assert that the criteria beset with its development belong to subject of activity, measures of mastering, relevant subject conditions and methods of human activity in

various social fields. Into the bargain, the most important teacher's characteristics are his/her professional culture and communicative speech culture [3, p.91-95; 4, p.66-71; 8, p.44-48].

Having analyzed the topic under consideration one can believe that by dint of creation of a wide environment aimed at the multisubjectal dialogue in the educational process the latter will ensure students' independence and self-confidence development, pedagogical reflection and conviction in the correctness of personal and professional choice and the conditions for the manifestation of creativity in pedagogical activity being taken into account as well.

The object of the corpus of our study is a determination of communicative-speech activity of the Russian language future teacher with his/her general culture, characterizes of a person himself/herself.

The subject of the corpus of our study is to reflect and convict the correctness of personal and professional choice and the conditions for the manifestation of creativity in pedagogical activity.

The objectives of the corpus of our study are:

- to consider the role and contribution of the contemporary concept of the content of education provides for linguistic formation;
- to compare the most important students' communicative competence at the pedagogical university;
- to dwell on certain unique peculiarities of the former in question.

Nowadays, in our country is paid particular attention for learning foreign languages by the President: «in systematic Addresses of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, Tajikistan Republic President Emomali Rahmon to the Majlisi Oli of Tajikistan Republic (January 26, 2021) every year special attention is paid to science and education» [8, p.44].

Proceeding from this assumption that communicative culture of the Russian language future teacher is considered to be as a multidimensional, multimodal concept and the system that reflects both an internal state of an individual and its external manifestations in society, hereby, one can determine it as a system acting as a measure and method of pedagogical ethics formation against the background of professional activity, upon the whole.

Peculiarity of professional activity consists in its manifestation in activity as a unity of reflection, expression and implementation of both external and internal tendencies in the life of an individual. Activity being a value-based way of modelling and self-realization by a person in work, communication and behavior permeates all aspects of the educational process connecting educational process of organization and development of the methods of assimilation of educational material and scientific worldview development on the relevant basis, since the problems of professional activity development of students' are solved mainly through organization of their educational, labor and social activities.

In order to comprehend the essence and nature of communicative culture it is necessary to highlight how it differs from the broader in our opinion the concept referred to as «communication culture». In conformity with M.S. Kagan's opinion one can assert that «communication is considered to be as a purely informational process - certain messages transmission», where «the subject transmits certain information that the recipient must only accept, understand, learn well and act accordingly». At the same time, «communication can in no way be equated either with transmission of messages, or even with the exchange of messages (or information). Communication is the process of generating new information common for the people participating it and giving birth to their community» [7, p.270].

Consequently, one of the most important components of pedagogical education is considered to be a teacher's communicative culture development: in conformity with scientists in the field of cultural studies and pedagogy the above-mentioned component is an integral and necessary part of its general, cultural and professional competence. At the same time, formation of professionally important qualities making a future teacher capable of acting as an effective participant in intercultural communication is of fundamental importance for modern methods of vocational pedagogical education as well.

Totally, the topic in question formed at its high level, which opens up views associated with further vocational-research activities and the exploration of the world experience in the mentioned sphere, including of trade and vocational contacts realization in a multi-lingual atmosphere revealing future teachers training aimed at mastering multi-lingual communicative culture properly.

By virtue of reviewing the target instruction in reference to pedagogical personnel preparation the problem concerning both bilingualism and multilingualism obtains the practical one. Thus, unchangeable

assertiveness of maintaining it and interconnection between vocational and educational processes and subsequent practice in a bilingual one of communicative competence demand exceptional actualness.

The former is familiarized into the social competence structure «as one of the components highlighting operational, social, verbal, socio-psychological (orientation in interpersonal relationships) and ego competence (self-knowledge)» [5].

Obviously, the fact that without a teacher who has good psycho-pedagogical, intercultural and linguistic training, the tasks aimed at improvement and modernization of education in the streamline of personality development cannot be resolved. The contemporary concept of the content of education provides for linguistic formation and the most important students' communicative competence at the pedagogical university. The issue in question as a professionally important quality targeted at a formation of a future teacher is built in a certain cultural linguistic environment, endowed to a large extent with national and ethnic peculiarities. Designing on the premise of these statements, structural components forming «future teacher's communicative culture» [4, p.66-71; 3, p.91-95] should be presented for its implementation in a bilingual educational environment including the following factors: presence of communicative ideal, system of communicative norms and rules, attitude towards a student as a value of students' individual characteristics taken into account, knowledge of their communicational skills as well. The unity and interconnection of all components in regard to the teacher's communicative culture should provide him/her with successful professional activities in teaching, upbringing and development of students.

It should be underscored that communicative competence plays a crucial position towards the teacher's individual qualities and characteristics. On the one hand, we expound the topic under consideration as a core of the teacher's activity consisting complex pedagogical knowledge, skills and abilities organizing the different measurements while conducting any professional and pedagogical occasions based on the system under the title of «teacher-student». On the other hand, under contemporary conditions a teacher ought to elaborate communicative qualities as a part of social competence, since only a teacher with developed social intelligence will be able to solve the problems raised and presented by the society and state.

As well as, communicative competence of the pedagogical universities graduates as a key issue have to be formed at the sufficient level for further educational and research activities of our future teachers. «The peculiar content of communication should be recognized as affairs and relationships that fill communicative culture giving it a specific flavor and color, dictate the means and manner of communication» [4, p.67].

In reference to the conditions of Tajikistan Republic it is advisable to speak about communicative culture development in a mono-and multiethnic environment. Having analyzed the experience of recent years, scientists in the field of cultural studies B.S. Erasov and S.N. Ikonnikov came to the conclusion that «problems concerned with intercultural communication turn out to be no less important, and sometimes even more intense than political and economic ones» [6, p. 444].

The conducted analysis dealing with the experience of communicative culture formation indicates that in our country we are faced with the Russian language teaching in Tajik groups and the language of interethnic communication (Russian is recognized by the Constitution (Basic Law of Tajikistan Republic) as a language of interethnic communication) or with a multilingual audience (Russian, Tajik and foreign language). Hereby, the process of languages and cultures integration is observed. On the basis of the above-mentioned practice one can determine such conceptions as bilingualism, multilingualism, poly-linguism as identical ones, on the whole.

It is well-grounded that bilingualism and multilingualism problems are considered to be as a social necessity in the new linguistic plight, for instance revealing sociolinguistic conditions aimed at the Tajik language mastering by schoolchildren while learning the Russian language. Moreover, as scientists, linguists and teachers rightly emphasize upon the idea, linguistic, psychological, sociological and pedagogical aspects of bilingualism are analyzed comprehensively.

For instance, one can carry out interaction of various linguistic systems manifesting itself in transference (positive transfer of skills of the first language into the second), in interference (negative transfer of skills of the first language into the second), combination and correlation in understanding and expressing certain semantic content in the second language. Proceeding from interaction, mutual impact lies in likenesses and dissimilarities of linguistic units' forms and semantics at the arena of different levels both for the origin and target languages. Into the bargain, in the correlative languages occur a number of facts and phenomena: a)

similar, identical; b) norms of linguistic speakers' awareness, but not indistinguishable in terms of their linguistic expression means. There are identical notions expressing the same type of linguistic means in the first and in the second languages.

Under the socio-pedagogical angle in the linguistic environment (including socio-cultural context of the regions) all the components necessary for successful mastering with the second language can be successfully combined: «incentives to use the language as a means of communication (which students may not even be aware of) and human abilities to master foreign language speech activity and, which is very important, direct access to the language and cultural values of other peoples» [1].

Of particular importance in bilateral bilingualism formation under the conditions of multinational regions which is considered to be as a «communicative and sociocultural orientation of the educational content. Within the frameworks of communicative orientation the goal of training should be considered as communication in the target language» [2].

Here, we can confidently express our own opinion running to the effect that sociocultural orientation covers national and cultural information consisting of regional, socio-cultural and ethnocultural components. One can assert that unified tuition (for instance, Russian-Tajik languages) assumes a common slant of the relevant tuition and the inclusive result being a communicative, educational skills formation, wide-ranging ethics of tuition for contacting languages of speakers (didactic, linguistic, methodological), but the specificity of each of these canvassed languages being taken into consideration as well.

The adduced result of the analysis of the problem concerning the formation of communicative skills in modern pedagogical theory led to the formulation of issues beset with the possibility of future teachers' communicative culture formation and the search for optimal conditions in a pedagogical university. Seemingly, theoretical teaching integration and practical training will promote students' communicative culture formation as a component of pedagogical experience. At the same time, future teachers' communicative culture formation is directly dependent on accounting of mono- and multiethnic student groups. Namely, such kind of account will increase the level of the teacher's communicative culture.

To sum it up, one can lay an emphasis upon the idea that under the conditions of Tajikistan Republic it is necessary not only to teach the Russian language to the youth of indigenous population, but to increase Russian-speaking population's knowledge in the field of the state language either. Such a mutual connection will promote the raising of the level of communicative culture of the future generation. Language knowing is a high level of general culture which allows to understand people of other nationalities.

REFERENCES:

1. Abdullaev, U.M. Bilingualism and Lexico-Semantic Interference / U.M. Abdullaev. - Tashkent, 1998. - 189 p.
2. Aini, S. Concerned with the Situation of Tajik Linguistic Studies / S. Aini. - Dushanbe: Sharqi Surkh, 1952. - № 6. - P. 3 - 8.
3. Ashrapov, B. P. Distance tuition for foreign languages teaching / B. P. Ashrapov // Высшая школа: научные исследования: материалы Межвузовского международного конгресса, Москва, 23 декабря 2021 года. – Москва: Инфинити, 2021. – P. 91-95.
4. Ashrapov, B. P. Communicative culture and its sway over students' personal development / B. P. Ashrapov // Наука и инновации - современные концепции : сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума, Москва, 30 декабря 2021 года. – Москва: Инфинити, 2021. – P. 66-71.
5. Bibler, V.S. Moral. Culture, Modernity: Philosophical Reasoning about Life Problems / V.S. Bibler. - M.: Politizdat, 1988. - 412 p.
6. Erasov, B.S. Social Cultural Studies / B.S. Erasov. - M., 1998. - 591 p.
7. Kagan, M.S. Philosophy of Culture / M.S. Kagan. - SPb., 1996. – 350 p.
8. Rashidova, D. The role and contribution of the leader of the nation Emomali Rahmon in the study and tuition of foreign languages / D. Rashidova, B. P. Ashrapov // Наука и инновации - современные концепции: сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума, Москва, 30 декабря 2021 года. – Москва: Инфинити, 2021. – P. 44-48.

САЛОҲИЯТИ КОММУНИКАТСИОНИИ ХАТМКУНАНДАГОНИ МАКТАБҲОИ ОЛИИ ОМУЌГОРӢ

Мақола дар мавзӯи салоҳияти коммуникатсионии хатмкунандагони мактабҳои олиии омӯзгорӣ баҳс мекунад. Қайд карда мешавад, ки салоҳияти коммуникатсионӣ дар хусусиятҳои меъёрии сифатҳои фардии омӯзгор мавқеи махсусро ишғол мекунад. Аз як тараф, дар мақола суҳан дар бораи салоҳияти коммуникативии касбӣ меравад, ки асоси фаъолияти педагог буда, он аз дониш, малака ва маҳорати педагогӣ иборат аст, ки раванди муоширати педагогиро дар низомии «муаллим-шогирд» амалӣ менамояд. Аз ҷониби дигар, дар шароити муосир омӯзгор бояд сифатҳои коммуникатсиониро ҳамчун як ҷузъи салоҳияти иҷтимоӣ таъшиқ кунад, зеро танҳо омӯзгоре, ки

дорои зеҳни иҷтимоии рушидёфта бошад, пас метавонад мушкилоти ба миёнгузошта ва пешниҳодкардаи ҷомеа ва давлатро ҳал намояд.

Вожаҳои калидӣ: салоҳияти коммуникатсионӣ, хатмкунандагон, макотиби олии омӯзгорӣ, сифатҳои фардии омӯзгор, фаъолияти педагог, «муаллим-шогирд».

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ВЫПУСКНИКОВ ПЕДВУЗОВ

В статье рассматривается проблема коммуникативной компетентности выпускников педагогических вузов. Подчеркивается, что коммуникативная компетентность играет определенную роль в критериальных характеристиках индивидуальных качеств учителя. С одной стороны, говорится о профессиональной коммуникативной компетенции, являющейся стержнем деятельности педагога и состоящей из комплексных педагогических знаний, умений и навыков, реализующих процесс педагогического общения в системе «учитель-ученик». С другой стороны, в современных условиях педагог должен иметь развитые коммуникативные качества как часть социальной компетентности, поскольку только педагог с развитым социальным интеллектом сможет решать проблемы, поставленные и предлагаемые обществом и государством.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, выпускники, педагогические вузы, индивидуальные качества учителя, педагогическая деятельность, «учитель-ученик».

COMMUNICATIVE COMPETENCE OF GRADUATES TO PEDAGOGICAL UNIVERSITIES

The article dwells on the issue beset with communicative competence of graduates to pedagogical universities. It is underscored that communicative competence plays a particular position in the criterion characteristics of the teacher's individual qualities. On the one hand, it is spoken about professional communicative competence being a core of the pedagogue's activity and it consists of complex pedagogical knowledge, skills and abilities implementing the process of pedagogical communication in the system referred to as «teacher-student». On the other hand, under modern conditions a teacher should have elaborated communicative qualities as a part of social competence, since only a teacher with developed social intelligence will be able to solve the problems raised and presented by the society and state.

Key-words: communicative competence, graduates, pedagogical universities, teacher's individual qualities, pedagogical activity, «teacher-student».

Дар бораи муаллиф:

Негматова Мунира Мухамедовна - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Гафуров, номзади илмҳои педагогика, сармуаллимаи кафедраи педагогикаи умумии. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, гузар. Мавлонбеков 1.

Сведения об авторе:

Негматова Мунира Мухамедовна - Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры общей педагогики. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, Мавлонбекова 1.

About the author:

Negmatova Munira Muhamedovna – Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov, candidate of pedagogical sciences, senior lecturer of the department of general pedagogy. Address: 735700, Tajikistan Republic, Khujand-city, Mavlonbekova 1.

ФАРҲАНГИ ИНТЕРНЕТӢ - ПАДИДАӢО ЗУҲУРОТИ ИҶТИМОӢ

Шарипов Р.С.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Тоҷикистон тағйироту таҳаввулоту даҳсолаҳои ахирро, ки дар ҷомеа рӯй дода истодаанд, зикр карда, таъкид намуда буд, ки «Оид ба тарбияи насли наврас суҳан карда, набояд фаромӯш кард, ки онҳо бояд дар мактабҳои таҳсил кунанд, ки бо таҷҳизоти муосир мучаҳҳаз, аз ҷумла, компютерҳо таъмин бошанд» [14].

Пахлуҳои муайяни масъалаҳои ба информатизатсияи таҳсилот вобаста ва роҳу воситаҳои ворид намудани технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ дар таҳсилот аз ҷониби чунин олимону муҳаққиқони тоҷик, аз қабили Қодиров Қ.Б., Ф.С.Комилов, А.Р.Додихудоев, С.С.Афғонов, Х.М.Аҳмадов, Б.Ф.Рачабов, Ҳ.Ю.Чураева, С.С.Қосимов, Н.Н.Мавлонназаров, А.Р.Мирзоев, Н.Н.Шоев, С.Х.Мирзоев, М.Муллоҷонов, И.И.Олимов, З.Ф.Раҳмонов, Д.С.Шарофов, Ф.Ф.Шарифов, Б.Ш.Шодмонов ва чанде дигарон мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор дода шудаанд.

Муҳаққиқони тоҷик Ф.Шарифзода ва Мирализода А.М. раванди комили педагогиро бо иҷроиши вазифаҳои зерин марбут доништаанд :» -Сохторӣ, мушаххас сохтани мақсадҳои таълиму тарбия; -Табдили муҳтавои таҳсилот ба маводи таълиму тарбия; -Таҳлили иртиботи байнифаннӣ ва дохилифаннӣ; -Интиҳоби шева, восита ва шаклҳои ташкилии раванди педагогӣ; -Таҳлили натиҷаҳо ва самаранокии раванди педагогӣ» [19; 37].

Чуноне муҳаққиқони тоҷик М.Имомназарова ва М.Бобочонова зикр кардаанд, «Интернет-технологияҳо, ки дар раванди таълим истифода мешаванд, чунин мусоидат мекунад: -ташаққули малакаҳои кор бо иттилооти ҳаҷман гуногун; - соҳибшудани донишҷӯён ба тарзу воситаҳои гуногуни баёни мавод, истифодаи воситаҳои аёни;- малакаи ҷустуҷӯи иттилоот дар пойгоҳҳои гуногуни маълумот; - малакаи истифодаи ҷустуи автоматикунонидашуда дар шабакаи Интернет; - банизомдарорӣ, таҳлил, интиҳоби иттилоот, дар он ҷудонамоии маводи асосӣ ва иловагӣ; - рушди тафаккури интиқодӣ; - рушди малакаҳои худомӯзӣ ва хушрушдидӣ; -ташаққули маҳсулоти шахсии иттилоотӣ [7, с.147.].

Рушди фаёли Интернет, афзоиши шумораи корбарони он, ҷавон шудани аудиторияи интернет, микёс ва мураккабии таҳдидҳои муосири интернет ногузир боиси масъалаи муҳим шудан оид ба танзими Интернет ва рафтори шахси алоҳида мегардад. Механизмҳои танзими рафтори Интернет ба иҷтимоӣ (берунӣ) ва инфиродӣ (дохилӣ) ҷудо карда мешаванд. Механизми иҷтимоӣ, мувофиқи таърифи муҳаққиқ Г.Н.Соколова, ҳамчун «воситаи худтанзимкунандаи муносибатҳои дорои аҳамияти иҷтимоӣ, ки дар ҳамкориҳои байни гурӯҳҳо ва ҷомеаҳои одамон, унсурҳои сохтори иҷтимоӣ, ҷанбаҳои гуногуни равандҳои иҷтимоӣ дар ҷомеаи ифода ёфтааст, дарк карда мешавад», «тарзи муайяни ҳамкориҳои байни субъектҳо» [17, с.274].

Механизмҳои иҷтимоӣ институтсионалӣ ва ғайриинститутсионалӣ мебошанд. Механизмҳои институтсионалӣ дар сатҳи давлатӣ ё ташкилӣ амалӣ карда мешаванд. Танзими фаёлияти субъектҳо дар фазои Интернет аз ҷониби давлат аз таҳия ва қабули заминаи меъёри дахлдор ва ҷораҳои риояи он иборат аст. Механизмҳои танзими давлатии рафтори интернетии ҷавонон манъи дастрасӣ ба иттилоот тибқи қонунгузориҳои Тоҷикистон ғайриқонунӣ, бастанӣ он мебошанд; ҷорӣ намудани шиносии ҳатмии меҳмонон ба интернет-кафеҳо, баҳисобгирӣ ва нигоҳдории маълумоти шахсии онҳо, маълумот дар бораи хидматҳои пешниҳодшуда; истифодаи провайдерҳои хидматрасон аз маҷмӯи сахтафзор-нармафзор барои ташаққул ва дар муддати муайян нигоҳ доштани иттилоот дар бораи манбаҳои интернетии ташрифшуда ва ғайра. Механизми танзими ташкилӣ инҳоянд: бастанӣ мавзӯи баҳс аз ҷониби модератори манбаи интернетӣ, таҳрир ё нест кардан паёмҳо-мавзӯҳо, додани огоҳӣ ба корбарон, ба ҳолати «танҳо барои хондан» гузаронидани онҳо ё бастанӣ дастрасӣ ба муҳокима барои онҳо ва ғайра. Модератор метавонад ҳам пеш аз модератсия ва ҳам пас аз модератсияро иҷро кунад. Модератсияи пешакӣ ин танзими мундариҷаи аз ҷониби корбар эҷодшуда мебошад, вақте ки дар ибтидо он танҳо ба доираи маҳдуди модераторҳо намоён аст, ки қарор медиҳанд, ки онро нашр кунанд ё не. Пас аз модератсия кори модераторро (таҳрир кардан, нест кардани мундариҷа) баъди аз ҷойгиркунии паём дар сомона дар назар дорад. Модератсия он меъёрҳои дар ҷомеаи Интернет муқарраршударо мустақкам ва паҳн мекунад, ки ба таври ғайримустақим ба рафтори шахс дар Интернет таъсир мерасонанд ва вазифаи иҷтимоиашонро иҷро мекунад. Ғайр аз он, мӯътадил метавонад ба рафтори интернет бевосита таъсир расонад. Масалан, бо роҳи манъи нашри паёмҳо аз ҷониби корбари муайян, онро танҳо барои хондан ҷойгир кунад. Танзими ғайриинститутсионалии рафтори Интернет тавассути воқуниши корбарони дигар ба рафтори фард дар Интернет (шарҳҳо, маъқулҳо писандидаҳо, ташаққули меъёрҳо ё услуби муайян ва ғ.), Инчунин «худкор-moderation «(овоз додан ба бар зидди паёми тарккардаи корбар)... Танзими ғайрисистемавӣ инчунин вазифаи иҷтимоиро иҷро мекунад.

Дар воқеиятҳои имрӯзаи зуд тағйирёбанда, ки бо пайдоиши маҳсулоти нави интернетӣ, пайдоиши таҳдидҳои нави интернетӣ ва мураккабии воқуниши саръи қонунгузорӣ (бо сабабҳои объективӣ ва мӯҳлатҳои муқарраршудаи баррасӣ ва қабули қонунҳо), инчунин имконнопазирии ҳалли баъзе мушкилот дар сатҳи қонунгузорӣ (масалан, проблемаи нашъамандӣ ба интернет ва афзоиши давомнокии ҳузури корбарон дар Интернет), бояд ба танзими рафтори шахсии худ дар Интернет диққати махсус дода шавад.

Ҳамин тарик, аҳамияти ташаккули фарҳанги интернетии корбарон амалӣ карда мешавад. Бояд қайд кард, ки имрӯз дар бораи фарҳанги Интернет фаҳмиши ягона вучуд надорад, ки аз мураккабӣ, динамизми ин падида ва нопуррагии омӯзиши он шаҳодат медиҳад. Ҳамин тавр, муҳаққиқ М.Кастеллис фарҳанги Интернетро ҳамчун фарҳанги эҷодкорона (яъне «маҷмӯи арзишҳо ва эътиқодҳои, ки рафтори инсонро муайян мекунанд») мефаҳмиданд [22, с. 36].

Тибқи гуфтаи муҳаққиқ М.Кастеллис, фарҳанги Интернет бо сохтори иерархии чорқабат тавсиф мешавад: 1).фарҳанги техномеритократӣ; 2).фарҳанги ҳақерҳо; 3).фарҳанги ҷомеаи маҷозӣ; 4).фарҳанги соҳибкорӣ. Дар асоси ин сохтори фарҳанги Интернет, муҳаққиқ М.Кастеллис ба он чунин таърифи муфассал медиҳад: «... ин фарҳангест, ки бар эътиқоди технократӣ ба пешрафти инсоният дар зери таъсири технология сохта шудааст, ки онро ҷомеаҳои ҳақерӣ дар заминаи рушд мегиранд аз эҷодиёти озод ва кушоди технологӣ, ки дар шабакаҳои виртуалӣ ҷой дода шудааст, ба бунёди ҷомеаи нав равона карда шудааст ва аз ҷониби соҳибкорони аз ҷиҳати ғайри манфиатдор дар эҷодиёти иқтисодӣ нав амалӣ карда шудааст» [22, с.61].

Муҳаққиқ Д.Портер дар навбати худ қайд кардааст, ки фарҳанги Интернет «маҳсули шароити мушаххаси шиносии виртуалӣ мебошад, ки дар интернет бартарӣ дорад, мутобиқати дастаҷамъӣ ба басомади баланди вохӯриҳои беном, таҷрибавӣ ва ҳатто зудгузар, шиносҳо, ба ҳар касе, ки қарор кард, дар телеконференсия ширкат варзад» [24, с. 11].

Муҳаққиқ М.Свенинссон қайд кардааст, ки фарҳанги Интернет «арзишҳо ва муносибатҳои роҳбарона дар назар дорад, ки дар намудҳои гуногуни онлайн, мавқеъҳои муайян карда мешаванд, ки меъёрҳо ва идеалҳои тарзи рафтор ва муносибат бо одамонро муайян мекунанд» [25].

Муҳаққиқ Б.Данет таваҷҷуҳро ба он ҷалб кардааст, ки истифодаи мафҳумҳои «фарҳанги Интернет» ё «фарҳанги виртуалӣ» дар солҳои 90-ум шояд хеле оқилона буд. Аммо, вай аҳамияти дарки ҷизҳои зеринро қайд кард: Интернет якранг нест ва ба ҷои як фарҳанги ягонаи интернет зерфарҳангҳои ташаккул медиҳад, зеро ҳар як гурӯҳи корбарон бо таркиби нисбатан доимӣ субмаданияти худро ташкил медиҳанд, ки аз бисёр ҷиҳатҳо беназир буда метавонанд [23].

Муҳаққиқони рус низ ба омӯзиши фарҳанги Интернет, сохтор ва виваҷии он рӯ оварданд. Ҳамин тавр, муҳаққиқ Е.С.Ляшенко фарҳанги Интернетро ҳамчун «системаи арзишҳо, меъёрҳои эстетикӣ, анъанаҳо, системаи аломатҳо, рамзҳо ва маъноҳо, фарҳанги мубодила ва нигоҳдории иттилоот дар фазои коммуникатсионӣ, фарҳанги ҳамкорӣ корбарон» муайян мекунад [9, с.99].

Муҳаққиқ Е.А.Петрик қайд мекунад, ки худ интернет як навъ ҷомеаест, ки дорои фарҳанг, санъат, илм, урфу одатҳои рафтори худ аст ва фарҳанги интернет омехтаи фарҳангҳои ҷаҳони воқеист, ки таҳти таъсири онлайн тағйир ёфтаанд [13,с.50].

Муҳаққиқ А.Э.Назимко фарҳанги Интернетро ҳамчун як варианти фарҳанги ВАО тафсир карда, қайд кардааст, ки шаклҳои алоқаи интернетӣ субмаданиятҳои махсуси ВАО мебошанд [11]. Вай инчунин зикр мекунад, ки фарҳанги муосири интернетро дигар аз нигоҳи фарҳанги элита ва оммавӣ дидан мумкин нест. Мафҳуми «дворян» -и Ҷ.Сибрук танҳо ба он дахл дорад, яъне «на фарҳанги баланд (қалон) ё паст (кам) ва ҳатто миёна (миёнбоғ), балки фарҳанге, ки берун аз иерархияи қадимаи лаззат вучуд дорад» [16, с.19], азбаски «тафовути қадимии фарҳанги олии ашроф ва фарҳанги тичоратии омма барҳам дода шуд ва дар ҷои онҳо иерархияи «муд» ба вучуд омад» [16, с.40].

Муҳаққиқ Г.Ф.Нигматуллина таърифи зерини фарҳанги Интернетро медиҳад: «... ин маҷмӯи доимо таҳдидшаванда ва ҳамзамон устувори дониш, зухурот, дастовардҳо ва эҷодкорӣ корбарони Интернет, забони мушаххаси онҳо, меъёрҳо ва арзишҳои онҳо мебошад, ки тавассути муштараки онҳо сохта шудаанд талошҳо дар Шабакаҳои, ки аз ҷониби ҷомеаҳои иҷтимоӣ дастгирӣ карда мешаванд ва қисми фарҳанги умумии ҷомеа мебошанд» [12, с.7].

Муҳаққиқ И.Н.Белих фарҳанги Интернетро ҳамчун «1)мачмӯи ҳама намунаҳои фарҳанги инсонӣ дар шакли барои он мутобиқшуда ва усулҳои интиқоли онҳо, яъне паҳши фарҳанг дар Интернет чойгир кардааст; 2)мачмӯи ҳама амалҳо ва тағйиротҳои фарҳангӣ, ки дар муҳити Интернет инъикос ва ба амал меоянд (аммо на ба сабаби он); 3)навъи динамикии фарҳанг бо сабаби рушди Интернет аз ҷиҳатҳои технологӣ ва сотсиологӣ. «Ҳамзамон, фарҳанги Интернет ҳам фарҳанги ҷаҳонӣ, ҳам инсонии умумӣ ва ҳам фарҳангҳои маҳаллиро дар бар мегирад ва хусусиятҳои хоси онро универсалӣ («имкони ҳамбастагӣ бо тақрибан ҳама падидаҳои фарҳангӣ») ва «мавҷуд набудани ҳастаи мадания ба дараҷаи кофӣ возеҳшуда ном мебаранд» [12].

Муҳаққиқ Н.А.Зиновева қайд мекунад, ки фарҳанги Интернет рамзист ва онро ҳамчун гиперреалият дар робита бо мавҷудияти он дар фазои мачозӣ, ки аз алоқаи интернетӣ ба вучуд омадааст, тавсиф кардан мумкин аст [6].

Фарҳанги Интернетро аз нуқтаи назари педагогӣ муҳаққиқон Ю.А.Якутова ва М.Р.Райанов баррасӣ мекунанд. Муҳаққиқ Ю.А.Якутова аз тариқи фарҳанги Интернет фарҳанги «истифодаи имконоти Интернетро дар раванди ҳамкориҳои байнишахсӣ, инчунин малакаҳои заруриро барои ҷустуҷӯ, интиҳоб ва татбиқи муваффақонаи иттилоот» дарк мекунад [21, с.237].

Дар баробари ин, фарҳанги Интернет дар шакли системаи пешниҳод карда мешавад, ки се ҷузъро дар бар мегирад: иттилоотӣ, интерактивӣ ва меъёрӣ-рафторӣ. Муҳаққиқ М.Р.Райанов дар фарҳанги Интернет ҷузъи муҳим ва ҷудонашавандаи фарҳанги умумии омӯзгори ояндаро мебинад, ки мутобиқи талаботи фаъолияти касбӣ муайян карда мешавад [15] ва аз малакаҳои зерин иборат аст: 1)азҳудкунии муваффақона ва ҳадафмандонаи технологияҳои нав ва маҳсулоти нармафзор барои ҷустуҷӯ, ҷамъбаст ва истифодаи иттилоот дар Интернет; 2)истифодаи имконоти Шабак барои барқарор кардан ва нигоҳ доштани робита бо дигар қорбарони Интернет дар доираи фаъолияти касбии онҳо; 3)истифодаи захираҳои интернетӣ дар раванди таълим ва худомӯзӣ [11].

Ҳамин тариқ, як қатор таърифҳои гуногуни фарҳанги Интернет мавҷуданд, ки вобаста ба вазифаҳои дар назди муҳаққиқ қарордошта ва инчунин усули интиҳобкардаи ӯ гуногун мебошанд. Риоя кардани равиши фаъолият ба фарҳанг, ки дар он он ҳамчун усули пешбурди фаъолият, ҳамчун «системаи барномаҳои таърихан таҳияшавандаи *surpa*-биологии фаъолияти инсон» фаҳмида мешавад, мо пешниҳод менамоем, ки фарҳанги Интернет ҳамчун як мачмӯи донишҳо дар бораи моҳият ва нақши муҳити Интернет, дарки чойгоҳи он дар он фаҳмида шавад; малакаҳо дар технологияҳои интернетӣ; қобилияти ба таври кофӣ ташаккул додани ниёзҳои худ ба мундариҷаи Интернет ва қор бо он; арзишҳо, эътиқодҳо оид ба истифодаи мундариҷаи Интернет ва дар мачмӯ захираҳои интернетӣ; ангеҷаҳои истинод ба манбаъҳои гуногуни интернет ва интизориҳои ин мурочиат; арзёбии сатҳи қаноатмандӣ аз мундариҷаи Интернет; омодагӣ ба амалҳои муайян дар муҳити Интернет (ҷустуҷӯи маълумот дар Интернет, истифодаи амалии он ва ғайра). Ҳамин тариқ, дар сохтори фарҳанги Интернет 5 ҷузъ ҷудо карда мешавад: маърифатӣ, арзишӣ-меъёрӣ, арзёбӣ, муносибат ва рафтор. Тавре ки қаблан қайд карда будем, дар шароити пурзӯр шудани истифодаи Интернет, масъалаи ташаккули фарҳанги интернетии қорбарон (хусусан кӯдакон, наврасон, ҷавонон) хеле шадид аст, ки ин ба рушди ҳамаҷонибаи эҷодӣи онҳо мусоидат мекунад, таъсис ва нигоҳдории алоқаи созанда, инчунин истифодаи беҳатари имконоти фаровоне, ки шабака фароҳам меорад. Мавзӯи амнияти интернет, инчунин фарҳанги интернетии насли ҷавон барои Ҷумҳурии Тоҷикистон нав нест. Ҳамин тавр, дар «Сомонаи ҳукукии кӯдакон» шумо метавонед маълумотро дар бораи амнияти Интернет, ки бо назардошти аудиторияи сомона (волидон ва фарзандон) омода шудааст, пайдо кунед. Маълумот барои волидон дар шакли 10 қоидаҳои беҳатари кӯдакон дар Интернет пешниҳод шудааст, дар ҳоле ки барои кӯдакон дар сомонаи худ бозии «Гаштугузори ҷангали ваҳшии интернет» мавҷуд аст, ки дар доираи барномаи Шӯрои Аврупо сохта шудааст «Сохтани Аврупо барои кӯдакон ва бо кӯдакон» ... Инчунин, фарҳанги Интернет бо ташаккули одоби хоси рафтор дар Интернет дар афрод - нетикет, ки мутобиқи он таҳқир, гузаштан ба шахсиятҳо, қасдан дур шудан аз мавзӯи баҳс, таблиғ ва худнамоӣ дар чойҳои алоқаманд аст, ки барои ин таъйин нашудаанд, қобили қабул нест; маълумотҳои нодуруст, тўхмат, асардудӣ, спаминг ва ғайра.

Ҳамин тариқ, нетикет рафторро дар Интернет ба танзим мебарорад. Аҳамияти ташкили нетикет дар Тоҷикистон низ эътироф карда мешавад. Баъзе муассисаҳои таълимии Тоҷикистон мавзӯи

нетикетро ҳолоҳам ба барномаи таълимӣ ворид накарданд. Гузашта аз ин, мавзӯи нетикетро телевизиони Тоҷикистон ва инчунин портали маъруфи хабарӣ фаро нагрифта аст.

Дар айни замон, талошҳои давлати Тоҷикистон ҳамчунон бештар ба ташаккули саводи интернетӣ ва саводнокии компютери аҳоли, яъне дониш, малака ва маҳорат равона карда шудаанд. Ҳамин тавр, аз мактаб сар карда, бо таҳсили баъдидипломӣ ба анҷом мерасад, курси омӯзишӣ дарсҳои информатикаро фаро мегирад. Таълими ройгон дар курсҳои компютерӣ дар Китобхонаи ҷумҳуриявӣ илмӣ Тоҷикистон пешниҳод карда мешавад, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ низ дар ин самт амал мекунад. Дар айни замон, ташаккули саводнокии интернет танҳо як ҷузъи фарҳанги Интернет мебошад, ки он самтҳои арзиш, меъёр ва идеалҳоро низ дар бар мегирад. Қорӣ кардани ин арзишҳо бояд вазифаи муҳими давлати Тоҷикистон шавад, зеро танҳо ба шарофати онҳо рафтори пурмазмун, оқилона ва беҳатар дар Интернет имконпазир аст. Ҳамчун чораҳои ташаккули фарҳанги интернетӣ, ки истифодаи имконоти таблиғоти иҷтимоӣ ва васоити ахбори омма, нашри адабиёти иттилоотӣ ва маълумотӣ, баргузориҳои озмунҳо, инчунин чорабиниҳои оммавӣ бо иштироки «афкори пешвоён» «гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ демографии аҳоли, таҳия ва татбиқи аналогҳои таблиғоти мақсадноки молҳо хидматҳо дар мавзӯи рафтори беҳатар дар Интернет ва фарҳанги интернет, инчунин қорӣ намудани дарсҳои факултативӣ либоси ягона рӯзҳои маълумот дар ҷои таҳсил ва кори шахсонӣ алоҳида пешниҳод карда мешавад.

Дар айни замон, ҷанбаи иҷтимоигардонӣ ва маърифати иҷтимоӣ, муносибатҳо на танҳо ҳамчун муоширати мустақими шахсӣ, балки ҳамчун ҳамроҳангӣ бо истифодаи воситаҳои техникӣ, аз ҷумла дар Интернет чаҳонӣ, баррасӣ карда мешаванд. Омӯзгорони муосир технологияҳои компютерӣ ва интернетро дар доираи чаҳонишавӣ ва маърифати иҷтимоӣ меомӯзанд.

Бешубҳа, технологияҳои иттилоотӣ (хусусан Интернет чаҳонӣ) ба рушди соҳаи маърифати қорбар мусоидат мекунад, ҳамчунин компютер ва Интернет барои фароҳам овардани мустақилияти эҷодии шахс имконоти васеъ фароҳам меоранд. Ғайр аз он, Интернет имкониятҳоро барои тамос бо ҷомеа ба таври назаррас васеъ менамояд. Аз як тараф, Интернет ба қорбар манбаъҳои азим фароҳам меорад, ки ба дараҷаи бештари интиҳоби озодона барои қорбар ва рушди босуръати ӯ мусоидат мекунад. Аз тарафи дигар, Интернет бо захираҳои зиёди сершумор таъмин аст, ки шаклҳои мухталифи зӯрвариро нишон медиҳанд, тарғиб мекунад ва ҳамчунин усулҳои гуногуни дастурдиҳии тафаккурро паҳн мекунад.

Ҳамин тавр, проблемаи фарҳанги қорбари Интернет басо мубрам аст. Мо мафҳуми «Фарҳанги интернетии донишҷӯи коллеҷ»-ро ҳамчун қисми фарҳанги умумии шахсият, ки бо ҷузъҳои иттилоотӣ, иртиботӣ ва меъёрӣ-рафторӣ муаррифӣ мешавад, баррасӣ менамоем, ки ташаккули он барои гирифтани дониш дар бораи имконот ва механизмҳои қор дар Интернет, рушди малака ва қобилияти ҷустуҷӯии иттилоот ва муошират равона карда шудааст. Бо мақсади густариши соҳаи алоқа ва механизмҳои ҳамкорӣ бо чаҳони беруна, баланд бардоштани ҳавасмандӣ ба таълим ва худтаъминкунӣ, ташаккули муносибати арзишмандона ба фаъолият дар Интернет муҳим аст.

Донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳамчун қорбарони фаъоли Интернет, баҳраварони асосии фарҳанги интернетӣ мебошанд ва ҳам хидматҳои иттилоотии Интернет (дар қорҳои таълимӣ ва беруназаудиторӣ) ва воситаҳои иртиботро дар фазои маҷозӣ фаъолона истифода мебаранд ва ҳамзамон вақти бештарро барои муошират дар шабакаҳои иҷтимоӣ сарф мекунад. Дар натиҷа, донишҷӯён муҳарриқҳои асосии фарҳанги интернетӣ мебошанд, меъёрҳо ва қоидаҳои иртиботро дар фазои маҷозӣ азхуд карда, онҳоро вобаста ба сатҳи фарҳанги шахсӣ ва тарбияи худ таъдил медиҳанд.

Сатҳи фарҳанги шахсӣ сатҳи фарҳанги интернетиро муайян мекунад. Азбаски одами дорои сатҳи баланд фарҳанги шахсӣ қобилияти азхудкунии арзишҳои фарҳангии дар Интернет ҷойгиршаванда, маълумотро интиқодона қабул кардан ва дар фазои маҷозӣ оқилона муошират кардан аст.

АДАБИЁТ

1. Абушенко, В. Л. Культура/В. Л. Абушенко//Социология : энцикл./ сост. А. А. Грица- нов [и др.]. - Минск, 2003. - С. 478-480.
2. Белых, И. Н. К вопросу об определении феномена «интернет-культура» [Электронный ресурс] / И. Н. Белых // Красноярский государственный аграрный университет. - 2015. - Режим доступа: <http://www.kgau.ru/new/all/konferenc/konferenc/2015/g9.pdf>.
3. Бельмач, О. Как правильно вести себя и общаться в Интернете. Изучаем нетикет [Электронный ресурс]/О. Бельмач//Столичное телевидение. - 2012. - Режим доступа: <http://www.ctv.by/kak-pravilno-vesti-sebya-i-obshchatsya-v-internete-izuchaem-netiket>.

4. Бесплатный доступ к информационным ресурсам Интернет для читателей РНТБ [Электронный ресурс]//Республиканская научно-техническая библиотека Беларуси.-2015.-Режим доступа: <http://rlst.org.by/internet-centr/53-internet-centr.html>.
5. Гродненская молодежная общественная организация «Модем» [Электронный ресурс] / Бюро социальной информации. - 2012. - Режим доступа: http://ru.belbsi.by/rights/social_belarus/organizations?oid=4646. -
6. Зиновьева, Н. А. Анализ процесса конструирования смысла Интернет-мема [Электронный ресурс] / Н. А. Зиновьева // Дискуссия. Политематический журнал научных публикаций. - 2013. - № 9. - Режим доступа: <http://www.vjournal-discussion.ru/publication.php?id=23>.
7. Имомназарова, М., М.Бободжонова М. Особенности применения современных образовательных и информационных технологий на занятиях по иностранному языку в высших учебных заведениях/М.Имомназарова,М.Бободжонова//Вестник Института развития образования.2020.-№1(29).- С.147
8. Карпас, Е. В программисты - с первого класса! [Электронный ресурс] / Е.Карпас//Знамя юности.-2013.-Режим доступа: <http://zn.sb.by/obrazovanie-i-nauka-2/article/v-programmisty-s-pervogo-klassa.html>
9. Ляшенко, Е.С.Семиотический аспект интернет-культуры / Е. С. Ляшенко // Гуманитар. вектор. Сер. Педагогика. Психология. - 2011. - № 2.-С.99-105.
10. Меры безопасности и правила сетевого этикета [Электронный ресурс]//Могилевский государственный областной лицей №3.-2012.- Режим доступа: <http://www.mgol3.mogilev.by/node/54>.
11. Назимко, А.Е. Web 2.0: между массовой и элитарной культурой [Электронный ресурс]/А.Е.Назимко//Интелпрос.-2009.- Режим доступа: http://www.intelros.ru/pdf/mediafilosofia_2/11.pdf.
12. Нигматуллина, Г.Ф. Культура российских интернет-сообществ в условиях становления информационного общества : автореф. дис. ... канд. социол. наук:22.00.06/Г.Ф.Нигматуллина; Тюмен. гос. нефтегазовый ун-т.-Тюмень, 2011.-23с.
13. Петрик, Е. А. Интернет-маркетинг / Е. А. Петрик.-М.: Моск. финанс.-пром. акад., 2004.-299с.
14. Рахмон, Э. Масъулият барои ояндаи миллат. Паёми Мачлиси Олии Тоҷикистон/Э.Раҳмон.-»Азия Плюс»: 2012.
15. Раянов, М. Р. Формирование интернет-культуры будущего учителя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 [Электронный ресурс] / М. Р. Раянов // Веда.Электронная библиотека.-2004.- Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/115226.html>.
16. Сибрук, Дж. Nobrow. Культура маркетинга. Маркетинг культуры/Дж. Сибрук ; пер. с англ. В. Козлова. - М. : Ad Margenem, 2005.-304с.
17. Соколова, Г. Н.Механизм социальный/ГН.Соколова//Экономико-социологический словарь/сост.: Г. Н.Соколова, О. В. Кобяк ; науч. ред. Г Н. Соколова.-Минск : Беларус. на- вука, 2013.-С.274-275.
18. Сохор, И. Л.Контрольная работа по дисциплине «Информационные технологии» для студентов 1 курса (ОЗО) специальности «Правоведение» [Электронный ресурс] / И.Л.Сохор.-2014.-Режим доступа: http://lab314.brsu.by/sil/sil_IT/sil_IT/sil_materials/sil_KR/files/assets/downloads/sil_KR.pdf.
19. Шарифзода, Ф., Мирализода, А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ/Ф.Шарифзода, А.М.Миралиев. -Душанбе: «Ирфон», 2012. -560с.
20. Щетько, Н. ИТ-ликбез. Сетевой этикет [Электронный ресурс]/Н. Щетько// tut.by. -2010.-Режим доступа: <http://42.tut.by/190010>.
21. Якутова, Ю.А.Интернет-культура: сущность, структура, основы формирования / Ю. А. Якутова // Науч. проблемы гуманитар. исслед. - 2011. - № 9. - С. 235-241.
22. Castells, M. The Internet galaxy: Reflections on the Internet, business, and society / M. Castells. - New York : Oxford Univ. Press, 2001.- 304 p.
23. Danet, B. Communication and Culture on the Internet [Electronic resource] / B. Danet // Euro Ph. D. - 2002. - Mode of access: http://www.europhd.eu/html/_onda02/04/ss8/pdf_files/lectures/Danet_culture_Internet.pdf. - Date of access: 25.10.2015.
24. Porter, D. Introduction / D. Porter // Internet Culture / ed. by D. Porter. - New York, 1996. - P. XI-XVIII.
25. Sveningsson, M. Understanding and Studying Internet Culture(s): Hybridity and Interdisciplinarity [Electronic resource]/M. Sveningsson// Nordicom.-2008.-Mode of access: http://www.nordicom.gu.se/sites/default/files/kapitel-df/270_sveningsson%20elm.pdf.

ФАРҲАНГИ ИНТЕРНЕТИ - ПАДИДАӢ ЗУҲУРОТИ ИЧТИМОӢ

Дар мақола хусусиятҳои фарҳанги интернетӣ ба сифати падидаи зуҳуроти иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Ба андешаи муаллиф, дар воқеиятҳои имрӯзаи зуд тағйирёбанда, ки бо пайдоиши маҳсулоти нави интернетӣ, пайдоиши таҳдидҳои нави интернетӣ ва мураккабии воқуиҳои сарғи қонунгузорӣ (бо сабабҳои объективӣ ва мӯҳлатҳои муқарраришудаи баррасӣ ва қабули қонунҳо), инчунин имконнопазири ҳалли баъзе мушкилот дар сатҳи қонунгузорӣ (масалан, проблемаи нашъамандӣ ба интернет ва афзоиши давомнокии ҳузури қорбарон дар Интернет), бояд ба танзими рафтори шахси худ дар Интернет диққати махсус дода шавад.

Муаллиф зикр мекунад, ки як қатор таърифҳои гуногуни фарҳанги Интернет мавҷуданд, ки вобаста ба вазифаҳои дар назди муҳаққиқ қарордошта ва инчунин усули интихобкардаи ӯ гуногун мебошанд.

Дар ҷамъбаст муаллиф таъйид менамояд, ки риоя кардани равиши фаъолият ба фарҳанг, ки дар он он ҳамчун усули пешбурди фаъолият, ҳамчун «системаи барномаҳои таърихан таҳияшавандаи supra-биологӣ фаъолияти инсон» фаҳмида мешавад, мо пешниҳод менамоем, ки фарҳанги Интернет ҳамчун як маҷмӯи донишҳо дар бораи моҳият ва нақши муҳити Интернет, дарки ҷойгоҳи он дар он фаҳмида шавад; малакаҳо дар технологияҳои интернетӣ; қобилияти ба таври кофӣ ташиаккул додани ниёзҳои худ ба мундариҷаи Интернет ва кор бо он; арзишҳо, эътиқодҳо оид ба истифодаи мундариҷаи Интернет ва дар маҷмӯъ захираҳои интернетӣ; ангеаҳои истинод ба манбаъҳои гуногуни интернет ва интизориҳои ин муруҷиат; арзёбии сатҳи қаноатмандӣ аз мундариҷаи Интернет; омодагӣ ба амалҳои муайян дар муҳити Интернет (ҷустуҷӯи маълумот дар Интернет, истифодаи амалии он ва ғайра).

Калидвожаҳо: интернет, фарҳанг, истифодаи амалӣ, корбарон, фаъолият, падидаи иҷтимоӣ, муҳити интернет, мундариҷаи интернет, сатҳи фарҳанги шахсӣ, манбаъҳои гуногуни интернет, захираҳои интернетӣ, муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ.

ИНТЕРНЕТ-КУЛЬТУРА - СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ

В статье рассматриваются особенности интернет-культуры как социального явления.

По мнению автора, в сегодняшних быстро меняющихся реалиях, с появлением новых интернет-продуктов, появлением новых интернет-угроз и сложностью быстрого реагирования законодательства (в силу объективных причин и сроков рассмотрения и принятия законов), а также невозможность избавиться от интернет-зависимости и увеличения продолжительности присутствия интернет-пользователей), особое внимание следует уделить регулированию их личного поведения в Интернете.

Автор отмечает, что существует ряд различных определений интернет-культуры, которые различаются в зависимости от задач, стоящих перед исследователем, а также от выбранного им метода.

В заключение автор утверждает, что приверженность культурному подходу, который понимается как способ ведения дел, как «исторически сложившаяся система надбиологических программ человеческой деятельности», предполагает, что интернет-культура как совокупность знаний в понятие суть и роль Интернет-среды, понятие ее место в ней; навыки в Интернет-технологиях; способность адекватно формировать ваши потребности и взаимодействовать с интернет-контентом; ценности, представления об использовании интернет-контента и интернет-ресурсов в целом; мотивы обращения к различным интернет-источникам и ожидания этого обращения; оценка уровня удовлетворенности интернет-контентом; подготовка к определенным действиям в Интернет-среде (поиск информации в Интернете, ее практическое использование и т. д.).

Ключевые слова: Интернет, культура, практическое использование, пользователи, активность, социальное явление, интернет-среда, интернет-контент, уровень личной культуры, различные интернет-источники, интернет-ресурсы, высшие учебные заведения.

INTERNET CULTURE IS A SOCIAL PHENOMENON

The article examines the features of Internet culture as a social phenomenon. According to the author, in today's rapidly changing realities, with the emergence of new Internet products, the emergence of new Internet threats and the complexity of the rapid response of legislation (due to objective reasons and the timing of consideration and adoption of laws), as well as the inability to get rid of Internet addiction and increase the duration of Internet users» presence), special attention should be paid to regulating their personal behavior on the Internet.

The author notes that there are a number of different definitions of Internet culture, which differ depending on the tasks facing the researcher, as well as on the method he has chosen.

In conclusion, the author argues that adherence to the cultural approach, which is understood as a way of doing business, as a «historically established system of supra-biological programs of human activity,» suggests that Internet culture as a body of knowledge in understanding the essence and role of the Internet environment, understanding its place in her; skills in Internet technologies; the ability to adequately shape

your needs and interact with Internet content; values, ideas about the use of Internet content and Internet resources in general; motives for referring to various Internet sources and expectations of this appeal; assessment of the level of satisfaction with Internet content; preparation for certain actions in the Internet environment (search for information on the Internet, its practical use, etc.).

Key words: *Internet, culture, practical use, users, activity, social phenomenon, Internet environment, Internet content, level of personal culture, various Internet sources, Internet resources, universities.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шаринов Раҳмонали Саидакбарович - унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 918101910.

Сведения об авторе:

Шаринов Раҳмонали Саидакбарович - соискатель Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: 918101910.

About the author:

Sharipov Rakhmonali Saidakbarovich - Assistant at the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Tel.: 918101910.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА ТЕРМИНОВ С ТАДЖИКСКОГО НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Джумаев И. М.

*Институт развития образования им. А. Джамии
Академии образования Таджикистана*

Чтобы избежать искажение и неправильное понимание документов, переводчики должны быть готовы к кропотливой работе в нынешнем столетии. Разнообразие законов увеличило разнообразие текстов, и впоследствии трудоемкая работа по переводу проделала более трудный путь к успеху. Тиерсма в своей статье, озаглавленной «Природа языка», перечисляет некоторые особенности текстов. Он считает, что «филологические термины - это культурно-специфические термины с особыми характеристиками.» [13;46] Кроме того, стиль письма в текстах отличается от стиля письма в других областях науки. Приговоры длинные, а термины звучат архаично. В этом исследовании мы занимаемся переводом терминов с таджикского на английский язык. Многие таджикские термины заимствованы из арабского и имеют несколько значений; следовательно, термины, состоящие из одного слова, не могут быть легко переведены в один единственный эквивалент на английском языке. Очевидно, что при переводе терминов, связанных с культурой, неэквивалентность рассматривается как серьезный барьер. Для терминов, которых нет на целевом языке, переводы будут в форме динамической эквивалентности или перефразирования, чтобы передать предполагаемое значение. В этой статье мы попытаемся перечислить некоторые проблемы, вызванные культурным происхождением переводчика. Поэтому прилагаются усилия для выявления проблем, с которыми сталкиваются переводчики при переводе терминов. Современный акцент на функции привлек внимание теоретиков перевода к прагматическим аспектам текстов. Как и в теории Сарчевича, функциональный подход требует от переводчиков создания нового текста, который удовлетворяет культурные ожидания целевых получателей текстов с предполагаемым скопом [9:87]. Пытаясь сохранить смысл, переводчик может свободно создавать новый текст, который по форме значительно отличается от исходного текста. При переводе текстов предполагаемый объем текста должен быть передан надлежащим образом. Следовательно, «от переводчиков нельзя ожидать, что они будут создавать параллельные тексты, имеющие одинаковое значение; ожидается, что они будут давать тексты, имеющие одинаковую силу.» [9;182] Чтобы создать текст, который на практике приводит к тем же результатам, переводчик должен понимать не только то, что означают слова и что означает предложение, но и то, какое действие оно должно иметь, и как добиться этого значения. эффект на целевом языке.

Мы можем ссылаться на термины, которых переводчик должен пояснить термин парфразой со связанными или несвязанными словами, чтобы читатель мог понять точное применение термина в соответствующей правовой ситуации.

В самом широком смысле, перевод означает межкультурное понимание. Европейские исследователи и путешественники в Азию, всегда сталкивались с проблемой понимания людей, с которыми они сталкивались. Поэтому процесс перевода должен включать в себя определенную степень интерпретации со стороны переводчика. Как описывает Нида (1964), «сообщение на целевом языке должно как можно точнее соответствовать различным элементам исходного языка; постоянное сравнение этих двух также необходимо для определения точности и соответствия. Поэтому сравнительные исследования, такие как настоящее исследование, считают важным и считаются необходимыми для улучшения практики.» [7; 326] Например, часто необходимо предоставить дополнительную информацию, аннотации и лайки для переводов, т. е. сглаживание. Неудивительно, что Венути считает, что «перевод - это процесс, связанный с поиском сходства между языком и культурой, но он постоянно сталкивается с различиями. Он никогда не может и никогда не должен стремиться к полному устранению этих различий.» [8;74] Переведенный текст должен быть местом, где зарождается другая культура. Стратегия перевода может лучше всего сохранить это различие, напоминая читателю о прибылях и убытках в процессе перевода и о непреодолимых разрывах между культурами. Короче говоря, перевод не может преодолеть культурный барьер, и нельзя навести мосты через бурлящую реку культуры. При выборе стратегии перевода текстов должны преобладать соображения. Ради соблюдения буквы закона переводчиков традиционно заставляли хранить верность исходному тексту. В результате стало общепризнанным, что задача переводчика - как можно точнее восстановить форму исходного текста. Таким образом, дословный перевод был золотым правилом для текстов и до сих пор отстаивается некоторыми юристами. При переводе терминов необходимо решить ряд вопросов. Основные проблемы можно перечислить следующим образом: (1) Первый и самый главный вопрос - это язык и способ его использования. Например: следует ли использовать исторический или современный язык? (2) Затем мы переходим к терминологии, в частности к конкретным терминам: «когда нам следует переводить термины?» (3) Третья категория - стиль и регистр. Стиль играет важную роль при переводе терминов. (4) Наконец, мы должны отметить, что «точность, ясность или последовательность имеют большее значение при переводе терминов». С учетом этого перевод состоит из нескольких этапов. Этапы, определенные Райтом, включают следующее: (1) Во-первых, переводчик должен понимать исходный язык, а также соответствующую правовую культуру, а затем начать перевод. Что касается критериев, необходимых для хорошего перевода, Райт считает, что «Перевод должен быть достоверным, точным и полным, и необходимо делать все необходимое для сохранения стиля и соответствия». (2) Согласно Райту перевод конкретной терминологии, эквивалента которой не существует на английском языке, зависит от цели переводчика: иностранное слово можно оставить непереуведенным, либо его можно перевести буквально. Она сама предпочитает сохранить иностранное слово, но дать ему точное и экономичное определение. Райт считает, что качественный перевод - это тот, который понятным, ясным и точным, а стиль или регистр должны соблюдаться как технический / . [16:90] Вариации обычно не подходят для английских текстов, если используется другой термин, мы предполагаем, что речь идет о другом. Например, для слова «нарх» профессиональные переводчики использовали два перевода в таджикско-английском переводе, то есть «цена, рассмотрение» [2:79], каждый из которых имеет разные значения в разных контекстах. потому что у нас нет постоянного и установленного термина, который бы соответствовал обоим значениям в разных контекстах.

Другой аспект касается значения выбранного термина, то есть того, что этот термин означает для английского читателя. Если это относится к конкретному национальному учреждению, эквивалентно ли это учреждение тому, которое упоминается в исходном тексте, и наоборот? Может возникнуть необходимость изобрести термин или комбинацию терминов, чтобы избежать использования неприемлемой терминологии, характерной для конкретной культуры. Взгляните на следующие определения термина «опекун» в английских словарях: Guardian: существительное тот, кто официально назначен для защиты интересов ребенка, когда родители ребенка не несут за него

родительской ответственности или умерли [2:56]. Опекун: Назначенный заботиться о другом человеке, его делах и имуществе. Опекун может быть назначен, если у ребенка нет родителей, несущих родительскую ответственность [2;87]. Здесь необходимо указать, что у каждого перевода есть свои сильные и слабые стороны, и каждый перевод открыт для критики и улучшений. Это можно сформулировать в приведенной ниже цитате: «Если бы язык был просто номенклатурой для набора универсальных понятий, его было бы легко перевести с одного языка на другой ... Каждый язык артикулирует или организует мир иначе. Языки не просто называют существующие категории, они формулируют свои собственные» [14:89]. Проблемы перевода терминов Чтобы понять природу языка, нужно быть знакомым с его историей. Алтай классифицировал проблемы встречаются при переводе текстов на шесть категорий. Они адаптированы к предмету данного исследования, т.е. перевод терминов с таджикского на английский, включая проблемы, возникшие из-за: «• различий в правовых системах, • различий в языковых системах, например, порядка слов на таджикском и английском языках, • Отсутствие устоявшейся терминологии в области права в Таджикиский, • Использование определенных структур предложений, • Используемые датированные или архаично звучащие термины, • Использование общих терминов с необычными значениями. [1;10]

Стоит отметить, что некоторые термины, выбранные для каждой категории проблем, могут частично совпадать с другими категориями с точки зрения проблемы, которую они создают для переводчиков, которые в данном случае были в центре внимания.

Согласно Ниде, одна из характеристик хорошего перевода заключается в том, чтобы иметь тот же эффект, что и оригинал, для целевых читателей, но при переводе он выполняется за счет потери части значения.[7;96] Следовательно, из-за перевода посредством культурного замещения часть значения теряется в переводе, а также различные термины, используемые в целевом языке, сбивают с толку целевого читателя, потому что он / она не может различить термины, на которые они ссылаются. Они понимали бы их как разные термины, в то время как переводчик имел в виду одно и то же значение в различных контекстах. Далее следует более часто встречающаяся стратегия, заключающаяся в использовании более общего слова для перевода терминов, для которых отсутствует устоявшаяся терминология. Общее слово не передает значение адекватно, и часть перевода теряется в переводе. Использование постоянного термина с конкретным определением для ситуации имеет большую ценность, и перевод одного и того же термина в другой контекст с разными терминами может сбить с толку. Данные, проанализированные для третьей проблемы, то есть перевода устаревших и архаично звучащих терминов, показывают, что переводчики предпочитают стратегию перевода путем культурной замены, при которой переводчик стремится оказать воздействие на целевого читателя. Хотя устаревшие и архаичные термины таджикского языка передаются на английский посредством текущего использования современного языка, где это может не дать должного эффекта, эта стратегия заставляет тексты казаться естественными и понятными для целевого читателя. Арабские термины в таджикских текстах имеют несколько значений, и найти один термин в целевой культуре, несущий большую часть этого значения, кажется невозможным. Таким образом, мы можем утверждать, что часть значения теряется в переводе, и целевой читатель должен обратиться к конкретным источникам, чтобы узнать истинное значение термина, или переводчик должен использовать сноски или интерпретирующие объяснения, чтобы прояснить термин для целевого читателя. Для четвертой категории, то есть проблем, вызванных использованием общих слов с необычными значениями, доминирующей стратегией является культурное замещение (73,68%), а это означает, что переводчики выбирают понимание читателем, даже если некоторая часть значения потеряна в переводе. Общие слова с необычным значением - это слова, которые используются в текущем языке и имеют значение. Они вызывают проблемы с пониманием переводчиками истинного смысла текста. Переводчики таджикских терминов на английский язык делают попытку улучшить естественность текстов, в то время как это приведет к лучшему у эффекту при условии, что термины, выбранные на целевом языке, имеют наиболее близкое значение к у термину исходного языка, хотя часть значения часто теряется при переводе. Другой недостаток использования стратегии культурного замещения заключается в том, что многие общие слова с необычными значениями изначально заимствованы из арабского языка на таджикском языке, и, как было сказано в части проблем с архаично звучащими

терминами, они имеют несколько значений и передают полное значение. Использование таких условий невозможно. Таким образом, общий вывод состоит в том, что первая и главная стратегия, используемая и переводчиками при переводе терминов, - это стратегия культурного замещения (частота 38%); затем следует пересказ со связанными словами, с помощью которого переводчики стремятся сделать текст естественным и ясным. Поскольку культурное замещение выполняется для того, чтобы целевой читатель мог понять значение терминов в его / ее собственной культуре, и старается не путать значение с понятием, отличным от того, что он имеет в своей собственной культуре.

Таким образом, перефразирование со связанными словами обычно делается для того, чтобы передать ясное значение терминов, обеспечивая при этом факт происхождения этого термина из другой культуры; соответственно, в переводе обнаруживаются следы исходного языка. Стоит отметить, что перевод терминов недалек от ошибок перевода или концепции утраченного значения, особенно с терминами, которые имеют ауру культуры. Это обычная проблема в переводе в целом, но для языка, который считается культурно-ориентированной областью, это чрезвычайно важно. В качестве ограничения данного исследования можно утверждать, что переведенные тексты, использованные в настоящем исследовании, могут не соответствовать терминам, поскольку существует вероятность того, что стратегии, принятые для перевода терминов, могут отличаться от одного переводчика к другому. Однако результаты этого исследования будут полезны как для переводчиков, так и для стажеров-переводчиков, которые станут профессиональными переводчиками.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алтай, А. (2004). Трудности, возникающие при переводе текстов. Журнал дипломатического языка, 1 (4), 1-10.
2. Бадриан, Ф. (2001). Перевод персидско-таджикских текстов. Иран: Публикация Рахнама.
3. Бейкер, М. (1992). Другими словами: учебник по переводу. Лондон: Рутледж.
4. Керзон, Л. Б. (2002). словарь, Лондон: Longman.
5. Закон, Дж. (1998). Оксфордский словарь. Оксфорд: Издательство Оксфордского университета.
6. Мирмохаммад Садеги, Х. (1997). Краткий словарь терминов филологии. Тегеран: Mizan Publishers.
7. Нида, Э. (1964). Принципы переписки.
8. Л. Вентути (1964), Читатель переводоведения. Лондон: Рутледж.
9. Сарчевич, С. (2003). перевод и теория перевода: подход, ориентированный на получателя. Университет Риеки, Хорватия.
10. Самими Киа, М. З. (1994). Таджикско-английский словарь. Тегеран: Публикация Хасти.
11. Хорнби, А. С. (2005). Оксфордский словарь для продвинутых учащихся. Оксфорд: Издательство Оксфордского университета.
12. Эмами, К. (2006). Кимия персидско-таджикский английский словарь. Тегеран: Издательство Farhang Moaser.
13. Tiersma, P. (2000). The Nature of Legal Language. Retrieved 18 August 2011 from <http://www.languageandlaw.org/NATURE.HTM>
14. Venuti, L. (2000). The Translation studies Reader. London: Routledge.
15. Vermeer, H. (1996). A Skopos Theory of Translation. Heidelberg: Text-context.
16. Wright, S. (2002). From Academic Comparative Law to Legal Translation in Practice.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА ТЕРМИНОВ С ТАДЖИКСКОГО НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

В статье речь идет о переводе терминов с таджикского на английский язык. Многие таджикские термины заимствованы из арабского и имеют несколько значений; следовательно, термины, состоящие из одного слова, не могут быть легко переведены в один единственный эквивалент на английском языке. Очевидно, что при переводе терминов, связанных с культурой, неэквивалентность рассматривается как серьезный барьер. Для терминов, которых нет на целевом языке, переводы будут в форме динамической эквивалентности или перефразирования, чтобы передать предполагаемое значение. В этой статье автор попытается перечислить некоторые проблемы, вызванные культурным происхождением переводчика. Поэтому прилагаются усилия для выявления проблем, с которыми сталкиваются переводчики при переводе терминов.

Ключевые слова: термин, таджикский, целевой читатель, английский язык, культурное замещение, иностранное слово, таджикский язык

DIDACTIC FEATURES OF LEXICO-SEMANTIC TRANSLATION OF TERMS FROM TAJIKIAN INTO ENGLISH

The article is talking about the translation of legal terms from Tajik into English. Many Tajik terms are borrowed from Arabic and have multiple meanings; hence, single word terms cannot be easily translated into a single English equivalent. Obviously, when translating cultural terms, nonequivalence is seen as a major barrier. For terms that are not in the target language, translations will be in the form of dynamic equivalence or paraphrasing to convey the intended meaning. In this article, the author tries to list some of the problems caused by the cultural background of the translator. Therefore, efforts are being made to identify the problems that legal translators face when translating terms.

Keywords: term, Tajik, target reader, English, cultural substitution, foreign word, Tajik language

УДК: 372.80/89

ТАШАККУЛИ ҚОБИЛИЯТИ КОММУНИКАТИВИЮ НУТҚИИ ДОНИШЧҶҶЁН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Маълонова И., Маъҷидова Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Шароити муосири сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва вобаста ба он воқеияти амалӣ, ки дар минтақа дар сатҳи геополитикӣ ба амал омадааст, зарурати ҷустуҷӯи равишҳои нави таълими омӯзгоронро дар раванди таълими касбӣ муайян мекунад. Муҳимтарин аз хусусиятҳои инкишофи раванди таълим дар зерини таъсири дигаргуниҳои васеътари иҷтимоӣ фарҳангӣ, ки на танҳо зарурати иҷтимоӣ ташкили қори мақсаднок оид ба ташаккули тайёрии касбии кадрҳои педагогӣ ва баланд бардоштани сатҳи фарҳангии онҳо тамоюли нави таракқиёт мебошад, балки дар баробари донишу малакаи ҳалли вазифаҳои стандартии касбӣ, афзалият бо рақобатпазирӣ, дарки зуди мушқилот, ҳисси масъулият ва эҷодкорӣ, қобилияти мутобиқ шудан дар муҳити гуногунфарҳангӣ, рушди малақаҳои ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозӣ, хоҳиши пайваста тақмил додани касбу қори худ тақозо мекунад ва ҳамаи ин ба вазифаҳои аввалиндараҷаи педагог табдил меёбад.

Дар ҳамин асно ташаккулёбии қобилияти коммуникативӣ-нутқии донишҷӯёни макотиби олии дар раванди таҳсилоти олии касбӣ, хусусан дар асоси омӯзиши забонҳо ба яке аз равандҳои мубрами таълим табдил меёбад.

Вазъияти забонӣ дар ҷаҳони муосир таврест, ки рисолаи бештари ҳамгироёнаро дар илм ва таҳсилот, дар амалӣ намудани таъминоти иттилоотӣ, аз ҷумла забони англисӣ амалӣ менамояд. Дар Тоҷикистон алҳол теъдоди зиёди намоёндоғони зиёиёни ҷавони тоҷик ба дониши хуби забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ эҳтиёҷ доранд, ки барои пешбурди фаъолияти касбии онҳо зарур аст ва аз ин амал даромади назаррасро ба даст овардан мумкин аст.

Инкишофи тафаккури забонмӯзию забондонӣ қобилияти махсусест, ки дар асоси бо ҳам муқоиса намудани қонуниятҳои грамматикӣ якҷанд забонҳо, дуруст ва зуд баён кардани фикрро пешбинӣ менамояд. Шуури забонӣ ва таҳаммулпазирӣ забонӣ асоси амалияи бисёрзабонии нутқӣ буда, дар навбати худ, суръати аксуламалҳои нутқиро ҳангоми гузариш аз як забон ба забони дигар пайгирӣ мекунад.

Ба ташаккули «шуури забонӣ» ва «таҳаммулпазирӣ забонӣ»-и донишҷӯён аҳамияти махсус дода, мо ба инкишофи донишҷӯ ҳамчун шахсияти забондон мусоидат менамоем, ба ӯ меомӯзонем, ки далелҳои грамматикӣ якҷанд забонро дуруст қиёс намояд, бо ҳам монандиҳои онҳоро бо ҳам муқоиса намояд, аз формулаҳои граматикӣ забонҳои гуногун низоми дорои маъноӣ ҳамгундошта истифода намояд. Дар рафти таълим мо қобилияти фикрию нутқии ӯро тақмил медиҳем, коммуникатсияи шифоҳиро бо забонҳои хориҷӣ, ки дар асоси онҳо ҳавасмандии табиӣ ба назар гирифта шудааст, меомӯзонем. Инчунин донишҷӯёро дар муҳити таҳаммулпазирӣ забонӣ тарбия менамоем, сифатҳои маънавии онҳоро ҳамчун мутахассиси оянда инкишоф медиҳем.

Дар баробари ин дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии педагогӣ, ки забони англисӣ дар курсҳои 1 - 4 дар заминаи забони тоҷикӣ таълим дода мешавад, мазмун ва робитаи байниҳамдигарии онҳо ба ҳисоб гирифта мешавад. Албатта ҳангоми интиҳоби маводи таълимии муқоисашавандаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ зарур аст, ки дар онҳо шакли баён, ҳаҷм, мақсаду

вазифаҳо омӯзиши ҳарду забон ба ҳисоб гирифта шавад. Ҳангоми интихоби маводҳои таълимӣ барои машғулиятҳо мутобиқати онҳо тибқи қисматҳои грамматикӣ ва муқоисашавандагӣ таъмин гардад, ҳамдигарро пурраю комил гардонанд. Ва албатта, бо банақшагирии донишҳо, таҷҳизот ва мучҷаҳазнамой бо аёният, ифоданокии воҳидҳои забонӣ дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ аҳамияти зарурӣ дода мешавад.

Проблемаи фаъолноқшавии шахсият дар назарияи таълиму тарбия ва инкишоф яке аз проблемаҳои бунёди аст. Принсипҳои дидактикӣ шуурнокӣ, фаъолнокӣ ва мустақилий дар омӯзиши забонҳо дар дидактикаи муосир принсипҳои пешбар мешаванд.

Оид ба масъалаи таҳсилот ва нақши пешбари таълим дар рушди шахсият олимони педагогон Н.Г. Дайри, Т.П. Кесслер, адабиётҳои муосири илмии педагогӣ: Ю.К. Бабанский, В.А. Сластенин, Т.Л. Стенина, М.В. Емельянова, Е. Ф. Сивашинская, И.П. Подласий, И.А. Зимняя, Н.В. Микляев, О.С. Виноградова, Н.А. Константинов, Г.К. Селевко, А.М. Новиков, В.В. Краевский, В.И. Андреев, В.П. Беспалко, М.А. Волков, В.С. Зайтсев, Т.П. Илевич, В.А. Капранова ва дигарон қорбарӣ намудаанд.

Имконияти инкишофи самараноки фаъолнокии маърифатии донишҷӯёнро бисёр олимони истифодаи методҳои проблемавӣ, ҷустуҷӯ-таҳқиқотӣ алоқаманд менамоянд. Оғози ташаккули фаъолнокии донишҷӯён дар истифодаи методи проблемавии маводи омӯзишӣ аз ҷониби омӯзгор муфид доништа шудааст. Вале, проблемаи фаъолнокии идроки донишҷӯи нав аз ҷониби донишҷӯён дар дидактика ба таври пурра қоркард нашудааст. Усулҳои ташкилу роҳбарӣ ба фаъолият ба таври пурра ғуруҳбандӣ қарда нашудаанд, то идроки маводро аз ҷониби донишҷӯён ҳангоми истифодабарии методҳои ғуноғун, аз ҷумла ҳангоми методи проблемавӣ фаъол, намудан имконпазир гардад.

Меъёрҳои асосии андозагирии фаъолнокии маърифатӣ инҳоянд: дар донишҷӯён мавҷуд будани маҳорати маърифатӣ, ки ташаккулёбӣ ва инкишофи баъзе аз онҳо ҳангоми идрок ва қорқарди иттилоот имконпазир аст, дараҷаи мустақилии донишҷӯён дар истифода бурдани маҳорати маърифатӣ ҳангоми иҷро намудани ин ё он амалиёт, ки дар сатҳҳои инкишофи фаъолнокии маърифатии донишҷӯён баён мегардад.

Инкишофи фаъолнокии маърифатӣ вобаста ба омӯзиши донишҷӯ ба роҳҳои оқилона ва самаранок, истифодаи усулҳои фаъолияти зеҳнӣ баррасӣ қарда мешавад.

Дар шароити истифодаи методи проблемавӣ бо усулҳои фаъолгардонии донишҷӯён дар омӯзиш дар се сатҳи инкишофёбии фаъолнокии маърифатӣ мегузаранд: ҳадди ақал, миёна ва мувофиқ.

Тақмили муҳтаво ва методҳои таълиму тарбияи донишҷӯён дар машғулиятҳои забони англисӣ дар асоси маълумоте, ки бо методика ва илмҳои ҳамрадиҳои он ҷамъоварӣ қарда шудаанд, инчунин он бо дарназардошти таҳлил ва ҷамъбасти амалияи фаъолияти таълимӣ омӯзгор амалӣ қарда мешавад. Ҷустуҷӯи роҳҳои тақмилдиҳии муҳтавои омӯзиши забони англисиро мо дар ду самт пайгирӣ намудем: яқум, баррасии мазмуни таълим бо роҳи амиксозӣ, ислоҳу тақмилдиҳии муҳтавои таълим дар маҷмӯъ ва ҷузъҳои алоҳидаи он дар доираи нақшаи мавҷудаи таълимӣ; дуюм, амалӣ намудани мазмуни омӯзиши забони англисӣ бо дарназардошти дурнамои таълим ки дар сатҳи далелҳои мавҷуда амалӣ мегардад.

Донишҷӯён сатҳи зарурии маҳоратро асосан бо сабаби муқаммал набудани техникаи он ба даст оварда наметавонанд, ҷунки

- асосан ҳониши қалима ба қалима ба назар мерасад, ки дар натиҷа донишҷӯён дар идроки падидаҳои грамматикӣ мушкилӣ мекашанд;

- донишҷӯён бо дарки асоснокшуда маънои лексикаи омӯхташудародар нутқ истифода бурда наметавонанд.

Мо дар қараёни таҳқиқоти диссертатсионӣ муайян намудем, ки қамбудихҳои зикршуда ду сабаби асосӣ доранд. Сабаби яқум бо амалияи фаъолияти муассисаи олии таълимӣ алоқаманд аст. Дар ақсар маврид, методҳои қуҳнашудаи таълим истифода мешаванд, қор оид ба инкишофёбии нутқи шифоҳӣ бо азёдқунии диалогҳо ва ҳабарҳо иваз қарда мешавад; бо зарари шаклҳои эҷодӣ аз шаклҳои механикӣ омӯзиши аз ҳад зиёда аҳамият дода мешавад; ҳониш ҳамқун восита, на ҳамқун ҳадафи омӯзиш баррасӣ мегардад. Аз ин лиҳоз, донишҷӯён асосан на дарёфти иттилооти мазмундор, балки техникаи ҳонишро меомӯзанд.

Мо ба хулосае омадем, ки ин ҳолат вобаста аст ба сатҳи пасти маҳорати касбии омӯзгор, ба нақшагирии машғулият, дар раванди педагогӣ кам ташкил намудани муошират бо забони англисӣ, таъмини ҳамкориҳои самаранок бо донишҷӯён, ҳадди аксар ғаёлол набудани донишҷӯён ба дарсҳо, истифодаи ками ВТТ инъикос меёбад. Дар баробари ин, на ҳамаи дарсҳои ба маҷмуаи таълимию методии (минбаъд МТМ) аз лиҳози таҷриба қобили қабул таъмин мебошанд; инчунин китобҳо барои омӯзгорон мукамал нестанд. Дар баъзе аз онҳо муқаррароти вазифаҳои таълиму тарбиявии ҳар як машғулият ба таври возеҳ нишон дода нашудаанд.

Қорқарди ғайриқофии масъалаҳои назариявии методикаи таълим, дар навбати аввал мазмуни таҳсилот, ба донишҷӯён барои ноил шудан ба натиҷаи муайяни нақшавӣ имконият намедиҳад. Ин пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки маълумоти миқдорӣ дар бораи маҳоратҳо дар намудҳои мухталифи ғаёлияти нутқӣ дар сатҳи эмпирикӣ пешниҳод шудаанд. Бо боварӣ гуфтан мумкин нест, ки чанд ва кадом матнҳоро вобаста ба вазъияти мавҷуда донишҷӯён бояд дар охири ҳар як соли хониш гуфта тавонанд, инчунин шарҳи сифатии намудҳои монологӣ ва диалогии нутқ вобаста ба гурӯҳҳо мавҷуд нест: дақиқ нест, ки кадом шаклҳои нутқи монологӣ ё ки ҳамрадиқ ва кадом воҳидҳои диалогӣ ва дар кадом курс бояд омӯзонида шаванд. Таҷрибаи амалӣ нишон медиҳад, ки бисёр мавзӯҳо барои азхудкунии нутқи ифоданоки шифоҳӣ, ба омӯзиши амиқтар ва асосноккунии назариявӣ ниёз доранд.

Маводи забонӣ бояд бо дарназардошти муносибати функционалӣ пешниҳод карда шавад, яъне вобаста ба он, ки дар кадом намуди ғаёлияти нутқӣ он истифода мешавад. Мавҷуд набудани муносибати функционалӣ ҳангоми муаррифӣ дар барномаи маводи лексикӣ грамматикӣ, интиҳоби дуруст ва ташкили методии онро дар истифодаи китобҳои дарсӣ мураккаб менамояд.

Дар айни замон дар таҳқиқотҳои дидактикӣ муносибати нав дар баррасии проблемаи таҳсилот муайян карда шудааст, ки он имкон медиҳад сохтору мазмуни омӯзиши забони англисӣ илман асоснок карда шавад (В.Л. Скалкин, Е.Э.Селетская). Муаллифони концепсияи дидактикии мазкур ба он таъя менамоянд, ки мақсади асосии омӯзиш дар азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ аз ҷониби донишҷӯён мебошад. Аз ин ҷост, ки муҳтавои омӯзиш бояд дар худ ин таҷрибаро таҷассум намояд ва он бояд дар шакле омода карда шавад, ки барои ба насли наврас пешниҳод намудан имконпазир бошад [156;248. 155;19].

Воҳидҳои асосии фанни омӯзишӣ унсурҳои рисолати пешбарандагиро иҷро менамояд. Барои забони англисӣ чун воҳидҳои асосии мазмун дар намудҳои ғаёлияти нутқ: истимоъ, гуфтор, хониш ва хат мансубанд. Воҳидҳои маъноии фанни «Забони англисӣ» аз мавзӯҳо ва вазъиятҳои мавҷуда иборат мебошанд, ки дар доираи онҳо бояд муошират ба роҳ монда шавад. Ба сифати воҳидҳо инчунин воҳидҳои лексикӣ, фонетикӣ ва грамматикӣ баромад менамоянд. Барои он ки малақаҳо мустақкам ва чандирӣ бошанд ва донишҷӯён дар ҳолатҳои дилхоҳи муошират аз онҳо истифода бурда тавонанд, ташаккулдиҳии истифодаи бошуурокаи онҳо дар асоси донишҳои назариявӣ зарур аст.

Унсури дуюм дар дидактика ҳамчун таҷрибаи амалӣ истифода намудани равишҳои маълуми ғаёлият пешниҳод карда шудааст. Ин онро дар назар дорад, ки донишҷӯён бояд вазифаҳоеро иҷро намоанд, ки ба ташаккулёбии тафаккури мустақилона ва инкишофи нутқ равона шудаанд. Азбаски ташаккулёбии малақаҳои лексикӣ грамматикӣ ва талаффузӣ дурусти овозҳо шартӣ зарурӣ барои азхудкунии намудҳои мухталифи ғаёлияти нутқӣ мебошад, имкон аст унсури дуюми дидактикии муҳтавои омӯзишро ҳамчун малақаҳои (амалиётҳо) донишҷӯён маводи забонӣ шарҳу тафсир намуд. Дар ин ҳол маҳоратҳо истисно мешаванд, зеро дар омӯзиши забони англисӣ, онҳо дар сатҳи ғаёлияти шахсӣ баррасӣ мегарданд.

Унсури сеюми дидактикии таълими забони англисӣ маъною мазмун ва таҷрибаи ғаёлияти эҷодӣ мебошад, ки онро танҳо бо шартӣ ворид намудан ба ғаёлияти мустақилонаи ҷустуҷӯии донишҷӯён пешниҳод кардан мумкин аст. Ҳангоми омӯзиши забони англисӣ - инкишоф додани маҳоратҳо мақсади пешбар ба ҳисоб меравад. Бинобар ин маҳоратҳо метавонанд ба ҳайси ҷузъи мазмуни омӯзиш баррасӣ карда шаванд.

Нутқ ташаккул ва иброз намудани фикр бо воситаи забон мебошад ва чун натиҷа он дар матнҳое пешниҳод мегардад, ки донишҷӯён мазмуну маънои онҳоро бо шунидан ё хондан идрок менамоянд. Ҷанбаи маъноии нутқ дар забони англисӣ ҳангоми тавсифи таҷрибаи ташаккулдиҳанда

ба мавзӯи таҳқиқотӣ баррасӣ мегардад. Интихоби мавзӯҳо дар доираи маводи омӯзиши забони англисӣ муайян карда шудааст. Мавзӯҳо ба инкишофи нутқ таъсир мерасонанд ва имкон медиҳанд, ки онро чун ҷузъи мазмуни омӯзиши забони англисӣ тасаввур намоем.

Барои муайян намудани сатҳи донишҳои донишҷӯён аз забони англисӣ, мо ба ҳулосае омадем, ки кори озмоишӣ-таҷрибавӣ гузаронем, ки он бояд қисматҳои зерини забони англисӣ ва забони тоҷикиро фаро гирифта бошанд: фонетика, морфология ва синтаксис, инчунин дигар мавзӯҳои муҳимро, ки барои азхуднамоии забони англисӣ заруранд. Мавод барои таҷрибаи мазкур аз овозҳо ва ҳарфҳо, калимаҳо ва ибораҳо, ҷумлаҳои забони англисӣ ва матнҳо бо забони англисӣ иборат буданд. Бинобар қобилияти маҳорати коммуникативӣ-нутқӣ мувофиқи меъёрҳои забонӣ ва лафзӣ, рафъи камбудҳои муоширатӣ ва ғайра мувофиқ ба салоҳияти омӯзгори оянда будан, бояд восита ва усулҳои пурраи (самаранок, созанда) фаъолияти коммуникатсиониро дар низоми муносири таълим макотиби олий инъикос ёбанд. Таъбиқи чунин имкониятҳо дар ташаккули фарҳанги муоширатӣ донишҷӯён бо дарки равишҳои истеҳсоли ва ақидаҳои дар илми ватанӣ ва хориҷӣ ҷамъшуда, таҷассуми амалияи воқеии таҳсилоти касбӣ нисбат ба шахс вобаста буда, муҳимтарин арзиш ба ҳисоб мераванд.

Ҳулоса. Бо мақсади беҳтар намудани раванди омӯзиш ба омӯзгор зарур аст, ки таъсири забони модариро дар робита ба забони омӯхташавандаи англисӣ ба инбат гирад, нуктаҳои тамоси забонҳои робитакунамандаро ба таври амиқ бидонад, ки ба гузариши донишҳо, маҳорату малакаҳо аз забони модарӣ ба забони англисӣ мусоидат намояд. Инчунин омилҳое, ки дар азхудкунии забони англисӣ, ба сабаби таъсири интерференсияи забони модарии донишҷӯ мушкилот пеш меорад, мушаххасан дарк намояд.

Дар ҷараёни кори таҷрибавию озмоишӣ дар маркази диққати таҳқиқоти мо масъалаҳои тақмилдиҳии муҳтаво ва методҳои таълиму тарбияи донишҷӯён дар дарсҳои забони англисӣ қарор доштанд. Аз ин рӯ ҷустуҷӯи роҳҳои тақмилдиҳии муҳтавои таълим дар ду самт: аввалан, ин бозбинӣ, тадқиқ, ислоҳу тасҳеҳи муҳтавои омӯзиш дар маҷмӯъ ва ҷузъҳои он дар доираи нақшаи мавҷудаи таълимӣ; сониян, тарҳрезӣ намудани муҳтавои омӯзиши забони англисӣ амалӣ карда шуданд, ки иҷрои ин амал имконият дод қорҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ ташкил гардад.

Технологияҳои пешрафтаи замонавии омӯзишӣ, аз ҷумла иҷрои қорҳои мустақилона: машқҳои маҳсус; истифодаи қорҳо, расмҳо, тасвирҳои сюжетнок; сӯҳбат; адабиёти бадеӣ; матнҳои маҳсус; иҷрои супоришҳо; шунидани мусиқӣ; бозиҳои дидактикии шифоҳию нақшофарӣ; маводҳои намоишӣ – кинофилмҳо, телевизион; тарҷумаи ҳамзамон (синхронӣ) ва ғайраҳо дар ташаккули қобилияти коммуникативӣ-нутқии донишҷӯён нақши муҳим доранд.

АДАБИЁТ

1. Негматова М.М. Формирование коммуникативной культуры как условие успешности деятельности будущего учителя русского языка в Республике Таджикистан. Автореф.дисс. ... канд.пед.наук. Душанбе, 2014 – 26 с.
2. Парошина Р.А. Формирование коммуникативности у студентов. Автореф. дисс. ... канд.пед.наук. – Красноярск, 1991 – 16 с
3. Саидова Л.В. Психолого-педагогические проблемы развития преподавания иностранного (английского) языка в свете коммуникативного подхода в педагогических вузах Республики Таджикистан Автореф.дисс. ...канд.пед.наук /- Душанбе, 2004. -24 с.
4. Селецкая Е.Э. Дидактические игры как средство активизации познавательной деятельности школьника Автореф. дис... канд. пед. наук. - Л., 1984.-19 с.
5. Скалкин В.Л. Основы обучения устной иноязычной речи. М: Рус.яз., 1981.-248 с.
6. Ткачук Е.С. Педагогические условия формирования коммуникативной компетенции студентов вуза в полиэтнической среде [Текст] / Е.С.Ткачук //: Дис. ... канд.пед.наук. - М., 2004. - 243с.
7. Тохтаунова С.Н. Динамика фонетической интерференции в условиях искусственного триязычия // Сравнительно-сопоставительное изучение языков и интерференция -Алма-Ата, 1989. - 149-155с.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Данная статья описывает все аспекты технологического образования, технологии обучения в соответствии с взаимоотношениями ученика и преподавателя, а также способы и средства использования «проектных уроков», пособий для самостоятельной работы учеников и преподавателей. В то же время статья поднимает следующий вопрос: «Каково значение теории

философских и психолого-педагогических принципов правил коммуникативно-речевого развития личности?»

Затронут и понятие «адаптация личности», которая выражает самореализацию, когда все сферы человеческой деятельности, все способы самореализации человека (работа, общение, потребление, восприятие, эстетическое освоение мира, досуг и т.д.) становятся равными, они являются причиной друг друга и дополняют друг друга.

Целью данной статьи является теоретико-практическое обоснование эффективности формирования коммуникативно-речевых навыков студентов в образовательном процессе в высших учебных заведениях Республики Таджикистан.

По результатам исследования доказано, что в процессе развития коммуникативных навыков студентов обеспечивается межпредметная связь между родным и английским языком.

Ключевые слова: система образования, адаптация личности, коммуникативно речевые навыки, специфика уроков английского языка, развития личности учащихся, межпредметная связь, влияние родного языка на иностранный.

FORMATION OF COMMUNICATIVE AND SPEECH ABILITIES OF STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH

This article describes all aspects of technological education, learning technologies in accordance with the relationship between the student and the teacher, as well as ways and means of using «project lessons», manuals for independent work of students and teachers. At the same time, the article raises the following question: «What is the significance of the theory of philosophical and psychological-pedagogical principles of the rules of the communicative and speech development of the personality?»

The concept of «personal adaptation» is also touched upon, which expresses self-realization, when all spheres of human activity, all ways of human self-realization (work, communication, consumption, perception, aesthetic development of the world, leisure, etc.) become equal, they are the cause of each other and complement each other.

The purpose of this article is a theoretical and practical substantiation of the effectiveness of the formation of communicative and speech skills of students in the educational process in higher educational institutions of the Republic of Tajikistan.

According to the results of the study, it was proved that in the process of developing the communication skills of students, an interdisciplinary connection between the native and English languages is provided.

Key words: education system, personality adaptation, communicative speech skills, specifics of English lessons, students» personality development, interdisciplinary communication, influence of native language on foreign.

Сведения об авторах:

Мавлонова Интизор – старший преподаватель кафедры методики преподавания английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садритдина Айни, Тел: (+992) 918794997; e-mail: declane@mail.ru

Маджидова Бибихафиза – доктор педагогических наук, профессор кафедры специальной педагогики и инклюзивного образования Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел.: (+992) 985831902 ; e-mail: Bibihafiza@mail.ru

About the authors:

Mavlonova Intizor - senior teacher of the chair of English teaching methodology, Tajik state pedagogical university named after S. Aini. Phone: (+992) 918794997; e-mail: declane@mail.ru

Majidova Bibihafiza - Doctor of pedagogical sciences, professor of the chair of special pedagogy and inclusive education, Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Aini, Phone.:(+992) 985831902 ; e-mail: Bibihafiza@mail.ru

ОИЛАИ СОЛИМ-АСОСИ ЧОМЕАИ СОЛИМ

*Ғаниева Б. Ҷ.**Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни*

«Азбаски давлат кафили оромӣ ва амнияти шаҳрвандон мебошад. Наметавонад ва ҳақ ҳам надорад, ки мушкилот ва равандҳои ҳам барои оила ва ҳам барои чомеа хатарнокро ба ҳоли худ гузорад ва барои ҳаталимкон ҳаллу фасл кардани онҳо тадбирҳои имконпазир наандешад».

Эмомалӣ Раҳмон

Дар чомеаи муосир яке аз масъалаҳои муҳим ташкил ва ташаккули оилаи солим мебошад. Бунёди оилаи солим ва устувор тарбияи насли аз ҷиҳати маънавӣ ва ҷисмонӣ солимро тақозо мекунад. Оила ниҳоди асосии давлат маҳсуб ёфта, ободиву суботи чомеа аз осоишу оромии ҳар як оила вобаста аст. Танҳо оилаи солим метавонад ҷараён ва равиши зиндагиро дар ҳолати мутаносиб ва муътадил ниғаҳ дорад Оилаи солим метавонад фазои амну осуда, гарму нарм ва роҳатро фароҳам созад. Оилаи солим насли солим, фарзандони солеҳу порсо ва хушахлоку боодоб, некманишу некуфтор, некирдору некрафтор ба олами ҳастӣ меорад.

«Ташкили оила дар ҳаёти инсон вазифаи басо муҳим ва масъулиятнокест. Оила зиндагиро мукамал месозад, бахту саодат меорад, аммо ҳар як оила пеш аз ҳама масъулияти азим ба дӯш дошта, он аҳамияти давлатӣ дорад» [6, 44]. Дар кишвари мо оила дар ҳимояи давлат қарор дорад. Аз ҷониби давлат нисбат ба оила ва рушду такомули он пайваста ғамхорӣ зоҳир мегардад. Дар ниҳоди фарзандон парваридани арзишҳои маънавӣ, ахлоқӣ, ҳудогоҳию ҳештаншиносӣ, ватандӯстию ватанпарварӣ, башардӯстию адолатпарварӣ вазифаи оила ба ҳисоб меравад. «Мо сифатҳои одамият, одамдӯстӣ, поквичдонӣ, ростгӯӣ, хоксорӣ, ҳалимӣ, оштинопазирӣ нисбат ба беадолатиро аввалан дар хона меомӯзем» [8,240]. Қобили зикр аст, ки танҳо дар заминаи оилаи солим, ки бунёдаш муҳаббату садоқат ва вафодориву якдигарфаҳмист, метавон ба чомеаи солим асос гузошт.

Барои мардуми тамаддунофарӣ тоҷик оила ниҳоди муқаддас эътироф гаштааст. Зеро барои инсон оила ягона ҷоест, ки онҷо оромиш дорад ва ҳар кучое, ки равад, ҳамеша кувваи ҷозибавӣ оила ӯро ба худ ҷазб мекунад. Оила чун ниҳоди асосии чомеа, макони тарбияи маънавӣ, ҷисмонӣ ва ахлоқӣ буда, муваффақу комёб гаштани он ба ҳар узви он вобастааст, ба хусус ба падару модар. Осудагӣю оромии оила ободиву суботи чомеаро дар пай дорад. Осоишу ободии оила дар бештари маврид ба василаи зан-модар даст медиҳад. Беҳуда нагуфтаанд:

Зану марданд асоси зиндагонӣ,

Зан аввал дар ҳисобу мард сонӣ.

Падару модарро лозим меояд, ки сари ин масъала ҷиддан андеша намоянд, то фарзандон аз меҳру муҳаббати онҳо бенасіб намонанд. Чун аз оила ин ду шохсутун дур мешаванд, чунин оиларо ҳаргиз оила бобақо ва солим гуфтан нашояд. Зеро фарзандон дар ин гуна вазъ рӯҳан шикаста шуда, ба ҳар гуна роҳи бад рафтанишон аз имкон дур нест. Волидон бояд аз ҳар нафаси кашидани фарзанд оғаҳ бошанд. Агар дар дами пирӣ умеди аз фарзанд дошта бошем, имрӯз бояд ӯро ба таври бояду шояд тарбия диҳем .

Оилаҳои муосир имрӯз ба мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ гаштааст. Яке аз ин мушкилот раванди муҳочирати шаҳрвандон ба ба кишварҳои дигар маҳсуб меёбад. Агарчанде чанд сол пештар танҳо мардон ба муҳочирати меҳнатӣ мерафтанд, имрӯз хеле нигаронкунанда аст, ки занон низ ба муҳочират мерафтагӣ шудаанд. Дар ин ҳолат кӯдак ба тарбияи бобову бибӣ, ҳолаву тағо ва дигар пайвандон воғузур мешавад, ки таъсири он хеле манфӣ ва ҷуброннопазир аст. Падару модар дар оила дар парваришу тарбияи кӯдакон нақши калидӣ доштан дорад. Ҷойи онҳоро ҳаргиз касеву чизе гирифта наметавонад. Сари он андеша бояд кард, ки дили нозуки фарзандонро нашиканем. Барояшон такагоҳи бозғимоду ҳидояткунандаи роҳи рост, дар лаҳзаи мушкил додрасашон бошем. Ба хусус набудани модар барои фарзанд хеле ногувору сангин аст. Чунки модар ҷароғи хонаву зиннатбахши кошона аст. Нақши модар дар ташаккули маънавиёт, рӯҳияи созанда, ахлоқи нақӯ, омӯхтани фарҳангу забон, таъриху урфу одат, расму оин ва умуман камолоти инсонии фарзанд боризу ҳалкунанда мебошад. Дар ин самт дар оила танҳо модари бофарҳангу донишманд ва

сохибиродаву бомаърифат метавонад дар камолоти маънавию ахлоқӣ ва ҷисмонӣ ва ба зиндагии мустақилона омода намудани фарзандон саҳми муносиб ва арзишманд гузорад. Танҳо пас аз ин амалкард метавонад умед бандад, ки фарзандон рисолат ва вазифаву қарзи фарзандияшонро ба ҷо хоҳанд овард

Чун мо нақши модар бузург аст, мегӯем, ин маънии онро надорад, ки мо рисолати падарро нодида мегирем. Барои фарзанд дар рӯзҳои аввали ҳаёт аз модар ҷудо шудан басо хатарзо аст. Вале он ҳолати паҳншуда нест. Аммо аз падар ҷудо ба воя расидан бештар ба назар мерасад, яъне ҳолати паҳншуда аст, ки ба он чандон тавачҷуҳ карда намешавад. Кӯдаки бепадар ба воя расида, аз таъсири боварибахшу оромишбахшанда, тамкин ва сабақи ибратомӯзи падар маҳрум мегардад. Чунин фарзандон дар ҷомеа дар худ эҳсоси нобоварӣ ва ноустуворӣ пайдо карда, мавқеашонро нафёта раҳгум мезананд. Дар оила модар ба фарзанд дарси одамияту инсонгарой меомӯзаду падар бошад, ӯро ба омӯзиши тартибу низом ва муносибатҳои ҷамъиятӣ раҳнамоӣ мекунад. Ба қавли М.Шварс: «модар моро ба инсон наздик менамояду падар ба инсоният (ҷамъият)

Падару модар дар оила ҳамеша дар як радиф қарор доранд. Марду зане, ки сохибмаърифату хирадманд, сохибилму сохибхунар ҳастанд, ҳар оина метавонанд муассиси оилаи солим ва фарзандони соlexу намуна, хушрафтору хушахлоқ бошанд. «Муносибатҳои кунунии издивочу хонадорӣ тақозо мекунад, ки шавҳар ва зан дарачаи баланди фарҳанги маънавию ахлоқӣ ва психологию педагогий дошта бошад. Ба насли наврас ҳаматарафа бояд мадад расонд, то ки сифатҳои шахсияташонро бомуваффақият инкишоф диҳанд, ба сифатҳои худ ва сифатҳои дигарон сарфаҳм рафта тавонанд» [8,238].

Сохибмаърифат будани марду зан метавонад оиларо аз ҳама гуна зиёну зарар эмин дорад. Ва зиндагии хушбахтонаро барои ҳама аъзои оила таъмин созад. Бузурге гуфтааст:

Оила бошад зи ду кас бегазанд,

Марди низомию зани хушманд.

Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», ки сирф қонуни миллӣ буда, аз нигоҳи қоршиносон падидаи нодир эътироф гаштааст, дар ҳалли мушкилоти оилаҳо, ба воя расондани насли солиму бунёдкор ва ободгару созанда такони ҷиддие гардид. Дар ин қонун оварда шудааст, ки «эҳтиром муҳаббат ва риояи ҳуқуқҳои ҳамдигар аз ҷониби падару модар дар зехни фарзанд эҳтиром ба инсон ва эҳтиром ба ҷамъиятро парвариш мекунад». Ҳадафи асосӣ аз қабули ин қонун ба воя расонидани насли солиму тарбиядида ва омода намудани мутахассисони баландихтисосу бомаърифат, навоару эҷодкор, мустақилу босалоҳият мебошад, ки пешрафту тараққиёт ва ободии ояндаи ватани азизамон ба зиммаи онҳо гузошта хоҳад шуд. Ба ин васила ин қонун масъулияти падару модар ва баъдан мактабу ҷомеаро таҳким бахшид .

Фарзанд чун гуфтору рафтор, ҳарфу амали падару модарро яқсон мебинад, ӯ ҳаминро меомӯзад, ки ин шартӣ нахустини тарбияи фарзанди нақӯхисолу нақӯрафтор мебошад. Яқдигарро эҳтиром қардани падару модар беҳтарин намуна барои фарзанд буда метавонад. Унсуролмаолии Қайковус дар «Қобуснома» хеш мефармояд: «...падару модарро ҳам тавон аст, ҳам фармон. Аммо тавон аст ба парвардани ту ва фармон аст ба хубӣ омӯхтан ». аз ин рӯ, муҳити оила, муносибати волидайн, қору рафтори онҳо ба тарбияи фарзанд таъсирбахш аст.

Мушкилоти дигаре, ки имрӯз пешорӯйи оила қарор дорад ва хеле нигаронкунанда низ мебошад, ин парокандашавии оилаҳои ҷавон аст. Ҷавононро омода қардан ба зиндагии мустақилона ин вазифаи ҷонии падару модар ба ҳисоб меравад. Мутаассифона имрӯз на ҳар волидайн аз иҷрои ин вазифа мебароянд. Аз ин рӯ, вақте духтар ба хонаи шавҳар меравад, аз ҷониби хонаводаи шавҳар ба хӯрдагирӣ ва хушунати зиёд дучор мешавад ва аз ягон ҷониб дастгирӣ намебинад. Ҳолатҳои мешавад, ки модари ҷавон на ба худ ва на ба фарзандон раҳме нақарда даст ба худкушӣ мезананд ва худкуширо роҳи наҷот аз мушкилот мебинад. Дар ин маврид боз зан гунаҳгор ҳисоб мешавад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки мавридҳои ҳастанд, ки волидайн ба ҷавон имкони интихоби ҳамсарро медиҳанд. Вале ҷавон ин масъулиятро ба дӯши волидон вогузор мекунад ва бо ҳамин худро аз ҳар гуна масъулият озод месозад. Ҳол он ки интихоби ҳамсар ин савдои бозор нест, балки шарикӣ якумра, ҳамсафари ҳаётро интихоб қардан аст, дар тӯли зиндагии яқҷоя муносибу ҳамдами яқдигар будан аст. Интихоби ҳамсар ҳаққи падару модар нест, онҳо метавонанд маслиҳат бидиҳанд.

Пас чаро имрӯз чавонон ин масъулиятро ба дӯши падару модар вогузор мекунанд? Сарчашмаи ин амалкарди чавонон ҳамано муносибаҳои оилавӣ мебошад, ки аз хурдӣ бо он рӯ ба рӯ гаштааст. Волидон масъул ва вазифадоранд, ки аз хурдӣ кӯдакро мустақилӣ, часорат, мардонагӣ биомӯзанд, андешаву ақидаи ӯро эҳтиром гузоранд ва чун як узви комилҳукуки оила манфиатҳои онҳоро аз мадди назар дур насозанд.

Дар замони муосир ба вайроншавии оилаҳои чавон баъзе хушдоманҳо сабаб мешаванд. Онҳо аз сабаби рашки зиёд ба арӯси хона ҳатто хушбахтии фарзанди худро зеро суол мебаранд. Дарк намекунанд, ки чун писар хонадор мешавад ва соҳиби оила мегардад, муҳаббат байни модар ва арӯс тақсим мешавад. Чун онҳо фарзанддор мешаванд, ин тақсимои муҳаббат идома меёбад. Модарон бояд дарк кунанд, ки хушбахтии фарзанд мояи хушбахтии онҳост. Агар модар тавонад аз ҳамин гуна эҳсоси хушунатомез даст кашад ва ҳамсари фарзандро ба сифати духтар ва ҳамчун идомабахши насли қабул дорад, хушбахтӣ дар оила пайдор мемонад.

Омили дигари пошхӯрии оилаҳои чавон ба зиндагии мустақилона омода набудани чавонон мебошад. Агар бихоҳем, ки оилаи солиму устувор дошта бошем, бояд тору пуди он аз риштаи муҳаббату самимият бошад. Дар аксари маврид баъди оила барпо кардан пайванди муҳаббату самимият ва эҳтирому дӯстдорӣ аз байн меравад. Меҳру муҳаббат метавонад омиле ташаккулдиҳандаи фаъолияти сермаҳсули инсон бошад, аммо дар ташкили оила омиле ҳалкунанда буда наметавонад.

Омили дигари нопадории оила омода набудани чавондухтарон ба зиндагии мустақилона мебошад. Чавондухтарон пеш аз он ки ба шавҳар бароянд, бояд омода бошанд. Зеро онҳо ба оилае ворид мешаванд, ки он шояд ба оилае, ки то ба шавҳар баромадан мезистанд шабоҳате надошта бошад. Дар он ҷо ӯро чӣ гуна қабул мекунанд, пеш аз ҳама аз рафтору одоб, эҳтирому самимият, қобиливу қордонии худӣ вобаста аст. Баъзан мушқилоти иқтисодӣ, хоҳиши зиндагии хубтару беҳтар, ки на дар ҳама ҳолат саривақт амалишавандааст, рашку ҳасад дар аксар маврид боиси сар задани муноқишаву мочаро дар оила мегардад. Оила бояд дар асоси эҳтироми якдигар, ҳамдигарфаҳмӣ дар мавриди зарурат ба якдигар гузашт кардан, нозуқиҳои ҳаёти оилавино доништан, дар баробари уҳдадориву вазифаҳои худро доништан онро дуруст ба ҷо овардан побарҷо бошад. Оилае, ки мавҷудияти худро дар асоси ин принсипҳо ба роҳ мемонад, оилаи солим ва мустаҳкамӯ устувор маҳсуб меёбад. Ҷомеа низ дар асоси чунин оилаҳо метавонад солиму пайдор бошад.

Ҳар нафари ба ҷодаи пурмасъулияту босалоҳияти оиладорӣ қадам гузошта, дар дил орзуву ниятҳои неқ мепарварад. Мутаассифона на ҳамеша ба муроду мақсуд мерасад. Аз як тараф ба ин мушқилоҳои ҳаёт сабаб шавад агар, аз ҷониби дигар пурра омода набудан ба ҳаёти оилавӣ, номукамалии донишу маҳорат доир ба паҳлуҳои ҳамзистии нафарони баробарҳукуку ҷаҳонбинӣ ва маънавиёти гуногундошта, оиладориву хоҷагидорӣ, таъминоти оила, муносибатҳои оилавӣ, тарбияи фарзандон, нигоҳ доштани муносибатҳои ҳасанайи ҳешутаборӣ ва ғайра мебошад.

Дар устувории оила нақши зану мард баробар аст. Дар аксари маврид дар пошхӯрии оила зан гунаҳкор доништа мешавад. Вале боре шудааст, ки чавон ҳам аз худ бигурсад: Оё ман ба зиндагии мустақилона омода ҳастам? Оё метавонам такягоҳи бозғитимоде барои оилаам бошам? Дар ин маврид зарурияти дар ҳар маҳал ташкил намудани марказҳои раваншиносӣ ба миён омадааст. Ҳар чӣ бештар будани чунин марказҳо метавонад роҳнамои хубе барои оилаҳои чавон бошад.

Таъсири оила ба тарбияи меҳнатӣ ва ҳаёти рӯҳонии нафарони дар он зиндагӣ дошта хеле қавӣ буда, барои кӯдак ҳам муҳити зист ва ҳам муҳити тарбия маҳсуб меёбад. Оила маконест, ки кӯдак ҷисману рӯҳан дар он обутоб меёбад ва чун шахсият эҳё мешавад. Яъне оила барои кӯдак ҷоест, хеле роҳат ва муҳимтар аз ҳама кӯдак ниёзманд аст ба навозишу ғамхорӣ ва ҳифзу тарбия. Танҳо оила метавонад инсонро ба ҷомеа раҳнамун созад ва он ҷо чӣ гуна зиндагӣ карданро омӯзад. Зеро оила аз қуҳантарин шакли ҳамзистии одамон буда, вобаста ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ – сиёсӣ тағйир меёбад. «Муҳимтарин вазифаи иҷтимоии хонаводаи имрӯза тарбияи оиладори оянда. Яъне омодаасозии насли наврас ба муносибатҳои издивоҷию хонаводагӣ мебошад»[9, 356].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста дар суҳанронияш оид ба бунёди оилаи солиму устувор, тарбияи фарзандони соlex, таълиму тарбияи наслҳои имрӯзу оянда дар рӯҳияи ватандӯстӣ, баҳри

пойдорию устувори Истиклолияти давлати ва Ваҳдати миллии таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намуда, оилаи солиму фарзандони соlexро асоси

давлату миллати устувору солим арзёби менамояд.

Хулоса, ба хотири оилаи солим доштан дар муносибат бо фарзандон ҳамеша ҳалиму ғамхор ва меҳрубон будан лозим мешавад. Фазои мусоиду солим дар оила имкон медиҳад, ки аъзоёнаш роҳат, якдилу бомулоҳиза ва нисбати якдигар муҳибу дилсӯз бошанд. Ҳамарӯза аз омӯзишу парвариши онҳо дар хона ва мактаб бохабар буда, ба роҳи рост ҳидоят намудан ин вазифаи муқаддаси оила ба шумор меравад. Дар баробари ин волидон набояд дар ҳузури фарзандон ҷанҷолу хархаша намоянд. Ба хотири фардои неки онҳо падару модар бояд барои кӯдакон намунаи ибрат бошанд. Оила ва ҷомеа мақсад нақша, талабот ва ниёзҳои худро доранд. “ Оила ва ҷамъият шахсони хирадманд, хушахлоқ ва баркамолро мепарастанд!» [6, 10]. Дар замони пуртазод, пуртаҳаввулот ва ҷаҳонишавӣ ояндаи ҷомеа аз солимӣ, сатҳи маърифатнокӣ, маънавиёти баланд, одобу ахлоқ, эҳтироми арзишҳои умумибашариву миллии ҳар як узви он вобаста аст. Чунин нафарон дар ҷомеа метавонанд интиҳоби роҳи дуруст- ҳамзистии осоишта, маърифату ахлоқи нақӯи инсониро пеша намуда, оилаҳои солиму ташкил намуда, баҳри ҷомеаи башарӣ нафъовар ба воя расанд

АДАБИЁТ

1. Афанасева Т.М. Оила.-Душанбе, 1987.- 256 с.
2. Абӯалӣ ибни Сино. Тадбири манзил. Осори мунтахаб, Ҷилди дуюм, Душанбе, 1983. С.18-23
3. Лутфуллоев М. Педагогикаи башар, Душанбе, 2008.- 243 с.
4. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии «Нақши донишҳои психологӣ дар пойдорию муносибатҳои оилавӣ». Душанбе, 2022.-196 с.
5. Макаренко А.С. Дисциплина. Т.2.-М.,1957.-С.44
6. Раҳимзод Ҳ.Л. Асосҳои оила ва оиладорӣ. – Хучанд, 2005.- 162 с.
7. Унсурлмаолии Кайковус. Қобуснома, Душанбе, 2007.-190 с.
8. Шарифзода Ф. Таҳқиқи асрори таҳсилот ва таълим, Душанбе, 2020.- 484 с.
9. Педагогика: назарияи инсонфар ва ҷомеаи фарҳангӣ. Душанбе. 2010.-544 с.

ОИЛАИ СОЛИМ-АСОСИ ҶОМЕАИ СОЛИМ

Муаллифи мақолаи зер нақши оиларо ҳамчун асоси бунёди ҷомеаи солим мавриди таҳлилу наҷӯҳии қарор додааст. Оилаи солим метавонад ҳамчун ниҳоди аввалини давлат дар амният ва суботи ҷомеа нақши бориз дошта бошад.

Мақсади мақола: Имрӯз солими оила ва амну осудагии он сарчашмаи тарбияи ахлоқию маънавӣ, ҳудодоҳию ҳеитанишиносӣ, ватандӯстию башардӯстӣ мебошад. Муаллиф мақому ҷойгоҳи волидонро дар бунёди оилаи солим муҳим ҳисобида, соҳибмаърифат будани онҳоро дар парваришу омӯзиши ва тарбияи фарзандон зарур мешуморад.

Натиҷаи тадқиқот мушкilotи пешорӯии оила қарордоштаро муайян намуда, роҳҳои ҳалли онро пешниҳод намудааст. Муаллиф танҳо оилаи солиму фарзандони соlexро асоси давлату миллат ва ҷомеаи устувору солим арзёби менамояд.

Калидвожаҳо: оила, ҷомеа, волидайн, фарзандон, арзишҳои маънавӣ ахлоқӣ, сифатҳои шахсият, устувори оила, насли солим, ҳамзистӣ, муносибатҳои оилавӣ, суботи ҷомеа.

ЗДОРОВАЯ СЕМЬЯ – ОСНОВА ЗДОРОВОГО ОБЩЕСТВО

Автор следующей статьи анализирует роль семьи как основы построения здорового общества. Здоровая семья может играть ключевую роль в обеспечении безопасности и стабильности общества как основной институт государства.

Цель статьи: Сегодня здоровье семьи, ее защищенность и благополучие являются источником нравственного и духовного воспитания, самосознания, патриотизма и человечности. Автор рассуждает о статусе и позиции родителей в построении здоровой семьи и считает необходимым воспитывать их в воспитании детей.

По результатам исследования выявлены проблемы, стоящие перед семьей, который автор предложил перечень рекомендаций, направленных на устранение имеющихся трудностей.

По мнению автора, только здоровая семья и воспитанные дети составляют основу стабильного государства, нации и здорового общества.

Ключевые слова: семья, общество, родители, дети, ценность духовно-нравственность, качество личности, устойчивость семьи, здоровое поколение, сосуществование, семейные отношения, социальная устойчивость.

A HEALTHY FAMILY IS THE FOUNDATION OF A HEALTHY SOCIETY

The author of the following article analyzes the role of the family as the basis for building a healthy society. A healthy family can play a key role in ensuring the security and stability of society as the main institution of the state.

Purpose of the article: Today, the health of the family, its security and well-being are a source of moral and spiritual education, self-awareness, patriotism and humanity. The author discusses the status and position of parents in building a healthy family and considers it necessary to educate them in raising children.

According to the results of the study, the problems facing the family were identified, which the author proposed a list of recommendations aimed at eliminating the existing difficulties.

According to the author, only a healthy family and educated children form the basis of a stable state, nation and a healthy society.

Key words: family, society, parents, children, spiritual and moral value, personality quality, family stability, healthy generation, coexistence, family relations, social stability.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ғаниева Бунафша Чумабоевна-номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калоникафедраи педагогикаи умӯидонишгоҳӣ, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, Душанбе, Тоҷикистон. тел, 904-07-16-00

Сведения об авторе:

Ғаниева Бунафша Джумабоевна,-кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, Душанбе, Таджикистан. тел., 904-07-16-00

About the author:

Ganiyeva Bunafsha Juma, -Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, Dushanbe, Tajikistan. Tel., 904-07-16-00

УДК 514.763.8

ОИД БА ТАСВИРИ ГРАФИКИИ ҲАЛЛИ МУОДИЛАҲОИ ДИФФЕРЕНСИАЛИИ ОДӢ БА ВОСИТАИ БАРНОМАИ MAPLE

Гуломнабиев С.Г.

*Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон
ба номи академик М.С.Осимӣ*

Maple яке аз тавонотарин барномаҳои компютери математикӣ мебошад, ки дар марҳилаи кунунӣ мавриди истифодаи васеи умум дар соҳаҳои гуногуни илми муосир қарор гирифтааст. Имкониятҳои он метавонанд, барои ҳал кардани масъалаҳои гуногун аз соҳаҳои мухталифи илмҳои дақиқ, бахусус, математика дар сатҳҳои гуногун, аз он ҷумла дар сатҳи тадқиқоти ҷиддии илмӣ низ истифода шаванд [5].

Дар мақолаи мазкур оид ба истифодаи ин барнома дар таҳлили сифатии ҳалли муодилаҳои дифференсиалӣ, ки яке аз шохаҳои муҳими он тасвири графיקии ҳалли муодилаҳои дифференсиалӣ мебошад, суҳан меравад.

Гуфтан ҷои аз аст, ки доираи татбиқи барномаи Maple тавассути такмил додани бастаҳои мавҷуда ва илова кардани бастаҳои нав торафт васеъ гардида истодааст [6]. Дар айни ҳол дар барнома барои тасвири графיקии ҳалли муодилаҳои дифференсиалӣ фармонҳои зерин пешбинӣ шудаанд. Фармонҳои графיקии *Deplot*, *DEplot3d*, *phaseportrait*, *dfieldplot*, ки муттааллиқи бастаи *Detools* мебошанд ва фармони *odeplot*, ки ба бастаи *plots* мансуб аст. Барои мавриди истифода қарор додани

фармонҳои зикргардида, бастаҳои *Detools* ва *plots* -ро мебояд, тавассути фармонҳои *with(DEtools)* ва *with(plots)* фаъл гардонид [1].

Мақола дорои сохтори зерин аст. Сараввал, дар бораи фармони графии барнома, семантика ва синтаксиси он, тарзи фаългардонии он шарҳ дода шуда, сипас дар мисоли мушаххас татбиқи он нишон дода мешавад. Дар баъзе ҳолатҳои хусусӣ тавассути ворид кардани параметрҳои иловагӣ, имкониятҳои васеътари ин фармонҳо, ки барои таҳлили дақиқтари масъалаҳо заруранд, нишон дода мешаванд.

Фармони графии *odeplot*-и бастаи *plots* дорои синтаксиси *odeplot(dsn, vars, range, options)* буда, барои тасвири графии ҳалли адабии муодилаҳои дифференсиалии оддӣ ё системаҳои муодилаҳои дифференсиалии оддӣ пешбинӣ карда шудааст. Дар ин ҷо *dsn*- ҳавола ба фармони *dsolve* бо опсияи *numeric* (*dsolve(..., numeric)*) мебошад, ки ҳалли адабии муодила ё системаи муодилаҳоро таъмин менамояд, *vars*- рӯйхати тағйирёбандаҳо, *range*- фосилаи тағйирёбии тағйирёбандаи новобаста аст. Дар [2] татбиқи фармонҳои *Deplot*, *DEplot3d* ва *phaseportrait* барои тасвири графии ҳалҳои системаи муодилаҳои дифференсиалии оварда шудааст.

Ба сифати мисоли татбиқи фармони *odeplot*, масъалаи Коши

$$y'(x) = \frac{x}{10} * \sin y(x), y(0) = 2,$$

-ро дида мебароем. Графики ҳалли адабии ин масъаларо дар порчаи $[-10, 10]$ тавассути фармони *odeplot* месозем. Барои ин тавассути фармони *with(plots)*, сараввал, бастаи *plots*-ро фаъл мегардонем. Муодилаи мазкурро ба намуди $\text{diff}(y(x), x) = \frac{x}{10} * \sin(y(x))$ хуруфчинӣ намуда, онро ба тағйирёбандаи *p0* бо ёрии оператори $(:=)$ мебахшем [15].

$$p0 := \text{diff}(y(x), x) = \left(\frac{1}{10}\right) * x * \sin(y(x)).$$

Ёфтани ҳалли адабии онро тавассути фармони *dsolve(p0, ..., type = numeric)* талаб менамоем. Ҳамзамон, ҳалли ёфташударо бо аломати $(:=)$ ба тағйирёбандаи *p* бахшида

$$p := \text{dsolve}\{p0, y(0) = 2\}, y(x), \text{type} = \text{numeric}$$

сохтани графии онро тавассути фармони *odeplot* талаб мекунем:

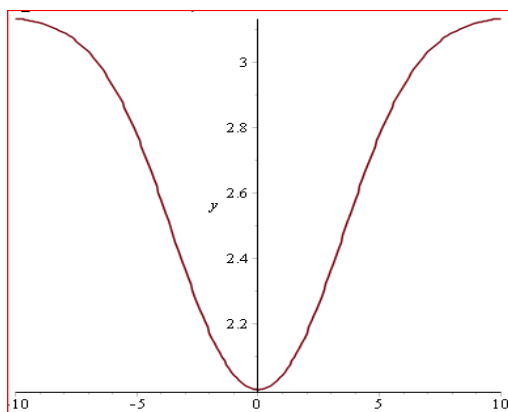
$$\text{odeplot}(p, [x, y(x)], -10 .. 10);$$

Натиҷаро ҳосил мекунем, ки дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Графики ҳалли адабии муодилаи дифференсиалии ғайрихаттӣ бо фармони *odeplot*

Рисунок 1. График численного решения нелинейного дифференциального уравнения с помощью команды *odeplot*

Figure 1. Graph of the numerical solution of non-linear equation using the *odeplot* command

Ба сифати мисоли дигар, графии ҳалли адабии масъалаи Коши бо шартҳои $x(0) = 1, y(0) = 2$ -ро барои системаи муодилаҳои хаттӣ

$$x'(t) = \sin^2(t) \cdot y(t) - x(t), y'(t) = x(t) \cdot \cos(t) - 1,$$

тавассути фармони *odeplot*, дар порчаи $[-5, 5]$ дида мебароем. Барои ин системаи муодилаҳоро ба тарзи зерин хуруфчинӣ карда, ба тағйирёбандаи *sys* мебахшем:

$$\text{sys} := \text{diff}(x(t), t) = \sin(t)^2 * y(t) - x(t), \text{diff}(y(t), t) = x(t) * \cos(t) - 1:$$

Сипас, бо истифода аз фармони *dsolve* бо параметри иловагии *numeric* ёфтани ҳалли ададии ин масъаларо талаб менамоем:

```
F := dsolve([sys, x(0) = 1, y(0) = 2], [x(t), y(t)], numeric):
```

Бо фармонҳои *p1* ва *p2* сохтани графикҳо ва бо фармони *display(p1, p2)* дар як системаи координатӣ тасвир кардани онҳоро талаб менамоем:

```
p1 := odeplot(F, [t, x(t)], -5..5)
```

```
p2 := odeplot(F, [t, y(t)], -5..5)
```

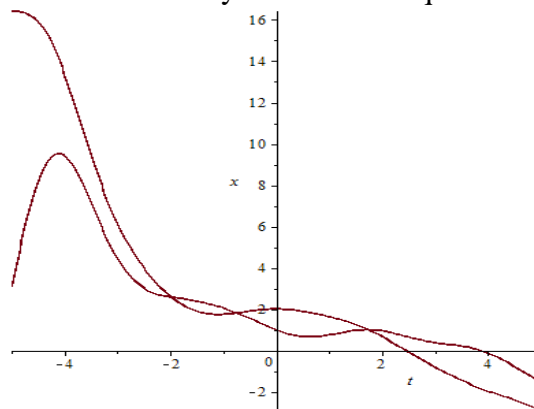
```
display(p1, p2)
```

Натиҷа дар расми 2 оварда шудааст:

Расми 2. Графики ҳалли ададии системаи муодилаҳои дифференсиалии хаттӣ бо фармони *odeplot*

Рисунок 2. График численного решения системы линейных дифференциальных уравнений с помощью команды *odeplot*

Figure 2. Graph of the numerical solution of a system of linear equations using the *odeplot* command

Фармони *DEplot*, ки мутааллиқи баътаи *Detools* мебошад, низ графики ҳалли ададии муодилаи дифференсиалӣ ё графики ҳалли ададии системаи ду муодилаҳои дифференсиалиро тасвир карда метавонад. Ба замми ин кодир аст, инчунин портрети фазавӣ ва майдони самтҳоро низ бисозад. Ин фармон ба фармони *odeplot* монанд буда, имкониятҳои бештарро доро аст. Барои муодилаи дифференсиалии тартиби аз яқум болотар, фармони *DEplot* танҳо графики хатҳои калро мекашад, барои системаҳои муодилаҳои дифференсиалии тартиби як бошад, ин фармон имконият медиҳад, портретҳои фазавӣ ва инчунин майдони самтҳо низ кашада шаванд. Бояд ёдовар шуд, ки бар хилофи фармони *odeplot*, фармони *DEplot* ҳалли ададии муодила ё системаи муодилаҳоро худаш пайдо мекунад.

Ин фармон метавонад бо форматҳои зерин мавриди истифода қарор дода шавад:

```
DEplot(deqns, vars, trange, options);
```

```
DEplot(deqns, vars, trange, xrange, yrange, options)
```

```
DEplot(deqns, vars, trange, inits, xrange, yrange, options)
```

Параметрҳои асосии фармони *DEplot* ба параметрҳои *odeplot* монанд ҳастанд: *deqns* - муодила ё рӯйхати муодилаҳо; *vars* - номгӯи функсияҳои номаълум; *trange* - фосилаи тағйирёбии тағйирёбандаи новобаста; *inits* - номгӯи шартҳои ибтидоӣ барои ҳар як хати интегралӣ; *xrange* ва *yrange* - фосилаи тағйирёбии тағйирёбандаҳои вобастаи яқум ва дуюм (функсияҳо); *options* - имконоти иловагӣ.

Параметрҳои иловагии графикаи фармони *DEplot*, ки бештар мавриди истифода қарор меёбанд, инҳо мебошанд: *linecolor* - ранги хат; *color* - ранги тирча; *arrows = SMALL, MEDIUM, LARGE, LINE*, - навъи тирчаҳо; *scene* - муайян мекунад, ки кадом вобастагиро дар график нишон дода шаванд: масалан, *scene = [x, y]*-портрети фазавии дученака, *scene = [t, x]*- хати қачи интегралӣ; *iterations*-миқдори итератсияҳо барои саҳеҳтар кардани ҳисобкуниҳо, дар ҳолати интиҳоб накардани ин параметр, ин адад ба 1 баробар аст; *stepsize*-ададе, ки масофаи байни нуқтаҳои графикро муайян мекунад, ин параметр барои суфтатар тасвир ёфтани хати қач истифода мешавад; *obsrange = true/false* - ин параметр қатъ кардан ё накардани

хисобкуниҳоро, дар ҳолати аз фосилаи барои сохтани график муқарраршуда берун баромадани графикаи ҳалли муодилаи муайян мекунад.

Ҳангоми истифодаи фармони *DEplot* барои ҳалли муодилаи дифференсиалии тартиби n , шартҳои ибтидоиро метавон дар шакли мухтасари зерин муайян кард: $[x_0, y_0, y_{\ll 0}, y_{\ll\ll 0}, \dots]$, ки дар он x_0 — нуқтае, ки дар он шартҳои ибтидоӣ муайян карда мешаванд, y_0 қимати функсияи матлуб дар нуқтаи x_0 , $y_{\ll 0}, y_{\ll\ll 0}, \dots$ — қиматҳои ҳосилаи тартиби якум, дуҷум ва $(n - 1)$ -уми функсияи матлуб дар нуқтаи додасуда мебошанд.

Ба сифати мисол графикҳои ҳалли адабии масъалаҳои Коши, ки дар боло зикр шуданд, ба воситаи фармони *DEplot* месозем. Пеш аз ҳама бастаи *DEtools* —ро тавассути фармони *with(DEtools)* ҷаъол гардондан лозим аст. Азбаски муодилаи мазкур, дар хотираи барнома дар тахти тағйирбандии p_0 нигоҳ дошта шудааст, бинобар ин кифоя аст, ки фармони

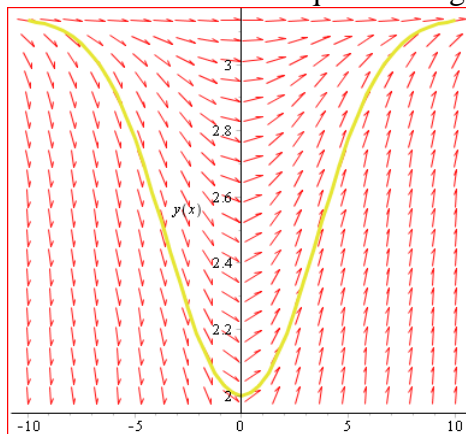
$DEplot(p_0, x(t), t = -5..5, x = 0..6, [[x(0) = 2]], scene = [t, x(t)])$

—ро амалӣ гардонем. Натиҷа дар расми 3 оварда шудааст.

Расми 3. Графикаи ҳалли адабии муодилаи ғайрихаттӣ бо фармони *DEplot*

Рисунок 3. График численного решения нелинейного уравнения с помощью команды *DEplot*

Figure 3. Graph of the numerical solution of a nonlinear equation using the *DEplot* command

Ҳалли масъалаи Коши барои муодилаи тартиби ду

$$\frac{d^2}{dx^2} y(x) = -y(x) - \frac{1}{2} \frac{d}{dx} y(x)$$

бо шартҳои аввалии $y(0) = 1, y_{\ll}(0) = 0$ —ро дида мебароем. Муодиларо

$$p_4 := \text{diff}(y(x), x, x) = -y(x) - (1/2) * (\text{diff}(y(x), x))$$

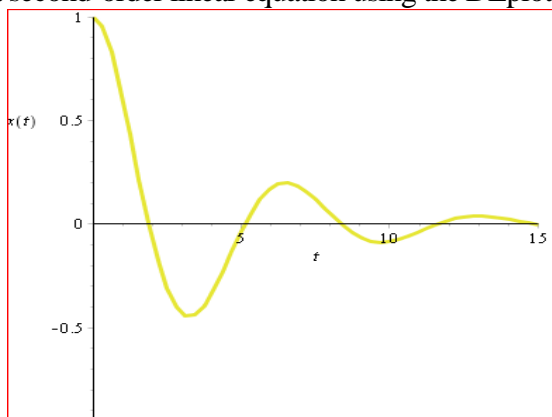
хуруфчинӣ намуда, ба тағйирбандии p_4 мебахшем. Фармони тасвири графикаи ҳалли адабии масъаларо ба тариқи зайл амалӣ кардан мумкин аст.

$DEplot(p_4, x(t), t = 0..15, x = -1..1, [[x(0) = 1, (D(x))(0) = 0]])$. Натиҷа дар расми 4 оварда шудааст.

Расми 4. Графикаи ҳалли муодилаи хаттии тартиби ду бо фармони *DEplot*

Рисунок 4. График решения линейного уравнения второго порядка с помощью команды *DEplot*.

Figure 4. Graph of solving a second-order linear equation using the *DEplot* command.

Системаи муодилаҳо, ки дар боло мавриди муоина қарор гирифта буд, низ дар хотираи барномаи Maple дар таҳти тағйирёбандаи *sys* сабт гардидааст, бинобар ин бо истифода аз формати фармони *DEplot* доро мешавем.

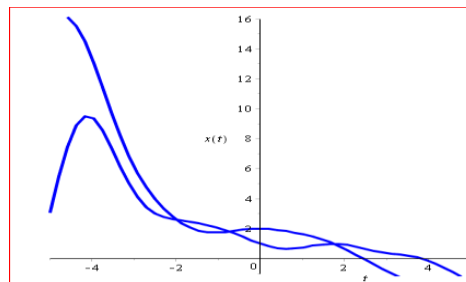
```
p5 := DEplot([sys],[x(t),y(t)],t = -5..5,x = -1..16,[[x(0) = 1,y(0) = 2]],scene
= [t,x(t)],linecolor = blue)
p6 := DEplot([sys],[x(t),y(t)],t = -5..5,y = -1..16,[[x(0) = 1,y(0) = 2]],scene
= [t,y(t)],linecolor = blue)
```

Фармони *display(p5,p6)* ин графикхоро дар як системаи координатӣ тасвир менамояд. Натиҷаи фармонҳо дар расми 5 оварда шудааст.

Расми 5. Графики ҳалли системаи муодилаҳои дифференсиалии хаттӣ бо фармони *DEplot*.

Рисунок 5. График решения системы линейных уравнений с помощью команды *DEplot*.

Figure 5. Graph of solving a second-order linear equation using the *DEplot* command.

Акнун барои муодилаи дифференсиалии тартиби яки зерин

$$\frac{d}{dx}y(x) = \sin^2(x)$$

тасвири якчанд хатҳои қачи интегралиро бо ҳамроҳкунии майдони самтҳо дида мебароем. Барои ин, барои ҳар як хати қачи интегралӣ шатҳои авваларо додан зарур меояд. Шартҳои авваларо дар шакли навишти мухтасар ба тариқи рӯйхати рӯйхатҳо навиштан мумкин аст. $[[0, -3], [0, -2], [0, -1], [0, 1], [0, 2], [0, 3]]$. Муодиларо хуруфчинӣ карда, ба тағйирёбандаи *p7* мебахшем.

```
p7 := diff(y(x),x) = sin(x)^2
```

Бо истифода аз фармони *DEplot* графики хатҳои қачи интегралӣ барои якчанд шартҳои авваларо бо ҳамроҳии майдони самтҳо месозем:

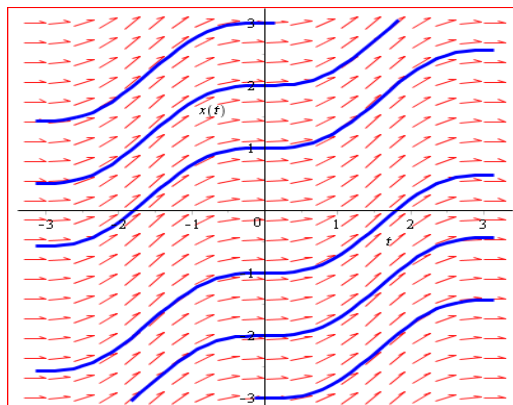
```
DEplot(p7,y(x),x = -Pi..Pi,y = -3..3,[[0,-3],[0,-2],[0,-1],[0,1],[0,2],[0,3]])
```

Натиҷаи фармон дар расми 6 оварда шудааст.

Расми 6. Графики хатҳои қачи интегралӣ бо фармони *DEplot*.

Рисунок 6. График интегральных кривых с помощью команды *DEplot*.

Figure 6. Graph of integral curves using the *DEplot* command

Фармони *DEplot3d* бо форматҳои зерин истифода мешавад.

```
DEplot3d(deqns,vars,trange,init,options);
DEplot3d(deqns,vars,trange,init,xrange,yrange,zrange,options);
```

DEplot3d(deqns, vars, trange, xrange, yrange, zrange, options).

Таъиноти параметрҳои ин функция низ ба таъиноти параметрҳои, ки барои фармони DEplot муқаррар шудааст, монанд аст: Дар расми 7 истифодаи функцияи DEplot3d барои тасвири графикаи ҳалли системаи ду муодилаи дифференциалӣ

$$\frac{d}{dt}x(t) = \sin^2(t), \frac{d}{dt}y(t) = -\cos^2(t),$$

бо шартҳои аввалии $x(0) = 1, y(0) = 1$ нишон дода шудааст.

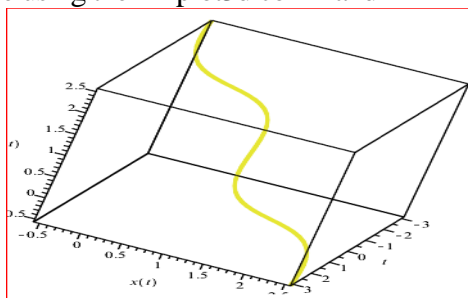
$$\text{sys2} := \text{diff}(x(t), t) = \sin(t)^2, \text{diff}(y(t), t) = -\cos(t)^2$$

$$\text{DEplot3d}([\text{sys2}], [x(t), y(t)], t = -\text{Pi} .. \text{Pi}, [[x(0) = 1, y(0) = 1]]).$$

Расми 7. Графикаи ҳақиқатӣ бо фармони DEplot3d.

Рисунок 7. График интегральной кривой с помощью команды DEplot3d.

Figure 7. Graph of integral curve using the DEplot3d command

Дар охир тасвири портрети фазавӣ ва майдони самтхоро тавассути фармонҳои DEplot, phaseportrait ва dfieldplot дида мебароем. Портрети фазавӣ гуфта, тасвири маҷмӯи якҷанд траекторияҳои фазавии гуногун дар назар дошта мешавад. Барои кашидани портрети фазавӣ, зарур аст, ки барои ҳар як траекторияи фазавӣ шартҳои ибтидоӣ нишон дода шаванд.

Шартҳои ибтидоиро метавон дар шакли мухтасар ба тариқи сегонаи ададҳо $[t_0, x_0, y_0]$ нишон дод, ки дар ин ҷо t_0 нуқтаест, ки дар он шартҳои ибтидоӣ муайян карда мешаванд, x_0 ва y_0 бошанд, қиматҳои функсияҳои маълум дар нуқтаи t_0 мебошанд.

Барои системаи муодилаҳои дифференсиалии автономӣ, дар портрети фазавӣ, майдони самтҳо дар шакли тирчаҳо сохта мешавад. Хотиррасон мекунем, ки системаи муодилаҳои дифференсиалии автономӣ як ҳолати махсуси системаи муодилаҳои дифференсиалӣ мебошанд, ки дар онҳо аргументи t -и система дар функсияҳои муайянкунандаи ин система ба таври ошкор иштирок намекунад.

Дар мисоли зерин бо ёрии фармони DEplot майдони самтхоро барои муодилаи дифференсиалии ғайрихатии тартиби якум

$$\frac{d}{dx}x(t) = \frac{\sin^2(t)}{x(t)}$$

месозем. Барои ин муодиларо ҳуруфчинӣ карда, ба тағйирёбандаи p_9 мебахшем

$$p_9 := \text{diff}(x(t), t) = \sin(t)^2/x(t)$$

ва бо фармони хеле оддӣ, бе иловаи параметрҳои иловагӣ сохтани майдони самтхоро талаб мекунем:

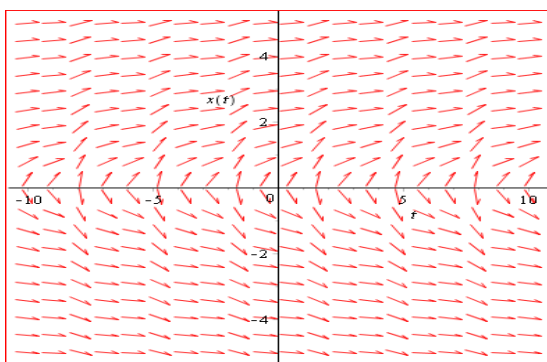
$$\text{DEplot}(p_9, x(t), t = -10 .. 10, x = -5 .. 5).$$

Натиҷа дар расми 8 оварда шудааст.

Расми 8. Майдони самтҳо бо фармони DEplot.

Рисунок 8. Поле направлений с помощью команды DEPlot..

Figure 8. Fields of direction using the DEPlot command

Бо ёрии фармони *DEplot* метавон дар ҳамвори (x, y) портрети фазавӣ барои системаи ду муодилаи дифференсиалии тартиби якум $x'(t) = f(x, y, t)$, $y'(t) = g(x, y, t)$, сохт. Барои ин кифоя аст, ки дар параметрҳои ин фармон, параметри $scene = [x, y]$ –ро ворид намоем. Дар зер портрети фазавии системаи муодилаҳои

$$\frac{d}{dx}x(t) = \cos^2(y(t)), \frac{d}{dx}y(t) = \sin(x(t))$$

тавассути фармони *DEplot* бо ҷалби параметрҳои иловагӣ сохта шудааст.

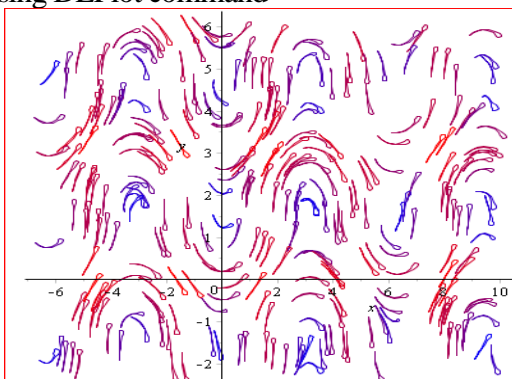
```
sys3 := diff(x(t), t) = cos(y(t))^2, diff(y(t), t) = sin(x(t))
DEplot([sys3], [x(t), y(t)], t = 0 .. 10, [[x(0) = 0, y(0) = .5],
[x(0) = 0, y(0) = 1], [x(0) = 0, y(0) = 1.8], [x(0) = -2 * Pi,
y(0) = 1], [x(0) = 2 * Pi, y(0) = .5], [x(0) = -2 * Pi,
y(0) = 2.1], [x(0) = 2 * Pi, y(0) = -2.1]], dirfield = 300, arrows = comet, scene
= [x, y], color = magnitude,
linecolor = blue, animate = true)
```

Натиҷа дар расми 9 оварда шудааст.

Расми 9. Майдони самтҳо бо фармони *DEplot*.

Рисунок 9. Поле направлений с помощью команды *DEPlot*.

Figure 9. Field of directions using *DEPlot* command

Фармони *phaseportrait* формати *phaseportrait (deqns, vars, trange, inits, options)* –ро доро мебошад. Ин фармон портрети фазавӣ барои системаи ду муодилаи дифференсиалии тартиби якум, ё як муодилаи дифференсиалии тартиби дилҳох сохта метавонад. Барои системаҳои дифференсиалии автономии тартиби якум, майдони самтҳо низ кашида метавонад.

Татбиқи ин фармонро барои системаи ду муодилаи дифференсиалии хаттӣ бо коэффисиетҳои доимӣ дида мебароем.

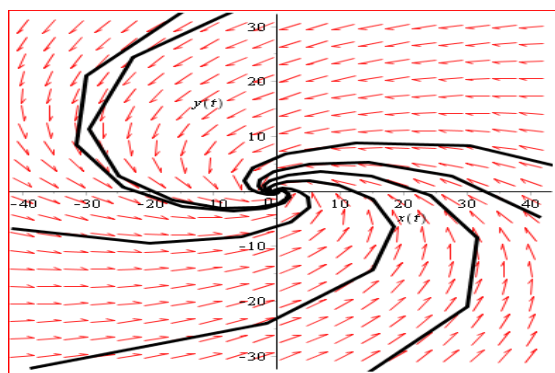
```
sys7 := diff(x(t), t) = -2 * x(t) - 5 * y(t), diff(y(t), t) = x(t) - 2 * y(t).
phaseportrait([sys7], [x(t), y(t)], t
= -5 .. 5, [[0, 1, -2], [0, -3, -3], [0, 5, 5], [0, 5, -3], [0, -5, 2], [0, 5, 2], [x(0)
= -1, y(0) = 2]], stepsize = .5, x = -40 .. 40, y = -30 .. 30, scene
= [x(t), y(t)], linecolour = black)
```

Натиҷа дар расми 10 оварда шудааст.

Расми 10. Портрети фазавӣ бо фармони *phaseportrait*.

Рисунок 10. Фазовый портрет с помощью команды *phaseportrait*

Figure 10. Phaseportrait using the *phaseportrait* command

Фармони `dfieldplot` дорои формати `dfieldplot(deqns, vars, trarange, xrange, yrange, options)` мебошад. Ин фармон барои системаи ду муодилаи дифференциалии автономии тартиби якум ё як муодилаи дифференциалии тартиби якум майдони самтҳо сохта метавонад. Барои фармони `dfieldplot` додани шартҳои ибтидоӣ талаб карда намешавад.

Барои системаи ду муодилаи дифференциалии хаттӣ бо коэффисиентҳои доимӣ, ки дар боло дида баромада шуд, ин фармонро татбиқ мекунем.

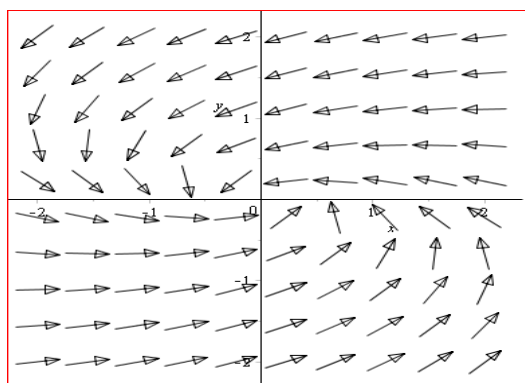
```
dfieldplot([sys7], [x(t), y(t)], t = -2 .. 2, x = -2 .. 2, y = -2 .. 2, arrows = SLIM, color = black, dirfield = [10, 10])
```

Натиҷа дар расми 11 оварда шудааст.

Расми 11. Майдони самтҳо бо фармони `dfieldplot`

Рисунок 11. Поле направлений с помощью команды `dfieldplot`

Figure 11. Field of directions with `dfieldplot` command

Ҳамин тарик, барномаи Maple, бешубҳа, дар байни барномаҳои алгебраи компютерӣ, ё чуноне ки мегӯянд, барномаҳое, ки бо ҳисоббарориҳои рамзӣ ва аналитикӣ сару қордоранд, яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад ва ба истифодабаранда муҳити қулай ва оқилонаро барои тадқиқотҳои математикӣ фароҳам меорад.

ЛИТЕРАТУРА

1. Говорухин, В. Компьютер в математическом исследовании: Maple, MATLAB, LaTeX / В.Говорухин, В. Цибулин. – СПб.: Питер, 2001. – 633 с.
2. Гуломнабиев С.Г. Исследование устойчивости решений систем линейных дифференциальных уравнений с помощью программы MAPLE / С.Г. Гуломнабиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2021. – № 2. – С. 41-52.
3. Гуломнабиев, С.Г. О разрешимости одной системы линейных дифференциальных уравнений в пространстве, ограниченных на всей оси функций / С.Г. Гуломнабиев // Международный научно-исследовательский журнал. – 2020. – № 6-1(96). – С. 18-22.
4. Гуломнабиев, С.Г. О решениях однородной системы линейных дифференциальных уравнений в пространствах суммируемых функций / С.Г. Гуломнабиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2019. – № 2. – С. 91-95.
5. Дьяконов, В.П. Maple 6. Учебный курс / В.П. Дьяконов. – СПб.: Питер, 2001. – 608 с.
6. Дьяконов, В.П. Maple 9.5/10 в математике, физике и образовании / В.П. Дьяконов. – М.: СОЛОН-Пресс, 2006. – 720 с.
7. Егоров, А.И. Обыкновенные дифференциальные уравнения и система Maple / А.И. Егоров. – М.: СОЛОН-Пресс, 2016. – 392 с.

8. Зиёмидинов, Б.М. Предельные решения и условие разрешимости систем дифференциальных уравнений первого порядка в пространствах Степанова / Б.М. Зиёмидинов, С.Г. Гуломнабиев // Доклады Академии наук Республики Таджикистан. – 2015. – Т. 58. – №9. – С. 780-785.
9. Краснов, М.Л. Обыкновенные дифференциальные уравнения: Задачи и примеры с подробными решениями / Краснов М.Л., Киселев А.И., Макаренко Г.И. – М.: Ленанд, 2019. – 256 с.
10. Молчанова, Л.А. Введение в Maple. Учебно-методическое пособие. / Л.А. Молчанова. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2006. – 36 с.
11. Мухамадиев, Э. М. Предельные циклы кусочно-линейных дифференциальных уравнений второго порядка / Э. М. Мухамадиев, И.Д.Нуров, М.Ш.Халилова // Уфимск. матем. журн. –2014. – Т. 6. – №1. – С. 84-93.
12. Пантелеев, А.В. Обыкновенные дифференциальные уравнения в примерах и задачах / А.В. Пантелеев. - М.: Высшая школа, 2001. – 376 с.
13. Понтрягин, Л.С. Обыкновенные дифференциальные уравнения / Л.С. Понтрягин. – М.: Ленанд, 2019. – 336 с.
14. Панин, А.А. Классификация точек покоя двумерных линейных однородных систем дифференциальных уравнений первого порядка. Учебное пособие / А.А.Панин. – М.: Физический факультет МГУ, 2012. – 29 с.
15. Савотченко С.Е. Методы решения математических задач в Maple: / Савотченко С.Е., Кузьмичева Т.Г. Учебное пособие – Белгород: Изд. Белаудит, 2001. – 116 с.

О ГРАФИЧЕСКОМ ПРЕДСТАВЛЕНИИ РЕШЕНИЙ ОБЫКНОВЕННЫХ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ С ПОМОЩЬЮ ПРОГРАММЫ MAPLE

Maple - одна из наиболее широко используемых математических компьютерных программ, возможности которой могут быть использованы для решения самых разных математических задач, на различных уровнях, в том числе и на уровне серьезных научных исследований. В данной статье рассматривается вопрос об использовании этой программы при качественном анализе решений дифференциальных уравнений, одним из важных направлений которого является графическое представление решений дифференциальных уравнений.

В статье используются команды `Deplot`, `DEplot3d`, `Phaseportrait`, `dfieldplot`, принадлежащие пакету `DEtools`, и команда `odeplot`, принадлежащая пакету `plots`, для графического представления решений дифференциальных уравнений. Чтобы использовать приведенные выше команды, должны быть активированы пакеты `DEtools` и `plots`, с помощью команд `with(DEtools)` и `with(plots)`.

В статье сначала объясняется графическая команда программы, ее формат, семантика и синтаксис, как ее активировать, а затем демонстрируется ее реализация на конкретном примере. Для основных команд перечислены параметры, непосредственно входящие в формат, и объяснено их назначение. В некоторых частных случаях путем ввода дополнительных параметров показываются более широкие возможности этих команд, необходимые для более детального анализа проблемы.

В качестве примеров использовались как линейные уравнения и системы линейных дифференциальных уравнений, так и нелинейные уравнения и системы нелинейных дифференциальных уравнений. Во многих случаях описывается график численного решения дифференциального уравнения или системы дифференциальных уравнений. Помимо графического представления решения уравнений или систем, рассматривается также вопрос изображения фазовых траекторий, фазовых портретов и полей направлений в виде стрелок.

Ключевые слова: *дифференциальное уравнение, система дифференциальных уравнений, фазовые траектории, фазовый портрет, поле направлений, Maple, команды программы Maple, пакеты.*

ABOUT THE GRAPHICAL SOLUTIONS OF SIMPLE DIFFERENTIAL EQUATIONS WITH THE MAPLE PROGRAM

Maple is one of the most widely used mathematical computer programs, the capabilities of which can be used to solve a wide variety of mathematical equations, at various levels, including the level of serious scientific research. This article provides information about using of program for the solving of the in differential equations, one of the important areas of which is the graphical solutions of differential equations.

In the article for the describing graphic of solutions of differential equations used following commands - `Deplot`, `DEplot3d`, `Phaseportrait`, `dfieldplot` from `DEtools` package as well `odeplot` command from the `plots` package. To use the above commands, the `DEtools` and `plots` packages must be activated, using the `with(DEtools)` and `with(plots)` commands.

Firstly in the article explains the graphic command of the program, its format, semantics and syntax, how to activate them, and then demonstrate their s implementation with a specific example. For the main commands, parameters directly included in the listed format, and their purpose explained. In some special cases, by entering additional parameters, the wider possibilities of these commands are shown, which are necessary for a more detailed analysis of the solutions.

As examples, both simple equations and systems of manual differential equations, as well nonlinear equations were used. In many cases, graphic of the numerical solution of a differential equation or a system of differential equations was described. In addition for the graphical representation of the solution of

equations or systems, also was considered the issue of depicting trajectories phase, phase of portraits and fields of directions in the form of arrows.

Keywords: differential equation, system of differential equations, phase trajectories, phase portrait, direction field, Maple, Maple program commands, packages.

Сведения об авторе:

Гуломнабиев Сардор Гуломайдорович, кандидат физико-математических наук, заведующий кафедрой высшей математики и информатики. Политехнический институт Таджикского технического университета имени М. Осими. Адрес: 735700. Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. Ленина, 226. Телефон: (+992) 938-47-90-40. E-mail: sardor1967@list.ru.

About author:

Gulomnabiev Sardor Gulomnadarovich – Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Head of the Department of Higher Mathematics and Computer sciences of Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after M. Osimi. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, str. Lenin, 226. Phone: (+992) 938-47-90-40. E-mail: sardor1967@list.ru

МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТИ ДАРСИ ҲАМГИРОИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОИ

Дадобоева М.С., Лутфуллои С.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Рақобатпазирии ҷомеаи муосир, ки ба рушди он иттилооткунонӣ низ таъсири назаррас мерасонад, бо якҷанд нишонаҳо тавсиф мешавад. Иттилооткунонӣ ва зарурати пешрафт дар бисёр самтҳои илмӣ, ки қисми зиёди онҳо ба фанҳои табиӣ-риёзӣ вобастаанд, яке аз ин нишонаҳост.

Вобаста ба ин, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 15 апрели соли 2021 зимни суханронӣ дар ҷаласаи якуми Шӯрои илм, маориф ва инноватсияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карданд, ки: “Ҳукумати Тоҷикистон барои пешрафти фаъолияти инноватсионӣ дар мамлакат, ташаккули низоми самараноки инноватсионӣ, ки ба баланд бардоштани сатҳи технологӣ ва рақобатнокии истеҳсолот, ба бозори дохиливу хориҷӣ баровардани маҳсулоти инноватсионӣ, истеҳсоли молҳои ивазкунандаи воридот, суръатбахшии рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ва расидан ба ҳадафҳои стратегии миллии мусоидат менамояд, заминаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодиро фароҳам овардааст”.

Бо мақсади ислоҳи вазъ ва тақвият бахшидан ба нерӯи зеҳнии ҷомеаи солҳои 2020-2040 бистсолаи омӯзиши илмҳои табиӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф эълон гардид. Илова бар ин, дар соҳаи илму маориф қарорҳои дахлдори ҳукумати мамлакат ба тасвиб расида, Вазорати маориф ва илм вазифадор карда шуд, ки дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот стандарт, барнома ва нақшаҳои таълимиро таҷдиди назар карда, ба баланд бардоштани сатҳи сифати таълим диққати аввалиндараҷа диҳад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2020 дар суханронии худ бахшида ба Рӯзи дониш қайд карданд, ки: “Бинобар эълон гардидани солҳои омӯзиш ва рушди илмҳои табиӣ, дақиқ ва риёзӣ, мо тамоми сохторҳои илму маориф ва умуман, муассисаҳои иҷтимоиро вазифадор намудем, ки бо мақсади бунёди ояндаи дурахшон ба таълими илмҳои табииву риёзӣ зиёдтар тавачҷуҳ зоҳир намоянд ва мафкураи техникӣ насли наврасро қавӣ гардонанд. Шарти асосии амалӣ кардани ин ҳадаф беҳтар намудани сатҳи сифати таҳсилот, ҷорӣ кардани усулҳои нави таълим ва самаранок истифода намудани соатҳои дарсӣ дар муассисаҳои таълимӣ мебошад”. Инчунин, Пешвои миллат таъкид намуданд, ки: “Чустуҷӯ ва дарёфти роҳи усулҳои пешқадами муосири таълим, мустаҳкам намудан ва ба меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ гардонидани пояҳои моддиву техникӣ муассисаҳои таълимиву илмӣ, васеъ ҷорӣ кардани технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, ба роҳ мондани ихтисосҳои нави ба талаботи иқтисоди миллии ҷавобгӯӣ ва воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилот дар маркази тавачҷуҳи таҳсилоти олии касбии кишварамон қарор дорад”.

Тавре аз Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бармеояд, расидан ба ҳадафҳои дар назди қарордони соҳаи илм ва маорифи кишвар гузошташуда, тарбияи тавачҷуҳ ва донишхоро дар соҳаи фанҳои табиӣ-риёзӣ ҳанӯз аз мактаби миёна талаб мекунад. Барои таъмини пешрафт дар ин соҳа на танҳо инфрасохтори дахлдори таълимӣ, балки кадрҳои омодашуда ва салоҳиятнокии омӯзгорӣ низ лозиманд, ки ба таври зарурӣ сатҳи маълумотнокии табиатшиносии талабагонро ташаккул дода тавонанд.

Аз мушоҳидаҳои бисёрсолаи рушди низоми таҳсилот чунин хулоса ҳосил мешавад, ки инсоният дар ҳар як марҳилаи нави рушди худ нақшаҳои нави концептуалӣ ва моделу усулхоро (ки онҳоро парадигмаҳо ҳам меноманд) барои низомҳои таҳсилоти худ меҷӯяд. Дар марҳилаи ҳозира усули ҳамгироии таълим ба сифати парадигмаи асосии концепсияи таҳсилот

қабул шуд. Аз рӯи инсоф бояд гуфт, ки дар намуди муосир ин усул концепсияҳои таҳаввулотии концепсияҳои кӯҳна дар бораи алоқаҳои байнифаннӣ дар бар мегирад. Аммо рушди технологияҳои нави иттилоотӣ коммуникатсионӣ, компютерӣ, мултимедӣ ва дигар технологияҳои таълим нигоҳи нав ба концепсияҳои кӯҳна ва ба онҳо додани намуди муосирӣ дидактикӣ имконпазир гардонд.

Махсусан ин усул дар партави тамоюлҳо дар методикаи таълим аҳамият касб кард ва ин аз он далолат медиҳад, ки истифодаи ҳамаи технологияҳои таълимӣ бояд ба инкишофи умумии шахсият ва бо салоҳиятҳои зарурӣ барои фаъолияти касбии минбаъда таъмин кардани ӯ равона шуда бошад.

Маҳз бо таъсири ҳамин концепсия ташаккул ва рушди низоми омодагии мутахассисони оянда дар мактабҳои олии сураат мегирад. Махсусан дар бораи кормандони ояндаи педагогӣ суҳан меравад, ки онҳо дар доираи фаъолияти касбии худ бояд бо наврасон кор карда, ба онҳо дониш омӯзонанд ва муҳаббати онҳоро ба фанҳои табиӣ-риёзӣ бедор кунанд.

Азбаски мавқеи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва компютерӣ дар ҷаҳони муосир устувор гашта, ҷараёни рақамикунонии ҷомеа аҳамияти глобалӣ мегирад, нақши фанни “информатика” дар соҳаи маориф ҳамасола беш аз пеш муҳимтар мешавад. Дар доираи ин фан хонандагон бо салоҳиятҳои таъмин мегарданд, ки ба онҳо барои зиндагӣ дар асри иттилоот ва компютер заруранд. Аксарияти технологияҳо ва усулҳои муосирӣ таълим низ ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ГИК), мошинҳои электронии ҳисоббарор (МЭХ) ва мултимедиа вобастаанд. Технологияҳои таълими ҳамгиро низ истисно нестанд.

Накшро, ки дар даҳсолаи наздик роҳбарияти кишвар барои фанҳои табиӣ-риёзӣ муайян намудааст, зарурати таълими онҳо дар асоси технологияҳои навтарини педагогӣ аллақай дар сатҳи мактаби миёна мавқеи махсусро ишғол мекунад.

Дар қатори васеи технологияҳои педагогӣ, ки дар ҷараёни таълим пайваستا истифода бурда мешаванд, аз ҷумла технологияҳои таълими проблемавӣ, технологияҳои ҳифзи саломатӣ, фаъолияти лоиҳавию таҳқиқотӣ, технологияҳои бозӣ, технологияҳои тестӣ ва ғ., технологияҳои таълими ҳамгиро ҷои махсусро ишғол мекунанд.

Вобаста ба ин олимони шинохтаи тоҷик М.Нуъмонов андеша дорад, ки “Рушди босуръати илму техника ва технология аз инсонии имрӯза талаб мекунад, ки фаъолияти маърифатӣ, иҷтимоӣ ва касбияшро ба талаботи замони нав мутобик созад. Дар замони имрӯза интиқол додани донишҳои кӯҳна самара намедиҳад. Аз ин лиҳоз, таълим бояд малака ва маҳоратҳоеро дар хонанда ташаккул диҳад, ки ӯ тартиби фаъолият, ҷамъоварии маълумоти зарурӣ барои ҳалли масъалаҳо мустақилона анҷом дода, мукоиса, таҳлили ақида ва ахбор, арзёбии раванди иҷроиши фаъолият, муайян кардани ғалатҳо ва ислоҳи онҳо, ба роҳ мондани муоширати созанда бо иштирокчиёни дигари равандҳо ба нақша гирад ва татбиқ карда тавонад. Ин талабот моро водор месозад, ки ҳангоми таълими асосҳои бунёдии фан дар хонандаҳо на танҳо салоҳиятҳои фанӣ, инчунин салоҳиятҳои дигареро, ки ҳангоми пеш бурдани фаъолияти касбӣ дар оянда дар зиндагӣ ва фаъолият зарур мешаванд, инкишоф диҳем. Онҳоро салоҳиятҳои умумифанӣ (иҷтимоӣ, метакогнитивӣ, коммуникативӣ) меғунд, ки дар баробари салоҳиятҳои (дониш, малака ва мсаҳорат) фанӣ дар раванди таълим ташаккул дода мешаванд”**Ошибки! Источник ссылки не найден.**

Мафҳуми “ҳамгирӣ” дар шакли “интеграция” аз рӯи каллимаи латинии “enteger” гирифта шуда, дар тарҷума ҷараён ё амали “пурра”, “якҷаҳат”, “мукамал”-ро мефаҳмонад, ки дар натиҷаи он якҷаҳатӣ; муттаҳидшавӣ, пайваस्तшавӣ ва барқароршавии ягонагӣ рӯи медиҳад. Ҳамин тавр, мувофиқи мафҳуми фалсафии ҳамгирӣ, мо бо қадом як муттаҳидӣ дар ягонагии қисмҳо ва таркибҳои пештар парокандаи система саруқор дорем, ки ба вобастагии байниҳамдигарӣ ва ҳамдигартакмилдиҳии қисмҳову таркибҳои зикршуда асос ёфтааст.

Баъди баланд бардоштани сатҳи умумии саводнокии аҳоли, усулҳои ҳамгирӣ таълим аз нав аҳамият касб карданд.

Идеяҳои усули ҳамгирӣ таълим аз мадди назари олимону мутафаккирони шарқи мусалмонӣ низ дур намонданд.

Абӯнасор Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Тархон ибни Узлоғ ал Форобӣ ат-Туркӣ (мухтасар Ал - Форобӣ). Таълими ҳамгиро дар асарҳои ӯ дар шакли назарияи педагогии муттаҳидии тарбияи ахлоқӣ, зеҳнӣ, ҷисмонӣ, эстетикӣ ва меҳнат баён мешавад. Ҳамин тавр, файласуф идеяи умумиинсонӣ ташаккули шахсияти ҳаматарафаи инкишофёфтаре идома медиҳад. Дар тасаввуроти Ал - Форобӣ донише арзишманд аст, ки дар ҳикмати таҳқиқи амалӣ, таҷриба ва исботи мантиқӣ асос ёфтааст. Он дар ҳамгирӣ усулҳои таълиму тарбия: мувоҳида, мунозира, машғулият, эътиқод, ҷустуҷӯи мустақилонаи ҳақиқат, муносибати танқидона ба предмети даркшаванда инъикос меёбад. Ал - Форобӣ мазмуни таҳсилро аз як тараф дар фароғии маҷмуи илмҳо меид, яъне он хусусияти энциклопедӣ дорад, аз тарафи дигар, бояд самти дуруст дошта бошад.

Таълими ҳамгиро аз нуқтаи назари Абурайҳон Муҳаммад ибни Аҳмад ал Берунӣ дар синтези объективӣ ҳолисона, мушоҳида, таҷриба ва омӯзиши осори хатӣ шифоҳӣ, муносибати танқидона ба маълумотҳои гирифташуда, мукоисаи онҳо бо мақсади ёфтани

ҳақиқат, чамъбасти мантикии далелҳо ба хулосабарорӣ ва хулосабарорӣ ба назария асос ёфта буд. Мувофиқи таълимоти Ал Берунӣ, таълимгиранда бояд на танҳо хазинаи муттаҳидаи донишҳои илмӣ дошта бошад, балки ин донишҳоро мустақилона пайдо карда тавонад, ки ин бо ёрии амалҳои фикрӣ ба даст меояд. Файласуф ва олим зарурати дар амал татбиқ намудани назарияро махсус таъкид мекунад [1:4].

Мутафаккири бузурги Осиёи Миёна Абӯалӣ ибни Сино усули ҳамгиروي таълимро ҳамчун муттаҳидии таълими зеҳнӣ, солимгардонии ҷисмонӣ, тарбияи эстетикӣ, тарбияи ахлоқӣ ва хунаромӯзӣ баррасӣ мекунад **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

Дар асри XXI - дар давраи пешрафти иттилоотӣ ва сатҳи беназири чамъоварӣ ва истифодаи иттилоот ба ҳам воридшавии маълумотҳо аз соҳаҳои гуногун рӯй медиҳад. Бисёр вақт талаба ин алоқаи байниҳамдигариро дида наметавонад, ки бе он дар шароитҳои ҳозира моҳияти бисёр падидаҳои табиат, инчунин донишҳои илмиро фаҳмидан ва сарфаҳм рафтани душвор аст.

Е.В. Криволапова дар асоси таҷрибаи амалии педагогии худ вазифаи педагогика ва дидактикаи муосирро дар муттаҳидии донишҳои асосӣ оид ба ҳар як фанни омӯхташаванда дар яклухтии васеи тасвири ҷаҳон дар идроки таълимгиранда мешуморад. Ин дар натиҷа бояд тасаввуроти ягонаи таълимгирандаро дар бораи табиат, чамъият ва мавқеи худ дар онҳо ташаккул диҳад **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

Бинобар гуфтаҳои боло, дар илми дидактика мафҳуми машғулиятҳои ҳамгиро ё падидаи ҳамгироӣ пайдо мешавад.

И.Д. Зверева ва В.Н. Максимова, инчунин теъдоде аз муҳаққиқони дигар дар асарҳои худ ҳамгироиро ҳамчун натиҷаи ҷараёни ташкили вобастагии ҷудонашаванда, ягона ва яклухт муайян намудаанд, ки мувофиқи фаҳмиши классикии ин истилоҳ, ки дар боло пешниҳод шуд, ба назар мерасад. Вобаста ба истифодаи он дар ҷараёни таълим муҳаққиқони зикршуда меғӯянд, ки дар доираи он ҳамгироӣ тавассути муттаҳидӣ дар як дарси синтезшаванда, фасл, мавзӯ ё машғулияти таълимии унсурҳои фанҳои гуногуни таълимӣ пайдо мешавад. Дар баробари ин, муттаҳидшавии зиёди мафҳумҳо ва усулҳои илмӣ аз фанҳои гуногун ба мафҳумҳои умумии илмӣ ва усулҳои идрок ба назар мерасад **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

А.Я. Данилок мафҳуми ҳамгироиро аз нуктаи назари методологӣ баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки “ҳамгироӣ” дар педагогикаи муосир дар бораи усули ташкили ҷараёни дидактикӣ маълумот медиҳад **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

Яке аз ҷанбаҳои асосии усули ҳамгироӣ таълим дар дидактикаи муосир фаҳмидани алоқаҳои байнифанӣ аст, ки он ба сифати шартӣ дидактикии баланд бардоштани самаранокии ҷараёни таълим дар доираи усули баррасишаванда ба назар мерасад.

Асоси падидаи алоқаҳои байнифаннӣ фаҳмидани ин далел ташкил медиҳад, ки амалан ҳамаи соҳаҳо дар илми муосир ба ҳам вобастагии зич доранд. Бинобар ин, аксарияти муҳаққиқон қайд мекунад, ки фанҳои таълимӣ аз ҳам ҷудо буда наметавонанд.

Муҳаққиқон А.А. Ҳасанов, К.З. Маматкаримов ва дигарон алоқаҳои байнифаннӣ ба сифати шартӣ дидактикӣ ва ҳамчун воситаи азхудкунии пурра ва ҳаматарафаи илм дар ҷараёни таълим баррасӣ мекунад. Дар баробари ин, онҳо ба донишомӯзии амиқ, ташаккули мафҳумҳои илмӣ, тақмили ҷараёни таълиму тарбия, ташкили мутобиқи он ва ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ мусоидат менамоянд. Ба ғайр аз ин, онҳо ба баланд бардоштани сатҳи илмӣ донишҳои таълимгирандагон, инкишофи фикрронии мантиқӣ ва қобилиятҳои эҷодии онҳо мусоидат мекунад. Татбиқи алоқаҳои байнифаннӣ такроршавиро дар омӯзиши мавод баргараф карда, вақтро сарфа менамояд ва барои ташаккули маҳорату малақаҳои таълимгирандагон шароитҳои мусоидро фароҳам меорад **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

Муҳаққиқон дар бораи истифодаи усули ҳамгиро нисбат ба машғулиятҳо дар муассисаи таълимӣ сухан ронда, аз зарурати ташкили дақиқи ҷунин машғулиятҳо хабар медиҳанд. Бинобар ин, онҳо салоҳиятҳои дахлдорро, ки ҳам хонандагон ва ҳам муаллимон бояд дошта бошанд, баррасӣ мекунад. Маҳз бо доштани ҷунин салоҳиятҳо ба муваффақияти дарсҳои ҳамгиро риштаи умед бастан мумкин аст.

Тавре Т.В. Гусейнова менависад, маҳз принсипи таълими ҳамгиро ҳамчун принсипи асосӣ дар бисёр фанҳо мутахассисони методика ва дидактикаи соҳаи маорифи Тоҷикистонро ба андеша дар бораи тақвияти самти амалии таълим овард. Маҳз ба ҳамин сабаб дар аксар барномаҳои таълимӣ (аз ҷумла барномаи мактаби миёна) аз соли 2008 мафҳуми “салоҳият” ҷорӣ карда шуд **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

Сатҳи баланди ихтисоси муаллим тартиб додани мавзӯҳо, лоиҳаҳо ва дарсҳои ҳамгироро талаб мекунад. Дар ин ҳолат аз таълимдиҳанда тақозо карда мешавад, ки муносибати эҷодкорона, хуб донистани маводи ҳамаи фанҳои дар дарс ҳамгирошаванда ва ҳангоми таҳияи маводи таълимию дидактикӣ ташаббускорӣ ва қордонӣ нишон диҳад, инчунин технологияҳои нави таълимро хуб донанд **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

Ҳамин тавр, яқчанд тавсифҳои муайян шуданд, ки муаллим онҳоро барои баҳодихии имкониятҳои худ ҳангоми банақшагирии гузарондани дарсҳои ҳамгироӣ фанҳои табиӣ-риёзӣ бояд аз худ кунад:

- дониستاني мазмуни фанни худ мувофиқи ихтисос;
- дониستاني фанни ҳамгирошаванда;
- маҳорати ташкили муҳити ягонаи таълим аз рӯи фанҳои ҳамгирошаванда;
- алоқаи психологӣ бо муаллиме, ки дарси ҳамгиро якҷоя бо ӯ гузаронда мешавад;
- дониستاني технологияҳои нави таълим **Ошибки! Источник ссылки не найден..**

Ҳамин тавр, сатҳи баланди ихтисос ва омодагӣ дар ҳолате талаб карда мешавад, ки агар ташкил ва гузарондани дарси ҳамгиро ба зиммаи як муаллим гузошта шавад. Дар ин ҳолат, агар ин муаллим аз фанҳои дар дарс ҳамгирошаванда омодагии “сатҳи баланди ихтисос - сатҳи ибтидоии ихтисос” дошта бошад, мувофиқи мақсад аст. Яъне, ӯ бояд яке аз фанҳоро дар сатҳи ихтисоси асосӣ (сатҳи баланди ихтисос) ва фанҳои донанд. Ин барои интихоби касбӣ ва дурусти маводи дарсӣ, баҳисобгирии вақти дарсгузарӣ ва баҳодихӣ ба лаёқати таълимгирандагон зарур аст.

Адабиёт

1. Аминов, Т.М. Педагогическая теория «Аристотеля Востока» аль-Фараби / Т.М. Аминов, Л.Я. Аминова // Мир педагогики и психологии: международный научно-практический журнал. - 2020. - № 04(45). [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://scipress.ru/pedagogy/articles/pedagogicheskaya-teoriya-aristotelya-vostoka-al-farabi.html>.
2. Баринаова, Е.А. Метапредметный подход в образовании и метапредметные навыки / Е.А. Баринаова // Обучение и воспитание: методики и практика. - 2013. - № 8. - с. 9-14.
3. Гусейнова, Т.В. Об организации образовательной деятельности в институте повышения квалификации Российско-Таджикского (славянского) университета / Т.В. Гусейнова // Опыт и перспективы обучения иностранным языкам в евразийском образовательном пространстве. - 2019. - №4. - с. 104 - 120.
4. Данилюк, А.Я. Теоретико-методологические основы проектирования интегральных гуманитарных образовательных пространств: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Данилюк Александр Ярославович. - Ростов н./Д., 2001. - 45 с.
5. Криволапова, Е.В. Интегрированный урок как одна из форм нестандартного урока / Е.В. Криволапова // Инновационные педагогические технологии: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Казань, май 2015 г.). - Казань: Бук, 2015. - с. 113-115.
6. Мухитдинова, Ф.А. Проблемы воспитания и образования в трудах восточных мыслителей / Ф.А. Мухитдинова // Novainfo.Ru. - 2014. - №22-1. - с. 101 - 107. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://novainfo.ru/archive/?number=22&volume=1>.
7. Максимова, В.Н. Межпредметные связи и совершенствование процесса обучения / В.Н. Максимова. - М.: Просвещение, 1984. - 192 с.
8. Нуъмонов, М. Дарси муосири математикаи мактабӣ/ М. Нуъмонов // Дастури таълимӣ - методӣ. Нашриёти «Сифат». Душанбе - 2017, - 296 с
9. Хасанов, А.А. Межпредметные связи как дидактическое условие повышения эффективности учебного процесса / А.А. Хасанов, К.З. Маматкаримов // Молодой ученый. - 2016. - № 20 (124). - с. 738-741.
10. Шарипов, Ф.Ф. Теоретическая модель формирования алгоритмического мышления студентов вузов в процессе обучения объектно-ориентированному программированию / Ф.Ф. Шарипов, С.И. Мараджабов // Балтийский гуманитарный журнал. - 2017. - Т.6 №3 (20). - С. 313 - 316.

СУТЬ И СВОЙСТВА ИНТЕГРИРОВАННОГО УРОКА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Как известно, интегрированное обучение положительно влияет на развитие самостоятельности, познавательной активности и интересов учащихся. Содержание уроков, обучающая деятельность учителя обращены к личности ученика, поэтому способствуют всестороннему развитию способностей и активизации мыслительных процессов у учащихся.

Такой вид урока позволяет учителю начальных классов сократить сроки изучения отдельных тем, ликвидировать дублирование материала по разным предметам, уделить больше внимания, которые учитель выделяет в данный момент обучения, например развитие речи, мышления, творческого потенциала и др. Эти уроки снимают утомляемость и перенапряжение учащихся за счёт переключения с одного вида деятельности на другой.

Для учителей начальных классов интегрированное обучение считается системой, которая объединяет, соединяет знания по отдельным предметам в единое целое, на основе чего формируется у детей целостное восприятие мира. С помощью данных уроков учителю очень важно сформировать у детей начальной школы целостную картину мира, также при изучении общей темы необходимо показать, как с помощью слова, звука, линии, цвета можно раскрыть один и тот же образ окружающего нас мира или наше состояние. В таких случаях отдельные знания, полученные на уроках, будут складываться в одну большую “картинку – представление”, способствующую созданию истинной системы знаний и правильному миропониманию.

Следует выделить возможные сочетания таких предметов, как чтение – русский язык, чтение – природоведение, чтение – изобразительное искусство, чтение – природоведение – изобразительное искусство, русский язык – чтение – изобразительное искусство, чтение – природоведение – труд, русский язык – природоведение – изобразительное искусство.

Ключевые слова: пути интегрированного обучения, дидактика, педагогика, психология, интеграция, обучение и воспитание, межпредметные связи.

THE ESSENCE AND PROPERTIES OF AN INTEGRATED LESSON FOR JUNIOR SCHOOLCHILDRE

As is known, integrated learning has a positive effect on the development of independence, cognitive activity and interests of students. The content of the lessons and the teaching activities of the teacher are addressed to the student's personality, therefore they contribute to the comprehensive development of abilities and the activation of thought processes in students.

This type of lesson allows a primary school teacher to reduce the time spent studying individual topics, eliminate duplication of material in different subjects, and pay more attention to what the teacher pays at a given moment in teaching, for example, the development of speech, thinking, creativity, etc. These lessons relieve fatigue and overstrain of students by switching from one type of activity to another.

For primary school teachers, integrated learning is considered a system that combines and combines knowledge in individual subjects into a single whole, on the basis of which a holistic perception of the world is formed in children. With the help of these lessons, it is very important for the teacher to form a holistic picture of the world in primary school children; also, when studying a general topic, it is necessary to show how with the help of a word, sound, line, color, one and the same image of the world around us or our state can be revealed. In such cases, individual knowledge acquired in the lessons will be combined into one large "picture-representation", contributing to the creation of a true system of knowledge and a correct understanding of the world.

It is necessary to highlight possible combinations of such subjects as reading - Russian language, reading - natural history, reading - fine arts, reading - natural history - fine arts, Russian language - reading - fine arts, reading - natural history - work, Russian language - natural history - fine arts .

Key words: ways of integrated learning, didactics, pedagogy, psychology, integration, training and education, interdisciplinary connections.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Дадобоева Мадина-номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, декани факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Лутфуллои Саъдулло-унвонҷӯи кафедраи технологияи информатсионӣ-коммуникатсионии факултети математикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Сведения об авторах:

Дадобоева Мадина – кандидат педагогических наук, доцент, декан психологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни

Лутфуллои Садулло – ассистент кафедры информационных и коммуникационных технологий математического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни

About the authors:

Madina Dadoboeva – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini

Lutfulloi Sadullo – assistant at the Department of Information and Communication Technologies, Faculty of Mathematics, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini

ВАЗӢИ ҲОЗИРАИ ТАДҚИҚИ ОИЛА ҲАМЧУН ОМИЛИ
АСОСИИ ТАРБИЯИ НАВРАСОН*Бободҷонова Н. Д.**Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Фафуров*

Муаммои оила, тарбияи оилавии наврасон дар мувофиқа бо арзишҳои қабулшудаи маънавӣ дар марҳилаи тағйирёбии тартиботи иҷтимоӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мақоми махсусро пайдо менамояд. Оила ҳамчун умумияти устувори иҷтимоӣ омили муҳими ташаккули шахсият ба ҳисоб меравад. Оила ниҳоди муҳими тарбиявӣ, сарчашмаи интиқоли таҷрибаи иҷтимоии аз насл ба насл гузаранда, ба ҳисоб меравад. Маҳз оила дар синну соли томақтабӣ ва мактабӣ дар иҷтимоишавии фарзанд нақши муҳим мебозад. Пойдевори шахсият маҳз дар оила гузошта мешавад. Аввалин тасаввурот, мафҳумҳо, малакаву маҳорат, муносибат ба одамон, меъёрҳои маънавии рафтор, ҳиссиёт дар оила ташаккул меёбанд. М.Г. Блинова чунин таъкид намудааст: “Оилаи муосир фаъолияти ҳаётии худро дар шароити сустшавии бунёди маънавии ҷамъият, аз даст додан ва талафоти арзишҳои мустаҳкамӣ муносибатҳои оилавӣ ташкил шуда истодааст. Дар натиҷаи он шумораи ҷудошавӣ ва талоқ афзуда, ҷавонон ба ташкили оилаи худ хоҳиш надоранд, шумораи фарзандони ғайриникоҳӣ зиёд шуда истодааст ва ғайра” [1, с.39]. Дар ҳақиқат, шумораи оилаҳои нопурра ва муаммодор сол аз сол зиёд шуда истодааст.

Соҳаи оилавӣ сарчашмаи пуриктидор ва тавоно ҳисобида шуда, рушди равонӣ ва инкишофи инсон ҳамчун шахсият маҳз дар ҳамин институт муайян карда мешавад. Навъи муосири оила дар заминаи ҳолати воқеии инкишоф ва таҳаввулоти ҷамъияти инсонӣ ташаккул ва рушд меёбад. Омӯзиши институти оила, нуфуз ва вазифаҳои он яке аз муаммоҳои муҳими замони имрӯза ба шумор меравад, зеро ки он таҳкурсии асосии ҷамъият буда, аз рӯи меъёрҳои муайян ва принсипҳои умумӣ фаъолият менамояд, дар худ ваҳдати тамоми арзишҳои ҷомеа, ба мисли иҷтимоӣ-иқтисодӣ, маънавӣ ва фарҳангиро таҷассум менамояд.

Оила ҳамчун институти ҷамъиятӣ иҷтимоишавии инсонро дар тамоми ҷанбаҳои фаъолияти инсонӣ амалӣ намуда, ба насли ҷавон фарҳанги ҷомеаро интиқол менамояд. Дар ҷиҳати равонӣ-фалсафӣ «иҷтимоишавӣ раванде ба ҳисоб меравад, ки тавассути он фард дониш, маҳорату малакаи иҷтимоӣ ва ҳиссиёти иҷтимоиро комёб мегардад, ба ӯ имконияти ҳамгироиро дар ҷамъият муҳайё месозад” [2, с.283]. Дар ҳақиқат, маҳз иҷтимоишавии шахс имкон медиҳад, ки маърифат, ҷаҳонбинӣ, фарҳанги миллӣ, арзишҳои миллӣ, худшиносӣ ва таҳаммулпазирӣ, масъулият ва эҳтироми шахсӣ ташаккул ёбад ва дар заминаи меъёрҳои зикршуда наврас мақому манзалати худро дар ҷомеа муайян намуда, ҳислати мустаҳкамро пайдо менамояд.

Муаммоҳои оилаҳои носоз ҳамчун маҷмӯи сабабҳои ҳислати мухталифдошта баромад намуда, бо вайроншавии иҷроиши вазифаҳои тарбиявӣ ва шаклдигаркунии шахсияти наврас иртибот дорад. Якчанд намуди оилаҳои носозро мавриди таҳлил қарор медиҳем:

- оилаи як фарзанд дошта, метавонад фарзанди эрқаро бо талаботҳои афзуншаванда тарбия намуда, ба воя расонад, ки дар аксари ҳолат натиҷаи он ба имконнопазирии қаноатмандии онҳо ва муносибатҳои низоғӣ бо ҷамъият оварда мерасонад; ӯ ба инсонии танҳо, бо маҷмӯи камқимматӣ, сустӣ, нисбати худ нобовар, бемуваффақиятӣ ва нозпарварда табдил меёбад [3, с.30]. И.В.Демидова низ ба чунин ақида мебошад, ки «дар оилаи як фарзанд дошта дар маркази диққати волидайн қарор гирифта, наврас онҳоро идора мекунад, падару модар тамоми хоҳиши ӯро иҷро менамоянд. Тарсу бими мунтазам барои фарзанд, нигоҳ доштан аз мушқилиҳо ва ғаму ташвиш ба ташаккули майлу рағбати худбиниву худпарастӣ дар наврас оварда мерасонад” [6, с.49]. Аммо ҳолати дигар низ мавҷуд аст. Агар бузургони оила ба таълиму тарбияи якфарзанд аҳамияти ҷиддӣ диҳанд, ӯро дар рӯҳияи меҳнатдӯстӣ, инсондӯстӣ, эҳтироми калонсолон, омӯзиши касбу ҳунар, технологияи компютерӣ, илму дониш, ҷаҳонбинии нек, маърифати созанда равона созанд, аз ӯ шахсияти комил ба воя мерасад ва дар ҷомеа мавқеи худро ба таври мустаҳкам муайян менамояд.

- Оилаи бисёрфарзанд, ки онҳо ҷиҳатҳои мусбиро доранд. Дар он фарзандон дар рӯҳияи меҳнатдӯстӣ, иззату эҳтироми ҳамдигар, ҳамдигарфаҳмӣ ва амсоли инҳо ба воя мерасанд. Таъкид

кардан бамаврид аст, ки дар оилаҳои серфарзанд иқтидори бузурги тарбиявӣ вучуд дорад, ки дар сохтори синнусолии оила инъикос гардидааст. Волидайн дар тарбияи фарзандон таҷриба пайдо мекунанд, оилаи бузург иштироқи ҳамаи аъзои оиларо дар ғайрияти меҳнатӣ ва тақсимоли меҳнат тақозо менамояд. Вазъияти маънавии оилаҳои серфарзанд ба ташаккули сифатҳои маънавист, ба мисли ҳамдардӣ, ёрии ҳамдигарӣ, ғамхорӣ, хайрхоҳӣ, хусни тавачҷӯх мусоидат менамояд. Аз ин ҷо, дар оилаҳои серфарзанд анъана ва расму оинҳои муайян мавҷуданд, ки ба волидайн барои дуруст ташкил намудани тарзи зиндагонӣ мадад расониданд. Нуктаҳои баёншуда ба ҳар як фарзанд баҳри азхудкунии таҷрибаи маънавии амалияи ҳаёти, эҷодиёт, зиракӣ ва ҷаққонӣ мусоидат менамояд. Дар давраи наврасӣ оилаҳои серфарзанд дар ташаккули шахсияти наврас аҳамияти махсус медиҳанд.

Лекин аз сабаби он ки падару модар мунтазам бо дарёфти маблағ бо меҳнат ва қору ғайрияти машғул ҳастанд, беназоратии фарзандон ба назар мерасад. Аз ин ҷо, таълиму тарбияи наврасон қоста гардида, аз онҳо шахсони нокомил ба воя мерасад. Дар ин ҷо М.Г.Блинова чунин қайд намудааст: «Имрӯз падару модарон дар назди интиҳоби ду чиз меистанд: яке тарбияи фарзандон, дигаре дарёфти маблағ барои зиндагӣ. Бо назардошти вазъияти объективӣ афзалият бештар ба ҳалли вазифаи дуум дода мешавад».[5, с.39] Дар ин ҳолат таъсири муҳити атроф, дӯстони ҳархела ва ғараздошта афзун гардида, наврасон таҳкурсии нодурусти рушди шахсияти худро пайдо мекунанд.

Оилаи аз ҷиҳати моддӣ дар дараҷаи паст қарордошта ва ё камбағал (аз сабаби мухталиф-бекорӣ, маоши паст, майзадагӣ, зиндагии худро ба пеш бурда наметавонад) ба он оварда мерасонад, ки ин гуна оилаҳо фарзандони худро аз ҷиҳати моддӣ ва маънавий қаноатманд карда наметавонанд.

Оилаи нопурра аз сабаби норасоии таъсири моддӣ, меҳри модарӣ ва ё падарӣ тарбияи писарон ва духтарон яқтарфа ва нокомил мегардад.

Оилаи фарзандони «озод» дошта (ба маънои он ки аз никоҳи пешинаи яке аз тарафҳо ва ё ҳар ду тараф фарзанд доранд) муносибати нофаҳмӣ, номехрубонӣ ва душманиро дар байни наврасон ба вучуд меорад.

Оилае, ки байни аъзоёни он муносибати вайрон, ҷанҷоли мавҷуд аст. Бо бузург шудани наврасон он ба муаммои бештар табдил меёбад[7, с.31]. Дар воқеъ, агар падару модар ҷаҳонбинӣ ва маърифати маҳдуд, фарҳанги паст дошта бошанд, аз сабаби ночиз ҷанҷоли оилавӣ барпо намоянд, наврасон дар чунин оилаҳо аз ҷиҳати равонӣ вайрон ва нодуруст ташаккул меёбанд. Ноқаноатмандӣ, беэҳтиромӣ, беандешагӣ, бемаърифатии волидайн акси худро дар тарбияи фарзандон мегузорад ва онҳо низ бо дигарон дағалона муносибат намуда, бадрафтор мегарданд. Дар ин ҳолат, наврасон худро бештар дар ихотаи гурӯҳҳои ғайрирасмӣ волегузорад ва ба роҳи ноҳалаф ва бад рафташ мумкин аст.

Оилаҳое, ки бо фарзандон муносибати дағалона ва бераҳмона доранд, онҳоро дашном медиҳанд, нисбати онҳо зӯрвариро бештар истифода мекунанд хусусияти ба худ хос доранд. Аз сабаби асабонияти волидайн, вазъияти пасти моддӣ, доштани рӯҳи носолим, дараҷаи баланди ноқаноатмандӣ нисбати фарзандон, ситамгарӣ ва золимии падар ё падарандар ва ё модарандар, талаботи аз ҳад зиёд нисбати наврасон, мондашавӣ ва рӯҳафтадагии волидайн муносибати бад нисбати фарзандон ҷой дорад. Муносибати бераҳмона ва сангдилонаи волидайн ба бетараҳҳумӣ ва золимии фарзандон замина мегузорад.

Ҳамин тавр, майдони фароҳи амалишавии муаммоҳои иҷтимоии оилаҳо таҳлили ҷиддии илмиро тақозо дорад. «Оила имрӯз ҳамчун низомӣ мустақили аз давлат кам вобастагӣ дошта ва ба ҳар гуна даъватҳои замони ҳозира мутобиқшаванда, баромад менамояд»- қайд кардааст И.В.Демидова[6, с.47]. Пас аз барҳамхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ институти оила қоста гардида, арзишҳо ва тарбияи оилавӣ дар иртибот бо гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ дигаргун шудааст. Муаммоҳои оилавӣ зиёд гардида, он таҷдиди нигоҳ ва назари илмиро нисбати ин ниҳоди иҷтимоӣ тақозо дорад.

Дар замони ҳозира оилаи тоҷик дар худ муаммоҳои аз рӯи миқёс-давлатӣ ва аз рӯи ҳислат-иҷтимоӣ ва иқтисодиро таҷассум ва ифода менамояд. Дигаргунӣ ва ивазшавии симо ва сохти ҷамъиятӣ дар замони ҳозира дар худ як қатор дигаргунӣҳоро ба ҳаёти иҷтимоӣ, моддӣ ва маънавии одамон тақозо дорад. Тағйироти зикршуда бо афзуншавии табиӣ микдори аҳоли, бӯҳрони иқтисодӣ, бекорӣ ва пандемия (COVID-19) вобастагӣ ва иртибот дошта, ба пастшавии муносибати

инсонӣ, тағйирёбии нигоҳ ва ҷаҳонбинии ахлоқӣ дар оила, нақши тарбияи оилавӣ дар ташаккули шахсият, ҳис намудани масъулият нисбати тақдири фарзандон оварда мерасонад.

Имрӯзо мафҳуми «оилаи ба гурӯҳи хавф тааллуқдошта» нуфузи хосаро ҳамчун яке аз категорияҳои низоми ҳифзи иҷтимоӣ, хизматрасонии иҷтимоӣ, дастгирии иҷтимоӣ, назарияи амнияти иҷтимоӣ, сиёсати оилавӣ ва иҷтимоӣ, пешгирии бекасӣ ва ятимии иҷтимоӣ баромад менамояд»[9, с.34] -таъкид намуданд Рыбак Е.В., Слептцова Н.Г., Федулова А.Б., Тсихончик Н.В. Ин ҳамон категорияи оилаҳо ба шумор меравад, ки бо назардошти вазъияти муайян ба таъсири берунаи манфӣ ва ҷузъиёти мутобиқнашавандаи он аз ҷониби ҷамъият гирифта шудааст, ки сабаби қачрафтории наврасон мегардад.

«Ба гурӯҳи хавф дошта, оилаҳои ворид мешаванд, ки дар онҳо дуршавӣ аз меъёрҳои иҷтимоӣ, рафторӣ, педагогӣ ва ғайра мавҷуд мебошад»-қайд намудааст Н.С.Басова [10, с.9-14]. Чунин оилаҳо наметавонанд вазифаи тарбияи фарзандони худро аз сабаби тезутундшавии муаммоҳои ҷамъиятӣ, муаммоҳои моддӣ, равонӣ, педагогӣ ва муаммоҳои дигар сари вақт ҳал намоянд.

Ҷамъияти имрӯза василаҳои самарабахши таъсиррасониро дар ташаккули муносибатҳои ҷамъиятӣ, ба ҷаҳони маънавии шахсият ва ба бойшавии мероси пурғановати халқ ба таври воқеӣ истифода менамояд. Васоити ахбори омма низ ҳамчун институти муҳими ҷомеа ба паҳншавии ҳамаҷониба ва мустақамшавии иқдомҳои дурнамои созанда мусоидат намуда, дар ташаккули шахсияти насли наврас таъсири амиқ мерасонад. «Дар замони ҳозира нақши муҳимро воситаи иртиботи – иттилооти ишғол менамояд, ки ба сифати иҷтимоикунандаи пуриктидор ва намунаи муайяни меъёри рафтор баромад менамояд»-таъкид намудааст Козирева И.Е.[10, с.58] Ғайр аз ин, васоити ахбори умум низ дар ташаккул ва рушди шахсият таъсири манфӣ мерасонад. «Технологияҳои муосири иттилоотӣ хислати фарогирандаро дорад, ба тамоми ғушаи ҷаҳон, ба ҳар як хона ва оила ворид мешавад, бо ҳамин роҳ тамоми одамонро дар як «майдони иттилоотӣ» муттаҳид месозад. Ахборот дар як лаҳза паҳн мегардад: одамони тамоми қитъаҳо доир ба кашфиётҳои бузург ва фоҷиаҳои калон қариб дар як вақт хабардор мегардад. Аммо дар қатори васеъшавии дониш аз нигоҳи мусбӣ афзуншавии ҷараёни иттилоотӣ дар худ хатарҳоро ба вуҷуд меорад... Маҳз оила дар навбати аввал дар пешоҳанги «худуди оташин» қарор мегирад»-қайд намудааст Крапивина Л.А.[11, с.63]

Инсон дар алоҳидагӣ зиста наметавонад, одамон дар муносибати ҳамдигарӣ қарор дошта, дар фаъолияти хеш баҳри ҳалли муаммоҳои ҷойдошта муттаҳид мегарданд. Аз ин лиҳоз, «институти асосии иҷтимоӣ, ки аз рӯи намунаи он ҷамъият бунёд мегардад, оила ба ҳисоб меравад. Ин «мактаби ҳаёти иҷтимоӣ» муҳити аввалин ва муҳими ташаккули шахсият буда, аз пойдории оила беҳбудии иҷтимоӣ-равонии ҳам инсон ва ҷамъият вобастагӣ дорад»-таъкид кардааст И.В.Демидова[13, с.49]. Дар ҳақиқат, маҳз оила ҳамчун ниҳоди мустақил ба ташаккули наврас таҳкурсии мустақам ба ҳисоб меравад.

«Назария ва амалияи ҳозираи иҷтимоӣ онро инъикос менамояд, ки ба «гурӯҳи хавфи иҷтимоӣ дошта» шумораи бештари оилаҳо шомил мешаванд. Ба омилҳои хавфи иҷтимоӣ инҳоро мутааллиқ намудан мумкин аст:

- омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ (сатҳи пасти моддии ҳаёти оилавӣ, шароити бад доштани манзили зист, бекорӣ ва волидайн);
- омилҳои иҷтимоӣ-демографӣ (мавҷуд набудани яке аз волидайн ё ҳар дуи онҳо, никоҳӣ тақрорӣ);
- омилҳои тиббӣ-санитарӣ (шароити зисти номусоид, беморӣ дурударози волидайн, мавҷудияти шахси маъҷуб дар оила);
- омилҳои равонӣ-педагогӣ (вайрон шудани муносибатҳои байнишахсӣ дар оила, ташаккул наёфтани тамоюлҳои арзишии аъзоёни оила, вазъияти пеш аз талоқкунӣ ва баъди ҷудошавии волидайн, нодорӣ педагогии волидайн, дурии байни падару модар ва фарзандон, нокифоягии муносибати ҳиссиётӣ эмотсионалӣ ва боварибахши волидайн ба наврасон, камбудӣ ва хатогиҳои тарбия ва ғ.);
- омилҳои ҷиноӣ (бераҳмии оилавӣ, тарзи зиндагии муфтхӯронаи волидайн, майзадагии волидайн ва ғ.)»[13, с.34-35].

Хамин тарик, дар оилаҳои дар боло зикршуда дуршавӣ аз меъёрҳои иҷтимоӣ вучуд дорад, ки дар натиҷа онро оилаи комил ва бомуваффақ ҳисобидан мумкин нест. Оилаҳои камбизоат; оилаҳои фирорӣ ва муҳочирони иҷборӣ; оилаҳои серфарзанд, ки дар таркибашон шахси маъҷуб дорад; оилаҳои, ки фарзанди аз ҷиҳати ақлӣ суст инкишофёфта дорад; оилаҳои нокомил, оилаҳои ҳарбиӣ; оилаҳои донишҷӯёни фарзанддошта ва амсоли инҳо ба гурӯҳи оилаҳои «хавфи иҷтимоӣ дошта» мутааллиқ мебошанд. Аз ин ҷо, оилаҳои ба гурӯҳи хавф тааллуқдошта як қатор муаммоҳоро фаро мегиранд. Чунин оилаҳо дар тарбия ва ташаккули шахсияти наврас таъсири манфӣ мерасонанд, дар раванди иҷтимоишавии наврас нақши харобкунандаро мебозанд, дар рафтори наврасон дуршавӣ аз меъёрҳои иҷтимоӣ ба назар расида, дар баъзе ҳолатҳо ҳуди волидайн фарзандони худро ба иҷрои рафтору кирдори ношоиста, номатлуб, ҷиноӣ тела мекунанд.

Маълум аст, ки дар адабиёти илмӣ дар баробари мафҳуми «оилаи ба гурӯҳи хавф тааллуқдошта» мафҳуми «оилаи носоз», «оилаи муаммодошта», «оилаи деструктивӣ», «оилаи носозгор», «оилаи номувофиқ», «оилаи аз ҷиҳати педагогӣ беназорат» ва амсоли инҳо истифода бурда мешавад [15, с.36]. Дар ҳақиқат, муаммоҳои оилаҳои носоз дошта, ҷанбаҳои иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, моддӣ, тиббӣ, равонӣ, педагогӣ ва дигар тарафҳоро фаро мегирад, чунки маҷмӯи муаммоҳо бо ҳам алоқаманд ва аз ҳамдигар вобаста мебошанд.

Инсон хушбахтии худро дар мустақамии оила ва солимии фарзандон мебинад. Аз ин ҷо, таълим ва тарбияи наврасон вазифаи муҳими волидайн ва кулли ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Қобили тазаккур аст, ки ба институти оила ва никоҳ дар ҷамъият баҳои мусбӣ ва баланд дода мешавад. Баръакс, барҳамхӯрии оила ҷароҳати ахлоқӣ-равонӣ ҳам барои фарзандон ва ҳам барои волидайн ба ҳисоб меравад. Азбаски вазъияти ҳозираи ҷомеа оилаҳои ҷавонро ба мушкилиҳои зиёди аз ҷиҳати мазмун ва мундариҷа гуногун ва пеш аз ҳама моддӣ дучор намудааст. Дар шароити тағйирёбандаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва амалишавии механизмҳои иқтисодӣ бозоргонӣ, ҳангоми рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ, аз ҷумла воситаҳои ахбори омма, заминаҳои ҳаёти низ дигаргун мешаванд ва дар ин ҳолат на дар ҳама вазъияти оилавӣ таҷрибаи волидайн баҳри тарбияи фарзандонаш ба таври кифоя арзёбӣ мегардад.

Хусусияти тарбиявии оила инчунин дар нигоҳдорӣ ва риояи одоби муошират байни аъзоёни оила таҷассум меёбад, ки ин қоидаи рафтор арзишҳо ва фарҳанги халқро муайян намуда, хусусияти миллиро соҳиб мебошад, ки он муносибат нек дар муҳити оилавӣ ва ҳам ҷаҳолияти созандаро дар ҷомеа тақозо дорад. Хусусияти одоби муоширати миллии муаммои тадқиқи муҳими илмҳои равоншиносӣ ва фалсафа ба ҳисоб меравад.

Ҳангоми омӯзиш ва таҳлили усулҳои тадқиқоти муаммоҳои тарбияи оилавӣ муайян гардид, ки тадқиқотчиён бештар дар сӯҳбатҳо бо фарзандон ва волидайн; дар мушоҳида, бозӣ, ҷаҳолияти меҳнатии фарзандон, муошират, муносибати мутақобилаи онҳо, усулҳои таъсири волидайн ё шахсони дигари бузурги оила ба фарзандон; дар ташкили ҷаҳолият бо мақсади муайянсозии сатҳи тарбияи ахлоқии фарзандон; дар гузаронидани пурсишнома бо волидайн ва ашхоси бузурги оила маҳлуд мегарданд. «Масъулият барои тақдири худ ва тақдири наздикони худ-нишондиҳандаи асосии фарҳанги муносибати оилавӣ ба ҳисоб меравад»-қайд кардааст А.И.Китова [10, с.58]. Бояд пеш аз ҳама институти оила дар фарзандон асосҳои аввалиндарачаи таъсирот ва муомилоти инсонӣ, ба мисли меҳнатдӯстӣ, интизом, ростқавлӣ, масъулият, мустақилият, эҳтиёткорӣ, меҳрубонӣ, мададрасонӣ, муносибати некро замина гузорад. Дар оила ҳиссиёти ватандӯстиву ватанпарварӣ, ҳештаншиносӣ, эҳтиром, имконияти амалисозии манфиат ва ҳадафҳои ҳеш, расидан ба мақсадҳои воло ва назаррас, инчунин ҳислатҳои дигари ҳамида бояд ташаккул ёбад.

Аммо воқеияти имрӯза нишон медиҳад, ки муносибатҳои нави иқтисодӣ ва иқтисодӣ бозорӣ дигаргуниҳои куллиро дар институти оила ворид намуда, муносибати байни волидайн ва фарзандон, фарзандон ва аҳли ҷамъият, ҳисси масъулият байни эшонро дигаргун намудааст. Оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ, вазъиятҳои бӯҳрони иқтисодӣ, муҳочирати меҳнатӣ, пандемия (COVID-19) ва омилҳои дигари таъсиррасон нақши манфии ҳешро ба институти оила расонида, дар ҷомеаи имрӯза дар ташаккули оилаи солим як қатор муаммоҳоро ба вучуд овардааст. Робитаи қавии муошират ва муносибати байниҳамдигарӣ, якдигарфаҳмӣ, таъсири байниҳамдигарӣ дар оила имрӯзҳо суст гардиданд. Азбаски волидайн тамоми рӯз бо ҷаҳолияти меҳнатӣ ва дарёфти маблағ машғул мебошад, тавачҷӯх ва назорати тарбияи фарзандон суст шудааст. Аз ин ҷо, ҷаҳолиҳои дигари

таъсиррасон, аз кабили таъсири дӯстони ҳархела, муҳити носози берун аз оила, таъсири телевизион, шабакаҳои иҷтимоӣ афзун мегардад, ки на ҳама вақт он ба натиҷа ва оқибати мусбӣ оварда мерасонад. Ҳамаи ин вазъияти баамаломата имрӯз барои волидайн муаммоҳо ва мушкилиҳоро пай дар пайро ба вучуд меорад.

Дар замони ҳозира табақаҳои бой, миёнаҳол ва камбағал пайдо гаштанд, ки ҳар яке мувофиқи иқтисодии хеш ба тарбияи фарзандон аҳамият медиҳад. Оилаҳои бой дар сарфаи маблағ барои ташаккули шахсияти фарзандон маҳдудият намегузоранд. Ба бехтарин муассисаҳои томактабии хусусӣ, мактабҳои хусусӣ, марказҳои забонамӯзӣ фарзандони хешро дода, кӯшиш ба харҷ медиҳанд, то ки аз эшон дар оянда мутахассисони соҳибкасб ба воя расанд. Оилаҳои миёнаҳол ва камбағал чунин шароит надоранд. Аз ин сабаб фарзандони эшон нисбати волидайн хеш норозигӣ изҳор менамоянд ва ё бештар барои дарёфти маблағ бо меҳнати иловагӣ машғул мешаванд. «Бо мақсади инкишофи комили равонии фарзанд фаҳмиш, дарк ва дастгирии волидайн зарур мебошад. Аз ҳама чизи муҳим барои фарзанд-ин эътироф дар оила ва ихотаи ҳамсолон мебошад. Дар муошират бо наврасони дигар мушкилиҳо ба амал меояд, ба мисли, нобоварӣ ба худ, бетакаллуфӣ дар муносибати байниҳамдигарӣ, хушёрӣ ва кайфият. Муносибати байниҳамдигарии фарзанд бо ҳамсолон ва волидайн маҳз дар оила ташаккул меёбанд»-таъкид намудааст М.О.Барма [10, с.38]. Дар воқеъ, оила барои наврас муҳити соҳа ва ҳам муҳити нобудкунанда шуда метавонад. Дар ин ҳолат З.Р. Сафарова чунин қайд кардааст: «Мугаасифона, бо вучуди муҳити шахсиятсоз буданаш худ оила ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ аз мушкилию тазодҳо дар канор нест. Дар зер таъсири омилҳои гуногун оилаи солим метавонад ба оилаи носолим табдил ёбад, ки яке аз намудҳои он оилаи нопурра мебошад. Тибқи маълумотҳои омӯрӣ тайи солҳои охир шумораи пошхӯрии оилаҳо рӯ ба афзоиш дорад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми вайроншавии қисми зиёди оилаҳо як ё якчанд кӯдакон зиндаятим мегарданд, ки онҳо дар оилаҳои нопурра тарбия меёбанд ва дар аксарияти онҳо тарбия ба зимаи модарон менамояд» [17, с.3]. Ин ҳақиқати ҳол мебошад ва воқеияти ҳозираро инъикос менамояд.

Муаммои мукамалсозии тарбияи оилавӣ ва коркарди илмӣ он тавачҷӯҳи махсуси муҳаққиқони соҳаро дар омӯзиши мақоми оила дар ҳома ва ҳустуҷӯи муносибатҳои нави концептуалӣ дар фаъолияти тарбиявии волидайн тақозо менамояд. Тарбияи ахлоқӣ дар оила раванди мураккаб ва мақсаднокӣ шинос намудани фарзандон ба арзишҳои ахлоқӣ ва неки инсонӣ дар ҳома ба ҳисоб меравад. Тарбияи ахлоқӣ ва ташаккули сифатҳои маънавӣ дар чорҷӯбаи синнусоли маҳдуд карда намешавад. Натиҷаи тарбияи ахлоқӣ ба ташаккул ва тасдиқи маҷмӯи сифатҳои ахлоқӣ дар шахсияти наврас зоҳир меёбад.

Дар тарбияи ҳиссиёти ахлоқӣ бештар бедор намудани меҳри самимона нисбати ғамхорӣ ва меҳрубонӣ нисбати бузургон, накукорӣ, муносибати нек бо калонсолон ва хурдсолон, ҳисси масъулият, инсондӯстӣ, меҳру муҳаббат ба маҳалли зист, Ватани хеш ва амсоли инҳо-дар маҷмӯъи вазифаҳои асосии волидайн ҳисобида мешавад ва ин ҳиссиёти ахлоқӣ дар рафтору кирдори фарзандон ба таври равшан ифода ёфта, нақши муассири хешро дармеёбад. Одатҳои ахлоқӣ маҷмӯи рафтори барои муҳити атроф ва тамоми ҷамъият манфиатбахш буда, шакли устувори рафторро инъикос менамояд. Он бештар дар фарҳанги рафтор инъикос ёфта, дар азхуднамоии таҷрибаи ахлоқӣ дар фарзандон мусоидат менамояд, чунки зер таъсири фаъолияти тарбиявӣ ва муҳити атроф дар инсон тасаввуротҳои ахлоқӣ доир ба накукорӣ, ростқавлӣ, хоксорӣ, масъулиятшиносӣ, меҳнатдӯстӣ, воқеияти ҷамъиятӣ падида мешавад. Аз ин ҳо, тарбия ва ташаккули сифатҳои ахлоқӣ ба инкишофи зехнии шахсияти наврас мусоидат мекунад. А.Н.Леонтьев [11, с.584] ва Л.И.Божович [14, с.464] қайд менамоянд, ки дар синни ҳафтсолагӣ ҳангоми шароити хуби оилавӣ самтҳои шахсияти наврас ҳамчун нишондиҳандаи муҳими рушди ахлоқии ӯ ба таври амиқ ба назар мерасад. Аммо воқеияти муосир нишон медиҳад, ки маҳз арзишҳои номбаршуда имрӯз коста гардидааст, тарбияи қисми муайяни ҷавонон куллан тағйир ёфтааст. Аз ин ҳо, ҷойгоҳи институти оилаҳои ҷавон ва муаммоҳои он ба мушкилии сарбастаи ҳомаи имрӯза табдил ёфтааст. Барма М.О. таъкид намудааст «Ҳамчунин дар лаҳзаҳои мушкили ҳаёти фарзандон бояд дар дастгирӣ ва фаҳмиши волидайн худ боварӣ дошта бошанд. Падару модарон бояд баҳри фарзандони худ дӯстони наздик бошанд, ки тамоми мураккабӣ ва муҳолифати ҷаҳони ботинии онҳоро дарк намоянд ва дар заминаи ин даркунӣ муносибати худро бо фарзанд ба роҳ монанд. Агар дар оила чунин

муносибат набошад, он гоҳ дар муоширати волидайн бо фарзандон мушкилиҳо пайдо мегарданд”[10, с.38]. Албатта ин роҳи дурусти ташкили муносибати солим ва ҳамдигарфаҳмии волидайн ва наврасон ба ҳисоб меравад.

Тарбияи ахлоқӣ бо назардошти хусусияти синну сол ва имкониятҳои мавҷудаи наврасон дар ҳаёти ҳамаҷуз амалӣ карда мешавад. Қобили қайд аст, ки мундариҷа ва усулҳои тарбияи ахлоқӣ ба сатҳи иқтидори тарбиявии оила иртибот дорад. Барои хурдсолон дар синни ҳафтсолагӣ имконияти бештар дар азхудкунии таҷрибаи ахлоқӣ ба вучуд меояд. Пеш аз ҳама, ин таҷрибаи фаъолияти ҳамҷоягӣ ва мустақилият буда, дар марҳилаи мазкур таҷрибаи фаъолияти ҳамҷоя-бузургон бо хурдсолон, мустақилият, таҳаммулпазирӣ, ошкор намудани хусусиятҳои фардӣ пайдо мешаванд. Муносибатҳои инсондӯстонаи байниҳамдигарӣ, бовичдонӣ, ростқавлӣ ба вучуд омада, маҳорату малака ва одатҳои рафтори ахлоқӣ, меҳнатдӯстӣ, ташаккул меёбанд.

Вазифаҳои гузошташуда имконият фароҳам меоранд, ки меъёрҳои мушаххас баҳри муайянсозии дараҷаҳои инкишофи ахлоқии барои наврасон зарур амиқ карда шаванд; хусусияти рушди ахлоқии бачагони деҳот ва шаҳр муайян гардад; таъсири муносибатҳои мутақобилаи оила ба инкишофи ахлоқии наврасон мавриди омӯзиши ҳамҷониба қарор дода шавад. Дар ҳалли вазифаи аввал дараҷаи инкишофи ахлоқии наврас зарур мебошад. Дар ин чода нуктаи назари Л.С.Виготский қобили қабул аст, ки моҳияти онро таҳлили падидаҳои мураккаби равонӣ ва ҳам таркиби рушди ахлоқӣ, на бо ҷузъиёти коркардшудаи тартибӣ, балки бо воҳидҳои хусусияти ягонагӣ дошта, ташкил медиҳад. Дар муносибати наврасон шуури ахлоқӣ бо ҳиссиёт ва рафтору кирдори онҳо намоён мегардад. Барои тавсифи рушди ахлоқии наврасон муносибат худ - ба ўҳдадорӣ, рафтору кирдор, ба аъзоёни бузург ва хурди оила, ба ҳамсолон, ба табиат, ба падидаҳои иҷтимоӣ, ба меҳнати хоҷагидорӣ дар табиат, ба Ватани хеш, ба фарзандони миллатҳои дигар, ки ҳамаҷуз бо онҳо муошират менамоянд, дар мадди назар дошта мешавад. Қобили тазаққур аст, ки инкишофи ахлоқии наврасон раванди тӯлонии мураккаб ба шумор рафта, аз ҷузъиётҳои мукамалшавӣ ба ормони ахлоқӣ арзёбӣ мегардад.

Таассуроти наврас ба таъсироти беруна дар ин раванд ба навъ ва сатҳи рушди системаи асаби ў, хусусиятҳои инкишофи ҷисмонӣ ва таҷрибаи ахлоқӣ иртибот дорад. Дар чараёни таъсироти муҳити беруна ақсуламали наврасон ин зиддияти дохила мебошад. Ин зиддият байни талабот, хоҳиш ва имкониятҳои наврасон ба вучуд омада, мавҷудияти онҳо (зиддиятҳо) қувваи асосии ҳаракатдиҳандаи рушди ахлоқии наврас ба ҳисоб меравад. Баҳодихии аз ҳад баланд ва ё паст ба ҷиҳатҳои беруна ва дохилии рушди ахлоқӣ, умуман ба дарки нодурусти инкишоф оварда мерасонад. Наврас дар раванди фаъолияти самарабахш зерин таъсири талаботҳои мураккаб аз ҷониби оила, омӯзгорон ва муҳити атроф нисбати ў, баҳри ноил гардидан ба мақсадҳои муайян инкишоф меёбад, ки он аз тарафи (Элконин Д.Б. Божович Л.И. [23, с.464] ва дигарон). Дар оила шароитҳои ба рушди наврас мусоидаткунанда-инҳо муносибатҳои воқеӣ бо аъзоёни оила, ҳамсоғон, дӯстону рафиқон ва ҳешу табори ў мебошад.

Саидзода М.Ш. таъкид намудааст, ки «тарбияи табиати беинтиҳо дорад. Моҳияти хусусияти мазкур дар он зоҳир мегардад, ки тарбия аз падидаҳои ахлоқӣ-ҳуқуқӣ, динию сиёсӣ, урфу одат ва анъанаҳо, арзишҳо ва фарҳанги миллӣ иборат буда, аз мавҷудият оғоз гардида то охири ҳаёт идома меёбад. Синну соли муайян ё ягон шароит вучуд надорад, ки хангоми расидан ба он чараёни тарбия қатъ карда шавад. Вале аз моҳияти қонунгузорӣ бармеояд, ки шахс дар синну соли муайян объект ва дар синну соли муайяни дигар субъекти тарбия мебошад. Бинобар ин, инсон то охири ҳаёти худ иштирокчи чараёни тарбия мебошад”[25, с.8]. Ин нуктаи дурустро М. Саидзода қайд намуда, маротибаи дигар собит намудааст, ки ба масоили оила, тарбияи наврасон таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намудан зарур аст.

Ба ҳар як марҳилаи рушди ахлоқии наврас хусусият ва сифати муайян хос аст, ки аз пешина ва оянда фарқият дорад. Инчунин рушди ахлоқӣ бо инкишофи алоҳидаи ҷузъиётҳои он аз байн намеравад. Он хусусияти мураккаб дошта, хислати ягонро соҳиб мегардад. Аз ин ҷо, мафҳуми «рушди ахлоқӣ»-ро аз ягон ҷузъиёти алоҳида ҷудо намудан мумкин нест. Дар ин ҳолат тамоми ҷузъиётҳои таркибии рушди ахлоқии наврас зарур аст ва ифодаи нодурусти яке аз он ҷузъиёт ба вайроншавии тамоми низом оварда мерасонад.

Гурӯҳи наврасоне низ мавҷуданд, ки ғаълонокии хешро на аз ҷиҳати мусбӣ ва на аз ҷиҳати манфӣ пешкаш намесозанд. Агар наврасон тасаввуроти ахлоқӣ, ҳиссиёт ва рафтору кирдори хешро дар амалҳои мушаххас нишон диҳанд, гурӯҳи дигари наврасон бо рафтору кирдори хеш нороҳат намесозанд ва ба худ таваҷҷӯҳи махсусро ҳам аз ҷониби волидайн, ҳам аз ҷониби омӯзгорон талаб намекунанд, ки чунин фориғболию бепарвой рушди мӯътадили ахлоқии онҳоро суғ мегардонад.

Хулоса рушди ахлоқии наврасон хусусияти хоси худро дорад. Муайян карда шудааст, ки рушди ахлоқии наврасони деҳот нисбат ба наврасони шаҳр баландтар мебошад ва ин пеш аз ҳама, бо таъсири анъанаҳо ва одатҳои миллии педагогикаи халқӣ дар маҳалли деҳот иртибот ва вобастагӣ дорад. Эҳтироми бузургон, итоат ва тобеият ба эшон, эҳтирому эътирофи онҳо, таъсири афкори ҷамъиятӣ, таъсири бузургон ба рафтори волидайн ва фарзандони синну солашон гуногун, ғаълонокии ҳамсоҳро, хешу табор, дӯстони оила баҳри ба роҳи рост ҳидоят намудани наврасон вобастагӣ дорад. Ғайр аз ин, машғул гардидани наврасон ба ҳаёти ҳоҷагидорӣ низ муҳим арзёбӣ мегардад, чунки дар деҳот ҳар як аъзои оила мавқеъ, мақом ва вазифаи муайяно соҳиб аст. Баҳри расидан ба беҳбудӣ ва серию пурӣ дар оила соҳти оилавии маҳалли деҳот иштироки ҳар як аъзои оиларо новобаста аз синну сол тақозо менамояд.

АДАБИЁТ

- 1 Блинова М.Г. Обычай и традиции казачества как пример семейного воспитания общечеловеческих ценностей и формирования гражданской позиции у подрастающего поколения. Социально-психологические и духовно-нравственные аспекты семьи и семейного воспитания в современном мире.-Международная научно-практическая конференция «Социально-психологические проблемы современной семьи и воспитания» под ред.В.А.Кольцова.-Москва, 2013.
- 2 Большой толковый психологический словарь. В 2 томах. Том 2.-М., 2000. - 283 с.
- 3 Барма М.О. Формирование взаимоотношений младших школьников с родителями.-Семья в современном мире. XI социологические чтения памяти В.Б.Голофаца. //Материалы Всероссийской научной конференции. Санкт-Петербург, 28-31 марта 2019г.
- 4 Божович Л.И. - Личность и её формирование в детском возрасте. / Л.И. Божович - М., Просвещение, 1968. - 464 с.
- 5 Выготский Л.С. Вопросы детской, возрастной психологии / Л.С. Выготский //Собр. соч.: В 6 т. -М., 1984, -т.4.
- 6 Демидова И.В. Семья как базовая ценность личности и общества: проблемы и особенности её развития в современной России.-Социально-психологические и духовно-нравственные аспекты семьи и семейного воспитания в современном мире.-Международная научно-практическая конференция «Социально-психологические проблемы современной семьи и воспитания» под ред.В.А.Кольцова.-Москва, 2013.
- 7 Козырева И.Е. Влияние средств массовой коммуникации на дестабилизацию семейных отношений в современном обществе.-Социально-психологические и духовно-нравственные аспекты семьи и семейного воспитания в современном мире.-Международная научно-практическая конференция «Социально-психологические проблемы современной семьи и воспитания» под ред.В.А.Кольцова.-Москва, 2013.- С.58.
- 8 Крапивина Л.А. Семья XXI века в эпицентре информационных атак.-Социально-психологические и духовно-нравственные аспекты семьи и семейного воспитания в современном мире.-Международная научно-практическая конференция «Социально-психологические проблемы современной семьи и воспитания» под ред.В.А.Кольцова.-Москва, 2013.- С.63.
- 9 Рыбак Е.В. Молодая семья в современном обществе. (учебно-методическое пособие) - Е.В.Рыбак, Н.Г. Слепцова, А.Б. Федулова, Н.В. Цихончик Архангельск, 2017.-С.30.
- 10 Китова А.И. Культура молодой семьи.-Социально-психологические и духовно-нравственные аспекты семьи и семейного воспитания в современном мире.-Международная научно-практическая конференция «Социально-психологические проблемы современной семьи и воспитания» под ред.В.А.Кольцова.-Москва, 2013.
- 11 Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. -4-с изд. / А.Н. // Леонтьев М., Изд-во МГУ, 1981.-584 с.
- 12 Социальная работа с различными группами населения: учебное пособие / Под ред. Н.Ф. Басова. М.: КНОРУС, 2014. С.9-14.
- 13 Сафарова З.Р. Проблемаҳои психологӣ дар системаи муносибатҳои кӯдакони синни томактабии оилаҳои нопурра.- Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои психологӣ. / З.Р.Сафарова -Душанбе, 2019.-С.3.
- 14 Эльконин Д.Б. Природа детства его периодизация. / Д.Б. Эльконин //Избр. психол. тр. -М, 1989. – С.151-122.
- 15 Саидзода М.Ш. Масоили оилавӣ-ҳуқуқии тарбияи кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. / М.Ш. Саидзода // Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ.-Душанбе, 2020.

ВАЗЪИ ҲОЗИРАИ ТАДҚИҚИ ОИЛА ҲАМЧУН ОМИЛИ АСОСИИ ТАРБИЯИ НАВРАСОН

Дар мақолаи илмӣ масъалаҳои тадқиқи оила ҳамчун омилҳои асосии тарбияи наврасон баррасӣ гардида, гуфта мешавад, ки соҳаи оилавӣ сарҷаишмаи нуриқтидор ва тавоно маҳсуб ёфта рушди равонӣ ва инкишофи инсон ҳамчун шахсият маҳз дар ҳамаин институт муайян карда мешавад.

Мақсади мақола: Навъи муосири оила дар заминаи ҳолати воқеи инкишоф ва таҳаввулоти ҷамъияти инсонӣ ташиаккул ва рушд меёбад. Омӯзиши институтҳои оила, нуфуз ва вазифаҳои он яке аз муаммоҳои муҳими замони имрӯза ба шумор меравад, зеро ки он таҳкурсии асосии ҷамъият буда, аз руи меъёрҳои муайян ва принципҳои умумӣ фаъолият менамояд, дар худ ваҳдати тамоми арзишҳои ҷомеа, ба мисли иҷтимоӣ-иқтисодӣ, маънавӣ ва фарҳангиро таҷассум менамояд. Зикр гардидааст, ки муаммоҳои оилаҳои носоз ҳамчун маҷмӯи сабабҳои хислати мухталифдошта баромад намуда, бо вайроншавии иҷроии вазифаҳои тарбиявӣ ва шаклдигаркунии шахсияти наврас иртибот дорад. Дар мақола яқин намуди оилаҳои носозро мавриди таҳлили равонӣ қарор гирифтааст.

Ҷамъияти имрӯза василаҳои самарабахши таъсиррасониро дар ташиаккули муносибатҳои ҷамъиятӣ, ба ҷаҳони маънавии шахсият ва ба бойшавии мероси пурғановати халқ ба таври воқеӣ истифода менамояд. Васоити ахбори омма низ ҳамчун институтҳои муҳими ҷомеа ба паҳншавии ҳамаҷониба ва мустақамишавии иқдомҳои дурнамои созанда мусоидат намуда, дар ташиаккули шахсияти насли наврас таъсири амиқ мерасонад.

***Калидвожаҳо:** оила, наврас, тарбия, ҳолати равонӣ, институтҳои иҷтимоӣ, вазифаҳои оила, хусусиятҳои рафтори наврасон, ҷаҳони маънавии шахсият, муносибатҳои ҷамъиятӣ, таъсиррасониҳо.*

ИССЛЕДОВАНИЯ СОСТОЯНИЕ СОВРЕМЕННОСТ СЕМЬИ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР ВОСПИТАНИЕ ПЕДРОСТКОВ

В научной статье рассматриваются вопросы исследования семьи как ключевого фактора воспитания подростков. Именно семья является институтом, которое определяется психологическое развитие человека как личности.

Цель статьи Современный тип семьи формируется и развивается на основе реального состояния развития и эволюции человеческого общества. Изучение института семьи, ее престижа и функций является одним из важнейших вопросов современности, потому что она является главной основой общества и действует по определенным нормам и принципам, объединяя все ценности общества, такие как социально-экономические, духовные и воплощает в себе культуру. Отмечено, что проблемы неблагополучных семей выступают совокупностью причин разного характера и связаны с нарушением реализации воспитательных задач и формирования личности подростка.

В статье анализируются несколько типов неблагополучных семей. Современное общество реально использует эффективные средства воздействия на формирование общественных отношений, духовного мира личности и обогащение богатого наследия народа. Средства массовой информации, как важный институт общества, также способствуют всестороннему распространению и укреплению созидательных инициатив и оказывают глубокое влияние на формирование личности подрастающего поколения.

***Ключевые слова:** семья, подросток, воспитание, психическое состояние, социальные институты, семейные функции, особенности подросткового поведения, духовный мир личности, социальные отношения, взаимодействия.*

SITUATION PRESENT RESEARCH FAMILY AS A FACTOR BASIC EDUCATION ADOLESCENTS

The scientific article deals with the study of the family as a key factor in the upbringing of adolescents. It is the family that is the institution that determines the psychological development of a person as a person.

Purpose of the article: The modern type of family is formed and developed on the basis of the real state of development and evolution of human society. The study of the institution of the family, its prestige and functions is one of the most important issues of our time, because it is the main foundation of society and acts according to certain norms and principles, combining all the values of society, such as socio-economic, spiritual and embodies culture. It is noted that the problems of dysfunctional families are a combination of reasons of a different nature and are associated with a violation of the implementation of educational tasks and the formation of the personality of a teenager.

The article analyzes several types of dysfunctional families. Modern society really uses effective means of influencing the formation of social relations, the spiritual world of the individual and the enrichment of the rich heritage of the people. The media, as an important institution of society, also contribute to the comprehensive dissemination and strengthening of creative initiatives and have a profound influence on the formation of the personality of the younger generation.

Key words: family, teenager, upbringing, mental state, social institutions, family functions, features of adolescent behavior, the spiritual world of the individual, social relations, interactions.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Бободҷонова Назира Дадоевна - омӯзгори кафедраи психологияи МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров», Сурога: 734700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, хиёбони Мавлонбеков 1. Тел: (+992) 927773469.

Сведения об авторе:

Бободҷонова Назира Дадоевна - преподаватель кафедры психологии Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова, Адрес: 734700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова, 1. Тел: (+992) 927773469.

About authors:

Bobodjonova Nazira Dadoevna - teacher of the Department of Psychology, Khujand State University named after Academician Bobojon Ghafurov, Address: 734700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Avenue 1. Tel: (+992) 927773469.

УДК 159.9 (575.3)

НАҚШИ ТИПҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ОЛИИ АСАБ ДАР ИНКИШОФИ ТАФАККУРИ ХОНАНДАГОН

Бобоёров Х.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Инкишофи амалҳои фикрӣ аз такмил ёфтани хосиятҳои фаъолияти олии асаб (ФОА) вобастагии калон дорад. Фароҳам овардани шароити мусоиди психологию педагогӣ дар раванди таълим ба инкишоф додани тафаккур ва хосиятҳои типҳои ФОА бо мақсади устувор гардонидани майлу хоҳиш ба таълим ва азхудкунии дониш имконият медиҳад. Мувофиқи таҳқиқотҳои олимони дар зерин мафҳуми фаъолияти олии асаб хосиятҳои протсессҳои асабии ҳаяҷон ва боздорӣ фаҳмида мешаванд, ки онҳо муайянкунандаи типҳои фаъолияти олии асаб мебошанд ва дар инкишофи тафаккури хонанда нақши назаррас мебошанд. «Фаъолияти таъминкунандаи алоқаҳои мураккаби тамоми организм ба муҳити ихотакардари фаъолияти олии асаб меноманд» [5, с.417-418].

Алоқаи мутақобилаи тафаккур бо хосиятҳои типҳои ФОА махсусияти худро дорад ва омилҳои асосие, ки ба пайвастагии зикргардида таъсири худро мегузорад ин масъалаҳои фикрӣ, коркарди иттилоот, навъи гуногуни супоришҳо, ҳали миқдори зиёди мушкilotи рӯзмара мебошад. Супоришҳои зиёди фанӣ ба инкишофи амалҳои фикрӣ ва раванди азхудкунии дониш ба ҳар як намоiendaи типҳои ФОА имконият медиҳад, ки вобаста ба хосиятҳои типҳои ФОА дар ҳар як дарси таълимӣ фаъол мегардад.

Таҳқиқ нагардидани алоқамандии байни тафаккур ва типҳои типологии ФОА раванди азхудкунии донишро мушкilot гардонидани, дар оянда хонанда ҳангоми дохил шудан ба муассисаҳои олии касбӣ ба мушкilot рубарӯ шуда, ҳатто касби ояндаи худро дуруст дарк карда наметавонад.

Вобаста ба инкишоф додани тафаккури хонандагон ба назар гирифтани тафовути байни намоiendaҳои типҳои ФОА дар раванди таълим хеле муҳим аст. Ғайр аз ин, амалигардонии шароитҳои психологию педагогии бо мақсади ташаккули тафаккур ва типҳои ФОА-и хонандагон дар муассисаҳои таълим равона гардида имконият медиҳад, ки аз як тараф маҳсулнокии раванди таълим баланд бардошта шавад, аз дигар тараф мондашавӣ ва дараҷаи дилтангии хонанда паст гардад.

Бо дарназардошти вобаста будани инкишофи тафаккур бо типҳои ФОА зарурияти ташаккули додани намуд ва амалҳои фикрии он пеш меояд. Тафаккури аёнӣ-образӣ, калимагӣ-мантиқӣ, аёнӣ-амалӣ, мантиқӣ ва эҷодӣ дар заминаи дуруст ба роҳ мондани раванди таълим инкишоф меёбанд.

Барои инкишофи тафаккури аёнӣ-образӣ нимкурраи рости майнаи сар ва барои инкишофи тафаккури калимагӣ-мантиқӣ бошад нимкурраи чап ҷавобгӯ мебошанд. Дар ташаккули тафаккури калимагӣ-мантиқӣ аз давраи хурдсолӣ дар хонандагон инкишоф додани хотира, диққат ва таҳаюлот аҳамияти калон дорад. Тафаккури аёнӣ-амалӣ ҳамчун раванди ҳали масъалаҳои фикрӣ бо роҳи тағйир додани вазъияти дар ҳаёти ҳаррӯза бавучудодада шарҳ дода мешавад ва барои инкишофи он нимкурраи чап ҷавобгӯ мебошад. Тафаккури мантиқӣ ҳамчун қобилияти фикр баён кардану муҳокима намудани масъалаҳои гуногуни ҳаётӣ баҳо дода мешавад. Ҳангоми инкишоф ёфтани ин навъи тафаккур хонанда қоидаи дуруст истифода бурдани нутқ ва ҷобачогузориҳои онро сарфаҳм менамояд. Тафаккури эҷодӣ бошад ба тарзи ғайриоддӣ иттилооти муқаррариро ба танзим дароварда, таҳлил мекунад. Ҳангоми ҳали ягон масъала хонанда роҳҳои гуногуни иҷроӣ корро пайдо карда, аз вазъиятҳои мураккаб ба осонӣ баромада метавонад. Тамоми ин навъҳои тафаккур ва амалҳои фикрӣ дар ҳар як намояндаи типҳои ФОА ба таври инфиродӣ инкишоф меёбанд ва барои такмил додани хосиятҳои типҳои ФОА шароити мусоид фароҳам меоранд. «Типи фикрӣ амали фаврии системаи сигналии дуҷум аз болои системаи сигналии якум тавсиф дода мешавад ва бинобар ин барои ташаккули амалҳои фикрӣ шароит фароҳам меорад». [4, с.274] Барои муайян намудани вобастагии инкишофи байни тафаккур ва типҳои ФОА дар муассисаҳои таълимӣ таҳқиқотҳои илмӣ гузаронида шуд.

Дар рафти таҳқиқот дар ду минтақаи кишвар, яъне ш.Душанбе ва н.Варзоб дар МТМУ-ҳои № 11, 6, 8 61,-и н.Исмоили Сомонӣ, МТМУ-и № 21-и н.Шоҳмансури ш.Душанбе ва МТМУ №11-и н.Варзоб зиёда аз 428 хонандагони синну соли гуногун аз синфи 7 сар карда то синфи 11 фаро гирифта шуданд. Ду давраи таҳқиқот сурат гирифт, пеш аз ҳама таҳқиқот бо хонандагони синфҳои болоии шаҳри Душанбе гузаронида шуд. Дар давраи якуми таҳқиқот 183 нафар хонандагони МТМУ-ҳои № 11, 6, 61 н.Исмоили Сомонӣ ш.Душанбе фаро гирифт. Таҳқиқот дар шароити мусоиди психологӣ бодарназардошти синну соли хонандагон дар синфхонаҳои дарсӣ гузаронида шуд. Ҳолати психологӣ ҳар як озмудашаванда дар аввали гузаронидани таҳқиқот то ба охир расидани он ба эътибор гирифта мешуд.

Шароитҳои психологӣ ва педагогӣ ташаккули типҳои ФОА ва тафаккури хонандагон бевосита бо мушкilotи таълим алоқаманданд, ки онҳоро хонандагон дар раванди омӯзиш аз сар мегузаронанд. Чунин мушкilot аз қабилӣ беэътиборӣ нисбат ба намояндаҳои гуногуни типҳои ФОА дар хонандагон эҳсос карда шуда, дар пурсишномаҳо дарҷ ёфтаанд ва дар муассисаҳои озмоишӣ мо чунин мушкilot хеле назаррас буданд.

Тафаккур, намуд ва амалҳои фикрии он дар алоқамандӣ бо типҳои ФОА-и хонандагон дар раванди таълим рушд мекунад, агар низоми шароитҳои психологӣ педагогӣ азхудқунии донишҳои фанӣ мувофиқи мақсад ба роҳ монда шуда бошанд ва ба гурӯҳҳои алоҳида ва ё дар як гурӯҳ ба шумораи баробар намояндаҳои ҳар як типҳои ФОА ҷудо карда шуда бошанд. Албатта барои ташкили ин кор сарфи маблағи муайян зарур нест, танҳо дар ҳар як МТМУ бояд ҳадамоти психологӣ амал кунад ва барои ташкили чунин навъи фаъолият психологӣ мактаб дар аввали соли таҳсил хонандагонро бо ёрии методикаҳои психологӣ марбут ба типҳои ФОА ба гурӯҳҳо ҷудо мекунад. Ба ҳама маълум аст, ки дар ҳар як муассисаи таълимӣ шумораи хонандагон зиёд аст ва синфхоро ба 4 то 6 гурӯҳ ҷудо мекунад. Хуб мешуд, агар онҳоро вобаста ба намояндагии ҳар як типҳои ФОА гурӯҳбандӣ мекарданд. Масалан, мумкин аст дар ҳар як гурӯҳ намояндаҳои типҳои ФОА ба шумораи баробар тақсим карда мешуд. Дар натиҷа сифати азхудқунии дониш, майлу хоҳиш ба таълим беҳтар гардида, раванди таълим низ барои омӯзгор бемушкilot сурат мегирад. Шароитҳои пешбинишуда барои амалияи бештари муассисаҳо воқеъӣ шуда метавонанд ва дар асоси онҳо маҳсули баланди раванди таълим имконпазир аст.

Маълумоти ҷадвали № 1 нишон медиҳад, ки қисматҳои зикргардида дар хонандагони синну соли гуногун раванди рушди ФОА, мизоч, системаи асаб ва хосиятҳои ба худ хоси онҳо дар раванди таълими бефосила рушд меёбанд ва барои рушди тафаккур, намуд ва амалҳои фикрии он шароит фароҳам меорад, вале дар муассисаҳои озмоишӣ бо сабаби дуруст ба роҳ монда нашудани ҳадамоти психологӣ сатҳи инкишоф паст арзёбӣ гаштааст.

Фароҳам овардани шароитҳои зарурии психологӣ, ташкили педагогӣ ва раванди инкишофи ФОА, мизоч, системаи асаб ва хосиятҳои ба худ хоси онҳо, инчунин дар заминаи онҳо ташаккули

додани тафаккур, намуд ва амалҳои фикрии онҳо дар МТМУ аз натиҷаҳои фаъолияти таълимии омӯзгорон аз рӯйи қисмати маърифатӣ ва донишандӯзӣ шаҳодат медиҳад, ки онҳо соҳиби ҳаҷми зиёди иттилоот (донишҳои касбӣ) ҳастанд ва дорои якқатгор маҳоратҳои касбӣ низ мебошанд.

Меъёр, нишондиҳанда ва методикаҳои таҳхисӣ барои муайян кардани самаранокии шароитҳои психологӣ ва педагогӣ рушди хосиятҳои ФОА ва тафаккури хонандагони синну соли гуногунимконият доранд ҷадвали зерин тақия ва бараси карда шаванд.

Меъёрҳо	Нишондиҳандаҳо	Методикаи муайян кардани нишондиҳандаҳо
Меъёри муқаррар намудани хосиятҳои системаи асаб	Зухуроти ҳолатҳои эмотсионалӣ-иродавӣ; зухуроти сатҳи рушди маҳорат, малака, қобилият; Зухуроти хосиятҳои характер ва тавсифи онҳо	Омӯзиши хосиятҳои системаи асаби хонандагон ва мувофиқати онҳо бо намудҳои мизоч. Методикаи муайян намудани хосиятҳои асосии системаи асаб Я.Стреляу; Методикаи омӯзиши хосиятҳои системаи асаб Б.А.Вяткин
Меъёри муқаррар намудани типҳои ФОА ва хосиятҳои он	Зухуроти қувва, мувозинат ва тағйирёбандагӣ	Методикаи муайян намудани типҳои ФОА Я.Стреляу; Саволномаи Темпинг-тест;
Меъёри муқаррар намудани типҳои мизоч ва хосиятҳои он	Зухуроти ҳодисаҳои психикӣ, ҳолатҳои эмотсионалӣ ва иродавӣ, инчунин хосиятҳои фарқкунандаи типҳои ҳар як намуди мизоч бо дарназардошти омӯзишу таҳсил	Методикаи муайян намудани хосиятҳои мизоч Б.А.Вяткин; Методикаи муайян намудани типҳои мизоч Я.Стреляу; Методикаи муайян намудани типҳои мизоч Г.Айзенк; Саволномаи А.Белов
Меъёри маромнокӣ-майлу хоҳиш ба фани таълимӣ	- муносибати арзишнок ба таълим; - мароми маърифатӣ; - мароми ба даст овардани муваффақият	методикаи таҳхиси маромнокии таълимӣ Жарова Л.В. – Методикаи «Қори мустақилона», «Омӯзиши ман» ва методи мушоҳида
Меъёри маърифатӣ-донишандӯзӣ аз фанҳои таълимӣ	- дониш дар бораи фанҳои таълим, роҳҳо ва шаклҳои ба даст овардани онҳо; - донишдони нишонаҳои амалҳои фикрии инфиродии худ; - донишдони алоқамандӣ ва фарқияти байни фанҳои таълимӣ	- тестгузаронӣ (доштани иттилоот роҷеъ ба фанҳои таълимӣ); - таҳлили қорҳои мустақилона ва инфиродии таълимгиранда, роҳи амалигардони донишҳои фанӣ; - таҳхиси параметрҳои фаъолияти мустақилонаи таълимгирандагон (Жарова Л.В. Омӯзиши мустақилият)
Меъёри фикрӣ-мулоҳизавӣ;	-таҳқиқи алоқамандии байни типҳои ФОА ва тафаккур; -нақши амалҳои фикрӣ дар тақмили хосиятҳои типҳои ФОА ва вобастагии байни онҳо бо намудҳои тафаккур;	- Методикаҳо дар масоили таҳқиқи «қобилиятҳои умумӣ»; «муносибатҳои миқдорӣ»; «монандихо»; «истисноии мафҳумҳо»; «чамъбаст»; «мазмунӣ мантиқӣ», «фаҳмидани зарбулмасалҳо» ва ғ.

Таҳқиқоти гузаронидашудаи таҳхисӣ дар баровардани чунин хулосаҳо мусоидат мекунад:

➤раванди рушди ФОА, мизоч, системаи асаб ва хосиятҳои ба худ хоси онҳо ба ташаккул ёфтани тафаккур, намуд ва амалҳои фикрии он мусоидат мекунад ва дар шароити таҳсилоти муосир худӣ хонандагон, омӯзгорон ва роҳбарони МТМУ хеле хуб дарк мекунанд, ки ин барои амалӣ гаштани мақсади гузошташуда имконият фароҳам меорад;

➤дар хонандагони синну соли гуногун азхудкунии дониш ва майлу хоҳиш ба таълим хуб арзёбӣ мегардад, вале сатҳи рушди хосиятҳои типҳои ФОА бештар ба дараҷаи паст ва ё интиқодӣ баргарӣ дорад, чунки онҳо вобаста ба намоёндагии типҳои ФОА гурӯҳбандӣ нашудаанд, бинобар ин ба ташаккули тафаккури хонандагон низ монеа эҷод мегардад;

➤омӯзгорони МТМУ мушкилиро дар дуруст ба роҳ монда нашудани якқатгор шароитҳои психологӣ педагогӣ мебинанд, ки ба сифати таҳсилот мутаалиқанд, дар ҷаҳорҷубаи фанҳои таълимӣ маҳорати нокифояи фаъолияти таҳқиқотӣ доранд, чунки дар муассисаҳо фаъолияти ҳадамоти психологӣ ба дараҷаи паст ва бо ҷой доштани мушкилоти зиёд баҳогузори мешавад.

АДАБИЁТ

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. / Л.С. Выготский - М.: Издательство «Лабиринт», 1999. – 352с.
2. Гуревич К.М. К вопросу о психологических проявлениях основных свойств нервной системы в трудовой деятельности // Вопросы психологии. / К.М. Гуревич – М.: Воронеж, 1998. – 271с.
3. Егорова М.С. Психология индивидуальных различий. / М.С. Егорова – М.: Планета детей, 1997. – 328с.
4. Коган А.Б. Основы физиологии высшей нервной деятельности. / А.Б. Коган – М.: Высш. Шк., 1988. – 368с.
5. Павлов И.П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности. / И.П. Павлов - М.: Изд. «Наука», 1973. – 661с.
6. Стреляу Я., Краевски А. Индивидуальный стиль деятельности и сила нервной системы // Психофизиологические вопросы становления профессионала. / Я.Стреляу, А.Краевски – М., 1974. - С. 170-186;
7. Теплов Б.М. Исследование свойств нервной системы как путь к изучению индивидуально-психологических различий. Избр. психологические труды. / Б.М. Теплов – М., 1985. - Т.2. - С. 137-168.

НАҚШИ ТИПҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ОЛИИ АСАБ ДАР ИНКИШОФИ ТАФАККУРИ ХОНАНДАГОН

Дар шароити замони муосир инкишофи тафаккури хонандагон дар асоси омӯзиши фанҳои таълимӣ вазифаи асосии омӯзгорон ва волидайнӣ онҳо ба шумор меравад ва ин ба такмили типҳои ФОА мусоидат мекунад. Ҳангоми дуруст ба роҳ мондани раванди таълим дар хонандагон амалҳои фикрӣ аз қабилӣ таҳлил, таркиб, муқоиса, хулосабарорӣ, ҷамъбаст ва сифатҳои устувори системаи сигналии дуюм пеш аз ҳама нутқ, инчунин қобилияти мутобиқшиавӣ ба шароитҳои нав, худтакмилдиҳӣ, худташаққулдиҳӣ, устувориҳои психикӣ, инкишофи интиқоди эҷодӣ ва дигар тағйиротҳои шахсият шакл мегиранд.

Калидвожа: дониш, тафаккур, инкишоф, худтакмилдиҳӣ, худинкишофдиҳӣ, салоҳият, фаъолият, ҳаяҷон, боздорӣ, ҳосият, зухурот.

РОЛЬ ТИПОВ ВЫСШЕЙ НЕРВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАЗВИТИИ МЫШЛЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ

В современных условиях развитие мышления учащихся на основе изучения учебных предметов является основной задачей учителей и их родителей, и это способствует совершенствованию типов высшей нервной деятельности. Когда процесс обучения осуществляется должным образом, учащиеся занимаются интеллектуальной деятельностью, такой как анализ, синтез, сравнение, вывод, обобщение и стабильные качества второй сигнальной системы, прежде всего речи, а также умение адаптироваться к новым условиям, самосовершенствование, саморазвитие, психическая устойчивость и другие изменения личности.

Ключевые слова: знания, мышление, развитие, самосовершенствование, саморазвитие, компетентность деятельность, возбуждение, торможение, особенность, выявление.

THE ROLE OF TYPES THE TYPES OF HIGHER NERVOUS ACTIVITY IN THE DEVELOPMENT OF SCHOOLCHILDREN'S THINKING

In modern conditions, the development of schoolchildren's thinking on the basis of studying school subjects is the main task of teachers and their parents, and this contributes to the improvement of the types of higher nervous activity. When the learning process is carried out properly, schoolchildren engage in intellectual activities, such as analysis, synthesis, comparison, conclusion, generalization and stable qualities of the second signal system, primarily speech, as well as the ability to adapt to new conditions, self-improvement, self-development, mental stability and others personality changes.

Key words: knowledge, thinking, development, self-improvement, self-development, competence activity, excitement, inhibition, feature, appearance.

Дар бораи муаллиф:

Бобоёров Холмаҳмад Холиқович - ассистенти кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва муносибатҳои оилавии факултети психология ва таҳсилоти фароғири Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. тел: (+992) 900839283. E-mail: Kholmahmad_29@mail.ru

Сведения об авторе:

Бобоёров Холмаҳмад Холиқович - ассистент кафедры социальной психологии и семейных отношений факультета психологии и инклюзивного образования Таджикского

About the author:

Boboyorov Kholmahmad Kholiqovich - assistant at the Department of Social Psychology and Family Relations, Faculty of Psychology and Inclusive Education of Tajik State Pedagogical University name after Sadriddin Aini. Tel: (+992) 900839283. E-mail: Kholmahmad_29@mail.ru

УДК 159.922

ИЗУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОРОВ ФОРМИРУЮЩИХ ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ

Шахнозаи С.Т., Ахмедзода Т.А.

Таджикский национальный университет

В данной статье мы бы хотели рассматривать личностные параметры субъективной картине жизненного пути личности. К личностным параметрам СКЖП относятся ответственность субъекта, локус контроля и осмысленность жизни, в зависимости от которых личность отражает и создает линию своей жизни по собственной воле. Эти параметры определяют позиции личности на те, или иные жизненные альтернативы, то есть определенный образ мышления и отношений к ситуациям и событиям, проявляющиеся в жизненном пути личности. Формирование этих параметров, в основном, зависит от условий развития личностных особенностей самого человека.

Рассмотрим некоторые теоретические предпосылки по данной проблематике.

Локус - контроля. Термин локус– контроля впервые в науку введен социальным психологом Джулианом Роттером в 1954 году. По его мнению, локус–контроля – это склонность приписывать свои успехи или неудачи внутренним, либо внешним факторам [8]. По мнению Дж. Роттера, человек склонен приписывать результаты своих действий к внешним (экстернальный – причину своих действий связывает с внешними факторами: обстоятельства, внешние проблемы, события и т.п.) или внутренним (интернальный – причину своих действий связывает к внутренним условиям: собственные усилия, положительные и отрицательные качества, отсутствие или наличие значимых знаний, умений и навыков) факторам.

Основная часть Люди с интернальным локусом более активны, спокойны, независимы, самостоятельны в работе. Они чаще имеют положительную самооценку, что сочетается с выраженной уверенностью в себе, терпимостью и позитивным отношением к другим людям. Людям с экстернальным локусом контроля в большой степени присуще конформное и уступчивое поведение, они предпочитают работать в группе, чаще пассивны, зависимы, тревожны и не уверены в себе. Они более склонны к обману и совершению аморальных поступков [5].

Склонность человека к интернальному или экстернальному типу чаще всего зависит от особенностей характера и темперамента самой личности и от положений и условий, внешних обстоятельств, с которыми пересекается личность. Но, в зависимости от области деятельности, человек может проявлять в одних случаях интернальный, а в других случаях экстернальный тип локуса контроля. Локус-контроля может иметь развивающий и изменяемый характер и это обуславливается переменностью понятия о действительности, в которой находится личность.

В русской психологии исследования проблемы локус контроля началось с середины 80-годов прошлого столетия, когда Е.Ф. Бажин, Е.А. Гольянкина, М.А. Эткинд опубликовали адаптированную методику исследования уровня субъективного контроля (УСК) [3]. Этот метод выявляет уровень интернальности-экстернальности (шкала Ио), также может провести оценку локус-контроля в шести специальных областях, в таких как область достижений (Ид), область неудач (Ин), семейных отношений (Ис), производственных отношений (Ип), межличностных отношений (Им) и отношений здоровья/болезни (Из). Результат эксперимента данного метода может показать личностные характеристики, описывающий в какой степени человек ощущает себя активным или пассивным субъектом собственных деятельностей.

По мнению М.Ё. Шариповой уровень субъективного контроля связан с ощущением человека своей силы, достоинства, ответственности за происходящее, ее самоуважением, социальной зрелостью, решительностью, справедливостью, способностью, честностью и активностью [7]. Автор

связывает уровень контроля с личностными особенностями, которые формируются в процессе жизни под воздействием окружающей среды то есть, в процессе социализации личности. Мы склонны к той мысли, что окружающая среда формирует в каждом индивиде типичное, к условиям образа жизни (общество, культура, воспитание, образование и т.п.), свойство восприятия. В итоге образуется особый уровень познания мира, с помощью которого человек контролирует события своей жизни.

Локус – контроля – это уровень управления и регулирования своих действий в процессе выполнения намеченных планов и реализации жизненных целей. Локус контроля, в основном, обосновывается осмыслением ситуации, в которой находится личность, стремлением к действиям, к тому насколько они важны, определяется после восприятия ситуации.

На основе теоретического образа литературы можно прити к следующим выводам:

-локус контроля – это приверженность человека к связыванию своих достижений в жизни с внутренними или внешними факторами;

-локус контроля в основном связан с восприятием и осмыслением ситуации, в которой находится личность, в результате которой определяется смысл происходящего;

-локус контроля определяет возможность личности регулировать те или иные жизненные ситуации;

-уровень локуса контроля может формироваться и развиваться в личности с появлением таких ее особенностей, как ответственность, активность, социализация, способность, чувства достоинства, зрелость, умение и навыки восприятия жизненных ситуаций;

-локус контроля, являясь устойчивым личностным качеством, формируется на основе развития психики и социализации личности.

Ответственность. Д.А. Леонтьев изучая данный параметр, обозначает его как «локус контроля-жизни» и дает следующее определение: ответственность – это восприятие себя как творца, автора собственной жизни, способного управлять ей, либо установка на невозможность контролировать события жизни, фатализм [4]. Для того чтобы стать автором собственного жизненного пути человек должен создавать и реализовать определенный образ жизненного пути в котором он становится главным управляющим лицом. Жизнь личности объединяет разные по смыслу деятельности и разных жизненных целей и планов, при осуществлении которых ответственность становится направляющим компонентом их реализации.

Слово «ответственность» было введено в научный обиход А. Бейном в книге «Эмоции и воля» (1865 г.). Ответственность связывают с вопросом наказуемости, так как любой вопрос, возникающий при обсуждении этого термина, является вопросом обвинения, осуждения и наказания. Дж.Ст. Милль (XIX век) так же, как и А. Бейн, связывают ответственность с наказанием. Осознание личностью своей ответственности определяется целым рядом факторов. К ним относятся познавательные, мотивационные, характерологические, ситуативные и прочие. В процессе эволюции ответственности возникает внутренний механизм контроля. Субъект, прежде всего, отвечает за свои действия перед самим собой, а не перед внешней инстанцией. Наличие инстанции как таковой является важным фактором, регулирующим не только индивидуальную, но и общественную жизнь. Количество инстанций, перед которыми человек несет ответственность, достаточно велико [9].

Человек в ходе реализации своей жизни тесно связан с окружающими его людьми, предметами и насущными потребностями. Эти связи в основном служат для полноценного построения жизненного пути в целом. Для сохранения и плодотворности этих взаимоотношений человеку необходимо регулировать и выбирать правильный ход своих действий. Не всякие существующие взаимоотношения имеют ценность для человека. Только к важным для человека взаимоотношениям, которые затрагивают смысл его жизни, он может проявлять чувство ответственности. Чувство ответственности выражается в стремлении личности сохранить и развивать отношения между особыми для нее (личности) событиями.

Ответственность находит свое отражение и в позиции личности, которая интегрирует доминирующие избирательные отношения человека в каком-либо существенном вопросе для него [1]. То есть, ответственность, являясь общим показателем ориентации личности, определяет систему

отношений человека (выбор и тип отношений к тем или иным внутренним и внешним воздействия) к определенным сторонам окружающей среды и становится индикатором проявления особого вида поведения у человека к тем или иным ситуациям.

Селиванов В.И., рассматривая ответственность как волевое качество, выделил общие параметры, относящие к волевым качествам личности:

- широта - пространство совокупности деятельностей, в которых отчетливо проявляется ответственность, или их ограниченность;

- сила - уровень проявления волевого усилия, направленного на преодоление трудностей или на достижение желаемого;

- устойчивость - степень проявления ответственности в однотипных ситуациях [6].

Таким образом, по данной проблеме можно сделать следующие выводы:

- ответственность – это волевое свойство личности, которое регулирует его поведение, поступки, а также последствия своих действий на жизненном пути;

- ответственность способствует проявлению активности в построении собственной жизни и характеризует личность как субъекта своего жизненного пути;

- ответственность пробуждает в человеке чувство независимости, способность управлять ситуациями, способствует развитию умений и навыков в той или иной жизненной сфере;

- в структуре качеств личности ответственность рассматривается как волевое качество и для неё характерны такие параметры, как широта, устойчивость и сила;

- ответственность, являясь качеством личности, отражается в осознании человеком быть автором собственной жизни, проявлении чувства долга, и независимости, а также индивидуального отношения и реакции к происходящим событиям.

Осмысленность жизни. Осмысленность определяет отношения человека к событиям прошлого, настоящего и предполагаемого будущего, то есть оценивание и осознание жизненных ценностей в процессе которых определяется ориентация и проявления будущих целей человека на саму жизнь. Д.А. Леонтьев отмечает, что ясное видение целей в будущем, эмоциональная насыщенность настоящего, удовлетворенность достигнутыми результатами в прошлом, уверенность в своей способности быть хозяином жизни и реализовывать себя составляют содержание осмысленности жизни [4]. Этот параметр тесно связан с удовлетворенностью жизнью. Ученый связывает осмысленность жизни с продуктивно прожитым прошлым, активность и насыщенность жизнедеятельности настоящего, в результате которого и будущее отражается ярким и богатым по смыслу. Но мы в целом не можем их считать одинаковыми понятиями. Удовлетворенность указывает на положительную и позитивную оценку прожитых и действующих жизненных деятельностей и различных аспектов жизни, в которых отражается насыщенность выполненных дел. Осмысленность, имея смысловое восприятие характера, отражается в понимании и познании жизненных процессах.

Осмысленность является основным показателем проявления смысла жизни, с помощью которого личность осознает значимость и важность своей жизни. А.Г. Асмолов говорит о том, что понятие смысла может претендовать на роль центрального понятия в новой, неклассической или постмодернистской психологии, психологии «изменяющейся личности в изменяющемся мире» [2]. Осмысленность является необходимой особенностью познания и обретение смысла жизни, в исходе которой развивается личность, то есть оно может стать благотворным и достаточным условием развития человека. Личность живет в изменяющихся условиях окружающего мира и для правильного существования необходимо осваивать проявляющиеся изменения и обуславливать их с личностными возможностями, в тоже время меняется понятие и смысловая сфера человека о закономерностях своей жизни. Таким образом, осмысленность является основным компонентом проявления смысла жизни и соответственное отражение картины жизненного пути личности, при которой процесс жизни формируется и реализуется адекватно.

Понятие и сам процесс осмысленности, несомненно, связано с познавательными процессами личности, то есть только они в силах воспринимать и анализировать жизненные события, познать и регулировать жизнь, находить путь решения возникших проблем и т.п. Образование, в добавок показывает уровень развития человека в области познания окружающих и происходящих явлений,

повышается уровень ответственности в области управления собственной жизни, и таким образом, становится индикатором поглубже осмысливать свой жизненный путь.

Особенность формирования субъективной картины жизненного пути очень важна, поскольку именно от правильного отражения жизненного пути зависит его смысл и многообразие. Жизненный процесс всегда стоит на пути развития и, тем самым, человек с рождения до самой смерти адаптируется в нем. Необходимо отметить, что личность в основном осмысливает свой жизненный путь с уже сформировавшимися образами о ней. Образы, которые играют ведущую и организующую роль в построении жизненного пути.

Приведем определенные теоретические выводы касательно тематике осмысленности личности:

- осмысленность – это восприятие человеком сущности своей жизни, осознание её ценности и значимости, способность взять контроль над своей жизнью;

-осмысленность изменяет в личности понятия, взгляды и представления во всех жизненных отраслях и играет координирующую роль в системе отношений человека с окружающей действительностью;

-осмысление жизненного пути способствует становлению личности как субъекту своей жизни и является главным показателем удовлетворенности жизнью в целом.

В целом личностные параметры СКЖП, в которых входят такие компоненты как ответственность субъекта, локус контроля и осмысленность, служат для управления жизненных процессов, определении целей и распознавании смысла жизни. В процессе жизни личность несомненно сталкивается со сложными и трудновоспринимаемыми ситуациями и для успешного преодоления и регулирования таких случаев необходимо осмысливать положение событий и находить пути их решения, принять наличие проблемы и контролировать себя и по мере возможностей саму ситуацию.

Заклучение Таким образом, изучая личностные параметры можно заключить, что субъективная картина жизненного пути отражает представления личности о своей жизни, наделяет личность чувством субъекта своей жизни, дает возможность контролировать жизненные ситуации, осознавать и раскрывать смысл жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адлер А. Понять природу человека. / А.Адлер // СПб.: Академический проспект, 2000.
2. Асмолов А.Г. Психология личности (принципы общепсихологического анализа). / А.Г. Асмолов М.: Смысл, 2001. 416 с.
3. Бажин Е.Ф., Метод исследования уровня субъективного контроля / Е.Ф. Бажин, Е.А. Голылкина, М.А. Эткинд // Психологический журнал. 1984. – Т.5. - №3. –С. 152-162.
4. Леонтьев Д. А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО) / Д. А. Леонтьев. – 2-е изд. – М.: Смысл, 2000. – 18 с.
5. Реан А.А. Психология изучения личности. / А.А.Реан // СПб.: Изд-во Михайлова, 1991. 288с.
6. Селиванов В.И. К вопросу о понятии воли в психологии / В.И. Селиванов // Ученые записки Рязан. пед. ин-та. Проблемы формирования личности и волевой процесс. — Т. 59. — Рязань, 1968.
7. Шарипова М.Ё. Этнокультурные особенности субъективной картины жизненного пути личности: дис. ... канд. психол. наук (19.00.01 – общая психология, история психологии, психология личности) / М.Ё. Шарипова. - СПб.: 2013. – 290 с.
8. Rotter J.B. Social learning and clinical psychology / - New York: Prentice-Hall? 1954.
9. <http://xn--80ahc0abogjs.com/psihologiya-pedagogika-voennaya/ponyatie-otvetstvennosti-psihologii.html>
10. Мельник Г.С. Mass Media: Психологические процессы и эффекты / Г.С. Мельник. — СПб.: СПбГУ, 1996. — 159 с.
11. Питерова А.Ю., Е. А. Тетерина. Социальные стереотипы: особенности формирования и изучения. Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство» 2016. Т. 4, № 1 (13).

ИЗУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОРОВ ФОРМИРУЮЩИХ ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ

Статья посвящена изучению и раскрытию личностных особенностей формирующих субъективную картину жизненного пути личности. В рамках настоящей статьи представлены различные точки зрения исследователей, относительно локуса контроля, ответственности и осмысленности жизни личности как составляющих субъективную картину жизненного пути личности. Приведены и проанализированы особенности проявления и формирования данных особенностей. Рассматриваются особенности влияния локуса контроля, осмысленности и ответственности личности на формирование субъективной картины жизненного пути личности. Показаны особенности формирования субъективной картины жизненного пути на основе составляющих личность. Авторами проанализированы те личностные особенности, которые

детерминируют управление ходом жизни (планирование и реализация жизненных целей, прогнозирование будущего жизненного пути и контролирование жизни в целом). Рассмотрены роль и место данных процессов в формировании жизненного пути личности.

Цель статьи: анализ и овещение личностных качеств, детерминирующих формирование субъективной картины жизненного пути личности.

По результатам исследования выявлены и проанализированы особенности личности, которые в той или иной мере способствуют формированию жизненного пути личности а именно ответственность, осмысленность и уровень локуса контроля личности.

Ключевые слова: субъективная картина жизненного пути личности, личностные параметры, локус контроля, осмысленность, ответственность, устойчивость, формирование, взаимоотношений, реализации.

ОМУЗИШИ ХУСУСИЯТҲОИ ШАХС ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛДИҲАНДАИ РОҲИ ҲАЁТ

Мақола ба омӯзиши ва ифшои хусусиятҳои шахсӣ, ки тасвири субъективии роҳи ҳаёти шахсро ташиқил медиҳанд, бахшида шудааст. Дар доираи ин мақола нуктаи назари муҳаққикон оид ба майлҳои идоракуни, масъулият ва пурмазмун будани ҳаёти инсон, ки манзараи субъективии роҳи зиндагии инсонро ташиқил медиҳанд, баён шудааст. Хусусиятҳои зухур ва ташиқули ин хусусиятҳо дода ва таҳлил шудаанд. Хусусиятҳои таъсири майлҳои назорат, мазмуннокӣ ва масъулиятиносии шахс ба ташиқули манзараи субъективии роҳи ҳаёти шахс барраси карда мешаванд. Хусусиятҳои ташиқули манзараи субъективии роҳи ҳаёт дар асоси ҷузъҳои таркибии шахсият нишон дода шудаанд. Муаллифон он хислатҳои шахсиро, ки идоракунии ҷараёни ҳаётро муайян мекунад (банақшагирӣ ва татбиқи ҳадафҳои ҳаёт, пешгӯии роҳи ояндаи ҳаёт ва умуман назорат кардани ҳаёт) таҳлил кардаанд. Нақш ва мавқеъи ин равандҳо дар ташиқули роҳи зиндагии инсон баррасӣ мешавад.

Ҳадафи мақола: таҳлил ва равишон кардани хусусиятҳои шахсӣ мебошад, ки ташиқули тасвири субъективии роҳи ҳаёти шахсро муайян мекунад.

Натиҷаи татқиқот хусусиятҳои шахсият муайян ва таҳлил карда шуданд, ки то андозае ба ташиқули роҳи ҳаёти шахс, яъне масъулиятиносии, худдарккунӣ ва майлҳои назоратӣ шахс назорат мекунад.

Калидвожаҳо: тасвири субъективии роҳи ҳаёти шахс, параметрҳои шахсӣ, майлҳои назоратӣ, худдарккунӣ, масъулият, устуворӣ, ташиқулёбӣ, муносибатҳо, татбиқнамоӣ.

STUDY OF PERSONALITY AS FACTORS SHAPING THE LIFE WAY

The article is devoted to the study and disclosure of personal characteristics that form a subjective picture of a person's life path. Within the framework of this article, various points of view of researchers are presented regarding the locus of control, responsibility and meaningfulness of a person's life as constituting a subjective picture of a person's life path. The features of the manifestation and formation of these features are given and analyzed. The features of the influence of the locus of control, meaningfulness and responsibility of the individual on the formation of a subjective picture of the life path of the individual are considered. The features of the formation of a subjective picture of the life path on the basis of the components of personality are shown. The authors analyzed those personal characteristics that determine the management of the course of life (planning and implementation of life goals, predicting the future life path and controlling life in general). The role and place of these processes in the formation of a person's life path are considered.

The purpose of the article: analysis and education of personal qualities that determine the formation of a subjective picture of the life path of a person.

Based on the results of the study, personality features were identified and analyzed, which to one degree or another contribute to the formation of the personality's life path, namely responsibility, comprehension and the level of the locus of personality control.

Keywords: subjective picture of a person's life path, personal parameters, locus of control, meaningfulness, responsibility, sustainability, formation, relationships, implementation.

Сведения об авторах:

Шахнозаи Саъди Табари - докторант PhD кафедры психологии факультета философии Таджикского национального университета Адрес: 734019, Республики Таджикистан, г. Душанбе, Тел.: (+992) 917443600, E-mail: tabarova@mail.ru

Ахмедзода Тавхида Абдувахоб - ассистент кафедры психологии факультета философии Таджикского национального университета, Адрес: 734019, Таджикистан, г. Душанбе, E-mail: ahkmedzoda@mail.ru, Тел: (+992) 935152573;

Маълумот дар бораи муаллифон:

Шахнозаи Саъди Табари - Докторант (PhD)-и кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи милли Тоҷикистон Суроға 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, Тел.: (+992) 917443600, E-mail: tabarova@mail.ru

Ахмедзода Тавхида Абдувахоб - Ассистенти кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи милли Тоҷикистон Суроға 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, E-mail: ahkmedzoda@mail.ru, Тел: (+992) 935152573;

About authors:

Shahnozai Saadi Tabari - PhD student of the Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Tajik National University Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, Phone: (+992) 917443600. E-mail: tabarova@mail.ru

Akhmedzoda Tavhida Abduvahob - Assistant of the Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Tajik National University Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, E-mail: ahkmedzoda@mail.ru, tel: (+992) 935152573;

УДК: 159.9. (316.6)

**ЗҶУРОВАРӢ ДАР ОИЛА ҲАМЧУН МАСЪАЛАИ
ИҶТИМОӢ – ПСИХОЛОГӢ ВА ҲУҚУҚӢ**

Ризвонова З.П.

Донишгоҳи милли Тоҷикистон

Зӯрварӣ дар оила мушкилии дар тамоми ҷаҳон паҳнгардида буда, оқибатҳои чиддӣ барои ҷабрдидагон аз ҷиҳати ҷисмонӣ, психологӣ, молиявӣ ва иҷтимоӣ дошта, натавон ба оила балки ба тамоми ҷомеа низ таъсиргуздор мебошад. Зӯрварӣ дар оила зухуроти хатарноки ҷаъмиятӣ мебошад, чунки он дар навбати аввал ҳуқуқи конститутсионӣ ва озодиҳои замон, кӯдакон ва шахсонӣ солхӯрдаро поймол менамояд.

Вобастагӣ аз майзадагӣ ва нашъамандӣ, ки боиси сар задани ҳолатҳои бераҳмӣ ва зӯрварӣ дар оила мегарданд, солҳои охир дар бисёре аз оилаҳои тоҷик низ ба назар мерасанд, ки он ҳамчун меъёри рафтор қабул шуда, аз насл ба насл гузаронида мешаванд. Аз рӯй тадқиқотҳои гузаронида шуда, маълум гаштааст, ки пеш аз ҳама ба зӯрварӣ дар оила аксаран занҳо (57%) ва кӯдакон (36%) гирифта мегарданд. Инчунин таҳлилҳои омӯрӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳар як сеяки занҳо дар ҷаҳон ба зӯрварии ҷисмонӣ аз тарафи ҳамсар гирифта мешаванд ва қариб даҳҳазор зан ҳамасола аз тарафи ҳамсар ё ҳамзист ба қатл расонида мешаванд. Бо ҳамин сабаб ҳам муҳофизати шаҳрвандон аз зӯрварӣ дар оила аз тарафи давлат ҳалли як қатор масъалаҳои-ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ, ташкилӣ, иҷтимоӣ-психологӣ, иқтисодӣ, тиббӣ ва ғайраро тақозо менамояд. Баробари ба қувваи эътибор ворид гаштани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 март соли 2013, №954 «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қатолҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо», аз 1 март соли 2005, №89 он то андозае аз ҷанбаи ҳуқуқӣ метавонад, роҳи ҳалли ин масъалаҳоро ба низом дарорад. Инчунин, ҳалли ҳуқуқии масъалаи зӯрварӣ дар оила дар ҷунин ҳуҷҷатҳои байналхалқӣ инъикоси худро пайдо кардаанд:

*Эъломияи умумии ҳуқуқи башар (1948, м.3,5,16).

* Конвенсия (Созишнома) дар бораи ҳуқуқи сиёсии занон (7-июни 1954, м.1,2,3,4,5,6,7,8,9).

*Конвенсия дар бораи ҳуқуқи шаҳрвандии зани шавҳардор (11-июни 1958, м.1,2,3).

*Конвенсия доир ба барҳам додани ҳамагуна шаклҳои поймолкунии ҳуқуқҳои зан (с. 1979).

*Декларатсия доир ба решакан кардани зӯрварӣ нисбати занон (с.1993, қарори Анссамблеяи Генералии Миллалӣ Муттаҳид).

*Конференсияи 4-уми байналхалқӣ доир ба масъалаҳои занон (с.1995).

Қонунҳои байналмилалӣ ва миллии қабулшуда оид ба бартараф намудани зӯрварӣ дар ҷаҳон ва давлати мо аз он далолат медиҳанд, ки тадқиқи масъалаи зӯрварӣ дар оила дар ҷанбаи иҷтимоӣ-психологӣ ва ҳуқуқӣ бояд омӯхта шуда, омилҳои мусоидаткунанда ва бартараф кунандаи ин зухурот муайян карда шаванд.

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ, ки моҳиятан ифодакунандаи мафҳуми «зӯрварӣ»-ро инъикос менамоянд, имконияти онро медиҳанд, ки аз мавқеи назарияҳои гуногун шарҳи онро дида бароем. Дар луғати русӣ шарҳи васеи худи мафҳуми зӯрварӣ чунин оварда шудааст:

- истифодаи қувваи ҷисмонӣ ба ягон нафар;

- таъсиррасонии маҷбурӣ ба ягон кас ё ягон чиз, истифодаи қувва барои бамақсадрасӣ ба хоҳири чизе;

-зулму ситам, беқонунӣ [12, с.18].

Зӯрварӣ дар оила –ин амали барқасдонаи ғайриқонунии дорои характери ҷисмонӣ, психологӣ, ҷинсӣ, ва иқтисодие, ки дар қорҷӯбаи муносибатҳои оилавӣ аз ҷониби яке аз аъзои оила дар нисбати узви дигари оила, ки сабаби ҳалалдор гаштани ҳуқуқи озодиҳои ӯ, расонидани азияти ҷисмонӣ ва зарар ба саломатии ӯ ва ё таҳдиде барои расидани чунин зарар ба саломати мебошад, содир карда шудааст.

Масъалаи таҳқиқи зӯрварӣ дар оила дар ҷанбаҳои иҷтимоӣ-психологӣ ва ҳуқуқӣ дар сарчашмаҳои илмӣ дар қорҳои илмӣ- тадқиқотии як қатор муҳаққиқон, аз қабили, Е.П. Агапова, Р.Г. Петрова, П.В. Румянтсева, А.Б. Орлов, Л. Лейкман, О.Ю. Тевлюков, Ю.М. Антонян, Р. Д. Шарапов, З.А. Саидов, Ф.С. Хайруллоев, М.Т. Давлатов, Н.М. Юнусова, С. Муминова ва дигарон баррасӣ шудааст. Зӯхуроти зӯрварӣ дар оила аз нигоҳи муҳаққиқон ба таври гуногун баҳогузорӣ карда шуда, ба қадом омилҳо ва сабабҳо вобаста будани он таҳлили баррасӣ гаштаанд.

Масалан, таҳлили зухуроти зӯрвариро дар оила Е.П. Агапова чунин шарҳ додааст: «зӯрварӣ дар оила қасдан расонидани зарари ҷисмонӣ ва ё психологӣ ба аъзои оила, инчунин таҳдид ба содир намудани маҷбуркунӣ ва маҳрум кардан аз озодии шахсӣ мебошад. Яъне, зӯрварӣ амалест, ки тавассути он қудрат бар инсон, рафтор, фикр ва эҳсосоти он оварда мешавад» [1].

Муҳаққиқи дигар, Р. Г. Петрова зӯрвариро дар оила ҳамчун амали агрессивона ва душманона нисбат ба дигар аъзои оила муайян кардааст, ки дар натиҷаи он объекти зӯрварӣ метавонад зарар, осеб, таҳқир ё қушта шавад. Дар воқеъ зери мафҳуми зӯрварӣ дар оила ӯ зӯрварии эмотсионалӣ, ҷисмонӣ ва таҳдиди ҷисмониро маънидод мекард [9].

Аз ду таърифи дар боло оварда шуда маълум мегардад, ки зӯрварӣ дар оила на танҳо зарари ҷисмонӣ, балки зарари маънавӣ ба монанди таҳқир, бераҳмии равонӣ, пастзаниро дар бар мегирад.

Зӯрварӣ дар оила яке аз шаклҳои аз ҳама бештар паҳнгардидаи поймолсозии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мебошад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» муносибатҳои ҷаъмиятиро вобаста ба пешгирии зӯрварӣ дар оила ба танзим дароварда, вазифаҳои субъектҳои пешгирикунандаи зӯрварӣ дар оиларо доир ба ошкор, пешгирӣ ва бартарафсозии сабаб ва шароитҳои ба он мусоидаткунанда муайян намуда, ба зӯрварӣ дар оила чунин таъриф медиҳад: «Ин кирдори зиддихуқуқии қасдан дорои хусусияти ҷисмонӣ, равонӣ, шахвонӣ ё иқтисодӣ, ки дар доираи муносибатҳои оилавӣ аз ҷониби як узви оила нисбат ба дигар узви оила содир шуда, боиси поймол шудани ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ, расонидани дарди ҷисмонӣ ё зарар ба саломатии ӯ мегардад ё таҳдиди расонидани чунин зарарро ба вучуд меоварад»[5, с.1].

Аз таҳлили адабиётҳои илмӣ-тадқиқотӣ оид ба ин масъала таърифи мутахассисони лаҳистонӣ (Польша), ки фарогирандаи паҳлӯҳои гуногуни ин ин мафҳум мебошад, ҷолиби диққат аст: «Зӯрварӣ дар оила – ин амал ё ин ки бефаъолияти яке аз аъзои оила мебошад, ки ба дигар аъзои оила равона шудааст, бо истифодаи бартариҳои қувва ва ё иқтидори вучуддошта ё ки вобаста ба шароити пайдошуда содир гаштааст, ки ҳуқуқ ва озодиҳои шахси дигар аъзои оиларо поймол мекунад ба ҳаёт ва саломатии онҳо хатар дорад, онҳоро дар азоб мемонад ва ба онҳо зарар мерасонад»[10, с.40]. Аз ин таъриф баръало пай бурдан мумкин аст, ки зӯрварӣ дар оила чун дигар намудҳои зӯрварӣ ин поймол намудани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мебошад. Як андешаи муҳими дигаре дар ин таъриф оварда мешавад ва он зухуроти бефаъолияти яке аз аъзои оила нисбат ба дигар мебошад. Яъне, бефаъолияти ба зухуроти зӯрварӣ метавонад мусоидат намояд. Бинобар ин, ба

зӯровари шавҳар нисбати ҳамсар ва фарзандон набояд ҳамчун «кори шахсӣ» баҳо дод, балки он уҳдадори давлат ва тамоми ҷомеа барои пешгирии зӯроварӣ ба воситаи чораҳои махсус ва қонунҳо мебошад. Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар шарҳи чор шакли зӯроварӣ дар оила бо чунин тарз таҳлил гаштааст:

Зӯровари ҷисмонӣ дар оила – кирдори зиддиҳуқуқии қасдонаи як узви оила нисбат ба дигар узви оила, ки дар натиҷаи истифода бурдани қувваи ҷисмонӣ боиси расонидани дарди ҷисмонӣ ё зарар ба саломатӣ шудааст;

Зӯровари психологӣ дар оила – таъсиррасонии қасдонаи психологӣ, паст задани шаъну эътибори як узви оила аз ҷониби дигар узви оила бо роҳи таҳдид, таҳқир, ирьоб ва ё маҷбуркунӣ ба содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳо ё кирдорҳои, ки барои ҳаёт ва саломатӣ ҳафноканд, инчунин ба вайроншавии инкишофи равонӣ, ҷисмонӣ ё шахсӣ оварда мерасонад;

Зӯровари шахвонӣ дар оила – кирдори зиддиҳуқуқии қасдонаи як узви оила, ки ба озодии ҷинсии дигар узви оила таҷовуз мекунад, инчунин ҳаракатҳои дорои хусусияти шахвонӣ, ки нисбат ба узви оила ё узви ноболиғи оила содир мешавад;

Зӯровари иқтисодӣ дар оила – кирдори зиддиҳуқуқии қасдонаи як узви оила нисбат ба дигар узви оила вобаста ба маҳрум сохтан аз манзили истиқоматӣ, хӯрок, либос, молу мулк ё воситаҳои, ки ҷабрдида тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба онҳо ҳуқуқ дорад ва ин кирдор метавонад боиси вайрон гардидани солимии ҷисмонӣ, равонӣ ё сар задани дигар ҳолатҳои ногувор гардад.

Зӯровари психологӣ низ яке аз шаклҳои васеъ паҳншудаи намудҳои зӯроварӣ буда, метавонад алоҳида ва ҳам дар якҷоягӣ бо дигар намудҳои зӯроварӣ дар оила ба вучуд ояд.

Таҷқиқотҳои дар як қатор давлатҳо гузаронидаи Созмони Умумиҷаҳонии Тандурустӣ оид ба зӯроварӣ дар оила аз он далолат менамоянд, ки аз 20 то 75% занҳо, як ё якчанд маротиба қурбонии амали зӯровари психологӣ дар ҳаёти худ гаштаанд.

Қайд намудан ҷои аст, ки зӯровари психологӣ метавонад чунин оқибатҳои манфиро аз қабилӣ: ҳолати депрессивӣ, тарс, ҳаяҷон, майлҳои худкушӣ, ноқоимии ҷисмонӣ ва шиддатёбии бемориҳои хроникиро дар ҷабрдида ба вучуд оварад. Зоҳирёбии тамоми шаклҳои намудҳои зӯроварӣ дар оила барои ҷабрдида бо оқибатҳои равонӣ ба анҷом меёбад.

Мувофиқи объект се намуди амали зӯроварӣ дар оила вучуд дорад: (зӯровари волидайн нисбат ба фарзанд, зӯровари як ҳамсар нисбат ба дигар, зӯроварӣ нисбати ҳешовандони солхӯрда).

Паҳншавии зӯроварӣ дар оила аз ҷанбаҳои синфӣ, наҷодӣ, фарҳангӣ ва динӣ вобаста нест, он дар тамоми бахшҳои ҷомеа маъмул аст.

П.В. Румянтсева масъалаи зӯровари ҷисмониро аз тамоюли гендерӣ дар оила вобаста буданаш, баррасӣ намуда қайд менамояд, ки «зӯроварӣ ҳамчун зухуроти ҳукмфармоӣ ва ҳашмноки мардон, ки дар ҳаргуна фарҳанг истиқбол гирифта шудааст, дида баромада мешавад. Муносибатҳои гендерии патриархалӣ идроки нодурусти ақидаҳои ба вучуд оварда, вазъияти зӯровариро дар оила бо «гунаҳгориҳои худӣ зан» вобаста мегардонанд» [11, с.185].

Аз рӯи таҳлилҳои омӯрӣ, ҳангоми баррасии зӯроварӣ метавон қайд намуд, ки ба зӯровари ҷисмонӣ ва ҷинсӣ бештар мардҳо қобиланд. Ин бо тафовутҳои гендерӣ ва хусусиятҳои психикии онҳо вобаста аст. Омилҳои иловагӣ ин намуди амали зӯроварӣ аз ҷониби мардон ҳолати майзадагӣ ва нашъамандии онҳо мебошад (зиёда аз 70% ҷиноятҳо дар қисмати муносибатҳои оилавӣ, маишӣ аз тарафи онҳо содир мегарданд). Аз сӯи дигар, навъи зӯровари психологиро бештар ба занон мансуб донистаанд. Онҳо, инчунин нисбат ба мардон дар муносибат бо фарзандони хеш, бештар амали агрессияро зоҳир мекунанд (60.8% дар муқобили 39.2%) [2, с. 175 – 181].

Омӯзиши омилҳои иҷтимоӣ психологӣ чунин сабабҳои ба вучуд омадани зухуроти зӯровари дар оилаҳо муайян намуданд:

- *вобастагии молиявӣ аз мард;
- *тарси аз тарафи шавҳар лату куб ё кушта шудан;
- *тарси аз даст додани фарзандон;
- *бовари ба он, ки ҳама чиз дар оянда хуб мешавад;
- *тарси он, ки ҷудошавӣ бар қӯдакон зарар мерасонад;
- *ҳисси рӯҳафтадагӣ ва ногавонӣ: ҳеч чиз ёри расонида наметавад;
- *муносибати босабронаи ҷомеа ба ин масъала;

- * муносибати номувофиқи баъзе аз кормандони хадамотҳои давлати оид ба ҳал намудани ин масъала;
- *ҳарос аз ояндаи номуайян;
- *тарс аз он ки шавҳар коре карда метавонад, ки обруи ӯро дар ҷои кор, муҳити иҷтимоӣ, пеши наздикон ва ғ. паст намояд;
- *худмаҳкумкунии қурбонӣ дар содир шудани зӯроварӣ;
- *тарси гум кардани хона ва моликият;
- *тарси танҳо мондан дар зиндагӣ;
- *хоҳиши пинҳон намудани зӯроварӣ аз наздикон, рафиқон ва атрофиён;
- *стресси психологӣ, ки сабаби мондашави мегардад; «Ман аз ҳад бисёр хастаю монда шудам ва аз ӯҳдаи ҳеч кор намебароям»;
- *тарс аз ҳаёти ояндаи кӯдакон;
- *фишор аз тарафи хешу таборон, ки онҳо мегӯянд; «Ин шавҳари ту аст, падари фарзандони ту»;
- *хоҳиши нигоҳ доштани оила;
- *мавҷуд набудани ягон дастгирии иҷтимоӣ ва ё ҳуқуқӣ;
- *имкониётҳои ҷисмонии маҳдудшуда, ки занро аз марди дигар ва оилаи у вобаста менамояд (занҳои маъюб);
- *бовар кардан ба ваъдаҳои зӯровар, ки ӯ тағийр меёбад.

Тавре, ки А.Б. Орлов қайд мекунад, «пахншавии зӯроварӣ дар муносибат бо занон аз мақоми иҷтимоӣ ва касбии онҳо вобаста нест. Омори пахншавии зӯроварӣ нисбатан камтар ба қайд гирфта шудаанд. Ҳаҷми воқеии бақайдгирии ин падида норавшан боқӣ мемонад, зеро бисёре аз қурбониёни зӯроварӣ дар оила худро аз зӯровар вобаста ҳисобида, ба кӯмак мурочиат намекунанд. Аксарияти қурбониён лаҳзаи низоъҳои оилавино, ки ба зухуроти зӯроварӣ табдил меёбанд фарқ карда наметавонанд» [8, с.185]. Аз рӯи набудани қайди далелҳои омории ҳоло ҳам, зухуроти зӯроварӣ дар оила дар соҳаҳои гуногуни илмӣ бо таври амалӣ пурра омӯхта нашудааст.

Л.Лейкман вазъи зӯроварии психологиро нисбат ба занон дар оила аз вобастагии ҳамсар ба машруботи спиртӣ ва маводҳои мадҳушқунанда тавсиф медиҳанд. Ин маълумотҳо умуман ба маълумотҳои тадқиқотҳои бисёре аз кишварҳои ҷаҳон мувофиқат мекунанд [6, с.57]. Вобастагии психологӣ аз маводҳои мадҳушқунандаи ҳамсар ва шароити пасти иқтисодии оила яке аз омилҳои бештар мусоидаткунанда барои ба вучуд омадани ҳолати зӯроварӣ дар оила ҳисобида мешавад.

Аз рӯи ақидаи О.Ю.Тевлюков, «зӯроварӣ ҳамчун яке аз элементҳои созмонҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодии ҷомеа муайян карда мешавад». [13, с. 13]. Бо назардошти ақидаи ин муҳаққиқ қайд намуданием, ки майдони ахборотҳои иттилоотие, ки имрӯзҳо дар тамоми ҷомеаи башар паҳн мегарданд, истифодаи амали зӯровариро ҳамчун амали қабулшуда дар ҷомеа медонанд. Пахншавии саҳнаҳои зӯроварӣ дар васоити ахбори омма барои рушд ёфтани эҳсоси таҳаммулпазирӣ дар байни аъзоёни ҷамъият нисбати зухуроти зӯроварӣ мусоидат менамояд.

Ю.М.Антонян «зӯровариро-ҳамчун ҳамсафари ногузир ва абадие инсоният, маънидод намуд, ки он ҳамчун ҳалқунандаи мушкилиҳои башарият муайян гашта аст. Зӯроварӣ як роҳи мавҷудияти организмҳои зинда аст ва ҳамеша маъноӣ несту нобуд кардани чизе, расонидани зарар ба касе ба хоҳири касест». [3, с.157]. Аз ин таъриф маълум мегардад, ки дар ҳар оила баҳри ба максималӣ яке аз тарафони аъзоёни он барои ҳал кардани мушкилиҳои оилавӣ метавонанд аз намудҳои амали зӯроварӣ истифода баранд. Истифодаи ин амали таъсиррасониро ҳамсарон нисбати якдигар дар оилаи худ мутаасифона, ҳамчун амали тарбиявӣ мешуморанд.

Мутаасифона, зухуроти зӯроварӣ дар оила то ҷое дар ҷомеаи суннатии мо реша давонидааст, ки мардум ба он ҳамчун ба як амали муқаррарӣ муносибат мекунанд. Зӯроварӣ нисбат ба занон ҳанӯз дар давраи зиндагиашон дар хонаи волидайн мушоҳида мешавад. Тадқиқотҳо равшан намудаанд, ки зиёда аз 35%-и занон дар бораи зӯроварии ҷисмонӣ ва 44,5% - занон зӯроварии психологӣ (аз ҷониби волидайн, бародарон, хешовандон) дар хурдсолӣ ва наврасӣ дучор шуданашон хабар додаанд. [14, с.106]. Аксар вақт мардуми ҷомеаи суннатии мо, ҳатто занон бо такя ба он, ки гӯё дар дини ислом занон нисбат ба мардон мавқеи дуҷумдараҷа дошта бошанд, зӯровариро нисбат ба худ новобаста аз мавқеашон (модар, ҳамсар, хоҳар, келин)- будан амали мақбул медонанд. Мутаасифона, ин як ҳатогии маҳз дар дарки моҳияти мавқеи зан дар ҷомеа аз нигоҳи таҳлили

сарчашмаҳои динӣ аст. Арзишҳои аслии Ислом дар сарчашмаҳои яқумдараҷаи ҳуқуқи исломӣ – Қуръон ва суннат дарҷ гардидаанд. Донистани онҳо барои мо хело муҳим аст, чунки Ислом дар ҳаёти ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон нақши муҳимеро мебошад. Аҳолии Тоҷикистон асосан аз мусулмонон иборат мебошад (бештар аз 90 %) ва риояи меъёрҳои динӣ дар ҳаёти мо маъмулӣ мебошад.

Дар байни мардуми тоҷик як ақидае вучуд дорад, ки занро бояд зад. Баъзеҳо ин амалро ба сифати тарбияи зан ва дигарон бошанд, танҳо ба хотири он, ки Ислом истифодаи қувваро бар зидди зан иҷозат медиҳад, қабул кардаанд. Дар оятҳои 34-35 сураи Занони (Ан-Нисоъ) Қуръон чунин зикр гардидааст: «...Ва ба он занҳое, ки дар вафодорӣ онҳо шумо мутмаин нестед, [аввал] насиҳат намоед, [баъдан] аз раҳти хоби онҳо парҳез кунед ва [ахиран], бизанед... Агар шумо аз талоқи байни ҳамсарҳо дар ҳарос бошед, намояндаеро аз рӯи инсоф аз байни аҳли оилаи мард ва зан таъйин намоед» [4, с.107]. Калимаи «бизанед» дар бисёре аз тафсириҳои уламои ҳуқуқи Ислом (аз Чумла Саидов З.А, Хайруллоев Ф. С.) маънои бар шонаи зан қуфтани мард ба аломати хушдор ва оға намудани зан дар хусуси эҳтимоли талоқ бо ӯ мебошад. Аз мисли чунин як дастқубӣ ба шона набояд ҳатто суроҳие пайдо гардад, вагарна, дар акси ҳол ин амали мард зӯрварӣ маҳсуб мегардад. Аз ин бар меояд, ки Ислом ба ҳеҷ вачҳ барои истифодаи амали зӯрварӣ иҷозат намедиҳад. Ба он аҳамият диҳед, ки Ислом роҳҳои ҳалли низоъҳо дар оиларо нишон медиҳад, ки амалан ба асосҳои адолат ва ҳуқуқи инсон мутобикат доранд.

Ҳама гуна амали зӯрварие, ки баҳри поймол кардани ҳуқуқ ва озодиҳои аъзои ҷомеа дар шакли қасдан расонидани зарари ҷисмонӣ ё равонӣ, ба шахс нигаронида шуда бошад, бояд аз рӯи қонун ба ҷавобгарӣ кашида шаванд. Бо ибораи Р.Д. Шарапов зӯрварӣ ин «таҷовузи ҷиноӣ ба амнияти шахсии шахс дар шакли қасдан ғайриқонунӣ расонидани зарари ҷисмонӣ ё рӯҳи бар ҷабрдида ба хилофи иродаи ӯ бо роҳи таъсири ҷисмонӣ ё рӯҳи ба бадани инсон мебошад». [15, с.9].

Дар муқаррароти умумии қонунгузори ҚТ ду типи амали зӯрварӣ ҷудо карда шудааст, ки мувофиқ бар он зӯрвар бояд ба ҷавобгарии маъмури ва ҷиноӣ кашида шавад. Тафовути асосии байни ин ду намуди зӯрварӣ дар он аст, ки дар ҳолати якуми содир намудани амалҳои зӯрварӣ ҷавобгарӣ дар мувофиқа бо назардошти муқаррароти қонунгузори ҷиноятӣ, аммо дар ҳолати дуюм ҷавобгарии ҷинояткор бо воситаи воситаҳои таъсиррасонии сабуки қонунгузор ва ҷомеа зери таҳқир гирифта мешаванд.

Дар санадҳои қонунгузори ҚТ тибқи низомномаи ҳуқуқӣ ба амалҳои зӯрварие, ки характери ҷиноятӣ дошта содир шуданд, ҷавобгарӣ дар моддаҳои кодекси ҷиноӣ 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 120, 122, 124, 127, 131, 134, 138, 139, 140, 141, 142, 165, 166, 167, 168, 174, 177, 178 ҚТ таснифот гаштаанд, ки мувофиқ бар он, зӯрвар якҷанд сол вобаста ба шакли содир намудани амали зӯрварӣ аз озодӣ маҳрум карда мешавад.

Монанд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ, дар ҳолати содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳои барқасдонаи маъмури, низ аз тарафи як узви оила бар зидди аъзои дигари оила, он шахс ба ҷавобгарии маъмури мувофиқ кашида мешавад. Тибқи талаботҳои моддаҳои 93 шарҳи 1КММ ҚТ ҷавобгарии ҷазои маъмури дар шакли ҷарима барои шахсони воқеи ба андозаи аз 2 то 5 нишондиҳандаи ҳисоботӣ, яъне аз 80 то 200 сомонӣ муқаррар карда мешавад. Аммо тибқи моддаҳои 93 шарҳи 2 бошад, ҷазои маъмури дар шакли ҷарима ба андозаи аз 5 то 10 нишондиҳандаи ҳисоботӣ, яъне аз 200 то 400 сомонӣ ва ё ҳабзи маъмури аз 5 то 15 шабонарӯз муайян карда мешавад.

Дар айни замон кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон масъулиятро барои зӯрварии психологӣ пешбини намекунад, гарчанде дар доираи моддаи 109 Кодекси ҷиноӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ба худкушӣ расонидан» кушиши ҷиноӣ донистани ин амал карда шудааст. Аммо, дар ин маврид масъулият танҳо пас аз содир намудани кирдори ғайриқонунӣ, яъне аз ҷониби қурбонии зӯрварӣ дар натиҷаи таҳдиди ғаври муносибати бераҳмона ва пас задани шаъну шарафи инсон содир шудани худкушӣ ба миён меояд. Яъне, мувофиқ бар ин модда қонуни ҷиноӣ қодир нест, ки ҷабрдидаро пеш аз маргаш ҳимоя кунад.

Агар дар ҳолати зӯрварии ҷисмонӣ ҷабрдида тавонад ба кормандони ҳифзи ҳуқуқ муроҷиат кунад, лату қубро ҳангоми оғоз намудани парвандаи ҷиноӣ ҳамчун далел истифода барад, пас ҳангоми зӯрварии психологӣ бо сабаби мавҷуд набудани ҳукми маҳсус, чун қоида аз руи қонуни ҷиноятӣ худро муҳофизат карда наметавонад. Ба ғайр аз ин, норасогиҳо дар қонунгузори ҷиноятӣ

аз рӯй масъалаи дараҷаи баланди нобоварӣ мурочиати ҷабрдидагон низ вучуд дорад. Аввалан, сабаби худдории ҷабрдидагон аз мурочиат ба мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ин беэтимодӣ ба кормандони ҳифзи ҳуқуқ бошад, сабаби дигар, дар қурбониён ҳангоми зиндонӣ шудани зӯровар (хамсар) тарси аз даст додани дасгирии молиявӣ барои таъмини оила ва таҳқир шудан аз тарафи хешовандон ва ҷомеа пайдо мешавад.

Ҳамин тавр, заноне, ки аз ҷониби шавҳаронашон мавриди латуқуб, таҳқир, озори ҷинсӣ ва дигар навоҳҳои зӯроварӣ қарор гирифтаанд, меҳоханд вазро тағйир диҳанд, аммо аз тарси таҳқир шудан ва танҳо мондан қарор бароварда наметавонанд.

Кӯдакон ва бузургсолон баръакс, кӯмак меҳоханд ба кӯмак ниёз доранд, аммо вобаста ба ин ё он сабаб ва омилҳо ба мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ мурочиат карда наметавонад. Амалия ҳолатҳоеро исбот кардааст, ки аъзои оилаи ҷабрдида дар бораи кирдорҳои зӯроварӣ нисбат ба ӯ содир шуда, аризаҳои худро як ё якчанд маротиба пешниҳод ва бозпас намудаанд. Мутахассисон ин рафторҳоро бо рушди даврии зиёдшавии ҳаяҷони равонӣ байни аъзоёни оила ва оштии тарафҳо дар ин давра асоснок менамояд [16].

Кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мавриди такрорёбии чунин ҳолатҳо аксаран, тасмими ин гӯруҳи парвандаҳоро барои баррасӣ қабул намеkunанд, бесалоҳияти худро нишон дода, зухуроти зӯровариро дар оила бинобар, мавҷуд набудани далелҳои мушаххас «кори шахсӣ»-и оила медонанд. Ҳамин тариқ, дар ҷараёни тафтишоти ҷиноӣ се қисмати асосие, ки вазъи ҷабрдидаро тавсиф дода метавонад риоя карда намешавад: типки ҳуқуқӣ амалигардонии айбдоркунӣ; гирифтани ҷабронии зарар дар натиҷаи ҷинояти расонидашуда; таъмини бехатарии тамоми раванд. Нишондиҳандаҳои омӯрӣ аз он далолат менамоянд, ки танҳо 3%- парвандаҳои ҷиноӣ оид ба зӯроварӣ дар оила метавонанд то охир тавассути суд баррасӣ ва ҳал гарданд.

Созмони Умумиҷаҳонии Тандурустӣ (СУТ) зӯровариро ҳамчун «истифодаи барқасдонаи қувваи ҷисмонӣ ё қувваи воқеӣ таҳдидкунанда, ки бар зидди худ, шахси дигар, гӯруҳи одамон ё ҷомеа нигаронида шудааст, ки боиси натиҷаи эҳтимоли ба вучудоии марг, осебҳои психологӣ, нуқсонҳо дар инкишоф ё намудҳои гуногуни зарар гаштааст муайян намудааст». [7, с.5]. Вобаста ба таҳлили таърифи дар боло зикр гашта, қайд намуданием, ки зӯроварӣ дар оила натавонад шароити солимии оилавино дар оила вайрон мегардонад, инчунин чунин оқибатҳои ҷисмонӣ, психологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро ба ҷабрдида махсусан, дар занҳо оварда метавонад:

*зӯроварӣ нисбати занон аксаран оқибатҳои бади фаврӣ ва дуру дароз ба саломатии онҳо дорад;

*марг – дар натиҷаи бардоштани зарарҳои ҷисмонӣ, марги модарон бо сабабҳои дар вақти ҳомиладорӣ зери зӯроварӣ қарор доштан, куштор, худкушӣ;

*оқибатҳои ҷисмонӣ – ҷарроҳӣ шудан бо сабаби осеб дидани узвҳои дохилӣ дар вақти лату қуб, бемориҳои хроникӣ, маъҷубӣ, бемориҳои меъдаву рӯда, ҷароҳатҳои пӯст, маъҷуб ва нобино гаштани чашм, лоғарӣ ва нагирифтани ғизои зарурӣ;

*оқибатҳои манфӣ ба солимии репродуктивӣ (бозтавлидӣ) – бемориҳои гинекологӣ, безуриётӣ, ҳомилагии вазнин, бачапартоӣ, бемориҳои узвҳои дохила, вайроншавии функсияҳои ҷинсӣ, касалиҳои сироятии ҷинсӣ (ВИЧ, СПИД, сузук, гонорея, сифлис ва ғ.), ҳамли номатлуб, исқоти хатарноки ҳамли;

*зӯроварӣ дар давраи ҳомиладорӣ боиси бачапартоӣ, таваллуди кӯдаки мурда, таваллуди пеш аз муҳлат (бармаҳал), зарар ба кӯдаки дар батн буда, сабуквазни кӯдак;

*мушкилиҳои психологӣ ва рафторӣ – истеъмоли нӯшоқиҳои спиртӣ ва нашъа, идроки сушт, рафтори зиддиқонунӣ, депрессия, хавотирӣ, стрессҳо худкушӣ ва ғайра.

Ба заноне, ки дар ҳолатҳои зӯроварии ҷиддии оилавӣ қарор доранд, худдорӣ, эътимод надоштан ба қобилиятҳои худ, инчунин нигаронӣ аз оянда ва нигаронӣ аз оқибатҳои рафторҳои худ хос аст.

Муайян шудааст, ки кӯдакони зӯроварии оилавино аз сар гузаронида, чунин маҷмӯи оқибатҳоро, аз қабилӣ худбаҳодиҳии паст, истиробнокии баланд, ақибмонии ақлӣ ва ҷисмонӣ, паст шудани қобилиятҳои ақлӣ, худдорӣ, эътимоди зиёд ё тарс аз шахсони бегона, душвории муошират бо дигарон ва нишондиҳандаҳои сусти хониширо доранд. Яке аз оқибатҳои душвортарин - ин аз худ намудани моделҳои манфии рафторҳои волидайн, ва гузаронидани таҷрибаи гузаштаи манфи муносибатҳои оилавӣ ба дигар гуруҳҳои иҷтимоӣ мебошад. Яъне, мард агар дар оилаи волидайнӣ худ амали зӯроварии падари худро нисбати модар дида бошад ва онҳо ҳамчун амали маъмулӣ дар

муносибатҳо қабул шуда бошад, пас худ низ дар оилааш дар оянда бавучуд оварандаи ин модели рафтор нисбат ба ҳамсари худ мегардад.

Ҳамин тарик, аз маълумотҳои дар боло оварда шуда бармеояд, ки зӯроварӣ дар оила як падидаи мураккаби иҷтимоӣ – психологӣ буда, хусусиятҳои сохтори он, аз як тараф, бо хусусиятҳои вазъияти иҷтимоӣ, ки зан дар он зиндагӣ мекунад алоқаманд бошад, аз тарафи дигар, он бо хусусиятҳо ва хислатҳои шахсии ҳамон зан муайян карда мешавад. Инчунин, мавҷудияти вазъияти номусоиди иҷтимоӣ дар оила (набудани қор барои шавҳар, паст будани даромади умумии оила) барои ташаккули муносибатҳои байнишахсияе, ки боиси амалҳои зӯроварӣ нисбати зан мегардад, сабаб мешавад. Мавҷудияти вазъиятҳои стресси дар ҳаёти оила эҳтимолияти зуҳуроти шаклҳои зӯроварию дар оила бо таври даврӣ зиёд мегардонад. Дар маҷмӯъ, мавҷудияти тамоми омилҳои иҷтимоӣ-психологӣ ва ҳуқуқӣ барои бавучудоии амали зӯроварӣ дар оила мусоидаткунанда ҳисобида мешаванд.

Бо мақсади танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба пешгирии зӯроварӣ дар оила ва муайян намудани вазифаҳои субъектҳои пешгирикунандаи зӯроварӣ дар оила доир ба ошкор, пешгирии ва бартарафсозии он ҳамчунин, бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади расонидани кӯмак ба ҷабрдидагони зӯроварӣ, ятимону бепарасторон ва духтарони ноболиғи мавриди зӯроварию, хариду фурӯш қароргирифта дар назди Кумитаи Ҳадамоти дастгирии духтарон фаъолият мекунад. Ҳамчунин, барои расонидани кӯмаки амалӣ барои ниёзмандон дар назди Раёсат, шӯба ва бахшҳои қор бо занон ва оилаи шахру навоҳии ҷумҳурӣ 110 адад Марказҳои иттилоотиву машваратӣ ва дар назди Ташкилотҳои ҷамъиятӣ 33 Марказҳои бухронӣ ташкил карда шудааст.

Инчунин, барои мубориза ва пешгирии қардани ин зуҳурот фаъолияти ҳамбастагии ҳамкории мутахассисони бахшҳои гуногуни ташкилотҳои ҷамъиятиву тиббӣ, таълимию тарбиявӣ, масҷидҳо ва Вазорати қорҳои дохилии ҷумҳурият мусоидаткунанда мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Агапов Е.П., Норд – Аревян О.А. Семейведение: учебное пособие. / Е.П.Агапов, О.А. Аревян - М.: Издательско – торговая корпорация «Дашков и К», 2010.
2. Афонькин Г.П., Додонов О.Е. Профилактическая деятельность. / Г.П.Афонькин, О.Е. Додонов // Полицейская деятельность. 2013. №3. С. 175 – 181
3. Антонян Ю.М. Насилие. Человек. Общество. / Ю.М. Антонян - М.: ВНИИ МВД России, 2001. – С.157.
4. Аксуламал ба зӯроварӣ дар оила: Душанбе-2020,- С.107.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила». - Душанбе, 19 март соли 2013, №954. –С.1.
6. Лейкман Л. От теории к практике // Кризисный центр для женщины: опыт создания и работы. / Л. Лейкман – М., 1998.
7. Насилие и его влияние на здоровье: доклад о ситуации в мире / Под ред. Э.Г.Круга (и др.); пер. с англ. – М: Весь Мир, 2003. – С. 5.
8. Орлов А. Б. Психологическое насилие в семье- определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи. / А. Б. Орлов // Психолог в детском саду. – 2000 - №2-3.
9. Петрова Р.Г. Гендерология и феминология. М., 2007.
10. Предотвращение домашнего насилия и торговли людьми. Учебник по проведению тренингов. -Киев, Украина, 2001. – С.40].
11. Социальному работнику о проблеме домашнего насилия / под. ред. А.Б. Синельникова. – М., 2001.
12. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка. / А. Н. Тихонов – М., 1990. Т. 1. – С.18].
13. Тевлюкова О.Ю. Насилие как феномен социальной организации: опыт теоретико – методологического анализа: дис... канд. социо-ло. наук. / О.Ю. Тевлюкова – Новосибирск, 2005. – С. 13.
14. Хушунат нисбати занони издивоҷшуда: тадқиқоти умумии аҳолии дар вилояти Хатлони Тоҷикистон. - Душанбе, 2005. - С.106.
15. Шарапов Р.Д. Насилие в уголовном праве: понятие, квалификация, совершенствование механизма уголовно-правового предупреждения: / Р.Д. Шарапов // дис... д-ра юрид. наук. – Екатеринбург, 2006. – С.9.
16. Энциклопедия социальной работы/Под ред. Л.З. Кунельского и М.С. Мацковского: В 3 т. Т. 2. М., 1994.

ЗҶУРОВАРӢ ДАР ОИЛА ҲАМЧУН МАСЪАЛАИ ИҶТИМОӢ – ПСИХОЛОГӢ ВА ҲУҚУҚӢ

Дар мақола оид ба тадқиқи зӯроварӣ ҳамчун масъалаи иҷтимоӣ- психологӣ ва ҳуқуқӣ маводҳо мавриди омӯзиши қарор дода шудаанд. Дарки падидаи зӯроварӣ дар оила, ки беиштар дар сарчашмаҳои илмӣ қор карда, бароварда шудаанд, аз мавқеи равияҳои назариявӣ, таҳлил ва баррасӣ шудаанд. Муаллиф таъкид менамояд, ки маҷмӯи омилҳои иҷтимоӣ-психологӣ ва ҳуқуқӣ метавонанд, ба ташаккули муносибатҳои дохили оилавӣ, ки бо зӯроварӣ дар оила алоқаманд аст, мусоидат намояд. Зӯроварӣ дар оила-ин амали барқасдонаи ғайриқонунии дорои характери ҷисмонӣ, психологӣ, ҷинсӣ ва иқтисодие аст, ки дар қорҷӯбаи муносибатҳои оилавӣ аз ҷониби яке аз аъзои оила дар нисбати узви дигари оила, ки сабаби ҳалалдор гаитани ҳуқуқу озодиҳои ӯ,

расонидани азияти ҷисмонӣ ва зарар ба саломатии ӯ ва ё таҳдиде барои расонидани чунин зарар ба саломатӣ мебошад, содир карда шудааст. Дар мақолаи мазкур зухуроти зӯроварӣ дар оила нисбат ба занон аз мавқеи қонунгузориҳои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида, намудҳои омилҳои оқибатҳои зӯроварӣ дар оила ва сабабҳои пинҳон намудани далелҳои зӯроварӣ дар оила муайян карда шудаанд. Қурбониёни беитари зӯроварӣ занон ва кӯдакон мебошанд. Ба заноне, ки дар ҳолатҳои зӯроварии ҷиддии хонаводагӣ қарор доранд, худдорӣ, эътимод надоштан ба қобилиятҳои худ, инчунин нигаронӣ аз оянда ва нигаронӣ аз оқибатҳои рафторҳои худ хос аст. Нишон дода шудааст, ки кӯдаконе, ки зӯровариро дар оила аз сар гузаронидаанд, маҷмуи чунин оқибатҳоро ба монанди паст будани худбаҳодиҳӣ, зиёд будани изтироб, ақибмонӣ дар инкишофи психикӣ ва ҷисмонӣ, паст шудани қобилиятҳои ақлӣ, дарундорӣ, зиёд шудани эътимод ё зиёд шудани тарс аз одамони бегона, душворӣ дар муошират бо дигар бачагон ва сустхониро доранд. Аз худ намудани моделҳои манфии рафторҳои падару модарон ва ба дигар гурӯҳҳои иҷтимоӣ гузаронидани ин таҷрибаҳои манфии муносибатҳои оилавӣ яке аз оқибатҳои душвортарин мебошад. Барои мубориза ва пешгири кардани ин зухурот фаъолияти ҳамбастагии ҳамкории мутахассисони бахшҳои гуногуни таълимоти ҳаёти тиббӣ, таълимию тарбиявӣ, масҷидҳо ва Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурият мусоидаткунанда мебошанд.

Калидвожаҳо: зӯроварӣ, зӯроварӣ дар оила, ҷиноят алайҳи занон, намудҳои зӯроварӣ дар оила, худдорӣ, нобоварӣ, беқарорӣ, изтироб, камгапӣ, тарс.

НАСИЛИЕ В СЕМЬЕ КАК СОЦИАЛЬНО – ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ И ПРАВОВАЯ ПРОБЛЕМА

В статье представлены материалы исследования насилия в семье как социально-психологическая и правовая проблема. Проводится анализ и систематизация теоретических подходов к пониманию феномена насилия в семье, наиболее разработанных в научной литературе. Автор подчеркивает, что комплекс социально – психологических и правовых факторов может способствовать формированию внутрисемейных отношений, связанных с насилием в семье. Насилие в семье – умышленное противоправное деяние физического, психического, сексуального и экономического характера, совершенное в рамках семейных отношений одним членом семьи по отношению к другому члену семьи, которое становится причиной нарушения его прав и свобод, причинения физической боли или вреда его здоровью или угрозой причинения такого вреда здоровью. В данной статье рассмотрено явление домашнего насилия по отношению к женщинам через призму уголовного законодательства Республики Таджикистан, выделены виды, факторы, последствия домашнего насилия и причины замалчивания факта насилия в семье. Чаще всего домашнему насилию подвергаются женщины и дети. Для женщин, находящихся в ситуации более серьезного семейного насилия, характерны сдержанность, неуверенность в своих силах, а также беспокойство о будущем и озабоченность последствиями своих поступков. Показано, что у детей, переживших насилие в семье, отмечается комплекс таких последствий, как низкая самооценка, повышенная тревожность, отставание в психическом и физическом развитии, снижение интеллектуальных способностей, замкнутость, повышенная доверчивость или повышенный страх перед незнакомыми людьми, трудности в общении с другими детьми плохая успеваемость. Одним из тяжелейших последствий является усваивание негативных образцов поведения родителей и перенесение отрицательного опыта семейных отношений в иные социальные группы. Для борьбы и предупреждения этого феномена способствует комплексная работа сотрудничества специалистов разных отраслей социально-медицинских, воспитательно-образовательных организаций, СМИ, мечети и МВД Республики.

Ключевые слова: насилие, домашнее насилие, приступление в отношении женщин, виды домашнего насилия, сдержанность, неуверенность, беспокойство, тревожность, замкнутость, страх.

DOMESTIC VIOLENCE AS A SOCIO - PSYCHOLOGICAL LEGAL PROBLEM

The article presents materials from the study of domestic violence as a socio – psychological and legal problem. The analysis and systematization of theoretical approaches to understanding the phenomenon of

domestic violence, most developed in the scientific literature, are carried out. The author emphasizes that a complex of socio – psychological and legal factors can contribute to the formation of intra – family relations associated with domestic violence. Domestic violence is a deliberate unlawful act of a psychical, mental, sexual and economic nature, committed within the framework of family relations by one family member in relation to another family member, which becomes the reason for the violation of his rights and freedoms, causing physical pain or harm to his health or the threat of causing such harm to health. The authors examine the phenomenon of domestic violence against women through the prism of the criminal legislation of the Republic of Tajikistan, highlight the types, factors, consequences of domestic violence and the reasons for soaking the fact of domestic violence. The most common victims of domestic violence are women and children. Women in situations of more serious domestic violence are characterized by restraint, self-doubt, as well as anxiety about the future and concern about the consequences of their actions. It has been shown that children who have experienced domestic violence have a complex of consequences such as low self-esteem, increased anxiety, mental and physical retardation, decreased intellectual increased fear of strangers, difficulties in communicating with others, children have poor academic performance. One of the most difficult consequences is the assimilation of negative patterns of parental behavior and the transfer of negative experience of family relations to other social groups. To combat and prevent this phenomenon is facilitated by the complex work of cooperation of specialists from different branches of social and medical, educational and training organizations, the media, the mosque and the Ministry of Internal Affairs of the republic.

Keywords: violence, domestic violence, crime against women, types of domestic violence, restraint, insecurity, anxiety, to be separate, isolation, fear.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ризвонова Зарина Пирумовна - ассистенти кафедраи психология. Донишгоҳи милли Тоҷикистон, Сурога 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: (+992) 919246681 E-mail: zarina.rizvonova@bk.ru

Сведения об авторе:

Ризвонова Зарина Пирумовна - ассистент кафедры психологии Таджикского национального университета, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел: (+992) 919.24.66.81 E-mail: zarina.rizvonova@bk.ru

About the author:

Rizvonova Zarina Pirumovna - assistant of the department of psychology. of Tadjhikskii national University, Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17 Phone: (+992) 919.24.66.81. E-mail: zarina.rizvonova@bk.ru

МАСЪАЛАИ МУТОБИҚШАВӢ ДАР ИЛМИ ПСИХОЛОГИЯ

Аминов А., Раҷабова М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Масъалаи мутобиқшавии инсон мавриди омӯзиши илмҳои гуногуни назариявӣ ва амалӣ (соцсиология, педагогика, тиб, психология, биология ва ғ.) қарор гирифта, аз Юнони Қадим сарчашма мегирад. Пайдоиши мафҳуми «мутобиқшавӣ» (аз лот. – адаптатсия) ба нимаи дуҷуми асри XVIII тааллуқ дорад, вақте ки физиологҳои немис Ауберг ин истилохро барои тавсифи ҳодисаи мутобиқшавии ҳассосияти узвҳои биной ва шунавоӣ дар ҷавоб ба таъсири ангезаҳои мувофиқ истифода бурда буд. Таҳқиқи минбаъдаи масъалаи мутобиқшавӣ инкишофи худро дар доираи назарияи эволюционӣ ва биологияи умумӣ (Ж.Б.Ламарк, Ж.Сент-Иллер, Г.Спенсер, Ч.Дарвин) пайдо намуд. Бо гузашти сол соҳаҳои истифодаи мафҳуми «мутобиқшавӣ» низ васеъ шуданд: дар қатори биологҳо ба ҳодисаи мутобиқшавӣ духтурон, психологон, чомеашиносон, файласуфон ва ҳуқуқшиносон низ тавачҷӯҳ зоҳир намудаанд. Дар шароити имрӯза, ягон илми ҷамъиятӣ ва антропологияе нест, ки бавосита ё бевосита масъалаи мутобиқшавии инсонро дар шароитҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолияти ӯ наомӯзад.

Мутобиқшавии психологӣ, ин «раванди воридшавии психологӣ шахс ба системаи робита ва муносибатҳои иҷтимоӣ, иҷтимоӣ психологӣ, фаъолияти касбӣ ва дар иҷрои нақшу вазифаҳои муайян мебошад»[1.с.245]. Ҳамин гуна маъноро мафҳуми «мутобиқшавии иҷтимоӣ» дар сотсиология ва психологияи иҷтимоӣ ҳангоми омӯзиши воридшавии шахс ба муҳити нави иҷтимоӣ ё тағйирёбии ягон соҳаи ҳаёти иҷтимоӣ ӯ мавриди истифода қарор медиҳанд.

Дар бораи падидаи мутобиқшавии психологӣ аъзоёни гурӯҳи хурди иҷтимоӣ, ақидаи ягона вучуд надорад. Ҳамин тавр, Н. Н. Обозов мутобиқшавиро ҳамчун таъсири ҳамкорӣ, ки бо қаноатмандии эҳтимолии субъективӣ нисбат ба ҳамдигар ва ҳисси ягонагии байнишахсӣ хос аст, тавсиф кардааст. Дар баробари ин, А. Н. Волкова зери мафҳуми мутобиқшавӣ чунин таносуби ҳислатҳои аъзои гурӯҳро мефаҳмад, ки дар он гурӯҳ вазифаҳои худро хубтар иҷро мекунад.

Адаптатсия на танҳо дар асоси алоқаҳои ғайрифаволи мутобиқшавӣ, балки зимни робитаҳои фаволи дигаргунсозии одам бо муҳити иҳотакарда сурат мегирад. Ҳамин тавр, «мутобиқшавӣ ё худ адаптатсия – ин раванди фаволи мутобиқшавии фард ба шароитҳои муҳити иҷтимоӣ ва натиҷаҳои ин раванд мебошад»[2.с.11].

Мутобиқатшавӣ аксар вақт самарани кӯшишҳои мо, фаъолияти иродавӣ, эмотсия, шуур ва рафтори мост. Шумо одатан онро бояд ҳар рӯз, бидуни таваққуф тақмил диҳед, зеро одамон ҳама вақт иваз мешаванд – онҳо калон мешаванд, пир мешаванд, фарзандонашон калон мешаванд, тарзи зиндагӣ, одат, характер, назар, ҳавасҳои тағйир меёбад ва ба ҳамаи ин бояд ҳамеша мутобиқ шуд.

Аксар вақт одамонро на ҳама риштаҳо бо ҳам мепайвандад, аммо онҳо ҳислатҳое, ки дар шахси дигар ба онҳо чандон писанд нест, таҳаммул карда, ҳуқуқҳои ӯро ба мустақилият, «мухторият» эҳтиром мекунад. Зимнан, ин таҳаммулпазирӣ нисбат ба хусусиятҳои манфии шахси наздик ва эҳтиром ба мустақилияти ӯ яке аз рукҳои асосии мутобиқшавӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба намудҳои гуногун мутобиқшавии психологиро чудо мекунад:

1) Мутобиқшавии психофизиологӣ ба механизмҳои пайдоиш ва азсаргузаронии ҳолатҳои эмотсионалӣ, ба ҳаяҷонҳои системаи асаб, дараҷаи инкишофи интеллектуалӣ (қобилият ба рушд ё инкишоф, омӯхтани чизҳои нав) асос меёбад. Унсурҳои мутобиқшавии психофизиологиро механизмҳои зуҳуроти ихтиёрӣ, қобилияти бадастовардан ва назорати ҳолатҳои эмотсионалӣ ташкил медиҳад. Ҳамин тариқ одамон, ки дараҷаи интеллекташон тақрибан бо ҳамдигар дар як сатҳ қарор дорад, ҳамчунин одамон, ки зуҳуроти эмотсияҳои онҳо бо ҳам монанданд аз ҷиҳати психофизиологӣ зуд бо ҳам мутобиқ мешаванд.

2) Мутобиқшавии иҷтимоӣ – психологӣ, ки мавҷудият ва ташаккули онро бевосита инкишофи ҷомеаи иҷтимоӣ ташкил медиҳад, ба шумор меравад. Ба мутобиқшавии иҷтимоӣ – психологӣ одамон дохил мешаванд, ки дар фаъолияти қорӣ ҳамкорӣ муштарак доранд ва аз ӯҳдаи фаъолияти муайян дар якҷоягӣ ба хубӣ баромада, муносибати қорӣ онҳо ба муносибати шахсияшон таъсир намерасонад. Мутобиқшавии иҷтимоӣ дар асоси ба назар гирифтани арзиш, талабот, майлу рағбат ва манфиатҳои одамон ба вучуд меояд.

3) Мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон – ин қаробат, рафқат, унс гирифтани монандию шабоҳат доштан, ҳамчунин ҳамдигарро пурра қардани одат, ақида ва ҳислатҳое ташкил медиҳад, ки аз ҳам фарқ мекунад. Мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон, аз тарбияи оилавии онҳо (тафаккур, дар қадом шароит ба воя расидани ҳамсарон, дараҷаи маълумотнокӣ ва ғайра) вобастагии калон дорад. Ҳамаи ин хусусиятҳо, дар оянда ба мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон дар оила таъсир мерасонад. Инчунин мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон ба мутобиқшавии психофизиологӣ низ вобастагӣ дорад. Ба мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон, яке аз ҳислатҳои инсонӣ таҳаммулпазирӣ таъсир мерасонад. Таҳаммулпазирӣ ин эҳтиром гузоштан ба арзишҳои олии инсонӣ, эътироф қардани ақида ва амалу гуфтори нек, баҳшида тавонистан ва арҷ гузоштан ба қадру манзалати шахси дигар мебошад. Муносибатҳои оилавӣ хеле мураккабу нозуқанд, зеро онҳо дар ҷамъияти одамон сурат мегирад, ки ба ҳамдигар бегона буданд ва бо риштаҳои ҳешутаборӣ бо ҳам пайваст гардидаанд. Мустаҳкам шудани ин гирех ё густаи он ба мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон вобаста аст. Мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон ин бо ҳам забон ёфта тавонистан, мувафакқонаю муташаккилона ҳал карда тавонистани мушкилиҳои моддию маънавӣ, пеш гирифтани роҳу усулҳои ягона дар тарбияи фарзанд ва ҳамдигарро таҳаммул карда тавонистани ҳамсарон мебошад.

Дар шароити ҳозира масъалаҳои марбут бо мутобиқшавии шахс ба шароитҳои доимо тағйирёбандаи муҳити ихотакарда, аз ҷумла муҳити иҷтимоӣ бештар аҳамияти илмӣ пайдо намуда истодааст. Дар робита бо масъалаҳои идоракунии истеҳсолот, коллективҳои мухталифи мавҷуда, дар ҷомеа мутобиқшавии мутахассисон ба шароитҳои фаъолияти касбии онҳо яке аз масъалаҳои ҳалталаби илми психология ба шумор меравад.

Вобаста ба ин андеша, муҳаққиқон (Соревич Г.И., Подмарков В.Г., Ермоленко Н.А., Саҳно А. В., Дяченко М.И., Столяренко А.М.) тадқиқотҳои илмии худро оид ба мутобиқшавии касбӣ ва худидоракунии шахс бахшидаанд. Мувофиқи андешаи психологи рус Рогов Е.И., «мутобиқшавии касбӣ – ин раванди воридшавии инсон ба касбу кор ва гармонизатсияи таъсири байниҳамдигарии ӯ бо муҳити касбӣ мебошад»[3.с.85]. Бинобар ин, воридшавии мутахассис ба фаъолияти бевоситаи касбиаш дар корхона ё муассиса, бояд аз масъалаҳои муҳими раванди идоракунӣ маҳсуб ёбад. Мувофиқи тадқиқотҳои психологӣ, мутобиқшавии касбии мутахассис дар ҷунин соҳаҳои таъсири байниҳамдигарии касбии ӯ бо муҳит амалӣ мегардад:

- мутобиқшавӣ ба фаъолияти касбӣ: ба мазмун, мақсад, восита, технологияи амалигардӣ, ба низом ва шиддатҳои фаъолият;

- мутобиқшавӣ ба меъёру талаботҳои истеҳсолот, интизоми меҳнатӣ, ба меъёру қоидаҳои ташкилӣ ва ғайраҳо;

- мутобиқшавӣ ба соҳаи иҷтимоӣ касбӣ: мутобиқшавӣ ба нақшу вазифаҳои иҷтимоӣ, ба мавқеи иҷтимоӣ касбӣ (муаллим, духтур, хизматчи ҳарбӣ, ҳуқуқшинос, муҳандис ва ғ.);

- мутобиқшавӣ ба соҳаи иҷтимоӣ психологӣ: мутобиқшавӣ ба нақшу вазифаҳои иҷтимоӣ психологӣ, ба меъёр, қоида, арзиш ва муносибатҳои нонавишта ва ғайрирасмие, ки дар коллективҳои меҳнатӣ ва ташкилоту муассисаҳо ба вуҷуд меоянд;

- мутобиқшавии иҷтимоӣ ба маънои васеи он: мутобиқшавӣ ба ҷунин шароитҳои иҷтимоӣ (иҷтимоӣ сиёсӣ, этникӣ, ҳуқуқӣ, динӣ ва ғ.), ки дар онҳо фаъолияти касбии мутахассис сурат мегирад.

Бояд қайд кард, ки ҳар яке аз ин соҳаҳои фаъолияти касбии мутахассис дараҷаи муайяни омодагиро талаб мекунад. Ҳангоми мутобиқшавии шахс ба ин ё он соҳа тамоюлҳои гуногун бартарӣ пайдо мекунад. Ин аст, ки мутобиқшавӣ ба меъёру талабот ва шароитҳои фаъолияти касбӣ дар навбати аввал ҳамчун раванди азхудкунии ин талаботҳо амалӣ мегардад. Ин аз он ҷиҳат аст, ки маълумотҳои соҳаи мутобиқшавии касбӣ ба раванди ислоҳкунӣ дода намешаванд ва мутобиқшавӣ ба онҳо аксаран ҳамчун одаткунӣ ва азхудкунии онҳо сурат мегирад.

Муваффақ шудан ё нашудани мутобиқшавии мутахассиси ҷавон дар соҳаи муайян нисбатан табиати автономиро соҳиб аст. Умуман, ин равандро дар алоқамандии байниҳамдигарӣ мебошанд ва инро маҳсусан дар соҳаҳои мутобиқшавии фаъолияти касбӣ ва иҷтимоӣ психологӣ дида метавонем. Бинобар ин, душворию ихтилофҳо, ки дар мутахассиси ҷавон дар фаъолияти касбӣ ва соҳаи муносибатҳои ғайрирасмӣ ба вуҷуд меоянд, ҳамчун сарчашмаи фаъоли ӯ баромад мекунад. Ин фаъоли дар ба роҳ мондани омодагии касбӣ ва психологии мутахассис ба фаъолияти меҳнатӣ нақши муҳим мебозад.

Мутобиқшавии касбии мутахассиси ҷавон –ин раванди пайваста ва давомдор буда, дорои динамика ва хусусиятҳои дигар низ мебошад. Муваффақияти он аз бисёр ҷиҳатҳо вобаста аст ва нақши асосиро ҷунин омилҳо мебозанд: мавҷудияти заминаҳои ботинӣ дар мутахассис: омодагии мувофиқ, дараҷаи кофии мутобиқшавандагӣ, маромнокии фаъолияти касбӣ, тасаввуроти аниқ оид ба мазмун ва шароитҳои ин фаъолият; таваҷҷуҳи маҳсуси худ мутахассис, роҳбар ва коллективи меҳнатӣ ба рафти мутобиқшавии касбӣ; амалигардонии рафти мутобиқшавӣ бо баҳисобгирии хусусиятҳои мутахассис, қонуниятҳои худ ин раванд ва инкишофи муҳити иҷтимоӣ; таъминоти маҳсуси психологии ин раванд дар асоси пешбинии хусусиятҳои он ва расонидани ёри зарури психологӣ ба мутахассис. Шароитҳои дар боло зикршуда дар алоқамандии байниҳамдигарӣ қарор дошта, асосан дар соҳаи муносибатҳои меъерӣ касбӣ, фаъолияти касбӣ ва инҷунин муносибатҳои нақши иҷтимоӣ психологӣ зоҳир мешаванд.

Бомуваффақиятии мутобиқшавии касбии мутахассиси ҷавон дар навбати аввал аз хусусиятҳои психологӣ ва шахсии ӯ вобаста аст. Яке аз ин хусусиятҳо мувофиқати тасаввуроти шахс дар бораи шароитҳои ҳаёт ва фаъолият ҳангоми амалинамоии фаъолияти меҳнатӣ мебошад. Ба ибораи дигар,

мувофиқату монандии образи фаъолияти ояндаи касбӣ ба бомуваффақият анҷомёбии рафти мутобиқшавии касбӣ мусоидат мекунад ва баръакс, номувофиқии тасаввурот ва интизорҳои шахс дар бораи шароитҳои воқеии фаъолияти ҳаётии дарпешистода ӯро аз назари психологӣ ҳамчун мутахассиси омодаи ба душвории дучороянда ва ба амалинамоии мутобиқшавии психологӣ нишон медиҳад.

Таҳқиқотҳои иҷтимоию психологӣ гузаронидашуда нишон доданд, ки дар аксарияти мутахассисони ҷавон тасаввурот ва интизорҳои онҳо бо он чизе, ки дар ҳаёти воқеии баъди хатми макотиби олии дучор омадаанд, мувофиқат накардаанд. Онҳо бо ҳамин сабаб дар рафти мутобиқшавии касбӣ ба монеаҳои зиёд дучор меоянд.

Ҷанбаи муҳими фардию шахсӣ, ки ба раванди мутобиқшавӣ таъсири муайян мерасонад, дараҷа ва характери худбаҳодиҳӣ ба шумор меравад, ки ҳамчун ташкилаи мураккаби психикии шахс баромад мекунад. Чӣ тавре ки маълум аст, худбаҳодиҳии шахс аз рӯи дараҷаи инкишоф метавонад баланд, миёна ва паст бошад, ки он сатҳи рушди шахсияти инсонро ифода менамояд. Бояд дар назар дошт, ки ҳар яке аз ин худбаҳодиҳӣ аз рӯи характерашон метавонанд дараҷаи аз будаи баланд, мувофиқ ва аз будаи паст шаванд. Ин мавҷудияти қобилияти шахсро ба рефлексия намудан дар ин ё он шароитҳо тавсиф медиҳад. Дараҷаи худбаҳодиҳии шахс бештар ба самти фаъолиятӣ ӯ таъсир мерасонад ва характери худбаҳодиҳӣ бошад ба устуворӣ ва динамикаи рафтору амалҳои шахс, ба тарзи таъсири байниҳамдигарии онҳо бо муҳити ихотакарда, ба дараҷаи боварии шахс ба худаш ва ғайра. Ба қавли психологҳо А.В.Петровский ва М.Г. Ярошевский, «аз худбаҳодиҳии шахс муносибати байниҳамдигарии одам бо муҳити ихотакарда, танқидкорӣ ӯ, серталабӣ ба худ, муносибат ба муваффақиятҳо ва номадихо вобаста аст. Худбаҳодиҳӣ ба самаранокии фаъолияти одам ва инкишофи минбаъдаи шахсияти ӯ таъсир мебахшад».

Ҳамин тариқ, адаптатсияи мутахассиси ҷавон ҳангоми ворид шуданаш ба фаъолияти касбӣ дар коллективҳои меҳнатӣ аз масъалаҳои мубрами идоракунӣ махсуб меёбад. Бояд дар ҳар корхона ва муассисаҳои давлатӣ хадамоти психологиро ба роҳ монд ва бо мақсади ҳар чӣ тезтар воридшавии мутахассиси ҷавон ба раванди фаъолияти касбӣ пеш аз ҳама барномаи махсуси адаптатсиониро тартиб дод ва бо дарназардошти хусусиятҳои фардию психологӣ ҳар як мутахассис адаптатсияи иҷтимоию психологиро татбиқ намуд. Ин дар навбати худ, ҳар чӣ тезтар фазаи солими муоширати корӣ ва байнишахсро бо корманд ба вучуд меоварад.

АДАБИЁТ

1. Психология. Словарь. Под. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. -М.: Политиздат, 1990. – 205 с.
2. Психологияи идоракунӣ дастури таълимӣ. М. Давлатов. Душанбе, «ЭР - граф», 2017- 224 с.
3. Рогов Е. И. Выбор профессии. Становление профессионала. - М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. - 285 с.
4. Шоев Н. Н. Психология и педагогика с основами кредитной технологии и активных методов воспитывающего обучения. - Душанбе: Ирфон, 2008.- 408с.

МАСЪАЛАИ МУТОБИҚШАВӢ ДАР ИЛМИ ПСИХОЛОГИЯ

Муаллифон дар мақолаи худ оид ба мутобиқшавии психологӣ – иҷтимоӣ маълумот овардаанд. Мутобиқшавӣ ба ақидаи муаллифон аксар вақт самарои кӯшишҳои шахс, фаъолияти иродавӣ, эмотсия, шуур ва рафтори ӯст. Шахс одатан онро бояд ҳар рӯз, бидуни таваққуф такмил диҳад, зеро одамон ҳама вақт иваз мешаванд – онҳо тир мешаванд, тарзи зиндагӣ, одат, характер, назар, ҳавасҳояшон тағйир меёбад ва ба ҳамаи ин бояд ҳамеша мутобиқ шуд. Инчунин ба андеши муаллифон мутобиқшавии психологӣ шахс ба вазъиятҳои иҷтимоӣ – психологӣ ба амал омада, барои расидан ба мақсад, зуд ворид шудан ба ҷамъият ё худ гурӯҳ, муносибату муоширати солим ба роҳ мондан мусоидат мекунад.

Мақсади мақола: мутобиқшавии шахс ба муҳити иҷтимоӣ, инчунин муайян ва баррасӣ намудани масъалаҳои мутобиқшавӣ дар илми психология.

Натиҷаи тадқиқот: дар раванди таҳлили адабиётҳои мухталиф, намудҳои гуногуни мутобиқшавии психологӣ шахс, аз ҷумла мутобиқшавии оилавӣ, иҷтимоӣ – психологӣ, меҳнатӣ ва ғайра; омилҳои таъсиррасон ба мутобиқшавӣ муайян карда шуда, дар асоси ақидаҳои мутахассисони соҳа тавсияҳо пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: мутобиқшавӣ, муҳити иҷтимоӣ, фаъолияти касбӣ, таҳамулпазирӣ, мутахассис, муносибати байниҳамӣ, худбаҳодиҳӣ.

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦИИ В ПСИХОЛОГИИ

В статье авторы приводят информацию о психологической и социальной адаптации. Адаптация к взглядам авторов часто является результатом усилий человека, его волевой деятельности, эмоций, сознания, поведения. Человеку обычно приходится совершенствовать его каждый день, не останавливаясь, потому что люди все время меняются – стареют, меняется их образ жизни, привычки, характер, отношение, пристрастия, и все это нужно всегда приспосабливать. По мнению авторов, психологическая адаптация личности к социально – психологической ситуации способствует достижению цели, быстрому вхождению в сообщество или группу, установлению здоровых взаимоотношений и общения.

Цель статьи: выявить и решить проблему адаптации в психологии и других науках.

Результаты исследования: в процессе анализа различной литературы выявлены разные виды психологической адаптации личности, в том числе семейная, социально-психологическая, трудовая и др.; выявлены факторы, влияющие на адаптацию, и даны рекомендации, основанные на мнениях отраслевых экспертов.

Ключевые слова: адаптивность, социальная среда, профессиональная деятельность, толерантность, профессионализм, межличностные отношения, самооценка.

THE PROBLEM OF ADAPTATION IN PSYCHOLOGY

The authors provide information on psychological and social adaptation. Adaptation to the views of the authors is often the result of the efforts of a person, his volitional activity, emotions, consciousness, behavior. A person usually has to improve it every day, without stopping, because people change all the time - they grow old, their lifestyle, habits, character, attitude, addictions change, and all this must always be adapted. According to the authors, the psychological adaptation of the individual to the socio-psychological situation contributes to the achievement of the goal, the rapid entry into the community or group, the establishment of healthy relationships and communication.

Purpose of the article: Identify and solve the problem of adaptation in psychology and other sciences

Results of the study: in the process of analyzing various literature, various types of psychological adaptation of the individual were identified, including family, socio-psychological, labor, etc.; factors influencing adaptation are identified and recommendations based on the opinions of industry experts are given.

Key words: adaptability, social environment, professional activity, tolerance, professionalism, interpersonal relations, self-assessment

Маълумот дар бораи муаллифон:

Аминов Абдулмаҷид Исокович - муаллими калони кафедраи «Психологияи умумӣ ва педагогӣ»-и Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.

Тел: 905556142, E-mail: toj1k92@mail.ru

Раҷабова Манижа Хуришедова - магистранти соли якуми ихтисоси психологияи амалии факултети психология ва таҳсилоти фароғири Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Тел.: 907333775

Сведения об авторах:

Аминов Абдулмаджид Исокович - старший преподаватель кафедры общей и педагогической психологии ТГПУ им. С.Айни. Тел: 905556142, E-mail: toj1k92@mail.ru

Раҷабова Манижа Хуришедова - магистранта первого курса прикладной психологии факультета психологии и инклюзивного образования ТГПУ им. С. Айни. Тел.: 907333775

About authors:

Aminov Abdulmajid - Senior Lecturer, Department of General and Pedagogical Psychology, TSPU n. S.Ayni. Phone:905556142, E-mail: toj1k92@mail.ru

Rajabova Manizha - first –year master of applied psychology, faculty of psychology and Inclusive Education, Tajik State Pedagogical University S. Aini. Tel.: 907333775

ПСИХИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ СОЦИО - ИГРОВОЕ ОБУЧЕНИЕ

Акрамова М., Сулейманова А.Г.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

Всем известно, что таджикские многодетные семьи с ранних лет приучают своих детей жить по законам своего маленького социума. Беседы со школьниками показали, что даже свою родную улицу они воспринимают как коллективное сообщество. Поэтому мы считаем социо- игровое обучение – это более доступный вариант чтобы эволюционировать психику учащихся, качественно изменять и перестраивать ее деятельность согласно современным требованиям. По нашему мнению, в этом заключается основной смысл развития школьников о котором недостаточно знакомы таджикские учителя.

Общеизвестно, что главной проблемой возрастной и педагогической психологии всегда является согласование обучения и развития детей в учебное и внеучебное время. На протяжении всей жизни человека происходят события, которые меняют его жизненные цели и планы. Происходит корректировка своих мотив для принятия того или иного решения в изменении своего жизненного пути. Таким образом, человек должен быть готовым к неожиданным поворотам своей судьбы. Но без общества, естественно, личность не может благополучно развивать себя. Именно с детского возраста ребенок начинает подражать и перенимать культуру поведения, учится анализировать себя и других, сравнивать поступки, ставить перед собой задачи за выполнение которых он несет ответственность перед обществом. Все это является неотделимой частью мышления как главного познавательного психического процесса. С помощью мышления личность детерминирует интересы и желания окружающих людей, не вступая с ними в конфронтации, не создавая из себя образ дикого зверя, отталкивающего от себя современную цивилизацию. Поэтому интенсивное развитие мышления активно влияет на модификацию остальных психических процессов. Например, мышление дает адекватное восприятие в незнакомой или неизвестной ситуации, направляет волевые усилия на оптимальное решение поставленных задач, способствует творческому воображению для создания оригинальных продуктов профессиональной деятельности и т.д. Конечно, все психические процессы взаимосвязаны и на мышление оказывают огромное влияние, давая пищу для размышлений. Еще приведем пример. Отвечая на вопрос, –"Глаголы меняют окончания по падежам? «,многие ученики ответили утвердительно. В результате учитель делает вывод, что у них нет логического мышления и оперативной памяти связывающих падежи с существительными. В жизненной ситуации аналогичное не использование логики, может привести к ошибкам.

Все проблемы нашего обучения заключаются в неумении учителей пользоваться современными открытиями психологических наук. Именно обучение является главным проводником в эволюции общества и усовершенствовании личностной индивидуальности. По нашим наблюдениям, педагоги редко используют в учебной деятельности мотивационные потребности учащихся, поощряя необходимые и игнорируя не эффективные. Часто учителя больше используют отрицательные грубые эмоции для стимулирования дисциплины и сосредоточенности внимания на уроках. Хотя общеизвестно положительные эмоции служат главным стимулом для познавательного интереса на уроках. Редко используются сформированные научных понятия у детей, для того чтобы перейти к следующей теме урока. А как известно, такой перенос обобщенных знаний в новые условия влияет на гибкость мышления и усовершенствует реакцию психической деятельности.

Исследования ученых-психологов (Л.С.Выготский, В.В.Давыдов, А.А. Леонтьев) показали, что на развитие познавательных психических процессов оказывают стимулирующее воздействие разнообразные приемы подачи учебного материала. Однако в наших школах педагоги выступают в качестве энциклопедистов или трансляторов знаний, занимаясь упражнениями или тренировками по выработке понятий и навыков у школьников, согласно учебной программе. Это значит, что они объясняют новую тему с помощью формулировки правила, показывают два- три примера, потом ученики у доски и с места тренируются по закреплению пройденного материала. Учителя не нацелены на усовершенствование психических процессов и не интересуются своих учеников и их родителей этим важнейшим компонентом необходимым для разносторонне развитой личности. Вот поэтому, общение со студентами -первокурсниками(вчерашними школьниками) с помощью тестов, показало заторможенность творческого воображения и ассоциативной памяти, отсутствие таких мыслительных форм при анализе, как сопоставление и сравнение, не умение выстраивать логическую цепь доказательств для аргументированного умозаключения и т.п. Например, при выполнении задания на практических занятиях только два человека из 150 студентов, графически смогли выразить своё личное отношение к понятию Праздник. А остальные

оказались конформистами, выразив в однотипных рисунках стандартность и узость воображения (общую радость от общеизвестных массовок, как Восьмое марта, Навруз, Новый Год). Чтобы проверить социовосприятие, было задание: нарисовать горы, солнце, дом. 95% девушек нарисовали свой дом в чисто геометрических формах (прямоугольник-здание, треугольник и трапеция-крыша, квадраты-окна). Не стоит ли нам задуматься о таком восприятии девушек своего будущего доме? На вопрос-Почему такой неуютный дом?, эти девушки ответили,- «А я не знаю в каком доме буду жить.» В каждой группе найдется два-три человека, которые не понимают юмора в мультфильмах (на таджикском языке Мадагаскар, Ледниковый период), выразив свое отношение к просмотренному тремя словами- А что здесь смешного? Хотя всем известно, что понимание юмора- это один из видов интеллектуальной деятельности.

Нам, психологам, говорят, что надо учитывать наш контингент-это студенты из сельской местности. Однако, всем нам известно, что сельская молодежь более нравственна, хотя и с узким кругозором, и с не далеким мировоззрением. Их легко обмануть или вовлечь в плохую компанию. Психически развитый человек более умный, реактивный и не позволит себе вести инфантильно в социуме. Если человек воспитанный, но малоразвитый, то в его поведении будут мелькать неадекватные и даже шокирующие моменты. Такие сбои в психической деятельности встречаются из-за выработанных в сознании стереотипов и навыков культуры поведения без критического самоанализа или рефлексивного мышления. Это можно подтвердить обычными, свойственными только детям, высказываниями студентов при анализе выступлений на семинарах и практических занятиях своих однокурсников: «Мне все понравилось. Хорошо выступил. Молодец. Он старался.»

Еще пример из студенческой жизни. Педагог просит студентов задать вопрос по теме докладчику или презентатору. Вопросы идут со всех сторон, но не по теме, а по всему материалу изучаемой науки. Педагог делает замечание. «А у нас в школе так можно было задавать вопросы по всему пройденному материалу»,- незамедлительно последовал ответ из студенческой аудитории. И только после замечания, студенты начинают конкретизировать свои вопросы. Спрашивается, где логика мышления? Значит из этого следует, что учителя не раскрывают последовательную структуру учебного материала с анализом, обобщением и умозаключением. Без этого невозможно полноценное мышление-соблюдение закона контрапозиции то есть когда мы имеем право делать вывод по данной теме урока, а когда нет.

Психологами доказано что развитие личности происходит в течении всей жизни, но более интенсивно в детские и юношеские годы. «Обучение без развития не совершенно и выражается в психических недостатках»- так постоянно пишут в психологической литературе. Во многих школах уроки проходят в форме натаскивания или дрессуры по накоплению знаний, тренировки практических умений по использованию учебного материала. Учителя находят любые аргументы по поводу плохой успеваемости, ссылаясь на воспитательные промахи в поведении учеников (не дисциплинированный, безответственный, не аккуратный...)

Немногие учителя начальных классов используют на уроках кроме понятий обозначающих конкретный предмет, но и символы этого понятия (качество, характерный признак). Или в старших классах обсуждение прочитанного материала сопровождают с уточнением собственной позиции ученика. На мой взгляд, хороший пример по расширению уровня знаний у педагога А. Капыриной (шк№6). Учитель сначала объясняет новую тему, потом выполняет упражнение с помощью подсказок учеников. Затем дети выполняют самостоятельно другое упражнение, а учитель руководит их действиями. В результате у учеников появляются представления о необходимых действиях, и они направляют свое внимание на вопрос упражнения или задачи. При этом учитель усиливает мотивацию когнитивной деятельности такими фразами: «А потом что надо делать?» или «Вспомните, что мы делали до этого?». Перед учениками поставлено требование- подкреплять свои практические действия собственной внешней речью –вслух, что станет основой для перехода этих рассуждений во внутреннюю речь. Таким образом учитель дает необходимые знания и одновременно активизирует смысловую и оперативную память, усовершенствует мыслительные операции такие как- последовательно рассуждать и делать умозаключение. На этом примере мы видим главную роль учителя в прогнозировании психических изменений в поведении ребенка, его мастерстве усовершенствовать сознание ученика. Без такой взаимосвязи учителя и ученика в процессе учебной деятельности невозможно формирование новых знаний и умений. Каждый урок-это есть результат психических изменений под влиянием усвоенных знаний. Детей надо учить способам запоминания, приемам классификации, как решать не только задачу, но и проблему. Показывать возможности управления рациональным мышлением и ознакомить с различными формами мышления. Иначе ученики будут слепо подражать учителю без критического осмысления свои действий. Также обучение развивает эмоциональный интеллект, способствует умению находить главное и отличать от не нужного и второстепенного.

Задача учителя состоит не только в передаче знаний и формировании когнитивных умений и навыков, но и развивать в учениках личностное отношение к себе и окружающему миру. Это позволит будущему гражданину решать жизненные проблемы, продвигать наше общество вперед, не опасаясь стагнации. «Развитие есть следствие обучения»-писал выдающийся детский психолог Л.В.Занков». (1) Близким к понятие-развитие стоит коррекция т.е. исправление или ликвидация причин слабого обучения, таких как- отрицательную мотивацию, не развитые способности, не адекватную перцепцию. Например, эмоциональная виктимность у ребенка может возникнуть при деструктивных межличностных отношениях с ученическим классом и соответственно происходит патология в саморегуляции психическими процессами и психическими состояниями. (дезориентации внимания, нарушения вербализации....) Все это вызывает культурно-психологический дефект развития., требующий коррективных мер. Развитие предполагает трансформацию, а здесь происходит деформация личности. Поэтому обучение несет в себе еще и развитие социально-культурных норм поведения, где каждый ученик осмысливает свою ментальность в социуме, в межличностных взаимоотношениях.

Опытные учителя, анализируя свой педагогический опыт работы, отмечают неравное положение отличников и слабо успевающих школьников в классе. Авторитет хорошо успевающим детям создает педагог, а те в свою очередь начинают пренебрежительно выдавливать слабоуспевающих учащихся от активного участия в учебном процессе. Соответственно мотивация к достижению успеха у таких аутсайдеров падает из-за низкой самооценки и снижается потребность в полноценном развитии. Знания о социогровом обучении помогут учителям выравнивать общее развитие и познавательную активность школьного класса. Например, в условия конкурса на лучшего поэта в конкурсе Буриме, педагог включил пункты которые хорошо выполняет слабоуспевающий школьник. Их реакция на поощрение является барометром ориентации на дальнейшее самоусовершенствование.

Из вышесказанного можно сделать следующие выводы- с помощью социо-игрового обучения осуществляется межличностное сотрудничество школьников в классе, где дети получают навыки и умения активизации своих психических процессов. В процессе такой деятельности учитель корректирует поведение школьников и усовершенствует их критический самоанализ и рефлексивное мышление. Согласно национальным особенностям таджиков социо-игровое обучение- это есть совместное сотрудничество школьников по выработке индивидуально-личностной самооценке и самоконтроле в определении своих способов действий на основании учебно-предметной рефлексии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Занков Л.В. Обучение и развитие.-М.,1975.с.18.
- 2.Климов Е.А. Развивающийся человек в мире профессий.- Обнинск, 1993.
3. Лейметс Х.Й. Групповая работа на уроках.- М.,1975.
4. Рубцов В.В. Организация и развитие совместных действий у детей в процессе обучения. – М.,1985.
5. Чуприкова Н.И. Умственное развитие и обучение.- М.,1995.

ПСИХИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ СОЦИО - ИГРОВОЕ ОБУЧЕНИЕ

В данной статье рассматриваются центральные вопросы психического развития учащихся посредством игр в учебном процессе. По мнению психологов, игра является одним из основных факторов психического развития и развивающей деятельности, однако наши педагоги в процессе обучения не рассматривают игру как фактор развития и развития умственных способностей и психических процессов в обучении. Они видят основную функцию образования в передаче знаний подрастающему поколению

В результате у наших учащихся наблюдается замедленное развитие творческого воображения и ассоциативной памяти, они не способны логически мыслить, анализировать, сравнивать, делать выводы, обобщать и обосновывать свои доводы.

Авторы пытаются подчеркнуть роль игры в психическом развитии учащихся в процессе обучения, ведь игра – это целеустремленная и перспективная деятельность, в которой дети усваивают первые и простейшие правила нравственности и развивают свои нравственные представления о себе, и событиях окружающего мира, профессии, отношения, способы общения и т. д.

Целью нашего исследования является активизация развития психики школьников в процессе обучения для полноценного формирования личности как будущего гражданина нашей страны.

По результатам исследования были определены положительные стороны социо-игрового обучения для учащихся таджикских общеобразовательных учреждений, а также исследованы проблемы в развивающем обучении согласно современным требованиям.

Ключевые слова: обучения, игра, общество, учащийся, психические процессы, психика, мышление, память, внимание, речь, социальные навыки, культура поведения, ребёнок, учитель, класс, урок, умения и учебная игровая деятельность.

МАКТАББАЧАҒОН ТАВАССУТИ БОЗИҶО ДАР ҶАРАЁНИ ОМУЌИШИ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои марказии инкишофи психикии хонандагон тавассути бозиҳои дар ҷараёни фаъолияти таълимӣ баррасӣ шудааст. Мувофиқи ақидаҳои олимони соҳаи психология бозӣ яке аз омилҳои асосии инкишофи психикӣ ва фаъолияти шеҷарандаи инкишоф ба ҳисоб меравад, вале муаллимони мо дар ҷараёни омӯзиши бозиро ҳамчун омиле шеҷарандаи инкишоф ва муҳаррики шеҷабурди имкониятҳо ва протсессҳои психикӣ дар азхудкунии фанҳои таълимӣ ба инобат намегиранд. Онҳо вазифаи асосии таълимро ба насли наврас танҳо дар додани дониш мебинанду халос.

Дар натиҷа дар хонандагони мо сушт инкишоф ёфтани таҳиялотии эҷодӣ, ва хотираи ассотсиативӣ сушт шуда, дар тафаккури худ амалҳои таҳлилилу анализ, муқоиса, ҳулоса баровардан ва ҷамбасту асоснок кардани далелҳо инчунин мантиқан фикрашонро баён карда наметавонанд.

Дар мақолаи мазкур муаллифон кушиш ба харҷ додаанд, ки нақши бозиро дар инкишофи психикии хонандагон дар ҷараёни омӯзиши аҳамияти онро нишон диҳанд, чунки бозӣ-ин фаъолияти мақсаднок ва шеҷаранда мебошад, ки рафти он кӯдакон аввалин ва оддитарин қоидаҳои ахлоқу одобро ёд мегиранд ва тасаввуротаҳои ахлоқии худро доир ба ҳодиса ва воқеаҳои олами ихтотакардаишуда, касбу корҳо, муомила, тарзи муошират ва ғайра ташиқкул медиҳанд.

Калидвожаҳо: омӯзиш, бозӣ, ҷомеа, хонандагон, равандҳои мағрифатӣ, тафаккур, хотира, диққат, нутқ, эҷодиёт, талаботҳои иҷтимоӣ, рафтори маданӣ, кӯдак, муаллим, синф, дарс, маҳорат, малақаҳои омӯзиши фаъолияти таълимӣ.

MENTAL DEVELOPMENT OF STUDENTS THROUGH SOCIO - GAMING LEARNING

This article discusses the central issues of mental development of students through games in the educational process. According to psychologists, the game is one of the main factors of mental development and developmental activities, however, our teachers in the learning process do not consider the game as a factor in the development and development of mental abilities and mental processes in learning. They see the main function of education in the transfer of knowledge to the younger generation.

As a result, our students have a slow development of creative imagination and associative memory, they are not able to think logically, analyze, compare, draw conclusions, generalize and substantiate their arguments.

In this article, the authors try to emphasize the role of the game in the mental development of students in the learning process, because the game is a purposeful and promising activity in which children learn the first and simplest rules of morality and develop their moral ideas about themselves. events and events of the surrounding world, professions, relationships, ways of communication, etc.

Key words: learning, game, society, student, mental processes, psyche, thinking, memory, attention, speech, social skills, cultural behavior, child, teacher, class, lesson, skills and educational game activity.

Сведения об авторах:

Акрамова Мохрухсор Хомидҷонова – кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой общей психологии Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни., эл. Почта: Mohakramova@mail.ru

Сулаймонова Алла Гумаровна - доцент общепедагогической кафедры психологии Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни.

About the authors:

Akramova Mokhrukhsor Khomidzhonovna - candidate of pedagogical sciences, head of the department of general psychology of the Tajik state pedagogical university named after sadriddinaini. e-mail mail: mohakramova@mail.ru.

Sulaymonova Alla Gumarovna - Associate Professor of Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Акрамова Мохрухсор Хомидҷонова - номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи психологияи умумидонишхӯҳои Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. эл. Почта: Mohakramova@mail.ru

Сулаймонова Алла Гумаровна - дотсенти кафедраи психологияи умумидонишхӯҳои Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

**ЧАНБАҲОИ МЕТОДИИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ БА ТАЪЛИМИ ДОСТОНИ
«ФАРҲОДУ ШИРИН»-И АЛИШЕР НАВОӢ
ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ**

Назарова И.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни;

Мувофиқи барномаи таълими адабиёти ўзбекӣ дар синфҳои V-XI ҳаёт ва эҷодиёти Сардафтари адабиёти классикии ўзбек Амир Алишери Навоӣ дар синфҳои 5,6,7,8 ва 10 таълим дода мешавад ва мураттибони барномаи мазкур барои таълими осори шоир дар ҳар синф соатҳои муайяне муқаррар кардаанд. Масалан, барои таълими ҳаёт ва эҷодиёти Алишери Навоӣ дар синфи X 18- соат муқаррар шуда, ки омӯзгорон имкон доранд асарҳои шоирро тибқи талаботи муносибати босалоҳият ба таълим ба роҳ монанд. Дар барномаи синфи X бораи таълими достони «Фарҳод ва Ширин»-и Навоӣ чунин оварда шудааст: «Фарҳод ва Ширин» достони. Унинг яратилиш тарихи, ғояси – энг муқаммал инсон ҳақида. Дастонда Фарҳод тимсоли. Илмурганиш, халқпарварлик ва дӯстлик ғоялари. Ширин, Меҳинбону, Шопур, Хусрав ва бошқа тимсоллар. Достоннинг тарбиявий аҳамияти.»...» [12, с.51].

Қисмати асосӣ: Аммо омӯзгор тибқи барнома набояд бо нақли мазмуни дoston ва таҳлили образҳои асосӣ маҳдуд шавад, чунин шеваи таълим ба хонандагон чизи тоза дода наметавонад ва ба ҳеч салоҳияте дар онҳо ташаккул намеёбад. Методистон таъкид намудаанд, ки ҳангоми таълими осори ҳамасӣ хонандагон бояд қабл аз он ки дostonро таҳлил намоянд, бояд онро мутолиа карда бошанд. Омӯзгор дар оғози таълими ҳаёт ва эҷодиёти Алишери Навоӣ бояд супориш диҳад, ки хонандагон бояд дostonҳои «Фарҳод ва Ширин», «Лайлию Мачнун» ва дигар дostonҳои шоирро, ки дар барнома пешниҳод шудаанд, мустақилона мутолиа намоянд.

Дар китоби дарсии «Адабиёт ўзбекӣ» сужети мухтасар ва пораҳо аз дoston оварда шуда, образҳои асосӣ шарҳу тавзеҳ ёфтаанд, аммо ба талаботи низоми муносибати босалоҳият ба таълим ҷавобгӯ нестанд. Омӯзгор бо ҳамроҳии хонандагон бояд матни дostonро бевосита мутолиа ва таҳлил намоянд. «Ҳамса»-и Алишери Навоӣ ва алаҳусус маснавии «Фарҳод ва Ширин» борҳо ба забони ўзбекӣ ба шакли комил ва ба таври мунтахаб ба нашр расидаанд. Омӯзгороне, ки дар мактабҳои таълимашон ба забони ўзбекист, метавонанд аз ин нашрҳо истифода кунанд. Аз ҷумла нашри комили дostonи «Фарҳод ва Ширин» ба забони ўзбекӣ дар ҷилди 8 осори бистҷилдаи шоир соли 1991 ба нашр расидааст[9]. Дар бораи дostonи «Фарҳод ва Ширин»-и Навоӣ донишмандони зиёде китобу мақола навиштаанд. Аз ҷумла С. Эркинов дар китоби «Фарҳод ва Ширин»-и ва унинг қиссий таҳлили» дostonро ҳама тарафа мавриди таҳлил қарор додааст[13]. А. Қаюмов дар китоби «Фарҳод ва Ширин» сирлари»[3] саъй намудааст маънои рамзии образҳоро, ки хусусиятҳои тасаввуфӣ доранд, тафсир диҳад.

Дostonи «Фарҳод ва Ширин»-и Алишери Навоӣро шоири тоҷик Муҳиддин Аминзода соли 1958 ба тоҷикӣ тарҷума ва нашр кардааст. Ин тарҷумаи М. Аминзода баъд аз 63 сол бори дигар соли 2021 дар Хучанд ба нашр расид [12], ки омӯзгорони тоҷик ҳангоми таълими дoston метавонанд аз он истифода баранд. Бояд зикр кард, ки дostonии «Фарҳод ва Ширин»-и Навоӣ аз 54 боб, 5782 байт иборат аст, ки 11 боби аввали онро муқаддима ташкил медиҳад ва қисмати асосии дoston аз боби 12 шуруъ мешавад. Дар барномаи таълими адабиёт барои мактабҳои таълимашон ўзбекӣ нисбат ба барномаи таълими адабиёт дар мактабҳои тоҷикӣ соатҳои таълимӣ барои ҳаёт ва эҷодиёти Алишери Навоӣ зиёдтар ҷудо шудааст. Аз ин рӯ омӯзгоре, ки дар синфҳои ўзбекӣ дарс медиҳад, метавонад барои таълими ин дoston сотҳои зиёдтаре ихтисос диҳад ва онро батафсил таълим диҳад. Аммо дар мактабҳои таълимашон тоҷикӣ соатҳои ҷудошуда барои таълими осори Навоӣ маҳдуд аст. Омӯзгор бояд аз қисмати асосии дoston, ки аз боби 12 шуруъ мешавад, пораҳоеро интихоб намояд, ки аввалан, ҳалал дар раванди сужети дoston ворид нашавад. Сониян, пораҳои интихобнамуда аз дoston бояд хусусияти маърифатӣ тарбиявӣ дошта, ба синну соли хонандагон мувофиқ бошанд.

Бино ба талаботи муносибати босалоҳият ба таълим, омӯзгор бояд пешакӣ муайян кунад, ки дар дарс кадом салоҳиятҳои фанниро дар хонандагон ташаккул додан мумкин аст. Аз ҷумла, ҳангоми таълими мавзӯи достони «Фарҳод ва Ширин»-и Навоӣ бояд мушаххас гардад, ки хонанда аз ин дoston чихоро бояд донад, тавонанд, аз худ кунанд ва дониши омӯхтаашро дар амал татбиқ намояд, ки дар оянда барои ӯ лозим буда метавонад. Ба тариқи намуна, салоҳиятҳои адабиёро аз мавзӯи достони «Фарҳод ва Ширин»-и Алишери Навоӣ чунин ба нақша даровардан мумкин аст:

Мавзӯ: Достони «Фарҳод ва Ширин»-и Алишер Навоӣ		
Гурӯҳбандии мавзӯҳо / проблемаҳо	Салоҳияти адабӣ	Зарурат (барои чӣ?, дар кучо истифода мебарад?)
Мазмуни мухтасари достони «Фарҳод ва Ширин»	Салоҳиятинакли пай дар пайи воқеаҳои дoston; салоҳияти муқоисаи воқеаҳои таърихӣ, динӣ, афсонавӣ ва тавзеҳи таъсири онҳо ба зиндагии ҷавонони имрӯза	Муқоиса ва баррасии рафтору гуфтор ва амалкарди одамон, шарҳу таҳлили ҳодисаҳои гузашта ва муқоисаи онҳо бо ҳодисаҳои замони худ.
Таҳлили образҳои асосии дoston	Салоҳияти баррасии ҳаёти шахсиятҳои таърихӣ, афсонавӣ, динӣ ва таъсири онҳо ба ҳаёти ҷавонон; Салоҳияти арзёбии рафтору одамон аз рӯи таҳлили асарӣ бадеӣ, баҳои субъективӣ ба рафтору гуфтору образҳои дoston ва умуман ба одамон;	Баррасӣ ва арзёбии рафтору худ дар зиндагӣ бо ҷомеа, ҳулосабарорӣ; муайян намудани мавқеи худвобаста ба воқеаҳои замона
Сарчашмаҳои дoston, андешаҳои ахлоқӣ ва тарбиявии шоир дар дoston	Салоҳияти истифодаи забони адабӣ ҳангоми баёни фикр; Салоҳияти ба кор бурдани ҳикмати зарбулмасалҳои ҳангоми нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ; Салоҳияти бо далел исбот кардани андешаи худ, ҷонибдорӣ, ва ё ради фикри ҳамсухбат	Иброи мустақолонаи андешаи худ дар ҷорабиниҳо ва муҳоҷисаҳо. Ташаккули андешаронии мантиқиюбодале; Такмили эҳсоси худшиносӣ, ҳувият ва фарҳанги миллӣ.
Забон, сабуку услуби асар, ғоя ва мақсади шоир аз эҷоди дoston	Салоҳияти таҳлили асарӣ бадеӣ; Салоҳияти фаҳмидан ва баҳодихӣ ба дoston;	Шарҳу таҳлил ва баҳодихӣ ба ҳодисаҳо дар муҳити зиндагӣ, корбурди суҳанони боҳикмат дар маконҳои ҷамъиятӣ

Ҳангоми таълими достони «Фарҳод ва Ширин»-и Алишери Навоӣ омӯзгор метавонад аз аёнӣтаҳо истифода барад. Китоби шоир бояд чун асбоби аёнӣ ба хонандагон нишон дода шавад. Сураҷҳое, ки аз муҳтавои дoston наққошӣ шудаанд, метавонанд диққати хонандагонро ба мазмуни дoston бештар ҷалб намоянд. Аз рӯи достони «Фарҳод ва Ширин» ҳам ба забони тоҷикӣ ва ҳам ба забони ўзбекӣ барои бачагон филм гирифта шудааст. Тамошои коллективонаи филми «Фарҳод ва Ширин» салоҳияти муқоиса намуданро дар хонандагон ташаккул медиҳад ва онҳоро ба фаҳмиши ғояи дoston раҳнамоӣ мекунад. Ташкили саволу ҷавоб баъд аз тамошои филм ва муқоисаи он бо матни дoston имкон медиҳад, ки салоҳиятҳои таъйиншуда дар хонандагон ташаккул ёбад. Саволҳо, бино ба таъкиди методистон, ҳатман бояд проблемавӣ (муаммовӣ) бошанд, то ки дар хонандагон салоҳияти андешиданро ташаккул диҳанд. Пеш аз он ки хонандагони синни калони мактабӣ достони «Фарҳод ва Ширин»-ро баррасӣ кунанд, бояд аз таркиби «Ҳамса»-и Навоӣ ва раванди таъсирпазирии асосгузори адабиёти классикии ўзбек аз адабиёти классикии форсу тоҷик бохабар шаванд.

Методистон бар он андешаанд, ки дар оғози мавзӯи нав, барои он ки диққати хонандагон ба мавзӯ равана карда шавад, саволгузори омӯзгор мувофиқи мақсад аст. Ба сифати намуна доир ба «Ҳамса»-и Навоӣ ва достони «Фарҳод ва Ширин» метавон саволҳоро зеринро ба хонандагон пешниҳод кард:

1. Сабабҳои пайравии Алишери Навоиро ба адабиёти классикии форсу тоҷик номбар кунед.
2. Оё Алишери Навоӣ дар сурудани «Ҳамса» муқаллиди шоирони форсу тоҷик буд ва ё навоарӣ ҳам дорад?
3. Достони «Фарҳод ва Ширин»-и Алишери Навоӣ аз «Ҳусрав ва Ширин»-и Низомии Ганҷавӣ бо кадом хусусиятҳои фарқ мекунад?
4. Достони Навоӣ аз афсонаи «Фарҳоду Ширин»-и халқӣ ва китоби «Фарҳоднома»-и Орифи Ардабилӣ чӣ тафовут дорад?

5. Чаро Навой ба чои Хусрав Фарҳодро қаҳрамони марказӣ интихоб намудааст?
6. Эҳтиром ва баҳои Навоиро ба шоирони бузурги форсу тоҷик Низомии Ганҷавӣ, Амир Хусрав ва Абдурраҳмони Ҷомӣ шарҳу тавзеҳ диҳед.
7. Навой бо воситаи образи Фарҳод чӣ ғояро талқин менамояд ?
8. Мақсади Навой аз ситоиш ва тарғиби ҳанарҳои мардумӣ дар чист?
9. Чӣ монандӣ байни Ширини тасвирнамудаи Низомӣ ва Ширини достони Навой мавҷуд аст?
10. Персонажҳои монанди Мулкоро, Меҳинбону, Шопур, Баҳром, Сухайло , Хусрав, Шируя, ҳокон, вазир дар дoston чӣ нақше доранд?
11. Ҷояи дoston ва бардошти худро аз дoston баён кунед.

Ин саволҳои имкон медиҳанд, ки хонандагон матни дostonро ба ёд оваранд, қаҳрамони асосию персонажро таҳлил кунанд ва ба саволҳои ҷавоб ёбанд. Ин амал салоҳиятҳои андешидан ва ҳулоса бароварданро дар хонандагон ташаккул медиҳад. Методистон ташаккули салоҳиятҳои дар дarsi адабиёт дар ҷаҳор марҳила таъйин намудаанд: **дарки матн, баҳодихӣ ба матн, тағйир додани матн ва таҳияи матни худ**. [8, с.60]. Достони «Фарҳод ва Ширин»-и Алишери Навой бояд вобаста ба марҳалаҳои муносибати босалоҳият таълим дода шавад ва омӯзгор бояд ҳар марҳаларо зерин назорат дошта бошад, то ба таври комил аз ҷониби хонандагон иҷро гардад.

Марҳалаи аввал **дарки матн** аст ва барои дарку фаҳмиши матн бояд он аз тарафи хонандагон мутолиа карда шавад. Саволҳои, ки дар боло овардем, аз тарафи омӯзгор вобаста ба матни дoston омода карда мешавад, ин саволҳои шароит фароҳам меоваранд, то хонандагон дар бораи матни дoston андеша кунанд ва ба саволҳои ҷавоб ёбанд. Матни дoston бояд дар синф бо иштироки хонандагон кироат карда шавад. Кироати матни дoston аз ҷониби хонандагон самараро бештар медиҳад. Ҳар калимоти душвору ноошное, ки пеш меояд, бояд хонандагон бо роҳнамоии омӯзгор бо истифода аз фарҳангу луғатномаҳои шарҳу тавзеҳ диҳанд. Донишмандон луғатдониро беҳтарин роҳи ғайи гардонидани фонди луғавӣ ва тақмили нутқи шифоҳию хаттии хонандагон донистаанд [3, с.83].

Марҳалаи дувум, яъне **баҳодихӣ ба матн** салоҳияти андешидан ва ҳулосабарориро фикри худро мустақилона баён карданро дар хонандагон ташаккул медиҳад. Дар марҳалаҳои якуму дувум хонандагон бо муҳтавои дoston шинос мешаванд, калимоту таъбирҳои душвори онро бо истифода аз китобҳои луғату фарҳангҳои шарҳу тавзеҳ медиҳанд, воқеаҳои дoston, яъне сужети асарро бо назардошти вуқуи ҳодисаҳои ба қисматҳои ҳудо мекунад: оғози дoston, гирех, инкишоф, авҷ олии воқеаҳои, қушоиш. Чунин тарзи таҳлили дoston ба хонандагон имкон медиҳад, ки дostonро дарк кунанд ва ба қаҳрамонҳои персонажҳои он баҳо диҳанд.

Соати ҳудошуда имкон намедиҳад, ки тамоми дostonро дар дarsi таҳлил карда шавад. Омӯзгор дар бораи дoston, муҳтаво ва сужети он муҳтасар маълумот медиҳад ва рафти дarsро чунон ташкил мекунад, ки ҳама қисматҳои асосии дoston баррасӣ мешаванд. Ҷавоб ба саволҳои аз тарафи муаллим омодашуда имкон медиҳад, ки марҳалаҳои якуму дувум босамар дар амал тадбиқ шаванд ва хонандагон дostonро дарк кунанд ва қаҳрамонҳои персонажҳои он баҳо диҳанд. Хонандагон, ки аз тарҷумаи ҳоли Алишери Навой огоҳанду дostonро хондаанд, ба саволҳои пешниҳодшуда ба осонӣ ҷавоб медиҳанд. Масалан, дар ҷавоби саволи аввал хонандаи огоҳ метавонад чунин ҷавоб диҳад: Алишер Навой дар муҳити адабии фарҳанги форсу тоҷик ба камол расидааст ва адабиёти форсу тоҷик барои эҷодиёти ӯ чун сарчашмаи асосӣ хидмат кардааст. Дар он даврон ҳеҷ як адабиёти ба мисли адабиёти форсу тоҷик тараққӣ накарда буд. Аз ин рӯ, Навой маҳз адабиёти форсу тоҷикро мавриди истиқбол ва пайравӣ қарор додааст. Алишер Навой нахустин шоире дар адабиёти классикии ўзбек мебошад, ки дар пайравии шоирони хамсасарои адабиёти форсу тоҷик ба забони ўзбекӣ «Хамса» навиштааст.

Агар ҷавоби саволҳои пешниҳодшуда бо тақия ба гуфтаҳои худ шоир бошад, таъсири бештар дорад, зеро нишон медиҳад, ки хонанда матни дostonро бодидқат хондааст. Масалан, дар мавриди саволи дуюм: «Оё Алишери Навой дар сурудани «Хамса» муқаллиди шоирони форсу тоҷик буд ва ё навоарӣ ҳам дорад?», аз забони шоир ва бо тақия ба дoston ҷавоб додан мумкин аст:

*Ани назм этки тарҳинг тоза бўлгай,
Улусқа майли беандоза бўлгай.
Йўқ эрса назм қилгонни халоиқ,*

Муқаррар айламак сендин не лойиқ? [11,3]

Албатта, ин мисолро барои хонандагони ўзбекзабон овардан мумкин аст, аммо барои хонандагони тоҷик бояд тарҷумаи тоҷикии онро пешниҳод кард. Байтҳои болоро чунин тарҷума кардан мумкин аст: «Назми худро бо тарҳи наву тоза омода кун, то таъсири он ба мардум бештар гардад. Агар чизи эҷодкардаат такрори гуфтаҳои пешиниён аст, ин ҳол лоиқи ту нест».

Чавоби саволи сеюм: «Достони «Фарҳод ва Ширин»-и Алишери Навоӣ аз «Хусрав ва Ширин»-и Низомии Ганҷавӣ бо кадом хусусиятҳо фарқ мекунад?» барои хонандагони тоҷик осон аст, зеро онҳо дар синфи 8 достони «Хусрав ва Ширин»-и Низомии Ганҷавиро хондаанд ва ҳоло ки бо достони «Фарҳод ва Ширин»-и Навоӣ ошно шуданд, ба осонӣ фарқияти онҳоро баён карда метавонанд. Дар мавриди «Ҳамса»-и Навоӣ ҳам дар адабиётшиносии тоҷик ва ҳам адабиётшиносии ўзбек тадқиқотҳои зиёде анҷом шудааст, ки омўзгор бояд аз онҳо бохабар бошад ва дар раванди даср истифода кунад. Аз ҷумла дар мавриди пайравии Навоӣ аз Низомӣ ва навоариҳои ӯ адабиётшиносии ўзбек Н. Маллаев чунин менависад: «Достони «Фарҳод ва Ширин»-и Навоӣ дар рушди суннати ҳамсасароии адабиёти Шарқ як марҳалаи муҳим махсуб гардид, зеро шоир ба ҷои яке аз дostonҳои муҳимми ҳамсасароӣ «Хусрав ва Ширин» мавзую масъалаҳои нав, образ ва ҳислатҳои тоза бадеиро бо воситаи достони «Фарҳод ва Ширин» офарид» [6, с.492]. Воқеан, Низомии Ганҷавӣ нахустин шоирест, ки образи Фарҳодро дар достони худ ворид сохт, вале дар асари Низомӣ Фарҳод ҳарчанд намояндаи аҳли ҳунар аст, вале ба дараҷаи қаҳрамонӣ марказӣ нарасидааст. Аммо дар достони Навоӣ Фарҳод қаҳрамони марказӣ асту қисмати асосии дoston дар бораи ӯ баҳс мекунад. Донишмандон ин нуктаҳо дар таҳлили дoston мадад расонида метавонанд. Аз ин рӯ агар хонандагон саволро ба таври комил ҷавоб дода натавонанд, бояд омўзгор пурра кунад.

Хонандагон, ҷӣ тоҷикзабон ва ҷӣ ўзбекзабон аз дўстии Абдурахмони Ҷомӣ ва Алишери Навоӣ огоҳанд ва барои нишон додани рабитаҳои адабии ин ду халқӣ ҳамсоя баҳои Абдурахмони Ҷомиро ба «Ҳамса»-и Навоӣ овардан бамаврид аст. Чунончӣ, Абдурахмони Ҷомӣ дар «Ҳирадномаи Искандарӣ» дар бораи ҳамсасароии Навоӣ мегӯяд:

*Ба туркизабон нақше омад аҷаб,
Ки ҷодудамонро бувад мўҳри лаб.
Ба ҷарх офаринҳо бар он килк бод,
Ки ин нақши матбуъ аз он килк зод... [13, с.235]*

Ба саволи шашум «Эҳтиром ва баҳои Навоиро ба шоирони бузурги форсу тоҷик Низомии Ганҷавӣ, Амир Хусрав ва Абдурахмони Ҷомӣ шарҳу тавзеҳ диҳед» аз забони ҳуди Алишери Навоӣ ҷавоб додан аҳамияти онро бештар мегардонад:

*Кетурғил соқий ул жоми киромий
Ки, тутсун риндлар сархайли Жомий.
Чу тири даӣр май қилди ҳавола,
Иҷармен гар эрур гарлун пиёла... [10, с.53]*

Ҳамин тариқ хонандагон бо роҳнамоии омўзгор ба саволҳои пешниҳодшуда ҷавоб меёбанд. Ин амал имкон медиҳад, ки хонандагон ба моҳияти масъала сарфаҳм раванду дар баҳо додан ба дoston фаъл бошанд.

Баъд аз кироати матни дoston ва шарҳи калимоти душвор, ки ба марҳалаи аввали муносибати босалоҳият марбут аст, бояд аз тарафи хонандагон мазмуни дoston нақл карда шавад. Нақли мазмуни дoston то комилу пурра нақл шудан аз тарафи хонандагон, омўзгор назорат мекунад, то лаҳзаҳои ҷолиби дoston аз назар дур намонанд. Таҳлили образҳои дoston ва баҳодихӣ ба онҳо ба марҳалаи дувум марбут аст. Хонандагон, ки бо матни дoston шинос шуданд, ҳар як образ, алаҳхусус образҳои асосиро шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Ҷиҳати муҳим дар марҳалаи дувум бардошт ва назари ҳоси ҳар хонанда аз дoston аст, ки бояд аз ҷониби омўзгор диққати бештар дода шавад. Маҳз ҳамин бардошт аз дoston аст, ки салоҳиятҳои таъйиншударо дар хонандагон ташаккул медиҳад.

Дар дoston доир ба даврони кўдакии ҷавонии Фарҳод маълумоти муфассал омадааст, ки диққати хонандагонро ба худ ҷалб мекунад ва онҳоро зерӣ таъсири худ қарор медиҳад. Фарҳод фарзанди ягонаи ҳокони Чин асту аз кўдакӣ соҳиби истеъдоди беназир мебошад. ӯ дар ҷавонӣ аксари илм ва ҳунарҳои замонашро аз худ кардааст. Фарҳод доирои қудрат ва тавонии бузурги ҷисмонӣ аст, истеъдоди беназир ва фазилатҳои ҳамидаи инсонро дорост. Дар ҳунарҳои

шамшерзанӣ, меъморӣ, сангтарошӣ ва наққошӣ ягонаи замон аст. Гарчанде шоҳзода аст, аммо майле ба моли сарват надорад, балки дониши ҳунаромӯзӣ барои ӯ арзиши муҳим доранд. Хокони Чин барои хушҳол кардани фарзанди ягонааш Фарҳод мувофиқ ба ҷаҳор фасли сол ҷаҳор қаср месозад. Дикқати Фарҳодро на муҳташамии ин қасрҳо, ки маҳз барои ӯ сохта шудаанд, балки ҳунари меъморону сангтарошон ва наққошон ҷалб мекунад.

Фарҳод дар барбари доштани ақлу хирад, ҳунарҳои зиёд ва қувваи бузурги ҷисмонӣ ошики ростин аст, ки ӯро бештар маҳбуби ҳамагон мекунад. Фарҳод Ширинро аз ҷон бештар дӯст медорад ва дар баробари ин тамоми мардуми кишвари Ширин – Арманияро эҳтиром мекунаду онҳоро аз ҳучуми душманон муҳофизат менамояд. Фарҳод зӯри бозу ва илму донишашро сарфи ободии кишвар ва некуаҳволии мардум мекунад. Ба туфайли нақшаҳои Фарҳод ва илму ҳунари ӯ хавзу каналҳои зиёде бунёд мегарданд ва мардуми заҳматкаш бе душворӣ заминҳои худро обёрӣ мекунанду ҳосили фаровон мегиранд.

Ҳангоми таҳлили образи Ширин низ бояд хонандагон ин нуқтаро донанд, ки Ширини достони Навоӣ монанди достони Низомии Ғанҷавӣ духтари соҳибилму бомаърифат аст, зеро тарбияи аммаи маърифатпарвараш Меҳинбонуро гирифтааст. Ширин бо фазилатҳои инсонияш аз ҳар ҷиҳат муносиби Фарҳод аст. Ӯ низ монанди Фарҳод инсонии хоксору фурӯтан буда, барои ободии кишвараш корҳои зиёдеро анҷом медиҳад. Ҳангоми таҳлили образи Ширин агар омӯзгор фикри духтаронро зиёдтар пурсад, таъсири бештар дорад, зеро хонандагон ба образи мусбати асарҳои бадеӣ тақлид мекунанд ва онҳоро идеали худ медонанд. Образи Фарҳод барои писарон ва Ширин барои духтарони мактабхон идеал буда метавонанд.

Ба ҳамин минвол, дар марҳалаи якуму дувум бояд аз ҳар фасли дoston пораҳои шеърӣ, ки мазмунӣ панду ахлоқӣ доранду дар ташаккули салоҳиятҳо мадад мекунанд, аз тарафи муаллим интиҳоб ва бо иштироки фаъоли шогирдон таҳлилу тафсир карда шаванд. Методистон бар он ақидаанд, ки дар марҳалаҳои якуму дувуми муносибати босалоҳият ба таълим омӯзгор набояд танҳо ба шарҳу тафсири калимот маҳдуд шавад. Даср дoston «Фарҳод ва Ширин» ибораҳо ва таъбирҳои шоиронае мавҷуданд, ки бояд маънидод гарданд, то хонандагон ба мақсади шоир воқиф гарданд. Барои маънидод кардани ибораҳои таркибҳои шоирона луғату фарҳангҳои махсус ҳастанд, ки бояд бо раҳнамоии омӯзгор хонандагон дар рафти дарс аз онҳо истифода баранд. Бо ҳароҳии хонандагон маънидод кардани ин гуна таъбиру ибораҳои шоирона имкон медиҳад, то салоҳиятҳои фанӣ дар хонандагон ташаккул ёбад.

Бинобар таъкиди мутахассисони муносибати босалоҳият дар марҳалаҳои севуму ҷаҳорум, ки яке «тағйир додани матн» ва дигаре «таҳияи матни худ» аст, салоҳияти эҷодкорӣ хонандагон бояд ташаккул ёбад. Хонандагон бо донише, ки аз мутолиаи дoston ва баррасии образҳои Фарҳоду Ширин ва дигар персонажҳо ба даст овардаанд, фикри худро баён мекунад. «Тағйир додани матн» дигаргун кардан кулли дoston нест, балки амали қаҳрамону персонажҳои дoston ва ҷараёни воқеаҳо пасу пеш бурдан аст. Хонанда аз назари худ амали қаҳрамонҳоро тағйир медиҳад, вале тағироти кулӣ дар рафти ҳодисаҳо рух намедиҳад. Мумкин аст хонанда, аз он ҷо ки қаҳрамони марказӣ Фарҳодро дӯст медорад, ӯро бе душворӣҳои зиёд ба мақсад расонад ва ё душманонашро ноком гардонад.

Марҳалаи ҷаҳорум, яъне «таҳияи матни худ», салоҳияти эҷодкорӣ хонанда ошкор мешавад. Дар ин марҳала хонанда бояд идеяи худро, ки аз мутолиаи дoston ба даст овардааст, ҳаттӣ пешниҳод кунад. Муҳаққиқони муносибати босалоҳият ба таълим бар он ақидаанд, ки дар марҳилаи ҷорум хонанда бояд натиҷае, ки аз мутолиа ва муҳокимаи дoston гирифтааст, ба шакли эссе пешниҳод кунад. Бояд зикр кард, ки дар дoston «Фарҳод ва Ширин» масъалаю мавзӯҳои мавҷуданд, ки хонандагон метавонанд доир ба ин мавзӯю масъалаҳо фикри худро дар шакли эссе баён кунанд. Масалан, мавзӯи обу ободонӣ аз масъалаи муҳими дoston номбурдаи Навоӣ аст. Хонандагон метавонанд перомунӣ мавзӯи об ва нақши он дар ҷаҳони муосир изҳори назар кунанд. Омӯзгор, ки дар раванди дарс ба сифати довару раҳнамо фаъолият мекунад, бояд ба хонандагон ёдоварӣ намояд, ки мавзӯи об аз масъалаҳои муҳим дар ҷаҳони муосир аст ва бо ибтикори Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Созмони миллалӣ мутаҳид солҳои 2020-2028 «Об – барои рушди устувор» эълон гардидааст. Хонандагон бояд илова бар сужети дoston аз

мавзӯҳои дар дoston матраҳшуда якеро интихоб кунанд ва дар заминаи андешаҳои шоир ақидаи худро дар шакли эссе баён кунанд.

Ҳангоми таълими дostonи «Фарҳод ва Ширин»-и Алишери Навоӣ вобаста ба муносибати босалоҳият дар баробари иҷрои ҷаҳор марҳала омӯзгор бояд назорат кунад, ки оё хонандагон дониши андӯхташонро аз мавзӯ дар амал тадбиқ карда метавонанд ё не. Яъне, тибқи нақшаи тарғибодашуда хонандагон аз мавзӯи дoston «Фарҳод ва Ширин»-и Навоӣ масъалаҳоеро бояд донанд, тавонанд, аз худ кунанд ва дар амал тадбиқ намонд.

Озмоиши таълими дostonи «Фарҳод ва Ширин»-и Алишери Навоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ собит кард, ки дар марҳалаи ҷаҳорум хонандагон бештар ба сужети дoston тавачҷуҳдоранд ва бештар доир ба фаъолияти Фарҳоду Ширин эссе навиштанд. Аммо озмоиши такрори таълими босалоҳияти дostonи «Фарҳод ва Ширин» дар мактаби № 25 ноҳияи Синои шаҳри Душанбе, ҳангоми иҷрои марҳалаи сеvуму ҷаҳорум вақте бо назардошти масъалаҳои матраҳшуда дoston мавзӯҳои «Об –манбаи ҳаёт» ва «Хунар беҳ аз моли падар» пешниҳод шуд, чандин нафар доир ба ин мавзӯҳо эссе навиштанд.

Хулоса ҳамин тарик, таълими босалоҳияти дostonи «Фарҳод ва Ширин»-и Алишери Навоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ имкон медиҳад, ки хонандагон дostonро беҳтару хубтар дарк кунад ва салоҳиятҳои андешидан, мустақилияти баёни фикр дар онҳо ташаккул ёбад.

АДАБИЁТ

1. Аҳмадов М. Таълими адабиёти тоҷик (қисми 2) \ М.Аҳмадов.-Хучанд: Ношир, 2016.-292 с.
2. Голубков В.В. Методика преподавание литературы \ В.В. Голубков. –Москва, 1962.
3. Қаюмов А. Фарҳод ва Ширин» сирлари. – Т., 1979
4. Исрофилиё Ш.Р., Султонмамадова М.А. Методикаи таълим ва шеваи шарҳу тафсири каломии мавзун \ Ш.Р. Исрофилиё., М.А.Султонмамадова // Паёми ДМТ, 2016, №-43, (203) С.146-150.
5. Лутфуллоев М. Бобизода Ғ. Андешаҳо перомунӣ салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо \ М.Лутфуллоев, Ғ.Бобизода.- Душанбе, 2019.-90 с.
6. Маллаев Н. Ўзбек адабиёти таърихи.-Т.: Ўрта ва олий мактаб, 1983.
7. Муносибати босалоҳият ба таълим. Мураттибон: Ғ.Бобизода,Д. Имомназаров, Ш.Исрофилиё, А Байзоев. Душанбе: Ирфон, 2018.-72 с.
8. Мухторӣ, Қ. Махсусияти ташкили таълими босалоҳият дар дарсҳои адабиёти тоҷик дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ./Қ.Мухторӣ\Тадқиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълими: Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи Ваҳдати миллӣ, Душанбе, 29 июни соли 2018. Душанбе, «Ирфон»-2018, - С.58-66.
9. Навоӣ, Алишер. Фарҳод ва Ширин. Муқаммал асарлар тўплами. 20 жилдик.-Т.: Фан, 8-жилд, 1991.
10. Навоӣ, Алишер. Фарҳод ва Ширин. Таҳрир ҳайати: А. Қаюмов ва бошқ.-Т.: Адабиёт ва санъат, 1989.-246 б.
11. Навоӣ, Алишер. Фарҳод ва Ширин.Тарҷумаи М.Аминзода,Хучанд: Нури маърифат, 2021,-540 с.
12. Ўзбек адабиёти ўқутиш дастури. 5-11 синфлар учун.- Душанбе, 2012.-84 с.
13. Эркинов, С. Навоӣ «Фарҳод ва Ширин»и ва унинг қиёсий таҳлили?.-Т.: Фан, 1971.
14. Ҷомӣ, Абдураҳмон. Осор. Лайлӣ ва Мачнун, Хирадномаи Искандарӣ, чилди панҷум\Ҷомӣ. -Душанбе: Адиб, 1988.-384 с.

ҶАНБАҲОИ МЕТОДИИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ БА ТАЪЛИМИ ДOSTONI «ФАРҲОДИ ШИРИН»-И АЛИШЕР НАВОӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Муаллиф саъй намудаанд, дар мисоли усули таълими дostonи «Фарҳод ва Ширин»-и Алишери Навоӣ методикаи таълими дostonро вобаста ба муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо мисолҳо, ба забони сода пешкаши омӯзгорони адабиёт гардонанд.

Ҳадафи мақола: Муаллиф дар баробари нишон додани арзиши баланди маърифатӣ ва тарбиявии дostonи «Фарҳод ва Ширин»-и Алишери Навоӣ бо далелҳои илмӣ методикаи таълими онро дар ҷаҳор марҳалаи талаботи муносибати босалоҳият ба таълим нишон додааст.

Натиҷаи тадқиқот нишон медиҳад, ки хонанда ҷавҳари асоли муносибати босалоҳият ба таълим буда омӯзгор ҳангоми таълими дostonи мазкур шоир бояд саъй намояд, ки хонандагон дар баробари риояи ҷаҳор марҳала (дарки матн, баҳодихӣ ба матн, тағйири матн ва таҳияи матн) ба ҷаҳор унсури низомии босалоҳият ба таълим: донанд, азхуд кунанд, тавонанд ва дар амал тадбиқ кунанд ноил гарданд.

Калидвожаҳо: методика, таълим, дoston, хонанда, омӯзгор, таълими анъанавӣ, муносибати босалоҳият ба таълим, салоҳият, дostonи «Фарҳод ва Ширин».

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА К ОБУЧЕНИЮ ДАСТАН «ФАРХАД И ШИРИН» АЛИШЕРА НАВОИ В СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В статье рассматривается методика преподавания дастан «Фархад и Ширин» Алишера Навои с использованием компетентностного подхода к обучению в общеобразовательных школах.

Согласно данной статье обучение дастан Алишера Навои «Фархад и Ширин» могут быть из четырех этапов с применением компетентностного подхода к обучению.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что использования компетентностного подхода при обучении дастан Алишера Навои предоставляет возможность ученикам улучшить свои критическое мышление и творческий потенциал.

Ключевые слова: методика, обучение, рассказ, отец, учитель, традиционное обучение, компетентностный подход к обучению, компетентность, дастан «Фархад и Ширин».

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE COMPETENCE-BASED APPROACH TO LEARNING DASTAN «FARKHAD AND SHIRIN» OF ALISHER NAVOI IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article discusses the teaching methods of the dastan «Farkhad and Shirin» written by Alisher Navoi using the competency-based approach to teaching in secondary schools.

According to this article, the training of Alisher Navoi's dastan «Farkhad and Shirin» can be of four stages using the competency-based approach to learning.

The results of the study indicate that the use of competency-based approach in teaching Alisher Navoi's dastan provides an opportunity for students to improve their critical thinking and creativity.

Keywords: methodology, teaching, storytelling, reader, teacher, traditional teaching, competence-based approach to teaching, competence, dastan of Farkhad and Shirin.

Дар бораи муаллиф:

Назарова Ирода - докторант (PHD)-и кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни;

Сведения об авторе:

Назарова Ирода - докторант (PhD) кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни;

About the author:

Nazarova Iroda - PhD student in the Chair of Method of Teaching Tajik Language and Literature of Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini.

К ВОПРОСУ ОБУЧЕНИЯ ЛЕКСИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ТАДЖИКСКОЙ АУДИТОРИИ

Сангинова Ш.А., Турсунова Ш.А.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

Как древнеперсидский, так и древнеанглийский язык считается флективными языками. В процессе исторического развития современный таджикский и современный английский языки превратились в аналитические языки. Оба они принадлежат к индоевропейскому семье языков, английский к германской, а таджикский к иранской группе [1, с.82].

Лексика английского языка обогатилась заимствованиями из латинского и французского языков, в результате которого в английском языке более 50% слов французского происхождения. Под влиянием французского и скандинавских языков усилилась тенденция к утере флексий. Многие заимствованные слова подчинялись фонетическим, лексическим и грамматическим закономерностям английского языка. Обогатившись большим количеством слов и выражений за счет заимствований словарный состав английского языка не потерял, своей самобытности. Появилось множество синонимов: hearty-cordial, kingly –royal, battle –fighting.

Словарный состав современного таджикского языка, развился из чрезвычайно богатого словарного состава классического языка который был представлен такими выдающимися писателями, как Рудаки, Фирдоуси, Саади, Хайям и др. В последствии сближение таджикского письменного языка с разговорным, арабизмы были заменены таджикскими словами, архаизмы постепенно исчезали из языка[4, с.373].

Таджикский язык принадлежит к числу языков с богатой литературной традицией, и он, как основная форма национальной культуры, обслуживает все сферы жизни и деятельности таджикского народа. Однако таджики в качестве орудия общения в определенных сферах научной жизни страны используют и русский язык.

Значение русского языка в развитии таджикского языка очень велик. В частности, русский язык оказывает благотворное влияние на развитие таджикского литературного языка, на обогащение его лексики и совершенствование функционально-стилистической дифференциации благодаря переводу с русского языка на таджикский произведений классиков, и материалов современной прессы, также благодаря непосредственному общению таджикского народа с русским народом. Одновременно появляется новая литература, разнообразная по форме и содержанию.

Основной частью особенно обогатилась лексика таджикского литературного языка. Ее развитие и обогащение идет путем образования новых слов как на базе собственного словарного материала, так и за счет словарных заимствований из русского языка и интернациональных терминов, которые также входят в таджикский язык через русский. Одной из отличительных особенностей лексических заимствований из русского языка является то, что они охватывают почти все стилистические пласты языка, причем число этих заимствований с каждым днём все более возрастает. Особенно характеризуется широким распространением научным знаний, бурным развитием экономики культуры и техники в повседневную жизнь, расширением международных связей, расширением и возрастающей ролью средств массовой коммуникации и т.д. Все это не могло не отразиться и на развитии таджикского языка. Словарный состав таджикского языка интенсивно пополняется новым словами. Таким образом, огромное количество русских и интернациональных слов стало достоянием таджикского языка. Следует отметить, что слова заимствованные из русского на таджикский, отражают колоссальный рост духовных и материальных сил народа. В таджикском языке появились такие слова, как *академия, театр, кино, радио, телефон, телеграф фабрика* и множество других слов. Эти особенности лексического состава таджикского языка, обусловленные спецификой его развития, следует учитывать при обучении таджиков иностранному языку, в частности английскому. Остановимся на некоторых аспектах этой проблемы. Опыт показал, что целесообразно вводить интернациональные слова английского языка уже на первом этапе обучения, так как большинство из них вошло в словарный состав таджикского языка через русский и трудностей для учащихся-таджиков не представляет, например: *champion, class, bank, army, aeroplane, adress, artist, imperialism, institute, interval, dogma, dollar, doctor, general, reform, student, monopoly, park, party, passport, sport, football, role, telephone, telegram, tennis, social, zone* и мн. др. При закреплении этих слов надо обратить особое внимание на их правильное произношение и правописание [2, с.33]. Хорошие результаты дает прослушивание этих слов. Можно предложить учащимся слова, близкие таджикским по звучанию, например: *telephone, bank, act, student, passport*.

Так как необходимо выработать у студентов готовность к пониманию иностранного слова, то очень полезны упражнения на определение или на сличение.

Интернациональные слова английского и таджикского языков могут совпадать по форме и по значениям со значением *meter, sector, compressor* и т.д., но иметь различия в произношении. Умение понимать эти слова играет большую роль при чтении текстов по специальности, в которых частотность их употребления весьма значительна. Не рассчитывая на самопроизвольное овладение, преподаватель должен при помощи целенаправленной системы упражнений сократить время и трудности в овладении интернациональных слов. Так, если понимание интернациональных слов осложнено расхождениями в звучании или графике, то для развития навыка узнавания слов с непривычным звучанием (*diameter, interval, telescope, planet* и т.д.) целесообразно показать учащимся приемы латинизированного воспроизведения графем с вариациями в расстановке ударения.

В процессе работы над лексикой преподавателю необходимо на наш взгляд, составить для себя список наиболее частотных интернациональных слов и словосочетаний стандартного типа.

В процессе обучения следует также учитывать, что в английском языке имеется большая группа заимствованных слов с различными словообразовательными аффиксами, которые обычно соответствуют вполне определенным аффиксом в таджикском языке: а) *tion* (*constitution, construction demonstration*) соответствует таджикскому суффиксу-*тсия*

(конститутсия, конструкция, демонстрация) б) *-gy* (*morphology, antropology, lexicology*), в таджикском языке передается с помощью суффикс-*гия* (лексикология, морфология, антропология.)

При обучении английскому языку таджиков следует обратить внимание на английские слова, сходные по форме с таджикским, но не совпадающие с ними по значению или по объему значения: *magazine, gazette, cabin, act*.

Одно из значений *act*- поступок, непродолжительный во времени (a good act –рафтори хуб). В таджикском языке слово *акт* имеет другое значение (акти якум).

Слово *gazette* в английском языке обозначает правительственный бюллетень. (Лишь в Великобритании сохранились газеты с названием «Shields gazette» и «Birmingham gazette.» Таджикскому слову *газета* соответствуют английское *newspaper* или *paper*.

Слово *magazine* журнал представляет известную трудность для таджикских учащихся, так как в таджикском языке имеется сходное по звучанию и форме слово *магазин*, заимствование из русского языка (в значении *shop, store*).

Слово *cabin* соответствует таджикскому только в одном значении –*кабина* и *машина*, в других же значениях, например, *mud cabin* (*кулбаи лойин*) и *railway cabin* (*хоначаи роҳи оҳан*) не совпадает.

Слова *technique* в значении *услуг* является необычным для таджикской аудитории. Слова *champion* чемпион заимствовано из русского и в таджикском языке употребляется в значении человек, добившийся первенства в спортивном состязании: *Спасский чемпион шахмат буд*.

Известно, что слово *champion* в английском языке употребляется и в значении защитник, поборник (*найрав* тарафдор: *Тарафдори сулҳ –champion of peace*. В этом значении слово *champion* для учащихся с родным таджикским языком является новым.

В процессе обучения важно учитывать что словообразовательные средства таджикского языка исключительно богаты. Наиболее характерен и продуктивен в сопоставляемых языках морфологический тип словообразования[5, с.87].

Очень продуктивны словообразовательные суффиксы *-ion, -er, -or* в английском и *-ӣ, -гор, -дон, – соз* в таджикском языках, которые употребляются для образования существительных: *dictate – dictation act –actor act –action teach- teacher*. Ср. *омӯз–омӯзгор сурх –сурхӣ, нон –нондон*.

Суффиксы *-ly, -ive, -ian, -ful* широко применяются для образования прилагательных английского, а-ӣ, -чӣ, -вор -ин-гин таджикского языков: *wonder –wonderful, act- active, proletariat – proletarian, love –lovely*. Ср. *хона–хонагӣ, девона– девонавор, мактаб– мактабӣ, девор– деворӣ, мис– мисин, тилло– тиллогин*.

Причиной ошибок могут быть и другие лексические особенности английского языка.

Известно, что фразеологические единицы –это совокупность устойчивых оборотов речи и выражений, свойственных данному языку. Устойчивые обороты речи в каждом языке многообразны и по структуре, и по происхождению, и по историческому значению в составе языка [3, с.13].

При переводе фразеологических оборотов с одного языка на другой приходится подыскивать в данном языке близкие выражения, ибо дословный перевод, как правило не всегда возможен. Исходя из этого положения, следует проводить особую работу над точным переводом с английского на таджикский язык фразеологических единиц, которые встречаются в текстах, например: *to get in touch – алоқа намудан, to book in advance –нешиакӣ харидан, to be well known–маишхур будан, to be levelled to the ground –ба хок яксон гардидан, good for you–офарин баракалло* и т.д.

Большие трудности при обучении лексике английского языка представляет еще и то, что ряд таджикских слов имеет несколько английских эквивалентов, например: *сафар -journey, travel, trip, tour, voyage, cruise*.

Подобные слова требуют от преподавателя дополнительной работы, так как необходимо дать четкое пояснение, в каких случаях употребляется каждый член синонимического ряда.

Определенные трудности связаны также с использованием глаголов to look, to take, to put, to see, to call которые употребляются с предлогами after, at, on, for, over, about, in, through и т.п. например:

Salim looked at her with anger. Салим бо қаҳр ба ӯ нигоҳ кард.

She looked though your article. Ӯ мақолаи шуморо дида баромад.

I have been looking for you. Ман шуморо мекофтам.

Look after my son please [7, с.132] Барака ёбед аз писари ман хабардор шавед.

Суммируя вышесказанное следует еще раз подчеркнуть что лексический материал надо вводить по принципу постоянного сопоставления английского и таджикского языков их лексического сходства и различия. Для достижения этой цели хорошо оправдывают себя упражнения – эквиваленты т.е.нахождение различных вариантов перевода с одного языка на другой и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абаев В.И. Сравнительно-историческое иранское языкознание / В.И. Абаев // Очерки по истории изучения иранских языков. - М., 1963. - С.82-85.
2. Арутюнова Н.Д. Введение // Логический анализ языка. Модели действия. / Н.Д. Арутюнова М: Наука, С.38-42.
3. Джураев, Н.А. Фразеологические единицы как выразительные средства таджикского языка // Автореферат дис... канд. фил. наук. / Н.А. Джураев 1988-24с.
4. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. - М.: Наука, 1982. - 570с.
5. Усмонов, К.У. Морфологиии муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Каримджон Усмонов.- Хучанд 2015. – 232с.
6. Ganshina, M.A. English grammar /M.V.Vasilevskaya. M.: Higher school. Publishing House, 1964. -544p.
7. Hornby, A.S. A Guide to patterns and usage in English//A.S.Hornby/ Oxford University Press. - 1962. –261p.

К ВОПРОСУ ОБУЧЕНИЯ ЛЕКСИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ТАДЖИКСКОЙ АУДИТОРИИ

В данной статье рассматриваются вопросы обучения английской лексики в таджикской аудитории. Лексика английского языка обогатилась заимствованиями из латинского и французского языков, в результате которого в английском языке более 50% слов французского происхождения. Под влиянием французского и скандинавских языков усилилась тенденция к утере флексий. Многие заимствованные слова подчинялись фонетическим, лексическим и грамматическим закономерностям английского языка. Обогатившись большим количеством слов и выражений за счет заимствований словарный состав английского языка не потерял, своей самобытности.

Интернациональные слова английского языка целесообразно вводить уже на первом этапе обучения, так как большинство из них вошло в словарный состав таджикского языка через русский и трудностей для учащихся-таджиков не представляет.

При обучении английскому языку таджиков следует обратить внимание на английские слова, сходные по форме с таджикским языком.

Ключевые слова: флективные языки, заимствования, арабизмы, интернациональные слова, аффиксы, словобразовательные суффиксы.

ABOUT THE ISSUE OF TEACHING VOCABULARY IN TAJIK SPEAKING GROUPS

This article deals with the problems of teaching English vocabulary in Tajik groups. English vocabulary enriched with the help of Latin and French borrowed words. As a result of which the 50 % of the words are French ones. Under the influence of French and Scandinavian languages the tendency for the loss of the inflections has risen. Most of the borrowed words obeyed phonetic, lexical and grammatical patterns of the English languages. Having enriched by the great number of borrowed words and phrases the English language haven't lost its originality. It should be expedient to teach international words of English language in the first stage of the teaching, as all of the words have entered to the vocabulary of Tajik language through Russian language, so there shouldn't be any difficulties for Tajik students. While teaching Tajiks English Language the attention should be paid to the English words similar to Tajik ones.

Key words: inflectional languages, borrowings, Arabic words, international words, affixes, word forming suffixes.

Сведения об авторах:

*Сангинова Шахноза Абдурашидовна - кандидат филологических наук, доцент
общеуниверситетской кафедры иностранных языков, ГОУ Худжандского*

государственного университета имени академика Б. Гафурова, E-mail: shakhnoza.sanginova.82@mail.ru

Турсунова Шахло Аюбджановна - старший преподаватель кафедры перевода и грамматики английского языка, ГОУ Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова, имени академика Б.Гафурова, E-mail: shakhlo.tursunova.77@mail.ru

About authors:

Sanginova Shakhnoza Abdurashidovna - PhD in philology, docent of Chair of Foreign Languages of Khujand State University named after B. Gafurorov, E-mail: shakhnoza.sanginova.82@mail.ru

Tursunova Shakhlo Ayubdzhanovna - senior English teacher of Chair of Translation and Grammar of Khujand State University named after B. Gafurorov, E-mail: shakhlo.tursunova.77@mail.ru

«ПРОБЛЕМНОЕ ОБУЧЕНИЕ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА – СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ И ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ ЛИЧНОСТИ»

Саидходжаева Т.А.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Современные социальные процессы, происходящие в Республике Таджикистан, обострили потребность в высоком духовном потенциале нации. Страна нуждается в специалистах высокого профессионального уровня, способных создавать новые технологии, научные разработки.

Целью написания данной статьи является совершенствование методов преподавания иностранного языка. Научно-технический прогресс, новое содержание и новые формы труда требуют внедрения новых приемов и методов обучения, которые создавали бы наиболее благоприятные условия для эффективного усвоения студентами знаний, развития их мышления, формирования у них познавательного отношения к действительности и навыков самообучения и самообразования. Проблемное обучение предусматривает новую структуру урока, при которой отводится большое место самостоятельной работе студентов. Однако роль преподавателя при этом не уменьшается, а возрастает, так как ему необходимо четко управлять учебным процессом и давать студентам конкретные задания, следить за ходом их выполнения, анализировать правильность мыслительной деятельности студентов, контролировать конечный результат выполнения заданий, осуществлять подход к студентам [10].

Сущность проблемного обучения заключается в создании перед студентами проблемных ситуаций, необходимых для выполнения заданий определенной трудности, для преодоления которой требуется творческая мыслительная деятельность.

Основу проблемного обучения составляет совокупность взаимосвязанных методов и средств, обеспечивающих возможности творческого участия обучаемых в процессе усвоения новых знаний, формирование у студентов умения гибко ориентироваться и адаптироваться в постоянно меняющихся жизненных ситуациях, самостоятельно приобретать недостающие знания для самореализации.

Итак, проблемное обучение это система методов обучения, при которой учащиеся получают знания не путем заучивания и запоминания их в готовом виде, а в результате мыслительной работы по решению проблем и проблемных задач, построенных на содержании изучаемого материала.

Любая проблема берет свое начало в проблемной ситуации: осознав возникшее затруднение как неразрешимое при данном уровне знаний, студент проникается желанием найти выход из создавшейся ситуации посредством мышления, т.е. принимать проблему к решению. С этого момента проблема превращается для него в задачу, требующую мыслительной активности, так как студенту известно, для чего говорить, о чем говорить и неизвестно, как надо формулировать мысль, какие средства общения следует использовать [2].

Проблемная ситуация представляет собой познавательную трудность, для преодоления которой обучаемые должны приобрести новые знания или приложить интеллектуальные усилия.

Проблемные ситуации могут быть объективными (ситуация задается учителем) и субъективными (психологическое состояние интеллектуального затруднения при решении поставленной проблемы) [5].

Проблемная ситуация, осознанная и принятая обучаемым к решению, перерастает в проблему. Проблема с указанием параметров и условий решения представляет собой проблемную задачу.

Проблема (от греч. *problema* – задача, задание). Это осознание учащимися невозможности разрешить трудности и противоречия, встретившиеся ему на занятии в данной ситуации, с помощью имеющихся у него знаний и опыта.

Проблемная задача. Это учебная проблема с заданными условиями и, в силу этого получившееся ограниченное поле поиска, доступное для решения учащимся. Совокупность таких целенаправленно сконструированных задач и призвана обеспечить основные функции проблемного обучения: творческое овладение учебным материалом и усвоение опыта творческой деятельности.

Для достижения желаемого результата из поставленной цели вытекают следующие **задачи**:

Обучающие

- формирование учебных навыков работы
- формирование коммуникативных умений, необходимых для общения в учебно-трудовой, социально-бытовой и социокультурных сферах
- познание достижений национальных и общечеловеческих ценностей

Развивающие

- развитие способности самостоятельно находить и использовать необходимую информацию
- развитие навыков взаимоконтроля и самоконтроля
- развитие этикетных норм (речевой такт и поведение)

Воспитательные

- совершенствование нравственных качеств личности (гуманность, патриотизм, взаимопомощь, толерантность, сотрудничество)
- выработка языковой, этнической и расовой терпимости, уважения к другим культурам
- ознакомление с культурой стран изучаемого языка и их связями с мировой культурой

Преимущество анализа конкретных тем и ситуаций заключается в том, что на занятиях я имею уникальную возможность создать конкретные проблемные ситуации, взятые из бытовой или семейной практики. Учащиеся с особым энтузиазмом участвуют в анализе ситуации и принимают оптимальные решения, так как темы очень близки и понятны, а следовательно интересны и актуальны [8].

Проблемное обучение используется как на стадии введения учебного материала, так и на стадии его закрепления в процессе речевой практики на разных этапах обучения студентов, как на традиционных, так и на нестандартных занятиях [7].

Методика проблемного обучения отличается от традиционной тем, что ставит ученика в такое положение, когда он вынужден активно и интенсивно мыслить, мобилизуя свой интеллектуальный потенциал для решения проблемы и формирования теоретического вывода. Полученный в самостоятельном поиске теоретический вывод усваивается студентом как плод его собственного труда. А я, как преподаватель, помогаю своим студентам в поиске как умелой формулировкой и постановкой проблем, так и показом логики их решения.

Проблемная ситуация и учебная проблема являются основными понятиями проблемного обучения. Основными функциями, определяющими проблемное обучение, являются:

- -определение направления умственной деятельности обучающегося для нахождения способов решения проблемы;
- формирование интереса, мотивов деятельности, познавательных способностей обучающегося по усвоению новых знаний. Для учителя они являются средством управления познавательной деятельностью обучающегося, а для деятельности ученика стимулом активизации мышления, формирования его мыслительных способностей.

В современной теории проблемного обучения различают психологические и педагогические виды проблемных ситуаций.

Психологическая проблемная ситуация представляет деятельность обучающегося, педагогическая же организацию учебного процесса. А. М. Матюшкин характеризует проблемную

ситуацию как особый вид умственного взаимодействия объекта и субъекта (учащегося), характеризующийся таким психическим состоянием субъекта при решении задач, который требует обнаружения (открытия или усвоения) новых, ранее субъекту не известных знаний или способов деятельности. Другими словами, проблемная ситуация — это такая ситуация, при которой обучающийся хочет решить трудные для него задачи, но ему не хватает данных, и он пытается найти пути решения самостоятельно [10].

Проблемная ситуация может быть различной. По содержанию проблемные ситуации включают неизвестные слагаемые: цель, объект деятельности, способ деятельности, условия выполнения деятельности. По виду информации проблемные ситуации подразделяются на неожиданность, конфликт, предположение, опровержение, несоответствие, неопределенность и проч. К методическим приемам проблемной ситуации относят проблемное изложение, эвристическую беседу, проблемные демонстрации, непреднамеренные целевые, игровые проблемные ситуации, исследовательскую лабораторную работу, проблемный фронтальный эксперимент, проблемные задания, проблемное решение задач и др. Особенность проблемных методов заключается в создании проблемных ситуаций, условий активной познавательной деятельности учащихся, состоящих в поиске и решении сложных вопросов, которые требуют актуализации знаний, анализа, умений учиться мыслить, творчески усваивать знания. Проблемная ситуация может быть использована на всех этапах процесса обучения при объяснении и закреплении учебного материала, контроле знаний и навыков учащихся. Педагоги определяют, что трудность управления проблемным обучением состоит в индивидуальности возникновения проблемной ситуации, поэтому от учителя требуется использование дифференцированного и индивидуального подхода.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю.К. Проблемное обучение как средство повышения эффективности учения школьников. Ростов-на-Дону, 1970.
2. Басова Н. В. Педагогика и практическая психология. — Ростов н/Д: «Феникс», 2009.
3. Брушлинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение. — М.: Педагогика, 1983.
4. Вилькеев Д.В. Познавательная деятельность учащихся при проблемном характере обучения основам наук в школе.- Казань, 1967.
5. Гальперин П.Я. Современная методика английского языка. — М.: «Просвещение», 1995.
6. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. — М.: «АРКТИ», 2004.
7. Гез Н.И. Обучение говорению. - М.: 1980.
8. Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Мироллобов А.А. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. — М.: Высш. Школа. 1982.
9. Габдуллина М.Г. Разработка проблемных заданий в процессе преподавания литературы на английском языке// Иностранные языки в школе. — 2005 - №4.
10. Матюшкин А.М. Актуальные проблемы проблемного обучения: учеб. пособие — М.: Педагогика, 1972. — 307 с.

«ПРОБЛЕМНОЕ ОБУЧЕНИЕ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА – СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ И ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ ЛИЧНОСТИ»

В статье рассмотрено применение метода проблемного обучения на занятиях по иностранному языку, его достоинства и эффективность, а также трудности, возникающие при его применении, вызванные особенностями дисциплины, и способы их преодоления. Внимание уделяется моделированию проблем, релевантных для достижения желаемого результата.

Ключевые слова: проблемное обучение, языковое образование, преподавание иностранных языков.

PROBLEM-BASED LEARNING IN A FOREIGN LANGUAGE EDUCATION-A WAY OF SHAPING THE CREATIVE ACTIVITY AND COGNATIVE INTERESTS OF AN INDIVIDUAL

The article considers problem-based learning application to teaching foreign languages, the advantages and effectiveness of the method, and the difficulties caused by the nature of the subject of languages. Creating problems relevant for the effective language learning is emphasized.

Keywords: problem-based learning, language education, teaching foreign languages.

Сведения об авторе:

Саидходжаева Тахмина Асадulloевна - старший преподаватель кафедры методики обучения английскому языку, Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни

About the author:

Saidkhodzhaeva Takhmina Asadulloevna - Senior Lecturer, Department of English Language Teaching Methods, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

**МАФҲУМ ВА РАВИШҲОИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ КАСБӢ -
ЛИНГВИСТИИ ДОНИШЧӮӢ ДАР МУАССИСАҲОИ
ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ҒАЙРИЗАБОНӢ
ҲАНГОМИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ**

Холов М.Р.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Ислоҳоти соҳаи маориф аз муаллимон талаб мекунад, ки дорои малакаҳо дар истифодаи амалии донишҳои назариявӣ, маҳорати педагогиву психологӣ, инчунин роҳнамо дар рушди салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишчӯён бошанд. Фаъолияти муаллим бояд бо тафаккури эҷодӣ, қобилияти саривақт татбиқ намудани усулҳо ва малакаҳои муайяне, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳо равона шудаанд, инчунин ба татбиқи муқаррароти Стандарти давлатии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат намояд.

Талабот ба ташаққули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишчӯён дар марҳилаи ҳозира бо мақсади рушди тафаккур, муносибати эҷодӣ ба соҳаи ихтисос, татбиқи усулҳои муносири таълим ва навсозӣ дар равандҳои ташаққули салоҳиятҳои муоширатӣ пешбинӣ гардидааст. Барои ноил шудан ба самаранокии ин ҳадафҳо дар раванди таълим ва робитаҳои байнисоҳавӣ, бояд ҳаҷми мавод, ки барои ташаққули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишчӯён мусоидат мекунад, ба назар гирифта шавад. Инчунин ин равиш дар раванди таълим ба мустақилона ҷустуҷӯи мавод ва коркарди он аз ҷониби донишчӯён мусоидат намуда, ташаққули ҷунин сифатҳо, ба монанди худфаъолияти шахсият дар донишчӯён пайдо мешавад. Тибқи талаботи ин равиш таҳлили мантикии маводи таълимиро анҷом дода, сохтори иттилоотӣ, ҳамгироии робитаҳои байнисоҳавӣ, рушди муносибати касбӣ – лингвистии соҳавӣ ва сохтори шифохӣ - хаттии иттилооти таълимиро муайян намудан имкон дорад. Дар ин замина, инкишоф додани фаъолият ва мустақилият дар иҷроиши амалҳои таълимии донишчӯён ва пайдо кардани таркиби оптималии намудҳои фаъолияти эҷодиву тарбиявии донишчӯён бештар мегардад.

Қисми асосӣ: Дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ ташаққули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишчӯён дар раванди дарк кардани робитаи органикии ҷузъҳои таълими гуманитарӣ ва техникаӣ нақши муҳим мебозад: қобилияти муошират бо забони хориҷӣ ва ба даст овардани муваффақият дар раванди муошират ба донишчӯён имкон медиҳад, ки ҳаёт ва вазифаҳои касбии дар назди онҳо истодаро амалан ва мустақилона ҳал намоянд.

Имрӯзҳо мутахассисони соҳаҳои гуногун забони хориҷиро бо мақсади муошират истифода мебаранд ва онро барои истифодаи амалӣ меомӯзанд. Зеро ҳамгироии иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишварҳои мухталиф дар марҳилаи кунунии рушд бидуни паҳн ва мубодилаи иттилоот ба амал омада наметавонад, ки ин дар навбати худ имкони муоширати фаълро бо забони хориҷӣ дар назар дорад.

Бисёре аз муассисаҳои таҳсилоти олии бо вучуди ҷорӣ намудани намунаи нави стандартҳои давлатии таҳсилот то ҳол диққати худро ба таркиби анъанавии дониш ва малакаи омодакунии мутахассисон идома медиҳанд. Таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ хусусияти хоси худро дорад. Барномаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии таърих ба дониш, малака ва маҳоратҳои мекунад, ки донишчӯён дар мактаб ба даст овардаанд. Таҳлилҳои нишон медиҳад, ки аксари мактаббачагон ба муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ бо тайёрии хеле нокифояи донишҳои забонҳои хориҷӣ меоянд. Бо миқдори соатҳои ками таълимие, ки ба дарсҳои забони хориҷӣ ҷудо карда шудаанд, муаллим бояд сабӣ кунад, то вақти ҷудошударо дуруст истифода барад ва қисми мустақилонаи хонандаро низ ба тарзи дуруст ба роҳ монад.

Ҳангоме ки донишчӯён бо дарсҳои фанҳои таҳассусӣ аз меъёр зиёд банд мегарданд, малакаҳои азхудкунӣ, алаҳусус муоширати шифохӣ барои донишчӯён мушкилот эҷод мекунад ва тавачҷӯҳои онҳоро ба фанни «Забони хориҷӣ» (англисӣ) кохиш медиҳад. Забони хориҷӣ дар факултаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ яке аз фанҳои таҳсилоти умумӣ мебошад ва омӯзиши он дар гурӯҳи фанҳои ёрирасон ҷой дода шуда, ба рушди шахсият ва касбияти мутахассиси оянда

мусоидат мекунад. Аз ин ру, чихати омода намудани мутахассисони варзида бояд ба таълими забони хоричӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ таваччуҳи хосса зоҳир намуд.

Ворид намудани мафҳуми салоҳиятҳо ба заминаи меъёрию амалии мундариҷаи навшудаи таълими кишвар бошад мавҷудияти «салоҳиятҳои калидӣ» -ро, ки ҳамчун ҳадафҳои мушаххаси таҳсилот ба ҳисоб мераванд, пешбинӣ мекунад. Тибқи гуфтаи И.А. Зимная, муҳаққиқон доир ба ташаккули донишҷӯён аз 3 то 37 намуди салоҳиятҳоро фарқ мекунанд. Дар монографияи «Салоҳиятҳои умумиаврупоӣ оид ба донишҷӯён забонҳои хоричӣ: таълим, омӯзиш, баҳодиҳӣ» гурӯҳи салоҳиятҳои умумие, ки ҳама гуна фаъолиятро таъмин мекунанд ва гурӯҳи салоҳиятҳои коммуникатсионие, ки ба истифодаи воситаҳои воқеии забонӣ имкон медиҳанд. Мазмун ва моҳияти мафҳуми салоҳияти коммуникативӣ ҳамчун яке аз ҳадафҳои асосии таълим дар омӯзиши забонҳои хоричӣ муайян гардида, дар асарҳои бисёр муҳаққиқон: М.А. Ақопова, Н.Ю. Александрова, Л. Баҳман, И.Л. Бим, Е.Д. Божович, М.Э. Вятюнев, Н.И. Гез, Д. Хеймс, М. Канале, С. Савиньон ва дигарон мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор дода шудааст.

Ю.Г. Фокин салоҳияти коммуникативӣ - лингвистиро ҳамчун қобилият ва омодагии мутахассис тибқи талаботи низоми меъёрҳои забони хоричӣ, рафтори коммуникативиро ба вазъи аслии умум мувофиқ интихоб намудан ва қобилияти рушди минбаъдаи коммуникативии таълимгиранда меҳисобад [15, с.57].

Дар таҳқиқотҳои муосир бошад, салоҳияти коммуникативӣ – лингвистӣ як маҷмӯи мураккаби ҳамгиро мебошад, ки системаи дониш ва малақаҳои забонӣ, нутқӣ, коммуникатсионӣ, лингвистӣ, маърифатӣ, тарбиявӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва инчунин таълимиро тавассути забони хоричӣ дар бар мегирад. Он ҳамчун категорияҳои методологӣ, лингвистӣ ва лингводидактикӣ ба ҳисоб рафта, ҳадафҳои он тағйирдиҳии мундариҷа, усул ва принсипҳои тавассути воситаҳои таълимӣ мебошад.

Н.Д. Галскова ва Э.Б. Соловьева салоҳияти коммуникативиро дар омӯзиши забонҳои хоричӣ ҳамчун асос ҳисоб намекунанд ва салоҳиятҳои ба ҳам алоқаманд ва фарогирро пешниҳод намудаанд: салоҳияти лингвистӣ, салоҳияти коммуникатсионии забонҳои хоричӣ, лингвистикаи фарҳангӣ ва салоҳиятҳои таълимие, ки дар ҷараёни азхудкунии фаъолияти забони хоричӣ ташаккул меёбанд [6, с. 31- 33, 12, с. 21].

Таҳқиқотҳои илмие, ки вобаста ба фаҳмиши назариявии таркиби салоҳияти коммуникативӣ дар ҳамбастагӣ ба салоҳияти касбӣ -лингвистӣ аз ҷониби олимони шинохтаи зерин мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтаанд: Т.Н. Астафурова, М. Байрам, Л.В. Баҳман, А.Л. Бердичевский, И. Л.Бим, Е.А. Быстрова, Е.Я. Григорьева, И.А. Зимни, Р.П. Милруд, К. Миняра-Белоручева, В.В. Сафонова, Е.В. Тихомирова.

Е.Н. Соловова маълум кард, ки дар ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишҷӯён хусусиятҳои шахсияти муаллим, қобилияти қорӣ ва инъикоси касбият, дониши касбӣ - фанӣ, малақаҳои методӣ ва маҳорати педагогӣ нақши муҳим мебозад [13, с. 7]. С.Н. Татарничева бошад қайд менамояд, ки салоҳияти методологӣ як қисми салоҳияти субъектӣ набуда, балки бо салоҳияти иҷтимоӣ ва психологӣ, инчунин муоширати касбӣ ва иттилоотӣ алоқаи ногуфтаи дорад.

Агар ба мафҳумии умумии салоҳиятҳои методологӣ - лингвистӣ дар методикаи таълими забони хоричӣ нигарем яқинан тафсири қарда мешаванд ва ҳамчун синоними салоҳияти лингвистӣ истифода гардидаанд. Аммо, фарқиати салоҳиятҳои лингвистӣ ва методологӣ аз он вобаста аст, ки дараҷаи муайяни хусусияти шартии онҳо ба назар гирифта шавад. Гузашта аз ин, дар назарияи омӯзиши муосири забонҳои хоричӣ, мафҳумҳои салоҳияти лингвистӣ ва забонӣ маҷмӯи дониш, малақа ва маҳорати лингвистиро ифода мекунанд. Азхудкунии салоҳиятҳои касбӣ - лингвистӣ ба мо имкон медиҳад, ки мувофиқи меъёрҳои забонии забони омӯхташаванда дар соҳаҳои гуногуни фаъолият, инчунин фаъолияти нутқии омӯзиши забонҳои хоричӣ ва инкишоф додани қобилиятҳои забонии донишҷӯёнро дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монем.

Асоси салоҳияти лингвистиро ду ҷузъ ташкил медиҳад: дониши дар асоси он қоидаҳои таълимдодашуда ва қобилияти фаҳмидану тавлиди нутқ. Барои амалияи нутқ инкишоф додани салоҳияти лингвистӣ ҳатмӣ аст: донишҷӯён забони хоричӣ ва салоҳияти лингвистӣ, яъне дониш (ғояҳо) дар бораи системаи забон ва сохтори он; системаи маълумот дар бораи лингвистика аз рӯи сатҳҳо: фонетика, луғат, сохти калима ва калимасозӣ, морфология, синтаксис, матн ва асосҳои услубшиносӣ; қобилияти истифодаи системаи лингвистӣ дар амал [5, с. 56-64].

Дар монографияи Шӯрои Аврупо сохтори салоҳияти лингвистӣ аз салоҳияти лексикӣ, грамматикӣ, маъноӣ, фонологӣ, имло, орфоэпикӣ иборат аст. В. В. Сафонова дар рисолаи таҳқиқоти худ сохтори муфассали салоҳияти лингвистиро чунин пешниҳод кардааст: 1) дониши лингвистӣ дар бораи қоидаҳои коркарди луғавӣ ва грамматикӣ ибораҳо ва воҳидҳои забонӣ, 2) малакаҳои лингвистӣ - шинохти лексикӣ, грамматикӣ ва ибораҳои қобили қабул дар забони хоричӣ, 3) қобилияти лингвистӣ ба мушоҳидаи забонӣ ва чамъбасти натиҷаҳои он дар шакли қоидаҳо ва алгоритмҳои забон [11, с.100].

Бояд қайд кард, ки азхудкунии донишҳо дар доираи системаи забонӣ, яъне тавассути салоҳияти лингвистӣ барои таҳсили муосир ҳадафи асосӣ аст. Дар раванди ташаккули салоҳияти лингвистӣ, ташаккули шахсияти донишҷӯ, қобилияти истифодаи дониш дар бораи системаи забони омӯхташуда ва қобилиятҳои касбӣ худмустақилии донишҷӯён рушд менамояд. Ҳамчунин, ташаккули маҳорат ва малакаҳои омӯзиши забони хоричӣ, ки дар доираи салоҳияти лингвистӣ пешбинӣ гардидаанд, ба нафъи донишҷӯён мебошад.

Салоҳияти лингвистӣ ин замина барои ташаккули салоҳиятҳои касбии донишҷӯён дар раванди омӯзиши забони хоричӣ ба ҳадаф нигаронидашуда мебошад. Бояд қайд намуд, ки донишҷӯён дар раванди таълим тавассути омӯзиши салоҳиятҳои лингвистӣ дорои донишҳои ба касб нигаронидашуда мегарданд ва дар ин замина салоҳиятҳои касбии худро рушд медиҳанд. Вобаста ба ин гуфтаҳо яқиндор таърифҳои гуногун дар таҳқиқотҳои олимони дохиливу хоричӣ қайд гардидааст ва мавриди омӯзиши истифода дар раванди таълими забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ қарор гирифтааст. Ба ақидаи бисёре аз муҳаққон ин мафҳум охири солҳои 80 ва аввали солҳои 90-уми асри гузашта ба илм ворид шудааст. Бердичевский А. Ақида дорад, ки ташаккули салоҳиятҳои лингвистӣ, лингвистӣ - фарҳангӣ ва коммуникатсионӣ бо ҳам дар ҳамбастагӣ қарор доранд. Ба гуфтаи ӯ чузъҳои асосии азхудкунии салоҳияти коммуникатсионӣ ин салоҳияти лингвистӣ ва лингвистӣ - фарҳангӣ мебошад. Дар пайравии ин гуфтаҳо И.А. Зимня ва А.Л. Бердичевский салоҳияти лингвистиро ҳамчун «... донишҳои системаи лингвистӣ ва қоидаҳои фаъолияти он дар муоширати забонҳои хоричӣ, яъне салоҳияти лингвистӣ - мавҷудияти воситаҳои забонӣ бо иқтидори муайяни коммуникативӣ, дониши воситаҳои забонӣ ва вазифаҳои онҳо, доштани механизмҳои заминавии фаъолияти нутқ» мешуморанд [2, с.17]. Барои азхуд намудани забони хоричӣ дар чараёни фаъолияти нутқ ва донишҳои забони хоричӣ, азхуд намудани чузъиёт ва системаи забонҳои хоричӣ зарур аст. Яъне салоҳияти лингвистӣ шартӣ ҳатмии омӯзиш барои раванди муошират буда, фаъолияти нутқ ва салоҳияти коммуникативӣ дар системаи забон маҳз дар ин замина ташаккул меёбад.

И.Л. Бим ба салоҳияти лингвистӣ ҷанбаҳои иҷтимоӣ – лингвистиро дохил намуда, онро ҳамчун «... доштани воситаҳои забонӣ, раванди тавлиди нутқ ва шинохти матн» муайян мекунад [3, с.10]. Е. В. Тихомирова низ дар рисолаи таҳқиқоти худ қайд мекунад, ки салоҳияти лингвистӣ дар истифодаи дурусти шаклҳои лингвистӣ ҳангоми таълими забони хоричӣ (фонология, морфология, луғат, синтаксис) зоҳир мешавад ва салоҳияти лингвистиро чунин муайян менамояд: қобилияти аз нуқтаи назари меъёрҳои забони омӯхташаванда дуруст пешниҳод намудани изҳороти худ ва дарк намудани тавонистани дигарон.

Дар консепсияи таҳсилоти ба касбият нигаронидашуда (хусусан дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ) танҳо чузъҳои зерин дар салоҳияти лингвистӣ дар асоси донишҳои омӯхташуда фарқ карда мешаванд: а) воҳидҳои забонӣ; б) қоидаҳои ташаккул ва вазифаҳои фаъолияти онҳо; в) маълумот дар бораи забон; г) дар бораи системаи забон [14, с.154-156].

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки «... тафаккури методӣ – лингвистӣ ҳамчун як навъи тафаккури педагогӣ ба раванди таълим алоқаманд буда, шуур муҳимтарин чузъи он мебошад. Ин маъноӣ онро дорад, ки татбиқи тадқиқот, банақшагири ва омодагии фаъолияти амалии педагогӣ аз рӯи ин ҳадафҳо фарқ карда мешавад, инчунин воситаҳо ва натиҷаҳои он бо тафаккури методӣ ва касбӣ танзим карда мешаванд» [9, с. 12].

И.П. Андриади ҳушдор медиҳад, ки кори ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистӣ ва методологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии фаъолияти душвор мебошад. Ба ин муносибат муаллиф қайд менамояд, ки: «... ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистӣ ва методологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ҳангоми омӯзиши забонҳои хоричӣ аз ҷиҳати гуногунии равишҳои таълим ва аз

сабаби хусусиятҳои фанни таълимдодашуда яке аз вазифаҳои душвортарин ба ҳисоб меравад. Сатҳи воқеии салоҳияти методологӣ ва умуман салоҳияти касбии донишҷӯён ба талаботи ҷавобгӯ нестанд. Бисёр хатмкунандагон дониши дар донишгоҳ андӯхтаро танҳо қисман татбиқ мекунанд ва ҳамеша қодир нестанд, ки маводи назариявиро ба фаъолияти амалӣ интиқол диҳанд» [1, с.26].

Мутахассисони варзидаи соҳаи лингводидактикаи муосир Е.А. Бистрова ва С.И. Лвова салоҳияти лингвистиро ҳамчун мафҳуми «Азхудкунии системаи донишҷӯ дар бораи забон ва нутқ» муайян намуда, маҳорату малақаҳои асосии таълими забони хоричиро вобаста ба салоҳияти лингвистӣ чунин пешниҳод кардаанд:

- малақаҳои шиноخت ё муайянсозӣ - ташаккули қобилияти донишҷӯён дар шиноخت ва муайян намудани воҳиди забонӣ ва гуфтор, инчунин фарқ кардани як падида аз падидаи дигар;
- малақаҳои таснифӣ - ташаккули қобилияти донишҷӯён дар пайдо кардани асосҳо барои муттаҳид ё фарқ кардани падидаҳои лингвистӣ ва далелҳои нутқӣ, инчунин дохил кардани онҳо ба гурӯҳҳо аз рӯи ин ё он меъёри фарқкунанда;
- малақаҳои таҳлилӣ - ташаккули қобилияти донишҷӯён дар таҳлили падидаҳои лингвистӣ;
- малақаҳои синтетикӣ – ташаккули қобилияти донишҷӯён дар якҷоя кардани қисмҳо ба як таркиби ягона, сохтори воҳидҳои нутқ аз рӯи моделҳо, қисмҳо ва қолибҳо [4, с. 39].

Дар монографияи «Салоҳияти умумиаврупоии таълими забони хоричӣ: омӯзиш, таълим, арзёбӣ» - салоҳияти лингвистӣ ҳамчун таҳкурсии назариявӣ, ки дар асоси он салоҳияти коммуникативӣ рушд менамояд, фаҳмида мешавад [8, с. 103-105]. Дар сохтори салоҳияти лингвистӣ хусусиятҳои фардӣ шахс аз рӯи хислат, муносибат ва қобилиятҳо фарқ карда мешаванд, ки ин заминаҳои азхудкунии забон ва қобилияти таъсиррасонӣ ба натиҷаи онро муайян менамояд. Ин мафҳум дар раванди таҳқиқот ба мо чунин равшан гардид: ҳавасмандгардонии бенукс, муайянии воҳидҳои мушаххаси забон ва нутқ, сабабҳои омезиш ё фарқ кардани падидаҳои лингвистӣ ва далелҳои нутқӣ, таҳлили падидаҳои лингвистӣ, ба як воҳид муттаҳид намудани ҷузъҳои забонӣ, тақсимкунии воҳидҳои нутқ аз рӯи моделҳо, намунаҳо ва омодагӣ барои татбиқи онҳо дар равандҳои мухталифи коммуникатсионӣ бо истифода аз чунин ҷузъҳои сохторӣ, ба монанди ҳавасмандӣ, маърифатӣ ва амалиётӣ.

Тавре ки дар боло қайд кардем, салоҳияти лингвистӣ ҷузъи муҳими салоҳияти коммуникативӣ мебошад ва ҳамчун як ҷузъи мураккаби таҳлилӣ ва намунавӣ ҳисобида мешавад. Сохтори салоҳияти анъанавии лингвистӣ ҷузъи таркибии ташаккулёфтаи соҳаи маърифатии шахсиятро дар бар мегирад, ба монанди ҷузъи марбут ба танзими фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ; ҷузъи марбут ба арзиш, муҳити ҳавасмандгардонӣ ва эмотсионалии таълимгиранда; ҷузъи амалӣ (малақаҳои касбӣ); ҷузъи эмотсионалӣ - иродавӣ (доштани сифатҳои муайяни шахсият ва касбиятро муайян мекунанд).

Салоҳияти методологӣ низ яке аз салоҳиятҳои барои рушди касбият буда, дар як қатор таҳқиқотҳо онро чунин баррасӣ намудаанд: «... навъи алоҳидаи салоҳияти касбии педагогӣ дар соҳаи методология мебошад, ки ба таври муайян бо дигар намудҳои салоҳиятҳои психологӣ, педагогӣ, лингвистӣ ва фарҳанги педагогӣ робитаи зич дорад, инчунин муайянкунандаи хусусияти ҷудонашавандаи бисёрсатҳии касбияти шахсият, муошират, фаъолияти касбӣ ва таҷриба мебошад» [10, с. 5]. Вобаста ба салоҳияти методологӣ А.В. Малев қайд намудааст, ки «... қобилияти истифодаи лингвистӣ бо мақсадҳои касбӣ, донишҷӯи забон, қобилияти забон ва малақаҳои касбие, ки ба вазифаҳои асосии омӯзиши забони хоричӣ алоқаманданд мебошанд» [7, с. 65]. Мувофиқи ақидаи муаллиф, ташаккули салоҳияти методологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии маҷмуи донишҷӯ дар соҳаҳои дидактикӣ, психология, лингвистика ва психолингвистикаро дар ҳамбастагӣ бо методологияи таълими забонҳои хоричӣ пешбинӣ мегардад.

Ҳангоми таълими забони хоричӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии раванди ташаккули шахсияти донишҷӯён дар баробари рушди малақа ва салоҳиятҳои касбӣ - лингвистӣ дар фаъолияти нутқи онҳо ба амал меояд. Таълими забони хоричӣ ба принципи таълими коммуникативӣ асос ёфтааст. Системаи таълими забони ғайримодарӣ бо равиши коммуникативӣ - лингвистӣ дар асарҳои равоншиносони маъруф - С.Л. Рубинштейн, А.Н.Леонтьев, И.А.Зимня ва дигарон хеле хуб матраҳ гардидааст. Донишҷӯён инҷо ҳамчун мавзӯи фаъолияти таълимӣ баромад мекунанд. Худи ҳамон низоми омӯзишӣ «...баррасии максималии хусусиятҳои психологӣ, синну сол ва хусусиятҳои миллии инфиродии донишҷӯён» -ро пешбинӣ мекунанд. Дар ин бора равоншиноси маъруф Б.А.

Бенедиктов психологияи бисёрзабониро омӯхта, хусусиятҳои азхудкунии забони хоричӣ ва тафсириро муайян намудааст ва мушкилоти фаҳмиши шифохиро дар одамони гуногун муайян кардааст. Баъзеҳо нутқро қариб дар як вақт бо дарки худ мефаҳманд (фаҳмиши ҳамзамон), баъзеи дигар нутқро пас аз чанд вақти дарк карданиш мефаҳманд (фаҳмиши мутгасил). Масалан, шунидани маводи аудиоӣ бо забони хоричӣ ва тамошои филмҳои хоричӣ ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки ин хусусият мушоҳида карда шавад: бо ҳамон сатҳи дониши забони хоричӣ, баъзеҳо фавран маъноӣ ибораро, ки гуянда иброн мебаранд, дарк мекунанд, аммо дигарон ба коркарди иловагӣ ниёз доранд.

Усули бошууроноӣ амалӣ - огоҳии донишҷӯёнро аз рӯи далелҳои лингвистӣ ва қобилияти онҳо ба фаъолияти вазъияти нутқи шифохӣ пешбинӣ мекунанд. Ин усул самти равшани ифодаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва касбӣ дорад, ки дар он «... омили ҳалқунандаи омӯзиш хоричӣ амалияи нутқи забонӣ шинохта мешавад». Принсипи дузабонии бунёдии ҳам китоби дарсӣ ва ҳам ҳуди раванди таълим (забони модарӣ ҳамчун асос барои муқоиса ва миёнарав дар азхудкунии дониш хизмат мекунанд) ва омӯзиши муқоисавии падидаҳои лингвистӣ ба муқоисаи амалӣ (таҷрибаи забони модарӣ ба забони хоричӣ) ва назариявӣ, дар гурӯҳҳои методҳои бошууроноӣ таълим, аз ҷумла усули бошууроно-муқоисавӣ пешбинӣ шудааст [16, с.60-64]. Ғайр аз ин, донишҷӯён бояд сохтор ва мантиқи забони хоричиро омӯхта, онро бо забони модарии худ дар ҳамбастагӣ дошта бошанд, инчунин дарк мекунанд, ки монандӣ ва фарқияти онҳо дар чист. Ин бидуни омӯзиши ҷиддии грамматикӣ ва таҷрибаи тарҷумаи дучониба ғайриимкон аст.

Ҳамзамон, динамикаи мусбати ташаккули салоҳияти лингвистии донишҷӯён бештар аз ҳавасмандии донишҷӯ барои ташаккул додани малақаҳои истифодаи онҳо дар амал вобаста аст. Ин нишонаҳо ҳамчун заминаи назариявӣ барои муайян кардани сатҳҳои ташаккули салоҳияти касбӣ ва лингвистии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ, инчунин нишон додани самти асосии кор дар ташаккули ин салоҳият хизмат мекунанд.

Хулоса, ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишҷӯён ҳамчун технологияи таълимии педагогӣ рушди идеяи таълими коммуникативӣ ва лингвистиро таъмин менамояд: дар асоси маводи муҳими коммуникатсионӣ ва лингвистӣ вазифаҳои коммуникатсионӣ - лингвистӣ тавре тартиб дода мешаванд, ки онҳо дар фаъолияти озодонаи эҷодӣ ҳолатҳои муоширатро пешниҳод мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Андриади И.Л. Основы педагогического мастерства.-М.: Издательский центр «Академия», 2006. - 160 с.
2. Бердичевский, А. Л. Оптимизация системы обучения иностранному языку в педагогическом вузе [Текст] / А. Л. Бердичевский. – Москва : Высшая школа, 1989. – 103 с.
3. Бим, И. Л. Немецкий язык. Базовый курс. Концепция, программа [Текст] / И. Л. Бим. – Москва : Новая школа, 1995. – 59 с.
4. Быстрова, Е. А. Цели обучения русскому языку, или Какую компетенцию мы формируем на уроках [Текст] / Е. А. Быстрова // Обучение русскому языку в школе: учеб. пособие / Е. А. Быстрова, С. И. Львова, В. И. Капинос. – Москва: Дрофа, 2004. – С. 20–39.
5. Вятютнев, М. Н. Понятие языковой компетенции в лингвистике и методике преподавания иностранных языков [Текст] / М. Н. Вятютнев // Иностранные языки в школе. – 1975. – № 6. – С. 55–64.
6. Гальскова, Н. Д. К проблеме содержания обучения иностранным языкам на современном этапе развития школы [Текст] / Н. Д. Гальскова, Э. И. Соловцова // Иностранные языки в школе. – 1991. – № 3. – С. 31–35.
7. Малев А.В. Формирование коммуникативно-методической компетенции студентов-бакалавров в условиях интеграции курсов: дис. ... канд. пед. наук, 13.00.02 / Москва, 2005. – 152 с.
8. Европейские компетенции владения иностранным языком: изучение, обучение, оценка [Текст] : монография / Департамент по языковой политике. – Страсбург ; Москва : МГЛУ, 2003. – 256 с.
9. Поздняк С. Н. Научно - методическое мышление учителя // Профильная школа. - 2006. - №3. - С. 11 - 15.
10. Руденко Т.Б., Каткова Л.В. К вопросу о профессиональной компетентности личности учителя. К вопросу о профессиональной компетентности личности учителя// Интернет журнал СахГУ «Наука, образование, общество».
11. Сафонова, В. В. Коммуникативная компетенция: современные подходы к многоуровневому описанию в методических целях [Текст] / В. В. Сафонова. – Москва : Еврошкола, 2004. – 236 с.
12. Соловьева Э.Б. Формирование профессиональной коммуникативной компетентности будущего учителя иностранного языка: Автореф. дис. ...канд. пед. наук / МаГУ – Магнитогорск, 2001.- 23 с.
13. Соловова Е.Н. Подготовка учителя иностранного языка с учетом современных тенденций обновления содержания образования// ИЯШ. – 2001 - С.7- 10.
14. Сурыгин, А. И. Основы теории обучения на неродном языке [Текст] / А. И. Сурыгин. – Санкт-Петербург : Златоуст, 2000. – 233 с.
15. Фокин, Ю. Г. Преподавание и воспитание в высшей школе: методология, цели и содержание, творчество [Текст]: учеб. пособие для студентов вузов / Ю. Г. Фокин. – Москва: Academia, 2002. – 214 с.
16. Щерба, Л. В. Языковая система и речевая деятельность [Текст] / Л. В. Щерба. – Ленинград : Наука, 1974. – 428 с.

**МАФҲУМ ВА РАВИШҲОИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ КАСБӢ -
ЛИНГВИСТИИ ДОНИШЧӮӢН ДАР МУАССИСАҲОИ
ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ҒАЙРИЗАБОНӢ
ҲАНГОМИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ**

Дар мақолаи мафҳум ва равишҳои ташаққули салоҳиятҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифта, қайд гардидааст, ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ хусусан забони англисӣ чиҳати руиди салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишчӯён бояд тавре созмон дода шавад, ки ба донишчӯён натанҳо маҳорат ва малақаҳои дониши амалии забони хориҷиро диҳад, балки дар натиҷа ба онҳо тавачҷӯҳ зоҳир намудан ва омодагии махсусро барои омӯзиши забони англисӣ тарғиб намояд.

Аз ин рӯ, интиҳоби усулҳои мувофиқ ба шароити муосире, ки ба раванди ташаққули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ ҳангоми таълими забонҳои хориҷӣ муҳим аст, мавриди қарор дода шавад. Барои ин мо бояд принципҳои ташиқи таълими забонҳои хориҷӣ, технологияҳо ва усулҳои методи омӯзиши забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ғайризабонӣ баррасӣ намуда, самаранокӣ ташаққули салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишчӯёнро тибқи талаботи бозори меҳнат ва таҳсилоти муосир таъмин намоем.

***Калидвожаҳо:** мафҳум, салоҳиятҳо, принципҳо, равишҳо, бозори меҳнат, ташаққул, касбӣ - лингвистӣ, коммуникатсионӣ, методологӣ, динамика, усули бошӯрона, забони хориҷӣ.*

**КОНЦЕПЦИЯ И МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-
ЯЗЫКОВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВОГО
ВУЗА ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ**

В статье рассматриваются концепции и подходы к развитию компетенций, отмечая, что изучение иностранных языков, особенно английского, должно быть организовано таким образом, чтобы развивать у студентов профессионально-лингвистические компетенции таким образом, чтобы дать студентам не только практические навыки владения иностранным языком. Результатом является поощрение их интереса и специальной подготовки к изучению английского языка.

Поэтому при обучении иностранным языкам следует использовать подбор соответствующих современным условиям методов, важных для процесса формирования профессионально-языковых компетенций в неязыковых вузах. Для этого необходимо рассмотреть принципы организации обучения иностранным языкам, технологии и методы обучения иностранным языкам в неязыковых вузах и обеспечить эффективность формирования профессионально-языковых компетенций студентов в соответствии с рынком труда и современным образованием.

***Ключевые слова:** понятие, компетенции, принципы, подходы, рынок труда, формирование, профессионально-лингвистическая, коммуникативная, методологическая, динамика, осознанный метод, иностранный язык.*

**THE CONCEPT AND METHODS OF DEVELOPING THE PROFESSIONAL AND
LANGUAGE ABILITIES OF STUDENTS OF A NON-LINGUISTIC HIGHER EDUCATION
INSTITUTION WHEN STUDYING FOREIGN LANGUAGES**

The article discusses the concepts and approaches to the development of competencies, noting that the study of foreign languages, especially English, should be organized in such a way as to develop students' professional linguistic competencies in such a way as to give students not only practical foreign language skills. The result is to encourage their interest and special preparation for learning English.

Therefore, when teaching foreign languages, one should use the selection of methods that correspond to modern conditions, which are important for the process of forming professional language competencies in non-linguistic universities. To do this, it is necessary to consider the principles of organizing teaching foreign languages, technologies and methods of teaching foreign languages in non-linguistic universities and ensure the effectiveness of the formation of professional language competencies of students in accordance with the labor market and modern education.

Key words: concept, competencies, principles, approaches, labor market, formation, professional-linguistic, communicative, methodological, dynamics, conscious method, foreign language

Дар бораи маълум:

Холов Мехриддин Равшанович - Докторант (PhD)-и кафедраи методикаи таълими Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода Сардори раёсати робитаҳои байналмиллалии Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода. Тел: (+992) 931141444. E-mail: mr.kholov.94@mail.ru

Сведения об авторе:

Холов Мехриддин Равшанович - Докторант PhD кафедры методики преподавания Таджикского государственного институт языков им. С. Улугзаде начальник Управления международных отношений ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде», Тел: (+992) 931141444. E-mail: mr.kholov.94@mail.ru

About the author:

Kholov Mehrididdin Ravshanovich - Doctor Phd of department method of teaching of the Tajik State Institute Language named after S. Ulugzoda) Leading specialist of the Department of international relations of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after M. Tursunzoda». Phone: (+992) 931141444. E-mail: mr.kholov.94@mail.ru

МЕТОДҲОИ АЛГЕБРАВИИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ГЕОМЕТРИ (ОИД БА СОЗИШҲО)

Алимов А.Б.

Донишқадаи технологӣ ва менеҷменти иноватсионӣ дар ш. Кӯлоб

Мо дар ин мақола бо методҳои алгебравии сохтани шаклҳои геометриво (масъалаҳои конструирувиро) дида мебароем. Бо методи геометрӣ ҳал намудани масъалаҳои конструктивӣ (масъалаҳои созиш) дар баъзан ҳолатҳо хеле мураккаб мешавад, бинобарин бо истифодабарии методҳои алгебраӣ ҳалли масъала хеле қулай мегардонад. Агар методҳои геометрӣ фақат бо назарияи геометрӣ таъян намояд, вале методи алгебраӣ бо назарияи геометрӣ ва ҳам бо назарияи алгебраӣ таъян менамояд. Назарияи геометрӣ ва қоидаҳои алгебравиरो якҷоя истифода бурдан ин алоқамандии байни алгебра ва геометрияро нишон медиҳад. [5, с.323-324], яъне мафҳумҳои алгебравиरो бо мафҳумҳои геометрӣ алоқаманд кардан мумкин аст. Акнун чи тавр мафҳумҳои алгебраӣ бо мафҳумҳои геометрӣ алоқаманд карда мешавад ва онҳо чи тавр ифода карда мешавад оид ба баъзеи онҳо маълумот медиҳем.

Дар алгебра агар ягон адад бо ягон ҳарфи a ифода карда шавад, мо дар геометрия бо ин ҳарф порчаи дарозияш воҳидро ишора мекунем. [амин тариқ ҳарфи a метавонад дар як вақт ҳам адад ва ҳам порчаи ифода намояд. Агар порчаҳои a, b, c, d, \dots, l бо дарозииҳои гуногун гуногун дода шуда бошанд ва бо воситаи онҳо ягон порчаи нави x сохта шавад, мо онро б

$$x = f(a, b, c, d, \dots, l)$$

Бо асбобҳои маълум ифодаи дар боло навишташуда сохта мешаванд. Барои истифодабарии методи алгебраӣ дар иҷро намудани созишҳои геометрӣ бояд он ифодаҳое, ки дар созишҳои ифодаҳои асосии алгебраӣ номида мешавад, бояд ҳатман онҳоро бо хонандагон нишон додан лозим аст ва онҳо читавр сохта мешаванд, маълумоти муфассал додан лозим мешавад. Ифодаҳои зеринро ифодаҳои асосии менаманд. [3. с. 135-136].

$$1. x = a \pm b, 2. x = ma, 3. x = \frac{a}{m}, 4. x = \frac{na}{m}, 5. x = \frac{ab}{c}, 6. x = \sqrt{ab}, 7. x = \sqrt{a^2 + b^2}, 8. \\ x = \sqrt{a^2 + b^2}$$

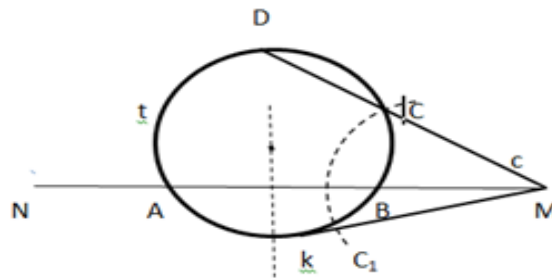
Акнун мисоли зеринро дида мебароем.

Мисоли [5, с.324-325] 1. Ба порчаҳои a, b, c мутаносиб, порчаи чорумро созад.

Ба порчаҳои a, b, c мутаносибии порчаи чорумро бо x ишора мекунем ва дар асоси шарт

$$\frac{x}{a} = \frac{b}{c}$$

Барои сохтани порчаи x нури ихтиёрии MN ро мегирем ва дар он порчаҳои $MA = a, MB = b$ ро чудо мекунем. Давраи аз нуқтаҳои A ва B гузаранда ва марказаш дар нуқтаи M ва радиусаш ба c баробар давраи (M, c) мекашем. (расми 1)

Расми 1

Хатти рости MC ҳангоми дуҷумин маротиба ба давраи t буридан нуқтаи D ҳосил мешавад ва порчаи MD ин порчаи чуствуҷу карда мебошад. Дар ҳақиқат дар асоси хосияти бурандаи аз нуқта

$$M \cdot MB = MD \cdot MC \quad \text{ёин, ки} \quad ab = c \cdot MD \quad \text{яъне} \quad \frac{MD}{a} = \frac{b}{c}, \quad x = MD, \quad \text{ҳосил мекунем} \quad x = \frac{ab}{c}$$

масъала ҳал шуд

Мисоли 2. Ба порчаҳои додашудаи a ва b порчаи мутаносиби миёнаро созад [5, с.327].

Дар нури ихтиёрии MN порчаҳои $MN = a, MB = b$ месозем. Аз нуқтаҳои A ва B гузаранда давраи t -ро мекашем. (расми 1). Минбаъд аз нуқтаи M расандаи MK -ро мегузаронем. Дар асоси хосияти расанда ва бурандаи аз як нуқта гузарандаи давра c $MK^2 = MA \cdot MB = ab$ он гоҳ ҳосил мекунем. $MK = \sqrt{ab}$ масъала ҳал шуд.

Ҳаминро қайд мекунем, ки дар асоси дода шудани ифодаи алгебравӣ мо метавонем харгуна шаклҳои геометрию, бо тағйирёбандаҳои ифода намоём ва ё муодилаи алгебравиро ҳамчун адад не балки порча ҳисоб намуда масъалаи бо намуди созиши додашударо ҳал намоём.

Акнун масъалаҳои ба ин баръакс, яъне масъалаи геометрӣ додашудааст, ки мо бояд онҳоро аз руи ин масъалаи геометрӣ ифода ё муодилаи алгебравӣ тартиб дода ва баъд дар асоси ифодаҳои алгебравӣ, чи хеле, ки дар масъалаи дар боло дида баромадем, созишҳоро иҷро намоём.

Бо методи алгебравӣ ҳал намудани масъала.

Масъалаҳои созишро бо методи алгебравӣ ҳал намудан аз зинаҳои зерин иборат мебошад [5, с.336-337].

1. Дар масъала параметрҳои ёфт шуда, нақшаи он тахминан кашада мешавад.
2. Масъалаи додашуда барои ёфтани як ё якчанд порча оварда мерасонад.
3. Дар масъала порчаҳои додашударо бо ҳарфҳои a, b, c, \dots ва порчаҳои номаълумро бо ҳарфҳои x, y, z, \dots ишора намуда, дар асоси мафҳумҳои пешаки ва теоремаҳои пеш дидабаромада шуда вобастагии байни онҳоро бо ёрии муодила ё ифодаҳои алгебравӣ барқарор мекунем. Муодилаҳои ҳосилшуда метавонад, муодилаҳои тартиби як, ду, се ва ё тартиби чор бошанд.
4. Агар муодилаи ҳосилшударо тартибашон аз ду бодо бошанд, онгоҳ онҳо ба тартиби як ва ё ду оварда мешаванд.
5. Муодилаҳои ҳосилшударо ҳал намуда ҳалли онҳо ба ифодаҳои бо порчаҳо ифодашаванда оварда мешаванд.
6. Ифодаҳои ёфташуда санчида шуда, онҳо ҳалли масъаларо медиҳад ё не ҳар кадоми онҳо як ба як санчида мешаванд. Бо ҳамин тарик доштани як ва аз он зиёда роҳи ҳал барқарор карда мешавад.
7. Дар натиҷаи санчиш ифодаи ҳосил шуда бо воситаи асбоби лозими нақшаи он сохта мешавад.
8. Агар дар масъала ёфтани порча набуда, ягон шакли геометрӣ бошад, онгоҳ он бо ёрии порчаҳои дар ифода нишондода шуда сохта мешавад.

Хаминро қайд мекунем, ки дар баъзе масъалаҳо нақшаи пешаки сохташуда, баъд дурустии он санчида мешавад. Акнун якчанд масъалаҳои созишҳои геометрии бо методи алгебравӣ дида мебароем.

Масъалаи 1. Фарқи катетҳои он ба r ва гипотенузааш аз катети хурд ду маротиба калон аст. Секунҷаи росткунҷаро созад. [4, с.127].

Нақшаи онро тахмини месозем. Агар катети хурди секунҷаро бо x ишора кунем, онгоҳ катети калонии он ба $x + r$ ва гипотенузааш он ба $2x$ бар

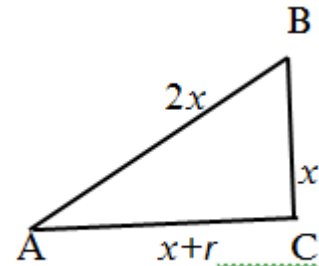
$$AB = 2x, AC = x + r, BC = x$$

$$(2x)^2 = (x + r)^2 + x^2,$$

$$4x^2 = x^2 + 2xr + r^2 + x^2,$$

$$2x^2 - 2xr - r^2 = 0.$$

расми 2

Муодил

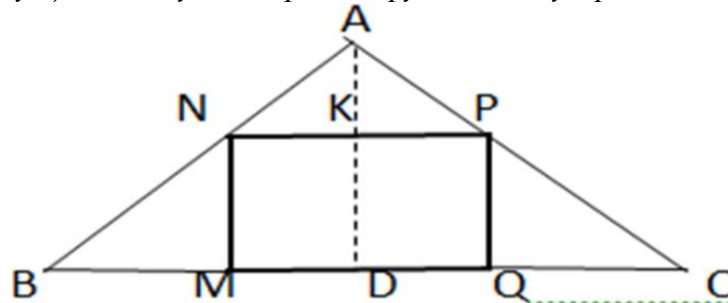
$$D = (2r)^2 + 4 \cdot 2 \cdot r^2 = 12r^2 > 0$$

$$x_1 = \frac{2r + 2\sqrt{3}r}{4} = \frac{r + r\sqrt{3}}{2}, x_2 = \frac{r - r\sqrt{3}}{2} \text{ баробар мебошанд.}$$

Аз ин ду решае, ки мо ҳосил намудем, решаи якуми он мусбат буда он ба ва ба талаботи масъала ҷавобгуй мебошад. Акнун аз руи ифодаи алгебравии $x = \frac{(1 + \sqrt{3})}{2}r$ секунҷаи лозимро сохта

метавонем. Дар ҳамвори ду ҳагги рости перпендикул-ярро гирифта дар он мувофиқан порчаҳои дарозияшон $x = \frac{(1 + \sqrt{3})}{2}r$ ва $x = \frac{(1 + \sqrt{3})}{2}r + r = \frac{3 + \sqrt{3}}{2}r$ мегузorem ва охириҳои ин порчаҳоро пайваст намуда секунҷаи лозимаро ҳосил мекунем.

Масъалаи 2. Дар секунҷаи додашуда квадрати дарункашидашударо созад.

Таҳлил. Фарз мекунем, ки квадрати лозими шакли $MNPQ$ мебошад. (расми 3). Барои сохтани ин квадрат, пеш аз ҳама яке аз тарафҳои онро ёфтан лозим мебошад, бинобарин тарафи квадратро бо ҳарфи x ишора мекунем ва онро бо элементҳои ҳаггии секунҷаи дода шуда вобаста мекунем. Барои ин аз монандии секунҷаҳои $\triangle ABC \sim \triangle NBP$ истифода мебарем ва таносуби $\frac{BC}{NP} = \frac{AD}{AK}$ ё ин, ки

$\frac{a}{x} = \frac{h}{h-x}$ ки, дар инҷо $BC = a, AD = h$ мебошанд. Агар ифодаи ох

$$a(h - x) = xh,$$

$$x = \frac{ah}{a + h}$$

Дар инҷо порчаи x - ба порчаҳои $a, h, a + h$ ҳамчун порчаи чоруми мутаносиб ҳисоб мекунем.

Созиш. Порчаи x -ро аз руи ифодаи ҳосилнамудаи он дар баландии AD аз нуқтаи D саркардаш гузorem порчаи x - DK муайян мешавад. Минбаъд аз нуқтаи K ҳагҳои параллелии $PN \parallel BC$ гузаронида бо тарафҳои паҳлуи секунҷа нуқтаҳои буриши P ва N ҳосил мекунем ва аз ин нуқтаҳо ба

тарафи BC—и секунҷа перпендикулярҳои PQ ва MN —ро мегузаронем ва дар натиҷа чоркунҷаи MNPQ ҳосил мешавад. Ин квадрати ҳосилшуда мебошад. Аз ин ду масъала бар меояд, ки методи алгебравии созишҳо ин воситаи хуби созишҳои геометрӣ ё (ҳалли масъалаи конструкторӣ) мебошад. Чунин масъалаҳои конструкторӣ дар масъалаҳои ҳаёти хеле бисёр буда, тадбиқи онҳо дар ин масъалаҳо яке аз воситаҳои муҳим ба шумор меравад. Дар охир мо метавонем якҷанд масъалаҳои зеринро ба хонандагон мустақилона пешниҳод намоем.

1. Дар квадрати додашуда секунҷаи мунтазамро созад, ки яке аз қулаҳои он дар қулаи квадрат хобад ва дигар қулаҳои он дар тарафҳои он хобанд.

2. Дар кунҷҳои муқобили росткунҷаи додашуда ду давраи баробари бо ҳамдигар расандаро созад.

3. Барои сохтани ин ду масъалаи созиш кадом намуди ифода ё муодилаҳои алгебравӣ ҳосил мешаванд ва ҳалли онҳо кадом ифодаи барои созиш лозимаро ҳосил менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Александров И.И. Сборник геометрических задачи по построению с решениями, / И.И. Александров Учпедгиз. - М, 1950.

2. Аргунов Б.И. Геометрические построения на плоскости, Учпедгиз. / Б.И. Аргунов, М.Б. Балк - М, 1955.

3. Адлер А, Теория геометрических построений, / А. Адлер - Л, 1940.

4. Мисюркеев И.В, Геометрические построения, Учпедгиз. / И.В. Мисюркеев - М, 1950.

5. Отажонов Р.К. Геометрик ясаши методлари, Ўқитувчи нашриёти. / Р.К. Отажонов Тошкент, 1971.

МЕТОДҲОИ АЛГЕБРАВИИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ГЕОМЕТРӢ (ОИД БА СОЗИШҲО)

Дар ин мақола сӯхан дар бораи методҳои алгебравии ҳалли масъалаҳо оид ба созишҳои геометрӣ меравад. Дар математикаи мактаби миёна масъалаҳои созишҳои геометрӣ хеле кам ба барнома дохил карда шудааст. Бинобарин мо дар ин мақола тасмим гирифтаем, ки бо истифодабарии методи алгебравӣ ба хонандагон якҷанд масъалаҳои созишро ва имкониятҳои ҳалли масъалаи созишро дар ин мақола пешниҳод намоем. Дар мақола аввал бо ёри кадом ифодаҳои алгебравии оддӣ масъалаҳои созиш чи тавр иҷро карда мешаванд ва онҳо чӣ тавр аз руи матнӣ масъалаҳои додашуда муодила ва ифодаҳои алгебравӣ тартиб дода шуда ва ин ифода ва муодилаҳои алгебравӣ ҳал карда мешаванд усулҳои кадоми аз ин ҳали масъалаҳоро барои созиш истифода бурдан мумкин аст, бо истифодаи мисолҳои мушаххас нишон дода шудааст.

Калимаҳои калиди: Методи алгебравӣ, созишҳои геометрӣ, функсия, ифодаҳои алгебравӣ, порча, порчаҳои мутаносиб.

АЛГЕБРАИЧЕСКИЕ МЕТОД ПО РЕШЕНИЮ ГЕОМЕТРИЧЕСКИХ ЗАДАЧИ (ПО ПОСТРОЕНИЮ)

На этой статье рассмотрены алгебраические методы решения геометрических задач по построению. Нам известно, что в программе по математике средней общеобразовательной школы мало времени выделяется задачам о построении геометрических фигур. С этой причиной написана эта статья. Сначала рассмотрены построения простейших алгебраических выражений на различных примерах. А потом решения некоторых примеров приложено к данной задаче на алгебраические выражения и уравнения, эти уравнения и алгебраические выражения переставлено на простом виде. С помощью этих простых алгебраических выражений решены задачи по построению.

Ключевые слова: Алгебраические методы, геометрические построения, функция, алгебраические выражения, отрезка, пропорциональные отрезки.

ALGEBRAIC METHOD FOR SOLVING GEOMETRIC PROBLEMS (BY CONSTRUCTION)

This article discusses algebraic methods for solving geometric problems of construction. We know that in the program for mathematicians of a secondary school, little time is allocated to problems of constructing geometric shapes. For these reasons, this article is written. First, we consider the construction of the simplest algebraic expressions using various examples. And then the solution of some examples is attached

to the given problem for algebraic expressions and equations, these equations and algebraic expressions are rearranged in a simple form. Using these simple algebraic expressions, I solved construction problems.

Key words: Algebraic methods, geometric constructions, function, algebraic expressions, segment, proportional to segment.

Дар бораи муаллиф:

Алимов Аскархон Боронович – омӯзгори калони кафедраи «Математикаи олии»-и Донишқадаи технологияи ва менеҷменти иноватсионӣ дар ш. Кӯлоб. Тел. (+992) 918753172 E-mail alimow-61@mail.ru.

Сведения об авторе:

Алимов Аскархон – старший преподаватель кафедры «Высшая математика» Института технологии и инновационного менеджмента г.Кӯляб. Тел. (+992) 918753172 E-mail alimow-61@mail.ru.

About the author:

Alimov Askarkhon – Senior Teacher of the Department of Higher Mathematics, Institute of Technology and Innovation Management in Kulob. Phone: (+992) 918753172 E-mail: alimow-61@mail.ru.

УСТРАНЕНИЕ ЯВЛЕНИЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Одинаева М.Т.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни.

Методические исследования показывают, что при изучении явления интерференции необходимо учитывать следующие языковые и экстралингвистические факторы:

1. Учет степени родства родного и изучаемого языков. Родственные языки характеризуются большей близостью грамматического строя, что снижает уровень возникновения интерференции в иноязычной речи.

2. Учет типа билингвизма и способы его формирования, в условиях которого идет усвоение чужого языка.

3. Учет разработанности методики преподавания изучаемого языка в иноязычной аудитории.

4. Присутствие или отсутствие языковой среды, возможность установления контактов с носителями изучаемого языка.

В аспекте данных факторов интерференция изучается в призме конкретного национально-русского двуязычия. Известны работы, в которых описываются причины и виды интерференции в призме языковых контактов русского и азербайджанского, грузинского, белорусского, казахского, молдавского, татарского, башкирского, адыгейского, кабардинского и других языков. Несмотря на общие формы проявления интерференции, при изучении русского языка в разных национальных условиях имеют место свои особенности влияния родного языка студентов на изучаемый русский.

Большой вклад в развитие методической науки в области преподавания русского языка в национальной школе, и в частности изучения интерферентного влияния родного языка при изучении русского языка внесли К.З.Закирьянов[1] – в башкирской аудитории, Х.Г. Агишев[2, с.33] – в татарской аудитории, З.У.Блягоз[3, с.194] [Блягоз, 1977] – в адыгейской аудитории, С.Д.Касымова [Касымова, 1985] – в таджикской аудитории и др. Все ученые стояли у истоков методики преподавания русского языка как неродного в условиях многонационального Советского Союза.

В данных исследованиях раскрываются психолингвистические, социолингвистические методические аспекты явления интерференции.

Явление интерференции возникает в результате межязыкового взаимодействия условиях иной для обучающегося языковой среды, при изучении другого, нежели родного языка. Это сложное психолингвистическое явление, обусловленное на уровне языкового сознания наложением моделей двух разных языков.

Термин *интерференция* латинского происхождения (*интер* – между, *ференс* – переносящий). Он впервые вошел в научный оборот благодаря трудам ученых Пражского лингвистического кружка.

«Интерференция – это явление отклонения от языковых норм (родного и неродного языков), которое возникает при регулярном использовании человеком (или коллективом) двух и более языков», - дает определение интерференции М.М. Михайлов[5, с.160]. Данный термин используется в лингводидактике неоднозначно. С одной стороны, ученые говорят как о положительном, так и отрицательном влиянии родного языка при изучении другого языка, с другой стороны, часть ученых считает, что процесс интерферентного влияния родного языка на изучаемый негативно сказывается на овладении новым для обучаемого языком и тормозит его усвоение. В первом случае речь идет, наряду с интерференцией, о транспозиции – опоре на родной язык при изучении нового языка. Нам близка первая точка зрения, так как опытные учителя-практики всегда используют уже имеющийся лингвистический опыт студентов при обучении их другим языкам – русскому, иностранным.

Как справедливо отмечает К.З.Закирьянов, «в области изучения второго языка перенос представляет собой использование прошлого лингвистического опыта, каковым является опыт речи на родном языке[6]».

По мнению психолингвистов, перенос умений и навыков по владению родным языком на изучаемый (в нашем случае русский язык) происходит стихийно, неосознанно и независимо от воли и желания говорящего на другом, новом, языке. Другими словами, происходит смешение отличительных признаков родного и изучаемого языков в сознании билингва.

Например, таджикские студенты часто делают ошибки в образовании и употреблении родовых форм именных частей речи, в образовании падежных форм склоняемых имен, так как в родном языке нет категории рода, а падежные формы имен представлены лишь ограниченным количеством форм. Им трудно понять различие форм *чая – чаю, в лесу – о лесе*. Также затруднения вызывает флективное образование и употребление временных и залоговых форм русского глагола, так как в родном языке эти формы образуются аналитически.

Изучение явления интерференции имеет большое значение для методики преподавания неродных и иностранных языков. Для выбора системы упражнений по устранению интерференции в русской речи билингвов необходимо уяснить механизм ее возникновения.

Существует узкое и широкое понимание интерференции. Одни ученые рассматривают интерференцию только как отклонение от норм изучаемого языка в иноязычной речи (узкое понимание), другие рассматривают ее широко и относят к интерференции заимствования субстрат. Так, У.Вайнрайх считает интерференцию «вторжением норм языковой системы в пределы другой»[7, с.25-60]. Современные лингводидакты, например, З.У Блягоз, считают интерференцию «результатом взаимодействия языковых систем»[8, с.194]. Такого же мнения придерживается и К.З.Закирьянов[9].

По мнению О.С.Ахмановой, развитие двуязычия всегда сопровождается интерференцией, по крайней мере на начальном этапе овладения языком[10, с.606].

Причиной возникновения интерференции являются, как уже было отмечено, структурные различия между родным и изучаемым языками. Особенно ярко этот процесс выражается при изучении неродственного родному языка. Интерференция обуславливается:

- 1) наличием дифференциальных признаков в родном языке и отсутствием их в изучаемом;
- 2) наличием дифференциальных признаков в изучаемом языке и отсутствием их в родном языке.

В зависимости от того, какие трудности испытывает обучаемый при усвоении определенного уровня изучаемого языка, выделяются следующие виды интерференции.

1. Фонолого-фонетическая интерференция.

Чем больше различий в звуковых системах родного и изучаемого языков, тем более ярко проявляется интерференция в звучащей речи. Это неправильное произношение гласных и согласных (сохраняется произношение звуков родного языка – например, заднеязычных согласных с придыханием), сочетаний согласных, несоблюдение фонетических законов изучаемого языка

(например, редукции гласных), неправильная расстановка ударения в словах, наличие произносительного акцента, от которого довольно трудно избавиться.

При воспроизведении звуков изучаемого языка он произносится в соответствии с нормами родного языка. Например, таджикские студенты произносят [*балишой*] вместо [*большой*], [*писмо*] вместо [*письмо*], [*сол*] вместо [*соль*], так как в таджикском языке нет противопоставления согласных по мягкости-твердости.

Большое значение для преодоления этого типа интерференции имеет развитие у обучающихся речевого слуха, работа над тренировкой артикуляционных навыков. Произносительная интерференция носит стойкий характер, акцент может сохраняться даже при высоком уровне владения изучаемым языком.

2. Лексико-семантическая интерференция.

Она проявляется в нарушении норм словоупотребления как в плане содержания, так и в плане выражения. Нарушение семантических связей слов, их лексической сочетаемости, неумение правильно использовать синонимы, антонимы и омонимы, непонимание контекстуальных значений слов – таковы формы проявления данного типа интерференции.

Словарный запас родного и изучаемого языков, как правило, содержит много общего, но использование лишь базовых лексем русского языка обедняет речь билингва. Специфические лексические группы слов, особенно слова с культурной коннотацией, вызывают затруднения в употреблении, например, национально специфичны в русском и таджикском языках термины родства, цветообозначения, наименования национальных культурных реалий и т.д.

Частотным типом ошибки является на лексическом уровне непропорциональное использование в речи слов с разным семантическим объемом. Так, русским глаголам *варить*, *жарить*, *печь*, *тушить*, *томить* и др. соответствует в таджикском языке глагол *пухтан* (*варить*) и *кардан* (*жарить*, *тушить*). Близкие по смыслу, но разные по сочетаемости русские глаголы *стирать* и *мыть* переводятся на таджикский язык одним глаголом *иустан* (*мыть*, *стирать*), поэтому допускается ошибка *мыть рубашку*.

Умение правильно и к месту употреблять фразеологизмы демонстрирует высокий уровень владения изучаемым языком. Употребление эквивалентных фразеологизмов обычно не вызывает затруднений, поскольку и структурно, и по образной семантике они полностью или частично совпадают. Безэквивалентная фразеология русского языка может быть непонятна учащимся, особенно если в состав входят устаревшие компоненты (*пядь*, *верста*, *лапоть*, *паче* и т.д.). Рекомендуется вводить на уроках отдельные фразеологизмы с лингвокультурологическим толкованием, полезно вести сопоставительный анализ фразеологизмов родного и изучаемого языков.

3. Грамматическая интерференция.

Это тип интерференции обуславливается структурно-типологическими различиями родного и изучаемого языков.

Различают морфологическую и синтаксическую интерференции [11, с.75].

Грамматическая интерференция может проявляться в устной и письменной речи. К частотным ошибкам можно отнести ошибки в образовании и употреблении падежных форм русских существительных, поскольку падежная парадигма имен существительных имеет много особенностей в силу исторического слияния нескольких типов склонения. Окончания существительных в русском языке могут быть омонимичными. Большие трудности вызывает образование и различение предложно-падежных форм существительных (*прийти с братом*, *но писать ручкой*).

В таджикском языке отсутствуют чисто видовые формы глаголов, что вызывает затруднения в употреблении форм вида и способов глагольного действия.

Типичными ошибками в речи таджикских студентов являются ошибки в согласовании и управлении слов (*двадцать одна тетрадей*), ошибки в образовании форм числа (в русском языке отвлеченные, вещественные и собирательные существительные не образуют формы множественного числа, а в таджикском все существительные изменяются по числам): «*Молодежи пришли на вечер*».

Синтаксическая интерференция проявляется в неверном порядке слов в предложении, в нарушении в предложении синтаксических связей слов, в неумении употреблять типы сложных предложений, в неправильном употреблении причастных и деепричастных оборотов. Часто билингв строит высказывание по моделям родного языка.

Таким образом, преподаватель русского языка должен особое внимание уделять работе по устранению интерферентных ошибок в речи студентов.

На материале таджикско-русского двуязычия проводятся интересные исследования проявления интерференции: это работы В.С.Расторгуевой, С.Д.Касымовой, А.З.Розенфельд, А.А.Керимовой, Н.Масуми, И.Б.Мошеева, Р.А.Самадова и др.

Не имея возможности детально остановиться на всех типах интерферентных ошибок в речи таджикских студентов, дадим характеристику видов ошибок только на материале одной части речи – глагола. Глагол как часть речи характеризуется и общими грамматическими категориями, и различиями в их образовании и употреблении в русском и таджикском языках.

Как известно, глагол выполняет важную роль в речевой коммуникации, поскольку выступает смысловым и грамматическим (структурным) центром высказывания. В таджикском языке глагол представляет собой сложную лексико-грамматическую категорию. Несмотря на универсальные характеристики этой части речи практически во всех языках мира, в русском языке он обладает сложными как по семантике, так и по функционированию в речи свойствами. Так, приставочные глаголы, образованные от одной и той же основы, имеют множество оттенков значения, трудные для усвоения таджикских студентов, в силу отсутствия таковых в их родном языке[12, с.42].

В диссертационном исследовании М.Э. Азизовой «Приставочные глаголы русского языка в сопоставлении с таджикским языком (структурно-семантический аспект)» (Душанбе, 2015) отмечается: «Таджикский язык располагает крайне незначительным количеством приставок. Живых глагольных приставок, осознаваемых сейчас в качестве морфологических элементов глагола, насчитывается немного. Все они происходят от предлогов или наречий, большинство которых может функционировать в языке как отдельные слова»[13]. Согласно ее сопоставительному исследованию, способы передачи русских приставочных глаголов на таджикский язык составляют 61% соответствий и 39% несоответствий.

Таджикские приставки БАР-, БОЗ-, ВО-, ДАР-, ФАРО-, ФУРУД-, ФУРУ-, (с верхним подчеркиванием 2-го У), ФУР/ФАР- являются в современном таджикском языке непродуктивными. К относительно продуктивным можно отнести лишь две приставки – БАР- и ДАР-.

Их семантика многозначна.

БАР- 1) движение вверх: *бархостан /вставать, бардоитан /поднимать*; 2) движение изнутри наружу: *баркашидан /вытаскивать, баркандан /выдерживать*; 3) движение в сторону или назад: *баргаитан /поворачиваться, бардодан /возвращать*; 4) сближение или столкновение предметов: *бархурдан /встречаться, сталкиваться*.

В русском языке глаголы с этой приставкой могут передаваться глаголами с целым рядом разных по значению приставок, что естественно вызывает трудности в их употреблении: глаголами с приставкой ПОД-/ПОДО- (наиболее часто), с приставками РАЗ-, ВЫ-, ВЗ- /ВС-, ЗА-, ОТ-, У-, ПРИ-, ПРО-, ПО-. Такое разнообразие приставок в образовании глаголов приводит к нарушению моделей образования слов этой части речи в устной речи таджикских студентов.

В целях устранения интерферентных ошибок при образовании приставочных глаголов в русской речи преподаватель может использовать различные виды упражнений, закрепляющих модели образования глаголов с помощью разных приставок, направленных на различение грамматического значения русских приставок, связанных с переводом приставочных глаголов русского языка на родной язык и наоборот.

Например, можно использовать следующие задания.

1. Определите значения русских приставок в составе глаголов:

Рассыпаться, рассеяться, раздаваться, расцвести, раскрываться; задохнуться, запеть, загореться; спуститься, слезть; выходить, выезжать.

2. Укажите, какими русскими приставочными глаголами можно передать значения таджикских глаголов с приставкой БАР-:

Барафкандан, баромадан, барижуфтан, барафшондан, барафрехтан, баргардондан, баркандан, бархостан.

3. Подберите русские глаголы с приставками с противоположным значением: ВЫ- /В-, ПОДО- /ОТО-, ЗА- /С-, ПРИ- /ОТО-.

4. Выпишите из «Словобразовательного словаря русского языка» А.Н.Тихонова значения нескольких русских приставок, образуйте с ними глаголы. С двумя-тремя глаголами составьте предложения.

5. В тексте найдите приставочные глаголы, выпишите их значения из словарей.

6. В данном тексте найдите все приставочные глаголы, выпишите их и определите их значение. Определите вид и время глагола.

Между тем, перед глазами ехавших расстилалась широкая, бесконечная равнина, перехваченная цепью холмов. Сжатая рожь, бурьян, молочай, дикая конопля – все, побуревшее от зноя, рыжее и полумертвое, теперь омытое росой и обласканное солнцем, оживало, чтоб вновь зацвести. Но прошло немного времени, испарилась роса, воздух застыл, и обманутая степь приняла свой унылый июльский вид. Трава поникла, и жизнь замерла.

Как душно и уныло. Бричка бежит, а Егорушка видит все одно и то же: небо, равнину, холмы.

Около полудня бричка свернула с дороги вправо, проехала немного шагом и остановилась. Егорушка услышал тихое, очень ласковое журчанье и почувствовал, что к его лицу прикоснулся прохладным бархатом какой-то другой воздух. Из холма, склеенного природой из громадных уродливых камней, сквозь трубочку из болиголова, вставленную каким-то неведомым благодетелем, тонкой струйкой бежала вода. Она падала на землю, прозрачная, веселая, сверкающая на солнце, и, тихо ворча, точно воображая себя бурным потоком, быстро бежала куда-то. Недалеко от холма маленькая речка расплзлась в лужицу – горячие лучи и раскаленная почва, жадно выпивая ее, отнимали от нее силу, но немножко далее она, вероятно, сливалась с другой такою же речонкой, потому что шагах в ста от холма по ее течению зеленела густая, пышная осока, из которой, когда подъезжала бричка, с криком вылетело три бекаса.

Наступила тишина. Слышно было только, как фыркали и жевали лошади да похрапывали спящие, где-то не близко плакал один чибис. Тихо картавя, журчал ручеек, но все эти звуки не нарушали тишины, не будили застывшего воздуха, а, напротив, вгоняли природу в дремоту.

(По А.П.Чехову)

7. Образуйте формы настоящего, прошедшего и будущего времени от следующих глаголов. Какие временные формы не образуются у отдельных глаголов? Почему? Переведите их на родной язык. В чем вы видите их своеобразие?

Читать, говорить, свернуть, почитать, переложить, войти, взглянуть, спеть, вытягивать, улыбаться.

Таким образом, можно уверенно сказать, что целенаправленная работа по устранению интерферентного влияния родного (таджикского) языка на русскую речь таджикских студентов дает возможность им овладеть русским языком на высоком уровне, что обеспечит им успешную социализацию как в своей республике, так и в России.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агишев Х.Г. Синтаксические сочетания однокоренных слов в русском и татарском языках. / Х.Г. Агишев // АКД. - Казань: 1970. - 33 с.
2. Азизова М.Э. Приставочные глаголы русского языка в сопоставлении с таджикским (структурно-семантический аспект). / М.Э. Азизова // АДД, Душанбе. 2015. 42с.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. / О.С. Ахманова -М., 1965.-606 с.
4. Блягоз З.У. Двуязычие и культура русской речи. / З.У. Блягоз -Майкоп, 1977.-194 с.
5. Блягоз З.У. Двуязычие и культура русской речи. / З.У. Блягоз -Майкоп, 1977.-194 с.
6. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие. Новое в лингвистике. - Вып. 6. Языковые контакты. / У. Вайнрайх - М., 1972. - С. 25-60.
7. Галазов, А.Х., Сукунов, Х.Х. Лингвометодические проблемы преодоления интерференции при обучении русскому языку Текст. / А.Х. Галазов, Х.Х. Сукунов. Орджоникидзе, 1982. - 75 с.
8. Закирьянов К.З. Двуязычие и интерференция. Учебное пособие. Уфа: изд. БГУ, 1984.
9. Касымова С.Дж. Грамматическая интерференция в русской речи таджиков (на материале глагола). АКД. Душанбе. 1985. 24 с.
10. Михайлов, М.М. Двуязычие: проблемы, поиски / М.М. Михайлов. -Чебоксары, 1989. 160 с.

УСТРАНЕНИЕ ЯВЛЕНИЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

В статье говорится об устранении явления интерференции на занятиях русского языка. Явление интерференции возникает в результате межъязыкового взаимодействия условиях иной для обучающегося языковой среды, при изучении другого, нежели родного языка. Это сложное психолингвистическое явление, обусловленное на уровне языкового сознания наложением моделей двух разных языков.

Ключевые слова: интерференция, носитель таджикского языка, занятия по русскому языку, многоязычие, культура русской речи, родной язык, речь, ошибки.

ELIMINATION OF THE PHENOMENON OF INTERFERENCE IN THE CLASSES OF THE RUSSIAN LANGUAGE

The article deals with the elimination of the phenomenon of interference in the classroom of the Russian language. The phenomenon of interference arises as a result of interlanguage interaction in a different language environment for the learner, when learning a language other than the native language. This is a complex psycholinguistic phenomenon caused at the level of linguistic consciousness by the superposition of models of two different languages.

Key words: interference, native speaker of the Tajik language, classes in the Russian language, multilingualism, culture of Russian speech, native language, speech, mistakes.

Сведения об авторе:

Одинаева Мафтунa Толибовна - ассистент межфакультетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел. (+992) 900992828; E-mail: maftuna.odinaeva @bk.ru;

About the author:

Odinaeva Maftuna Tolibovna - Assistant at the Interfaculty Department of the Russian Language of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel. (+992) 900992828 E-mail: maftuna.odinaeva @bk.ru

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ПЕДАГОГӢ ДАР ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ЗЕҲНӢ-МАТЕМАТИКИИ ДОНИШЧӮӢН

Сайфуллоева З.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи маориф аз нимаи дуюми асри XX дар тамоми ҷаҳон аҳамияти бештар пайдо кард. Ин ба зарурати рафъи зухуроти бӯҳронӣ, ки дар соҳаи маориф дар давраи гузариш ба ҷомеаи постиндустриалӣ ба таври возеҳ муайян карда шудаанд, вобаста буд, инчунин тамоюли умумие, ки аввал дар иқтисодиёт ташаккул ёфт. Аз ин рӯ, барои фаҳмидани моҳияти инноватсия, фаъолияти инноватсионӣ, муҳити инноватсионӣ ба инobat гирифтани дарки иқтисодии ин падида муҳим аст.

Ба маънои умумӣ, фаъолияти инноватсионӣ фаъолиятест барои таҳия ва татбиқи инноватсияҳо, ки табдили идеяҳо ба навоарӣ таъмин намуда, системаи идоракунии ин равандро ташкил медиҳад. А.В. Хуторской онро ба таври мушаххас маҷмуи тадбирҳои меномад, ки барои таъмини раванди инноватсионӣ дар зинаи муайяни таълим ва раванди он андешида мешаванд [17, с.59].

Бояд гуфт, ки равандҳои инноватсионӣ ногузир бо системаи мавҷудаи таҳсилоти анъанавӣ муҳолифат мекунанд, ҳарчанд дар байни онҳо робита вучуд дорад. Имрӯз метавон гуфт, ки дар даҳсолаи ахир дар таҳсилоти хориҷӣ ва ватанӣ ду тамоюли рушди он – анъанавӣ ва инноватсионӣ мавҷуданд. Ҳамин тарик, ба гуфтаи В.И.Горова, дар фазои таҳсилоти имрӯза дар системаи маориф ду намуди муассисаҳои таълимиро ҷудо кардан мумкин аст: анъанавӣ ва инкишофёбанда (ё инноватсионӣ) [4, с.67].

Системаи таҳсилоти анъанавӣ бо фаъолияти нисбатан устувор ҳос аст. Он ба нигоҳ доштани тартиботи як вақт муқарраршуда нигаронида шуда, дар маркази диққат раванди таълиму тарбиявӣ

чой дорад. Муносибатҳои байни иштирокчиён ҳамчун субъект-объект сохта мешаванд, ки дар он субъект (омӯзгор) дар шароити маҳдуд қарор дорад; фаъолияти он бо барномаи таълимӣ ва нақшаи қорӣ танзим карда мешавад, ки ҷаҳорҷӯбаи муносибатҳоро ба таври қатъӣ муқаррар мекунад; объект (донишҷӯ) бояд бо миқдори муайяни дониш пурра карда шавад, нақши он аз ҳудудҳои пасивонаи иттилоот мебошад.

Системаҳои инкишофёбанда (инноватсионӣ) бо режими ҷустуҷӯӣ тавсиф мешаванд. Тибқи Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон системаҳои таҳсилот ҷиҳати равандҳои инноватсионӣ дар самтҳои зерин амалӣ карда мешаванд: ташаккули мазмуни нави таҳсилот, таҳия ва татбиқи технологияҳои нави педагогӣ, ташкили муассисаҳои таълимии типӣ нав ва ғайра [7, с.74].

Ба ҳамин муносибат Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2021 №170 Дар бораи Барномаи мақсадноки давлатии рушди илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ барои солҳои 2021-2025 хеле бамаврид арзёбӣ мегардад. Бо назардошти иҷроиши чунин тадбир Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми наватӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намуданд, ки «ба хотири боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин, барои тавсеаи тафаккури техникаи насли наврас солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон карда шаванд».

Дар робита ба ҳамин масъала, Пешвои миллат таъкид доштанд, ки масъулин «назорати аз ҳудудҳои донишҳои замонавиро пурзӯр гардонидани, наврасону ҷавононро ба мутолиаи китобҳои бадеиву илмӣ ташвиқ намоянд, қобилияти эҷодии онҳоро тақвият бахшанд ва ба таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд».

Проблемаи технологияҳои педагогӣ ба қатори яке аз баҳсноктарин проблемаҳо дар методикаи муосири таълими математика тааллуқ дорад. Дар асарҳои илмӣ муносибатҳои гуногун ба фаҳмиши технологияи педагогӣ марбут ба раванди таълим баррасӣ мегарданд. Мувофиқи таҳқиқот, технологияҳои педагогӣ метавонанд бо се ҷанба муаррифӣ карда шаванд: илмӣ, тартиботӣ-тавсифӣ ва тартиботӣ-таъсирӣ. Тибқи таснифе, ки Г.В. Селевко пешниҳод кардааст, дар рафти таълими таҷрибавӣ технологияҳои педагогӣ бо истифодаи шаклҳо ва методҳои фаъолонаи таълим интиҳоб ва тафтиш карда шуданд, ки ба онҳо мутааллиқанд: методи ҳали вазифаҳои ҳолатӣ (кейс-метод), методи бозигӣ, методи семинарии телекоммуникатсионӣ [15, с.86].

Саҳми бузурги В.П.Беспалко дар қоркарди назария ва амалияи технологияи педагогӣ, асарҳои ӯ роҷеъ ба назарияи низомҳои педагогӣ ва маҳз технологияи педагогиро таъкид кардан мебошад [1, с.83]. Дар даҳсолаи охир як қатор мағлаби муаллифони гуногун оид ба технологияи педагогӣ ба таъб расиданд (А.А.Бодалев [2], К.Я.Вазина [3], В.И.Горова [4], Н.Д.Кучугурова [10], М.Махкамов [11], Е.С.Полат [12], Т.Б.Рачабов [13], Х.Г.Сайфуллоев [14], Ф.С.Худойдодова [15] ва дигарон). Технологияи педагогӣ ҳамчун фанҳои таълимӣ имрӯз дар бисёр муассисаҳои таҳсилоти олии омӯхта мешавад.

Ба ақидаи мо, яке аз аломатҳои вижаи технологияи педагогӣ, ки онро аз методҳои анъанавӣ ва дигар методҳо тафовут медиҳанд, мақсадҳои ташхисӣ ва натиҷаҳои раванди таълиму тарбия мебошанд. Ғайр аз ин, боз чунин аломатҳо вуҷуд доранд: пешгӯишавандагии натиҷаҳои қор, пайдарҳамии дақиқи амалиёт. Пайдарҳамӣ метавонад силсилавӣ, яъне тибқи давра тақроршаванда бошад. Аломати дигар, ки қафолати бадастоварии натиҷаҳои дараҷаи додашуда (ё сифат) аст, таҷдидшавии ин натиҷаҳо мебошад. Хусусиятҳои номбаршуда аломати муҳимтарини ҳамгироишаванда-идорашавандагии раванди таълиму тарбия ҳастанд.

Яке аз технологияҳои инноватсионӣ технологияи интерактивӣ аст. Интерактивият ҳамкориҳои дар таъмини барномавӣ бунёднӯҳода мебошад, ки ба пешниҳоди иттилоот, навигатсия оид ба мундариҷа ва ҷойгиркунии ягон маълумот, бо фарогирии истифодаи гипериктибосҳо, пуркунии шаклҳо, ҷустуҷӯи маълумотҳо аз рӯи вожаҳои қалидӣ ва дигар шаклҳои гуфтугӯ бо истифодабаранда нигаронида шудааст. Технологияи интерактивӣ таъминоти барномавиест, ки дар речаи гуфтугӯ бо истифодабаранда қор мекунад ва барои идоракунии раванди таълим мусоидат менамояд. Технологияҳои интерактивӣ қори муаллимнорро эҷодӣ ва шавқовар мекунанд, самарабахшии таълими донишҷӯёнро меафзоёнад ва маҳсулнокии меҳнатро баланд мебардорад [14, с.6].

Дар машғулиятҳои интерактивӣ бояд чунин принципҳои риоя гарданд:

1. Машғулият бояд на дар шакли лексия, балки дар фаъолияти муштарак баргузор гардад.
2. Ҳамаи иштирокчиёни машғулият баробарҳуқуқанд, сарфи назар аз сини сол, таҷриба ва ҷои қор.
3. Ҳар як иштирокчиёи вобаста ба тамоми масъалаҳои дорой нуқтаи назари шахсӣ мебошад.
4. Ҳангоми машғулият танҳо идеяи зерин танқид гирифта мешавад, на соҳиби идея.
5. Тамоми пешравӣ ё камбудии ки дар машғулияти интерактивӣ гуфта мешавад, на барои ба роҳбарӣ гирифташ, балки барои андеша кардан мебошад.

Қоидаҳои ки дар машғулияти интерактивӣ бояд риоя гарданд:

1. Фаъол будан.
2. Нуқтаи назари иштирокчиёро эҳтиром кардан.
3. Хоҳиши неқ доштан.
4. Пунктуалӣ ва масъул будан.
5. Гапи яқдигарро набурридан.
6. Барои амалиёти муштарак омода будан.
7. Ба манфиати гуруҳ қор кардан.
8. Барои пайдо намудани ҳақиқат кӯшиш кардан.
9. Регламентро риоя кардан .
10. Креативӣ будан.
11. Қоидаҳои дар гуруҳ қор карданро риоя кардан.

Ҳамчун яке аз технологияҳои инноватсионӣ ҳоло методи лоиҳаҳо [3, с.84] амал мекунад. Ба методи лоиҳаҳо В. И. Горовая, И. А. Зимняя, Н. К. Крупская, Е.С.Полат ва дигарон таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намудаанд. Тибқи қавоиди олимони номбаршуда, фаъолияти лоиҳавӣ ҳамчун қисмати муҳими низомии таҳсилоти маҳсулноқ амал мекунад ва тарзи ғайристандартӣ, ғайрианъанавии ташкили равандҳои таҳсилот ба василаи тарзҳои фаъоли амалиёт, мисли нақшакашӣ, пешбинӣ, таҳлил, синтез мебошад, ки онҳо ба татбиқ гардонидани равияи тамоюли шахсиятӣ равона карда шудаанд.

Фаъолияти лоиҳавии муҳассилин дар байни технологияи муосири педагогӣ, ба ақидаи педагогон, мақсадгузори нисбатан мувофиқи таълим – ташаққул ёфтани салоҳияти асосӣ ба ҳисоб меравад [4, с.66]. Ба воситаи усули лоиҳасозӣ технологияи ба таври фарди равонашудаи рушдқардари баррасӣ кардан мумкин аст, ки ба асоси ғояҳои инкишофи малакаҳои дарқунандагии хонандагон, ташаббусҳои эҷодӣ, маҳорати мустақилона фикр кардан, пайдо ва ҳал намудани мушкилот, дар фазои ахборотӣ мавқеи худро муайян кардан, маҳорати пешгӯӣ кардан ва арзёбӣ намудани натиҷаҳои фаъолияти шахсӣ роҳандозӣ шудааст. Усули лоиҳасозӣ ҳамеша ба фаъолияти мустақилонаи хонандагон – фардӣ, гурӯҳӣ равона карда шудааст, ки таълимгирандагон онро дар зарфи вақти муайяншуда иҷро мекунанд. Усули мазкур ҳангоми мавҷудияти мушкилоти ҳақиқатан аҳамиятдошта (амалӣ, илмӣ, эҷодӣ, ҳаётӣ) қобили қабул аст, ки барои ҳалли он гузарондани таҳқиқотҳо зарур аст [4, с.67].

Дар шароити муосир ғориғутаҳсилони муассисаҳои таълимӣ барои мутобиқ шудан ба вазъиятҳои тағйирёбандаи ҳаёт, аз ҷумла фаъолияти касбӣ, бояд дониши васеъ ва маҳорати ҷамъабаст намудани истифода кардани шарҳи зуҳуроти онро барои атрофиён дошта бошанд [8, с.49]. Ҳамаи ин зарурати истифода кардани лоиҳаҳои самтноки амалиявиро дар фаъолияти лоиҳавӣ тасдиқ менамояд. Таҷрибаҳои, ки донишҷӯён дар самти фаъолияти амалӣ ҳосил мекунанд, барои ҳалли мушкилоти дар ҳаёти ҳамаҷуз ба амалояндаи рӯзгор, истеҳсолот ба қор бурда мешавад.

Супоришҳои амалӣ-самтнок самаранокӣ раванди таълимро аз ҳисоби баланд бардоштани ҳавасмандӣ барои бошуурона аз худ кардани мавод дар соҳаи мазкур пурра менамояд, ки танҳо дар шароитҳои барои муҳассилин аҳамияти фардӣ дошта зоҳир мегардад. Дар қиёс аз фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ, ки натиҷаи он асосан ноил гардидан ба ҳақиқат аст, қор сари лоиҳа ба таҳқиқоти ҳамаҷониба ва системанокӣ мушкилот равона карда шудааст, ки муваффақ шудан ба натиҷаҳои амалӣ – маводи таълимӣ эҳтимол дорад [4, с.68]. Чун мавод метавонад видеофилм, албом, плакат, мақола дар рӯнома, дастур, инсценировкаи театрӣ, бозӣ (варзишӣ, шавқовар), web-сомона ва ғайра истифода гардад.

Фаъолияти лоихавӣ омода намудани маъруза, реферат, гузарондани таҳқиқот ва дигар анвои фаъолияти эҷодиро дар назар дорад. Дар раванди иҷрои лоиха донишҷӯён на танҳо адабиёти таълимӣ, балки таълимӣ-методӣ, илмӣ ва иттилоотиро низ ба кор мебаранд. Нақши муҳассилин дар ҳолати зарурат аз мушоҳида кардан, машварат ва равона намудани раванди натиҷаи таҳлил иборат мебошад. Дар рафти иҷрои лоиха донишҷӯён ба раванди фаъоли дарки эҷодӣ ҷалб карда мешаванд; зимни ин, ҳам мустақкамкунии дониши дар фанни мазкур дошта ва ҳам ҳосил намудани донишҳои нав ба амал меояд. Илова бар ин, салоҳияти ҷаҳулфаннӣ ташаккул меёбад: муҳаққиқӣ (ҷустуҷӯӣ), муоширатӣ, ташкилотчиғӣ-идоракунии, рефлексивӣ, маҳорат ва малакаи кор дар гурӯҳ ва ғайра инкишоф меёбад [4, с.68].

Навъи дигари технологияи иноватсионӣ технологияи таълими амсилави мебошад. Технологияи амсилави ба ғояе асос ёфтааст, ки донишҷӯ худаш меомӯзад (донишхоро ба даст меоварад, онхоро таҳлил мекунад, дар амал ҷорӣ месозад), муаллим раванди таҳсили ӯро назорат менамояд [13, с.273]. Методикаи низоми амсилави ба тасаввуроте таъя мекунад, ки ҳама гуна машғулият бояд ҳам ба азхудкунии иттилооти нав ва ҳам ба ташаккули маҳоратҳо ва малақаҳои коркарди ин иттилоот мусоидат кунад. Ташкили амсилавиро тавассути лексияҳо, семинарҳо ва корҳои озмоишгоҳӣ ба амал ҷорӣ кардан мумкин аст.

Татбиқгардонии технологияи амсилави таълим дар фаъолияти таҳсилоти факултаи математикаи ДДОТ ба номи С. Айни ба болоравии назарраси сифати оmodасозии хатмкунанда мусоидат намуд, зеро барои муаллимон имкон медиҳад, ки фаъолияти донишҷӯён - омӯзгорони ояндаи математикаро дар раванди таълим беҳтар идора кунанд, ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки зиёдтар мустақилона кор кунанд, аз муаллимон ёрии машваратӣ гиранд, зимни кор бо манбаи аввалия ва адабиёти иловагӣ мундариҷаи таълимиро азхуд кунанд.

Дар амал ҷорисозии технологияи амсилави ба рушди иноватсионии муассисаҳои таҳсилоти олии таъсир мерасонад, чунки ба ҷиҳатҳои хуби низоми амсилави таълим инхоро тааллуқ доништан мумкин аст:

- 1) рушди тафаккури маҳсулноқ дар донишҷӯён;
- 2) имкони худназораткунии аз ҷониби донишҷӯ ва фаъолияти худ аз ҷониби омӯзгор;
- 3) тезонидани фаъолияти маърифатӣ;
- 4) имкони худбаҳодиҳӣ;
- 5) ташаккули мустақилият [3, с.96].

Дар низоми таҳсилоти мамлакатҳои иштирокчи раванди Болоня низоми ҳолӣ-рейтингии баҳогузори донишҳои донишҷӯ истифода мегардад, ки принципҳои асосии он айни замон дар низоми таҳсилоти муассисаҳои таҳсилоти олии ҚТ фаълонан ҷорӣ карда мешаванд. Мувофиқи мақсад будани истифодаи низоми рейтинг дар Аврупо ва Амрико таърихан ба исбот расидааст. Дар ҳоле ки дар Тоҷикистони мо истифодаи низоми ҳолӣ-рейтинг бо хусусиятҳои хоси менталитети мо дучор мегардад ва баъзе ҷанбаҳои, ки бояд ҷиҳати хуб бошанд, воқеан агарчи нуқсон ҳисоб наёбанд, ба коркарди ҷидди иловагӣ ниёз доранд.

Мақсади асосии технологияи ҳамкори таълимӣ якҷоя чизеро омӯхтан мебошад, на ин ки якҷоя ягон кореро иҷро кардан [12, с.5]. Идеяҳои асосии усули ҳамкори таълимӣ умумияти мақсаду маром, вазифаҳо ва масъулияти ҳар як шахс дар иҷрои коре ва имкониятҳои баробар барои муваффақияти ҳамаи аъзоёни зергурӯҳ мебошад. Масъулияти фардӣ ё индивидуали он аст, ки муваффақияти тамоми тим ё зергурӯҳ ба ҳар як аъзои он вобаста аст. Саҳми ҳар як иштирокчи, узви ҳар як аъзои тим хеле муҳим аст, зеро онҳо дар иҷрои вазифаи супоридашуда ба ҳамдигар кӯмак мерасонанд. Ҳамаи аъзоёни тим имкониятҳои баробар доранд. Маънои имкониятҳои баробар он аст, ки ҳар як иштирокчи имконият дорад, ки дастовардҳои шахсии худро тақмил диҳад.

Равоншиносон муқаррар кардаанд, ки он саъю кӯшише ки иштирокчиёни зергурӯҳ барои ноил гардидан ба натиҷаҳои умумӣ ба ҳарч додаанд, ҳангоми расидан ба мақсади ниҳой аз он вачҳ (мотиватсия) ва шавқу ҳаваси ҳамаи аъзоёни зергурӯҳ хеле баланд мегардад [5, с.18]. Тибқи чунин метод дар ҷараёни муошират таълим ба омӯзиш татбиқ мегардад. Яъне муошират байни донишҷӯён дар зергурӯҳ ва муоширати донишҷӯён бо омӯзгор шакли дигар мегирад. Тавре ки пештар қайд кардем, нақши омӯзгор низ тағир меёбад. Ӯ ҳамчун мушовир ва ҳамчун созмондиҳандаи мустақилияти таълиму таҳқиқот ва эҷоди хонандагон амал мекунад.

Ба ақидаи мо, пешниҳод намудани баъзе вариантҳои таълим дар ҳамкорӣ ҷолиб ба назар мерасад. Бад-ин гуна, баъзе вариантҳои таълим дар ҳамкориро меорем. *Student Team Learning* (STL, таълим дар даста).

Ин метод ба «мақсадҳои гурӯҳӣ» (team goals) ва комёбии ҳамаи гурӯҳ (team success), ки он метавонад танҳо дар натиҷаи кори муштаракони ҳар узви гурӯҳ (даста) дар ҳамкорӣ доимӣ бо дигар аъзои ҳамон гурӯҳ зимни кор бар болои мавзӯ/проблема/масъалаи мавриди омӯзиш ба даст оварда шавад, таваччуҳи хоса зоҳир созад [15, с.122]. Ҳамин тариқ, вазифаи ҳар донишҷӯ аз он иборат аст, ки ҳар иштирокчии даста донишҳои заруриро азхуд кунад, малақаҳои заруриро ташаккул диҳад ва зимнан бояд кулли аҳли даста донад, ки ҳар узви он ба чӣ комёб гардид.

Ба сифати як навъи чунин кор метавонад, масалан, *кори инфиродӣ дар даста* (Team Assisted Individualization - ТАИ) хидмат расонад. Донишҷӯён оид ба натиҷаҳои тестгузаронии пештара вазифаи инфиродӣ мегиранд ва минбаъд бо суръати худ, инфиродӣ, аммо дар чорҷӯбаи даста меомӯзанд [15, с.136]. Принсипан дастаҳои гуногун метавонанд бар болои вазифаҳои гуногун кор кунанд. Аъзои даста ҳангоми иҷрои вазифаҳои инфиродии худ ба якдигар мадад мерасонанд, дар дафтари махсус муваффақиятҳо ва пешравии ҳар узви дастаро қайд менамоянд. Тестҳои ҷамъбасти низ ба таври инфиродӣ, бе гурӯҳ гузаронда мешаванд ва онҳоро ҳуди донишҷӯён (арзишдоварони дар гурӯҳ махсусан ҷудокардашуда) баҳо медиҳанд. Ҳар ҳафта муаллим миқдори мавзӯҳо, вазифаҳо оид ба барнома ва нақшаҳои дарсҳои иҷрокардаи ҳар даста, муваффақиятҳои иҷрои онҳоро дар синф ва хона (вазифаи хонагӣ) қайд мекунад, муваффақиятҳои нисбатан барҷастаи гурӯҳҳоро махсусан қайд мекунад.

Ба фикри мо, моделсозии технологияи ташаккули салоҳияти зеҳнӣ-математикӣ бо истифодаи методи интерактивӣ ва маҳз муносибатҳои субъект-субъектӣ дар байни донишҷӯ ва омӯзгор, донишҷӯ ва гурӯҳи донишҷӯён, гурӯҳҳои бо ҳам рақобаткунанда ва ҳамкорикунандаи донишҷӯён, донишҷӯ ва муҳити виртуалии компютери бисёрвариант ҳамчун асбоби миёнави ҳамкорӣ бо дигар субъект, инчунин муносибатҳои субъект-субъектӣ донишҷӯ ҳамчун субъект бо барномаи компютерӣ ҳамчун объект басо аҳамиятнок аст [2, с.68].

Чанд сол аст, ки дар факултети математикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ технологияҳои инноватсионии номбурда мавриди истифода қарор доранд ва натиҷаи кор бо ин намудҳои технологияҳои педагогӣ дар шӯъбаҳои илмҳои риёзӣ ба ташаккулу ривочи салоҳияти зеҳнӣ-математикӣ донишҷӯён мусоидат менамоянд.

Ҳамин тариқ, бо тамоми тафовутҳои равияҳои дар боло номбурда фаҳмиши моҳияти навоари педагогӣ онҳо як чизи умумӣ доранд, ки дар маркази диққати вай раванд ва натиҷаҳои эҷодиёти педагогӣ меистад. Ҳама муҳаққиқон зарурати таълимро дар фаҳмиши нави назариявии моҳияти равандҳои инноватсионӣ, дар инкишофи шароитҳои педагогӣ, ки ҳаракати муттасили навоаронаро таъмин мекунад, қайд кардаанд. Ин зарурат, дар навбати худ, проблемаи тайёрии махсуси кадрҳо, пеш аз ҳама омӯзгорони босалоҳиятро дар соҳаи навоариҳои педагогӣ талаб мекунад. Маҳз омодагии омӯзгорон ба навоарӣ, кор дар речаи муттасили инноватсионист, ки муваффақияти рушди таҳсилоти инноватсиониро муайян мекунад. Ва яке аз ҷузъҳои асосии ин омодагӣ қобилияти воқуниш нишон додан дар фаъолияти касбии худ ба талаботи доимо тағйирёбандаи ҷомеа, бозори меҳнат, шахсият, технология ва муҳити мунтазами иттилоотӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамин тариқ, салоҳияти омӯзгор яке аз шартҳои муҳими устуворӣ, бардавомии рушди инноватсия дар соҳаи маориф мегардад. Аз ин рӯ, рушди мақсадноки салоҳияти касбии ҳайати омӯзгорон омили муҳимтарини рушди инноватсионии соҳаи маориф мебошад.

АДАБИЁТ

1. Беспалько, В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько [Текст]. М.: Педагогика, 1989. - 192 с.
2. Бодалев, А.А. О субъективных факторах творческой деятельности человека // А.А. Бодалев, Л.А. Рудкевич [Текст]: Педагогика. -1995. - №3. - С. 67-73.
3. Вазина, К. Я. Саморазвитие человека и модульное обучение. Текст. Н. Новгород, 1991. - 119 с.
4. Горová, В.И. К вопросу о проектировании в инновационной деятельности / В.И.Горová [Текст] // Проектирование инновационных процессов в социокультурной и образовательной сферах. - Сочи, 2002.- С. 66-68.
5. Зимняя, И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании /И.А.Зимняя [Текст]. - М., 2004. - 42 с.
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2021 №170 Дар бораи Барномаи мақсадноки давлатии рушди илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ барои солҳои 2021-2025.

7. Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ахбороти Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод, 2003. -С.74.
8. Концепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар китоби «Мақтаби олий». Қисми аввал. – Душанбе: ИТЭС, 2007.-С.49.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» - Душанбе: Шарқи озод, 2004. –С.28.
10. Кучугурова, Н.Д. Формирование профессиональной компетентности будущего специалиста // Проблемы и перспективы педагогического образования в XXI веке. – М., 2000. – С. 360-362.
11. Махкамов, М. Методҳои ҳалли масъалаҳои математикӣ // Дастури таълимӣ- методӣ. –Душанбе:ДСРТ, 2021. -296 с.
12. Полат, Е.С. Обучение в сотрудничестве / Е.С.Полат [Текст] // ИЯШ. -2000. - № 1. - С. 5-6.
13. Рачабов, Т.Б. Ташаккули маҳорати моделони математикӣ дар муаллимони ояндаи синфҳои ибтидоӣ ҳангоми таълими назария ва амалияи ҳалли масъалаҳои матнӣ//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. № 1. -Душанбе, 2018. -С. 272-277.
14. Сайфуллоев, Х.Г. Тавсияҳои методӣ ба омӯзгорон дар таълиқи усулҳои интерактивӣ дар таълим. –Душанбе:ДДОТ, 2014. -19 с.
15. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие / Г.К.Селевко [Текст].-М: Народное образование.-1998. –256 с.
16. Худойдодова, Ф.С. Технология реализации современных педагогических технологий обучения на занятиях английского языка / Ф.С.Худойдодова [Текст] // Вестник Таджикского национального университета (Научный журнал) / ISSN 2074-1848 / Педагогические науки. -№ 3/2. -2017. –С.285-289.
17. Хуторской, А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ФОРМИРОВАНИИ КОГНИТИВНО-МАТЕМАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

В статье речь идет об инновационных педагогических технологиях в формировании когнитивно-математической компетенции будущих учителей математики. Следует отметить, что проблема педагогических технологий является одной из самых дискуссионных в современной методике обучения иностранному языку. В научных работах рассматриваются разные подходы к пониманию педагогической технологии, связанной с образовательным процессом.

Одной из особенностей педагогической технологии, отличающей ее от традиционных и других методов, является диагностика целей и результатов образовательного процесса.

Как инновационная технология, метод проектов имеет важное значение. По мнению исследователей, проектная деятельность является важной частью продуктивной системы образования, она выступает нестандартными, нетрадиционными способами организации образовательных процессов посредством активных методов работы, таких как планирование, прогнозирование, анализ и синтез, которые ориентированы на развитие личности будущих учителей математики.

В связи с этим опыт обучения в сотрудничестве как общий концептуальный дидактический подход более полезен для студентов вузов. Особенно, если принять во внимание тот факт, что эти технологии естественным образом добавляются в классную систему и не влияют на содержание образования. Это технологии, позволяющие добиваться более эффективных результатов обучения и выявлять потенциальные возможности для каждого студента.

Основная цель метода обучения в сотрудничестве — учиться чему-то вместе, а не делать что-то вместе. Основной идеей метода обучения в сотрудничестве являются общие цели, задачи и ответственность каждого человека при выполнении работы и равные возможности для успеха всех членов группы. Индивидуальная ответственность заключается в том, что успех всей команды или группы зависит от каждого из ее членов.

Ключевые слова: *инновационные технологии, рефлексивные технологии, интерактивный метод, метод сотрудничества, метод проектов, рефлексивная деятельность, компетенция, профессиональная компетенция, математическая компетенция.*

INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF COGNITIVE AND MATHEMATICAL COMPETENCE OF STUDENTS

The article deals with innovative pedagogical technologies in the formation of cognitive and mathematical competence of future teachers of mathematics. It should be noted that the problem of pedagogical technologies is one of the most controversial in the modern methodology of teaching a foreign language. In scientific works, different approaches to understanding the pedagogical technology associated with the educational process are considered.

One of the features of pedagogical technology, which distinguishes it from traditional and other methods, is the diagnosis of the goals and results of the educational process.

As an innovative technology, the project method is essential. According to researchers, project activity is an important part of a productive education system, it acts as non-standard, non-traditional ways of

organizing educational processes through active methods of work, such as planning, forecasting, analysis and synthesis, which are focused on the development of the personality of future mathematics teachers.

In this regard, the experience of learning in cooperation as a general conceptual didactic approach is more useful for university students. Especially when you take into account the fact that these technologies are naturally added to the classroom system and do not affect the content of education. These are technologies that allow you to achieve more effective learning outcomes and identify potential opportunities for each student.

The main goal of the collaborative learning method is to learn something together, not to do something together. The main idea of the collaborative learning method is the common goals, tasks and responsibilities of each person in the performance of work and equal opportunities for the success of all members of the group. Individual responsibility lies in the fact that the success of the entire team or group depends on each of its members.

Keywords: innovative technologies, reflective technologies, interactive method, collaboration method, project method, reflective activity, competence, professional competence, mathematical competence.

Дар бораи муаллиф:

Сайфуллоева Замира Хайруллоевна - ассистенти кафедраи анализи математикии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. E-mail: sayfy.szh@mail.ru Tel: (+992) 915542281

Сведения об авторе:

Сайфуллоева Замира Хайруллоевна - преподаватель кафедры математического анализа Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. E-mail: sayfy.szh@mail.ru Tel: (+992) 915542281

About the author:

Saifulloeva Zamira Khairulloevna - teacher of the Department of Mathematical Analysis. Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. E-mail: sayfy.szh@mail.ru Tel.: Phone: (+992) 915542281

ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ ПРОБЛЕМА ДАР ТАҲҚИҚОТҲОИ ПСИХОЛОГӢ- ПЕДАГОГӢ ВА МЕТОДӢ

Бобохонова Ш.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Масъалаи таълими проблемавӣ дар шароити кунунӣ дар соҳаи педагогика яке аз масъалаҳои мубрам маҳсуб меёбад. Асосгузори ин навъи таълим, тавре дар мақола ишора рафтааст, педагоги барҷастаи амрикоӣ Чон Дюи мебошад, ки дар Амрико чун падари педагогикаи амрикоӣ шуҳратёр аст. Масъалаи мавриди назар дар таҳқиқотҳои педагогиву психологӣ нақши мондагор дорад, зеро ҳеҷ як таҳқиқот бидуни проблема ва пролемагузори ҳалли ниҳони худро ёфта наметавонад. Ҳалли ин ё он пролема инсонро ба фикр кардан водор месозад. Вақте инсон гирифтори мушкилот мегардад, дар тафаккури хеш барои ҳалли мушкилоти пешомада якчанд фарзияҳоро қор карда мебарояд ва яке аз ин фарзияҳоро қобили қабул дониста, прблемаи мавҷударо ҳал мекунад.

Тафовути прблемаи илмиро аз проблемаи таълимӣ бояд ба назари эътибор гирифт. Миёни проблемаи илмӣ ва таълими умумӣ мавҷудияти ихтилофоти объективӣ дар онҳо аст. Проблемаи илмӣ ва таълимиро он вазъият аз ҳам мутафарриқ месозад, ки дар проблемаи илмӣ вазифаи аз ҷониби он гузошташуда ҳанӯз ҳалли худро наёфтааст, дар мавриде, ки проблемаи дар таълим гузошташуда ҳал шудааст, роҳҳои ҳалли он, натиҷаи ин ҳал мавҷуданд.

Агар ба консепсияи омӯзиши проблемавӣ аз нуктаи назари фалсафӣ ва таърихӣ назар афканем, шартӣ аввалини вазъияти проблемавӣ дар он зоҳир мешавад, ки инсон он ихтилофоро, ки бояд ҳал кунад, дида тавонад.

Омӯзиши проблемавӣ бунёди худро аз назарияи равоншинос, файласуф ва педагоги амрикоӣ Ч. Дюи (1859-1952) мегирад. Ч. Дюи асосгузори таълими прблемавӣ мебошад. Ӯ соли 1894 дар ш. Чикаго мактаби таҷрибавӣ ташкил карда буд, ки дар он асоси таълимро на нақшаи таълимӣ, балки бозӣ ва фаъолияти меҳнатӣ ташкил меод.

Машғулиятҳо оид ба хониш, ҳисоб, хат, танҳо бо пайдоиши талабот аз ҷониби хонандагон, вобаста ба камолоти физиологии онҳо гузаронида мешуданд. Ҷуи барои таълим чор талаботро ҷудо карда буд: иҷтимоӣ, тимсолсозӣ, ифодаи бадеӣ, тадқиқотӣ. Ба донишҷӯён ба сифати сарчашмаҳои маърифат калима, асари санъат, дастгоҳи техникаӣ дода мешуд. Толибилмон ба бозӣ ва фаъолияти амалӣ - меҳнат ҷалб карда мешуданд. [1. с.119].

Бояд тазакур дод, ки фалсафа ва методологияи омӯзиши проблемавӣ нақши муаллимро ҳамчун ташкилкунандаи ҷараёни фаъолияти ҷустуҷӯӣ-тадқиқотии хонанда, мушовир, ёвари босалоҳият муайян мекунад. Ин нақш нисбат ба нақши дар таълими анъанавӣ доштаи муаллим хеле мушкул аст ва аз муаллим дараҷаи баланди маҳоратро талаб мекунад.

Омӯзиши проблемавӣ ба рушд ва ташаккули қобилияти эҷодӣ ва талабот ба он равона аст, инчунин он аз омӯзиши ғайрипроблемавӣ суръатноктар буда, ба рушди тафаккури эҷодии толибилм мусоидат мекунад.

Саволе пайдо мешавад: Оё эҷодкориро омӯхтан мумкин аст? Бале! Дар садсолаи гузашта методҳои пайдо шуданд, ки ба баланд бардоштани самаранокии ҳалли масъалаҳои эҷодӣ мусоидат мекарданд. Ана, чанде аз онҳо: методи саволҳои назоратӣ; ангиши зеҳн; синектика; ҷойивазкунӣ; методи объектҳои интихобӣ; таҳлили морфологӣ; методи саволҳои эвристикӣ. Албатта, масъаларо ҳал кардан муҳим аст. Вале муҳимтар сари вақт дидани проблема аст. Донишманде гуфтааст: «Дидани проблема аз ҳал кардани он мушкултар аст. Барои аввали тасаввурот, барои дуввумӣ танҳо маҳорат лозим аст». [2. с.51].

Метод, усулҳо, принсипҳои нави таълим аз нигоҳи назариявӣ асоснок ва дар шакли концепсия таҳия карда нашуда буданд, аммо дар солҳои 20-30-юми асри XX васеъ паҳн гардиданд. Дар ИҶШС онҳо истифода мешуданд ва ҳатто ҷун ғояҳои инқилобӣ пазируфта гардиданд, аммо соли 1932 ҳаёлпарастона Элонгардида, манъ карда шуданд.

Шартҳои концептуалии Ч. Ҷуи

- Кӯдак роҳи инсониятро дар мавриди дарккунӣ тақрор мекунад.
- Азхудкунии дониш раванди худ ба худ пайдошаванда ва идоранашаванда аст.
- Толибилм мавдро на танҳо бо роҳи ғӯш кардан ё қабул кардан бо узвиҳои эҳсос, балки ҳамчун натиҷаи қонеъсозии эҳтиёҷ ба дониш, ки дар вай пайдо мешавад, аз худ мекунад.

Шартҳои муваффақияти омӯзиш

Проблеманоксозии маводи таълимӣ («Дониш фарзанди таачҷуб ва кунҷовӣ аст».)

Фаъолнокии кӯдак («Дониш бояд бо иштиҳо аз худ шавад») Робитаи таълим бо ҳаёт, бозӣ ва меҳнати кӯдак [3. с.95].

Тадқиқи амиқи омӯзиши проблемавӣ дар ИҶШС солҳои 60-уми асри XX оғоз гардиданд. Ғоя ва принсипҳои омӯзиши проблемавӣ дар соҳаи тадқиқи психологияи маърифат аз ҷониби равоншиносони даврони Шӯравӣ С. Л. Рубинштейн, М.И. Махмутов, В. Окон, И.Я. Лернер ва дигарон пешниҳод гардидааст. [4. с.68].

Ба сифати асоси психологии таълими проблемавӣ одатан гуфтаҳои С. Л. Рубинштейн: «Фикрронӣ аз вазъияти проблемавӣ оғоз мешавад»-ро - далел меоранд.

Омӯзиши проблемавӣ дар солҳои 70-80, вақте ки аз ҷониби педагогҳои пешқадам далели паст шудани самаранокии таълими анъанавӣ кайд гардид, бештар фаъолна мавриди муҳокима қарор гирифт. Агар дар шакли анъанавии таълим тавачҷух бештар ба фаъолияти муаллим буд, дар концепсияи омӯзиши проблемавӣ он ба ҷониби толибилм гардонда мешавад. Ғояи асосӣ дар он зоҳир мешавад, ки дониш ба хонанда дар шакли тайёр дода намешавад, балки дар ҷараёни фаъолияти таълимӣ, ҷараёни илмӣ-тадқиқотиро пайравӣ карда, аз ҷониби онҳо аз бар карда мешавад.

Дар мавқеи мазкур гуфтаҳои Чон Ҷуи боварибахш садо медиҳанд: «Мақтаб набояд ҷавонро аз муҳити фаъолият ба омӯзиши беиштиёронии ҳисобот доир ба кашфиётҳои дигарон раҳнамун созад. Барои он ки хонандагон чизеро муайян кунанд, онҳо бояд бо ашӯ қореро ба анҷом бирасонанд ва ба шароит мутобиқ гардонанд. Ин аст дарси методи лабораторӣ, ки системаи маориф онро бояд аз худ кунад». [5. с.112].

Дар замони имрӯза дар ин соҳа тадқиқот дар мамолики гуногуни олам идома доранд, таҳияҳои комплекси технологияҳои омӯзиши проблемавӣ оид ба фанҳои мактабӣ ва донишгоҳҳо анҷом дода мешаванд.

Моҳияти омӯзиши проблемавӣ:

Омӯзиши проблемавӣ - усули фаъоли баҳамтаъсири толибилм бо мундариҷаи ба таври проблемавӣ пешниҳодгардидаи таълим аст, ки дар ин чараён ӯ бо ихтилофҳои воқеии донишҳои илмӣ ва усулҳои ҳалли онҳо омезиш меёбад. Фикр кардан, эҷодкорона аз худ кардани донишро меомӯзад.

Дар робита бо омӯзиши проблемавӣ маъмулан ду истилохро истифода мекунанд: «проблема», «масъалаи проблемавӣ». Баъзан онҳо чун муродиф фаҳмида мешаванд, аксаран объектҳои бо ин истилоҳҳо ифодашаванда бо ҳаҷми худ аз ҳам фарқ мекунанд. Проблема ба масъалаҳои проблемавии пайдарпай ҷудо мешавад. Ба ин тариқ, масъалаи проблемавиро чун ҳодисаи ҷузъӣ, қисми проблема, ки аз як масъала иборат аст, дида баромадан мумкин аст.

Чӣ гуна масъалаҳо (вазифаҳо)-ро барои донишҷӯён проблемавӣ гуфтан мумкин аст?

Инҳо нишонаҳои проблемаанд:

- 1) тавлиди вазъияти проблемавӣ (дар илм ё чараёни таълим);
- 2) рағбати муайяни толибилмон барои ҳалли он;

имконпазирии роҳҳои гуногуни ҳалли он, мавҷудияти самтҳои гуногуни ҷустуҷӯ. [6. с.80].

Омӯзиши проблемавӣ ба ташаккул ва рушди қобилиятҳои барои фаъолияти эҷодӣ ва талабот ба он равона шудааст, инчунин он нисбат ба омӯзиши ғайрипроблемавӣ суръатнок буда, ба рушди тафаккури эҷодии хонанда мусоидат мекунад. Аммо барои он ки ин вазифаи омӯзиши проблемавӣ ба таври самаранок татбиқ шавад, ворид кардани маҷмӯи проблемаҳои тасодуфӣ ба чараёни таълим ба мақсад мувофиқ нест. Системаи проблемаҳо бояд намудҳои асосии проблемаҳоро дар бар гирад, ки ба соҳаи донишҳои ҳамин чараён хос бошад, гарчанде метавонад аз доираи он берун бошад.

Ба бартарияти комили омӯзиши проблемавӣ бар омӯзиши ғайрипроблемавӣ нигоҳ накарда, ягон давраи таълими мактаб наметавонад пурра проблемавӣ бошад. Барои ин вақти ниҳоят бисёр ва барҳам додани усулҳои дигари таълим лозим мешуд.

Бинобар ин, проблемаи педагогии интиҳоби қисмҳо (фаслҳои ҷудогона, мавзӯҳо, пунктҳо) барои амалӣ кардани таълими проблемавӣ ба амал меояд. Ин интиҳоб талаб мекунад, ки таҳлили мантиқӣ-дидактикии маводи таълимӣ гузаронида, имконпазирии гузориши проблема, самаранокии онҳо барои ба даст овардани мақсадҳои таълимӣ гузаронида шавад. Аз бисёр ҷиҳат ин ба шароити мушаххаси корӣ дар ин ё он синф вобаста аст.

Баёни маводи таълимӣ дар китобҳои дарсӣ кам андар кам ба омӯзиши проблемавӣ мувофиқанд. Аммо матнҳои таълимиро ба осонӣ барои ин мақсад мувофиқ сохтан мумкин аст. Маводи бештар оптималӣ барои ба омӯзиши проблемавӣ мутобиқ сохтани мавод оид ба таърихи илм ва техника аст, ки муаллим бояд ба инобат бигирад.

Миёни проблемаи илмӣ ва таълими умумӣ мавҷудияти ихтилофоти объективӣ дар онҳо аст. Проблемаи илмӣ ва таълимиро он вазъият аз ҳам мутафарриқ месозад, ки дар проблемаи илмӣ вазифаи аз ҷониби он гузошташуда ханӯз ҳал нашудааст, дар мавриде, ки проблемаи дар таълим гузошташуда ҳал шудааст, роҳҳои ҳалли он, натиҷаи ин ҳал мавҷуданд. Ин «усул» ва «натиҷаҳо»-ро хонанда бояд аз худ кунад.

Мақсади ниҳонии таълим омӯзонидани толибилмон барои дида тавоништан ва ҳал кардани проблема аст. Ин танҳо дар чараёни фаъолияти фикрӣ имконпазир аст. Фаъолияти фикрии хонандагон табиатан чунин аст, ки аввал ба чараёни фаъолияти маърифатӣ дохил мешаванд. Аз рӯи концепсияи С.Л.Рубинштейн тафаккур «маърифатест, ки ба ҳалли проблема ва вазифаҳои дар назди одам пайдошуда меоварад. Фикрронӣ аз вазъияти проблемавӣ пайдо мешавад ва барои ҳалли он равона шудааст». [7. с.120].

Чунин мантиқ ба миён меояд. Ба ҷамъият ва инсон лозим аст, ки шахс эҷодкор, мустақил, мулоҳизакор бошад. Шахси мулоҳизакор аз вазъияти проблемавӣ «пайдо мешавад». Вазъияти проблемавӣ вазъияти аз ҷиҳати психикӣ мушқил, ихтилофнок мебошад. Проблемаи таълимӣ дар худ ихтилофҳои объективӣ дорад. Саволи зерин хусусияти табиӣ мегирад: оё усуле ҳаст, ки проблемаҳои таълимӣ тарзе пешниҳод шаванд, ки толибилмонро ба ҳолати вазъияти проблемавӣ

ворид созанд? Ба тарзи дигар гӯем, усули ихтилофоти обективиро ба субъективӣ «табдил додан» мавҷуд аст? Махсус, аз рӯи нақша вазъияти проблемавӣ сохтан мумкин аст?

Аз гуфтаҳои боло проблеманокиро ба таври васеъ, ҳамчун принсипи системасозандаи таълим бояд фаҳмид, ки дар ҳамаи шаклҳо, методҳои таълим зоҳир мешаванд.

Ба методҳои таълими проблемавӣ дохил мешаванд: методи тадқиқотӣ, методи эвристикӣ ва методи ба вучуд овардани вазъияти проблемавӣ.

Дар бораи *методи тадқиқотӣ* дар модули 2 суҳан рафта буд. Дар зер чанд мисоле, ки ба ин метод мувофиқ аст, меорем.

Усулҳои, ки ба методи қисман ҷустуҷӯии таълим мувофиқат мекунанд

- ворид шудани донишҷӯён ба асосноккунии фарзияи аз ҷониби муаллим пешниҳодшуда;
- ба ҷустуҷӯии муҳокимаи сарбастаи аз ҷониби муаллим пешниҳод шуда, ворид шудани донишҷӯён;

• барои ҳалли якчанд зерсупориши аз супориши асосии мушкил ҷудокардашуда вазифадор кардани донишҷӯён, ки пас аз он хонандагон боз ба супориши асосӣ бармегарданд;

• саволҳои раҳнамункунанда ба донишҷӯён, ки барои интихоби роҳи дурусти ҳал ёрӣ мерасонанд, ҳамчунин ба раҳёфтҳои гуногун ба он ишора мекунанд;

• супориш ба донишҷӯён барои ҷустуҷӯи хатоҳо дар мулоҳизарониҳо;

• ташкили мушоҳидаи мушаххаси донишҷӯён, ки барои пайдоиши проблема водор месозад;

• супориш ба донишҷӯён барои ҷамъбаст кардани далелҳои, ки аз ҷониби муаллим бо тартиби махсус баён шудаанд;

• нишон додани усули амалиёт бо қисман кушодани робитаҳои дохилии он;

• супориш ба донишҷӯён барои пешбарии қадами навбатӣ баҳри кушодани саволҳои мантиқии аз ҷониби муаллим додашуда;

• намоиши объект, зухурот, ки барои кушодани моҳият водор мекунад;

бо ранги махсус ҷудо кардани қисми расм, ҷадвал, нақша, матн

Таҳлили ҳолати проблема дар таҳқиқотҳои психологӣ-педагогӣ ва методӣ нақши бориз ва мондагор дорад. Бидуни ин амал ҳеч як пажӯҳишгар ба ҳадафҳои дар назди худ гузоштааш намерасад ва нахоҳад расид, зеро вазъияти проблемавӣ вазъияти аз ҷиҳати психикӣ мушкил, ихтилофнок мебошад. Проблемаи таълимӣ дар худ ихтилофҳои объективӣ дорад. Ҳаллу фасли проблемаҳои таҳқиқот муҳаққиқро он вақт дар ин раванд ба комёбиву муваффақияти назаррас ноил мегардонад, ки пайваста аз пайи омӯзиш бошад эҷодкориро пешаи худ қарор диҳад.

АДАБИЁТ

1. Левитес Д.Г. Практика обучения: современные образовательные технологии. / Д.Г. Левитес - М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1998. [1. с.119].
2. Лернер И.Я. Проблемное обучение. / И.Я. Лернер - М.: Знание, 1974. - [2. с.51].
3. Майоров А.Н. Теория и практика создания тестов для системы образования. (Как выбирать, создавать и использовать тесты для целей образования). / А.Н. Майоров - М., «Интеллект-центр», 2001. - [3. с.95].
4. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. / А.М. Матюшкин - Москва, 1972[4. с.68].
5. Матюшкин А.М. Актуальные вопросы проблемного обучения // Основы проблемного обучения. / А.М.Матюшкин - М., 1968. [5. с.112].
6. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. Книга для учителей. / М.И.Махмутов - М.: Просвещение, 1977. - [6. с.80].
7. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования, под ред. Е.С. Полат. - М.: Academia, 2000. [7. с.120].

ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ ПРОБЛЕМА ДАР ТАҲҚИҚОТҲОИ ПСИХОЛОГӢ- ПЕДАГОГӢ ВА МЕТОДӢ

Ҳадафи асоси мақолаи мазкур таҳлил ва таҳқиқ намудани таҳқиқотҳои психологӣ – педагогӣ ва методӣ мебошад. Пеш аз он ба ҳар як масоил даст занем, мо бояд дар пеши худ як мақсади амиқ дошта бошем. Мақсади асосии муаллиф дар он зухур меёбад, ки масъалаи омӯзиши ва таҳқиқи психологӣ – педагогӣ ва методиро бо диду назари иҷмоли баррасӣ намояд.

Натиҷаҳои таҳқиқот дар он ошкор мегардад, ки бори нахуст муҳаққиқи ҷавон ба таҳқиқотҳои психологӣ – педагогӣ ва методӣ ба таври як мақолаи илмӣ таҳқиқоти кучак анҷом додааст. Аҳамияти назари таҳқиқот дар он зоҳир мешавад, ки ҳалли масъалаҳои дарпешигузошта имконият медиҳад, ки вижагиҳои психологӣ – педагогӣ ва методиро пурратар ва ҷарфтар дарк

карда шавад, инчунин, натиҷаҳои таҳқиқот дар паҷӯиши амиқи назарияи умумии он саҳм хоҳад дошт.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он мебошад, ки натиҷагириҳо ва маводи он метавонанд ҳангоми таҳқиқоти корҳои дигар, дар мавриди таҳия ва таълифи методика, педагогика, равониносии ва дастурҳои таълимӣ барои мактабҳои олии, ҳангоми таҳияи курсҳои амалии ин се фанни мазкур истифода шаванд.

Калидвожаҳо: психология, педагогика, методика, таълим, дарс, воситаҳои аёни, таҳқиқ, омӯзиш, проблема, синф, кори мустақилона, кори эҷодӣ, маҳфил, муаллим, дониш, донишҷӯ, масъала, мафҳум.

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ И МЕТОДИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Основной целью данной статьи является анализ и исследование психолого-педагогических и методологических исследований. Прежде чем мы сможем добраться до сути всего, нам нужно иметь в виду глубокую цель. Основной целью автора является рассмотрение вопроса изучения и исследования в психолого-педагогическом и методологическом аспекте.

Результаты исследования показывают, что молодой исследователь впервые провел небольшое исследование психолого-педагогического и методологического исследования в форме научной статьи. Теоретическая значимость исследования заключается в том, что решение задач позволит полнее и глубже понять психолого-педагогические и методические особенности, а также результаты исследования будут способствовать углубленному изучению его общей теории.

Практическая значимость исследования заключается в том, что результаты и материалы могут быть использованы при изучении других работ, при разработке и методологии педагогики, психологии и учебников для вузов, при разработке практических курсов по этим трем дисциплинам.

Ключевые слова: психология, педагогика, методика, обучение, урок, наглядные пособия, исследование, исследование, проблема, класс, самостоятельная работа, творчество, клуб, учитель, знание, ученик, проблема, понятие.

ANALYSIS OF THE PROBLEM IN PSYCHOLOGICAL-EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL RESEARCH

The main aim of this article are the analysis and study of psychological, pedagogical and methodological research. Before we can get to the bottom of everything, we need to have a deeper purpose in mind. The main aim of the author is to consider the issue of study and research in the psychological, pedagogical and methodological aspect.

The results of the study has shown that the young researcher for the first time conducted a small study of psychological-pedagogical and methodological research in the form of a scientific article. The theoretical valuable of the study lies in the fact that solving problems will allow a fuller and deeper understanding of the psychological, pedagogical and methodological features, as well as the results of the study will contribute to an in-depth study of its general theory.

The practical valuable of the study lies in the fact that the results and materials can be used in the study of other works, in the development and methodology of pedagogy, psychology and textbooks for universities, in the development of practical courses in these three disciplines.

Keywords: psychology, pedagogy, methodology, teaching, lesson, visual aids, research, research, problem, class, independent work, creativity, club, teacher, knowledge, student, problem, concept.

Дар бораи муаллиф:

Бобохонова Шарифа Назруллоевна - омӯзгори калони кафедраи физикаи эксперименталии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни,
Тел: (+992) 933636260

Сведения об авторе:

Бабаханова Шарифа Назруллоевна - старший преподаватель кафедры экспериментальной физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни, Тел: (+992) 933636260

About the author:

Babakhonova Sharifa Nazrulloevna - a senior teacher of the department of experimental physics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini. Phone: (+992) 933636260

ОИДИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ҚАБУЛИ ИМТИҲОНҲОИ МАРҲИЛАВӢ ВА НИҲОӢ АЗ ФАНҲОИ ТАБИӢ – РИӢЗӢ ДАР НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ ДАР ДОНИШГОҲҲОИ ОЛИИ ТЕХНИКӢ

Раҳимов А.А.

Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии

Раҳматуллоева М.М.

Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ дар шаҳри Хучанд

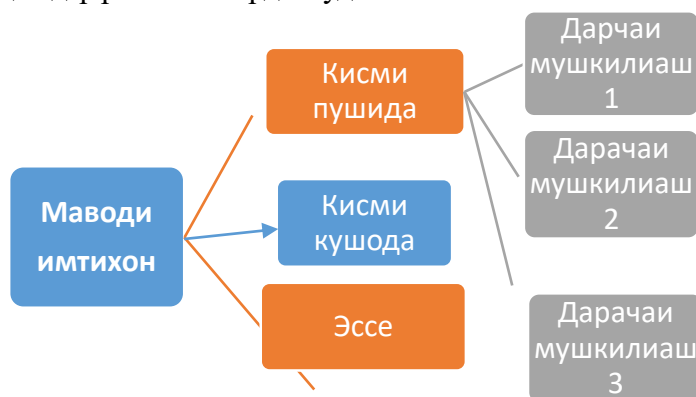
Бо пешрабии ҷамъият, талаботи дигаркунии сохти таълим ва тарбия ба амал меояд. Имрӯзҳо дар ҷаҳон аз системаҳои гуногун таълиму тарбия истифода мебаранд. Яке аз ингуна системаи маълум, ки якҷанд давлатҳои ҷаҳон аз он истифода мебаранд ин системаи Блум мебошад. Имрӯзҳо аз ин система донишгоҳҳои олии техникии низ ба шароити худ мутобиқ карда, истифода мебаранд.

Асри XXI давраи пешрафти босуръати илму техника технология, зуҳури самтҳои нави илм ва дар маҷмӯъ таҳаввулоти ҷиддии илмиву техникии буда, сатҳи омӯзиш ва дар амал татбиқ кардани онҳо дар навбати аввал аз фаъолияти макотиби олии ва таҳсили хубу босифати ҷавонон вобаста аст. Зеро дар чунин шароит талабот ба фарогирии маърифату дониш то рафт ҷиддӣ гардида, илм рӯз ба рӯз ба манбаи арзишманд ва пурқимати зиндагии башар табдил меёбанд. Гузашта аз ин, дар ҷаҳони муосир илму дониш ба сифати яке сарчашмаҳои пешрафти ҷомеа аҳамияти то рафт афзоянда пайдо карда истодааст [10, с.3].

Дар замони муосир технологияи назорати дараҷаи азхудкунии дониш ва малакаи аз фанҳои табиӣ- риёзӣ аз тарафи донишҷӯён бо воситаи гузаронидани санҷишҳои гуногуншаклу гуногунсатҳ дар раванди таълим густариш ёфта истодааст. Саниши бевоситаи дараҷаи донишандӯзии донишҷӯ, яъне гузаронидани санҷиши бевоситаи дониши имтиҳоншаванда, таъмин намудани адолатнокӣ дар баҳодихии дониш, ба танзим даровардан ва фаъолнок гардонидани қор нисбати баланд бардоштани сифати таълим ва қабули имтиҳонҳои марҳилавию ниҳой бо ёрии технологияҳои иттилооти муосир, мониторинги ҳаматарафаи сифати таълим, барои ҳамаи табақаҳои аҳолии, аз байн бурдани фиску фасод, ришваситонӣ аз ҳадафҳои асосӣ ба шумор меравад.

Имрӯзҳо дар низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи гузариш ба тарзи таҳсилооти кредитии ба марҳилаи тақвими ва вуруди пурраи он қарор мегирад. Дар ин самт Донишкадаи политехникии донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ қадамҳои устувор ва шоёнро гузошта аст ва дар қиёс ба диғар макотиби олии кишвар суръати татбиқи меъёрҳои ин низоми таҳсилот дар донишкадаи мазкур назаррас мебошад. Ҳарчанд муҳимтарин самтҳои тадриси равияҳои донишкада ба улуми риёзи ва техникии таъя мекунад, ҷараёни таълими фанҳои табиатшиносӣ ва ҷамеашиносӣ низ аз раванди низоми таҳсилот қафо набуда, самт ва тамоюлҳои тоза қасб мекунад.

Барои гузаронидани имтиҳони ниҳой аз тарафи омӯзгори дарсдиҳанда барои ҳар як фанни имтиҳонӣ матрисаи супоришот тартиб дода мешавад. Матрисаи мазкур меъёрҳои миқдориву сифатӣ барои тартиб додани супоришҳо бо назардошти душвории супориш, тақсимои супоришҳо аз рӯи мазмун ва малакаи мувофиқи силлабуси тасдиқшуда гузошта мешавад. Мундариҷаи имтиҳони ниҳой дар расми 1 оварда шудааст:

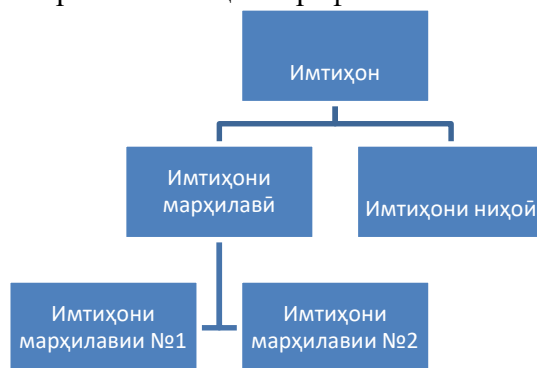

Расми 1. Мундариҷаи имтиҳони ниҳой ва фанни математикаи олии

Супоришҳо метавонад аз қисмҳои кушода, пӯшида ва эссе ташкил мекунад. Қисми пӯшида – ин асосан тестҳои мувофиқоварӣ ва масъалаҳои детонатсияшаванда [1] мебошанд, ки натиҷаҳои онҳо бо воситаи барномаи компютери тафтиш карда мешавад.

Ҳангоми тартиб додани мислу масъалаҳои имтиҳони ниҳой онҳо бояд аз рӯи таксаномияи Блум дараҷагузорӣ шуда, мувофиқан ба мисолҳои дараҷааш баланд баҳои зиёдтар гузошта мешаванд ва дар ҳолати балҳои зиёдтарини имконпазир 100 будан, ба ҳар як супоришҳо бо критерияҳои муайян баҳогузорӣ муайян карда мешавад.

Дар ин система шароити хониши як фан 18 ҳафтара дар як нимсола дар бар мегирад. Дар як нимсола аз донишҷӯ се маротиба имтиҳон гирифта

Расми 2. Ташкили имтиҳонот аз фанҳои таби-риёзӣ

Омузиши як фан бошад ба се марҳила ҷудо карда шуда, мавзӯҳо мувофиқи барномаи таълимӣ (силлабус) интихоб карда мешавад. Тарзи ташкили марҳилаҳо ва мавзӯҳоро дарбаргирии он чунин мебошад [4, 5].

Ҷадвали 1

Марҳилаи I	8 мавзӯъ
Супориши имтиҳони ниҳой ва КМН №1	
Марҳилаи II	8 мавзӯъ
Супориши имтиҳони ниҳой ва КМН №1	
Супориши имтиҳони ниҳой	
Ҳамагӣ/рӯз	16 мавзӯъ/ 20 рӯз

Тарзи гузароиндани имтиҳонҳои марҳилавӣ бошад (масъалан аз математика) чунин сурат мегирад. Имтиҳони марҳилавии 1 ва 2 аз тарафи омӯзгори фанӣ гирифта мешавад. Имтиҳонҳои марҳилавӣ ба таври хаттӣ гузаронида мешаванд. Сохтори умумии имтиҳони марҳилавӣ чунин аст:

Билети имтиҳонот аз 15 мисолу масъалаҳо иборат мебошад, ки ба 3 қисм тақсим карда шудааст. Қисми якум аз 8 мисолу масъалаҳои соддатарин, қисми дуюм аз 5 мисолу масъалаҳои миёна ва қисми сеюм бошад аз 2 мисолу масъалаҳои мураккаб иборат аст. Ҳоло бошад як намунаи имтиҳони марҳилавиरो пешкаш мекунем [2], [8]:

Имтиҳони марҳилавӣ аз фанни «Математикаи олий» барои донишҷӯни бахши 1 –ум Варианти №1

Қисми А. (40 б)

1. Нуқтаҳоро дар системаи координатии росткунҷа тасвир кунед:

1.1. $A(7; -2)$; 1.2. $A(3; 2; -4)$.

2. Масофаи байни нуқтаҳои $A\left(\frac{2}{3}; -1\right)$ ва $B\left(-\frac{1}{3}; \frac{1}{3}\right)$ - ҳисоб кунед.

3. Марказ ва радиуси давра додашудааст, $C(1; -2)$ $R=3$. Муодилаи каноникии давраро нависед.

4. Координатаҳои миёнаҳои порчаи AB –ро ёбед: $A(1; -6; 3)$; $B(1; -2; 1)$

5. Векторҳои $\vec{a}(-4; 2)$ ва $\vec{b}(-8; 4)$ додашудаанд, координатаҳои вектори $4\vec{a} - 3\vec{b}$ – ро ёбед.

6. Қимати функсияро дар нуқтаи додашуда ҳисоб кунед: $f(x; y) = -\frac{2x^2 \cdot y + 1}{2x}$; $x = -1$, $y = \frac{1}{2}$

7. Интегралы муайянро ҳисоб кунед: $\int_0^3 (x+3)dx$

8. Қимати ифодаро ёбед: $\left(\frac{A_4^2}{P_3} - 1\right)^2$

Қисми дуом аз 5 мисолу масъалаҳои дараҷаи мушкилиашон миёна, иборат аст. Наумани онро дар поён нишон медиҳем [3]:

Қисми Б. (40 б.)

9. Векторҳои $\vec{a}(1; 2; 2)$, $\vec{b}(1; 1; -1)$ ва $\vec{c}(2; 5; 7)$ дода шудаанд, нишон диҳед, ки векторҳои $\vec{a}\vec{b}\vec{c}$ компланаранд.

10. Ҳосилаҳои хусусиро ёбед: $z = \ln(x^3 - 3y^2)$

11. Экстремуми функция ёфта шавад: $z = 2x^2 - 3y^2 - 5$

12. Масҳати фигурае, ки бо хатҳои зерин маҳдуд карда шудааст, ҳисоб кунед: $y = x^2$; $y = 2 - x^2$.

13. Дар қуттӣ 30 –то саққо мавҷуд аст, ки аз онҳо 10-то сурх, 5-то кабуд ва 15-то сафед мебошанд. Эҳтимолияти пайдо шудани саққои ранга ёфта шавад.

Қисми сеюм аз 2 мисолу масъалаҳои дараҷаи мушкилиашон мураккаб, иборат аст. Наумани онро дар поён нишон медиҳем [3], [5]:

Қисми В. (40 б.)

14. Ҳалли умумии муодилаи дифференциалии тартиби якумро ёбед:

$$\frac{xdy - ydx}{x^2 + y^2} = \frac{2tg^3 x \cdot arctg^2 \frac{y}{x}}{\cos^2 x} dx$$

15. Интегралы муайянро ҳисоб кунед [9]: $\int_1^{16} arctg \sqrt{\sqrt{x} - 1} dx$

Баҳогузори имтиҳони марҳилавӣ чунин аст: ба қисми якуми имтиҳон ба ҳар як мисол 5 ҳол гузошта мешавад, чамъ 40 ҳол. Ба қисми дууми билети имтиҳон бошад, ба ҳар як мисол 8 ҳол гузошта мешавад, чамъ 40 ҳол. Ба қисми сеюми имтиҳон ба ҳар як мисол 20 ҳол гузошта мешавад, чамъ 40 ҳол. Ҳамагӣ барои ҳар се қисм 120 ҳол гузошта мешавад. Баҳоҳо бошад аз рӯи шкалаи муайян кардашуда гузошта мешаванд:

Ҷадвали 2

Ҳолҳо	Баҳо
0 – 3	0
4 – 11	1
12 – 24	2
25 – 36	3
37 – 48	4
49 – 60	5
61 – 72	6
73 – 84	7
85 – 96	8
97 – 108	9
109 – 120	10

Имтиҳони ниҳой аз тарафи маъмурият гирифта мешавад. Имтиҳон аз ду қисм иборат аст: Қисми якум ба таври тестии мувофиқ гузаронида мешавад. Ҳоло як намунаи билети имтиҳони ниҳойро пешкаш мекунем:

Намунаи билети имтихони ниҳой (Қисми А)

1. Муайянкунандаи тартиби дуҷум

		5
		6
Ҳисоб кунед:	$\begin{vmatrix} 1 & -2 \\ 0 & 1 \end{vmatrix}$	1
Ҳисоб кунед:	$\begin{vmatrix} 1,5 & -2 \\ 0,5 & 2 \end{vmatrix}$	4
Ҳисоб кунед:	$\begin{vmatrix} 1 & -2 \\ 2 & 4 \\ 0 & 4 \end{vmatrix}$	2
Ҳисоб кунед:	$3 \cdot \begin{vmatrix} 1 & -2 \\ 3 & 1 \end{vmatrix}$	21

2. Тарҳи матрисаҳо

		$\begin{pmatrix} -3 & 3 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}$
		$\begin{pmatrix} 3 & 1 \\ -4 & 1 \end{pmatrix}$
$A = \begin{pmatrix} -1 & 5 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}; B = \begin{pmatrix} 1 & 2 \\ -3 & 1 \end{pmatrix}$ $A - B = ?$		$\begin{pmatrix} -2 & 3 \\ 4 & 0 \end{pmatrix}$
$A = \begin{pmatrix} 2 & -1 \\ 5 & -1 \end{pmatrix}; B = \begin{pmatrix} 0 & 3 \\ 2 & -1 \end{pmatrix}$ $A - B = ?$		$\begin{pmatrix} 2 & -4 \\ 3 & 0 \end{pmatrix}$
$A = \begin{pmatrix} 0 & -1 \\ 5 & 2 \end{pmatrix}; B = \begin{pmatrix} 3 & -2 \\ 1 & 3 \end{pmatrix}$ $A - B = ?$		$\begin{pmatrix} -3 & 1 \\ 4 & -1 \end{pmatrix}$
$A = \begin{pmatrix} 2 & 7 \\ 3 & -1 \end{pmatrix}; B = \begin{pmatrix} -1 & 4 \\ 2 & -1 \end{pmatrix}$ $A - B = ?$		$\begin{pmatrix} 3 & 3 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}$

3. Матрисаи баръакс

		$\begin{pmatrix} 1 & 4 \\ 3 & 8 \end{pmatrix}$
		(10:10)
Ҳисоб кунед:	$\begin{pmatrix} 1 & 2 & 1 \\ 2 & -1 & 2 \end{pmatrix} * \begin{pmatrix} 1 \\ 2 \\ 5 \end{pmatrix}$	$\begin{pmatrix} 10 \\ 10 \end{pmatrix}$
Дода шудааст:	$A = \begin{pmatrix} 2 & 4 \\ 6 & 8 \end{pmatrix}$. Ёбед $A:2$	$\begin{pmatrix} 1 & 2 \\ 3 & 4 \end{pmatrix}$
Дода шудааст:	$A = \begin{pmatrix} 1 & 3 \\ -2 & 5 \end{pmatrix}$. Ёбед $2A$	$\begin{pmatrix} 2 & 6 \\ -4 & 10 \end{pmatrix}$
Дода шудааст:	$A = \begin{pmatrix} -2 & 1 \\ 3 & 5 \end{pmatrix}$. Ёбед A^{-1}	$-\frac{1}{13} \begin{pmatrix} 5 & -1 \\ -3 & -2 \end{pmatrix}$

ва ғайраҳо. Тестҳои мувофиқ бо воситаи компютер тафтиш карда мешавад. Дар қисми якуми имтихон донишҷӯён то 5 бал гирифтанишон мумкин аст. Донишҷӯёне, ки баҳоҳои 4 ва 5 гирифтанд, метавонанд қисми дуҷум имтихонро супоранд, яъне баҳоҳои худро баланд кунанд. Қисми дуҷуми

имтиҳон аз тарафи кафедра бо ҳайати комиссияҳо гирифта мешавад. Намунаи қисми дуоми имтиҳони ниҳоиро пешкаш мекунем:

Намунаи билети имтиҳони ниҳой (Қисми Б)

1. Ҳисоб кунед:
$$\begin{vmatrix} 1 + \cos \alpha & 1 + \sin \alpha & 1 \\ 1 - \sin \alpha & 1 + \cos \alpha & 1 \\ 1 & 1 & 1 \end{vmatrix};$$

2. Матрисаи баръаксиро бо тарзи матрисаи воҳидӣ ёбед, агар $A = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & -1 \\ 2 & 1 & 3 & 0 \\ 1 & 4 & 1 & 0 \\ 1 & -1 & 0 & 1 \end{pmatrix};$

3. Дар секунҷаи ABC тарафи АВ ба нуқтаҳои М ва N ба се порча тақсим карда шудааст, ки: $AM=MN=NB$. Вектори \overrightarrow{CM} -ро ёбед, агар $\overrightarrow{CA} = \vec{a}$, $\overrightarrow{CB} = \vec{b}$ бошад.

4. Масофаи байни нуқтаи (4;3;0) ва ҳамвории аз нуқтаҳои A(1;3;0), B(4;-1;2) ва C(3;0;1) гузарандаро ёбед [3].

5. CМАХ-ро бо методи Гаусса ёбед [7]:
$$\begin{cases} x_1 + x_2 + x_3 + x_4 + x_5 = 15 \\ x_1 + 2x_2 + 3x_3 + 4x_4 + 5x_5 = 35 \\ x_1 + 3x_2 + 6x_3 + 10x_4 + 15x_5 = 70 \\ x_1 + 4x_2 + 10x_3 + 20x_4 + 35x_5 = 126 \\ x_1 + 5x_2 + 15x_3 + 35x_4 + 70x_5 = 210 \end{cases}$$

Ба ҳар як мисоли пешкаш карда шудаи билет 1 баллӣ гузошта мешавад ва ба баҳои қисми якуми имтиҳон ҳамроҳ карда мешавад.

Имтиҳони марказонидашудаи ниҳой мувофиқи графики тасдиқшуда чараёни таълимӣ дар рӯзҳои махсус газаронида мешавад.

Барои гузаронидани имтиҳони ниҳойи марказонидашуда ҷойҳои махсус пешбинӣ мешавад. Ин метавонад аудиторияҳои донишгоҳ, толорҳо, синфҳои компютерӣ бошанд. Ҷойгиркунии имтиҳон супорандагон дар аудиторияҳо аз рӯи логистикаи махсус гузаронида мешавад, ки бо барномаи компютери махсус коркард шудааст.

Ин системаи таълим донишҷӯёни имрӯзаро маҷбур менамояд, ки бисёртар аз болои худ кор карда, ба китобхонаҳо рафта адабиётҳои таълимӣ аз тарафи омӯзгорон пешниҳодшударо мутоила намоянд, барои худ заминаи дониш муҳайё созанд. Дар акси ҳол ӯ барои супоридани имтиҳонҳои марҳилавӣ ва ниҳой қодир нест. Бо ибораи дигар донишҷӯ имтиҳонҳоро супорида наметавонад. Барои сифати баланд додани дониш дар система ба омӯзгор эҷодкорӣ хуб лозим аст. То ки роҳнамои хуби донишҷӯ шуда, ба ҳар як саволи ӯ ҷавоби қонёкунанда диҳад. Донишҷӯёнро барои ҳар як заҳматашон ҳавасманд гардонад.

АДАБИЁТ

1. Проблемаҳои низоми кредитии таҳсилот дар мактабҳои олий. Маводи конференсияи илмии ҷумҳуриявӣ. Душанбе. АТТ 2010 саҳ 83-89.
2. Раҷабов Ғ.А. Роҳнамо аз фанни «Асосҳои математика». Хучанд, - 2009 с.
3. Раҳимов А.А., Абдуллоев Н.С. Дастурамал барои донишҷӯён аз фанни «Асосҳои математика» Хучанд, - 2009 с.
4. Раҳимов А.А. К вопросу о самостоятельной работе студентов по высшей математике в условиях кредитной технологии обучения А.А. Рахимов. //Вестник Череповецкого Государственного Университета 2/2012. Том 2., Череповец – 2012 . С. 182-185.
5. Нугмонов М., Раҳимов А.А. Методические основы организации индивидуальных работ студентов по математике в условиях кредитного обучения в техническом вузе. Монография. – Худжанд, 2021. – 231 с.
6. Раҳимов А.А. Методика использования математического пакета MAPLE 17 при изучении темы «Производная и ее применение» в курсе высшей математики для студентов технического вуза. /А.А. Рахимов // Известия Тульского государственного университета (технические науки), Тула – 2020. Выпуск 11, с.308-313.
7. Раҳимов А.А., Раҳматуллоева М.М. Методика применения обучающих программ при самостоятельном изучении темы системы линейных алгебраических уравнений (СЛАУ) студентами первого курса в техническом вузе / А.А. Рахимов, М.М. Раҳматуллоева // Наука, образование, инновации: апробация результатов исследований. Материалы международной научно – практической конференции (г. Нефтекамск, Башкортостан). с. 603- 606

- 8.Рахимов А.А. Технологияҳои педагогии ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён аз рӯи фанни математикаи олии дар макотиби олии равияи техники / А.А. Рахимов. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикситон (Маҷаллаи илмӣ). Душанбе - 2020, №3 -с.279 - 283.
9. Бермант А.Ф., Араманович И.Г. Краткий курс математического анализа. М.: Наука, 1969. – 736 с.
10. Мақсудов А.Т., Мақсудов Х.Т. Таъа ба компетенсия оимли асосии воридшавӣ ба фазаи таҳсилоти ҷаҳонӣ/ А.Т. Мақсулов, Х.Т. Мақсудов // Мавади конференсияи байналмиллалӣ «Масъалаҳои интегратсияи макотиби олии мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ба фазаи ягонаи таҳсилотӣ ва илмии ҷаҳонӣ». Хучанд – 2014, с.3- 8.

О ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ПРИНЯТИЕ ПРОМЕЖУТОЧНЫХ И ИТогоВЫХ ЭКЗАМЕНОВ ПО ЕСТЕСТВЕННО – МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШИХ ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В статье рассматривается о повышении качества принятия промежуточных и итоговых экзаменов по естественно – математическим дисциплинам в условиях кредитной системы обучения. Целью исследование является выявить повышение эффективности проведения промежуточных и итоговых экзаменов по естественно – математических дисциплин при кредитной системе обучения. Основными методами проведения экзаменов являются: устный и письменный опрос. Устный опрос – наиболее распространённый метод контроля студентов. При устном опросе устанавливается непосредственный контакт между преподавателем и студентом, в процессе которого преподаватель получает широкие возможности для изучения индивидуальных особенностей усвоения студентами учебного материала. Индивидуальный опрос – это работа с одним студентом. Письменный опрос наряду с устным является важнейшим методом контроля знаний, умений и навыков студентов. В данной работе приведены варианты письменных работ по математике изучаемы в техническом вузе.

Ключевые слова: промежуточный экзамен, кредитная технология, обучения, технический вуз, естественно – математические предметы, письменная работа

ABOUT IMPROVING THE QUALITY ACCEPTANCE OF INTERIM AND FINAL EXAMINATIONS IN NATURAL - MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE CREDIT SYSTEM OF EDUCATION IN HIGHER TECHNICAL INSTITUTIONS

The article deals with improving the quality of passing intermediate and final exams in natural - mathematical disciplines in terms of the credit system of education. The purpose of the study is to identify an increase in the effectiveness of midterm and final exams in natural - mathematical disciplines in the credit system of education. The main methods of conducting examinations are: oral and written survey. Oral questioning is the most common method of student control.

During an oral survey, direct contact is established between the teacher and the student, during which the teacher receives ample opportunities to study the individual characteristics of the students» assimilation of educational material. An individual survey is a work with one student. A written survey, along with an oral one, is the most important method for monitoring the knowledge, skills and abilities of students. This paper presents options for written work in mathematics studied at a technical university.

Keywords: midterm exam, credit technology, education, technical university, natural-mathematical subjects, written work

Сведения об авторах:

Рахимов Амон Акбарович - Политехнический институт Таджикского технического Университета имени М.С. Осими в г. Худжанд, кандидат педагогических наук, доцент кафедры физики и химии факультета информатики и энергетики. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект Исмаила Сомони, 226. e-mail: amon_rahimov@mail.ru Телефон: +992927212607

Рахматуллоева Мархабо Махмудовна- Политехнический институт Таджикского технического Университета имени М.С. Осими в г. Худжанд, старший преподаватель кафедры высшей математики и информатики инженерно-экономического факультета. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект Исмаила Сомони, 226. e-mail: Телефон: +992927171055

About the authors:

Rakhimov Amon Akparovich - Polytechnic Institute of Tajik Technical University by academician M. Osimi in Khujand, candidate of pedagogical science, senior lecturer of high mathematics and informatics in economic department. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Ismail Somoni Avenue, 226. e-mail: amon_rahimov@mail.ru Телефон: +992927212607

Rahmatulloeva Marhabo Mahmudovna - Polytechnic Institute of Tajik Technical University by academician M. Osimi in Khujand, candidate of pedagogical science, senior lecturer of high mathematics and informatics in economic department. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Ismail Somoni Avenue, 226.1 e-mail: Телефон: +992927171055

ПРЕЗЕНТАТСИЯИ МУЛТИМЕДӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ДАРСИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Розиқов Б.М.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав

Дар марҳилаи ҳозираи тақомули таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон талабот ба сатҳи сифати тайёр кардани мутахассисон, мазмуну мундариҷа ва методҳои таълими фанҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ пайваста меафзояд. Ин ҳолат аз зарурати тақвину ва рушди минбаъдаи системаи тайёр кардани мутахассисон дар заминаи васеъ қорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ дар раванди таълими мактабҳои олии гувоҳӣ медиҳад.

Мутахассиси муосир тибқи дастуралалҳо ва татботҳои замони муосир бояд дорои малакаю маҳорат ва салоҳиятҳои истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ жар фаъолияти касбӣ дошта бошад. Ин ҳолатро метавон ҳангоми таҳсил дар мактаби олии, дар қараёни тадсири фанҳо амалӣ намуд.

Таҳлили адабиёти гуногуни илмӣ, таълимӣ ва қараёни таълим нишон медиҳад, ки дар ҳоли ҳозир тамоюли бештар ва васеъ қорӣ намудани воситаҳои аёнӣ дар асоси технологияҳои мултимедӣ дар раванди таълим мушоҳида мешавад. Ин тамоюл аз ҳисоби паҳншавии таҷҳизоти проексияи видео, ки аллакай барои муассисаҳои гуногуни таълимӣ дастрастар мешавад, имконпазир гардидааст.

Истифодаи таҷҳизоти видеопроексия имкон медиҳад, ки бо сарфи камтарин вақт асбобу воситаҳои аёнӣ эҷод карда шаванд, ки бар хилофи плакату ватманҳои пеш истифодашаванда, ҳангоми зарурат онҳоро метавон ислоҳ кард. Инчунин аҳамияти муҳими дигари онҳо дар васоити гуногуни компютерӣ ба таври электронӣ нигоҳ дошта шуданашон буда, дар синфхонаҳои фаннию лабораторияҳо қои зиёдеро талаб намекунанд. Илова бар ин, ҳама гуна дарсҳои амалиро на танҳо дар синфхонаи махсус мучаҳҳазшуда, балки дар ҳама гуна синфхонаҳо гузаронидан мумкин аст. Аз ҷумла, дар рафти дарсҳои лабораторӣ метав экран ва таҷҳизоти проексияи видеоро бо компютер (ноутбук) мавриди истифодаи васеъ қарор дод.

Масъалаҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) дар таълим қорҳои тадқиқоти Р.Ф.Абдеев, Б.С.Гершунский, Л.Х.Зайнутдинова, Е.И. Машбица, Е.С.Полат, И.В.Роберт ва дигарон бахшида шудаанд [7; 6; 9; 13;]. Муҳаққиқон собит мекунанд, ки истифодаи фаъолони технологияҳои нави иттилоотӣ дар соҳаи маориф ба ташаккули фарҳанги иттилоотии шахс, самаранокии раванди таълим ва сифати тайёрии касбии донишҷӯён мусоидат мекунад.

Сарфи назар аз теъдоди зиёди қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар самти истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ дар таълим, мушкилоти истифодаи презентатсияҳои мултимедӣ дар раванди таълими забони хоричӣ дар донишгоҳи ғайризабонӣ солҳои охир мавриди омӯзиши махсус қарор нагирифтааст.

Ба назари мо, имрӯз дар раванди таълими донишгоҳ методҳои эҷод ва истифодаи самараноки чунин як барномаи таълимии мултимедӣ ба мисли презентатсияи таълимии мултимедӣ ба қадри қофӣ таҳия ва пешниҳод карда нашудаанд.

Технологияҳои мултимедӣ – технологияҳои нави иттилоотӣ мебошанд, ки қор бо графикаи компютери аниматсионӣ, матн, нутқ ва садои баландсифат, тасвирҳои беҳаракат ва видеоқорҳои таъмин мекунанд [9, с. 54]. Агар мо маълумотеро омода созем, ки технологияҳои мултимедӣ бо он

кор карда метавонад, пас метавон гуфт, ки мултимедия синтези се элемент аст: информатсияи рақамӣ (матнҳо, графика, аниматсия), информатсияи аналогии намоиши визуалӣ (видео, аксҳо, расмҳо ва ғ.) ва аналогӣ маълумот (нутқ, мусиқӣ, дигар намуди садоҳо).

Технологияҳои мултимедӣ бо раванди эҷоди маҳсулоти мултимедӣ, яъне китобҳои электронӣ, энциклопедияҳои мултимедӣ, филмҳо, маводҳои аудиоию видеоӣ ва ғайра алоқаманданд. Хусусияти хоси воситаҳои мазкур омезиши матн, графика, иттилооти аудио, видео, аниматсияҳо мебошад. Баръакси барномаҳои компютерӣ, дар маҳсулоти мултимедӣ, ҳуди иттилоот ба ҷои аввал меистад, ки ҳаҷми он метавонад ба садҳо мегабайт баробар бошад. Технологияҳои мултимедӣ на танҳо компютерро ба ҳамсухбати комил табдил дода метавонанд, балки имкон дорад, ки донишҷӯён бидуни тарқ аз синфхона ба лексияҳои олимону омӯзгорони намоён ширкат кунанд, шӯҳиди рӯйдодҳои таърихӣ гузашта ва имрӯза гарданд, аз осорхонаҳои муҳимтарин дидан кунанд ва марказҳои фарҳангии ҷаҳонро ба таври виртуалӣ дидан кунанд.

Дар хусуси истифодаи технологияҳои мултимедӣ ва афзалияти онҳо нишондодҳо ва маълумотҳои гуногун мавҷуданд. Дар мактабҳои ИМА, ки технологияҳои мултимедӣ аз соли 1986 инҷониб истифода мешаванд (бо пайдоиши аввалин энциклопедияи мултимедиявии Кролиер), шумораи онҳое, ки имтиҳонҳои шифохиро аз рӯи кӯшиши аввал месупоранд, 2 маротиба ва ҳаттӣ 6 маротиба афзуд. Шумораи хатогиҳо дар хониш 20-65%, шумораи дарсгурезӣ ду маротиба ва шумораи тарқи мактаб то 2% (ба ҳисоби миёна дар Амрико - 27%) кам шуд [14, с. 3].

Мултимедия шароити психологиро ба вучуд оварда, барои беҳтар дарк кардан, дар хотир нигоҳ доштани мавод бо дохил кардани аксуламалҳои зерин шуури донишҷӯ мусоидат мекунад.

Психологҳо исбот кардаанд, ки ҳангоми гузаронидани дарсҳо бо истифода аз технологияҳои нави иттилоотӣ нимкураи рости майна фаъол мешавад, ки барои тафаккури ассотсиативӣ, пайдоиши ғояҳои нав, интуитсия масъул аст, ҳолати психоэмотсионалии донишҷӯ беҳтар мешавад ва эҳсосоти мусбати ӯ фаъолтар мегарданд [13, с. 74].

Таҳлили адабиёти гуногуни психологию педагогӣ ва методӣ нишон медиҳад, ки имкониятҳои зерини дидактикии мултимедия вучуд доранд:

- истифодаи маҳзани иттилооти аудиовизуалӣ бо имкони интихоби кадр аз бонки барномаҳои аудиовизуалӣ ва интиқоли «дар дохили» кадри интихобшуда;
- ҳаракати иттилооти аудиовизуалӣ дар шаклҳои гуногун;
- таҳрири иттилооти матнӣ, графикӣ, видеоӣ, диаграммавӣ, аниматсионӣ;
- тағйир додани шакли иттилооти визуалии пешниҳодшуда аз рӯи параметрҳои гуногун;
- таҷдиду таҳрири эффектҳои аниматсия;
- тасвири иттилооти визуалӣ бо ранг;
- ҷудо кардани қисми интихобшудаи иттилооти визуалӣ барои баррасии муфассали минбаъдаи он;
- кор кардан бо иттилооти аудиовизуалӣ дар як вақт дар якҷанд равзана;
- таълифи наворҳои таълимӣ [8, с. 98].

Бартариҳои асосии мултимедия дар он аст, ки имкони истифодаи ҳамкориҳои интерактивии муаллим ҳам бо барномаҳои компютерӣ, ки мубодилаи фармонҳо ва ҷавобҳои матниро дар бар мегирад, ҳамзамон бо донишҷӯён – ҳангоми саволу ҷавоб, пайгирии фикру мулоҳизаҳои эмотсионалӣ, манъ ва минбаъд идомаи тамошои маводи видеоӣ экран ва дигар амалҳои таъмин менамояд.

Илова бар ин маводҳо ва воситаҳои мултимедӣ метавонанд ротибаи ногустиастани омӯзгор ва донишҷӯро таъмин сохта, раванди таълими забони англисиро ниҳоят фаъол гардонанд. Ҳамаи технологияҳои мултимедиро аз нигоҳи дидактикӣ тағйирпазир мебошад, ки самаранокии таълимро таъмин менамоянд.

Вобаста ба истифодаи технологияҳои мултимедӣ дар раванди таълим дар хусусияти фаъолияти омӯзгорӣ, нақш ва вазифаҳои омӯзгор дар раванди таълим тағйироти ҷиддӣ ба амал меояд.

Барои тақмил додани раванди таълими забони англисӣ мақсаднок хоҳад буд, ки комплекси маводҳои мултимедӣ – системае, ки бо мақсади фароҳам овардани шароити фаъоли иттилоотӣ-коммуникатсионии байни омӯзгор ва донишҷӯ тавассути маводҳои мултимедиро дар бар мегирад.

Унсурҳои чунин система дар баробари маҷмӯи воситаҳои электронии дидактикӣ, нашрияҳои анъанавии ҷопӣ, инчунин курсҳои лексияи видеоӣ мебошанд.

Таҳияи презентатсияҳои мултимедӣ, ки барои гузаронидани дарсҳои забони англисӣ истифода мешаванд аз омӯзгор малакаю маҳорати касбӣ (забонӣ) ва техникаро талаб мекунад. Барои самарани хуб додани презентатсияи мултимедӣ, мебояд талабоҷро, ки аз нигоҳи техникӣ-барномавӣ, дидактикӣ, педагогӣ, психологӣ ва методӣ зарур доништа мешаванд, риоя намуд.

Презентатсияҳоро ҳам дар марҳилаи ибтидоии омӯзиши забони англисӣ ва ҳам дар марҳилаи минбада истифода бурдан мумкин аст. Яъне, аз ибтидо то анҷоми курси забони англисӣ метавон дарсҳоро тавассути презентатсияи мултимедӣ рӯнамоӣ пешниҳод сохт.

Истифодаи презентатсияҳои мултимедӣ дар раванди таълими забони англисӣ имкон медиҳад, ки азхудкунии маводи таълимӣ, махсусан маводҳои грамматикӣю лексикӣ аз ҷониби донишҷӯён пурзӯр карда шуда, дарсҳо дар сатҳи сифатан нав гузаронида шаванд. Истифодаи слайдҳо тавассути проектор ба девори калон ба ҷои истифодаи тахтаи синфӣ барои ҳар як донишҷӯ шавку рағбати нав мебахшад. Онҳоро водир месозад, ки тавачҷуҳашонро бевосита ба мавзӯи дарсӣ нигаронида, бештар фаъол мебошанд.

Истифодаи презентатсияи мултимедӣ дорои чунин имконияту афзалиятҳо мебошад:

- баланд бардоштани ҳавасмандии донишҷӯён;
- истифодаи миқдори зиёди маводи тасвирӣ, графикӣ, аудиоӣ ва видеоӣ;
- фаъол сохтани дарс ва аз байн бурдани вақт барои навиштани мавод дар тахта;
- ба раванди таълими мустақилона ҷалб намудани донишҷӯён, ки барои ташаккули маҳорати умумии таълимии онҳо аҳамияти хоса дорад.

Самаранокии таъсири маводи таълимӣ ба донишҷӯён бештар аз дараҷа ва ҳаҷми тасвири мавод вобаста аст. Презентатсияҳои мултимедӣ ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки диққати худро ба нуқтаҳои муҳими иттилоотӣ пешниҳодшуда равона сохта, дар шакли тасвирҳо, диаграммаҳо, композитсияҳои графикӣ ва ғайра мисолҳои ҷолиб эҷод кунанд. Презентатсия ба мо имкон медиҳад, ки якбора ба якҷанд намуди хотира таъсир расонед: визуалӣ, шунавоӣ, эҳсосӣ ва дар баъзе мавридҳо моторӣ [4, с. 197].

Бо доштани чунин имконият, ба монанди интерактивӣ, презентатсияҳои мултимедӣ ба мо имкон медиҳанд, ки маводи таълимиро ба хусусиятҳои донишҷӯён самаранок мутобиқ кунед. Афзоиши интерактивӣ боиси фаъолонатар иштироки худӣ донишҷӯ дар раванди таълим мегардад, ки ба баланд шудани самаранокии дарс ва дар хотир нигоҳ доштани маводи таълимӣ мусоидат мекунад.

Дар зинаҳои гуногуни дарс презентатсияро дар раванди таълим истифода бурдан мумкин аст, дар ҳоле ки моҳияти он ҳамчун воситаи аёни бетағйир мемонад, вобаста ба мақсади истифодааш танҳо шаклаш тағйир меёбад.

Яке аз самараноктарин барномаҳо барои таҳияи презентатсияҳои мултимедӣ барномаи Microsoft Power Point мебошад. Он ба муаллим имкон медиҳад, ки дар як муддати кӯтоҳ презентатсияҳои худро созад. Имкониятҳои бузурги дидактикии муаррифии компютери донишҷӯро ба назар гирифта, мо бояд дар оянда наздик истифодаи пуршиддати презентатсияҳои мултимедиро дар таълим интизор шавем [10, с. 85].

Ҳангоми омодагӣ ба дарсҳои забони англисӣ ёрдамчиҷи ҷудонашавандаи муаллим метавонад барномаи Power Point бошад, ки ба гурӯҳи ҳамгирошудаи барномаи Microsoft Office дохил карда шудааст. Ин барнома ба муаллим имкон медиҳад, ки мустақилона дастури мултимедиявӣ интерактивиро барои дарси забони англисӣ бо сарфи вақти кам омода созад. Барномаи мазкур хеле сода, аммо дорои имкониятҳои васеъ мебошад ва барои ҳар як нафар имконияти сохтани презентатсияҳои гуногунмазмун ва дорои мундариҷаи гуногунро дарс диҳад.

Презентатсияи мултимедӣ бо истифода аз барномаи Power Point дар раванди таълим дар ҳолатҳои зерин истифода мешавад:

- муқаддима ва таҳкими маводи лексикӣ ва грамматикӣ;
- ҳангоми шарҳи қоидаҳои грамматика;
- дар назорати маводи омӯхташуда [3, с. 37].

Дар асоси таҷрибаи андӯхта, якчанд маслиҳатҳои амалӣ барои муаррифии муваффақи мултимедӣ мавҷуданд.

1. Power Point як усули муаррифии визуалӣ мебошад. Он муаллимро иваз намекунад, балки танҳо замимаи визуалии паёми асосӣ аст.

2. Донишҷӯён мақсад доранд, ки сухани муаллимро гӯш кунанд, на аз экран хондан. Ба экран интиқол додани матн шарҳ ё нутқ лозим нест.

3. Дар слайд ҷойгир кардани 5-6 нуктаи асосӣ кифоя аст. Агар ба ин рақам шубҳа дошта бошем, онро метавонем то 4 ё 3 нукта кам кунем.

4. Агар шумо мавзӯи паёми худро тағйир диҳед, онро дар слайди алоҳида таъкид кунед.

5. Донишҷӯён бояд маводеро пешниҳод кунанд, ки дар як нигоҳ фаҳмо бошад. Сутунҳои рақамҳо ё омори печида хондан душвор аст.

Бояд дар хотир дошт, ки Power Point ба тасвирҳои равшан майл дорад: хуруфи равшан, хатҳои рост, тасвирҳои дурахшон ва хотирмон.

6. Агар расмҳо истифода шаванд, кӯшиш кунед, ки ба ҷузъиёти ҷолибе диққат диҳед, ки онҳоро бо камераи рақамӣ интиҳоб кардан мумкин аст.

7. Слайдҳо зуд намоиш дода намешаванд, ин ба донишҷӯгон имконият медиҳад, ки маводи таълимиро дарк намуда, баъзе ҷизҳоро барои худ қайдҳо кунанд.

8. Ва дар охир, пеш аз намоиш додани презентатсия таҷҳизоти техникӣ, экран, суръати намоиши слайдҳо тафтиш кардан лозим аст.

Ҳамин тариқ, презентатсияҳои мултимедӣ бо истифода аз барномаи Power Point метавонанд дар бисёр самтҳои таълими забони англисӣ истифода шаванд. Презентатсияҳо имкон медиҳанд, ки маълумоти бодикқат омодашуда ба таври ҷолиб пешниҳод карда шаванд. Презентатсияи мултимедӣ ба мо кӯмак мекунад, ки тамоми маводи моро ба тартиб дарорем ва онро мувофиқи мантиқи муаррифии мо созем ва онро дар як файл нигоҳ дорем.

Беҳатарии маводи аёнии мо ва имкони ислоҳи онҳо низ нуктаи муҳими муаллим аст. Ҳар як омӯзгор маҷмӯи маводҳои таҳиякардаи худро дорад, ки ба истилоҳ «портфели муаллим» ном мегирад. Ҳама маводи мо метавонанд дар CD ҷойгир шаванд ва бо визуализатсияи мавҷуда кор карданро идома диҳанд ва дар он маводи нав ҷойгир кунанд. Дар як компакт диск (вобаста ба намуди диск) то 700 мегабайт маълумот ҷойгир кардан мумкин аст, яъне тахминан як соат видеои баландсифат ё 12-48 соат (вобаста ба сифат) иттилооти садо, ё қариб 5000 тасвир, андозаи тамоми экран ё маълумоти матнӣ ба андозаи рафи китоби шумо. Муҳлати нигоҳдории CD-ҳои муосир хеле дароз аст.

Бо вучуди ин, бояд хотиррасон кард, ки дар шароити донишгоҳи муосир риояи талабот оид ба нигоҳдории иттилоот дар васоити электронӣ муҳим аст. Баргари дигари баҳснопазири пешниҳоди иттилоот дар шакли презентатсияи мултимедӣ нисбат ба иттилоот дар шакли нутқи шифоҳӣ дар он аст, ки дар сурати зарурат донишҷӯ метавонад мустақилона ба он қисми иттилооте, ки наомхтааст, баргардад.

Ҳангоми сохтани презентатсия, шумо набояд дар бораи ҳадафи эҷоди он фаромӯш кунед. Барои ин бояд презентатсияи ҳаҷми муайян эҷод карда шавад, зеро диапазони визуалии шумораи бештари слайдҳо боиси хастагӣ мегардад, диққати хонандаро аз моҳияти маводи омӯхташаванда дур мекунад. Слайдҳои «иловагӣ» набояд вучуд дошта бошанд, ки бо тавзеҳот ҳамроҳ нашудаанд. Мулоҳиза кардан ва фаҳмиши маънои ҳар як калимаро таъмин кардан, ба донишу таҷрибаи донишҷӯ така кардан, муқоисаҳои образнокро истифода бурдан лозим аст. Муносибати индивидуалӣ ба донишҷӯ, ба назар гирифтани имкониятҳои фардии идрок ба мақсад мувофиқ аст.

Дар презентатсияҳои мултимедӣ ба ҳадди ақал кам кардани маълумоти матнӣ, иваз кардани он бо диаграммаҳо, расмҳо, суратҳо, порчаҳои филмҳо мувофиқ аст. Матнро метавон дар шакли нуктаҳои асосии паём пешниҳод кард. Диққати донишҷӯёнро барои нигоҳ доштани возеҳияти визуалӣ пайваста иваз кардан лозим аст. Дохил намудани (бе зарар ба мундариҷа) ҳикояҳои хандаовар ва далелҳои хандаовар дар муаррифӣ дарсро рӯҳбаланд мекунад, рӯҳияи мусбати эмотсионалӣ ба вучуд меорад, ки ба азхудкунии мавод ва дар хотир нигоҳ доштани пойдор мусоидат мекунад.

Дар тархрезии слайдҳо, ҳамоҳангии мусиқӣ, омезиши рангҳо ва мувофиқати услуб нақши муҳим мебозад. Барои гузариши слайдҳо, эффектҳои аниматсия барои дарк суръати оптималро интихоб кардан лозим аст. Дар ин робита муҳим аст, ки қобилияти гузоштани параметрҳо барои тағир додани слайдҳо ва аниматсияҳо дар муҳити Power Point ҷойгир карда шавад.

Дар презентатсияҳои мултимедӣ ба ташаккули малака ва маҳоратҳои муоширатӣ барои донишҷӯён барои фаҳмидани забони хориҷӣ, ки бо тафҳум қабул мешавад, нақши муҳим дорад. Тафҳум воситаи пурқуввати таълими забони англисӣ мебошад. Ин намуди фаъолияти нутқ имкон медиҳад, ки ҷанбаи овозии забони омӯхташаванда, таркиби фонематикӣ ва интонатсияи он азхуд карда шавад. Тавассути шумидан азхудкунии фаъоли таркиби лексикӣ забон ва сохтори грамматикӣ он ба амал меояд. Дар натиҷаи мунтазам омӯختани ин намуди фаъолияти нутқ дар донишҷӯён тафаккури мантиқӣ ва қобилияти иҷро намудани ҷунин амалҳои мураккаби раванӣ, ба монанди таҳлил, синтез, дедуксия, индуксия, муқоиса, конкретизатсия ва ғайра ташаккул меёбад.

Интихоби мавод барои шумидан аз рӯи мавзӯи дарс муайян карда шуда, ба хусусиятҳои психологӣ донишҷӯён ва шавқи онҳо нигаронида шудааст. Пешниҳоди матнҳо барои гӯш кардан пас аз кор дар лексика ва грамматика хеле муҳим аст, зеро раванди шинохт танҳо дар асоси малакаҳои қавии лексикӣ, грамматикӣ ва талаффуз имконпазир аст.

Пеш аз шумидан, донишҷӯён имконият пайдо мекунад, ки тахминҳои худро дар бораи мундариҷа баён кунанд, масалан, муқола аз рӯи унвон ё баъзе ҷузъиёти расм ба матн. Инчунин, ба донишҷӯён як қатор саволҳо пешниҳод карда мешаванд, ки диққати худро ба дарки мундариҷаи нутқи даркшуда равана мекунад, ки ба шумо имкон медиҳанд, ки сатҳи фаҳмиши муфассали иттилоотро дар марҳилаи пешрафтаи раванди гӯшкунӣ муайян ва назорат кунед.

Истифодаи мусиқӣ ва сурудҳо дар синф стресс ва ҳастагиро рафъ мекунад ва қувваи пурқуввати эмотсионалӣ медиҳад. Маводи суруд дорои забони аслии гуфтугӯӣ мебошад. Аз рӯзҳои аввали омӯзиши забони англисӣ ба донишҷӯён гӯш кардани матнҳои асли хеле муҳим аст. Ин шакли шумидан ба ташаккули бомуваффақияти фаҳмиши шумидан мусоидат мекунад ва аз ин рӯ, салоҳияти коммуникатсионӣ донишҷӯёнро ташаккул медиҳад [2, с. 73].

Бартариҳои техникаи гузаронидани шумавоӣ дар барномаи Power Point, ки ба муаллим имкон медиҳад, ки ин равандро чанд маротиба бе талафи вақт ва меҳнат анҷом диҳад, қайд накардан ғайриимкон аст. Илова бар ин, муаллим аз тархрезии доимии тахта озод аст. Тамоми марҳилаи омодагӣ ба гӯш, инчунин мавод барои гӯш, дар як слайд дар шакли тугмаҳои идоракунӣ барои танзими амал ва эффектҳои иловагии аниматсия барои ибораҳои дорои садо ташкил карда мешаванд. Маводи дар шакли презентатсияҳои мултимедӣ пешниҳодшуда имкониятҳои китобҳои дарсии анъанавиро тавассути истифодаи садо ва видео ва эффектҳои аниматсия хеле васеъ мекунад. Дар рафти кор бо компютер донишҷӯён аз каналҳои шумавоӣ ва визуалии идрок истифода мебаранд, ки ин имкон медиҳад, ки на танҳо ҳаҷми иттилооти даркшуда, балки қувваи азхудкунии он низ зиёд карда шавад [2, с. 74].

Салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ омодагӣ ва қобилияти зиндагӣ ва ҳамкорӣ дар ҷаҳони муосири гуногунфарҳангиро дар назар дорад. Барои ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ омӯзиши фарҳанги кишварҳои англисзабон ва ватани худ аҳамияти калон дорад. Аз ин лиҳоз, дар муаррифии самти забоншиносӣ ва минтақавӣ ба интихоби иттилоот дар шакли матну тасвирҳо, пайдарпайии пешниҳоди он, ороиши эстетикӣ мавод тавачҷуҳи хоса дода мешавад.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки технологияи иттилоотӣ, бахусус презентатсияи мултимедӣ бо истифода аз барномаи Power Point дар дарсҳои забони англисӣ раванди таълимро навсозӣ мекунад; таълими инфиродиро инкишоф медиҳад; мустақилият ва худтанзимкуниро тарбия менамояд; хароҷоти вақтро таъмин мекунад; ба донишҷӯён барои пайдо кардани малакаҳои кор бо ин намуди барнома, суханронӣ дар назди аудитория кӯмак мекунад; малакаҳои муоширатро инкишоф медиҳад.

Ба андешаи мо, ҷорӣ намудани презентатсияи мултимедӣ ва истифодаи технологияи иттилоотӣ дар раванди таълими забони англисӣ барои омӯзиши мавзӯҳои муайян воситаи муассир буда, дар аз худ кардани иттилоот бо забонҳои хориҷӣ ва рушди малакаҳои малакаҳои муоширатӣ мусоидат менамоянд. Фаълсозии раванди таълим аз маводҳо ва воситаҳои таълимӣ вобастагии калон доранд, аз ҳамин лиҳоз презентатсияи мултимедиро ҳамчун маводи муосири таълимӣ метавон дар рафти дарсҳои забони англисӣ бештар истифода намуд.

АДАБИЁТ

1. Банникова Е.Л. Преимущества применения компьютерных технологии при обучении иностранным языкам / Е.Л. Банникова // Иностранные языки в школе. – 2012. – №10. – С.56-60.
2. Белкова М.М. Информационные компьютерные технологии на уроках английского языка // Английский язык в школе. 2008. – № 3. – С. 73-75.
3. Беляева Л.А., Иванова Н.В. Презентация Power Point и ее возможности при обучении иностранным языкам // Иностр. языки в школе. – 2008. – № 4. – С. 36-40.
4. Бузина Д.И. Power Point на занятиях английского языка: быть или не быть? Полилог культур: один мир – многообразие языков: Сб. науч. тр. / Под ред. Т.В.Шульдешова; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль: Изд-во ЯрГУ, 2009. – С. 196-200.
5. Вахрушева А.В. Проектирование мультимедийного учебного занятия по иностранному языку в вузе / А.В. Вахрушева, А.В. Дубков // Молодой ученый. – 2014. – №19. – С. 511-514.
6. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования. Проблемы и перспективы. – М.: Педагогика, 1987. – 264 с.
7. Инновационные процессы в образовании: новые технологии в организации самостоятельной работы студентов: сб. науч.-метод. ст. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2009. – Вып. 16, т.2. – 240 с.
8. Клевцова Н.И. Учебный потенциал мультимедийных технологий в обучении иностранным языкам // Информационные технологии в процессе подготовки современного специалиста: Межвуз. сб. – Липецк: Изд-во ЛГЛУ, 2001. – Вып. 4. –Т. 1. – С. 96-107.
9. Лапчик М.П. Информатика и информационные технологии в системе общего и педагогического образования. – Омск, 1999. – С. 148.
10. Муравлев Д.П. Совершенствование образовательного процесса на основе новых информационных технологий. Дис. ... канд. пед. наук. – М., ВУ, 1999, – 186 с.
11. Онуфрийчук В.А. Интенсификация процесса обучения с использованием компьютерных технологий и учетом индивидуальных особенностей обучающихся. Дис... канд. воен. наук. – М.: ОВА, – 2001. – 213 с.
12. Осин А. В. Открытые образовательные модульные мультимедиа системы / А. В. Осин. – Москва: Агентство «Издательский сервис», 2010. – 326 с.
13. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования. – М., 1994. – 195 с.
14. Савельев А.Я. Новые информационные технологии в обучении / А.Я. Савельев // Современная высшая школа. – 1990. – № – С. 3-4.
15. Федотова Д.Э. Мультимедийные технологии: [к сб. в целом] учебное пособие / Федотова Д.Э. – Москва: МГТУ МИРЭА, 2013. – 130 с.

ПРЕЗЕНТАТСИЯИ МУЛТИМЕДИ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ДАРСИ ЗАБОНИ АНГЛИСИ

Дар замони мо, ки ҷараёни босуръати илмию техникӣ ба назар мерасад маълумоти зарурӣ воситаи муҳимтарини ҳар як соҳаи фаъолияти инсон мегардад ва ба насли наврас дар олами иттилоотӣ зиндагӣ қарданро омӯзондан вазифаи муҳимтарин мебошад.

Вақтҳои охир барои баланд бардоштани сифати таҳсилоти олии технологияҳои нави таълимӣ фаъолони истифода мешаванд. Аммо ҳоло аксари назарияшиносони таҳсилоти олии бар ин ақидаанд, ки истилоҳи «технологияи таълимӣ» имрӯз чандон мувофиқ нест. Мо технологияҳои иттилоотӣ, коммуникатсионӣ ва аудиовизуалиро дар маҷмӯъ ба ҳалли вазифаи муҳимтар – эҷоди муҳити нави таълимӣ тобеъ мешуморем, ки дар он технологияҳои иттилоотӣ, коммуникатсионӣ ва аудиовизуалӣ ба раванди таълим барои татбиқи моделҳои нави таълимӣ дохил карда мешаванд.

Мақсади мақола аз таҳқиқи баррасии презентатсияҳои мултимедӣ пайдо намудани афзалияти онҳо ва пешниҳод сохтани роҳҳои истифодаи онҳо дар рафти дарси забони англисӣ иборат мебошад.

Яке аз ҷузъҳои технологияи информатсионӣ – технологияи Multimedia (multi - бисёр, media - муҳит) мебошад, ки имкон медиҳад ҳамзамон роҳҳои гуногуни пешниҳоди информатсия: рақамҳо, матнҳо, графикҳо, аниматсияҳо, видео ва садоро истифода бурда шавад. Муҳимтарин хусусияти технологияи мултимедӣ интерактивӣ – қобилияти корбарӣ барои таъсир расонидан ба кори воситаи иттилоотӣ мебошад.

Дар мақола истифодаи презентатсияҳои мултимедӣ ва самаранокии онҳо дар таълими забони англисӣ баррасӣ мешавад. Муаллиф мафҳумҳо ва ифодаҳоро дар самти мултимедия, технологияҳои нав ва талаботҳои муҳими корқард ва татбиқи презентатсияҳои мултимедӣ дар дарсҳои забони англисӣ тавзеҳи дақиқ додааст.

Натиҷаи тадқиқот муайян намуд, ки истифодаи презентатсияҳои мултимедӣ метавонад ба дарси забони англисӣ фазаи хуби забониро ба вуҷуд оварда, ҳавасмандӣ ва фаъолмандии донишҷӯёнро баланд бардорад.

Дар таълими забони англисӣ ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ ҳавасмандии донишҷӯёнро афзун намуда, онҳоро дар дарс фаъол мегардонад ва самаранокии таълими забони англисиро меафзояд.

Калидвожаҳо: технологияҳои нав, мултимедия, презентатсия, презентатсияи мултимедӣ, омӯзиш, забони англисӣ, донишҷӯён, манфиатҳо, маводи таълимӣ, тафҳум.

MULTIMEDIA PRESENTATION AND ITS USE IN ENGLISH LESSONS

In our time of accelerating scientific and technological progress, when the possession of the necessary information becomes the most important tool in any field of human activity, the most important task is to teach the younger generation to live in the information world.

Recently, new educational technologies have been intensively used to improve the quality of higher education. However, now many theorists of higher education believe that the term «educational technology» is not quite adequate today. We consider information, communication and audiovisual technologies as a whole, as subordinate to the solution of a more important task - the creation of a new educational environment, where information, communication and audiovisual technologies are organically included in the educational process to implement new educational models.

Purpose of this article is to explore multimedia presentations to find their advantages and suggest ways to use them in English lessons.

One of the components of information technology is Multimedia technology (multi - a lot, media - environment), which allows you to simultaneously use different ways of presenting information: numbers, text, graphics, animation, video and sound. The most important feature of multimedia technology is interactivity - the ability of the user to influence the operation of the information tool.

The article deals with the use of multimedia presentations and their effectiveness in teaching English. The author gives a clear explanation of the concepts and meanings in the field of multimedia, new technologies and important requirements for creating and applying multimedia presentations in English classes.

The use of multimedia presentations can breathe new life into old lesson plans and increase student motivation only if the educator knows how to properly apply his resources in accordance with the curriculum.

The results of the study found that the use of multimedia presentations can create a good language environment for English lessons and increase the motivation and activity of students.

According to the results of the study, it was found that the use of multimedia presentations can create a good language space for teaching English, increasing the motivation and activity of students.

The introduction of new information technologies in the teaching of English will increase the interest of students, activate them in the classroom and increase the effectiveness of teaching English.

Key words: new technologies, multimedia, presentation, multimedia presentation, teaching, English, students, benefits, learning materials, listening.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Розиқов Баҳром Маҳмасолиҳович – унвонҷӯи кафедраи курси амалии забони англисии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Суроға: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вилояти Хатлон, ш. Бохтар, кӯчаи Айни, 67. Моб. тел.: (+992) 933 24 18 18, Суроғани эл.: broziqov86@bk.ru

Сведения об авторе:

Розиқов Баҳром Маҳмасолиҳович – соискатель кафедры практического курса английского языка, Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Айни, 67. Моб. тел.: (+992) 933 24 18 18, Эл. почта: broziqov86@bk.ru

About the author:

Rozikov Bahrom Makhmasolikhovich – applicant of the Department of practical English course of Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar, Aini str., 67. Mobile phone: (+992) 933 24 18 18, E-mail: broziqov86@bk.ru

**ФОРМИРОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ
ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА С ЦЕЛЬЮ ПОДГОТОВКИ К
ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ В ШКОЛЕ**

Убайдуллоева Ф.А.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

Как известно, для студентов – будущих преподавателей английского языка педагогическая практика служит площадкой для демонстрации полученной в вузе профессиональной подготовки, в состав которой входит и методическая компетенция.

Исследование современных положений в области профессионально-педагогического образования показывает, что в последнее десятилетие проблема методической компетенции будущего учителя стала предметом пристального внимания не только российских и зарубежных педагогов, психологов и методистов, но и таджикских исследователей [1], [2], [4], [5], [6], [7].

В работах ученых подчеркивается неоспоримая роль педагогической практики в формировании профессиональной компетентности будущего педагога, ими предлагаются новые пути и приемы проведения практики в школах, формулируются рекомендации, предоставляются примеры анализа уроков и др. Однако, наблюдения свидетельствуют о том, что студенты – будущие преподаватели английского языка в ходе прохождения практики в общеобразовательной школе сталкиваются со многими трудностями, так как в силу слабой сформированной методической компетенции, они не в полной мере осознают сущность и требования к уроку иностранного языка, не имеют должного представления о его содержании, мотивационной обеспеченности, о функциях учителя на уроке и т.п.

Отсюда, в данной статье хотелось бы рассмотреть вопросы, ответы на которых, в конечном счете, несомненно, смогут способствовать развитию методической компетенции учителя иностранного языка. Здесь мы сочли также уместным предложить необходимую литературу для изучения на этапе подготовки к педагогической практике.

1. Сущность и целенаправленность занятия английского языка.

«Урок иностранного языка должен предусматривать достижения комплекса целей: практической, образовательной, воспитательной и развивающей целей через решение конкретный задач» [3, 45-48]. При подготовке к уроку необходимо рассмотреть специфику работы на каждой ступени, обусловленной возрастными особенностями учащихся. Особое внимание следует обратить на организацию начального этапа обучения и охарактеризовать два подхода к построению обучения (параллельный и последовательный), выделить задачи четверти определенного класса. Рассматривая особенности обучения каждой ступени (начальная, средняя, старшая), необходимо определить задачи урока, отобразить содержание обучения, уяснить роль, место и соотношение устной и письменной речи, видов речевой деятельности, значение и организацию самостоятельной работы учеников при овладении английского языка.

Для лучшего осознания важности вопросов, касающихся сущности и требований к уроку иностранного языка, студентам рекомендуется ознакомиться со следующей литературой:

а) Усмонов К., Бойматов А. Методика обучения иностранному языку. (Методикаи таълими забони хоричӣ). – Душанбе: Нури маърифат, 2008. – С.58-67;

б) Общая методика обучения иностранным языкам в средней школе. // Под ред. Мироллюбова А.А., Рахманова И.В., Цетлин В.С. – М., 1967. – С. 438-439;

в) Абдуллаева М.А. Методика обучения иностранному языку. Учебное пособие. Худжанд. Меъроч. – 2014. – С.193-206;

г) Пассов Е.И., Кузовлева Н.Е. Урок иностранного языка. – М., 2010. – 640 с.;

д) Пассов Е.И. и др. Беседы об уроке иностранного языка. – М., 1971. – 148 с.

Будущему учителю следует уяснить, что урок является ведущим средством обучения в рамках коммуникативной направленности учебного процесса. В связи с этим необходимо разобраться в основных факторах урока, обще дидактических требованиях к нему и запомнить формулировку урока иностранного языка.

2. Сущность занятия.

Требования к сущности занятия состоит из следующие пунктов:

- существенное значение материала занятия (доминанта содержания);
- зависимость используемых методических методов и упражнений целям и задачам занятия;
- согласие тренировки занимавшийся для изучения содержания обучения с целью применения в речи;

- виды и методы, которые дает преподаватель и авторы учебных книг должны быть коммуникативно — ситуативными, т.е. должны быть фрагментами коммуникативного контекста.

При обучение курса методики преподавания английского языка учащийся должны знать о том, что используемые на занятиях методы должны быть эффективными и ценными в учебном значении, т.к. они являются фрагментами коммуникации, и поэтому должны быть взаимосвязаны с личностью учащихся и самого преподавателя. В английском языке есть множество пословиц, которые имеют таджикский эквивалент. Это помогает запоминание языкового материала и эмоционально влияет на учащихся. Например: Education is the best provision for old age. – Пуле, ки сарфи донишомӯзи шудааст, ҳаргиз барбод намеравад.

Наряду с выполнением тренировочных упражнений с опорой на образец и/или правило, необходимы жизненные ситуации, коммуникативный контекст. Следовало бы подчеркнуть, что при усвоении английского языка, практика играет очень важную роль. Отсюда, потребность к уроку предполагают усвоении информации учениками и действий с ним, чтобы ученики понимали смысл и содержание в выполнении и решении задач по данному языку.

Рассматривая содержание учебной работы на уроке, нужно исходить из структуры учебного процесса. В соответствии с этим необходимо раскрыть виды деятельности, входящие в содержание учебной работы на уроке. Для получения информации о содержательности урока студентам рекомендуется изучение следующей литературы:

а) Общая методика обучения иностранным языкам в средней школе. // Под ред. Миролубова А.А., Рахманова И.В., Цетлин В.С. – М., 1967. – С. 452-456;

б) Саломатов К.И., Шатилов С.Ф. и др. Практикум по методике преподавания иностранных языков // Учебное пособие. – М.: Просвещение, 1985. – С. 145-146;

в) Комков И.Ф. Задачи и упражнения по методике преподавания иностранных языков: [Учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз.] / И. Ф. Комков. - Минск: Вышэйш. шк., 1986. – С. 129-132;

г) Пассов Е.И., Кузовлева Н.Е. Урок иностранного языка. – М., 2010. – 640 с.;

д) Пассов Е.И. и др. Беседы об уроке иностранного языка. – М., 1971. – С.131-161;

е) Рогова Г.В. Еще раз об организации урока // ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК В ШКОЛЕ. - 1963, №1.

3. Активность обучаемых на уроке.

Практикант должен иметь в виду, что активность учеников на занятиях должна выражаться в их речевой и мыслительной деятельности. Но, к сожалению, наблюдения за уроками практикантов показывают, что зачастую время урока между учителем и учащимися расходуется неравномерно и неравноценно, учащиеся проявляли свою активность, необходимо побуждать их к поиску, распознаванию идей в процессе аудирования и чтения, ставя их перед задачами как: Расскажите, почему ...? Какова разница в ...? Обратите внимание на межнациональные слова в предложениях, они вам помогут в понимании трудностей в данном тексте, или «найдите несколько конструкций с Passive Voice», и т. д.

В целях развития активности учащихся на уроке необходимо обучить их ставить разные типы вопросы. Умение ставить вопросы, сочетать индивидуальные формы работы с коллективными, высказывать стимулирующие и реагирующие реплики активизирует коммуникативную деятельность обучаемых и является мотивом к изучению иностранного языка.

Пути, методы, методические приемы, средства повышения активности учащихся на уроках иностранного языка в достаточной мере освещены в следующей литературе:

а) Рогова Г.В. Повышение эффективности обучения иностранным языкам за счет улучшения психологического климата на уроке // *Иностранные языки в школе*. 1977, №5;

б) Комарова Э.П., Трегубова Е.Н. Эмоциональный фактор: понятие, роль и формы интеграции в целостном обучении иностранному языку // *Иностранные языки в школе*, 2000. №6;

в) Маслыко Е. А. Настольная книга преподавателя иностранного языка // Издательство «Высшая школа», 2004.

4. Мотивационная составляющая урока.

Основную роль в мотивационном обеспечении занятий играет доступность и посильность данных учителем заданий на каждом пункте урока. Учитель предлагает ученикам языковые образцы, необходимые опоры, ключи для успешной коммуникации. Например, предлагается беседа о географии страны изучаемого языка. Предварительно учитель снимает трудности, связанные с произношением географических названий на иностранном языке. Например, London читается ['lɒndən], а не ['lɒndən].

Содержание данного контекста, используемого на занятиях, также может предоставить возможность для мотивационного обеспечения занятий. Главное, чтобы материал был лично ориентирован. Поэтому, иногда нужно использовать на занятиях, разные видео уроки, современные песни, стихи, высказывание, крылатые выражения, музыку, которые привлекают учащихся к уроку и параллельно выполняют коммуникативную деятельность, и мотивирующую тоже.

Производительность метода использования на занятиях оправдывается в современных психологических и методических исследованиях, и доказывается опытом обучения английскому языку в школе.

Среди часто используемых стимулов на занятиях мы конечно выделяем вербальные (словесные) и наглядные стимулы, т.е. таблицы, картины, современные ТСО (электронная доска, проектор и т.д.). Но как показывает опыт руководства над педагогической практикой, иногда для мотивации речевого поступка они не используются достаточным образом. Например, наглядность предлагается только для того, чтобы называть предмет, однако было бы целесообразнее применить ее для мотивации связного высказывания, проведения беседы по ней.

Кроме этого, стимулирующая возможность наглядности заложена в видеороликах, видеофильмах и т.д. Речь, которое звучит сама по себе и есть эффективным стимулом формирования устной речи, как говорения, так и аудирования. Современный урок английского языка не эффективен без использования аудиозаписи. Эффективность многообразных стимулов очень велика, если знать, в какой этап урока, с какой задачей и что именно применять в данной группе учащихся окажется наиболее эффективным.

Вопросы, посвященные мотивационной обеспеченности занятия английского языка, широко разъяснен в следующих работах:

а) Алхазисвили А.А. Мотивационная основа обучения устной иностранной речи // *Исследования языка и речи. Ученые записки МГПИИЯ им. М.Тореза*. Т. 60. – 1971. – 180 с.;

б) Аманов М.Э. Феномен мотивации при изучении иностранных языков как объект педагогического исследования // *Проблемы современной науки и образования*. 2017, №38 (120). – С.45;

в) Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребёнка // *Изучение мотивации поведения детей и подростков*. – М., 1972. – С. 7-44;

г) Васильева М.М. Условия формирования мотивации при изучении иностранного языка // *Иностранные языки в школе*, №1981, №2. – С.41-45. 5. *Речь преподавателя на занятии*

Речь преподавателя по всему предмету свершает важную и ответственную роль в учебно-воспитательном процессе, и конечно учителю предъявляются высокие потребности.

Преподаватель должен быть грамотен, лаконичен, содержателен, убедителен. На занятии английского языка слово преподавателя играет еще одну функцию — оно средство обучения, т.к. оно является образцом подражания, опорой, которая может быть использована в речи, стимулом, побуждающим речь. Преподаватель считается условным носителем английского языка и поэтому

ему нужно к своей речи относиться с особой ответственностью и всегда сохранять баланс в говорении между преподавателем и учениками, т.е. говорить тогда, когда это необходимо и стараться, чтобы обучаемые сами больше говорили на занятиях.

Речевое поведение преподавателя связано с неречевым. Роль преподавателя взаимосвязана с подготовкой к уроку, отбором материала, упражнений, ситуаций, стимулирующих развитие учащихся на занятии английского языка. К концу начального этапа обучения английскому языку как результат формирования различных видов речевой деятельности на основе правильно отобранного учителем языкового материала, его организации, приемов работы с ним, верного установления взаимосвязи и взаимодействия различных аспектов языка, а также и различных видов речевой деятельности в целом, ученик, в плане говорения, должен уметь коротко рассказать о себе, своей семье, друге, а также овладеть предложениями и фразами следующего типа:

- Good morning. Good afternoon. Good night.
- Hello. How do you do? How are you?
- This is Olim. May I introduce...
- Hallo! Glad to meet you! How do you do?
- Happy birthday! Many happy returns of the day.
- A Happy Navruz day! Best wishes!
- Excuse me. How can I...
- May I...
- I am sorry...
- Thank you. Thanks a lot. Thank you very much.
- Don't mention it... It is a pleasure. Never mind. Not at all. You are welcome.
- Give me ... (a pen...). Pass me ... (the bread, the salt)
- Look at ...
- Stand up. Open the window.
- Don't open the door...
- Yes. Yes, of course. Certainly.
- No. I am afraid. I can't.
- I don't want ..., I like ..., I don't like...

Для изучения вопросов, касающихся речи учителя иностранного языка студентам рекомендуется следующая литература:

- а) Рогова Г.В. О речи учителя на уроке // Иностранные языки в школе, 1964, №5;
- б) Мамрасулова А. Б., Эркебаева Г. Ж., Женалиева П. М. Дидактическая речь учителя иностранного языка // Актуальные исследования. 2020. №12 (15). – С. 32-37;
- в) Яковлева Ю.М. Речевые функции учителя на уроке иностранного языка // Ученые записки ОГУ. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2016. №4 (73);
- г) Варламова Е. Ю. Развитие дидактической речи учителя иностранного языка как показателя сформированности профессиональной компетентности бакалавра педагогического образования // МНКО. – 2015. №2 (51).

6. Требования занятию английского языка.

Занятие английского языка имеет собственную специфику, определяющий, во-первых, самим содержанием предмета, во—вторых, практической направленностью. В третьих тем, что английский язык выступает не только как цель, но И как средство обучения. В связи с этим урок иностранного языка должен отвечать следующим требованиям:

- совокупность всех вышеуказанных целей урока;
- коммуникативная ориентированность учебного процесса;
- выбор приемлемых дидактических приемов и методов;
- направленность урока на активизацию речемыслительной деятельности;
- создание благоприятного психологического климата на уроке, вызывающего общение и речевое партнерство в формате учитель – ученик, ученик – ученик;
- систематичное использование различных средств обучения (в том числе и технических);
- целостность урочной и внеурочной работы.

Урок - это часть определенной системы занятий и отражает определенный момент работы по овладению тем или иным материалом в речевой деятельности. Основной целью является не сообщение знаний, а формирование речевых навыков и умений: языковые знания выполняют подсобную роль. Поэтому речевая практика, проводимая на основе различных типов и видов упражнений должна имитировать ход речевой коммуникаций, иметь коммуникативную направленность.

Организация содержания обучения должна быть комплексной. За единицу обучения принимаются речевые образцы, отражающие различные виды коммуникативной деятельности и уровень овладения различными речевыми навыками и умениями. Для обучения каждому виду речевой деятельности должен быть свой комплекс упражнений.

При планировании урока необходимо выделить одну главную цель и наметить сопутствующие задачи. Эффективность урока определяется степенью речевой активности учащихся. Для этого необходимо правильное сочетание индивидуальной, групповой и фронтальной работы.

Контроль должен носить обучающий характер, причем обучающая функция должна преобладать.

Итак, в ходе урока учитель осуществляет следующие функции:

1. организующую, которая состоит в подготовке и подборе учебного материала, планирования учебного процесса в системе уроков и в конкретном уроке, в организации и управлении учебной работой учащихся;

2. обучающую, которая состоит в презентации материала, его объяснении, в организации тренировки языкового материала; в развитии навыков и умений речевой деятельности, в организации коммуникативных действий учащихся;

3. контролирующую – это текущий контроль знаний учащихся, необходимый для оценки прогресса учащихся, для диагностики ошибок и упущений в работе, для внесения коррективов в ходе обучения;

4. воспитывающую, которая проявляется при организации учебной работы в процессе обучения, при контроле и оценке работы учащихся. Эта функция учителя демонстрируется в организации деятельности учащихся на уроке и использовании воспитательного потенциала предмета, что реализуется через содержание обучения.

Для того чтобы лучше разобраться в четырех функциях учителя иностранного языка, в формах его учебной деятельности, взаимодействии между учителем и учащимися, полагаем, что студентам-практикантам большую пользу принесет знакомство со следующей литературой:

а) Старков А.П. Обучение английскому языку в средней школе // Методическое пособие. – М.: Просвещение, 1978. – С.155-159;

б) Левченко О.Ю. Некоторые особенности современного урока иностранного языка // Актуальные вопросы современной филологии и журналистики. – 2019. №3 (34).

в) Бурина Е. В. Стратегические задачи и методические функции преподавателя второго иностранного языка // Полилингвильность и транскультурные практики. 2013. №4.

Надеемся, что методические рекомендации, а также указанные источники литературы по методике преподавания английского языка могут быть полезны не только студентам, но и учителям – слушателям курсов повышения квалификации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллаева М.А. К вопросу о методической подготовке будущих учителей иностранного языка // ДИППО. «Компетентный выпускник нового времени». – Донецк, 2015 <http://new-time-ippo.blogspot.com/>
2. Азимова М.Х. Практика формирования коммуникативной культуры учителей начальных классов в вузах Республики Таджикистан // АНИ: педагогика и психология. 2017. №3 (20). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/praktika-formirovaniya-kommunikativnoy-kultury-uchiteley-nachalnyh-klassov-v-vuzah-respubliki-tadzhikistan> (дата обращения: 26.04.2021).
3. Бердиева З.С. Сущность урока и требования к уроку иностранного языка // Вопросы педагогики. – 2019, №11-2. – С.45-48
4. Бойматов А.Б. Профессионально-педагогическая компетенция учителя английского языка // Актуальные проблемы филологии. Российско-Таджикский Славянский университет, - Душанбе, 2017.– С.78-82
5. Махмудов О.Р. Педагогическая практика – важный фактор профессиональной подготовки студентов (на тадж.яз.). Метод. пособие. Худжанд, 2017. – 108 с.
6. Рахманова Д. З. Педагогическая практика как системообразующий компонент профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов // Вестник ТГУПБП. 2013. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskaya>

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ МЕТОДОЛОГИИ ОМУЌЗГОРОНИ ОЯНДАИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ БАРОИ ҲАДАФИ ОМОДАГӢ БА АМАЛИЯИ ПЕДАГОГӢ ДАР МАКТАБ

Ин мақола дар бораи ташаққули салоҳияти методии омӯзгорони ояндаи забони хориҷӣ бо мақсади омодагӣ ба таълими педагогӣ дар мактаб сухан меронад.

Мо гуфта метавонем, ки барои донишҷӯ - омӯзгорони ояндаи забони хориҷӣ, таҷрибаи омӯзгорӣ ҳамчун як майдони намоиши тайёрии касбии дар донишгоҳ қабулишуда хизмат мекунад. Аз ин рӯ, дар ин мақола саволҳо ва ҷавобҳои, ки дар ниҳояти қор, беишубҳа, ба руидаи салоҳияти методологии омӯзгори ояндаи забони хориҷӣ мусоидат мекунанд, баррасӣ карда мешавад. Инчунин, муаллиф пешниҳоди адабиёти заруриро барои таҳсил дар марҳилаи омодагӣ ба амалияи омӯзгорӣ мувофиқ донист.

Калимаҳои асосӣ: муаллим, забони хориҷӣ, амалияи таълим, салоҳият, методика, дарс.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА С ЦЕЛЬЮ ПОДГОТОВКИ К ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ В ШКОЛЕ

В данной статье речь идет о формировании методической компетенции будущих учителей иностранного языка с целью подготовки к педагогической подготовке в школе.

Можно сказать что для студентов – будущих учителей иностранного языка педагогического практика служит площадкой для демонстрации полученной в вузе профессиональной подготовки. Отсюда, в данной статье рассматриваются вопросы и ответы на которые на конечном счёте, несомненно, смогут способствовать развитию методической компетенции будущего учителя иностранного языка. Также автор сочёл уместным предложить необходимую литературу для изучения на этапе подготовки к педагогической практике.

Ключевые слова: учитель, иностранный язык, педагогическая практика, компетенция, методика, урок.

FORMATION OF METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF A FOREIGN LANGUAGE FOR THE PURPOSE OF PREPARATION FOR PEDAGOGICAL PRACTICE AT SCHOOL

This article deals with the formation of methodological competence of future teachers of a foreign language to prepare for pedagogical training at school.

We can say that for students - future teachers of a foreign language, pedagogical practice serves as a platform for demonstrating the professional training received at the university. Hence, this article examines the questions and answers to which, will undoubtedly contribute for the promotion of methodological competence of future teacher of a foreign language. Also, an author considers appropriateness of offering the list of necessary literature for study at the stage of preparation for teaching practice.

Key words: teacher, foreign language, teaching practice, competence, methodology, lesson.

Сведения об авторе:

Убайдуллоева Фарангис Алишеровна - соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова» (Республика Таджикистан, г. Худжанд), E-mail: farangis7733@mail.ru

About the author:

Ubaydulloeva Farangis Alisherovna, Researcher of the Department of Social and Professional Pedagogy under the SEI «Khujand State University named after academician B. Gafurov» (Tajikistan Republic, Khujand), E-mail: farangis7733@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Убайдуллоева Фарангис Алишеровна – унвонҷӯи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров» (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд), E-mail: farangis7733@mail.ru

МУҲИМТАРИН ЧАНБАҲОИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ДАР АҒКОРИ СУҲАНВАРОН (дар мисоли хештаншиносӣ ва фазилати айбпӯшӣ)

Шербоев С.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улугзода

Бобоева И. А.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров

Дигаргуниҳои иҷтимоии даҳсолаи охири қарни XX ва оғози садаи XXI инкишофи вазъияти номусоидро дар аксари соҳаҳои муносибатҳои иҷтимоӣ ба амал овард ва мафҳуми таҳаммулпазирӣ дар замони муосир аҳамияти бештар касб намуд. Моҳияти асосии он дар Эъломияи принципҳои таҳаммулпазирӣ, ки бо имзои 185 намояндаи давлатҳои аъзои ЮНЕСКО 16-уми ноябри соли 1995-ум қабул гардида буд, инъикос ёфтааст. Аз ин лиҳоз, ташаккул ва рушди таҳаммулпазирӣ дар замони муосир чун яке аз роҳҳои рафъи ҳар гуна парокандагӣ мавқеи аввалиндараҷа касб мекунад [5].

Орзуи инсонияти пешқадам дар бораи дар сулҳу салоҳ, ризоият ва адами зӯрварӣ зиндагӣ қардан аз бисёр ҷиҳат аз стратегияи маориф вобаста аст, ки бояд ба тафохуми мутақобила, босабрӣ ва дӯстии байни ҳамаи халқҳо, гурӯҳҳои наҷодӣ ва мазҳабӣ мусоидат кунад. Аз ин вачҳ, ҳар як мамлакат бояд ба ташаккули шуури таҳаммулпазир тавассути маориф, тайёр кардани кадрҳо дар рӯҳияи сулҳдӯстӣ ва адами зӯрварӣ, дар одамон парвариш кардани малакаҳо дар соҳаи сохтмони сулҳ чидду ҷаҳд наояд ва тадбирҳо андешад. «Ба ин ҳадаф, – таъкид намудааст Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон, танҳо дар сурати нигоҳ доштани хувияти маврусии халқ, чун арзиши муҳимтарин, ноил гардида метавонем, агар онро дар заминаи истиқлолияти давлатӣ, вижагиҳои таърихӣ, муносибати боэҳтиром ба гузаштаи беҳтарини халқи худ, фаҳмиши он нукта, ки дунё на танҳо ба мамлакатҳо, балки ба тамаддунҳои гуногуни дарбаргирандаи онҳо низ ҷудо мешавад, ... мустаҳкам намоем» [7:с 47].

Такмил додани вазъи таълиму тарбия дар раванди ҷаҳонишавӣ ба татбиқи принципҳои ҳамидаи инсонӣ, ташаккули дарки ҳуқуқи инсон ва масъулияти шаҳрвандӣ, қобилияти муоширати байнишахсӣ ва ба омода намудани ҷавонон барои зиндагӣ қардан дар фазои чандинфарҳангӣ таъя мекунад. Метавон гуфт, ки дар ҷодаи тарбия яке аз воситаҳои корсозу нишонрас истифода қардан аз осори бадеӣ, баҳусус, асарҳои ҳикматомези классикони адабиёти форсу тоҷик маҳсуб меёбад.

Дар асарҳои адабӣ, маъмулан, таҳаммул бо мафҳумҳои мадуро (мудоро, мудорот), қаноат, тоқат, шикебо (шикеб, шикебой, шикебидан, шикебанда), мувосо, сабр ифода ёфтааст [8;9]. Рӯҳияи мадуро фарогири беҳтарин сифатҳои башардӯстона мебошад ва барои тарбияи он, пеш аз ҳама бояд хислатҳои марбут ба инсондӯстӣ, худшиносӣ, муносибати самимона, одоби муошират, меҳру шафқат парвариш қарда шавад. Зимни баррасии мавзӯ дар доираи осори адабии классикии тоҷику форс мушоҳида гардид, ки шартҳои муҳими таҳаммул ва тоқатпазирӣ ҳанӯз дар осори қудани ниёғони мо дар образҳои бадеӣ, масалҳо ва панду ҳикमतҳо баён шудаанд.

Хештаншиносӣ ва фазилати айбпӯшӣ. Худшиносӣ сарчашмаи шинохти арзишҳои маънавӣ, моддӣ ва фарҳангии миллат, арҷгузорӣ ва эҳтиром ба таърих, фарҳанг, забон, адабиёт, расму оин, ҷашнвораҳо, анъанаҳо, дин ва тамаддун аст. Худшиносӣ эҳсос ва вичдони шахс дар роҳи беҳдошти асолати миллӣ, дӯст доштани миллат ва ватани худ, пос доштани шараф ва номуси миллат мебошад. Ба андешаи бисёр муҳаққиқон худшиносӣ ду зинаи асосӣ дорад, ки ин худшиносии фардӣ ва худшиносии иҷтимоӣ мебошад. Худшиносии фардӣ дараҷаи ташаккули ҷаҳонбинӣ, худгоҳӣ ва анъанавии як фард буда, худшиносии иҷтимоӣ дараҷаи худгоҳӣ ва хештаншиносии афроди ҷомеа маҳсуб мешавад.

Мафҳуми хештан дар Фарҳани забони тоҷикӣ ба маънии хеш, худ ифода шудааст. Ҷар қас, ки хештанро натавонад шинохт, дигар чизҳоро чӣ гуна тавонад шинохт? *Таърихи Байҳақӣ* [9:с 475].

Хештаншиносӣ – худшиносӣ, худро омӯхтан ва санҷидан [9: с 475].

Дар «Панднома»-и Фаридуддини Аттор хислатҳои марбут ба таҳаммулпазирӣ, аз ҷумла хештаншиносӣ ва фазилати пӯшидани айбу нуқсон ситоиш ёфта, бо забони равону фасеҳу оммафаҳм баён шудаанд. Ба ифодаи дигар, агар тамоми он хислатҳои неку зиштеро, ки муаллиф дар «Панднома» тавсиф ё мазаммат кардааст, тасниф намоем, ба маънои томиш он ҳамаро метавон консепсияи инсонӣ комил номид. Бесабаб нест, ки намунаи асари мазкур ба китоби маъруфи «Чаҳор китоб» шомил шудааст. Худшиносиро Шайх Аттор таъкид намуда, онро замина барои фазилатҳои дигари инсонӣ, аз қабилӣ тавозӯӣ, гузашт, инсоф ва монанди инҳо доништааст. Дар байти зер ғояи худшиносиро чунин тавзеҳ мекунад:

Бандагӣ аз худшиносӣ шуд тамои,
Нест марди беадаб соҳибмақом [1:35].

Яъне, худшиносӣ нишонаи одамият буда, сарчашмаи он аз адабу хирад маншаъ мегирад. Қобили қайд аст, ки дар байни асарҳои пандуахлоқии адибону орифони адабиёти классикии тоҷику форс нақши осори Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозиро метавон махсус таъкид сохт. Беҳуда нест, Саъдиро «инсонпарвари бузург» ва «муаллими ахлоқ» номидаанд. Бахусус, ду асари ӯ «Ғулистон» ва «Бӯстон» аз маъниву мазмунҳои пандуахлоқӣ фаровон мебошанд. Дарвоқеъ, «Ғулистон» дар таърихи адабиёти мо ба ҳайси маҳзани панду ахлоқ ва асарҳои рӯимизии аҳли фарҳанг маҳсуб меёбад ва дар ин асарҳо афкори таҳаммулгаронаву инсонпарварона басо возеҳу муассир ба қалам дода шудааст.

Чи хеле ки дар гуфтаҳои боло зикр кардем, яке аз ҷанбаи муҳим ва шартӣ аввалиндараҷаи таҳаммул ва таҳаммулпазирӣ худшиносӣ ба шумор меравад. Барои он ки инсон дорои сифатҳои худҳои ва худписандӣ буда, кӯшиш мекунад, ки хубӣҳо ва тавоноҳои худро бузургтар, вале айбу камбудҳои хешро куллан пинҳон намояд, ё хурдтар нишон диҳад. Дар ин маврид, ба ақидаи Саъдӣ, мушкилот ва ё монеа ин аст, ки бархе аз одамон ҳангоми худбаҳодихӣ хато ё худ айбҳои хешро ба сомеъ изҳор намекунанд, ки ин нуктаро ӯ таҳти таъбири «пардаи пиндор» дар ҳикояте ифода намудааст. Матни ҳикоя чунин аст: «Ёд дорам, ки дар айёми туфулият мутааббид будаме ва шабхезу мулаъи зуҳду парҳез. Шабе дар хидмати падар нишаста будам ва ҳама шаб дида ба ҳам набаставу мусҳафи азиз бар канор гирифта ва тоифае гирди мо хуфта. Падарро гуфтам:

– Аз инон яке сар барнамедорад, ки дугонае бигузорад. Чунон хоби ғафлат бурдаанд, ки гӯйӣ нахуфтаанд, ки мурдаанд.

Гуфт:

– Ҷони падар, ту низ агар бихуфтӣ, беҳ аз он ки дар пӯстии халқ уфтӣ.

Набинад муддаӣ ҷуз хештанро,

Ки дорад пардаи пиндор дар пеш.

Гарат чашми худобине бубахшанд,

Набинӣ ҳеч кас очизтар аз хеш» [3:56-57].

Шарҳ: Дар хотир дорам, ки айёми кӯдакӣ ба ибодат бисёр майл доштам ва шабҳо аз хоб бармехестаму намоз мегузоридам. Яке аз шабҳо дар назди падар нишаста будаму тамоми шаб Қуръони маҷид мехондам ва гурӯҳе дар гирди ману падарам хуфта буданд. Ба падар гуфтам, ки аз инҳо яке ҳама аз хоб намехезад, то ду рақъат намози бомдодӣ гузорад, чунон хоби ғафлаташон бурда, ки гӯё хоб нарафтаанд, балки мурдаанд. Падарам гуфт: Ҷони ман, ту низ агар хоб мерафтӣ беҳтар буд аз он ки айби мардумон ҷуно ғайбат кунӣ.

Шарҳи байт: Инсонӣ беҳудагӯю лофзан ғайр аз худ каси дигарро намебинад, зеро пардаи тираи гумони ботил пеши чашмашро бастааст. Агар ба ту чашми ниҳонбину ҳақиқатшинос бидиҳанд, ҳеч касро аз худ пасттар намебинӣ. Яъне, худро аз ҳама кас очизтару нотавонтар мешуморӣ.

Хулоса, Шайх Саъдӣ дар ин ҳикоят онҳоеро танқид кардааст, ки айби дигаронро мебинанду айби худашонро намебинанд, ё худ танҳо аз пайи айби дигарон ҳастанд. Шаб то рӯз нахуфтани ибодат қардан ва Қуръон дар каф доштан суде надорад, агар дар ҷустуҷӯи айби дигарон бошӣ!

Фазилати айбпӯшӣ. Айбҷӯӣ нақардан ва хаторо бахшидан низ аз ҷумлаи сифоти беҳтарини шахс буда, дар ташаккули хислатҳои таҳаммулпазирӣ шартӣ муҳим мебошад.

Абулқосим Фирдавӣ ба муқобили айбҷӯӣ сухан гуфта, ашхоси айбҷӯӣро ин тавр хушдор мекунад:

Ту айби касон ҳеч гуна маҷӯӣ,

Ки айб оварад бар ту – бар айбгӯй.

Ҳамчунин ҳақим Фирдавсӣ дар бобати суҳан гуфтан ва амал ду чиз ва ё ду хислат: суҳани рост гуфтан ва кори нек карданро барои инсон аз ҷумлаи хислатҳои абадӣ шуморидааст. Чунон ки маълум аст, ин ақида дар китоби муқаддаси зардуштиён – «Авасто» таҳти шиори «гуфтори нек, пиндори нек ва рафтори нек» сабт ёфтааст:

Ба гетӣ ду чиз аст ҷовид бас,
Дигар ҳар чӣ бошад, намонад ба кас,
Суҳан гуфтани нағзу кирдори нек,
Бимонад чунон, то ҷаҳон аст рек.

Аттори Нишопурӣ дар бобати айбҷӯй ва фазилати айбпӯшӣ низ бовачҳ суҳан гуфта, шахси айбҷӯро «аблаҳ» номида, панд додааст, ки инсони хушбахту босаодат ҳеч гоҳ айбу хатои дигаронро маломат намекунад. Аз ҷумла, мисолҳои зерин исботи ҳамин гуфтаҳои охир маҳсуб меёбанд:

Айби худ аблаҳ набинад дар ҷаҳон,
Бошад андар ҷустани айби касон... [1:9].

Ё ин ки:

Ҳар киро се одат бошадаш,
Дар ҷаҳон бахту саодат бошадаш:
Аввало, гар бинад ӯ айби касон,
Дар маломат ҳеч нақшоёд забон... [1:29].

Дар асари дигари Шайх Аттор «Мантиқ-ут-тайр» бо тасвири ҷолибу муассир дар мисоли рафтани Бӯсаиди Маҳна ба ҳаммом ва ҷавоби ӯ ба марди кӯтоҳандеш дар бобати айбпӯшӣ чунин як ҳикмати бузург овардааст:

Бӯсаиди Маҳна дар ҳаммом буд,
Қоимаш афтода марде хом буд.
Шуҳи шайх овард то бозуи ӯ,
Чамъ кард, он ҷумла пеши рӯйи ӯ.
Шайхро гуфто: «Бигӯ, ай покҷон,
То ҷавонмардӣ чӣ бошад дар ҷаҳон?»
Шайх гуфто: «Шуҳ пинҳон кардан аст,
Пеши ҷашми халқ ноовардан аст» [2:331].

Яъне, қоим – масҳгар, ки соҳиби фиросати комил набуд, тамоми ҷирку ифлосҳои тани Бӯсаиди Маҳнаро хост барояш нишон диҳад ва зимни суҳбат аз футувват суҳан дар миён овард. Шайх ҷавоб гуфт, ки беҳтарин сифати ҷавонмардӣ пӯшидани айбу иллат ва норасоҳои дигарон аст.

Метавон гуфт, ки Фаридуддини Аттор ба масоили ахлоқӣ тавачҷуҳи зиёд зоҳир намуда, баҳусус, дар масъалаи тарбия ва такмили ахлоқии инсон ӯ ҷонибдори таълимоти футувват (ҷавонмардӣ) будааст, ки дар осори хеш бештар ташвиқи ғояҳои рафоқату дӯстӣ, сабру тоқат, олиҳимматӣ ва баробарино иброд доштааст.

Аз диди Саъдии Шерозӣ ҷашмпӯшӣ аз айбу гуноҳи дигарон низ аз ҷумлаи фазилатҳои арзандаи инсонӣ ва аз зумраи сифатҳои қаримону ҷавонмардон аст. Масалан, дар ҳикояте аз «Ғулистон» оварда шудааст: «Дузде ба ҳонаи порсое даромад. Чандон ки ҷуст, чизе наёфт, дилтанг шуд. Порсоро хабар шуд. Гилеме, ки дар он хуфта буд, бардошт ва дар роҳи дузд андохт, то маҳрум нашавад.

Шунидам, ки мардони роҳи Худой
Дили душманонро накарданд танг.
Туро кай муяссар шавад ин мақом,
Ки бо дӯстонат хилоф асту ҷанг?!

Маваддати аҳли сафо, чи дар рӯй ва чи дар қафо, на чунон к-аз паст айб гиранд ва пешат беш миранд.

Ҳар кӣ айби дигарон пеши ту оварду шумурд
Бегумон айби ту пеши дигарон хоҳад бурд» [3:54].

Шарх: Дузде ба хонаи дарвеше даромад. Ҳарчанд ки чустучӯ кард, чизе наёфт, ғамгин шуд. Дарвеш аз ин ҳолати дузд хабардор шуд. Гилеме, ки рӯйи он хуфта буд, пеши роҳи дузд гузошт, то ноумед наравад.

Аз пирони доно шунидам, ки мардони роҳи Худо ва солиқони роҳи Ҳақ намегузоранд ҳатто душманонашон аз онҳо дилтангу ранҷида шаванд. Расидан ба пойгоҳи мардони роҳи Ҳақ барои ту осон нест, зеро ту бо дӯстони худ ҳам сари ситезаву душманӣ дорӣ.

Дӯстии ёрони покдил чи дар хузуру чи дар ғоиб яқсон аст ва чунин нест, ки дар ғоиб аз ту айбҷӯӣ кунанду дар хузурат ҳозир бошанд чонашонро фидо созанд. Яъне, дар пешат туро мадху ситоиш кунанду дар ғоиб сиёҳ намоянд.

Ҳар касе, ки айбу камбуди касони дигарро ба ту мегӯяд, яқин дон, ки айбу нуқсонии туро ба дигарон мерасонад [3:55].

Аз андешаҳои мазкур метавон натиҷагирӣ кард, ки доир ба масъалаи худшиносӣ ва фазилати айбпӯшӣ суҳанварони форсу тоҷик аз диду назари хоси хеш панду андарзҳои ҳақимона баён кардаанд, ки шарҳу тафсири онҳо баҳри баланд бардоштани маънавиёт ва тарбияи солими ҷавонон аҳамияти хоса дорад. Ҳамчунин шарҳу тафсири як байт ва ё як ҳикоёти кӯтоҳи пандомез метавонад чанд сифати марбут ба таҳаммулпазирӣ дар муҳассилин парвариш диҳад. Дар ташаккули руҳияи мадуро ҳамин фазилатҳои мавриди назар дар баробари инсондӯстӣ, меҳру шафқат доштан, эҳтиром ба ҷой овардан заминаи муҳим буда, боиси муносибати мусолиҳаомезу пойдор, муросову созиш мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Аттор, Фаридуддин. *Аз Панднома* / А.Фаридуддин. – Душанбе: Маориф, 2016. – 40 с.
2. Аттор, Фаридуддин. *Мантиқ-ут-тайр* / А.Фаридуддин. – Душанбе: Эҷод, 2006. – 355 с.
3. Исрофилиё, Ш., Раҳнамо А. Шарҳи мунтахаби «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ / Ш.Исрофилиё, А. Раҳнамо. Душанбе: Пайванд, 2016. – 108 с.
4. Консепсияи миллии тарбияи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 март 2006. – № 94.
5. На пути к культуре мира / Док. и материалы [Текст] // Комиссия РФ по делам ЮНЕСКО. – М.: МИК. – 1999, С.37-39.
6. Насриддин, А. Куллиёт / А.Насриддин // Шарҳи «Гулистон»-и Саъдӣ [Текст]. – Хучанд, 2013. – Ҷ.5. – С.18-396.
7. Раҳмонов, Э.Ш. Независимость – достижение нашей нации / Э.Ш.Раҳмонов. – Народная газета 14.09.2005. – С. 47.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ / Дар зери таҳрири М.Ш.Шуқуров, В.А.Капранов ва диг. – М.: Советская энциклопедия. – Ҷилди 1, 1969. – 952 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ / Дар зери таҳрири М.Ш.Шуқуров, В.А.Капранов ва диг. – М.: Советская энциклопедия. – Ҷ. 2, 1969. – 952 с.

МУҲИМТАРИН ҶАНБАҲОИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ДАР АҶКОРИ СУҲАНВАРОН (дар мисоли хештаншиносӣ ва фазилати айбпӯшӣ)

Таҳаммулпазирӣ дар замони муосир яке аз мавзӯҳои мубрами тарбия ба ҳисоб рафта, таҳқиқи ин мавзӯ дар доираи адабиёти бадеӣ, хоса, осори суҳанварони бузурги тоҷику форс аз ҷусторҳои ҷадида дар марҳилаи муайянсозии муҳимтарин заминаҳои таҳаммулпазирӣ дар аҷкори ниёгон хоҳад буд. Мақола ба баррасии хислатҳои худшиносӣ ва фазилати айбпӯшӣ ҳамчун ҷанбаҳои муҳими таҳаммулпазирӣ бахшида шуда, муаллиф онро дар таъба ба осори классикони адабиёти форсу тоҷик мавриди боздид қарор додааст. Муаллифи мақола дар заминаи аҷкори Абулқосим Фирдавӣ, Аттори Нишопурӣ ва Саъдии Шерозӣ кӯшиши намудааст, ки беҳтарин абёти ба мавзӯи таҳқиқ алоқамандро таҳлил намуда, боризтарин нишонаҳои таҳаммул ва таҳаммулпазирӣ дар осори ниёгон муайян созад.

Калидвожагон: таҳаммулпазирӣ, хештаншиносӣ, фазилати айбпӯшӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Аттори Нишопурӣ, Саъдии Шерозӣ

НАИБОЛЕЕ ВАЖНЫЕ АСПЕКТЫ ТЕРПИМОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЛИТЕРАТОРОВ

(на примере самопознания и мудрость в утаивание пороки других)

Толерантность в наше время является одной из актуальных вопросов воспитания и изучение этой проблемы в контексте литературы, особенно в произведениях великих таджикско-персидских мыслителей будет одним из самых важных шагов в определении наиболее важных аспектов терпимости в сознании наших древних литераторов. В статье рассматриваются качества самопознания и мудрость в утаивания пороки других как важнейшие аспекты толерантности. Автор исследует данную тему опираясь на труды классиков персидско-таджикской литературы, в особенности на взглядах Абулкаси́ма Фирдавси, Аттари Нишапури и

Саади Шерози. Автором проанализировано лучшие бейты относящиеся к предмету исследования и подчеркнута наиболее явные признаки терпения и толерантности в творчестве предков.

Ключевые слова: толерантность, самопознание, мудрость в утаивание пороки других, Абулкасим Фирдавси, Аттари Нишапури, Саади Шерози.

THE MOST IMPORTANT ASPECTS TOWARDS TOLERANCE IN MEN-OF-LETTERS' OPINION

(on the example of self-knowledge and the virtue of accusation)

It is common knowledge that tolerance is considered to be one of the most important issues concerning education in our time and the study of the relevant topic in the context of literature, especially the literary productions belonging to the pen of the great Tajik-Persian men-of-letters will be one of the most important steps aimed at determination of the most important grounds of tolerance in our ancestors' opinions. The article under consideration dwells on qualities of self-knowledge and the virtue of accusation as important aspects of tolerance. The author canvasses the issue in question in Persian-Tajik classical literature. Designing on the premise of the views Abulqasim Firdawsi's, Attari Nishapuri's and Saadi Sherozi's views the author of the article makes an endeavor to analyze the best poetry related to the corpus of the study and identify the most obvious signs of tolerance in our ancestors' creations.

Key-words: tolerance, courage, self-knowledge, virtue of accusation, Abulqasim Firdawsi, Attari Nishapuri, Saadi Sherozi

Маълумот дар бораи муаллиффон:

Шербоев Саидбой- профессори кафедраи методикаи таълими Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улугзода.

Бобоева Иноят Асроровна- сармуаллимаи кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд) E-mail: boboeva-83@mail.ru. Телефон 92-774-15-65

Сведения об авторах:

Шербоев Саидбой - профессор кафедры методики преподавания Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода.

Бабаева Иноят Асроровна- старший преподаватель кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы ГОУ «Худжандского государственного университета им. Бободжона Гафурова» (Республика Таджикистан, г. Худжанд) E-mail: boboeva-83@mail.ru. Телефон 92-774-15-65

About the authors:

Sherboev Saidboy - Professor of the Department of Teaching Methods of the Tajik State Institute of Languages. S. Ulugzold.

Boboeva Inoyat Asrorovna-senior lecturer of the department of methods of teaching Tajik language and literature under the SEI «Khujand State University named after acad. B.Gafurov» (Tajikistan Republic, Khujand)

УДК: 536.2 (575.3)

САЛОҲИЯТҲОИ ОМУЌЗОРИ ФИЗИКА ЗИМНИ ТАШКИЛУ ГУЗАРОНИДАНИ ТАҶРИБАҲОИ НАМОИШӢ

Умаров У.С., Раҷабов У.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Доир ба масъалаи тадқиқотӣ як қатор корҳои мушаххас ба анҷом расонида шудааст, ки чанде аз онҳо ба масъалаи методикаи ташкилу гузаронидани таҷрибаҳои физикии намоишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бахшида шудаанд, аз ҷумла муҳаққиқон: Ананев Д.В. [1], Бугаев А.И. [2], Буоров В.А. [3], Давлатов А. ва Кӯчақшоев Д. [4], Иванов Д.Т. [6], Мирзоев Б. Норкулов А. ва Ҷумъаев Ҳ. [7], Погожев П.И. [8], Свиридов В.И. [9], Турышев И.К. ва Лукьянов Ю.И. [11], Умаров У.С., Ҷумъаев Т. ва Файзуллоева Ҳ. [14], Черняховская М.М. [15], Шахмаев Н.М. ва Шилов В.Ф. [16] тадқиқотҳояшонро дар шакли мақолаву дастурҳои методиву таълимӣ ва илмӣ нашр кардаанд, аммо доир ба мавзӯи тадқиқотӣ, яъне салоҳиятҳои омӯзгори физика ҳангоми ташкилу гузаронидани таҷрибаҳои намоишӣ тадқиқоти мукамал гузаронида нашудааст. Бинобар ин, мо зарур донистем, ки ба омӯзгори физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ доир ба масъалаи мазкур тавсияҳо пешниҳод намоем.

Гузариш аз низоми анъанавӣ ба муносибати нави таълим – муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ методҳои таълим ва нақши омӯзгорро ба куллии тағйир дод. Муносибати босалоҳият ба таълим тамоюли муҳим дар фазои ягонаи таҳсилот ба шумор рафта, барои аз байн бурдани муҳолифати байни талаботи барнома ва эҳтиёҷоти ҷомеа мусоидат намуда, талаботи шахсро ҳангоми омӯзиш қонеъ мегардонад. Дар муносибати босалоҳият раванди таълим хусусиятҳои ба худ хос дорад. Ин хусусиятҳо муносибати хонандаро ба таълим, нақши омӯзгорро дар раванди таълим, муносибати омӯзгору хонандагон, хонандагону маводи таълим ва муносибати байниҳамдигарии хонандагонро муайян мекунад. Тавре гуфтем, дар муносибати босалоҳият ба таълим нақши омӯзгор низ тағйир меёбад. Нақши омӯзгор аз интиқолдиҳандаи дониш ба роҳнамои хонандагон, ёвари маслиҳатчи, намоишдиҳандаи малакаву маҳорат, санҷишгари дараҷаи азхудкунии дониш, малака ва маҳорати онҳо табдил меёбад.

Аз ин рӯ, мову шумо – омӯзгорони мӯхтарам роҳу равишро бояд пеш гирем, ки шогирдонамон тавассути таълим ба зиндагии оянда омода шаванд, зеро ҷаҳони имрӯза инсонро интизор аст, ки ниҳоят пуртаҷриба бошад, ҳалли ҳама гуна мушкилотро саривақт ва бетаъхир ёфта тавонад. Тамоми саъю кӯшиш ва талоши системаи маорифи имрӯзаи кишвар барои ҳамин аст, ки муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ инсонро ба камол расонанд, ки насли баркамол бо дили пур Тоҷикистони азизро ба онҳо супорад.

Аз ин лиҳоз, муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ бояд омӯзгоронро тарбия намоянд, ки барои татбиқи муносибати босалоҳият ба таълими фанҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ омода бошанд, зеро таълиму тарбияи муваффақонаи насли наврас аз таҷрибаи касбӣ, фазилат ва маданияти баланди омӯзгор вобаста аст.

Омӯзгори физика – мутахассисест, ки асосҳои илми физикаро ба хонандагон омӯзонида, ба таълими политехникӣ ва тамоюли касбантиҳобкунии хонандагон асос мегузорад. Бар замми ин, ӯ ба инкишофи тафаккур (тафаккури физикӣ, мантиқӣ ва илмӣ-техникӣ), фаъолияти эҷодӣ, ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ хонандагон замина мегузорад.

Дар Стандарт ва барномаи таълим [10] мақсадҳои таълими физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тибқи муносибати босалоҳият ба таълим ба тариқи зайл муайян карда шудааст:

✓ дар хонандагон ташаккул додан ва устувор гардонидани донишҳои илмӣ барои шарҳу тавзеҳи ҳодисаву равандҳои, ки дар табиату техника рӯй медиҳанд ва барои идома додани таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ заруранд;

✓ ба хонандагон фаҳмонидани асосҳои назарияи физикаи муосир (далелҳои илмӣ, мафҳумҳо, қонун ва амсилаҳои назариявӣ), ки ҷавҳари мазмуни маълумоти физикиро ташкил медиҳанд;

✓ азхуд кардани забони физика ва маҳорати истифода бурда тавонистани он барои таҳлили маълумоти илмӣ ва пешниҳоди ғояҳои (идеяҳои) асосии физикӣ ба тариқи хаттӣ ва шифоҳӣ (мафҳумҳо, қонунҳо, формулаҳои физикӣ, графикҳо ва ғайра);

✓ ташаккул додани маҳорату малакаҳои масъалаҳалкунӣ, ба низом даровардани мушоҳидаи ҳодисаҳои табиат ва равандҳои технологӣ, банақшагири ва гузаронидани тадқиқот;

✓ такмили маҳорати истифодабарии асбобҳои ҷенкунанда аз ҷониби хонандагон.

Дар маҷмӯъ, ин ҳадафҳоро тибқи талаботи дидактика ба таълимӣ, тарбиявӣ ва инкишофдиҳӣ ҷудо кардан мумкин аст.

Ба мақсади таълимӣ инҳо дохил мешаванд: ташаккули маҷмӯи донишҳои асосии илми физика (мафҳумҳои фундаменталии физикӣ, қонунҳо ва назарияҳо), дониш оид ба методҳои дарккунӣ, мушоҳида, озмоиш, амсиласозӣ, пешниҳод кардани фарзияҳо, таҳлили назариявии далелҳои илмӣ, ташаккули маҳорату малакаҳои озмоишӣ ва ғайра.

Ба мақсади тарбиявӣ дохил мешаванд: ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, политехникӣ, эстетикӣ, экологӣ, тарбияи рӯҳӣ, тарбияи ғоявӣ, шаҳрвандӣ ва ватанпарварӣ.

Ба мақсади инкишофдиҳӣ дохил мешаванд: инкишофи тафаккур (алалхусус, тафаккури физикӣ ва мантиқӣ), хотира, идрок, мустақилият, шавқу ҳаваси маърифатӣ ва ғайра.

Дар ҳамин замина навъҳои фаъолияти омӯзгори физика низ тағйир меёбад, аз ҷумла:

а) ташаккул додан ва дарк кардани фаъолияти педагогӣ, омӯхтани маҷмӯи донишҳои умумиву махсус ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи маориф, инчунин ташаккул додани малакаю маҳоратҳои касбӣ-методӣ;

б) омӯхтани тарзи кор бо китоби дарсӣ, адабиёти илмию методӣ, барномаю тавсияномаҳо, ба нақша даровардани маводи таълимию тайёр кардани дарсҳои алоҳида, маҳорати навиштани конспекти маърузаҳо, дуруст кашидану хондани нақшаву графикҳо, мувофиқи қоидаҳои забони адабию илмӣ талаффуз кардани калимаю ибораҳо ва истилоҳоти фанӣ, шарҳ додани мафҳуму далелҳои илмӣ, инчунин, хушхаттиву соддабаёнӣ;

в) омӯхтани нозуқиҳои касби педагогӣ, идора кардани ҷаъолияти донишандӯзии хонандагон, тарзҳои ташаккул додани маҳорату малакаи онҳо, инчунин худомӯзию мустақилона инкишоф додани қобилияту ҷаъолияти эҷодӣ;

г) маҳорати навҷӯӣ, ба ҳар як машғулият бонизом тайёри дидан, баёни мавзӯ ва қори мустақилонаи хонандагонро мувофиқи мақсади дарс муайян намудан, муоинаи натиҷаи қори мустақилонаи хонандагон, дар хонандагон инкишоф додани қобилияту ҷаъолияти эҷодӣ, ҷаҳонбинии илмӣ ва талқин кардани ҳислатҳои ҳамиди инсонӣ.

Мусаллам аст, ки ҳамаи ин худ аз худ ба даст намеояд, балки дар натиҷаи ҷустуҷӯ, заҳматҳои паёпай, хондани адабиёти илмӣ, методӣ, психологӣ, педагогӣ, омӯхтани таҷрибаи пешқадам, таҳсил дар курсҳои тақмили ихтисос ва ғайра ҳосил мешавад.

Мувофиқи талаботи имрӯза омӯзгор бояд қорҳои зеринро анҷом диҳад:

- ✓ мунтазам омӯхтану риоя ва татбиқ кардани санадҳои меъёри-ҳуқуқии соҳаи маориф;
- ✓ ба нақша даровардани тамоми ҷузъиёти ҷаъолият: нақшаи тақвимӣ, нақшаи машғулиятҳои берунисинфӣ, нақшаи қори кабинетҳои физика, нақшаи худомӯзӣ, нақшаи қорҳои тарбиявӣ, нақша-конспекти дарси яқсоата ва ғ.;

- ✓ худомӯзӣ тавассути мутолиаи адабиёти илмӣ, методӣ, матбуоти даврӣ, рӯзномаҳои сиёсӣ, иштирок қардан ба семинару конференсияҳо ва курсҳои тақмили ихтисос;

- ✓ тартиб додани нақшаи машғулиятҳо, тайёри ба машғулиятҳо, ташкил ва таҷҳизонидани кабинет, таъмини кабинет бо воситаҳои техникӣ ва аёнии ҳозиразамон, таъмири асбобҳо, намоиш додани озмоишҳо, гузоштани қорҳои лабораторӣ, сохтани асбоб ва дигар воситаҳои аёнӣ;

- ✓ ташкил қардани конференсияҳо, шабнишиниҳо, маҳфилҳо ва ғ.;

- ✓ қорҳои инфиродӣ бо хонандагон, ҷамъбасти қорҳои санҷишӣ ва лабораторӣ, ташкил қардани мусобақаҳо;

- ✓ иштирок ба дарсҳо, таҳсил дар курсҳои тақмили ихтисос, сӯҳбат бо омӯзгорону методистон;

- ✓ истифода бурдани методҳои тадқиқот (мушоҳида, озмоиш), ҷустуҷӯи методҳои самараноки таълиму тарбия, навиштани маърузаву мақолаҳои илмӣ-методӣ ва ғ.;

- ✓ тарғибу ташвиқи қомёбиҳои илму техника, омӯзгорони пешқадами соҳа, аҳамияти илму донишомӯзӣ ва ғайра.

Омӯхтану амалӣ гардонидани силсилаи маҳоратҳои номбурда вазифаи асосии омӯзгор ва нишонаҳои ихтисосмандии ӯ буда, ба нақша даровардану ташкил қардан ва босамар гузаронидани машғулиятҳо савияи баланди ҷаъолияти касбии омӯзгорро тақозо менамояд.

Бо баҳисобгирии далелҳои зикршуда салоҳиятҳои умумии омӯзгори физикаро ба тариқи зайл пешниҳод намудан мумкин аст:

Омӯзгори физика бояд:

1. Мафҳум ва истилоҳоти санадҳои меъёри-ҳуқуқии соҳаи маориф, силсилаи фанҳои физика, методикаи таълими физика, педагогика ва психологияро шарҳ дода тавонад.

2. Мафҳуму истилоҳоти ин санадҳо ва фанҳоро дар раванди ташкили таълими физикаи муассасаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ татбиқ намояд.

3. Таълими физикаро дар муассасаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тибқи муносибати босалоҳият ба роҳ монад ва навҳои гуногуни машғулиятҳои таълимиро аз физика бо истифода аз методҳои интерактивӣ гузаронад.

4. Навҳои гуногуни масъалаҳои физикиро ҳал қунад, принсипи амали таҷҳизоте, ки барои гузаронидани навҳои гуногуни озмоиши физикаи мактабӣ пешбинӣ шудааст, шарҳ диҳад ва аз ӯҳдаи истифодаи самараноки онҳо барояд.

5. Озмоиши педагогӣ гузаронида, натиҷаҳои онро таҳлилу ҷамъбаст намояд, аз таҷриба ва ҳулосаҳои ба дастовардааш дастуру тавсияҳои методӣ таҳия намояд.

Дар чадвали зерин салоҳиятҳо ва нишондиҳандаҳои (индикаторҳои) онҳо оварда шудааст [12, с.

42].

/г	Салоҳиятҳо	Нишондиҳандаҳо (индикаторҳо)
	Мафҳум ва истилоҳоти санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи маориф, силсилаи фанҳои физика, методикаи таълими физика, педагогика ва психологияро шарҳ дода тавонад.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Талаботи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи маорифро татбиқ намояд; ✓ аз фанни физика ба дараҷаи баланд тайёрии назариявӣ ва амалӣ дошта, мафҳумҳои фундаменталӣ, ҳодисаҳо, қонун ва назарияҳои физикиро шарҳ диҳад; ✓ аз фанҳои педагогика ва психология ба дараҷаи баланд тайёрии назариявӣ ва амалӣ дошта, мафҳумҳои фундаменталӣ, қонун ва назарияҳои ин фанҳоро шарҳ дода тавонад; ✓ соҳиби ҷаҳонбинии васеи илмӣ бошад ва онро ҳангоми омӯзиши фанни физикаи мактабӣ дар хонандагон ташаккул дода тавонад.
	Мафҳуми истилоҳоти ин санадҳо ва фанҳоро дар раванди ташкили таълими физикаи муассисаҳои тахсилоти миёнаи умумӣ татбиқ намояд.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Маводи таълимиро мантиқан, пай дар пай, фаҳмо ва эҳсоснок баён ва мазмуни асливу асосии онро ҷудо карда тавонад. Диққати хонандагонро ба ҷараёни баёни мавзӯи нав ҷалб карда, ба қобилияти азхудкунии маводи таълимӣ баҳо дода тавонад; ✓ восита ва методҳои фаъл гардонидани тафаккур ва фаъолияти маърифатии хонандагонро донанд, мушкilotро ҳал карда тавонад, диққати хонандагонро барои ҳалли масъалаҳо ҷалб ва элементҳои бозӣ, мубоҳиса (дискуссия)-ро истифода намояд; ✓ методҳои гуногуни арзёбии савияи дониши хонандагонро татбиқ намояд.
	Таълими физикаро дар муассисаҳои тахсилоти миёнаи умумӣ ба роҳ монанд ва навҳои гуногуни машғулиятҳои таълимиро аз физика гузаронад.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Дар машғулиятҳои методҳои гуногуни таълим ва воситаҳои мувофиқи методиро интихоб ва истифода карда тавонад; ✓ методикаи гузаронидани шаклҳои гуногуни машғулиятҳои таълимӣ: дарс, конференсия, семинар, лексия, корҳои лаборатории фронталӣ, практикуми физикиро донанд, тарзи мувофиқи идора кардани фаъолияти маърифатии хонандагон, шаклҳои корҳои таълимӣ ва тарзи назорати онҳоро азхуд карда бошад; ✓ корҳои мустакилонаи синфӣ ва берунисинфӣ хонандагонро ташкил карда, дар онҳо маҳорати иҷрои наоваронаи вазифаҳои таълимиро ташаккул диҳад; ✓ дар ҷараёни таълим робитаи дохилифанӣ ва байнифанӣ физикаро амалӣ гардонад; ✓ дастурҳои таълимӣ, воситаҳои аёнӣ ва ВТТ-и муосирро дар ҷараёни таълим васеъ истифода бурда тавонад; ✓ шаклҳои гуногуни корҳои берунисинфӣ фанниро ташкил карда, ба машғулиятҳои гуногун ва маҳфилҳо роҳбарӣ намояд.
	Навҳои гуногуни масъалаҳои физикиро ҳал кунад, принсипи амали таҷҳизоти барои гузаронидани навҳои гуногуни озмоиши физикаи мактабӣ зарурбударо шарҳ диҳад ва онҳоро истифода карда тавонад.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Методикаи ҳалли навҳои гуногуни масъалаҳои физикиро татбиқ намояд; ✓ методикаи тартиб додани масъалаҳои физикӣ ва ҳалли онҳоро ба хонандагон омӯзонад; ✓ методика ва техникаи озмоишҳои физикиро татбиқ намояд; ✓ бо асбобҳои таълимии асосии кабинети физикаи мактабӣ шинос бошад ва онҳоро дар ҷараёни гузаронидани таҷрибаҳои намоишӣ, корҳои лаборатории фронталӣ ва практикуми физикӣ истифода бурда тавонад; ✓ кабинети физикаро тибқи талаботи замон мучахҳаз гардонад; ✓ асбобҳои зарурии соддатарини намоиширо сохта ё таъмир карда, ҳолати кории таҷҳизоти лабораторияи физикаро таъмин намояд; ✓ қоидаҳои техникаи бехатарӣ, нигоҳ доштани асбоб ва воситаҳои лабораторию намоиширо риоя кунад.
	Озмоиши педагогӣ гузаронида, натиҷаҳои онро таҳлилӣ ҷамъбастан намояд, аз таҷрибаи худ дастуру тавсияҳои методӣ таҳия намояд.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Методҳои гуногуни таҳқиқотиро баҳал бошад ва барои самаранок истифода бурдани онҳо кӯшиш намояд; ✓ адабиёти асосии методикаи таълими физикаро хуб донанд ва онҳоро асоси тайёрӣ ба дарсҳо ва машғулиятҳои берунисинфӣ истифода барад; ✓ ба адабиёти даврӣ диққати махсус диҳад ва китобхонаи худро бо онҳо пурра гардонад; ✓ фаъолияти таълимии худро аз назари интиқодӣ таҳлил кунад ва саривақт ба мазмун ва методикаи он тасҳеҳ дохил намояд;

	✓ маъруза ё ахбор барои ҳамоишҳои (семинарҳои) методи омӯзгори физикаи ноҳия, шаҳр ва хонишҳои педагогӣ омода наояд.
--	--

Боиси зикр аст, ки қисме аз ин нишондиҳандаҳо дар ҳатмкунандагон ҳангоми омӯзиши фанҳои таҳассусӣ, қисме дар машғулиятҳои психология ва педагогика пайдо шуда, дар машғулиятҳои методикаи таълими физика ташаккул меёбанд. Бинобар ин, ҳатмкунандагон – омӯзгори оянда силсилаи фанҳои методикаи таълими физикаро бояд хуб омӯзанд.

Таҷрибаҳои намоишӣ чузби асосӣ ва муҳими озмоишҳои физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро ташкил медиҳанд. Онҳо як қатор масъалаҳои дидактикиро ҳал карда, методикаи ҳоси ташкилу гузаронидани худро доранд, бинобар ин дар методикаи омӯзиши физика масъалаи маҳсули тадқиқот ба ҳисоб мераванд.

Таҷрибаҳои намоишӣ – ин аз ҷониби омӯзгор нишон додани ҳодисаҳои физикӣ ва робитаҳои байни онҳо мебошад, ки барои дарки ҳодисаву қонуниятҳо аз ҷониби тамоми хонандагони синф мусоидат мекунад. Таҷрибаҳои намоишӣ барои ба вучуд овардани тасаввуроти ҳаёлий ва ташаккул додани мафҳумҳои физикӣ мусоидат мекунад; онҳо мулоҳизаҳову нутқи омӯзгорро ҳангоми пешниҳод кардани маводи нав мушаххасу фаҳмотару боварибахш мегардонанд ва шавқу ҳаваси хонандагонро ба ин фан ривоч медиҳанд. Бо ёрии таҷрибаи намоишӣ омӯзгор чараёни фикрронии хонандагонро ҳангоми омӯзиши ҳодисаҳо ва робитаи байни онҳо тақвият медиҳад. Таҷрибаҳои намоишӣ бояд бо суханони омӯзгор ва бо маводи таълимӣ ба таври ногусастанӣ алоқаманд бошанд, чунки ин яке аз шартҳои муҳимтарини ташаккул додани самараноки мафҳумҳои физикӣ мебошад.

Таҷрибаҳои намоишӣ хонандагонро ба он одат мекунонанд, ки эшон манбаи донишҳои физикиро дар ҳодисаҳои олами беруна, дар озмоиш ҷустуҷӯ кунанд, зеро ин барои ташаккулёбии ҷаҳонбинии илмӣ-диалектикий онҳо аҳамияти калон дорад. Таҷрибаҳои намоишӣ қисми ногусастани дарс мебошанд. Онҳо чузби асосии фаҳмонидани маводи нав (чалб намудани диққати хонандагон ба омӯзиши мавзӯ, ба вучуд овардани вазъияти проблемавӣ, аёнӣ мавзӯи дарс) мебошанд, ки бо ҳикоя, сӯҳбат, шарҳу тавзеҳи омӯзгор тавҷам амалӣ карда мешаванд. Таҷрибаҳои намоишӣ барои ҳал кардани масъалаҳои озмоишӣ ва муайян кардани савияи дониш, маҳорату малақаҳои амалии (салоҳиятҳои) хонандагон, инчунин тақрори маводи омӯхташуда истифода мешаванд. Таҷрибаҳои намоиширо бо мисолҳои мушоҳидаҳои рӯзмарраи хонандагон иваз кардан мумкин нест, чунки: яқум, ин мушоҳидаҳо барои хонандагони гуногун якхела нестанд ва бинобар ин, баҳри ташаккул додани донишҳои нав асос шуда наметавонанд; дуҷум, онҳо барои хонандагони алоҳида қомилан дуруст буда наметавонанд; сеҷум, ин тасаввурот барои фаҳмидан ва дуруст тасаввур кардани ин ё он маводи нав на ҳама вақт қифоя мебошанд; чорҷум, ин ё он ҳодиса ва раванде, ки дар табиат ё техника мушоҳида мешавад, дар робитаи мураккаб бо дигар таъсироти номатлуб, ба амал меояд. Таҷрибаҳои намоишӣ ин ҳодисаҳоро бо то ҳадди аққал қам кардани омилҳои номатлуб тақрор мекунад. Ба шарофати ин хонандагон имқон пайдо мекунад, ки хусусиятҳои ҳоси ҳодиса ё қонуниятҳои омӯхташавандаро бевосита мушоҳида намуда, хусусиятҳои асосии онҳоро ҷудо намоянд ва ғайра. Ҳамаи ин дар шароити муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои дар синф гузаронидани таҷрибаҳои намоишӣ маҳсус ташкилшуда, ки барои таълим заруранд, оварда мерасонад. Ба ғайр аз нақши муҳими таҷрибаҳои намоишӣ дар азхудқунии мазмуни маводи нави таълимӣ, онҳо боз дар пайдошавию ташаккулёбии малақаву маҳоратҳои таҷрибавии хонандагон аҳамияти қалон доранд.

Хонандагон дар чараёни нишон додани таҷрибаҳои намоишӣ, мушоҳида кардани ҳодисаҳои физикӣ, қорқард намудани натиҷаҳои қенқунӣ, истифода бурдани асбобҳои гуногуни физикӣ ва ғайраҳоро меомӯзанд. Ҳамаи ин хонандагонро ба қори мустақилонаи озмоишӣ тайёр мекунад.

Нақши таҷрибаҳои намоишӣ дар тақрори маводи таълимӣ қалон аст. Таҷрибаи тақроран гузаронидашуда ба хонандагон имқон медиҳад, ки маводи пештар омӯхташударо дар хотираи худ равшантар тақдид намоянд, моҳияти ҳодисаҳо қоидаҳои физикиро амиқтар фаҳманд, хусусиятҳо ва ҳосиятҳои объектҳои тадқиқшуда, ки пештар аз мадди назар дур монда буданд, пай баранд. Ташкилу гузаронидани озмоиш дар синфҳои VII ва VIII, ки хонандагон қори аввал ба омӯхтани қурси мусалсали физика шурӯъ мекунад, аҳамияти маҳсус дорад. Дар ин ҷо сифати ақсари дарсҳои физика аз бисёр қихат ба он вобаста аст, ки озмоиш дар чараёни машғулиятҳо то қӣ андоза самаранок интиқоб, тайёр ва гузаронида шудаанд. Дар зер ҳамқун намуна, методикаи ташкилу

гузаронидани якчанд таҷрибаҳои намоиширо аз боби «Ҳодисаҳои ҳароратӣ» (синфи VIII) пешниҳод менамоем.

Дар асоси салоҳиятҳои умумии омӯзгори физика салоҳиятҳои эшонро зимни нишон додани таҷрибаҳои намоишӣ доир ба боби «Ҳодисаҳои ҳароратӣ» дар синфи VIII чунин пешниҳод менамоем:

➤ мафҳумҳои: барнома таълим; китоби дарсӣ; дарс; дарси омӯхтани мавзӯи нав; дониш, маҳорат, малака, салоҳият ва методикаи ташаккул додани онҳо; методҳои арзёбии сатҳи ташаккулёбии салоҳиятҳо; муносибати босалоҳият ба таълим; лаборатория; васоити аёниву техникӣ; нуқтаҳои асосии дастурамали техникаи бехатарӣ дар лаборатория; озмоиш; озмоиши физикӣ; мафҳумҳои асосии боби «Ҳодисаҳои ҳароратӣ» дар синфи VIII-ро шарҳ дода тавонад;

➤ мафҳумҳои фавқуззикрро ҳангоми ташкилу гузаронидани таҷрибаҳои намоишӣ доир ба боби «Ҳодисаҳои ҳароратӣ» дар синфи VIII татбиқ карда тавонад;

➤ дарсҳои физикаро доир ба боби «Ҳодисаҳои ҳароратӣ» дар синфи VIII тибқи муносибати босалоҳият ба таълим бо нишон додани таҷрибаҳои намоишӣ ташкилу гузаронида тавонад;

➤ принсипҳои амали таҷҳизоти заруриро барои нишон додани таҷрибаҳои намоишӣ доир ба боби «Ҳодисаҳои ҳароратӣ» дар синфи VIII шарҳ дода, онҳоро истифода карда тавонад.

➤ Аз таҷрибаи кори худ оид ба нишон додани таҷрибаҳои намоишӣ доир ба мавзӯи «Ҳодисаҳои ҳароратӣ» дар синфи VIII ба ҳамкасбонаш тавсияҳои методӣ пешниҳод карда тавонад.

Пас аз нишон додани таҷрибаҳои намоишӣ доир ба боби мазкур хонандагон соҳиби чунин салоҳиятҳо мегарданд:

➤ мафҳумҳои тавсифдиҳандаи боби «Ҳодисаҳои ҳароратӣ»-ро шарҳ медиҳанд;

➤ ҳангоми шарҳи ҳодисаҳои ҳароратӣ мафҳумҳои мувофиқро истифода карда метавонанд;

➤ бо истифодаи мафҳумҳои тавсифдиҳандаи боби «Ҳодисаҳои ҳароратӣ» масъалаҳои озмоиширо ҳал мекунанд;

➤ принсипи амали асбобҳоро шарҳ дода, баъзеи онҳоро истифода карда метавонанд;

➤ озмоиш гузаронида метавонанд.

Таҷрибаи 1. Гармигузаронии ҷисмҳои гуногун

Мақсадҳои таълим

✓ бо истифода аз матни китоби дарсӣ мафҳуми гармигузарониро шарҳ медиҳанд;

✓ озмоиш гузаронида онро аз ҷиҳати физикӣ маънидод карда метавонанд;

✓ роҳҳои интиқоли энергияро аз як ҷисм ба ҷисми дигар шарҳ медиҳанд;

✓ дар озмоиш гармигузаронии моддаҳоро ошкор сохта, онҳоро тасниф мекунанд ва дар асоси назарияи молекулавӣ-кинетикӣ шарҳ медиҳанд;

✓ дар озмоиш вобастагии гармигузаронии ҷисмҳои гуногун (мис, шиша ва пӯлод)-ро аз навъи моддаҳо ошкор сохта, шарҳ медиҳанд;

✓ ҳангоми гузаронидани озмоишҳо қоидаҳои техникаи бехатарӣ ва зиддисӯхторро риоя намоянд.

Таҷҳизот: 1) милаҳои алюминӣ ё латунӣ, чӯбӣ ва ё шишагини дарозиашон 130-150 мм, диаметрашон 4-5 мм; 2) истакон бо оби чӯш; 3) милаи кӯтоҳи металлӣ аз штативи универсалӣ; 4) чароғчаи спиртӣ; 5) гӯгирд; 6) қоғаз; 7) пластилин; 8) куттӣ-тагмон.

Нишондод барои гузаронидани таҷриба

1. Ба истакони оби чӯшдошта милаҳои металлӣ чӯбӣ (ё шишагӣ)-ро, ки дар онҳо гӯгирдчӯбҳо пешакӣ «ширеш» карда шудаанд, меғўтонанд (расми 1). Бо ёрии пластилин ё мум гӯгирдчӯбҳоро дар охири нӯғҳои милаҳо мечаспонанд.

Пас аз гузаштани фосолаи вақт мушоҳида карда мешавад, ки аз милаи металлӣ гӯгирдчӯбҳо паси ҳам меафтанд ва аз милаи чӯбӣ (ё шишагӣ) бошад, намеафтанд. Маълум мегардад, ки металл гармигузаронии хуб ва чӯб (ё шиша) бошад, гармигузаронии бад доранд.

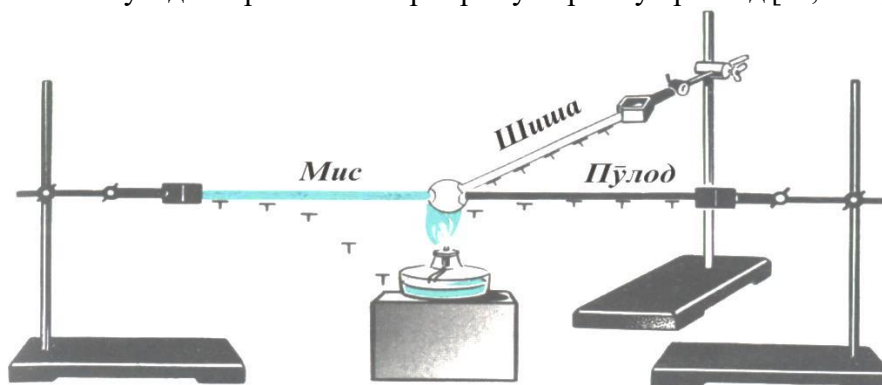
2. Пас аз ин як таҷрибаи дигареро, ки ба гармигузаронии моддаҳо алоқамандаст, намоиш додан мумкин аст, ки хонандагон бояд мустақилона шарҳашро пайдо намоянд.

Ба милаи оҳанин як қабат варақи тунуки обчинак мепечонему онро дар шӯълаи чароғчаи спиртӣ муддати тақрибан як дақиқа нигоҳ медорем (расми 2). Диққати хонандгонро ба он ҷалб мекунем, ки қоғаз на аланга мегираду на сӯхта сиёҳ мешавад. Сипас, бо ҳамин усул қоғазро ба

милаи чӯбин мепечонем ва таҷрибаро такрор мекунем. Дар ин ҳолат он сиёҳ шуда, ба сӯхтан сар мекунад [5, с. 163].

Металл хосияти хуби гармигузаронӣ дорад, ин ба қоғаз имкон намедиҳад, ки дар муддати як дақиқа то ҳарорати алангагирӣ гарм шавад. Баръакс, чӯб гармигузаронии бад дорад, бинобар ин зуд гарм шуда, аланга мегирад.

3. Як нӯти симҳои мисину пӯлодин ва милаи шишагинро, ки ғафсиашон якхела аст, дар штативҳо маҳкам мекунем (расми 3). Ба милаҳо бо мум якҷанд мехчаро мечаспонем ва нӯгҳои озоди онҳоро ба алангаи оташи чароғчаи спиртӣ медорем. Мебинем, ки мехчаҳо аз сими мисин нисбат ба сими пӯлодин хеле тезтар қанда шуда меафтанд, вале аз шиша намеафтанд. Ин таҷриба нишон медиҳад, ки гармигузаронии моддаҳои гуногун ҳар хел аст. Мис нисбат ба пӯлод ноқили хуби гармӣ буда, дар айни ҳол мис ва пӯлод назар ба шиша гармиро хубтар мегузаронанд [12, с. 21].

Расми 3

Таҷрибаи 2. Гармигузаронии гуногуни металлҳо [5, с. 163]

Таҷҳизот: 1) асбоб барои намоиши гармигузаронии металлҳо; 2) чароғчаи спиртӣ; 3) гӯгирдчӯбо; 4) пластилин ё мум.

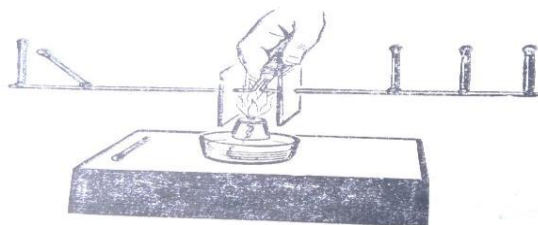
Асбоби ин таҷрибаро ду сими дарозиву масоҳати буриши арзиашон якхела ташкил медиҳад: яке мисин ва дигаре оҳанин. Онҳо таҳти кунҷи 90° қат қарда шуда, дар охириашон дастаи чӯбин насб қарда шудааст. Нӯгҳои дигарашон ба тарафҳои муқобил равананд. Дар назди даста ба ҳарду сим лавҳаҳои на он қадар қалони асбестӣ пӯшонидани шудааст. Лавҳаҳои асбестӣ ҳангоми гузаронидани таҷриба симҳоро аз гармшавӣ эмин нигоҳ медоранд.

Таҷрибаро ба таври зерин намоиш медиҳанд. Се гӯгирдчӯбро тавассути мум (ё платилин) дар масофаҳои якхела аз ҳамдигар ҷойгир қарда, ба симҳо мечаспонанд. Сипас, асбобро чунон ба шӯълаи чароғчаи спиртӣ нигоҳ медоранд, ки ҳарду сим дар шароити якхела гарм шаванд. Шӯъла бояд он миёнаҷойи симро фаро гирад, ки металлҳоро ба тарафҳои муқобил ҷудо мекунад (расми 4). Пас аз гузаштани муддати вақт гӯгирдчӯби ба сими мисин часпонидашуда, ки ба аланга наздиктар ҷойгир аст, меафтад. Сипас, гӯгирдчӯби дуюму сеюм низ, ки ба сими мисин часпонидани шудаанд, аз сим қанда шуда меафтанд. Аз сими оҳанин бошад, дар ҳамин фосилаи вақт танҳо як гӯгирдчӯби наздик ба шӯълаи оташ қанда шуда меафтад.

Ба ҳулоса меоем, ки металлҳои гуногун гармигузаронии ҳархела доранд.

Ҳамин тариқ, дар таълими физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ озмоишҳои гуногуни таълимӣ васеъ истифода мешаванд. Дарси беҳтарин ё қаноатбахш он дарсе ҳисобида мешавад, ки дар он таҷрибаҳои намоиши ҳатмие, ки дар барномаи таълимӣ пешбинӣ шудаанд, нишон дода шаванд.

Озмоиши физикӣ на танҳо аёнӣ ин ё он ҳодисаю қонуниятҳоро инъикос мекунад, балки ҳамчун манбаи дониш, далели ҳаққонияти муқарроти назариявии гуногун хизмат мекунаду ба ташаккули маҳорату малакаҳои амалии хонандагон мусоидат менамоянд.

Расми 4

Хуллас, тавсияҳои пешниҳодшударо омӯзгори физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар амалияи кори худ татбиқ намуда, тавассути ин салоҳиятҳои касбии хеш ва шогирдонашонро ташаққул медиҳанд, ки ин боиси баланд шудани сатҳу сифати омӯзиши физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Ананев Д.В. Учебный эксперимент как средство развития личности учащихся на уроках физики: автореф. дис... канд. пед. наук / Д.В. Ананев. - Киров, 1998. - 20 с
2. Бугаев А.И. Методика преподавания физики в средней школе: Теоретические основы / А.И. Бугаев. - М.: Просвещение, 1981. - 288 с.
3. Буров В.А. Демонстрационный эксперимент по физике в старших классах средней школы. Ч.1. Механика, теплота / В.А. Буров, А.Г. Дубов, Б.С. Зворыкин / Под ред. А. А. Покровского. -2-е изд., перераб. -М.: Просвещение, 1967. - 367 с.
4. Давлатов А. Китоби намоиш ва таҷрибаҳо аз физика (синфҳои 7-9). / А. Давлатов, Д. Қўчақшоев. - Душанбе: Сифат, 2013. - 199 с.
5. Демонстрационные опыты по физике в 6-7 классах средней школы. Под ред. А.А. Покровского. Изд. 2-е, перераб. и доп. - М.: Просвещение, 1974. - 272 с.
6. Иванов Д.Т. Некоторые пути совершенствования физического демонстрационного эксперимента в средней школе: автореф. дис... канд. пед. наук / Д.Т. Иванов. - Л., 1977. - 18 с.
7. Мирзоев Б., Норкулов А, Чумбаев Ҳ. Таҷрибаҳои намоиш аз физика (қисми 1) / Б. Мирзоев, А. Норкулов, Ҳ. Чумбаев. - Душанбе: ДДОТ, 1991. - 132 с.
8. Погожев П.И. Демонстрационный эксперимент по физике в восьмилетней школе: автореф. дис... канд. пед. наук / П.И. Погожев -Киев, 1962. - 16 с.
9. Свиридов В.И. Фронтальные опыты по физике в восьмилетней школе / В.И. Свиридов. - М.: Просвещение, 1967. - 94 с.
10. Стандарт ва барномаи фанни физика барои синфи 8. Душанбе, 2018. - 40 с.
11. Турышев И.К. Занимательные опыты по физике для восьмилетней школы: Пособие для учителей физики и студентов пед.ин-тов. / И.К. Турышев, Ю.И. Лукьянов. - Владимир, 1976. Ч.1. - 112 с.
12. Умаров У.С. Навъҳои дарси физика тибқи муносибати босалоҳият ба таълим / У.С. Умаров. - Душанбе: ДДОТ, 2020. - 168 с.
13. Умаров У.С. Физика. Китоби дарси барои синфи 8-уми мактабҳои миёнаи таҳсилоти умумӣ / У.С. Умаров, Ҷ. Исупов, М. Икромов, Ф. Нуралиев. - Душанбе: «Алиф», 2009. - 238 с.
14. Умаров У.С. Барои исботи фикр беҳтарин чиз озмоиш аст/ У.С. Умаров, Т. Чумбаев, Ҳ. Файзуллоева // «Маърифат», 2004, №3-4. - С. 39-42.
15. Черняховская М.М. Демонстрационный эксперимент в обучении физике и подготовка учителя к его проведению в школе: автореф. дис... канд. пед. наук / М.М. Черняховская. - Л., 1977. - 19 с.
16. Шахмаев Н.М. Физический эксперимент в средней школе. Механика. Молекулярная физика. Электродинамика / Н.М. Шахмаев, В.Ф. Шилов. - М.: Просвещение, 1989. - 254 с.

САЛОҲИЯТҲОИ ОМӮЗГОРИ ФИЗИКА ЗИМНИ ТАШКИЛУ ГУЗАРОНИДАНИ ТАҶРИБАҲОИ НАМОИШӢ

Дар мақола натиҷаҳои таҳлили адабиёти илмӣ, методӣ, педагогӣ, амалияи кори омӯзгори физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва тадқиқоти гузаронидаи муаллифон дар бораи салоҳиятҳои омӯзгори физика ҳангоми ташиқу гузаронидани таҷрибаҳои физикии намоишӣ пешниҳод карда шудааст. Муаллифон қайд мекунанд, ки ҳангоми аз низоми анъанавӣ ба муносибати нави таълим – муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ гузаитан методҳои таълим ва нақши омӯзгор ба қулӣ тағйир ёфтанд. Дар муносибати босалоҳият раванди таълим хусусиятҳои ба худ хос дорад. Ин хусусиятҳо муносибати хонандаро ба таълим, нақши омӯзгорро дар раванди таълим, муносибати омӯзгору хонандагон, хонандагону маводи таълим ва муносибати байниҳамдигарии хонандагонро муайян мекунанд. Инчунин, дар мақола салоҳиятҳои омӯзгори физика, навъҳои фаъолияти эион зимни татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим оварда шудааст. Ҳамчун намуна татбиқи салоҳиятҳои омӯзгори физика ҳангоми ташиқу гузаронидани таҷрибаҳои намоишӣ зимни омӯзиши боби «Ҳодисаҳои ҳароратӣ» (синфи VIII) пешниҳод гардидааст.

Тадқиқоти гузаронидаи муаллифон собит менамояд, ки ҳангоми ташиқу гузаронидани таҷрибаҳои физикии намоишӣ на танҳо салоҳиятҳои хонандагон, балки омӯзгорро низ ба эътибор гирифтани лозим аст. Ин салоҳиятҳо баҳри ташиқу маҳоратҳои касбии омӯзгорон мусоидат мекунанд, ки ин яке аз воситаҳои баланд шудани сатҳу сифати таълими физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошад.

Мақсади таҳияи мақола: ташиқу додани салоҳиятҳои омӯзгори физика ва хонандагони синфи VIII зимни нишон додани таҷрибаҳои намоишӣ доир ба боби «Ҳодисаҳои ҳароратӣ»

Натиҷаҳои тадқиқотро омӯзгори физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар амалияи кори худ татбиқ намуда, тавассути ин салоҳиятҳои касбии хеш ва шогирдонашонро ташаққул медиҳанд, ки ин боиси баланд шудани сатҳу сифати омӯзиши физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мегардад.

Калидвожаҳо: салоҳият, физика, омӯзгори физика, озмоиш, таҷриба, таҷрибаҳои намоишӣ, тадқиқот, гармигузаронӣ, таҷҳизот, металл.

КОМПЕТЕНЦИЯ УЧИТЕЛЯ ФИЗИКИ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИИ ДЕМОНСТРАЦИОННЫХ ОПЫТОВ

В статье представлена подробная информация о результатах анализа научной, методической, педагогической литературы, практики учителей физики средних общеобразовательных учреждений и авторского исследования компетенций учителей физики при организации и проведении физических демонстрационных опытов. Авторы отмечают, что при переходе от традиционной системы обучения к новому подходу к образованию - компетентностному подходу к преподаванию предметов в средней общеобразовательной учреждений радикально изменились методы обучения и роль преподавателя. При компетентном подходе процесс обучения имеет свои особенности. Эти характеристики определяют отношение учащегося к учебе, роль учителя в процессе обучения, отношение учителей и учащихся, учащихся и учебных материалов, отношения между учащимися. Также, в статье описаны компетенции учителя физики, их деятельность по реализации компетентностного подхода к обучению. В качестве примера приводится применение компетенций учителя физики при организации и проведении демонстрационных опытов по теме «Тепловые явления» (VIII класс).

Исследования авторов показывают, что при организации и проведении демонстрационных физических опытов необходимо учитывать компетенции не только учащихся, но и учителей. Эти компетенции способствуют развитию их профессиональных навыков и являются один из способов повышения уровня и качество обучения физики в средних общеобразовательных учреждениях.

***Цель статьи:** развить компетенции учителя физики и учащихся VIII класса при демонстрации опытов по теме «Тепловые явления».*

***Результаты исследования** применяются учителями физики в среднеобразовательных учреждениях на практике, благодаря чему развиваются их профессиональные компетенции и обучающиеся, что приводит к повышению уровня и качества преподавания физики в средних общеобразовательных учреждениях.*

***Ключевые слова:** компетенция, учитель физики, физика, опыт, демонстрационные опыты, исследование, теплопроводность, оборудование, металл.*

THE COMPETENCE OF A PHYSICS TEACHER IN ORGANIZING AND CONDUCTING DEMONSTRATION EXPERIMENTS

The article provides detailed information on the results of the analysis of scientific, methodological, pedagogical literature, the practice of physics teachers in secondary schools and the author's study of the competencies of physics teachers in organizing and conducting physical demonstration experiments. The authors note that during the transition from the traditional system to a new approach to education - a competence-based approach to teaching subjects in secondary and higher schools, teaching methods and the role of the teacher have radically changed. With a competent approach, the learning process has its own characteristics. These characteristics determine the student's attitude to learning, the role of the teacher in the learning process, the relationship between teachers and students, students and learning materials, and the relationship between students. The article also describes the competencies of a physics teacher, their activities to implement a competency-based approach to learning. As an example, the application of the competencies of a physics teacher in organizing and conducting demonstration experiments in the study of the chapter «Thermal Phenomena» (Grade VIII) is given.

The authors' studies show that when organizing and conducting demonstration physical experiments, it is necessary to take into account the competences of not only students, but also teachers, as they contribute to the development of their professional skills and apply theoretical knowledge in practice.

The purpose of the article: to develop the competence of a physics teacher and students of grade VIII when demonstrating experiments on the topic «Thermal phenomena».

The results of the study are applied by physics teachers in secondary educational institutions in practice, due to which their professional competencies and students develop, which leads to an increase in the level and quality of teaching physics in secondary educational institutions.

Keywords: competence, physics teacher, physics, experience, demonstration experiments, research, thermal conductivity, equipment, metal.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Умаров Умар Сулаймонович – директори Институти илмӣ-тадқиқотии «Илмҳои табиӣ-риёзӣ ва тақмили методикаи таълими онҳо» дар назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, ноҳияи И. Сомони, хиёбони Рудаки 121. Тел.: (+992) 933 94 93 28.

Раджабов Умед Хушвакович – доцент кафедраи методикаи таълими физикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, ноҳияи И. Сомони, хиёбони Рудаки 121. Тел.: (+992) 933 21 17 21.

Сведения об авторах:

Умаров Умар Сулаймонович – директор научно-исследовательского Института «Естественно-математических наук и совершенствование методики их преподавания» при Таджикском государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, район И. Сомони, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992) 933 94 93 28.

Раджабов Умед Хушвакович – доцент кафедры методики преподавания физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, район И. Сомони, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992) 933 21 17 21.

About the authors:

Umarov Umar Sulaymonovich – director of the Research Institute «Natural and mathematical sciences and improvement of the methods of their teaching» at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, I. Somoni district, Rudaki Avenue 121. Tel.: (+992) 935 94 93 28.

Rajabov Umed Khushvakovich – docent of the Department of Physics Teaching Methods of the Tajik State Pedagogical University named by S. Aini. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, I. Somoni district, Rudaki Avenue 121. Tel.: (+992) 933 21 17 21.

БА КОРИ МУСТАҚИЛОНАИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ МОДАРӢ ОДАТ КУНОНИДАНИ ТАЛАБАҶОНИ СИНФӢОИ ИБТИДОӢ

Бозоров Х.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

« Яке аз вазифаҳои муҳими муаллими синфҳои ибтидоӣ ин аст, ки аз рӯзҳои аввали хониш бачаҳоро ба кори мустақил одат кунонад.» [6.с94]

Солҳои тӯлонист, ки ба мақсаду вазифаи муҳимтарини таълиму тарбия: бедорӣ ва рушди зехну тафаккури таҳлилии кӯдакон, ки дар илми педагогика заминаи устувори фаъолияти мустақилона чӯёӣ ва эҷодӣ шинохта шудааст, хеле кам ва сатҳӣ аҳамият дода мешавад. Ҳол он ки маҳз ҳамин заминаи устувори фикрӣ чи дар ояндаи донишомӯзӣ ва чи дар ояндаи ҳаёт шахсияти насли созандаро муайян хоҳад кард. Аз ин бармеояд, ки « агар омӯзгор сатҳи баланди касбият надошта бошад, мо ҳеч гоҳ ва ба ягон восита сифати таълиму тарбияро беҳтар карда наметавонем» [9.с-6]

Мутаассифона, на ҳамаи муаллимон ба ин соҳаи муҳими кори таълиму тарбия диққати зарурӣ медиҳанд. Базе муаллимон дар дарс қоида ва мазмуни матнро нақл карда, аз хонандагон талаб мекунанд, ки онро кӯр-курона такрор кунанд. Онҳо дар раванди дарс ба кори эҷодии талабагон ва фаъл кардани онҳо эътибори зарурӣ намедиҳанд. Аз ин лиҳоз, аксарияти шогирдон қобилияти мустақилона ва эҷодкорона кор карданро надоранд. Дарсе, ки дар он кори мустақилона ба таври бояду шояд ташкил нашудааст, ба талабагон дониши амиқу чуқур дода наметавонад.

Дуруст ташкил кардани фаъолияти мустақилона ба талабаҳо имконият медиҳад, ки ба умқи асосҳои дониш чуқуртар ворид гардида, дар иҷрои ҳар як супориш мустақил бошанд, нақшаи иҷрои ин ё он вазифа ро моҳирона тартиб диҳанд, роҳҳои ҳалли онро пешакӣ муайян карда, дар дарс эҷодкорона фаъолият намоянд.

Қорҳои мустақилонаи хонандагон: хондан ва дарёфти чизи зурури, таҳлили калимаҳо ҷумлаҳо аз рӯи нақшаҳо, ба ҷойи нуқтаҳо гузоштани калимаҳои зарури, аз қавс озод кардани калимаҳо, ба ҷойи саволҳо навиштани ҷавобҳо, гурра кардани аввали ҷумлаҳо, охири ҷумлаҳо, мувофиқи нақша ва аломатҳои китобат тартиб додани ҷумлаҳо, фикр карда навиштани қорҳои эҷодӣ, имлои эҷодӣ, ба саволҳо ҷавоб навиштан, нақли хаттӣ, иншои мухтасар бо супоришҳои гуногун, тартиб додани нутқи мурағаб, унсурҳои одӣ, проблемавию ҷустуҷӯӣ ва монанди инҳо.

Хелҳои қори мустақилона ниҳоят бисёр буда, интиҳоби онҳо ба талаботи ҳар як дарс, ба тарҳи маводи таълим ва мавзӯ, инчунин, дараҷаи тайёрии бачаҳо вобастааст. Қорҳои мустақилона баробари аз синф ба синф такрор ёфтани мурағаб шудан мегиранд. Ин имконият медиҳад, ки бачаҳо донишҳои нав ба нав ҳосил намоянд.

Метавон дар вақти баёни мавзӯи нав, мустаҳкам намудани донишҳои ҳосилкарда, дар вақти такрори ҷамъбасти ва дар вақти санҷиши вазифаи ҳонагӣ аз қори мустақилона, ки як қисми ҷудонашавандаи дарс махсуб меёбад, истифода барем.

Масалан, муаллим пеш аз он ки талабагонро ба «Ғоғи ҳайвонот» шинос кунад, аввал ба онҳо дар бораи ҳайвонҳо каме маълумот дода, таъкид мекунад, номи ҳайвонҳои ҳонагиро дар дафтар нависанд. Хонандагон мустақилона амал карда, номи ҳайвонҳои ҳонагии медонистагиашонро дар дафтар менависанд. Мисол: сағ, гурба, барра, бузича, гов, буз, гӯсфанд, асп, шугур, ва ғайра. Дар ин маврид қори мустақилона барои аз худ намудани мавзӯинав ёрӣ мерасонад. Дар вақти гузаштани мавзӯи нав талабагон дониши тоза мегиранд, ки мустаҳкам намудани он, асосан, бо роҳи ташкили қори мустақилона ба вуқӯ меояд. Муаллим ҳангоми мустаҳкамкунӣ аз як-ду намуди машқҳо истифода мебарад, ки иҷрои онҳо аз талаба то андозае мустақилиятро талаб мекунад. Ҳаминро дар назар доштан лозим, ки доираи қори мустақилонаи ҳангоми мустаҳкамкунии дониши талабагон ташкил мекардагӣ аз доираи қори мустақилонаи дар аввали дарс гузаронидашуда бояд васеътар ва мурағабтар бошад. Масалан, муаллим саҳифаи 78 –ро кушода ба талабгон

супориш медиҳад. Ба суратҳои нигоҳ карда, номи ҳайвонотро гӯед ва беғалат ба дафтар навмсед. [2.с-78]

Хонандагон супориши муалимро мустақилона иҷро мекунанд.

Намуна: Гов, гӯсфанд, сангпушт, шер, рӯбоҳ, бузича, шугур, асп, харгӯш, маймун, сағ, гурғ,

Баъзан бо роҳи ташкили қори мустақилона муаллим метавонад вазифаи ҳонагиро санҷад. Ба ин тарз ӯ фаҳмидани мешавад, ки талаба супориши додасударо ҳақиқатан ҳудаш иҷро кардааст ё не. Ба ин мақсад муаллим монанди вазифаи ҳонагӣ якҷанд ҷумла тайёр мекунад. Азбаски супориши қори мустақилона ба супориши вазифаи ҳонагӣ монанд аст, талабагон аз уҳдаи иҷрои он мебароянд.

Ҷунонҷӣ, ба ҳона вазифа супорида будем, ки феълҳои ҷидан, дидан, гирифтаниро тасриф кунанд. Ҳамин ки дарс сар шуд, муаллим ба ҳамин машқ монанд калимаҳои рафтани, бурдан-ро тавсия намуда, таъкид мекунад, ки онҳоро дар дафтарҳои мустақилона тасриф кунанд. Ҳуди иҷрои қор ҳақиқати ҳолро ниш он медиҳад.

Мақсади асосии қори мустақилона ба зиндагии мустақилона омодаи намудани талабагон мебошад. Мисол: Абуалӣ ибни Сино дар синни хурдсолӣ хондану навиштанро аз падарш омӯхтааст. Дигар илмҳои замонашро дар натиҷаи мустақилона мутолиа намудан аз худ кардааст. Мустақилона мутолиа намудан ба хонанда имконият медиҳад, ки тафаккури мантиқнашро рушд диҳад, аз унсурҳои одии мушоҳида, муқоиса, таҳлил, мустақилона ва ҳулосабарорӣ баҳравар гарданд.

Дар раванди таълим ташкил намудани фаъолияти мустақилонаю бошууронои хонандагон на танҳо талабагонро ба донишҳои илмӣ мусаллаҳ мегардонанд, балки дар амал татбиқ намудани ин донишҳоро ёд мегиранд, ки ин самарани қори мустақилона мебошад.

Омӯзгор дар раванди таълим, бояд аз усул ва воситаҳои истифода намояд, ки хонанда ҳудаш мустақилона фикр карда, роҳи ҳалли масъаларо ҷустуҷӯ намояд. Ба ақидаи Димитрий Иванович Менделеев «Муаллими ҳақиқӣ ҳамонест, ки дониши ӯ дониши хонандагон гардад.» [3.с185]

Истифодаи манбаъҳои заминавии дониш ба хонандагон имконият медиҳад, ки дар ҳалли масъала масъулият, шуҷоат ва мустақилият нишон дода, аз уҳдаи иҷроӣ супориш сарбаландона барояд.

Вазифаи таълимӣ ва тарбиявӣ фаъолияти мустақилона аз забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ аз он иборат аст, ки «он бояд ба тарбия, ташаккули шахсияти бачагон, фаъол ва иҷтимоигардонии онҳо таъсир расонад; тафаккури миллӣ ва интиқодии¹ талабагонро раванқ бахшад, мустақилона фикр карданро ёд диҳад; мусоидат намояд, ки мактаб-бачагони хурдсол ҳамаи намуҷҳои фаъолияти нутқ – нақл кардан, навиштан ва хонданро аз худ кунанд» [8.с.6]

Тафаккури интиқодӣ ҷустуҷӯи ақидаи солим аст. Талабае, ки дорои тафаккури интиқодӣ мебошад, барои мустақилона иҷро намудани супориш одат кардааст. ӯ фикрҳои нав пешниҳод мекунад, далелҳо меорад, қарорҳоро оқилона қабул мекунад. Ин гуна талаба дорои хислатҳои хоси худ буда, қобилияти фаҳмондани роҳи ҳалли масъаларо дорад, ғалатҳоро мустақилона ислоҳ карда метавонад.

М.И.Калинин дар бораи он ки муаллим бояд чӣ гуна сифатҳои Интиқод аз калимаи арабӣ «нақд» гирифта, маънояш эрод, рад, муқобил мебошад. Маънои истилоҳи тафаккури интиқодӣ санъати муҳокимаронӣ буда, рад ё инкор кардани фикри яқдигар мебошад.

инсониро дар талаба тарбия намояд, зарурати дар онҳо тарбия кардани меҳнатдӯстро, махсусан, қайд карда буд: «...на танҳо меҳнатро дӯст доштан даркор аст, балки ба он низ содиқона муносибат карда, дар ин вақт мустаҳкам дар хотир доштан лозим аст, ки агар одам зиндагонӣ кунад, хӯраду вале кор накунад, вай аз меҳнати бегона хӯрда мегардад». [7.с.25]

Муаллим бояд дар талабагон одати меҳнат кардан ва ҳисси бад дидани бекорӣ ва танбалиро тарбия кунад.

Баланд бардоштани маҳорату малакаи фаъолияти мустақилона аз худ намудани дониш яке аз вазифаҳои асоситарини фанни забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ маҳсуб меёбад. Дар дарси забони модарӣ ташкил кардани кори мустақилона хусусияти хос дорад. Муаллим дар дарси забони модарӣ кӯшиш мекунад, ки захираи луғавӣи шогирдонашро бой карда, нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ талабагонро инкишоф диҳад. Барои иҷроӣ ин мақсад, муаллим дар ҳар як дарси забони модарӣ аз намуҷҳои гуногуни кори мустақилона истифода бурда, барои аз худ кардани асосҳои дониш таҳкурсии пойдор мегузорад.

Яке аз роҳҳои ташаккул додани зеҳн, нутқ ва қобилияти эҷодии хонандагон кор бо китоби дарсӣ мебошад. Кор бо китобҳои дарсӣ ва дигар китобҳо тамоми давраи мактабҳои давом ёфта маҳорати махсусро талаб мекунад. Хусусан, дар синфҳои ибтидоӣ талабагон бе муаллим ин гуна маҳоратро ҳосил карда наметавонанд. Дар ихтиёри мактаббачагон ғайр аз китобҳои дарсӣ маводи зиёди иловагӣ мавҷуд аст: маълумотномаҳо, воситаҳои таълим, луғатҳо, албому ҷадвалҳо, асарҳои гуногуни бадеӣ, илмӣ оммафаҳм, маҷаллаҳо, рӯзномаҳои гуногун ва ғайра.

Китоб натавон ба воситаи муҳими донишхосилкунӣ, инчунин, дастурест, ки аз рӯи он такрору ҷамъбасти гузаронида шуда, дониши талабагон ба низом оварда мешавад.

Ба ин тариқ, маҳорати бо китоб кор карданро маҳз бояд дар мактаб омӯخت. Мактаб ҳамчун боргоҳи таълиму тарбия вазифадор аст, ки шавқ китобхонии бачаҳоро бедор намояд.

Дар синну соли хурди мактабӣ таҷриба ҳамчун сарчашмаи рушди тафаккур, дар шакли одӣ, аёнию амалӣ, баъдтар дар шакли аёнию тасвирий зухур намуда, ба қобилияти фикрии кӯдакон дар оила, кӯдакистон ва мактаб таъсири мусбӣ мерасонад.

«Мушоҳидаи бешумори дарсҳои муаллимони синфҳои ибтидоӣ нишон медиҳад, ки қисме аз муаллимон дар дарс маводи таълимиро ба шакли даҳонӣ баён карда, ба кори мустақилонаи эҷодии талабагон ба қадри даркорӣ аҳамият намедиханд, қоидаҳоро хушқу ҳоли аз ёд мекунанд, маводи омӯхташонро дар кори амалӣ дуруст тистифода бурда наметавонанд.» [3.с-3]

Дарси забони модариро дар синфҳои ибтидоӣ бе иҷроӣ машқҳои амалӣ тасаввур карда мумкин нест. Дар ҳар як дарси забони модарӣ 4-5 машқҳои амалӣ пешниҳод шудааст. Пайваста иҷро намудани кори мустақилона барои талабагон одат шуда, ҳангоми иҷроӣ он шавқмандии талабагон эҳсос мегардад.

Масалан:1.Супориш: «Як ҳарфи калимаҳоро иваз карда, калимаҳои нав созад» [10.с.11]

Калимаҳо: шох бад, дар, пур, бар.

Намуна: шох- шох, роҳ, моҳ, шод.

бад-бод, бар, сад, бед.

дар- чар, дор, дур, дер.

шод-шох, дод, шом, бод

2.Супориш:Чумлаҳои сутуни якум ва дуҷумро бо ҳам мувофиқ гузоред. [10.с.13]

1.Модарам духтур аст. 2.Падарам ба ман китоб овард. 3.Рустам то шаб телевизор тамошо кард. 4. Хоҳарам бозичаашро гум кард	а)Он афсонаҳои зиёд дорад. б)Ў хеле ғамгин аст. в)Барои ҳамин вазифаи хонагири тайёр накард. г)Ў дар беморхона кор мекунад.
--	--

Иҷрои машқ аз тарафи талабагон:

- 1.Модарам духтур аст.Ў дар беморхона кор мекунад.
2. Падарам ба ман китоб овард. Он афсонаҳои зиёд дорад.
3. Рустам то шаб телевизор тамошо кард. Барои ҳамин вазифаи хонагири тайёр накард.
4. Хоҳарам бозичаашро гум кард. Ў хеле ғамгин аст.

Супориши 3.Бозии «Зинача». Кӣ аз ҳама пештар ба марра мерасад? [10.с.82]

(Решаи калимаҳои тартибёфта аз «моҳ»).Сохтани калимаҳои ҳамреша)

М	о	ҳ								
М	о	ҳ	ӣ							
М	о	ҳ	ч	а						
М	о	ҳ	и	ч	а					
М	о	ҳ	и	д	о	р				
М	о	ҳ	и	д	о	р	ӣ			
М	о	ҳ	и	п	а	р	в	а	р	
М	о	ҳ	и	п	а	р	в	а	р	ӣ

4.Супориш: Аз сарҳати якуми матни «Деҳаи мо» исмҳои хосро нависед. [1.с.49]

Туғмазор яке аз деҳаҳои хушманзара аст. Атрофи деҳаро кӯҳи Чилдухтарон, дараҳои Полиз, Хушқак, Олуча, Туғ ва Хуч зеб медиҳад. Дар ин мавзӯҳо навҳои гуногуни гиёҳҳо мерӯянд.

Дар иҷрои ин кори мустақилона талабагон имлои исмҳои хосро ба хотир оварда, корро мустақилона иҷро мекунанд.

Иҷрои машқ аз тарафи талабагон: Туғмазор,Чилдухтарон, Полиз, Хушқак, Олуча, Туғ, Хуч.

5.Супориш:Ба ҷойи нуқтаҳо феълҳои замони ҳизира гузошта, матнро нависед. [1.с.121]

Шамсия хона....Ҷаъфар обМодар либос.... Падар аз корМаҳбуба вазифаи хонагири....

Бобо ниҳолҳоро....

Калимаҳо барои истифода: мешӯяд, мерубад, иҷро мекунад, меорад, нигоҳубин мекунад, меояд.

6.Супориш: Ба исмҳои сутуни якум аз сутуни дуҷум сифатҳои мувофиқ ёфта, нависед. [5.с-131]

Иҷрои машқ аз тарафи талабагон: осмони соф, одами бузург, замини нарм, барги арғувонӣ, зимистони сард, бори гарон.

7. Супориш:Дар нақша номи узвҳои бадан ва амалу ҳаркатиҳои онҳоро ҷой диҳед. [4.с.68].

Ҷадвали№1

Ҷӣ?	Ҷӣ кор мекунад?
ҷашм бинӣ забон дандон гӯш	

Ҷадвали№2

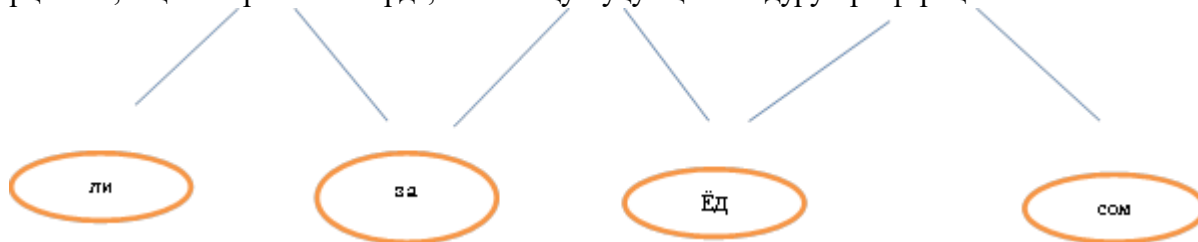
Ҷӣ?	Ҷӣ кор мекунад?
ҷашм бинӣ забон дандон гӯш	мебинад бӯй мекунад сухан мекунад майда мекунад мешунавад

8.Супориш: Аз сифатҳои зерин калимаҳои, ки маънои ватандӯстиро ифода мекунад, чун карда нависед. Калимаҳо: Часур, далер, дурӯғ, бо адаб, шармгин, тарсончак, нотарс, бовичдон, бевичдон, ростгӯй, танбал, меҳнатдӯст, бевафо, озода.

Иҷрои супориш: Часур, Далер, боадаб, нотаср, бовичон, ростгӯй меҳнатдӯст, озода.

9.Супориш: Бозӣ. «Ба қулла баро!» [4.с.283]

Бозиҳои дидактикӣ талабгони хурдсолро ба фаъолияти мустақилона эҷодӣ ва фикрӣ водор сохта, раванди дарсро шавқовар ва рангин месозад. Талабҳои ҷисмони шогирдонро қонеъ карда, шиддати фикрии дарсро муътадил мегардонанд. Барои рушди мустақилияти талабагон аз чунин бозиҳо истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст. Бозиҳои дидактикӣ аз хонандагон зиракӣ, ҳозирчавобӣ, зеҳни тезро талаб карда, имкони ҷустуҷӯи ҷавоби дурустро фароҳам меорад.

10.Супориш: Калимаҳои зеринро хонед, савол гузored ва ба сугуни мувофиқ нависед.

Калимаҳо: падар, модар, навиштан, китоб, сурх, дафтар, хона, хондан, кабӯтар, гурбаҳо, сабз, қаламҳо, гуфтан, телевизор, хунук, хонандагон, гулҳо, кӯҳ, миз, курсиҳо, тӯб, бозӣ кардан, хоб рафтани, хоб, бозӣ, гарм, зард, падару модарон, омӯзгорон, дарахтон, одамон, фарбеҳ, дароз, сард. Нигаред ба намуна. [10.с-169]

Кӣ? Кӣҳо?	Чӣ? Чӣҳо?	Чӣ хел? Чӣ гуна?	Чӣ қор қардан?
падар	китоб	сурх	навиштан
модар	дафтар	сабз	хондан
хонандагон	хона	хунук	гуфтан
падару модарон	кабӯтар	гарм	бозӣ кардан
омӯзгорон	гурбаҳо	зард	хоб рафтани
одамон	қаламҳо	фарбеҳ	
	телевизор	дароз	
	гулҳо	сард	
	кӯҳ		
	миз		
	kursiҳо		
	тӯб, хоб, бозӣ		
	дарахтон		

Хулоса, аҳамияти қори мустақилона дар баланд бардоштани дараҷаи саводнокӣ, инкишофи нутқи ҳаттӣ, қорҳои эҷодӣ, фаъл гардонии диққати талабагон ба дарс, пурра аз худ қардани маводи омӯхташуда, дар рӯҳияи меҳнатдӯстӣ тарбия қардани хонандагон, аз худ қардани қоидаҳои имлоии омӯхташон бузург аст.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев И., Абдуллоев З. (гурӯҳи мурағибон) Забони модарӣ барои синфи 3// И.Абдуллоев., З.Абдуллоев З Душанбе , 2010,376с.
2. Байзоев А.(Гурӯҳи мурағибон) Забони модарӣ барои синфи 1//А.Байзоев Душанбе, 2010.167с.
3. Бахтиёр Бобев. Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳаёти профессорону омӯзгорон ва донишҷӯён бахшида ба солҳои 2019-2021 « Солҳои рушди деҳот ва сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ»/Бобев Бахтиёр.- Қўлоб, 2019.с 185
4. Давлатова Р., Мирзоев Р., Довудов Р. Материалҳои дидактикӣ оид ба грамматика, имло ва инкишофи нутқ. Дар синфи дуюм./ Р.Давлатова ., Р.Мирзоев.- Душанбе, 1987.-119с.
5. Зиёев М., Эрматова У. (гурӯҳи мурағибон) Забони модарӣ барои синфи 4.//М. Зиёев ,У.Эрматова . (гурӯҳи мурағибон) Душанбе, 2012,343с.
6. Китоби муаллим. Душанбе, 1969,205с
7. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллий. Душанбе 2015,703с.// М.Лутфуллоев. Педагогикаи миллий, Душанбе 2015,703с

8. Стандарти таҳсилоти ибтидоии забони модарӣ ва математика барои синфҳои 1-4 ва роҳнамои омӯзгор.-Душанбе, 2012.с-6
9. ШарифзодаФ.,Сабури Х.,Қаюмова О. Ҳадафи фикр кашфи асрор аст./ Ф.Шарифзода.,Х.Сабури ., О.Қаюмова . Хучанд,2021,
10. Шарифзода Ф.,Лутфуллозода М.(гурӯҳи мураттибон) Забони модарӣ барои синфи 2//Ф.Шарифзода., М.Лутфуллозода. Душанбе 2017.327с.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳури Тоҷикистон « Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон».-Душанбе, 26 декабри с.2018.-с.26.
12. Эшонҷонов А.,ШкуровМ., Раҳмонов А. Методикаи таълими забони тоҷикӣ дар мактабҳои ибтидоӣ. Душанбе, 1964,263с.// А.Эшонҷонов .,М.Шкуров., А.Раҳмонов. Душанбе,1964, 263с.

БА КОРИ МУСТАҚИЛОНАИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ МОДАРӢ ОДАТ КУНОНИДАНИ ТАЛАБАГОНИ СИНФӢОИ ИБТИДОӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи одад кунонидани хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба иҷрои корҳои мустақилона дар дарсҳои забони модарӣ матраҳ гардида, муаллиф дар таъки ба сарчашмаҳои илмӣ ва методӣ қайд менамояд, ки: «Яке аз вазифаҳои муҳими муаллими синфҳои ибтидоӣ ин аст, ки аз рӯзҳои аввали хониши бачаҳоро ба кори мустақил одад кунонад».

Инчунин таъкид меравад, солҳои тӯлонист, ки ба мақсаду вазифаи муҳимтарини таълиму тарбия - бедорӣ ва рушди зеҳну тафаккури таҳлилии кӯдакон, ки дар илми педагогика заминаи устувори фаъолияти мустақилона ҷӯёӣ ва эҷодӣ шинохта шудааст, хеле кам ва сатҳи аҳамият дода мешавад. Ҳол он ки маҳз ҳамин заминаи устувори фикрӣ чи дар ояндаи донишомӯзӣ ва чи дар ояндаи ҳаёт шахсияти насли созандаро муайян хоҳад кард.

Мутаассифона, баъзе муаллимон дар дарс қоида ва мазмуни матнро нақл карда, аз хонандагон талаб мекунанд, ки онро кӯр-қурона такрор кунанд. Онҳо дар раванди дарс ба кори эҷодии талабагон ва фаъл кардани онҳо эътибори зарурӣ намендиҳанд. Аз ин лиҳоз, аксарияти шогирдон қобилияти мустақилона ва эҷодкорона кор карданро надоранд. Дарсе, ки дар он кори мустақилона ба таври бояду шояд таъкил нашудааст, ба талабагон дониши амиқу ҷуҷур дода наметавонад.

Аҳамияти кори мустақилона ва одад кунонидани талабагон аз он вобаста аст, ки талаба як умр паси парта намешинад ва муаллим ба ӯ масъалҳои гуногуни ҳалталаби ҳаётиро ҳалу фасл намекунад. Аз ин лиҳоз, ба кори мустақилона одад кунонидани талабагон ба ояндаи дурахшони онҳо нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: *бедории фикрӣ, рушди зеҳн, тафаккури таҳлилӣ, мустақилият, масъала, нутқи мураттаб, ҷустуҷӯ, мақсад, вазифа, фаългардонӣ, қобилият.*

ПРИУЧАТЬ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ ПО ОБУЧЕНИЮ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

В данной статье обсуждается тема приобщения учащихся начальных классов к самостоятельной работе на уроках родного языка, и автор, ссылаясь на научно-методические источники, отмечает: «Одна из важных задач учителя начальных классов, с первых дней учебы, состоит в обучении детей привыканию к самостоятельной работе».

Также отмечается, что на протяжении многих лет очень мало внимания уделяется важнейшим целям и задачам воспитания - пробуждению и развитию аналитического мышления детей, которое в педагогической науке признается прочной основой для самостоятельного исследования и творчества. Однако именно этот прочный интеллектуальный фундамент будет определять личность творческого поколения как в будущей жизни.

К сожалению, некоторые учителя объясняют правила и содержание текста на уроках и требуют, чтобы ученики повторяли его вслепую. Они не уделяют должного внимания творческой работе учащихся и их активизации на уроке. Поэтому большинство учащихся не способны работать самостоятельно и творчески. Урок, на котором самостоятельная работа не организована должным образом, не дает учащимся глубоких знаний.

Важность самостоятельной работы и привыкания учащихся зависит от того, что ученик всю жизнь не сидит за партой, а учитель не решает различные жизненные задачи. Поэтому приучение школьников к самостоятельной работе направлено на их светлое будущее.

Ключевые слова: *умственное пробуждение, интеллектуальное развитие, аналитическое мышление, самостоятельность, проблема, систематическая речь, поиск, цель, задача, активизация, способность,*

TO ACCUSTOM PRIMARY SCHOOL CHILDREN TO INDEPENDENT WORK ON TEACHING THEIR NATIVE LANGUAGE

This article discusses the topic of introducing primary school children to independent work in the lessons of their native language, and the author, referring to scientific and methodological sources, notes: «One of the important tasks of a primary school teacher, from the first days of study, is to teach children to get used to independent work.»

It is also noted that for many years very little attention has been paid to the most important goals and objectives of education - the awakening and development of children's analytical thinking, which in pedagogical science is recognized as a solid basis for independent research and creativity. However, it is this strong intellectual foundation that will determine the personality of the creative generation as in the future life.

Unfortunately, some teachers explain the rules and content of the text in class and require students to repeat it blindly. They do not pay due attention to the creative work of students and their activation in the classroom. Therefore, most students are not able to work independently and creatively. A lesson in which independent work is not properly organized does not give students deep knowledge.

The importance of independent work and getting used to by students depends on the fact that the student does not sit at a desk all his life, and the teacher does not solve various life tasks. Therefore, accustoming schoolchildren to independent work is aimed at their bright future.

Keywords: *mental awakening, intellectual development, analytical thinking, independence, problem, systematic speech, search, goal, task, activation, ability.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Бозоров Хушвахт - номзади илмҳои педагогӣ, устоди кафедраи таҳсилоти томактабӣ, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, телефон: 985-56-41-21

Сведения об авторе:

Бозоров Хушвахт - кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры дошкольного обучения Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки, телефон: 985-56-41-21

About the author:

Bozorov Khushvakht - candidate of pedagogical sciences, teacher of the department preschool education, Kulyab State University named after A. Rudaki, phone: 985-56-41-21

ТДУ 372.854

АҲАМИЯТИ КОРИ МУСТАҚИЛОНА ДАР ТАШАККУЛИ МАҲОРАТУ МАЛАКАҲОИ ХОНАНДАГОН ДАР ОМУЗИШИ ФАНИИ ХИМИЯ

Файзуллоева М.М., Чариева С.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни

Дар замони муосир барои ҳаматарафа инкишоф додани насли ҷавон ва баланд бардоштани сатҳу сифати дониши хонандагони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тарзи дуруст ба роҳ мондани кори мустақилона нақши басо муҳимро мебошад. Дар хонандагон тарбия намудани мустақилият пеш аз ҳама ба хонандагон омӯзонидани мустақилона азхудкунии дониш ва ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ва омӯзонидани мустақилона дар амал татбиқ намудани донишҳои назариявии андӯхташон ниҳоят зарур мебошад.

Ташкил намудани кори мустақилонаи хонандагон, роҳбари намудан ба ин чараён кори ниҳоят мушкул ва масъулиятноки ҳар як омӯзгор мебошад. Бинобар ин тарбияи фаъолнокӣ ва мустақилиятнокиро ҳамчун қисмати таркибии тарбияи хонандагон дида баромадан зарур аст. Ин вазифа дар назди ҳар як омӯзгор дар қатори вазифаҳои аввалиндараҷаи муҳим ба шумор меравад.

Ба ақидаи С.Л. Рубинштейн мустақилият ин натиҷаи баланди кори дохилаи инсон, қобилияти ӯ дар гузоштани на танҳо мақсадҳо ва вазифаҳои алоҳида, инчунин дар муайян намудани самти фаъолияти худ мебошад.[4, 485]

Мафҳуми «кори мустақилона» дар маҷмӯи мафҳумҳои дидактикӣ мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Новобаста аз он ки то ба ҳоло дар бораи ба кадом категория дохил кардани мафҳуми «кори мустақилона» дар байни методистон ва дидактикҳо ақидаи ягона вучуд надорад, вале баъзе методистон, масалан А.В. Усова «кори мустақилона»-ро ҳамчун методи таълим маънидод мекунад ва ба мафҳуми «кори мустақилона» таърифи мушаххас медиҳад. Кори мустақилона як намуди кори

тарбиявиест, ки мақсаднок, ботини асоснокшуда, аз ҷониби худи шахс дар маҷмӯи амалҳои иҷрошаванда ва ислоҳшуда аз ҷиҳати ҷараён ва натиҷаи фаъолият сохта шудааст. Татбиқи он сатҳи ба қадри кофӣ баланди худшиносӣ, мулоҳиза, интизоми худ, масъулияти шахсиро талаб мекунад, қаноатмандии хонандагонро ҳамчун раванди худшиносӣ мебахшад[5,14].

Кори мустақилона ҳамчун фаъолияти омӯзиши мустақилона ба шумор меравад. Аз ин рӯ, ин намуди фаъолияти таълимӣ вақте ба вучуд меояд, ки дар хонандагӯҳтиёҷ ба омӯхтан, омӯхтани чизи нав, муҳим пайдо шавад.

Дар раванди таҳқиқоти худ ба дурустии ин ақида боварӣ ҳосил намудем, зеро дар вақти иҷрои «кори мустақилона» хонандагон донишҳои нав гирифта, дорои як қатор маҳорату малакаҳо мегарданд; аз ҷумла

Аз ҷумла малакаву маҳоратҳои фанни

Маҳорати кор бо адабиётҳои илмӣ

Маҳорати корҳои ҷустуҷӯи

Маҳорати мустақилона гузаронидани корҳои амалӣ

Ҳангоми таҳлили сарчашмаҳои педагогӣ маълум мегардад, ки мафҳуми кори мустақилона дар системаи мафҳумҳои дидактикӣ яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд. Мазмун ва муҳтавои корҳои мустақилонаро аз нигоҳи назариявӣ омӯхта, ҷудо шудани 3 – самти фаъолиятро, ки аз рӯи онҳо мумкин аст, мустақилияти омӯзишӣ: маърифатӣ, амалӣ ва ташкилию техникӣ инкишоф ёбанд, дидан мумкин аст.

Мустақилона фикрронии хонанда, меҳисобид К.Д. Ушинский, ҳангоми бевосита иҷро намудани кори мустақилона ба вучуд меояд; мустақилият дар омӯзиш диққати хонандаро зиёд мекунад ва ӯ маводро бодикқат хонда, сатҳи фикрронии ӯ фаъол мегардад ва нисбат ба кор масъулият ҳис мекунад[6, 447].

Имрӯз ташаккули эҳтиёҷоти хонандагон ба худтаълимӣ, таҳкими малакаи корҳои мустақилона бо адабиёти таълимӣ, маълумотномаҳои илмӣ, ташаккули тафаккури мустақилона, қобилияти дарк кардан ва таҳлил карда тавонистани он, ҳифз кардан ва ҳимоя кардани нуқтаи назари онҳо аҳамияти махсус дорад.

Таҳсил дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии оиди корҳои мустақилона дар донишгоҳҳои олии миқдоран се маротиба зиёд аст, ки ин маънои сари вақт ва мунтазам иҷро кардани супоришҳоро дорад. Намудҳои кори мустақилона гуногунанд, ки на танҳо ба такрори донишҳои гирифташуда, балки ба қобилиятҳои эҷодии хонандагон нигаронида шудаанд.

Вазифаи муаллим бояд аз он иборат бошад, ки ба истилоҳ нуқтаҳои надонистани хонандагонро муайян намуда, на танҳо азхудкунии донишҳои тайёр, балки шароити ба вучуд омадани талаботро дар онҳо ба ҷустуҷӯи мустақилона ба донишҳои зарурӣ мусоидат намояд.

Ташкили кори мустақилона аз ҷониби омӯзгор интихоб намудани воситаҳо, шаклҳо ва усулҳои мебошад, ки фаъолияти маърифатиро ҳавасманд намуда, барои самаранокии таълим шароит фароҳам орад.

Мувофиқи мақсади дидактикӣ якчанд намудҳои кори мустақилона ҷудо карда мешаванд:

1. Кори мустақилонае, ки ба омӯзиши донишҳои нав тайёр мекунад.

2. Корҳои мустақилонае, ки бо мақсади омӯхтани маводи нав ташкил карда шудаанд.

3. Кори мустақилонае, ки ба такрор ва мустаҳкам намудани донишҳои гирифташуда нигаронида шудааст.

4. Кори мустақилонае, ки бо мақсади татбиқи дониш ва ташаккули малака ташкил карда шудааст;

Ба яке аз намудҳои ҳатмии худмузӣ ин мустақилона — мутолиа намудани адабиётҳои илмӣ мебошад, ки ба ин диққати махсус додан лозим аст. Мутолиаи асарҳои илмӣ барои хонандагон асоси салоҳияти минбаъдаи онҳо мебошад.

Имрӯз, мутаассифона, аксар вақт китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимӣ мавҷуданд, ки дар онҳо пешниҳоди калимаҳои душворфаҳм мавҷуданд. Ҳангоми кор бо матнҳои илмӣ хонандагон дар баёни дониши аз худкардашуда ва гирифтани қайдҳои душворӣ мекашанд. Аксар вақт натиҷаи фаъолият дар хотир нигоҳ доштани механикӣ ва аз нав навиштани матн аст, ки ба пайдоиши муколама дар семинарҳо мусоидат мекунад. Идоракунии аз ҷиҳати психологии салоҳиятнокӣ кори

мустақилона бояд тавре ташкил карда шавад, ки талаботи ташкили меҳнати хонандагонро ба назар гирад. Ҳангоми ташаккули қобилияти кори мустақилона Марков А.К. ба усулҳои махсуси кори тарбиявӣ диққат доданро пешниҳод мекунад: усулҳои коркарди маъноии матн; усулҳои фарҳанги хониш ва фарҳанги гӯш кардан; техникаи сабти кӯтоҳ; усулҳои ёддошт, усулҳои чалби тавачҷӯх; усулҳои ҷустуҷӯи маълумоти иловагӣ ва нигоҳ доштани он дар китобхона; усулҳои омодагӣ ба имтиҳонҳо, санчишҳо, семинарҳо, корҳои лабораторӣ; усулҳои ташкили оқилонаи вақт, баҳисобгирии ивази оқилонаи кор ва истироҳат, қоидаҳои умумии ҳифзи меҳнат. Шартӣ ҳатмӣ барои таъмини самаранокии кори мустақилона риояи марҳилаҳои ин кор мебошад. Марҳилаи аввал омодагӣ мебошад, ки бо банақшагирии кори мустақилона таҳияи маводи таълимӣ ва ташҳиси сатҳи омодагии хонандагон алоқаманд аст [7, 323].

Марҳилаи дуюм ташкилӣ буда, мақсадҳои корро муайян мекунад, оид ба шаклҳои таълим ва назорати он машваратҳои индивидуалӣ-гурӯҳӣ гузаронда мешаванд. Марҳилаи сеюм ҳавасмандгардонӣ ва фаъолият буда, ҳавасмандии мусбӣ барои фаъолияти инфиродӣ ва гурӯҳӣ, ташкили худдорӣ ва ислохотро таъмин мекунад. Марҳилаи чорум – назорат ва арзёбии ҳисоботҳо ва арзёбии онҳоро дар бар мегирад. Натиҷаҳо метавонанд дар шакли, реферат, гузориш, диаграммаҳо, ҷадвалҳо, муоширати шифоҳӣ, моделҳо ва макетҳо пешниҳод карда шаванд. Назорати корҳои мустақилона метавонад бо ёрии санчишҳои фосилавӣ ва ниҳой, навиштани корҳои ҳатмӣ дар синф, супоридани рефератҳо ва санчишҳои фосилавӣ амалӣ карда шавад. Мақсади қисми амалии омӯзиш муайян кардани салоҳияти хонандагон барои машғул шудан ба худомузӣ, иҷрои вазифаҳои кори мустақилона мебошад. Мафҳуми салоҳият дар ин маврид ҳавасмандии мусбӣ, огоҳӣ аз ҳадаф ва доштани воситаҳои худомузиро дар бар мегирад.

Хулоса мафҳуми «мустақилият» натавонанд қисмати дигари бевоситаи фаъолияти ҷисмонии ягон чӣ бояд кард ва ё тағир доданро, он инчунин фаъолияти фикрӣ ва зехниро низ фаро мегирад, ки барои дуруст ба даст овардани мақсади ҳақиқӣ мусоидат менамояд.

Донишҳо доир ба намудҳои гуногуни корҳои мустақилона, принципҳои дидактикӣ ташкилу гузаронидани онҳо ба омӯзгор барои самаранок ташкил намудани кори мустақилона дар дарсҳо қўмак менамояд. Аммо барои омӯзгор дар ин маврид дар таҳияи маҷмӯи корҳои мустақилона доир ба мавзӯҳои алоҳида, қисмҳо ва умуман доир ба фанни таълимӣ мушқилиҳо пеш меоянд. Дар ин маврид омӯзгорро лозим меояд, ки алоқаманд сохтани намудҳои гуногуни корҳои мустақилонаи синфӣ ва хонагӣ, алоқамандии кори мустақилона бо мавзӯи дарсиро ба вучуд орад. Ҳангоми банақшагирии маҷмӯии корҳои мустақилона боз як проблемаи дигар пеш меояд: проблемаи дуруст муайян намудани ҳаҷми кори мустақилона. Ҳалли он хеле муҳим мебошад, зеро агар ҳаҷми кори мустақилона хеле хурд бошад, он гоҳ он ба натиҷаи кори таълимии хонанда таъсири зарурӣ расонида наматавонад ва агар ҳаҷми кори мустақилона хеле қалон бошад, он гоҳ барои баёни мавзӯи нав, хулосабарорӣ ва ҷамъбасти дарс вақт намерасад. Бо проблемаҳои зикргардида инчунин проблемаи назорат низ робитаи зич дорад. Барои омӯзгори ботачриба, инчунин муайян намудани ҷойи ҳар як намуди кори мустақилона дар раванди таълим, тарзҳои ташкили он дар дарс зарурати муҳим дорад.

Ҳангоми банақшагирии маҷмӯи корҳои мустақилона диққати аз ҳама заруриро ба корҳое, ки мақсади онҳо дар хонандагон ташаккул додани маҳорати аввалин дараҷаи корҳои мустақилона бо китоби дарсии химия, пайдо намудани маҳорати истифодабарии асбобҳои химиявӣ, мустақилона иҷро намудани ҷенкуниҳои оддитарин, маҳорати хондан ва тартиб додани формулаҳо, маҳорати мушоҳида кардан, мустақилона гузаронидани таҷрибаҳои на он қадар мушқил, додан зарур мебошад.

Барои мисол ташкил кардани кори мустақилонаро дар як дарс дида мебароем.

Дар баробари корҳои мустақилонаи гурӯҳӣ, инчунин гузаронидани супоришҳои инфиродӣ низ ба мақсад мувофиқ аст. Омӯзгор дар ин маврид бояд ҳадафҳои дидактикӣ тайёр намояд. Истифодаи чунин ҳадафҳои имкон медиҳад, ки кори мустақилонаи ҳар як хонандаро оид ба ҳалли масъалаҳои инфиродӣ арзёби карда шавад.

Шаклҳои гуногуни корҳои мустақилона ва машғулиятҳои таълимӣ, ки дар онҳо чунин корҳоро гузаронидан мумкин аст, дар мисоли маҷмӯи корҳои мустақилона доир ба мавзӯи «Спиртҳо ва фенолҳо» (синфи X) ба таври мушаххас тавсия дода мешаванд [4, 32].

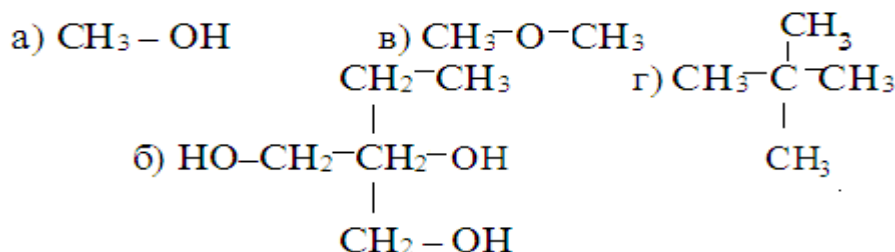
Дарси мавзӯи «Спиртҳо».

Дар синф:

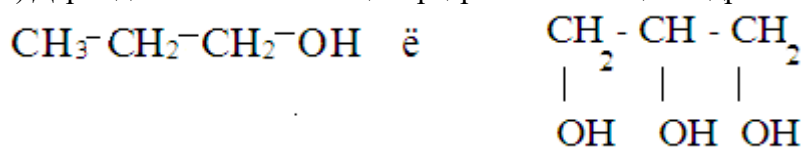
I. Кори мустақилонаи хонандагон

I. Ба саволҳои зерин ҷавоб диҳед:

- 1) Тавсифи спиртҳо ва номгузориҳои онҳо
- 2) Барои спиртҳо кадом намудҳои изомерия хос мебошад.
- 3) Моддаҳои дорои сохти зерин ба кадом синфи пайваस्ताҳо дохил мешаванд?

4) Дар кадом аз ин пайваस्ताҳо серхаракатии атомҳои гидрогени гидроксогурӯҳ зиёд аст?

4) Истифодабарии спиртҳо

II. Кор тахти роҳбарии омӯзгор:

Санҷиши натиҷаи кори мустақилона бо китоби дарсӣ бо усули сӯҳбат доир ба саволҳои:

- 1) Оё спиртҳо хосияти кислотагиро зоҳир меkunанд, шарҳ диҳед?
- 2) Дар истеҳсолот метанол ва этанолро чӣ тавр ҳосил меkunанд? Муодилаи реаксияҳоро нависед?
- 3) Муодилаи реаксияҳоро, ки хосиятҳои химиявии спиртҳоро ифода меkunанд нависед?
- 4) Банди гидрогенӣ чист ва ҳосилшавии онро чӣ тавр фаҳмидан мумкин аст?
- 5) Оё гурӯҳи гидроксилҳои спиртҳоро бо индикаторҳо муайян намудан мумкин аст?
- 6) Кадом хусусиятҳои асосии спиртҳо ба гурӯҳи функционалии онҳо вобаста мебошанд?
- 7) Реаксияи этерификация чӣ гуна мегузарад?

III. Кори мустақилонаи хонандагон

Қобилияти реаксионии гидроксогурӯҳҳоро дар фенол, спирт ва об муқоиса кунед.

Дар хона:

Масъалаҳоро аз китоби дарсии химия интихоб намуда, барои мустақилона дар хона ҳал кардан супориш диҳед.

Хулоса: амалияи ташкили кори мустақилона имконият медиҳад, ки шартҳои зерини мусоидаткунандаи самаранокии онро мухтасар ифода намоем:

1. Мавҷуд будани системаҳо дар истифодаи супоришҳо барои ташкили корҳои мустақилона.
2. Коркарди банақшагирии супоришҳои корҳои мустақилона ҳам вобаста ба шакл ва ҳам вобаста ба мазмун.
3. Мувофиқати дараҷаи мураккабии супоришҳо ба дараҷаи имкониятҳои таълимӣ.
4. Кори мустақилона (на зиёда аз 15-20 дақиқа) ҳангоми ба нақша гирифтани дарс.
5. Пай дар пай мураккаб гардидани мазмуни вазифаҳои фаъолияти мустақилонаи таълимии хонандагон дар раванди омӯзиши химия.
6. Равшан ифода кардани мақсади супориш ва пайваस्तкунии назорат бо худназоратӣ, баҳо бо худбаҳогузорӣ.
7. Ҳавасманд намудани хонандагон ба интихоби супоришҳои дараҷаи баланди мураккабӣ.
8. Ба ҳам пайвастии оқилонаи кори мустақилона бо дигар шаклҳо ва методҳои омӯзиши химия.

АДАБИЁТ

1. Бабанский, Ю.К. Педагогика [Текст] / Ю.К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1988. – 560 с.
2. Батыршина, А.Р. Технология организации самостоятельной работы [Текст] / А.Р. Батыршина // Высшее образование сегодня. – 2008. – №9. – С. 84-89.

3. Белкин, Е.Л. Сущность понятия «самостоятельная работа» в дидактике [Текст] / Е.Л. Белкин, В.В. Давыдов. – Волгоград, 1989. – 87 с.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. В 2-х т. - Т.1. – М.: Педагогика, 1989. - 485с.
5. С.Бандаев., У.Зубайдов, И.Сафаров. Химияи ораники синфи 10, Душанбе «Маориф ва фарҳанг» 2011.
6. Усова А.А., Вологодская З. А. Самостоятельная работы учащихся по физике в средней школы. – М.: Просвещение, 1981.
7. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т.6. – М., 1949. - 447 с.
8. Зубайдов У., Холназаров С. Методикаи таълими химия– Душанбе: «Шарқи озод», 2011. - 323с.
9. Зубайдов У., Алимов С. Тавсияи методӣ оид ба таълиқи корҳои мустақилонаи беруназаудиторӣ донишҷӯён. – Душанбе, 2011. - 43с.
10. Зуев М.В., Иванов Б.В. Совершенствование организации учебной деятельности школьников на уроках химии (Б-ка учителя химии). – М., Просвещение, 1989.

АҲАМИЯТИ КОРИ МУСТАҚИЛОНА ДАР ТАШАККУЛИ МАҲОРАТУ МАЛАКАҲОИ ХОНАНДАГОН ДАР ОМУЌЗИШИ ФАНИИ ХИМИЯ

Ташиқил намудани кори мустақилонаи хонандагон, роҳбари намудан ба ин ҷараён кори ниҳоят мушиқил ва масъулиятноки ҳар як омузгор мебошад. Бинобар ин тарбияи фаъолнокӣ ва мустақилиятнокиро ҳамчун қисмати таркибии тарбияи хонандагон дида баромадан зарур аст. Ин вазифа дар назди ҳар як омузгор дар қатори вазифаҳои аввалиндараҷаи муҳим ба шумор меравад. Дар хонандагон тарбия намудани мустақилият пеш аз ҳама ба хонандагон омузонидани мустақилона азхудкунии дониши ва ташиқули ҷаҳонбинии илмӣ ва омузонидани мустақилона дар амал татбиқ намудани донишҳои назариявии андӯхтаишон ниҳоят зарур мебошад.

Барои муайян намудани самаранокии таълим дар вақти истифодаи корҳои мустақилона намунаи дарсро дида баромадем.

Дар баробари корҳои мустақилонаи гурӯҳӣ, инчунин гузаронидани супоришҳои инфиродӣ низ ба мақсад мувофиқ аст. Омузгор дар ин маврид бояд ҳадаи варақаҳои дидактикӣ тайёр намояд. Истифодаи чунин варақаҳо имкон медиҳад, ки кори мустақилонаи ҳар як хонандаро оид ба ҳалли масъалаҳои инфиродӣ арзёби карда шавад.

Воҷаҳои калидӣ: *кори мустақилона, мустақилиятнокӣ, маҳорат, малака, супориши*

ЗНАЧЕНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В РАЗВИТИИ УМЕНИЙ И НАВИКОВ УЧАЩИХСЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ХИМИИ

Организация самостоятельной работы учащихся и руководство этим процессом – очень сложная и ответственная задача для каждого преподавателя. Поэтому необходимо рассматривать развитие активности и самостоятельности как неотъемлемую часть воспитания учащихся. Это одна из важнейших задач любого учителя. Воспитывая у учащихся самостоятельность, прежде всего необходимо научить учащихся самостоятельно приобретать знания и формировать научное мировоззрение, а также научить учащихся самостоятельно применять свои теоретические знания на практике.

Для определения эффективности обучения при использовании самостоятельной работы рассмотрим пример урока.

Наряду с самостоятельной групповой работой целесообразно также выполнение индивидуальных заданий. В этом случае учитель должен подготовить дидактические карточки. Использование таких карточек позволяет оценить самостоятельную работу каждого ученика по решению отдельных задач.

Ключевые слова: *самостоятельная работа, самостоятельность, навык, задание.*

THE VALUE OF INDEPENDENT WORK IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS» SKILLS AND ABILITIES IN THE STUDY OF CHEMISTRY

Organization of independent work of students and management of this process is a very difficult and responsible task for each teacher. Therefore, it is necessary to consider the development of activity and independence as an integral part of the education of students. This is one of the most important tasks of any teacher. Instilling independence in students, first of all, it is necessary to teach students to independently acquire knowledge and form a scientific worldview, as well as to teach students to independently apply their theoretical knowledge in practice.

To determine the effectiveness of learning when using independent work, consider an example lesson.

Along with independent group work, it is also advisable to perform individual tasks. In this case, the teacher should prepare didactic sheets. The use of such sheets allows you to evaluate the independent work of each student in solving individual problems.

Key words: *independent work, independence, skill, task.*

Маълумот дар бораи муаллифон

Файзуллоева Мукаррама Махмудҷонова – муаллимаи калони кафери методикаи таълими химия Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ тел- (992) 918831995

Чариева Саида Алламуратовна - муаллимаи калони кафери методикаи таълими химия Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ E-mail: Mokhodinjan@gmail.com

Сведения об авторах:

Файзуллоева Мукаррама Махмудҷонова – старший преподаватель кафедры методика преподавания химии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айнӣ, тел (992) 918831995

Чариева Саида Алламуратовна – кафедры «Методика преподавания химии» Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ. E-mail: Mokhodinjan@gmail.com

About the authors:

Fayzullaeva Mukarrama Mahmydjonovna-senior lecturer of the Department of chemistry methodology. Tajik state pedagogical University S.Aini.tel:(992) 918831995

Charieva Saida Allamuratovna - PhD in Chemistry.Lecturer at the Medical College of the Rudaki District. E-mail: Mokhodinjan@gmail.com Phone: 907-09-55-75

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ СПОСОБСТВУЮЩИЕ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ К РАБОТЕ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Нурализода А.Н.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Умарзода С. У.

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

В современных социально-экономических условиях большим спросом на рынке труда пользуются специалисты высокого класса и широкого профиля. Эффективность их подготовки в условиях кредитной системой образования, зависит не только от простого увеличения часов на изучение учебных дисциплин, но в решающей степени от качества обучения, от решения актуальных вопросов совершенствования учебного процесса в этой системе.

Большое значение в совершенствовании системы подготовки специалистов с высшим педагогическим образованием имеет разработка новых подходов к содержанию и организации учебного процесса, предполагающих и стимулирующих активность студентов в повышении качества подготовки учителей. Формирование личности профессионала и повышение качества подготовки учителей требует определенных педагогических воздействий. Они могут быть реализованы в рамках теоретической подготовки, средства и методы которой обеспечивают комплексное и полное удовлетворение социальных и личностных потребностей и способностей, обусловлены с требованиями профессий в сфере педагогического образования.

Очевидно, что объект профессиональных воздействий должен предстать в мышлении целостном, в единстве многообразных сторон и образов. Только в этом случае специалист сможет принять правильное, т.е. адекватное конкретной практической ситуации, и в этом смысле профессиональное решение.

Одной из задач, стоящих перед вузом, является установление и использование интегративных межпредметных связей, осуществление комплексного системного подхода к обучению.

В теории и практике высшего педагогического образования длительное время преобладала и еще жива традиция готовить не столько преподавателя – воспитателя, сколько преподавателя того или иного учебного предмета. По-прежнему немало тех, кто считает, что главное в подготовке будущего преподавателя – сообщить ему сумму знаний, составляющих содержание того предмета, который он будет преподавать. В значительно меньшей степени уделяется при этом внимание вопросам становления личности будущего преподавателя, воспитанию у него профессионально – педагогической направленности мышления, вооружению его общепедагогическими знаниями и умениями [1 с. 24-35].

Учебный процесс в вузах должен обеспечивать формирование у студентов способности мыслить теоретически и практически. Поэтому возникает необходимо усилить теоретический и практический уровень обучения в условиях кредитной системы образования.

Если научные дисциплины, не адаптированы к практической профессиональной деятельности, в этом случае речь идет лишь об эмпирическом мышлении. Получаемые студентами знания не будут нужны им в будущей профессиональной деятельности, это знания, которые забудутся, как только будет сдан экзамен. В связи с этим бессмысленно проверять наличие такого рода знаний. Актуален вопрос разработки специальных диагностических методик, позволяющих судить об умениях специалиста применять полученные знания в профессиональной ситуации.

Подготовка будущего преподавателя в условиях кредитной технологии обучения должна включать не только освоение философии, содержания и методов образования, но и формирование профессиональной рефлексии и умений, позволяющих создавать условия для его успешного осуществления. К числу таких условий относятся в первую очередь:

- □ выраженная гражданская позиция педагога, включающая уважение к конституционным нормам;
- □ демократический стиль педагогической работы, включающий позитивную направленность на студента, стремление к компромиссу, умение слышать и поддерживать оригинальное мнение;
- □ высокая коммуникативная культура учителя, предполагающая вовлечение учеников в планирование и регулирование образовательного процесса.

Овладевая основами психолого-педагогических дисциплин, философии, современной методологии, студенты рассматривают проблемы воспитывающего обучения и обучающего воспитания в их единстве в контексте подготовки будущего учителя к работе, направленной на подготовку будущего преподавателя к кредитному обучению в вузе.

В нашем опыте успешно использовались такие формы работы, как проведение ролевых игр, творческие работы по гражданской тематике, обсуждение проблем в малых группах. Студенты, участвовавшие в этих мероприятиях в вузе, впоследствии успешно использовали эти формы работы при проведении занятий в школе.

Профессиональное обучение – это единый целостный процесс целенаправленного формирования личности гражданина. Нельзя изолировать гражданское воспитание от процесса профессиональной подготовки и отделить его от объективных условий и возможностей формирования личности. Будущий преподаватель должен стать подлинным субъектом деятельности, направленной на формирование гражданских качеств у студентов [2 с. 40-46]

В условиях перехода Республики Таджикистан к правовому государству, к демократическому обществу ее специфические проблемы вызваны сменой системы ценностей и социальных приоритетов, а также экономическими и политическими трудностями этого перехода. В этих условиях образованию предъявляются принципиально новые духовно-нравственные и социально-экономические требования. В связи с этим возникает потребность в учителе образованном, творческом и способном к саморазвитию и самореализации в своей профессиональной деятельности. Высшее образование лидирует в стремлении к переменам, окрепла вузовская автономия, получают развитие демократические принципы, повышается роль «гуманитарной среды» образования.

Развивающемуся обществу требуются современно образованные, нравственные, предприимчивые люди, которые могут самостоятельно принимать решения в ситуации выбора; способны к сотрудничеству, отличаются мобильностью, динамизмом, конструктивностью, готовы к межкультурному взаимодействию, обладают чувством ответственности за судьбу страны, за ее социально-экономическое процветание. В «Программе модернизации педагогического образования» говорится о том, что студенты педагогических вузов должны осваивать нововведения задолго до того, как их начали внедрять в массовой школе. Модернизация общего образования будет успешной только в том случае, если подготовка преподавателей будет носить опережающий характер [3 с. 58-66].

Свобода выбора преподавателем различных вариантов построения профессиональной деятельности предполагает поиск направлений образов педагогической деятельности, исходя из собственных интересов, что является непременным условием повышения качества обучения студентов в условиях повышения качества обучения студентов в условиях кредитной системы образования.

В Таджикистане в вузах подготовку бакалавров в условиях кредитной системы образования начали осуществлять с 2005 года, магистров – с 2009 года. Как правило, в бакалавриате студенты получают общую подготовку, в магистратуре – специализированную в рамках магистерских программ.

Подготовка бакалавров в течение 3-х лет ведется по учебным планам специалистов одноименных специальностей, на 4-ом году обучения – по учебным планам бакалавров. Учебный план рассчитан на четыре года и включает в себя три группы дисциплин по степени обязательности и последовательности усвоения содержания образовательной программы:

- 1) группа А – дисциплины, изучаемые обязательно и в строгой последовательности во времени;
- 2) группа В – дисциплины, изучаемые обязательно, но, возможно, не последовательно;
- 3) группа С – дисциплины, которые студенты изучают по выбору в любой академический период;

Объем учебной дисциплины должен составлять целое число кредитов. При этом, в Европейской кредитной системе образования, как правило, дисциплина оценивается объемом, равным 6 кредитам; как исключение оценивание дисциплины возможно в 2, 4 или 8 кредитов. Каждая дисциплина в течение одного академического периода носит одно неповторяющееся [4 с. 58-65].

Эти дисциплины сгруппированы в четыре блока:

- цикл обще гуманитарных и социально-экономических дисциплин, которые дают общеобразовательную подготовку;
- цикл общематематических и естественнонаучных дисциплин, которые, наряду с общеобразовательной подготовкой, дают знания, необходимые для профессионального становления специалиста;
- цикл обще профессиональных дисциплин;
- цикл специальных дисциплин, отражающих возможности профессиональной специализации выпускников.

Процесс обучения в бакалавриате организован следующим образом. Основными формами обучения выступают:

- лекции, семинарские, практические занятия;
- групповые консультации по дисциплинам;
- индивидуальные консультации в рамках научно-исследовательской работы студентов;
- учебно-научные исследования;
- практики (ознакомительная, производственная, преддипломная);
- выполнение контрольных заданий, подготовка рефератов, проектов, программ в рамках самостоятельной работы;
- учебно-научные конференции, деловые игры, тренинги;
- подготовка курсовых и дипломных работ по специальности.

Во время организации учебного процесса в учебном заведении для повышения качества подготовки учителей, кредитная технология приобретает определенные признаки (определенность

целей, задач, содержания, принципов, функций, используемых форм, методов и средств), что разрешает рассматривать ее как систему обучения. Тем не менее, разработка любой такой системы ориентирована на то, чтобы она, как дидактическое средство, органически вошла в процесс обучения.

Это требует соблюдения требований, которые учитывают специфическую цель такой системы и одновременно общие цели учебно-воспитательного процесса: образовательные, развивающие, воспитательные.

Как отмечают ведущие педагоги, целью образования должна быть подготовка специалистов, способных обеспечить переход от индустриального до информационно-технологического общества через новаторство в обучении, воспитании и научно-методической работе; а требования, которые относятся к образованию, - это качество, универсальность подготовки выпускника и его адаптации к отечественному и международному рынкам работы, личностная ориентированность учебного процесса, его информатизация, определяющая важность образования в обеспечении постоянного его развития.

Необходимым условием успешного воспитания и обучения специалиста в условиях кредитной системы образования должна стать свобода выбирать собственную позицию при любых обстоятельствах, собственное отношение к социально-политическим явлениям и процессам, условиям и перспективам жизни. Система образования должны формировать сознательного гражданина, который должен эффективно принимать участие в демократическом процессе, не принимая силовых методов решения политических и социальных конфликтов внутри страны, и готового защищать ее от внешней агрессии [5 с. 18-28].

В связи с этим, становится актуальным выявление дидактических условий, способствующих подготовке будущих учителей в условиях кредитной системы образования. Мы считаем, что формулирование профессиональной готовности будущих учителей решать задачи воспитания и обучения учащихся возможно при реализации комплекса педагогических условий.:

-обогащение учебной - воспитательного процесса дополнительным содержанием, обеспечивающим освоение понятиями идеями, теориями, знание которых способствует формированию у будущих учителей профессиональной готовности осуществлять гражданское воспитание учащихся:

- организация различных видов самостоятельной работы по изучению студентами предметов психолого-педагогического цикла, разработке творческих заданий во время прохождения педагогической практики;

-включение студентов в целое направленную исследовательскую деятельность в процессе написания курсовых работ, дипломных проектов, активное участие в научно- практических конференциях, семинарах в студенческом общезнании.

В целом указанные педагогические условия будут способствовать формированию профессиональной подготовки будущего преподаватель к кредитному обучению:

АДАБИЁТ

1. Баум В. В. Система зачетных единиц (кредитов) как один из инструментов признания квалификаций, -М., РУДН, 2007.
2. Катаев А.Х., Шоев Н.Н., Джононов С.Д., и др. Характерные особенности получения высшего образования в условиях инновационной деятельности вуза. // Душанбе. Ирфон, 2007.
3. Государственный стандарт высшего профессионального образования Республики Таджикистан. Вестник МО РТ., Душанбе, «Шарки Озод», 2003, с.86.
4. Олейников О. Н., Муравьева А. А., Коновалова Ю. В., Сартакова Е. В. Разработка модульных программ, основанных на компетенциях: Учебное пособие. М., 2005.
5. Пути совершенствования оценивания учебной деятельности студентов в высшей школе: Обзорная информ. НИИ. Высш. шк. - М.: Б.и., 1994. -40с.

ШАРТҲОИ ДИДАКТИКӢ ВА ҚОБИЛИЯТИ КОРИИ ОМУЌЗГОРОНИ ОЯНДА ДАР ШАРОИТИ СИСТЕМАИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ

Дигаргуниҳои демократӣ дар ҷамъият табиӣ буда, талаботи иҷтимоии системаи инсондӯстонаи маорифи халқ қодир аст, ки ба амалӣ гардондани муносибати нави инсонӣ ҳамчун, маркази тақомули тарбия ба амал оварад.

Дар шароити муосир ба соҳаи маориф талаботи нави маънавӣ, ахлоқӣ ва ҷуғрофию иқтисодӣ пешниҳод мегардад. Аз ин лиҳоз, ниёз ба мутахассиси бомаърифат, эҷодкор ва қодир ба руидаи худшиносӣ ва худшиносӣ дар фаъолияти касбии худ ба миён меояд.

Калидвожаҳо: Сифати таълим, мутахассисон, муаллимони донишгоҳҳо, технологияи кредитӣ, усулҳои инноватсионии таълим.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ СПОСОБСТВУЮЩИЕ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ К РАБОТЕ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Демократические преобразования в обществе закономерно актуализировали социальную потребность в гуманизированной системе общественного образования, способной реализовать принципиально новый подход к человеку как цели, центру образовательных усилений.

В новых современных условиях образованию предъявляются принципиально новые духовно-нравственные и социально – экономические требования. В связи с этим возникает потребность в специалисте образованном, творческом и способном и саморазвитию и самореализации в своей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Качество образования, специалисты, преподаватели вуза, кредитная технология, инновационные методы обучения.

DIDACTIC CONDITIONS CONTRIBUTING TO THE PREPARATION OF FUTURE TEACHERS TO WORK IN THE CONDITIONS OF THE CREDIT EDUCATION SYSTEM

Democratic transformations in society naturally actualized the social need for a humanized system of public education, capable of implementing a fundamentally new approach to the person as a goal, the center of educational enhancements.

In the new modern conditions, fundamentally new spiritual, moral and socio-economic requirements are presented to education. In this regard, there is a need for a specialist educated, creative and capable of both self-development and self-realization in their professional activities.

Keywords: Quality of education, specialists, university teachers, credit technology, innovative teaching methods.

Дар бораи муаллиф:

Нурализода Амрулло Назрулло -н.и.и., дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.е-mail:amrullon@mail.ru

Умарзода Сафарали Умар-унвонҷӯи кафедраи психология ва сотсологияи идоракуни Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.е-mail: safarali1992@bk.ru

Сведения об авторе:

Нурализода Амрулло Назрулло-к.э.н., доцент кафедры финансов Тажикского государственного финансово-экономического университета

E-mail: amrullon@mail.ru

Умарзода Сафарали Умар-соискатель кафедры психологии и социологии управления. Академия государственного управления при Президент Республики Таджикистан. E-mail: safarali1992@bk.ru

About the author:

Nuralizoda Amrullo Nazrullo- Ph.D. in Economics, Associate Professor of the Department of Finance, Tajik State University of Finance and Economics. E-mail: amrullon@mail.ru

Umarzoda Safarali Umar-Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of Finance, Tajik State University of Finance and Economics

E-mail: safarali1992@bk.ru

ЗАБОНИ ИМОВУ ИШОРА ВА РОҲҶОИ ОМУЗИШИ ОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Қувватов С.Д.

Донишгоҳи давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Забони имову ишора забони модарии ношунавоён буда, хусусиятҳои хоси худро дорад. Дар асри X дар китоби Библия баъзе тасвирҳои ангуштон дарҷ шуда, олимони муайян қарданд, ки дар ҳамон солҳо дар қалисо ношунавоёнро тарзи хондани намозро меомӯзонданд. То асрҳои XIV қӯдакони ношунавоёнро қамақл ва бесавод арзиёби намуда, ба таълим ҷалб намекарданд. Дар асри XVI бошад, олимони италявӣ Джероламо Кардано (1501—1576), дар бораи таълими қӯдакони ношунаво дар ду китоби худ «Нозуқиҳо» (1550) ва «Дар бораи зиндагии худам» (1575) навиштааст, ки қӯдакони ношунаво, гарчанде ки намешунаванд ва гап зада наметавонанд, қобилияти хуби саводомӯзӣ дошта, дар ҳолати омӯзиши хуб аз тарафи омӯзгорон метавонанд ба одамони солим баробар шаванд. Д. Кардано якҷанд тасвирҳои ишоравиро кашф намуда, барои таълими ношунавоён истифода мекард. Олимони испанӣ Педро Понсе де Леон (1508 — 1584) ва Х. П. Бонета (1579—1633) алифбои дастӣ ва якҷанд намуди ишораҳоро дар болои харсангҳо ихтироъ намуда, барои таълими қӯдакони ношунаво пешниҳод намуданд. Х.П. Бонета дар китоби худ «Табиати овозҳо» (1620) дар бораи таълими қӯдакони ношунаво якҷанд методҳои таълимиро дида баромада, ба воситаи ангуштон тасвир қардани ҳарфҳоро таҳия намуда, роҳҳои инкишофи нутқи қӯдакони мушқилоти шунавоӣ доштаро ба воситаи хондан аз лаб ва талаффуз тавсия додааст. Аз ҷумла, онҳо ба нутқи даҳонӣ аҳамият дода, истифодаи алифбои дастӣ ва ишораро ҳамчун воситаи ёрирасон эътироф мекарданд. Дар асри XVII аввалин мактаб барои ношунавоён дар Ҷ. Париж аз тарафи сурдопедагоги машҳур Шарли .Михел . Эпе (1712-1789) кушода шуд. Ш.М. Эпе тахминан дар сини 50 солагиаш ба таълими ду духтарчаи ношунаво машғул мешавад. Соли ба таълими ношунавоён машғул шудани ин олимони аниқ қарда нашудааст. Дар китоби Таърихи сурдопедагогика муаллифонаш (А.Г. Басева, С.Ф. Егоров шаҳри Москва с. 1984) солҳои 1753 ва 1760 нишон дода шудааст.

Ш.М.Эпе вақте бо ин духтарҳо машғулиятҳои худро оғоз менамояд, ҳатто усулҳои хоси таълими қарҳоро наметодист. Ӯ дар оғози фаъолияти худ танҳо ба назарияи ҷуброн намудани як узви ҳисси фаъолияткунанда, ки дар ин бора дар вақташ Д.Дидро дар бораи қарҳо ва нобиноён пешниҳод намуда буд ва ҳамчунин ба принсипҳои мутаносиби табиӣ Я.А. Каменский таъямнамуд. Дар амалияи таълими ношунавоён бошад, вай аз имову ишораҳое истифода менамуд, ки ин духтарҳо байни худ истифода мекарданд. Ш.М.Эпе баътар гуфта буд, ки нафари ношунаво ба таълим оғоз намуда? алақай соҳиби забони худ мешавад, ки он барои ӯ монанди нутқи муқаррарӣ осону фаҳмо мегардад. Қӯдаки қар ба воситаи забони имову ишора талаботҳо, хоҳишҳо, майлу, рағбат, ғаму бемории худро изҳор қарда метавонад ва дар фаҳмиш ягон вақт хато нахоҳад қард, ба монанди дигарон ҳамчунин ҳиссиёти худро изҳор намоянд. Ба воситаи ин нутқи қӯдаки ношунаво супоришҳоро қабул менамояд ва дар бораи қарҳои иҷронамудааш ҳисобот дода метавонад.

Муваффақиятҳо дар қори таълими ин духтарҳои ношунаво Ш.М.Эперо ба он водор намуданд, ки ӯ барои гуруҳҳои наҷандон қалони қӯдакони ношунаво омӯзишгоҳ ташкил намоёнд. Ӯ қӯдакони ношунаворо дар як ҳафта ду маротиба дар хонаи худ беқул таълим меод. Аз ҳама шогирдони қабағалашро бошад, бо маводи рӯзмара таъмин менамуд.

Шумораи хонандагон дар муассисаи Ш.М.Эпе ба 75 нафар расида буд. Фаъолияти сурдопедагогии Ш.М.Эпе тавачҷуҳи ҷомеаро ба худ ҷалб намуда, аввал дар Фаронса, баътар дар дигар кишварҳо низ эътироф гардид. Ш.М. Эпе вақти зиёди худро барои бартараф намудани мушқилиҳои қори ба таълими ношунавоён алоқаманд сарф менамуд ва дар қатори ин ҳамчунин барои аз ҷиҳати назариявӣ асоснок намудани таҷрибаи худ қор мебард. Вай оид ба ин масъала ду рисолаи худро навиштааст. Рисолаи якуми ӯ «Таълими қару гунгҳо ба воситаи аломатҳои услубӣ» (1779) ва рисолаи дуюм «Воситаи аслии таълими қару гунгҳо, ки таҷрибаи исбот намудааст» (1784) ном доранд. Ӯ назари худро оиди нақши имову ишора, нутқи ҳагӣ ва даҳонӣ дар таълими қарҳо дар мактабҳои худ, ки ба педагоги немис Самуил Гейник, ки дар асоси нутқи даҳонӣ ба таълими қӯдакони қар машғул буд, иброз намудааст. Ин мувоҳиша байни ду педагог тавачҷуҳи зиёди ҷомеаро

нисбати системаи Ш.М.Эпе ва арзишҳои он ба худ ҷалб намуд. Академияи илмҳои Олмон барои хизматҳои бузургаш дар таълими ношунавоён баҳои муҷиб дод.

Соли 1789 муассисаи Ш.М.Эпе ҳамчун муассисаи миллии эътироф гардид.

Худи ҳамон сол бошад дар таърихи 23 декабр Ш.М.Эпе дар синни 77 солагии аз олам мегузарад. Дар рӯзҳои охири ҳаёти ин ходими бузурги фаронсагии илми сурдопедагогика вакилони Маҷлиси муассисон ба ӯ мурочиат намуда буданд. Дар ин мурочиатнома ҳамчунин қайд гардида буд, ки ин кори Ш.М.Эпе дар Фаронса инқилобӣ давом дода хоҳад шуд. «Ватан кӯдакони шуморо ба фарзандӣ қабул мекунад», - гуфта шудааст дар ин мурочиатнома. Баъдтар дар охири садаи XIX дар назди муассисае, ки Ш.М.Эпе асос гузошта буд, муҷассамаи ӯ гузошта шуд, ки аз ҷониби ҳайкалтароши машҳури ношунаво Феликс Мартин сохта шуда буд.

Оид ба забони ишора олимони сурдопедагогика то имрӯз баҳсҳои гуногун вучуд дорад. Соли 1880 дар шаҳри Милани давлати Италия аз 6 то 11 сентябр конфронси байналмилалӣ сурдопедагогҳо баргузор гашт. Дар ин конфронс маърузаҳои гуногун оиди омӯзиши ношунавоён пешниҳод шуд. Бинобар сабаби тезу тунд шудани баҳси сурдопедагогҳо ба хулоса омаданд, ки кадом метод барои кӯдакони ношунаво зарур аст ишора ва ё даҳонӣ. Дар конфронс, ки ношунавоён зиёд буданд, тарҷумонҳои забони ишора ба ношунавоён моҳияти ин масъаларо дуруст тарҷума накарда, дар натиҷа нутқи даҳонӣ бо бартарияти як овоз ҳамчун методи ягона қабул шуд. Ин қарори ноодилона дар байни ношунавоён як мушкилоти сахтро оварда, зиёда аз 5 ҳазор ношунавоён, ки дар мактабҳо қор мекарданд, аз қор ронда шуданд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, тарафдорони забони ишора барои ҳимояи забони ишора талошҳои зиёд карданд аммо натиҷаи дилхоҳ надод. Бар ҳар ҳол Л.С. Виготский арзишмандии лингвистикӣ доштани забони имову ишораро иқрор шудааст: «Муборизаи нутқи даҳонӣ бо забони имову ишора, бо вучуди мақсади неқ доштани педагогҳо, маъмулан бо ғалабаи забони имову ишора анҷом ёфта истодааст, зеро он бо ҳама гуногунрангии аҳамияти функционалии худ нутқи асли ба ҳисоб меравад» ва боз қайд менамояд, ки: «Мо бояд ҳамаи имкониятҳои фаъолияти нутқии кӯдакони кару гунгро истифода намоем, яъне ба забони имову ишора муносибати баландназаронаву беэҳтиёткорона накунем ва онро ҳамчун душман напандорем».¹ Яке аз ташкилкунандагони машҳури таҳсилоти қарҳо дар солҳои аввали Ҳукумати Шӯравӣ Н.М. Лаговский чунин навиштааст: «Чӣ қадаре ки забони имову ишора аз рӯи шакл ва мазмун зараррасон набошад ҳам, гарчанде барои ҳамдигарфаҳмӣ нокифоя бошад ҳам, барои қаруғунгҳо аҳамияти қалонеро мерасонад. Яъне забони имову ишора қаруғунгҳоро аз муҳити маҳдуди худ берун меоварад».[2]

Л.С. Виготский соли 1924 дар съезди II сурдопедагогҳо бар зидди методи соф даҳонӣ баромад намуда, чунин қайд кардааст: «Педагогика ба ин ҷашм пӯшида наметавонад, ки имову ишораро аз доираи имкони муоширати кӯдакони қаруғунг берун намоянд, зеро ин амал боиси аз доираи худ берун соختани қисми ҳаёти коллективӣ ва фаъолияти кӯдакони қаруғунг мегардад...». Ғайр аз ин, ӯ қайд намудааст, ки имову ишора ва нутқ (нутқи шифоҳӣ) байни худ ихтилоф набояд дошта бошанд ва дар ҷараёни таълими ношунавоён онҳоро муттаҳид намудан лозим аст.[2]

Соли 1938 дар маҷлиси умумироссиягии сурдопедагогҳо истифодаи забони ишора ва нутқи дастӣ (дактел) ҳамчун воситаи ёррасони нутқ қабул карда шуд.

Воситаи асосии ташаккули тафаккур ин муошират аст. Агар муошират набошад, раванди инкишофи тафаккури инсон низ дучори боздорӣ мегардад. Аз ҳамин нуқтаи назар, барои ташаккули тафаккури кӯдакони ношунаво муошират лозим аст ва мо бо онҳо муоширатро чӣ гуна ба роҳ монда метавонем? Дар ин ҳолат, истифодаи забони имову ишора ин як воситаи табиӣ ё аввалини муошират ба ҳисоб меравад, ки хоси кӯдакони ношунаво мебошад. Таҷрибаҳои гузаронидаи А.И. Дячкова дар соли 1950 исбот намуданд, ки кӯдакони синни 7-8- солаи қар, ки имову ишораи шакли ашӯҳоро медонистанд, нисбати кӯдаконе, ки имову ишораҳои мазкурро намедонанд, 2-3 маротиба зиёдтар аниқтар ин шаклҳоро аниқтар мешинохтанд.⁵

Ин таҷрибаҳо хусусияти ҳавасмандкунӣ ва дастгирикундаи аломатҳои ишораро дар раванди гидроки кӯдакони қар исбот менамоянд. Соли 2006 Т.В. Николаева хусусиятҳои фардии рӯҳиву ҷисмонии кӯдакони ношунаво тадқиқ карда, муайян намудааст, ки суръати инкишофи маърифату ҷисмонии кӯдакони қар волидани ношунаво нисбати кӯдакони қар волидони шунаво хеле зиёдтар аст.

Ҳамчунин, сурдопедагогони олмонӣ Х.Крайне (1973) ва С. Приллвитс (1982) чунин қайд намуданд, ки «барои ташакули хуби ақлии кӯдакони қар бояд аз синни барвақтии кӯдакӣ муоширатро бо ёрии имову ишора ба роҳ монд».

То ин замон шахсони қарро ба он водор менамуданд, ки нисбати забони худашон муносибати манфӣ дошта бошанд, ки натиҷаи ин ба тарбия намудани ҳисси ноқомии худӣ онҳо оварда мерасонад. Кӯшишҳо баҳри яққоя намудани қарро бо шунавоён низ чандон натиҷаҳои дилхоҳ надод, зеро дарки олами атроф барои шунавоён дигар ҳасту барои ношунавоён дигар, яъне барои ношунавоён дарки олами атроф асосан ба воситаи биноӣ (босира) мебошад. Забони ишора барои кӯдакони ношунаво ҳамаҷаҳади дошта дар инкишофи нутқи онҳо нақши бузург дорад. Бисёри кӯдакони ношунаво дар оила бинобар сабаби надониестани ишора ба мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ шуда қисми зиёди волидайн забони ишораро намендонанд. Бо ин мақсад соли 2005 дар 8 минтақаи ҷумҳурӣ аз ҷумла ноҳияҳои (Файзобод, Вахш, Рӯдакӣ ва шаҳрҳои Душанбе, Ҳисор, Ваҳдат ва Бохтар омӯзиш забони ишора дар оила гузаронида шуд. Мақсад аз гузаронидани ин омӯзиш баланд бардоштани дониши кӯдакони ношунаво, барқарор кардани муошират байни кӯдаки ношунаво ва оила бо ишора ва ин чунин омода кардани кӯдакони ба мактабҳои махсус ба ҳисоб мерафт. Дар ин омӯзиш қариб 130 кӯдаки ношунавои синни 2 то 6 сола ҷалб карда шуданд. Натиҷа нишон дод, ки савияи дониши кӯдакони баланд шуда, муошират байни оила ва кӯдакони барқарор гардид. Падару модар аз ин иқдом рӯҳбаланд шуда бо фарзандони худ озодона муошират менамоянд. Аз ин 130 нафар қариб 60 нафар ба мактаб-интернатҳои махсус таъсис дода шуда, ҳоло таҳсил доранд. Баъди як соли таҳсил маълум гашт, ки кӯдакони ношунаво, ки дар оила ба забони ишора таълим гирифтанд, аз дигар кӯдакони бартарияти зиёд дошта дар аз худ кардани барнома хело фаъоланд. Ҳамаи супоришҳои муаллимо сари вақт дарк карда тез ҷавоб медиҳанд. Ба андешаи баъзе аз сурдопедагогҳо, гуё омӯзиши ишора ба инкишофи нутқи кӯдакони ҳалал расонда, инкишофи нутқро боз меорад. Кӯдаконе, ки дар оила таълим гирифтанд дар инкишофи нутқ хело фаъоланд. Бинобар ин забони ишора дар инкишофи нутқ монеа нашуда, баръакс фаъол мегардонад.

Сокинони Тоҷикистон истеъдоди баланди забонмӯзӣ доранд. Аксарияти мо ду ё ҳатто бештар забонҳоро медонем. Дар ин ҷо забонҳои зиёд вучуд дорад: тоҷикӣ, русӣ, узбекӣ, бадахшонӣ, ягнобӣ ва ғ. Созмони Миллалӣ Муттаҳид ҳамаи ин забонҳоро ҳамчун забонҳои муҳим шинохта, баён мекунад ҳамаи шахсоне, ки бо ин забонҳо сухан меронанд, барои таълим гирифтани ба забони модарии худ бояд ҳуқуқ дошта бошанд, ақалан дар марҳалаи аввали таълим. Пас забони одамони ношунаво дар ҷумҳуриямон кадом аст?

Мушкилот дар қар?

Пештар дар методикаи таълими мо, ҳамчун дар аксарияти қисмҳои дунё, кӯдакони ношунаво дар дарс истифода бурдани забони имову ишораро ҳақ надоштанд. Омӯзгорон кӯшиш мекарданд, ки ин гуна кӯдакони шунавоии будаашонро истифода бурда, гӯш кардан ва гап заданро ёд гиранд. Баъзеи онҳо сухангӯиро ёд мегиританд. Савол ба миён меояд: онҳо дар бораи чӣ гуфтугӯӣ мекарданд? Дар бораи дунё на фикр на тасаввурот доштанд, чунки онҳо танҳо қалимаҳоро аз худ мекарданд, аммо намефаҳмиданд, ки асоси онҳо дар қар аст. Агар кӯдакони маъноии қалимаро нафаҳмад, таълим гирифта наметавонад. Ин услуби таълим ба дастрас намудани асбобҳои ёридиҳандаи шунавоӣ, овозбаландкунӣ ва дарсҳои алоҳида бо мутахассисони соҳаи ношунавоён ва терапевтҳои нутқ таъқарда шудааст. Ба мо маълум аст, ки на ҳамаи ин имкониятҳоро дар Тоҷикистон дастрас намудан мумкин аст. Солҳои тӯлонӣ омӯзгорон кӯшиш мекарданд, ки шахсони ношунаво бо забони давлатӣ гап заданро ёд гиранд, аммо сатҳи дониши кӯдакони ношунаво бештар намешуд бештари онҳо баъд аз ҳатми таҳсил, навиштан ва на он қадар хуб сухангӯфтаниро метавонистанд.

Дар қарҳои дигар чӣ хел аст?

Тақрибан бист сол пеш дар Аврупои шимолӣ, вақте ки муҳожирони давлатҳои гуногун ҷамъ шуданд, омӯзгорон фаҳмиданд, ки чӣ қадар муҳим аст, ки аввал бо ин муҳожирон бо забони модарии онҳо ва баъдан бо забони давлатӣ таълим диҳанд. Онҳо ба қарор омаданд, ки одамони ношунаво ҳамчун як гурӯҳ дорои фарҳанг, маданият ва забони алоҳидаи худанд ва аз ҳамин сабаб, таълими онҳоро бо истифодаи забони имову ишора ҳамчун забони модарияшон оғоз намуданд. Натиҷаҳои ин таълим ба он дараҷа баланд расид, ки сатҳи дониши кӯдакони ношунаво ба сатҳи дониши кӯдакони шунаво баробар шуд.

Сабаб дар чист?

Сабаб дар он аст, ки ҳар як фан ба кӯдакон бо забоне, ки онҳо дида метавонанд, фаҳмонда шуд. Онҳо ҳама чизхоро фаҳмиданд. Баъд ба онҳо забони давлатии хатиरो омӯзонданд.

Дар инҷо саволҳо ба миён меоянд: оё, забони имову ишораро барои фаҳмонидани ҳамаи фанҳо истифода бурдан мумкин аст? Оё мо метавонем, фанҳои ба монанди чуғрофия, таърих ва табиатшиносиро ба ғайр аз забони даҳонӣ, боз бо ягон забони дигар омӯзонем? Барои чӣ не? Мақсад дар он аст, ки кӯдак барномаи таълимиро аз худ кунад ва мазмуни фанро фаҳмад.

Ҳалли ин мушкилот дар чист?

Агар мо хоҳем, ки кӯдакони ношунавои Тоҷикистон босавод, соҳибмаълумот, ва мустақил шаванд, падару модарон, муаллимон, ношунавоёни калонсолу пуртаҷриба дар якҷоягӣ бо вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд муҳокима ва маслиҳат карда ба хулосае биёем, ки чӣ тавр сатҳи дониши кӯдакони ношунаворо баландтар кардан мумкин аст. Агар мо хоҳем, ки ба самти Аврупо ва аксарияти давлатҳои тараққиқардаи дунё қадам занем ва ба услуби таълими билингвистӣ (яъне омӯхтани ҳамаи фанҳо бо забони имову ишора) таъя кунем, мо бояд кӯшиш зиёд ба харҷ диҳем, ки дигаргуниҳои зеринро ҷорӣ намоем;

Чӣ бояд кард?

- алоқаи шахсони ношунаворо бо кӯдакони ношунаво, ки дар оилаҳои шунаво таваллуд шуданд, зиёд ва зич намоем;

- аъзоёни оиларо уҳадор намоем, ки забони имову ишораро аз худ кунанд, чун ки омӯхтани ин забон барои онҳо ҳам лозим ва ҳам осонтар аст, барои кӯдакони ношунаво бошад, гап заданро ёд гирифтани душвор аст.

- муаллимону мураббӣён бояд забони имову ишораи ношунавоёни маҳаларо аз худ намоянд.

- муаллимон бо Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкори намуда, маълумотномаҳо ва китобҳои, ки усулҳои навро дар бар мегиранд, тайёр карда аз ҷоп бароранд.

- ба муаллимону мураббӣён методҳои нави таълим омӯзонда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Зыков С. А. Обучение глухих детей языку по принципу формирования речевого общения. М., 1961.
2. Зыкова Т. С., Колтуненко И. В. Страна, где учатся все.-В едином строю, 1977, № 8.
3. Живина А. И. Основные этапы развития системы подготовки учителей-дефектологов в СССР.— Дефектология, 1974, № 2.
4. Иваницкий А. И. Из истории обучения глухих детей в Молдавской ССР.— Дефектология, 1971, № 2 а
5. Касымов С. А. Развитие сети специальных школ в Азербайджанской ССР.— Дефектология, 1970, № 4.
6. Корсунская Б. Д. Обучение речи глухих дошкольников. М., 1960.
7. Красновский А. А. Из истории методов обучения глухонемых.—Известия АПН РСФСР, 1947, вып. 9.
8. Лубовский В. И. Обучение детей с недостатками слуха в США.— Специальная школа, 1968, вып. 2.
9. Манасян А. М. Обучение и воспитание аномальных детей в Армянской ССР.— Дефектология, 1970, № 1.
10. Масюнин А. М. 150 лет школьного обучения глухих в Польше.— Специальная школа, 1968, вып. 2.
11. Рау Ф. Ф. Обучение глухонемых произношению. М., 1960. Рау Ф. Ф. Устная речь глухих. М., 1973.
12. Радищев А. Н. Избранные философские сочинения. М., 1949.

ЖЕСТОВОГО ЯЗЫКА И СПОСОБЫ ЕГО ИЗУЧЕНИЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ДЛЯ ГЛУХИХ ДЕТЕЙ»

В этой статье автор подчеркивает важность жестового языка в обучения и воспитание глухих детей а важность языка основана на идее теоретических ученых. Автор предлагает, чтобы жестовой язык в Республике Таджикистан был признан государственным языком.

Ключевые слова: жесты, дактилология, билингвистическое бочения, произнащение.

THE LANGUAGE OF THE HARD LANGUAGE AND WAYS TO STUDY IT IN THE EDUCATIONAL PROCESS FOR DEAF CHILDREN» INFORMATION ABOUT THE AUTHOR:

In this article, the author emphasizes the importance of language learning in the teaching of non-neoliberal children, and the importance of language is based on the idea of theoretical scholars. The author suggests that the language of instruction in the Republic of Tajikistan be recognized as a state language.

Keywords fame: gestures, dactylology, bilingual learning, inference

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қувватов Саттор Дилдоревич омӯзгори калони факултети психология ва таҳсилоти фароғири Донишгоҳи давлатии Омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ кафедраи педагогикаи махсус ва таҳсилоти фароғир

Сведение об авторе:

Қувватов Саттор, старший преподаватель факультета психология, дошкольный обучения и инклюзивная образования Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ кафедра специальное педагогика и инклюзия

About the author:

Kuvvatov Sattor, senior lecturer of the Faculty of Psychology, preschool education and inclusive education Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

УСУЛҲОИ АРЗЁБИИ МАҲОРАТУ МАЛАКАИ Омӯзгори ояндаи МАТЕМАТИКА

Нугмонов М., Шарипов Қ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани маҳорату малакаи омӯзгори ояндаи математика ин таъмини навоарӣ, аз ҷумла татбиқи салоҳиятноки дар таҳсилоти олии касбӣ мебошад. Барои таъмини алоқамандии тайёрии касбии омӯзгори математика ва фаъолияти ояндаи ӯ дар раванди таълим технологияҳои нави муосирро ҷорӣ намудан лозим аст [11].

Солҳои охир раванди таълим дар донишгоҳи омӯзгорӣ қуллан тағйир ёфта истодааст. Омӯзгорони фанӣ бевосита аз технологияи нави электронии раванди таълим самаранок истифода мебаранд, ки барои азхудкунии маводҳои таълимӣ ба донишҷӯён кӯмак мерасонад. Инчунин иҷрои корҳои мустақилонаи донишҷӯён бо ёрии технологияи информатсионӣ анҷом ёфта, аз ҷониби омӯзгор ба сатҳ ва сифати дониши онҳо баҳогузори карда мешавад [13 с. 406-409].

Тайёрии касбӣ-методии муаллими математика яке аз самтҳои асосии фаъолияти муассисаи таҳсилоти олии касбӣ мебошад, ки дар стандарти давлатии таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ амалӣ мегардад ва асоси фаъолияти ояндаи донишҷӯро (хатмкунандаро) ташкил медиҳад. Донишҷӯ моҳияти механизмҳои ҳамкориҳои байни муаллим ва таълимгиранда, ки тарафи субъективии психологию-педагогиро дар бар мегирад, фаъолияти яққояро инъикос менамояд. Масалан, дар вақти хондани лексия мақсадҳои муфассали маводи таълимӣ баён гардида, методи омӯзише фаҳмида мешавад, ки муаллим маводи таълимӣ ҳаҷман калонро дар муддати бардавом бо истифодабарии усулҳои гуногуни маърифатӣ ба донишҷӯён шифоҳӣ ифода мекунад. Ин мазмунҳои фаъолият ҷиҳатҳои психологию-педагогиро ташкил медиҳад [8 с. 134-137].

Салоҳиятҳои, ки дар вақти омӯзиш ва аз худкунӣ фаъолияти ояндаи хатмкунандаро ташкил медиҳад, инҳоянд:

- методҳои гуногуни арзёбии ташаккулдиҳандаро дар муассисаҳои таълимӣ татбиқ карда метавонад;
- мавқеи арзёбиро дар раванди таълим дар муассисаҳои таълимӣ муайян карда метавонад;
- стратегияҳои арзёбии ташаккулдиҳандаро истифода мебарад;
- методҳои таълим, омӯзиш ва арзёбӣ барои ташаккули малакаҳои худидоракунии хонандаро татбиқ карда метавонад;
- мавқеи саволу масъалаҳоро дар арзёбӣ муайян карда, намунаҳои саволу масъалаҳо тартиб медиҳад;
- технологияи таълими хонандамехварро татбиқ мекунад;
- қобилияти таҳлилнамоиро аз худ мекунад;
- таҳқиқоти назариявӣ ва амалиро истифода бурда метавонад;
- бо ҳамтоёни худ барои ҳамкорӣ кардан омода мешавад;
- аз санадҳои меърию ҳуқуқӣ истифода мебарад;
- аҳамияти иҷтимоии касби ояндаи худро медонад ва барои татбиқи фаъолияти касбӣ ҳавасманд мегардад.

Олимони барҷастаи соҳаи психология Л.С.Виготский, П.Я.Галперин, А.Н.Леонтев, Ҷ.Пиаже, С.Л.Рубинштейн дар тадқиқоти анҷомдодаи худ қайд мекунад, ки механизми тафаккур, нақши фаъолият, муошират ва муколама дар раванди таълим асоси замони муосир буда, назарияи психологию-педагогии омӯзиши таълим ба талабот нигаронида шудааст [5 -219 с].

Чи тавре ки Лев Моисеевич Фридман дар асари «Психолого-педагогические основы обучения математике в школе» қайд мекунад, «пеш аз он ки ба таҳлили психологӣ-педагогӣ шуруъ кунем, мазмун ва сохтори курси математикаи мактабӣ зарур аст» [12-160с].

Истилоҳи «арзёбӣ» танҳо барои ифодаи натиҷаҳои раванди таълим аз ҷониби мутахассисони соҳаи педагогика М.В.Козак, М.Г.Козак, П.И.Нижник истифода шудааст. Ба андешаи муаллифон, «зимни арзёбии педагогӣ ва психологии натиҷаҳои раванди таълим - дар раванди таълим натиҷаи муқоисаи дараҷаи ҳақиқӣ ва дуруст азҳудкунии натиҷаҳои он аз тарафи муаллим аз ҷиҳати миқдор ва сифат ба назар гирифта мешавад» [4].

Масъалаҳои ҳамкориҳои психологӣ-педагогӣ ва методии арзёбии раванди таълим, аз ҷумла таълими математика, дар шароити низоми кредитии таҳсилот дар донишгоҳ моҳияти таълим ва тарбияро муайян мекунад, раванди ҳамкориҳои пурмаҳсули субъектҳои инкишоф аз таҳлили вазъияти ҳозираи соҳаи маориф ва илм, вақте ки қисми зиёди донишҳои педагогӣ, педагогии навро инъикос мекунад, воқеиятро дар равандҳои идоракунии амалӣ ва арзёбии натиҷаҳои таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ иҷро мекунад, таҳлили иттилоотӣ ва функцияҳои ҳавасмандкуниро назорат мекунад. Вазифаҳои арзёбии натиҷаҳои таълим ва комёбиҳои ҳар як донишҷӯ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф дарҷ гардидаанд, ки аз ҷониби маъмурият назорат карда мешавад [2].

Бо ҳадафи омӯзиши арзёбии раванди таълим ва маҳорату малакаи омӯзгори ояндаи математика, ки мақсади асосии кори моро дар бар мегирад, вазъи кунунии арзёбии психологӣ-педагогӣ ва методии дониш, маҳорат ва малакаи математикии донишҷӯён оид ба омӯзиши математика таҷриба гузаронида шуд. Мақсади тадқиқот гирифтани маълумоти таҷрибавӣ оид ба арзёбии раванди таълим дар низоми кредитии таҳсилот ва иҷрои татбиқи баҳогузорию дар бар мегирад. Имрӯз дар донишгоҳ баҳогузорӣ ба дониш, маҳорат ва малакаи донишҷӯён бо методҳои муосир арзёбӣ мегардад.

Бояд гуфт, ки имрӯз дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии педагогӣ арзёбӣ хеле норавшан аст. Омӯзгорон, албатта, ба дониши донишҷӯён баҳо медиҳанд, аммо ин раванд хеле суст ба расмият дароварда шудааст ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии дахлдор ниҳоят душворанд. Тибқи бандҳои 52 ва 79-и «Низомномаи низоми таҳсилоти кредитӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [6-32с] асоснок гардонидани шакли шифохӣ ва хаттии қабули имтиҳонҳо вобаста ба талаботи барномаи таълимии фан муайян карда шудааст, аммо дар аксари вақт баҳсҳои гуногун пайдо мешавад, ки барои қабули шакли имтиҳони шифохӣ ва хаттӣ норозигӣ ба амал меояд ва таъсири мусбат ва манфии арзёбӣ вучуд дорад.

Тавре ки маълум аст, дар низоми анъанавӣ ду шакли арзёбӣ бо баҳои панҷ, чор, се ва ду ва санҷиш бо усули «комёб» ё «ноком» ба сатҳу сифати дониши донишҷӯ гузошта мешуд [9-15с]. Барои ин кор ба сарбории донишҷӯён сабуки дода шуда буд, ки пеш аз оғози имтиҳонҳо санҷиши ҷориро ҷамъбаст намуда, ба имтиҳон роҳ дода мешуданд.

Аммо дар низоми нав арзёбӣ тибқи низоми кредитии таҳсилот ба таври ҳолдихӣ-рейтингӣ ҷамъбаст карда мешавад, ки тибқи нақшаи таълимӣ донишҷӯ дар ҳамаи нимсола аз фанҳои омӯхташаванда ба пуррагӣ имтиҳон месупорад ва ин ҳолат ба сарбории донишҷӯ мушкิลӣ меорад. Агар фарқияти имтиҳони анъанавиро бо имтиҳони низоми кредитии таҳсилот муқоиса намоем, ба чунин тафовутҳо рӯ ба рӯ мешавем:

-дар низоми анъанавӣ танҳо як баҳо ба сатҳу сифати дониши донишҷӯ гузошта мешуд;

-тибқи низоми кредитӣ ба сатҳу сифати дониши донишҷӯ дар ҳар нимсолаи соли таҳсил ду имтиҳони фосолавӣ (рейтинги 1 ва 2) ва имтиҳони ҷамъбастӣ гузаронида мешавад, ки ҷамъбулҷамъ ба 100 бал баробар мебошад.

Агар муқоисаи низоми анъанавиро ба низоми кредитии таҳсилот муқоиса намоем, маълум мегардад, ки дар низоми анъанавӣ танҳо як баҳо ё санҷиш ба сатҳу сифати дониши донишҷӯ гузошта мешавад, аммо дар низоми кредитии таҳсилот бошад, ба таври ҳолдихӣ-рейтингӣ холи миёнаи аз рӯи натиҷаи фанҳои алоҳида бадастоварда бо ифодаи ададӣ ба миқдори умумии кредитҳо муайян

карда мешавад. Масалан, миқдори фанни омӯхташаванда чор кредитро дарбар мегирад, ки донишчӯ соҳиби ҳаштод ҳол гаштааст. Пас, агар ҳаштод ифодаи ададӣ бошад, $4,0$ миқдори кредити фан, яъне $4 * 4,0 = 16$ ва холи миёнаи фан ба шонздаҳ баробар аст. Ҳамин тариқ, миқдори умумии кредитҳо ба миқдори умумии ифодаи ададӣ зарб карда, холи умумии фанҳо муайян шуда, боз ба кредитҳои умумӣ тақсим шуда, холи миёнаи умумии нимсола ва солона муайян карда мешавад.

Дар низоми кредитии таҳсилот танҳо барои дониши донишчӯ дар вақти имтиҳони чамбастӣ баҳо гузошта мешавад, аммо маҳорату малака ва фаъолияти донишчӯён дар дарс ҳангоми имтиҳони чамбастӣ ба назар гирифта намешавад. Чи тавре ки Ян Амос Каменский дар асари «Принсипҳои дидактикӣ» қайд мекунад, донишчӯ бояд дар бораи таълиму тарбия маълумоти ҳаматарафа дошта бошад, то ин ки шавку завқ ва ҳавасмандии ӯ нисбати фан бедор гардад [14].

Яке аз тарафдорони низоми баллӣ В.А. Евтушевский (солҳои 1836-1888) буд. Ӯ чунин ҳисоб мекард, ки оқибати манфии истифодаи низоми баллӣ бештар аз бемаҳоратӣ ва бевичдонии омӯзгорон рӯй медиҳад, бинобар ин «ба дасти ин қабил одамон додани на танҳо баллҳо, балки дигар чизҳо низ зараровар аст... Яъне, ман барои нигоҳдории рақамҳои кӯҳнае, ки дар тамоми Аврупо ва дар мо истифода мекарданд ва дар ҳеч кучо зарар наоварда буданд, пофишорӣ хоҳам кард» [3-512с].

Методҳои санҷиши дониш, маҳорат ва малакаҳои амалии хонандагонро У.Умаров чунин қайд намудааст: «Аҳамияти санҷиши тести дониш аз он иборат аст, ки омӯзгор метавонад бо сарфи ками вақт иҷрои якчанд супоришҳоро санҷида, савияи дониши шумораи зиёди хонандагонро муайян карда, натиҷаҳоро ба хонандагон маълум намояд» [10].

Усулҳои санҷиши дониш, маҳорат ва малакаҳои донишчӯён дар шакли шифохӣ вақти хеле зиёди муаллимро талаб мекунад, зеро имтиҳони шифохӣ мустақилона бо ҳамаи донишчӯён ё бо гурӯҳи хурди донишчӯён гузаронида мешаванд [1]. Қабули имтиҳони шифохӣ ба муаллим имконият медиҳад, ки комёбиҳои шахсии донишчӯ ва муваффақиятҳоро ҳамчун подош барои саъю кӯшиши ӯ дар омӯзиши фан мукофот диҳад, ки ин боиси баланд бардоштани таълиму тарбия, дониш, маҳорат ва малакаи донишчӯ мегардад.

Нугмонов М. дар таҳқиқотҳои ба методикаи таълими математика бахшидашуда оид ба методи тестӣ ҳамчун воситаи оптималии назорати дониш, малака, маҳорат ва салоҳиятнокӣ, ки чун методи таҳқиқ истифода бурда мешавад, қайд менамояд, ки то ҳол фаҳмиши ягона ва амиқи ин мафҳум вучуд надорад. «Бояд қайд кард, ки таҳқиқотгар метавонад тестро худ тартиб диҳад ё аз тестҳои мавҷуда истифода барад, ҳарчанд ҳангоми истифода ба раванди таълим таъсир расонида наметавонад» [7-с 67-73].

Методҳои имтиҳони шифохӣ имконият медиҳанд, ки байни муаллим ва донишчӯ ҳатман муоширати шифохӣ оид ба мазмун ва мундариҷаи фанҳои таълимӣ барқарор шавад, то дараҷаи азхудкунии он муқаррар гардад. Натиҷаҳои имтиҳони шифохӣ ба омӯзгор имконият медиҳад, ки аз ҷониби донишчӯён шарҳу эзоҳ додани маводи омӯхташуда ва истифодаи он дар тайёрии касбии маҳорату малакаи омӯзгори ояндаи математика дар раванди таълим амалӣ карда шавад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи омӯзиши раванди ташкил ва баргузории имтиҳонҳо тариқи тестӣ-электронӣ дар донишгоҳ, ки шакли маъмули имтиҳонсупорӣ дар низоми кредитии таҳсилот доништа мешавад, мо ба ҳулосае омадем, ки ин шакли имтиҳон аксар вақт натиҷаи дилхоҳ намедиҳад. Бинобар ин, ба андешаи мо, шаклу тарзҳои дар мисолҳои зер овардашуда зимни супоридани имтиҳонҳо беҳтар ва самарабахш мебошанд.

Барои мисол панҷ саволҳои тестӣ аз фанни методикаи таълими математикаро меорем, ки донишчӯ бояд тариқи электронӣ (яъне бо воситаи паҳш намудани тугмаи компютер) яке аз ҷавобҳоро интихоб намояд:

1. Функсияи хаттӣ чӣ намуд дорад ва дар кадом синф таълим дода мешавад?

А) $y = kx + b$ (синфи 7); В) $y = \sqrt{x}$ (синфи 5); С) $y = \sin x$ (синфи 7);

Д) $y = \operatorname{tg} x$ (синифи 11).

2. Методикаи таълими математика чиро меомӯзад?

А) воқеаҳои таърихӣ; В) монандии фигураҳо; С) маҷмӯи нуқтаҳо;

Д) илм оид ба мақсад, мазмун, принципҳо, методҳо ва тарзҳои таълими математика, оид ба роҳҳо ва шароитҳои азбаркунии дониш, малака ва маҳоратҳои математикӣ мебошад.

3. Намудҳои асосии дарси математикаи мактабӣ кадомҳоянд?

- A) тарбиявӣ, иловагӣ, компютерӣ, кушод;
- B) суруд, формулавӣ, нақшакашӣ;
- C) хониши беруназдарсӣ, худомӯзӣ, дарси муаллим;
- D) гирифтани дониши нав, такрорӣ, санҷиши малакаю маҳорат, омехта, ҷамбасти малакаю маҳорат.

4. Методҳои илми таълими математика кадомҳоянд?

- A) мушоҳида, таҷриба, ҳалли муодила, ҷойивазкунӣ;
- B) сохтани график, омӯзиши теорема, таърифи ромб;
- C) анализ ва синтез, ҷамбасткунӣ ва мушаххасгардонӣ, моделонӣ, индуксия, ва дедуксия;
- D) исботи мантиқӣ, далелорӣ, бурриши фигура.

5. Фигураҳои асосии стереометрияи мактабиро номбар кунед?

- A) нуқта, икосаэдр, кунҷи дурӯя, теоремаи Пифагор;
- B) призма, пирамида, конус, кура;
- C) хати рост, давра, бисёркунҷа;
- D) секунҷа, хати қачи тартиби ду, графики функсия.

Имконияти он, ки донишҷӯ ҳамаи ҷавобҳои дурустро ба пурагӣ наметавонад ва танҳо бо паҳш кардани тугмаи компютер яке аз ҷавобҳоро интихоб мекунад, аз эҳтимол дур нест. Инро натиҷаи озмоишҳо собит менамоянд. Агар савол ба таври шифохӣ пешниҳод карда шавад ва донишҷӯ дар назди омӯзгор ба он ҷавоб гӯяд, робитаи байни субъектҳои таълим таъмин гашта, имконияти ҷустуҷӯи ҷавоб дар атрофи саволи пешниҳодшуда ва дур рафтани аз он маҳдуд мегардад, зеро омӯзгор метавонад донишҷӯро ҳамеша дар атрофи мавзӯ бо ёрии саволҳои ба асосӣ хеле наздик самт бахшад.

Барои мисол, се саволи шифохии зеринро аз курси «Методикаи таълими математика» меорем:

1. Фанни методикаи таълими математика (тараққиёти математика ҳамчун илм, мақсад ва вазифаҳои таълими математика).
2. Мундариҷаи курси математикаи мактабӣ (таҳлили барномаҳои математика дар синфҳои гуногун ва равияҳои гуногуни таълим).
3. Воситаҳои таълими математика (китоби дарсии математика ва кор бо он, таҳлили китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимӣ).

Бояд қайд кард, ки мундариҷаи саволҳои пешниҳодшуда мазмуни васеъ дошта, аз донишҷӯён дониш, малака ва маҳоратҳои заруриро талаб мекунад, то ки ба онҳо ҷавоби дуруст гӯянд.

Аз тарафи дигар, агар ба саволҳои пешниҳодшуда тариқи тести электронӣ зарурати ҷавоб гуфтан бошад, донишҷӯ танҳо аз ҷавобҳои дар тест омада якеширо интихоб мекунад, ки омӯзгор тартиб додааст ва он аз диди пешниҳоди савол мундариҷа ва мазмуни онро дарбар гирифта наметавонад.

Барои тасдиқи фикр мазмуни саволи сеюми шифохиро шарҳ медиҳем, ки аз тариқи тестӣ ба кулӣ фарқ мекунад.

Воситаҳои таълими математика хеле сершумор буда ҳамаи онҳоро дар як ҷавоби тестӣ ҷой додан аз имкон берун аст ва агар дар ҷавоби тестӣ як ё ду восита пешниҳод карда шавад, имконияти арзёбии дониши умумӣ дар ин хусус коҳиш меёбад. Зарурати арзёбии шифохӣ, ки дар асоси мубодилаи мазмуни фаъолияти субъектҳои таълим оид ба саволи гузашташуда пеш меояд, ба ҳалли масъала роҳандозӣ мекунад ва имконияти ҳалли онро медиҳад.

Ё худ, таҳлили китоби дарсии математикаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумиро чӣ тавр дар шакли тестӣ арзёбӣ намоем? Агар ба тариқи умумӣ мади назар намоем, ин ғайри имкон аст ва ҳеч гуна арзёбии тестӣ ҳалли масъала шуда наметавонад.

Ба ду саволи шифохии аввал низ чунин шарҳро раво медонем, зеро мундариҷаи курси математикаи мактабӣ ва шарҳи методикаи таълими математикаро бо арзёбии тестӣ ҷамбаст намудан ғайриимкон аст. Ҳар яки ин саволҳо мазмуни хеле васеъ дошта, танҳо арзёбии шифохии ба фаъолияти субъектҳои методикаи таълими математика асос ёфта ҳалли он шуда наметавонанд.

Бояд қайд кард, ки барои арзёбии намудани саволҳои шифохӣ ба сатҳу сифати дониш ва маҳорату малакаи донишҷӯ ба тарзи ҳолдихӣ то 100 бал (ҳол) арзёбӣ кардан мумкин аст. Ба дониши

донишҷӯ то 60 бал ва ба маҳорату малакаи донишҷӯ то 40 бал, ки дар умум 100 балро ташкил медиҳад.

Баҳси арзёбии раванди таълим ба сатҳу сифати донишу маҳорат ва малакаи донишҷӯён дар шароити низоми кредитии таҳсилот идома дорад. Дар маҷмӯъ шаклҳои саволномаи тестӣ баҳсталаб буда, восита ва баҳодихии методии онҳо зиёданд.

АДАБИЁТ

1. Бойгонии чорӣ ДДОТ ба номи С. Айни. Ҳисоботи ДДОТ ба номи С. Айни барои солҳои 2010-2015.
2. В.С. Сенашенко, профессор Г.Ф. ТКАЧ, доцент Российский университет дружбы народов. Системы оценки академических достижений учащихся как инструмент управления и контроля <https://cyberleninka.ru/article/n/sistemy-otsenki-akademicheskikh-dostizheniy-uchaschihsya-kak-instrument-upravleniya-i-kontrolya/viewer>
3. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: Учебное пособие для педагогических учебных заведений. Под ред. А.И. Пискунова. - М.: ТЦ «Сфера», 2001. - 512 с.
4. Кучер Татьяна Павловна Оценка результатов обучения математике младших школьников в советский период <https://www.ozon.ru/product/otsenivanie-rezultatov-obucheniya-matematike-mladshih-shkolnikov-v-sovetskiy-period-135669551/?sh=LvQwhJUs#section-description--offset-140--offset-80>.
5. Ловьянова Ирина Психолого-педагогические основы обучения старше класников математике в условиях профильной школы // Проблемы современной науки: сборник научных трудов: выпуск 8. Часть 2. -Ставрополь: Логос, 2013. - 219 с.
6. Низимномаи «Низоми таҳсилоти кредитӣ дар муассисаҳои олии касбии Чумҳурии Тоҷикистон». -Душанбе, 2016.-32 с.
7. Нугмонов М. Принсипҳо ва методҳои тадқиқоти методикаи таълими математика// Маводи конференсияи дуҷуми байналмилалӣ «Проблемаҳои муосири таҳсилоти маткматикӣ, физикӣ ва информатикӣ дар мактабҳои миёнаи олии». - Душабе, 2019. —с. 67-73.
8. Нугмонов М., Шарипов Қ., Чабборов М. Аттестатсияи давлатии ниҳии хатми омӯзгорони ояндаи математика ва шакли баргузори он дар шароити низоми кредитии таҳсилот. //Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии «Проблемаҳои муосири таҳсилоти маткматикӣ, физикӣ ва информатикӣ дар мактабҳои миёнаи олии». —с. 134-137.
9. Нугмонов М. Тавсияҳои методӣ оид ба таҳияи корҳои санҷишӣ. - Душанбе, 2014. - 15 сах.
10. Умаров У.С., Қодиоров Б.А., Раҷабов У.Х, Баъзе Талабот доир ба тартиб додани тестҳо/Маводи конференсияи илмӣ-амалии Чумҳуриявӣ дар мавзӯи «Проблемаҳои таълими тафриқавӣ»: Баҳшида ба 70-солагии корманди шоистаи Тоҷикистон, академик Академияи илмҳои педагогӣ, профессор Убайл Зубайдов. — Душанбе, 2019.
11. Формирование проектных умений в учебных проектах бакалавров по профильным математическим дисциплинам <https://science-education.ru/ru/article/view?id=28194>.
12. Фридман Л. М. Психолого-педагогические основы обучения математике в школе: Учителю математики о педагогической психологии. - М.: Просвещение, 1983. -160 с., ил.
13. Шарипов Қ. Нақши технологияи информатсионӣ дар низоми таҳсилоти фосилавӣ // Маводи конференсияи дуҷуми байналмилалӣ «проблемаҳои муосири таҳсилоти маткматикӣ, физикӣ ва информатикӣ дар мактабҳои миёнаи олии». — Душабе, 2019. —с. 406-409.
14. Я. А. Коменский Дидактические принципы государственное учебно-педагогическое издательство наркомпроса РСФСР. – М., 1940.

УСУЛҲОИ АРЗЁБИИ МАҲОРАТУ МАЛАКАИ ОМУЪЗГОРИ ОЯНДАИ МАТЕМАТИКА

Мақолаи мазкур самтҳои муҳими раванди таълим, баланд бардоштани сифати таълиму тарбия, азхудкунии донишу маҳорату малака ва идоракунии раванди таълимро шарҳ медиҳад. Ба ақидаи муаллиф, донишҷӯ моҳияти механизмҳои ҳамкорӣ байни муаллим ва таълимгиранда, ки тарафи субъективии психологию-педагогиро дар бар мегирад, фаъолияти якҷояро инъикос менамояд. Мақола инчунин масъалаҳои баҳсталаби воситаҳои арзёбии раванди таълим, аз ҷумла таълими математика, дар шароити низоми кредитии таҳсилотро инъикос менамояд.

Тайи солҳои охир дар раванди таълим педагогони маишӯри ҷаҳонӣ вобаста ба дониш маҳорату малака ва назорати азхудкунии донишҳо таҳқиқотҳои зиёдеро ташкил намуда, асарҳои ҷолиби худро пешкаш намудаанд, ки фикру ақидаи онҳо низ дар ин мақола ба инобат гирифта шуда аст.

Мақола масъалаҳои мазкурро ифода намуда, қайд менамояд, ки вобаста ба ташаккулёбии технологияи муосир ва боло рафтани талаботи бозори меҳнат доир ба кадрҳои салоҳиятнок, низоми арзёбӣ ва идоракунии раванди таълим низ сол аз сол рушд менамояд.

Мақсади таҳияи мақола: *Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур ин тариқи тадқиқот, гирифтани маълумоти таҷрибавӣ оид ба арзёбии раванди таълим дар низоми кредитии таҳсилот ва татбиқи низоми арзёбӣ дар ихтисосҳои равияи омӯзгорӣ мебошад.*

Натиҷаҳои тадқиқоти мақолаи мазкур *ин ба роҳ мондани раванди арзёбии дониш, маҳорат ва малакаҳои азхуднамудаи донишҷӯён танҳо тавассути омӯзгори фанӣ.*

Калидвожаҳо: дониш, малака, маҳорат, технологияи муосири таълим, педагогика, психология, салоҳияти касбӣ, муассисаҳои олиӣ касбӣ, низоми кредитии таҳсилот, имтиҳон, бал (хол), арзёбии натиҷаҳои таълим.

СПОСОБЫ ОЦЕНИВАНИЯ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МАТЕМАТИКИ

Данная статья разъясняет важные аспекты образовательного процесса, повышения качество образования и воспитания, освоения знаний, умений и навыков и его управления. По мнению авторов, студент отражает сущность механизмов сотрудничества учителя и учащихся, включающих в себя субъективную психолого-педагогическую сторону совместной деятельности. Также в статье рассматриваются спорные вопросы оценивания в образовательном процессе, в том числе преподавания математики, в условиях кредитной системы обучения.

В последние годы педагоги с мировым именем провели множество исследований в области приобретения знаний, умений и навыков, и контроля усвоения материалов, представили свои труды, мнения которых также учтены в данной статье.

Статья рассматривая вышеуказанные вопросы отмечает, что в связи с развитием современных технологий и растущей потребностью на рынке труда в квалифицированных кадрах из года в год развиваются и системы оценивания и контроля образовательного процесса.

Основной целью данной статьи является сбор экспериментальных информации об оценивании процесса образования в условиях кредитной системы образования и реализация системы оценивания в педагогических специальностях.

Результатом исследования в рамках этой статьи является организация системы оценивания знаний, умений и навыков освоения материала студентом только со стороны преподавателя-предметника.

Ключевые слова: знания, умения, навыки, современные образовательные технологии, педагогика, психология, профессиональная компетентность, высшие учебные заведения, кредитная система обучения, экзамены, баллы, оценивание результатов обучения.

SKILLS ASSESSMENT METHODS OF FUTURE MATH TEACHER

This article explains the important aspects of the educational process, improving the quality of education and upbringing, mastering knowledge, skills and abilities and its management. According to the authors, the student reflects the essence of the mechanisms of cooperation between the teacher and students, including the subjective psychological and pedagogical side of joint activity. The article also discusses the controversial issues of assessment in the educational process, including teaching mathematics, in a credit system of education.

In recent years, world-famous pedagogues have conducted many studies in the field of acquiring knowledge, skills, and monitoring the assimilation of materials, presented their works, whose opinions are also taken into account in this article.

Considering the above issues, the article notes that in connection with the development of modern technologies and the growing need in the labor market for qualified personnel, systems for assessing and monitoring the educational process are also developing from year to year.

The main goal of this article is to collect experimental information about the evaluation of the process of education in the conditions of the credit system of education and the implementation of the evaluation system in pedagogical specialties.

The result of the research of this article is the organization of assessment system for knowledge, skills and abilities of mastering the material from a student only by subject teacher.

Key words: knowledge, abilities, skills, modern educational technologies, pedagogy, psychology, professional competence, higher educational institutions, credit system of education, exams, scores, evaluation of learning outcomes.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Нугмонов Мансур – доктори илмҳои педагогӣ, профессорҳои кафедраи методикаи таълими математикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, Тел: (+992) 938647629

Шаринов Қаҳрамон - муаллими калони кафедраи Асосҳои технологияҳои иттилоотии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Тел.: +992 93 599-22-88; почтаи электронӣ: kahramons@mail.ru

Сведения об авторах:

Нугмонов Мансур - доктор педагогических наук, профессор кафедры методики преподавания математики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Тел: (+992) 938647629

Шаринов Қаҳрамон - старший преподаватель кафедры основы информационной технологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел.:+992 93 599-22-88; e-mail: kahramons@mail.ru

About the authors:

Nugmonov Mansur - Doctor of pedagogical sciences, professor of the chair of math teaching methodology, Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Aini, Phone: (+992) 938647629

Sharipov Qahramon - senior teacher of the chair of basis informational technology, Tajik state pedagogical university named after S. Aini. Tel.:+992 93 599-22-88; e-mail: kahramons@mail.ru

УСЛУБИ МЕТОДИКАИ ОМУЗИШИ МАВЗЌИ ТАҚСИМИ ДАВРАҶО БА ХИССАҶОИ БАРОБАР ДАР КУРСӢ «ГЕОМЕТРИЯИ ТАСВИРӢ ВА НАҚШАКАШӢ»

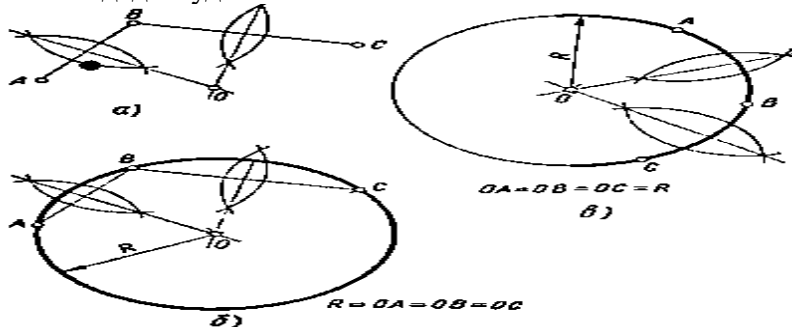
Камоли Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Давра, хатҳои камоншакл ва бисёркунҷаҳо.

Нимкунҷа (радиус). Хати андозавии нимкунҷа бояд аз маркази хати камоншакл гузаронида шавад. Охиритарафи дигари хати андозавии нимкунҷа, ки ба хати камоншакл рост меояд, бояд бо намуди тирча инъикос ёбад. Ҳангоми аз як марказ гузаронидани якчанд радиус, хатҳои андозавии нимкунҷа набояд дар як хати рост ҷойгир шаванд.

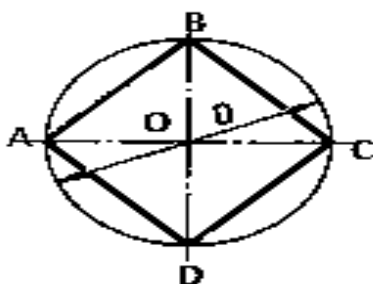
Кунҷа (диаметр) - аз ҷониби *diametros* - кунҷаи давра). Хати андозавии кунҷа аз маркази доира гузаронида мешавад ва аз ду тараф бо тирчаҳо хотима меёбад. **А. Гузаронидани хати камоншакл ё давра аз се нуқтаи додашуда.** Аз се нуқтаи додашуда **A, B** ва **C**, ки онҳо дар як хати рост наҳабдаанд, фақат як давра гузаронидан мумкин аст ва ин бо он тарз, ки маркази давраро (**O**) бо тарзи зерин муаян мекунам: бо порчаҳои нуқтаҳои **A** ва **B**, **B** ва **C**-ро пайваस्त карда ни порчаҳоро ба духиссаи баробар тақсим мекунам. Нуқтаи **O** буриши хатҳои тақсимкунанда, буда, ҳамчун маркази давраи матлуб зоҳир мешавад (ниг. расми 1а). Аз маркази давра **O** хати қавсшакло бо нимкунҷаи **R = OA = OB = OC** мегузаронанд (ниг. расми 1б). ва ё баробар аст ба ҳамаи кунҷаҳо бо истифода аз хатҳои, ки дар расмҳои 12345 нишон дода шудааст.

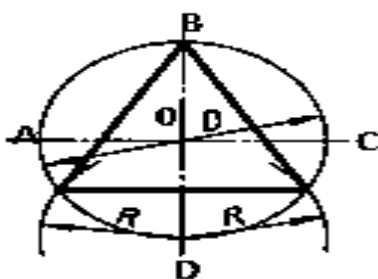
Б. Ёфтани марказ (O) ва бузургии нимкунҷаи (R) (ё хати камоншакл).

Ҳалли ин масъала дар сохтори гузашта дида шудааст: дар хати қавсшакли додашуда, се нуқтаи **A, B** ва **C**-ро нишона мекунам. Хатҳои қавсшакли **AB** ва **BC**-ро ба ду қисм тақсим карда, нуқтаи **O** буриши хатҳои тақсимкунандаро ҳамчун марказ ва порчаи **OA = OB = OC** бошад, нимкунҷаи **R** хати қавсшакли додашуда ҳисоб мешавад (ниг. расми 1.в). **В. Тақсими давра ба ҳиссаҳои баробар ва илова кардани бисёркунҷаҳои баробар тараф.** Дарпоён мо сохторҳоро, ки ҳангоми тақсими давра ба шумораи дарқорӣ ҳиссаҳои баробар истифода мешаванд ва дорои шумораи мувофиқи тарафҳо буда, илова шудаанд, дида мебароем.

Тақсими давра ба чор ҳиссаи баробар. Нуқтаҳои **A, B, C** ва **D**

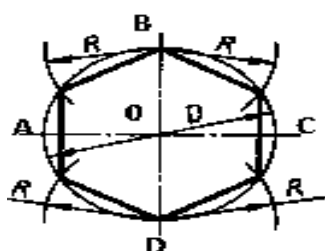
буриши кутрҳои ба ҳам амудӣ (хатҳои марказӣ) бо давра буда нуктаҳои он, ки давраро ба чорхиссаи баробар тақсим мекунад. Ин нуктаҳоро пайваस्त карда, росткунҷаеро ба даст меоварем, ки тарафҳои он ба андозаи 45° ҷойгир шудаанд. **Тақсими давра ба сеҳиссаи баробар.** (ниг. расми 2).

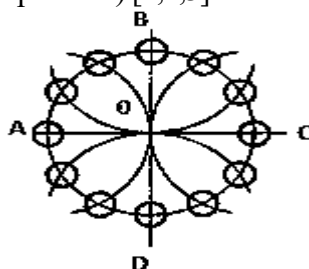
Расми 3.

Нуктаи дар давра (**D**) ҷойгир бударо ҳамчун марказ қабул карда, хати камоншаклро бо нимкутри **R** мегузaronем, ки хати камоншакл давраро дар ду нукта мебурад. Ин нуктаҳои пайдошударо тавассути хатҳои рост бо нуктаи сеюм **B** пайваस्त намуда сеқунҷаи баробартарафро ҳосил менамоем. (ниг. расми 3). **Тақсими давра ба шаш қисми баробар.** Ду нуктаи охири кутрро **BD** ҳамчун марказ қабул карда, чор хати камоншаклро бо нимкутри **R** мегузaronем. Бо хатҳои камоншакл дар давра дар чор нукта нишон мегузorem. Нуктаҳои пайдошуда ва нуктаҳои охири кутр **BD** - ро бо хатҳои рост пайвааст мекунем.

Шашқунҷаи баробарпаҳлӯ ҳосил мешавад (ниг. расми 4) [1,2,3].

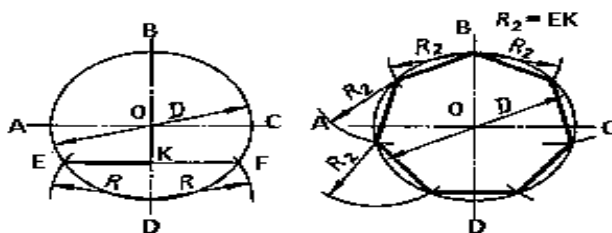

Расми 4.

Расми 5.

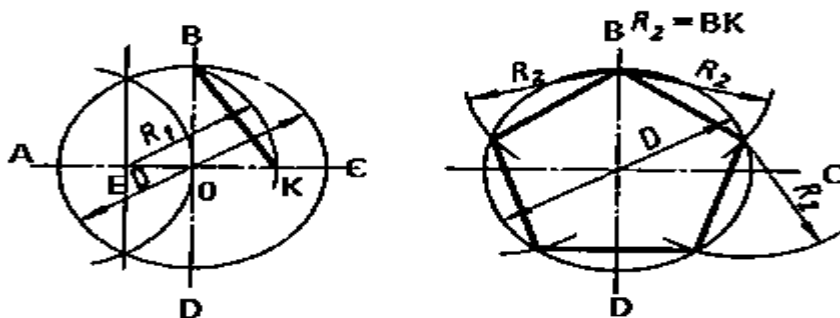
Тақсими давра ба дувоздаҳ қисми баробар. Охири ду кутрро **AC** ва **BD**, ки бо ҳам амудианд, ҳамчун марказҳо қабул карда, чор хати қавсшаклро бо нимкутри **R** мегузaronем. Хатҳои қавсшакл дар давра нишонаи ҳаштнуктаро мегузорад. Нуктаҳои пайдошуда ва нуктаҳои охири кутрҳоро **AC** ва **BD** бо хатҳои рост пайвааст карда дувоздаҳқунҷаи баробартарафро месозад. (ниг. расми 5).

Расми 6.

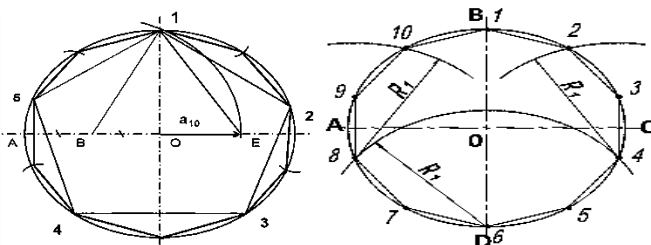
Тақсими давра ба ҳафтхиссаи баробар. Як нуқтаи охири кутрро ҳамчун марказ қабул карда, (масалан **D**) хати камоншаклро бо нимкутри **R** мегузaronем. Хати камоншакл дар давра нишони ду нуқтаи **E** ва **F** - ро мегузорад. Нуқтаҳои **E** в **F**-ро бо хати рост пайвастркарда, хордаи **E** ва **F**-ро ҳосил мекунем, ки нисфи он (**EK**) баробар бо як тарафи ҳафткунҷаи баробарпахлӯ мешавад. Бо нимкутри **R₂** баробар ба ними порҷаи **EF** дар давра нишонҳо мегузorem ва дар натиҷаи пайвастр намудани онҳо ҳафткунҷаи баробар тараф ба вучуд меояд (ниг. расми 6) [1,2,3,4,5,6].

Тақсими давра ба панҷхиссаи баробар. Ними кутрро, (масалан **OA**) дар нуқтаи **E** ба ду ҳисса тақсим мекунем. Байни кутр **OA**-ро (**E**) бо роҳи аз нуқтаи **B**-и кутри **AB** (ҳамчун аз марказ бо паргор бо нимкутри **R₁**) нишонҳоро дар ду тарафи давра гузошта, онҳоро бо хати рост пайвастр, менамоем. Дар натиҷа аз нуқтаи ёфтшудаи **E**, ҳамчун марказ хати камоншаклро бо нимкутри **R₁ = EB** мегузaronем, ки он нимкутри **OC** - ро дар нуқтаи **K** мебурад. Порҷаи

Расми 7.

BK ба панҷкунҷаи баробар тараф рост меояд, ки бузургии тарафҳои панҷкунҷаи баробар тарафро муайян мекунанд. Ин корро бо роҳи аз тарафи чап ба рост гузоштани панҷ нишона (масалан аз нуқтаи **B**, бо паргор ки дар он андозаи **BK** гирифта шудааст) иҷро менамоем. Ин нишонҳоро байни ҳам пайвастр карда, панҷкунҷаи баробар тарафро месозем ва онро дар дохили давра илова мекунем (ниг. расми 7).

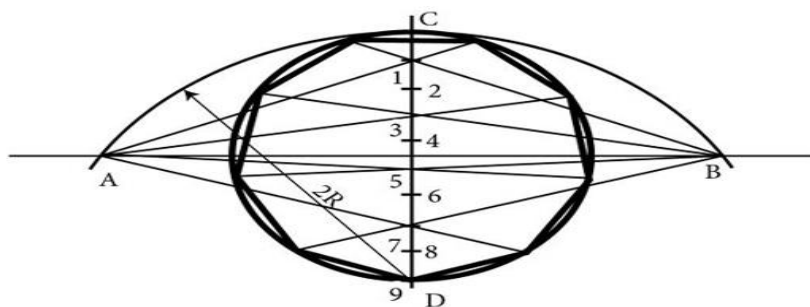

Расми 8. Расми 9.

Тақсими давра ба даҳ қисми баробар. Дар ин маврид ҳамаи он амалҳоеро, ки барои сохтани панҷкунҷаи дуруст истифода карда будем, ба кор мебарем, ба ғайр аз он, ки тарафи даҳкунҷаи баробар тараф ин порҷаи **OE** мебошад (ниг. расми 8). Як нуқтаи охири кутрро (**BD**) ҳамчун марказ қабул карда, (масалан **D**) хати камоншаклро бо нимкутри **R₁ = BE** мегузaronем (ниг. расми 8) Дар расми 9 сохтани тақсими давра ба 10 ҳиссаи баробар нишон дода шудааст. Хати камоншакла, ки дар хати давра бурида мегузарад баъдан нуқтаҳои **4** ва **8** мешаванд. (расми 9). Аз ин нуқтаҳо хати камоншаклро бо радиуси **R₁** мегузaronем ва ду нуқтаи нави дигарро месозем (нуқтаҳои **10** ва **ду**). Баъданаз аввали кутр, нуқтаи **B** бо ёрии паргор боз хати камоншаклро бо нимкутри **R₁** гузаронида онро ҳамчун монанди аввала нуқтаи нави беномро месозем. Бад аз ин **10** нишонаи сохтаро ба хатҳои рост пайвастр менамоем ва рақамҳои даҳ кунҷи сохтаро менависем.

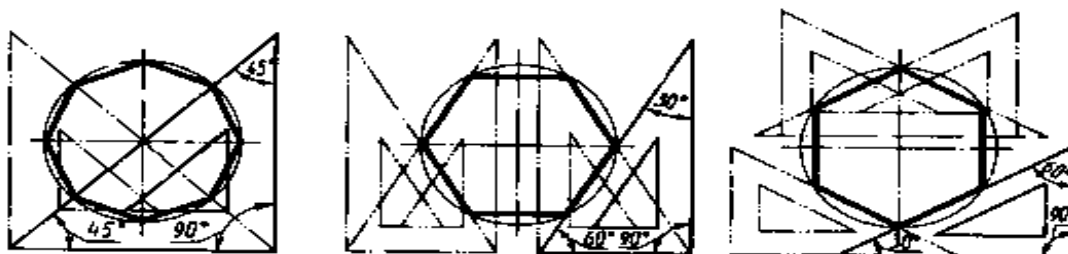
Тақсими давра ба нӯҳ қисми баробар.

Аз маркази давра ду хати рости ба ҳамдигар амуди ро мегузaronанд. Яке аз кутрҳоро,

Расми 10

(мисол CD) – бо чадвалба микдоризаруриикисматҳои баробар тақсимна муда рақамгузорӣ мекунад. (ниг. расми 10) Баъдан аз нуқтаи D хати камоншакло бо нимкутри барорбар ба қутри давраи додашуда ($2R$), то буриш бо хати рости амудии AB, мегузаронем. Аз нуқтаҳои буриши A ва B нурҳои бо тавре мегузаронанд, ки онҳо фақат аз нуқтаҳои тахти рақамҳои ҷуфт ё тоқ (дар мавриди мо) бояд гузаранд. Ҳангоми буридани давра, нурҳои нуқтаҳои ба вучуд меоранд, ки онҳо давраро ба микдори лозимӣ тақсим менамоянд (дар мавриди нур қисм). Дар расми 11 тавассути хаткашаки секунҷа тарзи давраро ба шаш ва ҳашт ҳиссаи баробар паҳлӯтақсим мекунад, нишон дода шудааст.

Расми 11

АДАБИЁТ

1. Абдиев Х.Х. Асосҳои нақшакашии техникӣ Душанбе 2019 с., саҳ 35.
2. Бобоев М.С. Асосҳои нақшакашии ва геометрияи тасвирӣ. Душанбе, с. 2013 саҳ 26.
3. Боголюбов С.К., Воинов А.В. Машиностроительное черчение, М., 1981 г. саҳ 125
4. Гордон В.О. Курс начертательной геометрии. М., «Физматгиздат», 1964 г. 213
5. Дружинин Н.С., Цыблов П.П. Курс черчения, М., «Машиностроение» 1966 г. саҳ 143
6. Дружинин Н.С., Чувилов Н.Т. Черчение, М., «Высшая школа» 1982 г. саҳ 130
7. Иванов Г.С., Теоретические основы начертательной геометрии-М Машиностроение, 19 саҳ 132.
8. Королев Ю. И., Начертательная геометрия, 2006 г. саҳ 243
9. Розов С.В. Курс черчения, М., Машиностроение 1966 г. 134

УСЛУБИ МЕТОДИКАИ ОМУЗИШИ МАВЗЌИ ТАҚСИМИ ДАВРАҶО БА ҲИССАҶОИ БАРОБАР ДАР КУРСӢ «ГЕОМЕТРИЯИ ТАСВИРӢ ВА НАҚШАКАШӢ»

Тақсими давраро ба ҳиссаҳои баробар яке аз мавзӯҳои асосии омӯзиши курсинақшакашии мебошад. Омӯзиши мукаммали он имкон медиҳад, ки масъалаҳои амалии ба он алоқамандро ба осонӣ ҳал намоем. Инчунин омӯзиши тақсими давраро ба ҳиссаҳои баробар дар курси геометрияи тасвирӣ заминаи воқеӣ ба ҳисоб меравад. Маълумоти дар китоби овардашуда барои омӯзиши мавзӯи дар доираи барномаи таълимӣ, барои онҳоеки ҷӯён хеле муфид аст. Аз ин рӯ, тасмими гирифтани китоби мавзӯро тавассути услубҳои оддӣ ба таври васеъ таҳқиқ намуда, ба муҳассилин пешниҳод намоем.

Камидкалимаҳо: Давраро, радиус, паргори, чадвали секунҷа, предмет, шакл, мавҷа, нишонаҳои бисёркунҷаҳо, паҳлӯҳо.

МЕТОДОЛОГИЯ ИЗУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТА РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПЕРИОДОВ НА РАВНЫЕ ЧАСТИ В КУРСЕ «ОПИСАТЕЛЬНАЯ ГЕОМЕТРИЯ И ПЛАНИРОВАНИЕ»

В данной статье автор предлагает методику деления окружностей при помощи циркуля и треугольников учитывая скобообразные линии за основу окружностей. В статье указаны методы нахождения центра окружностей при помощи трех точек и радиусов, соединяющих эти точки.

Применяя данную методику, автор указывает на простоту деления круга на три, шесть, семь, восемь и десять равных частей, что облегчает изучения данной темы, Автором указаны последовательность и порядок выполнения деления окружностей на равные части при помощи треугольников и циркуля.

Ключевые слова: Окружности, радиус, палочка, таблица треугольников, объект, форма, положение, символы многоугольника, стороны.

METHODOLOGY OF STUDYING THE SUBJECT OF DISTRIBUTION OF PERIODS TO EQUAL PARTS IN THE COURSE «DESCRIPTIVE GEOMETRY AND PLANNING»

In this article, the author proposes a method for dividing circles using compasses and triangles, taking into consideration lines as the basis of the circumference. The article shows methods for finding the center of circles using three points and radiuses connecting these points.

Applying this technique, the author points out the simplicity of dividing the circle into three, seven, eight and ten equal parts, which makes it easier to study this theme. The author indicates the sequence and order of dividing circles into equal parts using triangles and compasses.

Keywords: Circles, radius, pargor, table of triangles, object, shape, position, polygon symbols, sides.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Камоли Бури ассистенти кафедраи «Технология, нақшакашӣ ва дизайн»- и ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ, ш Душанбе. Тел (+992)988 82 90 81)

Сведения об авторе:

Камоли Бури, ассистент кафедры «Технология черчение и дизайн» ТГПУ им. С Айнӣ. ш. Душанбе. Телефон: (+992) 988 82 90 81)

About the author:

Kamoli Buri assistant of the Department «Technologyskechind and design «TSPU» named after SadriddinAyni, Dushanbe, Phone: (+992) 988 82 90 81)

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Ишматова Ш.

Худжандский Государственный университет имени Б. Гафурова

Современное общество перешло на новый этап развития, где активно используются информационные технологии. Соответственно необходимы изменения и в системе образования. Традиционные методики заменяются новыми с использованием компьютера, что способствует расширению интеллекта и общему развитию учащихся.

Сегодня вполне привычной стала картина, когда ребенок проводит много времени перед телевизором, с планшетом, игровой приставкой, а учится за компьютером. Во время одиночной или групповой игры за компьютером время летит незаметно. Современный ребенок в среднем проводит наедине с компьютером примерно 6 часов в сутки. Если посчитать, сколько часов улетает за месяц или год, то цифры будут весьма внушительные.

Все это время ребенок находится в духовной пустоте, практически без общения (как письменного, так и устного). Но в социальной и деловой жизни общение очень важный фактор. Если человек не умеет общаться, он рискует оказаться в изоляции от общества. Несмотря на множество преимуществ обучения с помощью компьютера, нельзя забывать и о негативном факторе, а именно об отсутствии полноценного общения.

При такой модели обучения школьник лишен такого компонента образования, как коммуникативная компетентность. А без этого невозможно формирование разносторонней личности, способной реализовать себя как в профессиональной, так и в социальной и остальных сферах жизни[5].

В формировании личности огромное значение имеют уроки литературы и русского языка, благодаря им школьник развивает речевые навыки, грамотность и коммуникабельность. В итоге у

школьников развиваются необходимые коммуникативные, языковые и лингвистические компетенции, в реальности их нельзя разделять, так как первая основывается на двух других.[8]

Основная задача компетентностного подхода при обучении русскому языку и литературе – это формирование разносторонней личности, развитие теоретического понятийного мышления, логичного рассуждения и языковых навыков, а также прививаются навыки владения культурой общения и правильного речевого поведения.

На уроках русского языка при грамотном подходе можно сформировать эти компетентности. Исходя из этого, важно понимать, как преподаватель русского языка и литературы может в процессе обучения сформировать у школьника необходимые компетенции.

Грамотный подход к этой проблеме заключается не только в знакомом всем процессе знаний от учителя к ученику, но и в создании условий для приобретения ребенком навыков самостоятельного исследования, чтобы он «научился учиться»[1]. Преподаватель должен стараться использовать в своей работе различные методы и приемы, которые помогли бы учащемуся развить необходимые ему компетенции.

Говоря про лингвистические основы структуры языковой компетенции, нужно учитывать, что язык это единство подсистем на различных языковых уровнях: фонетический, морфемный, лексический, синтаксический. В итоге при развитии языковой компетенции все уровни должны прорабатываться одновременно и в сочетании. Языковая компетентность характеризуется как целостная структура, то есть как цельность всех известных подсистем в языковом сознании личности.

Это верная тактика, но она заключается в проецировании языковой структуры на структуру языковой компетенции, хотя они не могут копировать друг друга. Кроме того, этот подход наиболее уместен к уже приобретенной и устойчивой компетентности взрослого человека[3]. Когда происходит становление этот подход не совсем верный. Многочисленные исследования неразрывной детской и педагогической психологии подтверждают, что ребенок неравномерно осваивает подсистемы языка.

Если рассматривать языковую компетенцию как психологическую систему, состоящую из двух важнейших компонентов: фактический речевой опыт, получаемый ребенком во время общения и деятельности; языковые навыки, приобретенные в рамках школьного обучения.

В программах обучения можно выделить два важных аспекта:

1. Категориальный принцип системно-языковой организации.

2. Разные формы анализа в процессе школьного обучения (фонетика, морфология, синтаксис), которые способствуют более глубокому изучению языка[9].

Речевой опыт и знания о языке являются подсистемами необходимыми для развития языковой компетенции. Каждая подсистема как бы уже присутствует еще до начала обучения и их взаимодействия между собой. Как правило, во время накопления речевого опыта дети дошкольного возраста уже начинают овладевать эмпирическими знаниями о языке, часто непротиворечащим научным знаниям, хотя и употребляются в обыденных формах. В то же время школьники при изучении языка начинают использовать свой речевой опыт неосознанно, без внешнего стимула.

Два важных процесса в обучении:

1. Коррекция речевого опыта ребенка исходя из полученных знаний о языке.

2. Детализация и пополнение знаний о языке материалами из речевого опыта.

Хотя эти процессы присутствуют в школьной практике, им не уделяется достаточного внимания, поэтому часто они протекают спонтанно и неосознанно, по «индивидуальной программе» каждого учащегося.

Синтаксис включает в себя разные языковые уровни – морфологический, лексический, фонологический, а также тесно связан с уровнями более широкой плоскости – просодическим, семантическим, лингвостилистическим. Следовательно, компетентность в синтаксисе, безусловно, влияет на компетентность на всех известных уровнях[13].

Перед поступлением в школу малыши уже фактически владеют синтаксисом устной речи, приближенным к основным нормам. Особенность первоначальной языковой компетенции на

уровне синтаксиса заключается в явном различии отображения ребенком своего опыта по сравнению с отображением опыта употребления слов.

В литературе не описано фактов про внимание маленького ребенка к структуре фразы, его попыток полноценно исправить высказывания взрослых, наблюдаемое по отношению к слову; нет явного выделения важных частей высказывания аналогично выделению частей слова; стремления к созданию новых типов конструкций, аналогично практике словотворчества[12].

Работа школьников со смысловой стороной предложения уже значительно отличается: происходит анализ конкретного речевого отрезка, часто с ориентацией на обособленные семантические признаки, а также анализируют значения всей конструкции.

Например, различая типы предложений, часто школьники строят контекст самого предложения или структуру высказывания. То есть ученики работают с предложением не как с синтаксической структурой, а как с высказыванием с учетом возможных внеязыковых условий, хотя в принципе задача может быть решена и без этого процесса.

Следовательно, языковая компетенция – это умение грамотно употреблять слова и словоформы, выстраивать синтаксические и синонимические конструкции согласно нормам литературного языка, а также использовать синонимические средства. Владение синтаксическим богатством русского языка важное условие для развития коммуникативной компетенции.

Эти важные задачи прорабатываются на уроках с помощью введения новых лексических пластов, пополнения грамматического строя речи, словарного и фразеологического запаса. Школьники усваивают морфологические нормы, связанные с особенностями образования и с правильным употреблением форм различных частей речи, при этом обогащая речь синонимическими конструкциями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зиновьева Т.И., Курьлгина О.Е. Практикум по методике обучения русскому языку. М., 2007 г.
2. Иванова А.Е. Языковая компетентность испытуемых в психологическом эксперименте // Язык и личность / Под ред. Д.Н. Шмелева. М., 1989. С. 127 - 131.
3. Изаренков Д.И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-нефилологов / Д.И. Изаренков // Русский язык за рубежом. - 1990. - №4. - С. 54.
4. Культура русской речи / Под ред. Л.К. Граудиной, Е.Н. Ширяева. - М., 1999.
5. Лебедев О.Е. Компетентный подход в образовании // Школьные технологии, 2004. №5.
6. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. М., 1974.
7. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. М., 1969.
8. Методика преподавания русского языка в школе. Под ред. М.Т. Баранова. М., 2001 г.
9. Методика преподавания русского языка как иностранного. М., 1990 г.
10. Олесова А.П. Методика преподавания русского языка в национальной школе. Якутск, 2007 г.
11. Печенёва Т.А. Коммуникативность как мотивационный компонент процесса обучения русскому языку в школе // №1, 2002 г.
12. Розенталь Д.Э., Джанжакова Е.В., Кабанова Н.П. Справочник по правописанию и литературному редактированию. - М., 2001.
13. Розенталь Д.Э., Голуб И.Б. Секреты стилистики. - М., 1999.
14. Русский язык и культура речи: Учебник / Под ред. профессора В.И. Максимова. - М., 2000.
15. Современный русский язык / Под. ред. В.А. Белошапковой. М., 1981.
16. Современный русский язык в трех частях / В.В. Бабайцева, Л.Ю. Максимов. М, 1987.

ТАШАККУЛИ САЛОҲЯТИ САЛОҲЯТНОКӢ ДАР ТАЪЛИМ ДОДАНИ ЗАБОНИ РУС ВА АДАБИӢТИ РУСӢ ҲАНГОМИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ

Вазифаи асосии салоҳияти салоҳиятнокӣ дар таълим додани забони рус ва адабиӢти русӣ ташаққули шахсияти бисёрҷониба мебошад, руиҳи назарраси назарсанҷи, оқилона ва малақаҳои забони манфии мантиқӣ ва инчунин малақаҳои соҳиб гардидани фарҳанги коммуникатсия ва рафтори суҳанронӣ. Дар дарсҳои забони русӣ бо муносибати салоҳиятдор, салоҳияти забонӣ таъсис дода мешавад. Аз ин рӯ, фаҳмондан муҳим аст, ки чӣ гуна муаллими забони рус ва адабиӢти рус метавонад салоҳияти зарурии раванди таълимро ташиқил диҳад. Муносибати салоҳиятнок ба ин мушиқлот на танҳо дар раванди донишманд ба донишҷӯ воғузур мекунад, балки барои фароҳам овардани шароит барои ба даст овардани кӯдакони мустақил, ки ӯ «омӯхтанро ёд гирифтанд» Муаллим бояд кӯшиши кунад, ки дар қорҳои худ усулҳои мухталифи худ истифода кунад, ки ба донишҷӯ дар руиҳи салоҳияти ӯ кӯмак мекунад. Дар бораи таҳқиқи забонӣ дар бораи салоҳияти забониносии суҳанронӣ бояд дар хотир дошта шавад, ки забон ягонагии зерсистема аст. Дар натиҷа, бо руиҳи салоҳияти забон, ҳама сатҳҳои бояд ҳамзамон дар якҷоягӣ қор кунанд.

Салоҳияти забонӣ ҳаҷҷун сохтори ҷудонашаванда тавсиф карда мешавад, ки ин ба монанди тамомиаи ҳамаи зерсистемаҳои маълум дар шуури забониносии шахсият мебошад

Калимаҳои асосӣ: Омӯзиш, русӣ, салоҳият, дониш, рушд, малака, қобилият

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИИ, ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Основная задача компетентностного подхода при обучении русскому языку и литературе – это формирование разносторонней личности, развитие теоретического понятийного мышления, логичного рассуждения и языковых навыков, а также прививаются навыки владения культурой общения и правильного речевого поведения.

На уроках русского языка при грамотном подходе можно сформировать лингвистические компетентности. Исходя из этого, важно понимать, как преподаватель русского языка и литературы может в процессе обучения сформировать у школьника необходимые компетентности.

Грамотный подход к этой проблеме заключается не только в знакомом всем процессе знаний от учителя к ученику, но и в создании условий для приобретения ребенком навыков самостоятельного исследования, чтобы он «научился учиться». Преподаватель должен стараться использовать в своей работе различные методы и приемы, которые помогли бы учащемуся развить необходимые ему компетентности. Говоря про лингвистические основы структуры языковой компетентности, нужно учитывать, что язык это единство подсистем на различных языковых уровнях: фонетический, морфемный, лексический, синтаксический. В итоге при развитии языковой компетентности все уровни должны прорабатываться одновременно и в сочетании. Языковая компетентность характеризуется как целостная структура, то есть как цельность всех известных подсистем в языковом сознании личности

***Ключевые слова:** обучение, русский язык, компетентность, знания, развитие, навыки, личность*

THE FORMATION OF LINGUISTIC COMPETENCE, WHEN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE

The main task of the competency -based approach in teaching the Russian language and literature is the formation of a versatile person, the development of theoretical conceptual thinking, logical reasoning and linguistic skills, and the skills of owning a culture of communication and proper speech behavior are also instructed. In the lessons of the Russian language with a competent approach, linguistic competencies can be formed. Based on this, it is important to understand how a teacher of Russian language and literature can form the necessary competencies in the student in the learning process.

A competent approach to this problem lies not only in the process of knowledge from the teacher to the student to the student, but also in creating conditions for the child to acquire independent research skills so that he «learn to study». The teacher should try to use in his work various methods and techniques that would help the student develop the competencies he needs. Speaking about the linguistic foundations of the structure of linguistic competence, it must be borne in mind that the language is the unity of subsystems at various language levels: phonetic, morphemic, lexical, syntactic. As a result, with the development of language competence, all levels should be worked out simultaneously in combination. Linguistic competence is characterized as an integral structure, that is, as the integrity of all known subsystems in the linguistic consciousness of the personality

***Key words:** training, Russian, competence, knowledge, development, skills, personality*

Маълумот дар бораи муаллиф:

***Ишматова Шоира Абдуганиевна** - номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти руси Муассисаи давлатии таълимии «ДДХ ба номи академик Б.Гафуров» (ш. Хуҷанд, Тоҷикистон) Сурогаи электронӣ: тел. (92) 706-65-55*

Сведения об авторе:

***Ишматова Шоира Абдуганиевна**-канд.пед.наук, доцент кафедры методики преподавания русского языка и литературы ГОУ «ХГУ им.академика Б.Гафурова» (Худжанд, Таджикистан).Email:тел. (92) 706-65-55*

About the author:

***Ishmatova Shoira Abduganiyevna** - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature of the State Educational Institution «KhSU named after academician B. Gafurov» (Khujand, Tajikistan). Email: tel. (92) 706-65-55*

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

Азимова Н.С.

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Образование – одна из приоритетных и решающих сфер жизни общества, будущее каждого народа и государства. Развитие любой страны тесно связано с образованием. Невозможно представить прогресс общества без всестороннего развития науки и образования, так как ни что не может оказать на общество такого глубокого воздействия, как образование. Решение политических, экономических и социальных проблем общества зависит, прежде всего, от состояния образования.

В условиях современного образования, в связи с запросами рынка труда и бурным развитием социальных, экономических отношений и растущим охватом средств массовой информации (интернет, телевидение и т.д.), недостаточно иметь на вооружении только знания. Применение знаний и умений на практике – важнейший способ социализации подростков и молодежи и достижения желаемых результатов.

Правительство страны, Министерство образования и науки Республики Таджикистан стремятся поддерживать систему образования в актуальном состоянии и принимать конкретные меры по её развитию. Так, в 2020 году Правительство Республики Таджикистан утвердило «Национальную стратегию развития образования на период до 2030 года» [8]. Согласно этому документу образовательные стандарты, учебные программы и учебники должны быть пересмотрены и разработаны на основе компетентностного подхода.

Современный мир предъявляет свои требования к системе образования, которые высших учебные заведения также должны учитывать:

1. Меняются цели и задачи общества, а соответственно и потребности. Это подтверждается тем, что с начала XXI века некоторые профессии исчезли с рынка труда или, наоборот, появились новые профессии. Основным критерием востребованности профессий является не уровень знаний, а способность студентов к самообучению и быстрой адаптации к изменяющимся условиям. Согласно Болонской декларации, в центре внимания должны быть результаты обучения, на основании которых будет определяться содержание образования [13, С.87].

2. В современном мире человеческий разум окружен большим объемом информации. Например, производительность компьютеров увеличивается с каждым годом. То есть человек из года в год обрабатывает большой объем информации, а образование выступает посредником между источником знаний и их потребителем. В этом контексте требуется высокий уровень интеллекта, информационных навыков и самообучения.

В этом процессе исследователи предложили два направления адаптации: экстенсивный и интенсивный. Суть экстенсивного подхода заключается в том, что в учебно-методические материалы включают большой объем новой информации, и в то же время в учебный процесс внедряются новые средства и методы обучения. Интенсивный подход связан с реализацией компетентного подхода к обучению [11, С.182-187].

Современное образование – это непрерывный процесс. В современном мире знания быстро устаревают и требуют постоянного совершенствования. Изменение целей обучения требует изменения всех составляющих процесса обучения, а также перехода от описательного-иллюстративного подхода к активному и интерактивному обучению, использованию различных технологий обучения и вовлечению студентов в процесс обучения. Поэтому формирование и развитие таких качеств и способностей молодежи, которые способствуют быстрой адаптации к меняющимся социальным условиям, принятию и восприятию новшеств, самообучению, решению нестандартных задач, является важной задачей образования. Для достижения этой цели необходим компетентностный подход к образованию, который в настоящее время стал объектом пристального внимания и обсуждения как в научных кругах, так и на уровне государства.

История возникновения и развития компетентностного подхода находит своё отражение в публикациях многих исследователей. Е.Н. Захарова [4] связывает понятие профессионализм, возникший в конце XIX века, с предпосылками компетентностного подхода. В работе Ю.С.

Костровой [7] говорить о начале формулирования этих понятий в начале XX века. Некоторые авторы (А.Г. Бермус [3], И.А. Зимняя [5], Дж. Равен [10],) рассматривают период формирования понятий «компетенция», «компетентность» и «компетентностный подход», который приходится второй половине XX века.

Понятия «компетенция» и «компетентность» рассматривались многими исследователями в различных аспектах. Из таджикских исследователей можно назвать имена М.А. Абдусаматовой, А.А. Азизова, О.А. Исломова, С. Курбонова, З. Максудова, М. Нугмонова, М.М. Турсуновой, А. Халимова и др. Группой педагогов и методистов Республики Таджикистан создана учебная программа обучающего курса для учителей математики на основе компетентностного подхода в обучении [2].

Несмотря на достаточную исследованность проблемы компетентностного подхода к обучению, отсутствуют общепринятые критерии и алгоритмы деятельности по формированию общих компетенций у студентов вузов при обучении высшей математике. Анализ современных научно-педагогических исследований по выявлению организационно-педагогических условий, технологий, методов и средств обучения, направленные на формирование общих компетенций нуждаются в более глубоком их анализе, внедрении в образовательный процесс. Пути решения данных задач носят проблемный характер.

Компетенция представляет собой совокупность взаимосвязанных знаний, навыков и умений и направлена на решение конкретных жизненных (социальных, экономических, политических и др.) и познавательных задач [2].

Компетентность - проявление единства (интеграции) знаний, навыков, умений, способов деятельности, качества, личности, что создает благоприятные условия для того, чтобы человек мог действовать самостоятельно, иметь авторитет в работе и личной жизни. Способность решать проблемы, с которыми ранее не сталкивались и выходящие за рамки имеющихся знаний, определяет уровень компетентности.

Реализация компетентностной модели образования подразумевает больших изменений организации и управления образовательного процесса, деятельности преподавателей, способов оценивания результатов обучения студентов, который является долговременным и сложным процессом, носящим поэтапный и системный характер, растянутый на весь период обучения студента в вузе. В этой модели ценность заключается не в запоминании большого объема информации, а в сформированности умений и навыков получения знаний. Формирование и развитие компетенций студентов осуществляется в ходе освоения всех структурных единиц программы подготовки специалистов - учебных дисциплин, профессиональных модулей, прохождения учебных и производственных практик.

Будущие специалисты должны знать основы математического аппарата, необходимого для решения теоретических и практических задач, иметь достаточно высокий уровень развития логического мышления, уметь переводить практическую задачу с профессионального языка на математический язык.

Математическое образование будет наиболее эффективно способствовать формированию у будущих специалистов определенной системы профессионально важных качеств, если его объем и содержание будут адекватными будущей профессиональной деятельности, а само оно будет образовывать систему в единстве с содержанием математических и профильных дисциплин.

Математическая компетентность – это способность использовать математические знания для моделирования реальной ситуации, планирования решения задач, обобщения и систематизации результатов [1, С.6].

В качестве основных условий развития математической компетентности определяется формирование ценностно-смыслового самоопределения студентов по отношению к изучению математики, в результате которых возникают установки и мотивации к обучению. Результатом формирования установки и мотивации являются знания, навыки, умения и личностные характеристики, а затем и необходимые компетенции. Все это составляет структуру компетенций.

Развитие компетенций студентов может быть достигнуто за счет компетентностного подхода к процессу обучения, в центре внимания которого формирование и развитие

высококвалифицированной личности. В свою очередь компетентностный подход требует кардинального изменения образовательных технологий. Поэтому в вузах возникает потребность в разработке технологий, активных методов обучения и способов их реализации.

Методические проблемы организации процесса обучения математике на основе компетентностного подхода в современной высшей школе требуют пересмотра огромного опыта, связанного с активизацией обучения студентов, развитием их личностных качеств и математической компетентности. В связи с этим важно изменить конечные цели образования.

Методам обучения, от которых зависит эффективность работы в образовательном учреждении, посвящены многочисленные фундаментальные исследования как в общей теории педагогики, так и в методике обучения математике. Однако, несмотря на разнообразие педагогических исследований, проблема методики обучения математики по-прежнему актуальна. Усилия педагогов-теоретиков по созданию научной системы методов обучения и разработке технологии их реализации продолжают до сих пор.

Преподаватель играет ключевую роль в процессе обучения, именно к нему предъявляются более высокие требования. Современный педагог, прежде всего, должен уметь приспосабливаться к изменяющимся условиям и постоянно повышать свою профессиональную компетентность. Например, лекции-монологи, не требующие активного участия студентов, в настоящее время неэффективны. В связи с этим вопрос «Каковы методические проблемы педагога и как их решить?» стал актуальным. Методическая работа в высшей школе может быть эффективной не по количеству мероприятий, а по целенаправленной работе, учету трудностей преподавателей и оказанию помощи в преодолении методических проблем.

Построение методической системы реализации компетентностного подхода в подготовке студентов при обучении математики на основе системно-деятельностного подхода в рамках определенной технологии обучения может оказать принципиальное влияние на повышение качества обучения. Эта система должна включать научно-методическое обеспечение процесса развития математической компетентности студентов в процессе профессиональной подготовки в вузе. При разработке научно-методических материалов необходимо учитывать принципы компетентностного, системного, личностно-ориентированного, деятельностного и проектного подходов; использовать методику развития математической компетентности студентов вуза, а также оценочно-критериальный мониторинг исследуемого процесса, методические рекомендации для преподавателей, а также электронное пособие для преподавателей и студентов [12, С.54].

В современных условиях необходимы современные учебные пособия, отвечающие современным образовательным стандартам на основе компетентностного подхода. Для того чтобы заинтересовать студентов к чтению и развить навыки самостоятельной работы с книгой, важно, чтобы книга была написана в первую очередь для студентов, а не для преподавателей. Другими словами, содержание книги должна быть доступна для понимания студентов и иметь материалы, имеющие связь с будущей профессией.

На сегодняшний день основной задачей преподавателя является научить студентов самостоятельности в обучении, самостоятельному получению необходимой информации, осознанному чтению учебной литературы и формированию профессиональных компетенций.

Мы хотели бы перечислить некоторые методические проблемы, которые могут затруднить реализацию компетентного подхода в процессе обучения математики:

1. Правильная организация занятий по математике. Занятия должны быть организованы таким образом, чтобы способствовать не только усвоению учебного материала, но и организации самостоятельной учебной деятельности, ведущей к интеллектуальному развитию. Эту проблему можно решить путем методической разработки учебных материалов и использования соответствующих методов обучения.

2. Использование в образовательном процессе инновационных технологий, потребность в которых обусловлена требованием современного образования, эффективности обучения и экономии времени.

3. Низкий уровень мотивации преподавателей в использовании новых технологий обучения в преподавании такой дисциплины, как математика, которая требует работы у доски с мелом.

4. Низкий уровень мотивации студентов к изучению математики. Обеспечение единства воспитания и обучения, повышения мотивации обучающихся в данной сфере.

5. Изменение баланса между деятельностью преподавателей и студентов в процессе обучения (увеличение доли самостоятельной работы студентов), что требует поиска новых путей их сотрудничества. В современном мире объем информации постоянно растёт, и эти новшества, безусловно, должны учитываться при подготовке учебных материалов преподавателями.

6. Недостаточный опыт преподавателей в организации научно-исследовательской, самостоятельной, проектной, групповой деятельности студентов по математике.

7. Использование творческих и прикладных задач, наглядных пособий на теоретических и практических занятиях, что способствует развитию математической компетентности студентов.

8. Совершенствование системы повышения квалификации и переподготовки преподавателей. Применение инноваций педагогической практики в содержании курсов повышения квалификации и переподготовки преподавателей вузов.

В связи с этим следует отметить, что частная и специальная методики обучения математике развиваются медленнее, чем общая методика обучения математике. Большинство преподавателей по-прежнему используют традиционные формы в кредитной системе обучения, и не имеют знаний по современным технологиям обучения. Относительно книг можно отметить, что в них учебные материалы имеют информационный характер и редко встречаются задания, побуждающие к творческой деятельности.

По нашему мнению, методические проблемы в какой-то степени будут устранены, если основу организационной методической работы составят:

- выявление методических проблем и потребностей преподавателей;
- организация семинаров и тренингов по актуальным вопросам. Их целью является устранение методических проблем преподавателей по знаниям современных методов обучения. К таким мероприятиям необходимо привлекать опытных педагогов и методистов;
- создание условий для мотивации и творчества преподавателей. Например, при финансовой возможности высших учебных заведений, поощрять лучшие открытые уроки, методическую разработку уроков, и преподавателей, студенты которых сдадут экзамены с наилучшими результатами;
- педагогическая самодиагностика, самообучение и самосовершенствование преподавателей;
- постепенный переход к цифровому образованию, ставший возможным благодаря цифровым технологиям. Каждый преподаватель должен стремиться быть в центре цифрового образования.
- тесное сотрудничество вузов (профильных кафедр) с предприятиями, учреждениями и промышленностью в разработке современных образовательных программ с учетом компетентностного подхода.

Одним из важнейших путей решения задач по овладению студентами ключевыми компетенциями видится в поиске и внедрении в учебный процесс методов активного обучения. Использование в учебном процессе современных образовательных технологий повышает эффективность обучения, позволяет содержательно и методически обогатить учебный процесс и, несомненно, является одним из условий достижения нового качества образования [9].

Эффективность формирования математической компетентности студентов вузов зависит от ряда педагогических условий [9, с.38]:

- формирование устойчивой мотивации к изучению математики;
- реализация методик развития личности;
- проектирование содержания обучения.

Формирования прочной мотивации для изучения математики является одним из основных условий формирования математической компетентности студентов и способствует осознанию роли математики в профессиональной деятельности будущего специалиста. Особенно это положение становится актуальным, когда студенты заинтересованы практической и профессиональной направленностью математики и повышении своей конкурентоспособностью на рынке труда.

Второе условие формирования математической компетентности студентов определяется личностным компонентом методологического подхода к обучению. Развивающее обучение – это

направленность личностно- ориентированного образовательного процесса на потенциальные возможности человека и на их реализацию. Развивающее обучение учитывает закономерности развития, уровень и особенности личности. Педагогическое воздействие в развивающем обучении стимулирует, направляет и ускоряет развитие генных способностей студента. Эта теория изложена в трудах Л.С. Выгодского, Д.Б. Эльконина, В.В. Давыдова, Н.А. Менчинской и др.

Третье условием формирования математической компетентности является проектирование содержания дисциплины. При отборе содержания обучения математике важно устанавливать баланс между фундаментальностью и профессиональной направленностью математической подготовки студентов, без которого невозможно достичь высокого уровня. Существуют различные средства организации профессионально направленного обучения студентов вузов, позволяющие моделировать процессы, как элементов будущей профессиональной деятельности студентов. К ним можно отнести профессионально направленные задачи.

Для эффективного изучения какой-либо дисциплины важно формирование отдельных понятий внутри отдельных предметов, групп и систем, так называемых межпредметных понятий. Полное представление межпредметных понятий невозможно дать студентам на какой-либо одной дисциплине.

Современный студент должен свободно ориентироваться в новых условиях, уметь реализовать в процессе обучения межпредметную связь и эффективно использовать ее возможности. В новых образовательных условиях вузов необходим комплексный подход к построению учебных планов, рабочих программ и учебных пособий к профилю подготовки студентов, то есть необходимо установление межпредметных связей. Как показывает проведенное нами исследование, такой подход к учебному процессу ни всегда устанавливается в вузах. Из общего количества всех опрошенных преподавателей университетов, больше половины ответили, что в своих занятиях очень редко реализуют межпредметную связь, хотя эта необходимость регулярно отмечается в заседаниях кафедр и методических советах факультета и университета. Игнорирование существующих связей между различными дисциплинами приводит к односторонности в преподавании и снижению активизации мышления и методологической подготовки, отсутствия научно- диалектического мировоззрения студентов.

Современной педагогической науке необходимы научно обоснованные разработки по формированию у студентов умений реализовать межпредметную связь в процессе обучения. Перед педагогическим вузом стоит задача подготовки высококвалифицированных учителей, способных организовать учебную деятельность с учетом межпредметной связи и ее реализации.

Реализация компетентностного подхода при изучении высшей математики в вузе предполагает учет объективно существенных связей между различными дисциплинами и требует системного подхода. Поэтому реализация идеи «взаимопроникновения» дисциплин друг в друга нацеливает будущих специалистов на «сквозное» применение знаний, умений и навыков, полученных в процессе изучения высшей математики или иных дисциплин, содействует формированию научно-диалектического мировоззрения студентов, активизирует их мышление, улучшает их методологическую подготовку в вузе.

Одной из форм методической работы является самосовершенствование преподавателя. В начале учебного года в индивидуальном плане преподавателя может быть определена и согласована с учебно-методической комиссией факультета тема методического самосовершенствования. По выбранной теме преподаватель изучает и реализует методы обучения, а в процессе обучения составляет отчеты в виде открытых или показательных уроков.

В заключение следует отметить, что в процессе своей работы преподаватели не всегда готовы изменить направление своей деятельности в сторону использования инновации в процессе обучения. В результате будет ощущаться нехватка новых знаний и опыта в работе. Выявление противоречий между тем, что какой опыт он имеет, и тем, что требуется от него, выведет преподавателя на новые этапы профессионального развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимова Н.С. Истифодаи методҳои ҷабҳи таълими математика- омилҳои амалигардонии муносибати босалоҳият ба таълим: дастури методӣ.- Хучанд: «Парки технологӣ», ДДХБСТ, 2022. – 80 с.

2. Арзёби дар низоми таълими салоҳиятнокӣ (Дастур барои омузгор). Модули 1. Мураттибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Нусратов Б., Чонмирзоев Э., Кодиров Н., Иргашева М., Зиёев К.- Душанбе, 2016. -65 с.
3. Бермус А.Г. Проблемы и перспективы реализации контекстного подхода в образовании / А.Г. Бермус // Интернет-журнал «Эйдос», 2005. URL: <https://www.edos.ru/journal/2005/0910-12/htm>.
4. Захарова Е.Н. О компетентностном подходе в образовательной деятельности / Е.Н. Захарова // Вестник Адыгейского гос. ун-та. Сер.3: Педагогика и психология. 2011. №4. Майкоп. С.32-40.
5. Зимняя, И. А. Компетентностный подход. Каково его место в системе подходов к проблемам образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2006. – №8. – С. 21-26.
6. Иванов Д.А., Митрофанов К.Г., Соколова О.В. Компетентностный подход в образовании. Проблемы, понятия, инструментарий: учеб. -метод. пособие. Омск, 2013.
7. Кострова Ю.С. Генезис понятий «компетенция» и «компетентность» / Ю.С. Кострова // Молодой учёный. 2011. №12. Т.2. -Казань. -С.102-104.
8. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 29 сентября 2020 года, №526.
9. Носков, М. Компетентностный подход к обучению математике / М. Носков, В. Шершнева // Высшее образование в России. – 2005. – №4. – С. 36–39.
10. Равен Дж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. - М.: Когито-Центр, 2002. - 396 с.
11. Сальникова О.А. Компетентностный подход к обучению в современной школе // Проблемы современного образования.- 2013.-№1.
12. Сергеева Е.В. Развитие математической компетентности студентов вузов в процессе профессиональной подготовки по техническим профилям: дис.... канд. пед. наук / Е.В. Сергеева. - Екатеринбург, 2017. -179 с.
13. Шаталов С.Ю. компетентностный подход в российском образовании и роль в его появлении болонского процесса // Современные образовательные технологии в мировом учебно-воспитательном пространстве. 2016. №6.URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompetentnostnyu-podhod-v-rossiyskom-obrazovanii-i-rol-v-ego-poyavlenii-bolonского-processa> (дата обращения: 28.03.2022).

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

В статье ставится вопрос о требованиях современного общества к системе образования, которая играет решающую роль в развитие любого государства. В этом плане возникает вопрос о современных требованиях к организации обучения. Рассматриваются актуальные методические вопросы развития компетентностей студентов в образовательном процессе вуза. Автором статьи предложены основы организационной методической работы при обучении математики в вузе для реализации компетентностного подхода.

Ключевые слова: образование, современные условия, компетентность, компетентностный подход, методика обучения, методические проблемы, умения и навыки, технологии обучения.

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF THE MODERN PROCESS OF TEACHING MATHEMATICS BASED ON THE COMPETENCE-BASED APPROACH

The article raises the question of the requirements of modern society to the education system, which plays a decisive role in the development of any state. In this regard, the question arises about modern requirements for the organization of training. Topical methodological issues of the development of students» competencies in the educational process of the university are considered. The author of the article proposes the basics of organizational methodological work in teaching mathematics at a university for the implementation of a competency-based approach.

Key words: education, modern conditions, competence, competence-based approach, teaching methodology, methodological problems, skills, teaching technologies.

Сведения об авторе:

Азимова Назира Самадовна, кандидат педагогических наук, доцент кафедры математических дисциплин и современного естествознания Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Тел: +992927077107. e-mail: nazira-tgu@mail.ru.

Information about the author:

Azimova Nazira Samadovna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Mathematical Disciplines and Modern Natural Science, Tajik State University of Law, Business and Politics. Tel: +992927077107. e-mail: Nazira-tgu@mail.ru.

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПРОЦЕССЕ ПЛЕНЭРНОЙ ПРАКТИКИ

Ганиева М.А.

Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова

Основной задачей современного художественно-педагогического образования является необходимость подготовки высококвалифицированных специалистов. Это возможно только при разработке и внедрении таких методов обучения, которые будут стимулировать развитие художественного потенциала будущих учителей изобразительного искусства, способствовать раскрытию качеств их индивидуальной творческой личности, пробуждать интерес к творческим поискам и созданию самобытных авторских произведений [1, с. 507].

С учетом вышеизложенного в системе профессиональной подготовки учителя изобразительного искусства особое место отводится пленэру – учебно-творческой практике. Пленэрная практика способствует становлению у студентов специфического опыта внеаудиторной изобразительной деятельности, развитию оперативного художественно-образного мышления и видения, генерализации и интеграции теоретических изобразительных знаний, совершенствованию технологических умений и навыков работы с краской, объемом, пространством и колоритом при солнечном освещении, реализации межпредметных связей в обучении рисунку, живописи, цветоведению и композиции.

В условиях пленэра у будущих учителей изобразительного искусства формируется представление о естественной основе колорита, закладываются базовые аспекты цветового понимания больших форм (поверхность земли и пространство неба), происходит расширение фокуса поля зрения, что способствует переходу к работе на большом формате. Благодаря пленэрной практике студенты получают возможность наблюдать и воспроизводить рефлекссы от неба на кронах деревьев, полях, зданиях, животных, фигурах людей и т.д. [2, с. 70]. Отдельный акцент необходимо сделать на том, что работа на пленэре обеспечивает значительное расширение учебно-познавательной, практической и творческой деятельности студентов. Пленэрные задачи способствуют формированию способности использовать усвоенные знания, умения и навыки, приобретенные на практических занятиях по основным художественным дисциплинам.

Таким образом, в рамках проведения уроков под открытым небом с привлечением окружающей среды во всех ее проявлениях закладывается прочный фундамент для развития творческих способностей будущих учителей, который основывается на неразрывной связи процессов освоения реальной деятельности и приобретения профессиональных навыков в пленэрной живописи. Это позволяет утверждать, что пленэрная практика является органичным продолжением изучения предметов художественного цикла, а также важным фактором в формировании профессиональной компетентности художников.

На основании вышеизложенного можно сделать заключение, что в настоящее время актуализируется проблема развития компетентности студентов, обучающихся изобразительному искусству в процессе профессиональной подготовки, в частности, средствами пленэрной практики. Это в свою очередь предопределяет необходимость проведения более углублённых исследований в данной предметной плоскости, что и обуславливает выбор темы данной статьи.

На рубеже 1990-2000 гг. значительно активизировались исследования, связанные с художественным образованием, результатом которых стали основательные труды и защищенные диссертационные работы. Так, на творческое развитие личности педагога все большее внимание обращают современные исследователи реформирования системы профессиональной подготовки учителя, к числу которых можно отнести Мокроусова С.И., Норова Ф.Ф., Махкамова Д., Robert Archambeau; Hoekstra, Marike; Ruokonen, Inkeri.

Проблеме развития индивидуальности и творческого потенциала будущих художников посвящены научно-педагогические исследования Ждановой Н.С., Нореца А.И., Саляевой Т.В., Pohjakallio, P.; Amburgy, P. M.; Ott, R.; Amburgy, P.

Творческо-учебные задачи пленэра как важной составляющей подготовки будущих учителей изобразительному искусству, его образовательно-художественная ценность раскрываются в работах Цырульника А.Н., Денисенко В.И., Чана Х., Ганиевой М.А., Brenda G. Jordan; Victoria Weston; Phillips, Q. E.

К исследованию специфики обучения на пленэре в условиях открытой среды обращались такие авторы, как Левенцева Е.Н., Краева А.А., Балашов И.В., Миронова Е.И., Зыков К.Н., Станков И.И.

Анализ имеющихся на сегодняшний день научных трудов свидетельствует о том, что авторы уделяют больше внимания научно-теоретическим закономерностям пленэрной живописи, организации работы в рамках пленэрной практики. При этом крайне фрагментарно и не системно раскрываются вопросы развития индивидуального художественного потенциала студентов. Отдельного внимания заслуживают проблемы формирования профессиональной, предметной компетентностей будущих учителей, в частности изобразительной.

Учитывая обозначенные моменты, цель статьи заключается в рассмотрении особенностей формирования компетенции будущих учителей изобразительного искусства в процессе пленэрной практики.

Современные требования к профессиональной подготовке будущих педагогов изобразительного искусства предусматривают сформированность у выпускника таких компетентностей, как интегральная, общая и специальная, которая включает в себя ряд профессиональных и предметных [3, с. 474].

Обращаясь к теории и практике обучения живописи, а также принимая во внимание современные исследования в области художественного образования, не подлежит сомнению тот факт, что пленэр является важным этапом в системе профессиональной подготовки учителей и играет важную роль в формировании выше обозначенных компетентностей.

Пленэр (от франц. en plein air – на свежем воздухе) предполагает работу художников вне мастерской, на открытом воздухе, в условиях естественного освещения. Пленэр, в отличие от традиционной студийной живописи, позволяет художнику с точностью изобразить на холсте или бумаге разнообразие красок окружающего мира и малейших изменений цвета природы [4, с. 84]. Природная среда с присущей ей целостностью и гармонией становится источником знаний необходимых для получения будущей профессии в области художественного образования.

В тоже время необходимо акцентировать внимание на том, что условия работы студентов на пленэре значительно отличаются от аудиторных. Объясняется это тем, что большое количество света, разнообразие впечатлений, значительная удаленность объектов пейзажа от наблюдателя, изменение освещенности в зависимости от состояния погоды и времени года являются теми новыми и необычными условиями, в которых должны уметь работать и создавать свои шедевры будущие художники. Студенты должны уяснить, что способы выполнения учебных заданий на пленэре, в частности этюдов, принципиально отличаются от условий работы в мастерской.

Визуальное познание окружающей действительности – это тот фундамент, на котором базируется обучение живописной грамоте. Именно в условиях работы на природе, на открытом пространстве будущие художники-педагоги могут почувствовать, сравнить и досконально изучить разнообразие тоновых и цветовых отношений, овладеть передачей глубины пространства не только с помощью законов линейной перспективы, но и правил, связанных с воспроизведением световоздушной среды, научиться понимать колорит как отношение цветовых оттенков и тонов, приведенных к определенному единству.

Студенты, работая на пленэре, могут расширить цветовую гамму своей рабочей палитры, начать работать более смело, применять новые технические приемы, кроме того, пленэрная практика открывает широкие возможности для творческого поиска и импровизации. В результате закладывается прочная основа профессиональных знаний и умений, базирующихся на неразрывной связи процессов освоения реальной действительности и получения профессиональных навыков работы на пленэре. Это в свою очередь приводит к развитию творческой личности и реализации художественного потенциала будущих учителей изобразительного искусства [5, с. 176].

Основными задачами, которые ставятся перед студентами в ходе проведения пленэрной практики, являются следующие:

- выполнение графических зарисовок и живописных этюдов ландшафта, различных форм живой и неживой природы;
- развитие навыков восприятия природы в необозримом трехмерном пространстве и его воспроизведение на плоскости;
- формирование целостного осознания природы с учетом общего тонового и колористического состояния света (восприятие и воспроизведение теплых и холодных оттенков, нюансов, зависящих от освещения, среды, пространства, расстояния и т.д.);
- создание специфических композиционно-колористических решений в этюдах из природы;
- сбор подготовительного материала для текущих учебных заданий по композиции, живописи.

В результате достижения этих задач в процессе работы на пленэре студенты получают знание законов линейной и воздушной перспективы, особенностей восприятия и воспроизведения пространства и цвета, предметной и социальной среды; у них формируются умение соблюдать основные этапы выполнения этюда в условиях пленэра, владеть разнообразными методами, материалами, техниками и т.д. Во время практики студенты создают рисунки, живописные эскизы, этюды и зарисовки, знакомятся с местными культурными и архитектурными памятниками, видами природы.

Следует отметить, что в ходе изобразительной деятельности на пленэре важным является соблюдение последовательности, которая предполагает постепенный переход от простых форм и заданий к более сложным, т.е. от зарисовки элементарных объемно-пространственных натуральных форм к этюдам фигуры человека и решению более комплексных композиционно-тематических задач по мотивам окружающей действительности. Успешное выполнение указанных учебных работ является важным условием перехода к решению самостоятельных творческих задач.

В процессе формирования компетенции будущих учителей изобразительного искусства при прохождении пленэрной практики необходимо обратить внимание на тот факт, что сама по себе практическая работа хотя и предполагает творческий процесс, но не является самоцелью. Поскольку конечное задание заключается не в создании картины (этюда) как произведения искусства, а в овладении действиями и операциями, приемами и методами, принципами и закономерностями изобразительного языка.

Важным в процессе формирования изобразительной компетентности будущих педагогов-художников во время пленэра является творческая самостоятельность в выборе мотива, построения композиции и изображения природных явлений, материала и техники выполнения работы. А быстросменный характер освещения требует от обучающихся оперативного и самостоятельного принятия решений, что является важным моментом для формирования способности использовать свои знания и умения в новых необычных условиях, а также решающим фактором успешного выполнения учебной задачи.

Все вышесказанное раскрывает ценность пленэрной практики как обязательного звена в формировании компетенции специалиста-педагога по изобразительному искусству, очерчивает ее влияние на целенаправленное художественное видение и расширение горизонтов творческого художественного труда от простого копирования отдельных объектов до целостной колористической системы.

Таким образом, подводя итоги проведенному исследованию можно сделать следующие выводы.

Пленэрные студии являются специфической формой организации обучения, в ходе которой будущие педагоги-художники совершенствуют свое профессиональное мастерство, развивают необходимые навыки, расширяют собственное мировоззрение. Пленэрная практика является важным фактором в формировании профессиональных компетенций учителей изобразительного искусства. Именно на пленэре студенты осознают связь теоретических основ с практической изобразительной деятельностью, получают реальную возможность применить и проверить на практике полученные знания, опираясь на методические основы изобразительного искусства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванова М.В. Педагогические технологии в процессе художественно-эстетического образования // Bulletin of the International Centre of Art and Education. 2021. № 4. С. 507-515.
2. Цырульник А.Н. Первоначальное обучение и пленэрное исследование в написании композиции портрета в условиях природы // Обзор педагогических исследований. 2021. Т. 3. № 4. С. 70-76.
3. Мокина А.Ю., Хоронько Л.Я. Творческая практика как компонент развития профессиональных компетенций у студентов-прикладников // Педагогический журнал. 2020. Т. 10. № 1-1. С. 474-481
4. Левенцева Е.Н. Актуальные аспекты организации учебного пленэра // Вестник ГГУ. 2021. № 1. С. 82-93.
5. Биньковская Л.Н. Значение пленэра по живописи в процессе обучения студентов – дизайнеров // Аллея науки. 2018. Т. 1. № 2 (18). С. 175-178.

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПРОЦЕССЕ ПЛЕНЭРНОЙ ПРАКТИКИ

В статье рассмотрены особенности формирования компетенции будущих учителей изобразительного искусства в процессе пленэрной практики. Отдельный акцент сделан на целях и задачах пленэрных студий. Также особое внимание уделено способам и приемам, благодаря которым пленэрная практика активизирует изобразительную деятельность студентов, внося дискуссионные вопросы, связанные с выбором мотива, композиционного построения и изображения состояния природы, материала и техники выполнения работы.

Ключевые слова: компетентность, художник, природа, пленэр, образ.

FORMATION OF COMPETENCES OF FUTURE TEACHERS OF IMAGE ART IN THE PROCESS OF PLEIN AIR PRACTICES

The article discusses the features of the formation of the competence of future teachers of fine arts in the process of plein air practice. A separate emphasis is placed on the goals and objectives of plein air studios. Also, special attention is paid to the methods and techniques, thanks to which plein-air practice activates the visual activity of students, introducing debatable issues related to the choice of motive, compositional construction and image of the state of nature, material and technique of work.

Key words: competence, artist, nature, plein air, image.

Сведения об авторах:

Ганиева Малика Абдукадыровна, старший преподаватель кафедры изобразительного искусства и народных промыслов, факультета изобразительного искусства и технологии Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова. Тел: (+992) 92 784 9585. E-mail: bonumalika78@mail.ru

About the authors:

Ghanieva Malika Abdukadirovna, senior lecturer of graphic arts and national trade attached to the faculty of fine arts and technology under Khujand State University named after academician B. Gafurov. Tel: (+992) 92 784 9585. E-mail: bonumalika78@mail.ru

УДК: ТДУ 37.0

И.75

ТАШАККУЛИ МАДАНИЯТ ВА ТАРБИЯИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОН ДАР ОМОДАГИИ КАСБИИ МУАЛЛИМОНИ ОЯНДА

Исматдинов А.М.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

Таърихи бавучудой ва инкишофи ҷамъияти инсонӣ бевосита бо табиат алоқаманд аст. Одам, ки зодаи табиат мебошад, дар раванди азхудкунии он худ ва табиатро, ҷаҳони маданиятро эҷод карда дигаргун месозад. Бо вучуди ин бисёрии олимони имрӯз ҳисоб мекунад, ки маҳз маданияти технокритикии ҷамъияти муосир, ки арзишҳо ва меъриҳои маънавии онро ташаккул додаст. Тамаддуно дар сарҳади бӯҳрони экологӣ гузоштааст. Аз ин лиҳоз, дар оянда зинда мондан ва инкишофи устувори одамятро онҳо дар тағйир додани асосҳои маданияти ҷамъияти муосир мебинанд. Маҳз маданияти нави инсонӣ-экологӣ, арзишҳои тамоюлии ҷамъияти ояндаи саноаткунонӣ, ки аз рӯи ақидаи онҳо дар иҷрои нақши калидӣ, дар бомуваффақият ҳаракат кардани ҷамъият ба роҳи инкишофи устувор даъват карда шудааст.

Чунонче, ки Питер Форб қайд мекунад: «Одам-офариниши ягонаи табиат аст, ки дар назари аввал гӯё аз табиат ба қонунҳои экология озод мебошад ва ба ӯ қариб дар ҳар ғӯшаи қурраи Замин зиндагӣ карда метавонад. Аммо муваффақиятҳои одам то чи андоза бузург набоянд, ӯ дар амал ҳеҷ вақт таҳмони экологии худро напартофтааст. Ба ӯ доим ҳаво, оби нӯшокӣ ва хӯрок зарур аст» [12, с.10].

«Табиатшиноси олмонӣ Эрнст Геккел ҳеҷ гоҳ фикр намекард, ки истилоҳи пешниҳод кардааст (Экология) ӯро ба қуллаи баландтарини ин соҳаи илм бароварда, ҳамчун асосгузори ин соҳа муаррифӣ менамояд. Экология дар асри XXI ба яке аз илмҳои умумибашарӣ табдил ёфта, ба ченаки асосии муносибати адами хирадманд, оқил, дурандеш ва бошуур ба муҳити ихотакардаи ӯ гаштааст» [5, с. 3].

Ғояи маданият, таҳсилоти маданияи маърифати, инчунин экологӣ дар вақти ҳозира парадигмаи нави маориф шуда истодааст. Аз ин лиҳоз, тасодуф нест, ки дар Барномаи касбу ҳунар (барои синфҳои 5-11) ба миқдори 18 соат барои синфи 11 фанни «Истеҳсолот ва муҳити атроф» дар назар дошта шудааст, ки чунин мавзӯҳоро дарбар мегирад:

Асосҳои биологияи экология. Биосфера. Ноосфера. Энергияи офтоб ва гардиши моддаҳо дар табиат. Занҷирҳои озуқа. Системаҳои экологӣ; Қори амалӣ: моделкунӣ дар (ПВЭМ) МЭҶ. Даромади зӯрӣ ба ҳаёти экосистемаҳо; ҚИТ., ва проблемаҳои экологӣ. Истифодаи энергияи ядрои. Бавҷудоии ахбороти ҷаҳонӣ. Тарҳсозии протсессҳои таърихӣ дар МЭҶ; Проблемаҳои глобалии умуминсонӣ. Таркиши демографӣ ва оқибати экологии он. Таъминоти аҳоли ва оқибати экологии он. Таъминоти аҳоли бо маҳсулотҳои хӯрокворӣ, оби нӯшокӣ ва минералӣ; Талаботи инсон ба энергия. Имконияти дастрас кардани энергия аз сарчашмаҳои гуногун. Қимат ва норасогиҳои иқтисодии усулҳои гирифтани энергия. Сарфаи энергия; Таъсири аноат ва нақлиёт ба муҳити атроф. Ифлосшавии атмосфера. Усулҳои мубориза бар зидди ифлосшавии атмосфера. Боронҳои кислотагӣ, сабабҳои бавҷудой ва роҳҳои пешгирии он; Ифлосшавии гидросфера: баҳру уқёнусҳо, дарёву кӯлҳо. Тарзҳои муҳофизати гидросфера; Несшавии ҷангалҳо, химизатсияи хоҷагии қишлоқ. Маҳсулоти тозаи экологӣ. Муҳофизат ва оқилона истифодабарии ҷангал ва заминҳои киштшаванда. Нигоҳ доштани гуногунии биологӣ; Фаъолияти ҳифзи табиат. Мониторинг. Экспертизаи экологии лоиҳаҳо. Қоркарди партавҳои соҳаи саноат ва мошин. Технологияи кампартов ва бепартов. Тараққиёти устувори экологии инсоният; Қори амалӣ: тоза кардани партовҳои назди мактаб, хона ва ҷангал; Фикрронӣ ва ахлоқи экологии одами ҳозира. Инсоният дар ҳолати маҳшавӣ. Сарфаи ресурсҳо ва энергия (дар тамоми соҳаҳо). Муҳаббат ба табиат-ҳамчун сарчашмаи зебӣ ва асоси ҳастии инсонӣ [1. С.165-171].

Дар вақтҳои ҳозира дар ҷаҳони муосир ба муаммои имконпазири экологӣ диққат ҷалб намудан, балки маданияти баланди экологӣ доштан, ки муаммои муҳофизати муҳити гирду атроф ҳамчун яке аз арзишҳои дида мешавад, зиндагӣ қардан муҳим аст.

Дар алоқамандии бо ин маълум мегардад, ки ташаккул ва инкишофи маданияти экологӣ бояд аз бачагӣ оғоз ёбад ва дар тӯли ҳамаи зиндагӣ гузарад ва ин масъала қайҳо аз муаммои педагогӣ ба муаммо, ки аз ҳалли он зинда мондани инсоният вобаста аст, мубаддал гаштааст [2,3,6].

Дар соҳаи маориф ва тарбияи шахсият меъёрӣ асосӣ офариниши шахсияти ҳаматарафа инкишофёфта истодааст, ки бояд дар мутаносибӣ бо муҳити атроф ва бо худ зиндагӣ кунад, дар қорҷӯбаи зурурияти экологӣ амал кунад. Аз тарафи одам дарқ кардани ҷудоинопазир будан аз ҷаҳони атроф, яқҷоягӣ бо табиат, масъулиятнокӣ ба мавҷудияти ҳаёт дар сайёра дараҷаи маданияти экологӣ ба ҳисоб меравад [9].

Раванди ташаккули маданияти экологӣ бо ба даст овардан ва афзудани дониш, таҷриба, таҳвили он аз насл ба насл дар намуди омирони маънавӣ алоқаманд мебошад. Аммо муносибати эмосионалӣ, маҳорати дарқкунӣ ва ҳамқорӣ бо табиат ин натиҷаи тарбия, ки дар раванди он дар шуури одам дигаргунӣ ба амал меояд ва тасаввурот дар бораи афзалияти одам аз болои табиат ва ташаккули нави дарқи ҷаҳон, ки дарқи табиат ва одам бо ҳамдигар алоқамандӣ ва вобастагӣ мусоидат мекунад.

Дар натиҷаи он тарбияи мактаби муосир талаб мекунад, ки босифат низоми маориф дигаргун қарда шавад, ки бо татбиқи моделҳои нав, ки ба инкишофи маданият ва тарбияи экологӣ аз синфҳои ибтидоӣ оғоз қарда алоқаманд мебошад; истифодаи методикаи алтернативӣ ва инкишофи он дар вобастагӣ бо парадигмаи муосири таҳсилот ва тарбияи экологӣ [11].

Зери мафҳуми тарбияи экологӣ ташаккули дар одамони донишҳои асосҳои илмии истифодаи табиат, мӯътақидии зарурӣ ва малақаҳои амалӣ, инчунин тамоюли муайян ва мавқеи ҳаётии фаъл дар доираи муҳофизати табиат, истифодаи оқилона ва таҷдиди боигарии табиат фаҳмида мешавад.

Дар маънои васеъ донишҳои экологӣ ин шакли ҳамгирои маълумоти илмӣ дар бораи моҳият ва қараёни инкишофи табиати зинда ва ғайри зиндаи гирду атрофи мо, дар бораи ҷӣ тавр қабати зиндаи Замин дар яқлуктии биосфераи худ қор мекунад. Ҳамаи онҳо зиёдтар дар нақши асосҳои назариявии зихираҳои таъсири одам ва ҷамбият дар яқлукти ба табиат, ки омилҳои ташаккули сабки экологии тафаккур ва нуқтаи назари тасвири илмии ҷаҳон, инчунин фаҳмиши муаммои экологӣ дар ҳаёти

маънавӣ ва руҳии одамон ва бо баробари он ҳаёти руҳии чамбиятро бо донишҳои экологӣ дар шароити инкишофи илм ва техника бой гардониданд, баромад мекунанд.

Таҳассус додан ва баланд бардоштани донишҳои экологӣ ҳадафи таҳсилоти экологӣ дар МТМУ ба ҳисоб меравад. Дуруст фаҳмидани таҳсилот дар соҳаи муҳити атроф, бояд худро ҳаматарафа дар раванди тӯли ҳамаи ҳаёт, дигаргунӣ ва тез тағйирёбии ҷаҳонро ба назар гирифта тасаввур кардан мебошад.

Он бояд ба одам малака ва воситаҳои барои ӯ зарурӣ, ки ӯ нақши пурмаҳсулро дар бехтар гардонидани ҳаёт ва муҳофизати муҳити атроф, алоқаи доимии байни корҳои имрӯза ва оқибати он дар ояндаро иҷро намояд. Таҳсилот дар доираи муҳити атроф бояд одамро дар раванди фаъл ва муҳофизати он дар ҷорҷӯбаи фаъолияти мушаххас ва воқеият ҷалб намояд, ташаббус, ҳиссиёти масъулиятшиносӣ, кӯшиш ба сохтмони бехтарини оянда ҳавасманд гардонад.

Чуноне ки М.П.Шерматова дар мақолаи худ қайд мекунад: «Аз мавқеи психопедагогикаи экологӣ, ҳадафи таҳсилоти экологӣ ташаккули шахсияти экологӣ ба ҳисоб меравад. Шахсияти экологӣ он шахсият ба ҳисоб меравад, ки ба намуди эконцентрикии шуури экологӣ соҳиб бошад. Намуди шуури эконцентрикий-экологӣ бо се хусусиятҳои асосӣ тасвир дода мешавад:

- 1) Аз рӯи психологӣ дохил шудани одам ба ҷаҳони табиат;
- 2) Дарк кардани объектҳои табиат бо хислатҳои субъективӣ;
- 3) Кӯшиш ба ҳамкорӣ бо ҷаҳони табиат» [14. С.251].

Нақши маърифатӣ ва тарбиявиро дар ташаккули муносибати эҳтиёткоронаи насли наврас ба муҳити табиат ошкор кардани истилоҳи «муҳофизати табиат» ҳамчун фаъолият, ки ба нигоҳдорӣ ва зиёд кардани бойиғарии табиат бозӣ мекунад. Дар истехсолоти муосир аҳамияти калонро инсоният ба даст меорад. Ҳамаи доираи истехсолот бояд бо назардошти се гурӯҳи меъёрҳо ба нақша гирифта шавад ва баҳо дода шавад: яқум шумора ва сифати маҳсулоти меҳнат; дуом, нигоҳдории максималӣ ва инкишофи муҳими табиӣ ва сеюм, нигоҳдорӣ ва инкишофӣ ва саломатии коргарон ва аҳоли. Инкишофи ояндаи таҳсилоти экологӣ ва тарбия шартӣ асосии таъмини се меъёрҳои номбаркунанда ба ҳисоб меравад.

Чуноне ки олими тоҷик Х.А.Назарова қайд мекунад: «Ҳадафи асосии тарбияи экологӣ: Омӯзгорони насли оянда ба инкишоф додани донишҳои худ доир ба қонунҳои табиати зинда, фаҳмиши моҳияти бо ҳамдигар муносибат кардани организмҳои зинда бо муҳити атроф ва ташаккули маҳорат дар роҳбарӣ бо ҳолатҳои ҷисмонӣ ва психикӣ» [8. С.266].

Бояд қайд кард, ки низомии корҳои берун аз синфӣ як қатор афзалиятҳои дорад: чорабиниҳои расмиятпарастии ҳарчӣ камтар; равонагии фаъолияти таҳқиқотӣ назар ба низомии синфӣ – дарсӣ, ки бисёрии вазифаҳо характери репродуктивӣ доранд; пайгири кардан ба шавқи тарбиягирандагон, ба онҳо пешниҳод кардани маълумоти муосир, ки ба барномаи (стандарт) қатъӣ алоқаманд мебошад; муносибати боваринокӣ бачагон бо калонсолҳо; ангеизиши бачаҳо ба худрефлексия бо табиат; имкониятҳои ҷалб кардани доираи васеи муассисаҳо аз низомии таҳсилоти иловагӣ. Гузариши инкишофи маданияти экологӣ дар чунин шароитҳо ба васеъ гардонидани дониш, инкишофи равонагии фаъолияти экологӣ имконият медиҳад, ки созанда ва аҳмиятӣ-ичтимоӣ ба ҳисоб меравад.

Чуноне ки дар сатрҳои болоӣ омадааст дар низомӣ корҳои берунасинфӣ фаъолияти таҳқиқотӣ ва бо баробари он методҳои таҳқиқотиро ба роҳ мондан зарур мебошад. Академик М.Лутфуллоев дар китоби худ оид ба методҳои таҳқиқоти чунин қайд кардааст: «Ҳар гуна илм дар мусовӣ бо мақсад, вазифа, фан (предмет), принцип, қонуну қонуниятҳои дорои методҳои илмию таҳқиқотӣ мебошад, ки педагогика низ ҳамчун илм аз ин истисно нест. Олимон исбот кардаанд, ки дар педагогика методҳои илмию таҳқиқотии зерин ба қор бурда мешаванд: сӯҳбат, мушоҳида, омӯхтан ва таҳлили назариявии адабиёти педагогӣ, дидактикӣ, психологӣ, омӯхтани таҷрибаи пешқадам, саволнома (анкета), тест, озмоиши (эксперименти) педагогӣ. Ҳамаи ин маводҳо дар робита бо мавзӯ ва мақсаду вазифаҳо, ки муҳаққиқ (таҳқиқгар) наздаш мегузорад, метавонад ба тарзи ҷудоғона ва ё дар шакли маҷмӯи истифода ва дар шароити табиӣ ё лабораторӣ гузаронида шавад» [7. С.52].

Муаммои муҳим оид ба бунёди раванди ягонаи педагогӣ, ки ба ташаккули муносибати бошууронаи бачагон ба табиат нигаронида шудааст, камчинии вақт, ки дар барномаи таълимӣ ба омӯзиши ҷаҳони атроф ҷудо карда шудааст ба ҳисоб меравад, ки метавонад дар меъёри муайян дар

низомии корҳои беруназсинфӣ муваффақона ҳал шаванд «корҳои беруназсинфӣ аз рӯи мазмун ва шакли худ гуногун буда, барои мукамал гардонидани дониш, ташаккули маҳорату малака ва зиёд намудани ҳавасмандии толибилмон ба омӯзиш ёри мерасонад.

Мафҳуми корҳои бемуназсинфӣ-машғулияти ғайриҳатмӣ, вале бонизомии хонанда бо омӯзгор дар вақти берун аз дарсҳо ифода намуда, ду махсусият дорад:

- аввалан, ин машғулияти ғайриҳатмӣ хонандагон аз рӯи ин ё он фан аст;

- дуввум, ин корҳои ташкилию педагогӣ оид ба фаъолгардонии хонандагон ба омӯзиши ин ё он фан мебошад.

Аз рӯи муҳтаво корҳои беруназсинфиро бо ду гурӯҳи хонандагон доир намудан мувофиқи мақсад аст:

1. Кор бо хонандагоне, ки дар омӯзиши фан ва ҳазми барномаи таълим аз ҳамсабақон қафо мондаанд.

2. Кор бо хонандагоне, ки миёни шарикдорсон бартарию афзалият дар омӯзиши фан ва ҳазми барномаи таълим доранд ва соҳиби қобилияти баланди эҷодию навоварианд.

Корҳои беруназсинфӣ (кор бо хонандагоне, ки дар омӯзиши фан аз ҳамсабақон қафо мондаанд)-ро дар ҳамаи муассисаҳои таълимӣ мушоҳида кардан мункин аст, ки характери инфиродӣ дошта, дар ин вақт тарз ё талаботи зерин бояд риоя гардад:

1. Машғулиятҳо мақсаднок ва бо гурӯҳи муайяни хонандагон (3-4 нафар) гузаронида шаванд.

2. Машғулиятҳои фардӣ бо тайёрии пешакӣ (бо дарназардошти қобилият) яъне машқу мисолҳои, ки хонанда имкони иҷро кардан дораду дар иҷрои душворӣ мекашад (бо ёрии омӯзгор), баргузор гарданд.

3. Машғулиятҳо тибқи нақшаи матраҳнамудаи омӯзгор дар як ҳафта як маротиба мурат мегирад, ба вазифаи хонагӣ шабоҳат дошта бошанд.

4. Пас аз омӯзиши такрорӣ қисматҳои барномаи таълимӣ кори хаттӣ дар шакли рейтинг гузаронида шавад» [10. С.262].

Маҷмуи намудҳои гуногуни фаъолиятро дар худ тасаввур карда ва имкониятҳои васеи таъсиррасонии тарбиявӣ ба хонандаро соҳиб буда, корҳои берун аз синфӣ ба ошкор кардани хусусиятҳои ҳаматарафаи шахсият мадад мекунад, ки на ҳамеша дар дарсҳо ба даст оварда мешавад: чалб кардан ба фаъолияти гуногун, ки таҷрибаи шахсии хонандаро асосан бой мегардонад, дониши ӯро дар бораи гуногунии ҳаёти иҷтимоӣ, омӯхтани маҳорат ва малақаҳои зарурӣ имкон медиҳад. Барои худро ошкор намудан дар намудҳои гуногуни фаъолият шароити мусоид барои худамалисозии хонанда ба вучуд меорад, баланд бардоштани худбаҳодиҳии ӯ, боварӣ ба худ, яъне дарккунии мусбӣ ба худ имконият медиҳад.

Ҳамин тавр, корҳои тарбиявӣ берун аз синфӣ шароитҳои заруриро барои иҷтимоикунӣ шахсият, инчунин барои баланд бардоштани маданияти экологиро таъмин мекунад.

Академик Ф.Шарифзода оид ба методҳои тарбия чунин иброз кардааст:

«Методҳои тарбия-мураттабозии фаъолияти тарафайни амали омӯзгор ва хонанда, ки ба интиқол, азхудкунӣ ва истифодаи истифодаи мӯҳтавои тарбия ҳамчун таҷрибаи ҷамъиятӣ мусоидат мекунад» [15, с. 555].

Аломатҳои нави таҳсилот дар назар дорад, ки аз МТМУ хатмкунандаи ҳаматарафа инкишофёфта ва муфаккир баромаданаш лозим аст. Аз ин лиҳоз, хулоса баровардан мункин аст, ки вазифаи тарбияи экологӣ бо диққату ҷиддӣ омӯхтанро талаб мекунад ва ба вучуд овардан ва амалисозии модели тарбиявӣ-таҳсилотиро дар асоси омилҳои дар зеровардари дар назар дорад:

- дар коллективи педагогӣ ба вучуд овардани аҳамиятнокии дарк кардани муаммои экологӣ ҳамчун самтҳои ватандӯстӣ, маънавӣ, нигоҳдории аломатӣ ва ғайра;

- коркарди шароитҳо, ки дар раванди тарбияи маданияти экологии хонандагон дар корҳои берун аз синфӣ;

- амалигардонии бонизомии кор бо хонандагон дар чорҷӯбаи технологияи анъанавӣ ва инноватсионӣ ва ҳамгироии онҳо;

- кори бонизом бо волидайн, чалб кардани онҳо дар ҳамкорӣ бо хонандагон ва аммо вазифаи асосӣ дар муассисаҳои таҳсилотии мусоид бояд омодагии омӯзгор дар ташаккули асосҳои

маданияти экологии хонандагон бошад ва паҳлӯҳои пурқуввати ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад.

М.К. Шористамова дар мақолаи худ қайд кардааст, ки «қомеъбашавии мутғасили ҳадаф ва масъалаҳои таҳсилоти экологӣ ва тарбиянизоми аниқи мазмуни тарзҳо ва шаклҳои раванди таълимӣ-тарбиявиро талаб мекунад» (16. С.268).

А.В. Хуторской дар асарҳои менависад, ки «Омузгор бояд босалоҳият бошад, чунки ӯ дар ҳолати додашуда барондан маданияти экологӣ ба ҳисоб меравад. Салоҳиятнокии ин сифати шахсият, ки соҳиб будани одам бо маҷмӯи дониш, маҳорат, малака, методҳои ҷаҳонӣ, яъне қисматҳои маданияти экологии зарурӣ барои пурсамар иҷро намудани ҷаҳонӣ аз рӯи муносибат ба доираи муайяни равандҳои дар назар дорад» [13].

Омузгороне, ки раванди ташаккули маданияти экологиро амалӣ мегардонад, бояд дар худ сифатҳои маънавӣ, қобилият ба ташкили равандҳои эҷодии педагогӣ, дараҷаи баланди фазилатнокии дар масъалаҳои тарбия ва ташкили шаклҳои гуногуни ҷаҳонӣ қорҳои берун аз дарсӣ, донишҳои технологияи муосири таҳсилоти дар соҳаи тарбия дошта бошад, инчунин ба ҳалли масъалаҳои таҳсилоти экологӣ ва тарбияи хонандагон омода бошад. «Омодагии касбии муаллими оянда ба ҷаҳонӣ касбӣ оид ба тарбияи экологӣ бояд, пеш аз ҳама ташаккули салоҳиятнокии экологии муаллими оянда нигаронида шуда бошад. Раваҷҳои мазкур ба принсипҳои хусусиятҳои мазмуни таҳсилоти экологӣ ба ташаккули инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият ва мутахассис-педагогӣ баландсатҳасос асоснок карда шудааст» [4. С.5,58].

Барои он ки, низоми педагогии ташаккули маданият ва тарбияи экологӣ бомуваффақият қор кунад, тақдирҳои маданияти муаллим, бой гардонидани дониши ӯ дар соҳаи табиат, муаммоҳои экологӣ зарур аст. Ба инҳо гузаронидани конференсияҳо, мизи мудавар, ҷамъомадҳои методии муаллимони фанӣ ва роҳбарони синфҳои мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, барои омузгор ҳадафи маданият ва тарбияи экологӣ дар як вақт иҷрои супориши ҷамъият ва ташкили тарбияи мувофиқи табиат ва муҳити бароҳат барои хонанда ба ҳисоб меравад. Низоми мақсадноки гузошта ба воситаи ташаккули дониш, маҳорат ва малакаҳои аз тарафи ҷамъият эътирофшуда (иҷрои супориши иҷтимоӣ) ва ташкили шаклҳои қорҳои тарбиявӣ, ки шавқи хонандагонро бедор мекунад амалӣ карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Азизов А.А. Барномаи Касбу ҳунар (барои синфҳои 5-11) / А.А. Азизов ва диг. - Душанбе: Матбуот 2003.-226 с.
2. Гайнуллова Ф.С. Формирование экологической компетентности у будущих учителей начальных классов в условиях вуза: автореф. дис.... канд. пед. наук. - М., 2004.
3. Глазачев С.Н. Социология духовной жизни как методология экологического образования / С.Н. Глазачев, О.Н. Козлова // Вестник МГОПУ им. М.А. Шолохова. - 2004. - № 1. - Сер.: Экопедагогика.
4. Глазачев С.Н. Становление гуманитарных технологий в образовании. Вместо предисловия // Вестник Международной Академии Наук (Русская секция). 2011. №1. С.5-6.
5. Давлатов А. Экологияи популясионӣ. Душанбе-2010. 332 с.
6. Дерябо С.Д. Экологическая педагогика и психология / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин. - Ростов-на-Дону, 1996.
7. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик (осори педагогӣ, ҷилди 6). Душанбе-2015, 704 саҳ.
8. Назарова Х.А. Проблемҳои экологического воспитания и образования в процессе обучения. Вестник таджикского национального университета (научный журнал). №3/11 (188). Душанбе: «Сино» 2017.-314 с.
9. Пазова Р.И. Экологическая культура - основа экологического образования // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. - 2009. - № 2.
10. Рӯзиева Ф.С. қорҳои берунасинфӣ воситаи ҷаҳонгардонии хонандагон ба омузиши фан. Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мақолаи илмӣ) №3/4. Душанбе: «Сино» 2017.-323 саҳ.
11. Симонова, Л.П. Экологическое образование в начальной школе: учеб. пособ. для студ. сред. пед. заведений. - М., 2000.
12. Форб П. Экологияи оммаҷаҳм. Китоби дарсӣ. аз русӣ тарҷумаи М.Исмоилов. Зери таҳрир ва пешгуфтори профессор Х.Муҳаббатов – Душанбе: «Эр-граф», 2010.-260саҳ.
13. Хуторской А.В. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования / А.В. Хуторской, Л.Н. Хуторская // Проектирование и организация самостоятельной работы студентов в контексте компетентностного подхода: меж-вуз. сб. науч. трудов / под ред. А.А. Орлова. - Тула, 2008. - Вып. 1.
14. Шерматова М.П. «Экологическое воспитание подрастающего поколения и его роль в их подготовке к жизни». Учёные записки (научный журнал) №2 (43), Худжанд 2015.-278 саҳ.
15. Шарифзода Ф., Миралиев А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ.
1. / Зери назари академик М.Лутфуллоев. Душанбе: Ирфон, 2012, - 562с.
16. Шористамова М.К. Экологическое воспитание в преподавании природоведческих дисциплин. Вестник таджикского национального университета (научный журнал) №2 (58). Душанбе: «Сино» 2010.-313 с.

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРНОЙ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ ПО ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Историческая история и человеческое общество напрямую связаны с природой. Человек, который может измениться в природе, созданный в процессе отсутствия и природы, культурных аспектов. Статья посвящена поиску, формам и учебным заведениям экологического воспитания.

Рассмотрим этого автора, индивидуальной, экологической культуры, взаимного образования, экологической ответственности, экологической ответственности и детских садов о бедствии в статье, а также доброты подросткового поколения к окружающей среде в статье.

Студенты говорят, наблюдают, изучают, и теоретический анализ педагогической литературы, преподавания), педагогического, педагогического и не вырванного.

Учителя должны быть моральными качествами, способностью организовать высокоуровневые образовательные процессы, знания современных технологий и образовательная деятельность подготовлены в области образования, а также модернизация студентов в области образования. «Подготовка к будущему учителю к экологическому обучению должна быть, прежде всего, формирование компетенции учителя.

Ключевые слова: *экологическая культура, экология, личность, неразлучность, ответственный, экологическое образование, внеклассные занятия, высокая степень совершенства, наблюдаемый, дидактический, психологический, компетентный.*

FORMATION OF CULTURAL CULTURE AND EDUCATION OF STUDENTS IN THE VOCATIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

Historical history and human society are directly related to nature. A person who can change in nature, created in the process of absence and nature, cultural aspects. The article is devoted to the search, forms and educational institutions of environmental education.

Consider this author, individual, environmental culture, mutual education, environmental responsibility, environmental responsibility and kindergartens about disaster in the article, as well as the kindness of adolescence to the environment in the article.

Students say, observe, study, and theoretical analysis of pedagogical literature, teaching), pedagogical, pedagogical and not torn.

Teachers should be moral qualities, the ability to organize high-level educational processes, knowledge of modern technologies and educational activities prepared in the field of education, as well as modernization of students in the field of education. «Preparation for the future teacher for environmental education should be, first of all, the formation of the competence of the teacher.

Key words: *environmental culture, ecology, personality, inseparability, responsible, environmental education, extracurricular activities, high degree of perfection, observed, didactic, psychological, competent.*

Сведения об автор:

Исматдинов Алишер Махаматович – Худжандский государственный университет имени Б.Гафурова. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков 1.

About the author:

Ismatdinov Alisher Makhmadovich – Khujand State University named after B. Address. 735700, Republic of Tajikistan, cities Khujand, Mavlonbekov 1.

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ РАБОТА СТУДЕНТА КАК ФОРМА РЕАЛИЗАЦИИ АВТОНОМНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ

Собко В.И.

Филиал МГУ имени М.В. Ломоносова в г. Душанбе

Сегодня образование рассматривается как философско-антропологическая категория, как одна из форм бытия человека, как пространство, где происходит становление собственно человеческого в человеке, обретение человеком всех тех качеств, которые позволят ему стать полноценным членом социума. Цель современного образования должна быть направлена на определение способов обретения человеком таких способностей, которые позволят ему стать на путь саморазвития и самообразования. Вооружившись такими способностями, человек научится брать на себя ответственность за своё дальнейшее совершенствование и развитие. Только стремление самого человека к самосовершенствованию позволит ему подняться до невообразимых вершин знания в той области, которая интересна для него, в которой он видит себя как неотъемлемую часть, область, в которой он хочет творить и делать открытия.

Слободчиков В. И. утверждает, что образование сегодня рассматривается как отдельная сфера жизнедеятельности общества, самостоятельная форма общественной практики. Это та сфера, где человек приобретает навыки, необходимые для его будущей деятельности и жизни в обществе, навыки, которые позволят ему взаимодействовать с другими членами общества, выживать в трудных условиях, решать задачи, неожиданно возникшие на его пути, брать на себя ответственность, самостоятельно принимать решения. [1, с.105]

Педагогика 30-80-х годов прошлого века отвергала некоторые основные общечеловеческие ценности образования, такие как свободу выбора, свободу мысли, индивидуальность восприятия мира, что не могло не препятствовать всестороннему, всеобъемлющему формированию полноценной личности. Педагогика того времени рассматривала ребёнка как объект, на который были направлены все педагогические усилия с единственной целью, передать подрастающему поколению как можно больше из накопленных человечеством знаний без учёта индивидуальных склонностей и интересов ребёнка. Выполнение программы ставилось во главу угла всего образовательного процесса. В такой системе совсем не было места для самовыражения личности, проявления её самобытности, неповторимости. Главным показателем успеха было успешное усвоение программы.

Подлинно демократическая и гуманистическая концепция образования по-новому ставит вопрос об объекте образования. Она против превращения ребенка в средство обучения и воспитания и считает, что ребенок не может выступать средством для реализации педагогических программ до тех пор, пока они не стали его мотивом, потребностью, или интересом. [2, с. 1]

Только подлинный интерес может стимулировать стремление к познанию, к желанию учиться и овладевать новыми знаниями в той области, которая представляет интерес для ребёнка. Это путь для самореализации и самосовершенствования личности. Интерес толкает ребёнка к новым познаниям, в то время как условия, при которых он вынужден выполнять то, что требует программа и учитель, как посредник между ним и программой, вызывает чувство неприятия и нежелания делать то, что ему приходится. Такое образование только вредит ученику, отбивает у него всякое желание и стремление овладевать новыми знаниями.

В гуманистической педагогике ученик, наряду с учителем выступает как активный участник образовательного процесса и в равной мере вносит вклад в этот процесс, в котором происходит его становление как личности. Гуманистический подход к воспитанию ставит в центр педагогики личность ребенка. Новая педагогика формирует у воспитателя взгляд на ребенка как самоценное, саморазвивающееся естественное явление, обладающее своей собственной логикой развития (саморазвития), которую нельзя игнорировать или пытаться

изменить, а можно лишь принимать такой, какая она есть. Исходя из этого и должно вести поиск средств и условий, оптимальных для развития данного индивида.

В настоящее время субъектами воспитания и образования становятся и педагог, и коллектив (группа) детей, и личность школьника. Только согласованные действия субъектов, их сотрудничество и творчество ведут к такой исследовательской и преобразовательной работе с материалом, которые изменяют и сам материал, и самих субъектов образования, и их взаимодействие, и взаимовлияние.

Идея гуманизации образовательного процесса помогает определить подлинную сущность образования. Она заключается в совместной деятельности учащихся и педагогов по реализации вместе выработанных целей и задач. В таком случае перед педагогом встает не проблема передачи готовых образцов нравственной и духовной культуры, а создания, выработки их вместе с учащимися. [2]

Таким образом, современный период в развитии образования характеризуется преобразованием всей образовательной системы в систему, ориентированную на самореализацию, духовное, нравственное, эмоциональное и ценностное развитие личности. Итак, сегодня главной целью образования является формирование личности ребёнка в процессе работы с конкретным материалом той или иной области знания, формирование основных качеств личности, таких как активность, инициативность, творчество, наблюдательность, ответственность, организованность, целеустремлённость и многие другие.

Такой тип образования, в основе которого лежит формирование новаторской, инициативной и творческой личности, ассоциируется с антропоцентрической моделью образования. Основная идея этой модели заключается в том, что все дети разные, но все потенциально наделены талантом, причем каждый своим, индивидуальным и неповторимым, и цель образования состоит в том, чтобы выявить, развить талант каждого путем совместной деятельности взрослых и детей; разнообразия контактов с разными культурами, разными проявлениями духовности; адаптации к нормам поведения различных этносов. Содержание образования не ограничено рамками учебных планов и программ, так как ребенок – это самонастраивающаяся и саморазвивающаяся система, которая сама подскажет, чему надо отдать предпочтение.

Идеи антропоцентризма зародились в глубокой древности, и с течением времени они развивались, уточнялись, но идея самоценности, уникальности и неповторимости каждого человека осталась неизменной. основополагающие принципы антропоцентрической образовательной модели: принцип индивидуализации; принцип свободного, естественного развития каждого ребенка, потенциально обладающего талантом; принцип развития творчества в каждом ребенке, что полностью исключает подражание или копирование чьих-либо действий. Эти принципы идут в разрез с существующими представлениями об образовании. Именно поэтому их очень трудно реализовать в процессе массового обучения детей. В общеобразовательной школе ученик по-прежнему выступает как объект для реализации государственной образовательной программы, и при этом никого из участников этого процесса не волнует, какими талантами наделён ученик от природы, и как эти таланты можно развить.

Основными методами, применяемыми в антропоцентрической образовательной модели, являются диалог, игра, свободное творческое общение, осуществляемое в группе детей совместно с учителем. Но лишь немногие учителя решаются использовать методы этой новой модели, так как большинство их коллег, будучи продуктом старой модели, старых подходов к образованию, критически относятся к таким попыткам учителей-новаторов и, более того, всячески препятствуют внедрению этих методов в существующий образовательный процесс.

Следуя антропоцентрической и гуманистической модели образования в контексте постоянно растущей потребности в развитии человеческого капитала, изначально

философские категории «свободы» и «автономии» становятся всё более популярными в контексте педагогики. [3, с. 360]

Жан-Жак Руссо (1712-1778), разрабатывая принцип свободного воспитания, пришёл к выводу, что педагог не должен навязывать ребенку свои взгляды, но должен предоставлять ему возможность расти и развиваться свободно. Д.А. Леонтьев определяет автономную личность как развивающуюся личность, которая стремится проникнуть в суть вещей и принимает на себя ответственность за происходящее.

На фоне всех этих преобразований в системе образования в целом, ситуация в сфере высшего образования требует внедрения нового типа обучения, такого обучения, в котором упор делается на интересы студентов с учетом их личного опыта, склонностей, способностей и профессиональной направленности. Такой тип обучения позволит студенту развить целый ряд качеств и способностей, в том числе целеполагание, принятие рациональных решений, выбор, самооценку и критическое осмысление собственной деятельности. Из чего следует, что автономия является одной из наиболее необходимых личностных характеристик в текущем образовательном контексте, а автономная деятельность становится ведущей формой деятельности.

Такая деятельность предполагает желание и готовность личности к относительно независимой деятельности, критическому размышлению, принятию важных решений и рациональному выбору с учётом возможных последствий. Независимость личности даёт возможность свободы выбора, что всегда являлось привлекательным в самых различных ситуациях. Когда человек получает право решать и нести ответственность за принимаемое решение, не оглядываясь ни на кого, кто мог бы помешать ему осуществить задуманное, он использует все имеющиеся в его распоряжении резервы и возможности, весь свой умственный потенциал, все свои задатки для решения поставленной цели. В конечном счёте, это ведёт к развитию ценных личностных и профессиональных качеств индивидуума. Продвижение автономии преподавателей и студентов должно помочь адаптировать всю систему образования к новым реалиям, которые будут определять структуру мира в будущем.

На сегодняшний день автор видит научно-исследовательскую работу студента в вузе как одну из форм автономной деятельности, так как здесь студент самостоятельно выбирает направление исследования в соответствии со своими интересами и потребностями, и имеет полную свободу выбора в определении пути достижения поставленной цели.

Научно-исследовательская работа (НИР) студента играет особую роль в становлении каждого студента. Она позволяет повысить уровень качества подготовки будущего специалиста с точки зрения изучаемой профессии.

Особенность студенческой научной работы состоит в том, что ее главной задачей является не решение важных научных проблем, а приобщение студентов к самостоятельной работе, углубление их знаний, развитие творческих способностей, критического мышления. Для развития у студентов таких способностей недостаточно только традиционных видов учебных занятий. Для этого нужна индивидуальная и коллективная исследовательская деятельность, выполнение творческой работы, постановка и проведение эксперимента, публичное обсуждение результатов исследований и т.д.

Научно-исследовательская работа формирует будущих профессионалов посредством использования индивидуально заданных задач. Эта работа направлена, прежде всего, на приобретение новых учебных и профессиональных навыков, решение творческого или практического вопроса, развитие самодисциплины, реализацию исследовательской способности и умения.

Одним из основных предметов в программе подготовки будущих дипломатов и специалистов направления «Международные отношения» является иностранный язык. Создатели авторской программы по английскому языку для студентов данного направления Филиала МГУ им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе включили НИР студента в программу последнего года обучения бакалавриата. На этой ступени обучения студенты уже владеют

достаточно высоким уровнем иностранного языка и могут читать и анализировать не только информационные статьи, но и аналитические материалы из специальных зарубежных изданий. С учётом этих факторов составители программы для четвёртого курса направления «Международные отношения» предлагают студентам выполнение проектного задания по теме модуля «Международный терроризм».

Project: Your group has been asked to research into the causes and consequences of international terrorism and determine the most feasible solutions to the problem. Write a research essay on your findings and prepare a presentation.

Включение компонента НИР в программу по обучению деловому английскому языку на четвертом курсе бакалавриата преследует ряд целей.

Во-первых, этот вид задания обеспечивает формирование и закрепление словарного запаса по теме, развивает письменные навыки студента, совершенствует навыки чтения специальной литературы, повышает профессиональные навыки работы с источниками информации. Во-вторых, каждый студент выполняет индивидуальную задачу, исследуя какой-то отдельный аспект общей темы. В ходе выполнения этой задачи студенту приходится развивать и укреплять самодисциплину, искать творческие подходы и развивать свои творческие способности, углублять знания для решения поставленной задачи, принимать решения, критически переосмысливать свои решения.

Приведём примеры отдельных проблем по теме «Терроризм», которые студенты обозначили для своего исследования с учетом своих интересов.

- 1. Hayat Tahrir Al-Sham as a threat to the Asad regime. (Mehrubon)**
- 2. Ethnic divisions in Rwanda (Saodat)**
- 3. The Taliban in Afghanistan (Madina)**

На следующем этапе студентам предстояло предложить научную идею, сформированную на основе обозначенной проблемы. Для этого студент должен был предварительно ознакомиться с достаточно большим объёмом литературы по теме «Терроризм», которая имеется в открытом доступе. Одновременно с этим студенты работают над модулем «Международный терроризм» с преподавателем в классе, используя пособие по этой же теме, в котором собраны соответствующие статьи и задания к ним.

Здесь приводятся научные идеи, выдвинутые студентами, которые интуитивно объясняют явление без промежуточной аргументации и базируются на уже имеющемся знании.

Mehrubon

The propagation of moderate Islam by Hayat Tahrir Al-sham is growing in Northern Syria and will spread to the rest of Syria in the next five years. Moderate Islam is defined by the following characteristics: 1. ___ 2. ___ 3. ___ Gradually, the moderates' views will undermine the spread of extremist Islam. As a consequence, moderate Islam will undermine the extreme Islamist views of the Assad regime and eventually lead to Assad's downfall.

Saodat

Ethnic divisions between Tutsis and Houthis are being exacerbated by terrorists in Rwanda as they target minority ethnic groups and government officials as a method of intimidation. The terrorists are hoping to accomplish 1. ___ 2. ___ 3. ___ through these methods of intimidation.

Madina

The Taliban in Afghanistan will become a threat to regional stability as it begins to implement Shaira law to suppress women's rights in political and educational opportunities, to stimulate the economy by reaching out to conservative countries for economic support and rule without an elected mandate

Как показала практика, студенты столкнулись с большими трудностями уже на первых этапах выполнения НИР и продемонстрировали свою неготовность к принятию самостоятельного решения, критическому переосмыслению своих решений, углублению знаний для решения поставленной задачи. Первые шаги по включению НИР студента в программу обучения иностранному языку, бесспорно, уже показывают скромные результаты

в реализации автономно ориентированной деятельности, но работа в этом направлении должна продолжаться.

Очевидно, включение компонента НИР в программу курса по иностранному языку создаёт условия для автономной деятельности студента в рамках курса. Каждый студент выполняет индивидуальное задание. В этом случае студент получает возможность для реализации права на свободу действия, самореализацию и свободу выбора. Студенту предоставляется полная автономия в выполнении исследования, что соответствует современным стандартам высшего образования и действующим законам и правилам в сфере образования во многих странах, где акцент делается на предоставление повышенной автономии, ответственности и независимости студентов и преподавателей университетов в рамках нового образовательного контекста [3, с. 364]. Такой подход соответствует мировым тенденциям в развитии высшего образования, в рамках которых автономия называется одной из ключевых необходимых компетенций всех профессионалов, и как подчеркивается в Европейской квалификационной системе, уровень автономии человека определяет уровень его квалификации [4].

В условиях автономии у студента формируется готовность проявлять инициативу, предлагать своё видение ситуации и возможные пути её решения. Необходимость использования в высшем образовании автономно ориентированного подхода поможет подготовить студентов и преподавателей к эффективному функционированию в быстро меняющемся обществе через преодоление различных препятствий. Будучи очень тесно связанной с процессом самоопределения, автономия сделает образовательный процесс желанным и приятным, приведёт к повышению производительности, увеличению самооценки, уверенности в собственных силах. Кроме того, студенты, как известно, учатся более эффективно, когда они участвуют в принятии решений о различных аспектах своего обучения.

Вполне очевидно, что автономно ориентированный подход к образовательному процессу в вузе отвечает современным требованиям формирования личности, но следует учитывать то, что для реализации нового подхода нужны новые методики. Такие методики должны основываться на механизмах диалога, рефлексии и сотрудничества. Правильно организованная научно-исследовательская работа студента является одной из таких методик и должна, по мере возможности, активно использоваться на старших ступенях обучения иностранному языку в вузе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Слободчиков В. И. Психология становления и развития человека в образовании // Вестник СПбГУ. Сер. 16. 2016. Вып. 1 С.100-108
2. Gazman O.S. [From authoritative education to the pedagogy of freedom]. *Novyye tsennosti obrazovaniya* = New educational values. 1995; 2:16-45. Available at: <http://www.studfiles.ru/preview/2977308> (assessed 22.04.2017). (In Russ.)
3. Гаврилюк О. А. Автономно ориентированный подход в высшем образовании: теоретические основания и практическое применение // Интеграция образования. 2017. Т. 21, № 3. С. 360–370. DOI: 10.15507/1991-9468.088.021.201703.360-370
4. European Commission. Rethinking Education: Investing in Skills for Better Socio-economic Outcomes, COM. 2012. 669/3.

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ РАБОТА СТУДЕНТА КАК ФОРМА РЕАЛИЗАЦИИ АВТОНОМНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ

На сегодняшний день образование — это сфера, где человек приобретает навыки, необходимые для его будущей деятельности и жизни в обществе. Следуя антропоцентрической и гуманистической модели образования в контексте постоянно растущей потребности в развитии человеческого капитала, изначально философские категории «свободы» и «автономии» становятся всё более популярными в контексте педагогики. Продвижение автономии преподавателей и студентов в сфере высшего образования требует внедрения нового типа обучения, такого обучения, в котором упор делается на интересы студентов с учетом их личного опыта, склонностей, способностей и профессиональной направленности. Автор видит научно-исследовательскую работу

студента в вузе как одну из форм автономной деятельности. Включение компонента НИР в программу по обучению деловому английскому языку на четвертом курсе бакалавриата по направлению «Международные отношения» в Филиале МГУ им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе создаёт условия для автономной деятельности студента в рамках курса, а использование в высшем образовании автономно ориентированного подхода помогает подготовить студентов и преподавателей к эффективному функционированию в быстро меняющемся обществе. Будучи очень тесно связанной с процессом самоопределения, автономия делает образовательный процесс желанным и приятным, и ведёт к повышению производительности, увеличению самооценки, уверенности в собственных силах.

Ключевые слова: автономия, автономно ориентированный подход, научно-исследовательская работа студента, объект, субъект образования, метод

КОРИ ИЛМӢ-ТАДКИКОТИИ ДОНИШЧӢӢН ҲАМЧУН УСУЛИ МУСТАҚИЛОНА ДАР ОМУӢЗИШИ ТАЪЛИМ

Имрӯз маориф соҳаест, ки дар он шахс малакаҳои заруриро барои фаъолият ва ҳаёти ояндаи худ дар ҷома ба даст меорад. Дар паи модели антропоцентрикӣ ва гуманистии таълим дар шароити эҳтиёҷоти пайвастаи афзоида ба руҳи сармоҷи инсонӣ, дар заминаи педагогика категорияҳои ибтидоии фалсафии «озодӣ» ва «автономия» торафт бештар маъмул мегарданд. Дар мактабҳои олии мустақилияти муаллимон ва студентон мусоидат кардан лозим аст, ки типҳои нави таълим чорӣ карда шавад, ки он ба манфиати донишҷӯён, ба назар гирифтани таҷрибаи шахсӣ, майлу қобилият ва самти касбии онҳо нигаронида шудааст.

Муаллиф қори илмии студентонро дар донишгоҳ яке аз шаклҳои фаъолияти автономӣ медонад. Дохил намудани ҷузъи тадқиқотӣ ба барномаи таълими забони англисӣ дар курси чоруми бакалавр дар баҳиши «Муносибатҳои байналмилалӣ» дар Филиали донишгоҳи давлатии Маскав ба номи М.В. Ломоносови шаҳри Душанбе барои фаъолияти автономии донишҷӯён дар доираи курс шароит фароҳам меоварад. Илова бар ин, истифодаи равиши худмухтор нигаронидашуда дар таҳсилоти олии омода намудани донишҷӯён ва омӯзгорон барои фаъолияти самаранок дар ҷомаи зудтаъғирёбанда мусоидат мекунад.

Мухторият бо раванди худмауайянкуни хеле зич алоқаманд буда, раванди таълимро матлуб мегардонад ва боиси афзоиши ҳосилнокии меҳнат, баланд шудани баҳо ва эътимод ба худ мегардад.

Калидвожаҳо: мустақилият, усули мустақилона нигаронидашуда, қори тадқиқотии донишҷӯён, объект, предмети таълим, метод.

STUDENT RESEARCH WORK AS A FORM OF AUTONOMOUS LEARNING

Modern education is a platform for an individual to develop the skills that are required for successful functioning in society. In accordance with the anthropological and humanistic models of education and at the backdrop of the growing need for human capital, the initially philosophical concepts of “freedom” and “autonomy” are becoming more and more popular in pedagogy. Implementation of teacher and student autonomy in higher education requires new approaches to education with a view to students’ interests, their personal experience, abilities, and specialty. The author regards a student’s research work as a form of self-regulated autonomous study. Thus, to ensure the implementation of autonomous learning in the fourth year of the English for professional purposes course for International Relations students at the Moscow Lomonosov State University in Dushanbe research work was included in the syllabus as its main component. It is important to note that applying the new approach of self-regulated autonomous learning will help to better prepare both teachers and students for effective performance in the fast changing world. Being closely connected with the process of self-identification, autonomy increases efficiency, self-esteem, and confidence of an individual.

Key words: autonomy, autonomous approach, student research work, object of education, subject of education, method

Сведения об авторе:

Собко Валентина Ивановна – ст. преподаватель кафедры лингвистики Филиала МГУ имени М. В. Ломоносова в г. Душанбе. Телефон: (992)918-65-60-45; E-mail: flstjk@gmail.com

About the author:

Sobko Valentina Ivanovna - Art. Lecturer in the Department of Linguistics of the Branch of Moscow State University named after M. V. Lomonosov in Dushanbe. Phone: (992) 918-65-60-45; E-mail: flstjk@gmail.com

**УДК-56
ББК-114**

**ЧАБҲАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОМОДАСОЗИИ ОМУЌЗГОРОН БА
ИТТИЛОТИКУНОНИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ**

*Ахмедова Манижахон Фаррухҷонова
МДТ «ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров»*

Гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ тағйироти назаррасро дар тамоми системаи иқтисодии давлат пешбинӣ мекунад, ки ин бунёди заминаи нави идоракунии иттилоотӣ барои рушди ҷомеа, ташаккули ҳавасмандии принсипан нави иҷтимоӣ ва имкониятҳои технологӣ, истифодаи васеи амалии навовариҳо ва донишҳо барои афзоиши босуръати маҳсулнокии меҳнат ва дар ин замина беҳтар шудани сифати зиндагиро нишон медиҳад. Комилан возеҳ аст, ки ҳалли масъалаҳои мубрами ҷомеаи иттилоотӣ ба ҳалли масъалаҳои системаи муосири маориф вобаста аст, ки онҳо бояд таҳлил ва ҳалли мушкилоти иттилоотие, ки дар ҷомеа ба миён меоянд, бояд ба шароити муосири ҷомеаи иттилоотӣ тавассути иттилоотикунонии маориф мутобиқ карда шаванд [6, 110].

Парадигмаи нави таълимиро шартан метавон стратегияи «таҳсилот барои оянда» номид, зеро имрӯз мо метавонем дар бораи принсипи нави истеҳсоли иттилоот - идоракунии иттилоотӣ сӯҳбат кунем [4, 144].

Истеҳсол ва истифодаи иттилоот самти муҳими истифодаи дониш, маҳорат ва малакаи ҳар як иштирокчии муҳити иттилоотӣ шуда истодааст. Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки дониши назариявии иттилоотӣ як навъ модели идеализатсия мебошад, ки номутаносибии рушди иттилооти ҷомеаро ба назар намегирад, ки он инҳоро дар бар мегирад:

1) тағйирёбии доимӣ ҷомеаи иттилоотӣ, ки аз иқтисодиёт, ҳуқуқ ва назарияи педагогӣ пеш гузаштаанд;

2) ҷараёнҳои ҷаҳонии афзояндаи иттилооти гуногун, ки аксар вақт аз ҷиҳати меъёрҳои ахлоқӣ ва маънавият пайгирӣ карда намешаванд;

3) афзоиши аз ҳад зиёди технологияҳои иттилоотӣ боиси нашудани мушкилоти инсонӣ дар ҷомеа мегардад;

4) паҳншавии ақлонӣ ва баргарафасозии унсурҳои ҳассос ба маънои асли ба гуманизм, идеали гуманистии инсон ва фарҳанг зарба мезананд.

Баргараф кардани ин зиддиятҳо, пешгирӣ, таҳрифоти эҳтимолии ҷомеаи иттилоотӣ, инчунин дар бунёди заминаи нави идоракунии иттилоот барои рушди ҷомеа, ташаккули ҳавасмандии комилан нави иҷтимоӣ ва қобилиятҳои технологӣ, ки истифодаи васеи амалии навовариҳо ва донишҳоро барои такмилдиҳии меҳнат ва дар ин замина баланд бардоштани сифат сахм мегиранд - зиндагӣ, фарҳанги иттилоотӣ номида мешавад. Ҳадафи глобалии стратегияи фарҳанги иттилоотӣ - ташаккули идорашавандаи ҷомеаи иттилоотии устувор ва шахси нав дар он мебошад. Ин ҳадафи стратегиро метавон бо талошҳои пайвастаи шахс, ҷомеаи ҷаҳонӣ бо мавқеи пешрафта ва фаъоли давлат ва субъектҳои системаи таълимӣ, ки ба рушд ва баланд бардоштани сатҳи фарҳанги иттилоотӣ равона шудаанд, ноил шудан мумкин аст, дар ҳоле ки тамаркузи нокифояи кӯшишҳо барои рушди ҷудонашавандаи он метавонад боиси он гардад, ки дар шароити иттилоотӣ тарқиш дар ягон минтақа фаъолияти пурсамари

имконпазир нахоҳад буд. Нақши бартаридоштаи фарҳанги иттилоотиро дар соҳаи иттилоотикунони таълим бисёр муҳаққиқони муосир Ю.С.Брановский, Ю.С.Зубов, Г.И.Иброҳимов, Э.М.Ибрагимова, Н.В.Макарова дар ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф мекунанд [9, 180]. Аз ин рӯ, ташаккул ва рушди фарҳанги иттилоотӣ дар муҳити таълимӣ ин як фармоиши иҷтимоии ҷомеаи нави иттилоотӣ мебошад, ки пайванди марказии он - шахс ҳамчун субъекти фарҳанги иттилоотӣ мебошад. Вазифаи роҳбарикунандаи системаи таҳсилоти олии аз фароҳам овардани шароит барои ташаккул ва рушди сатҳи воқеии касбии нигаронидашудаи фарҳанги иттилоотии донишҷӯён иборат аст, ки ба қадами умедбахши пешрафтаи рушди ҷомеаи иттилоотӣ мувофиқанд.

Масъалаи ташаккул ва рушди фарҳанги иттилоотии омӯзгор махсусан муҳим аст. Ҷомеаи иттилоотӣ ба муаллими типи нав - шахси дорои иқтидори эҷодӣ, қобилияти рушди касбии худ ва дарки танқидии ҷараёни доимоафзоюндаи иттилоот ниёз дорад. Танҳо омӯзгор ба туфайли хусусиятҳои касби худ, ки худ фарҳанги баланди иттилоотӣ дорад, метавонад онро дар байни донишҷӯён ташаккул ва инкишоф диҳад. Аммо, таҳлилҳое, ки дар ҷараёни таҳқиқот гузаронида шуданд, нишон доданд, ки дар системаи муосири маориф, мушкилоти ташаккул ва рушди фарҳанги иттилоотӣ то ҳол мақоми яке аз ҳадафҳои пешбарандаи тайёрии касбии донишҷӯёнро ба даст наовардааст ва бо вучуди доираи хеле васеи нашрияҳо оид ба фарҳанги иттилоотӣ, имрӯз ягон ҳаҷми муқарраршудаи ин мафҳум, инчунин тафсири он вучуд надорад. Рушди ноқофии ин муаммо дар системаи муосири таълим боиси он мегардад, ки рушди фарҳанги иттилоотии омӯзгори оянда аз бисёр ҷиҳатҳо ба таври эпизодӣ ба амал меояд.

Тибқи бархӯрди системавӣ ва сохторӣ, фарҳанги иттилоотӣ ташаккули миқёси калон ва бисёрсатҳӣ буда, маҷмӯи таркибии категорияҳои асосие мебошад, ки ғояҳо дар бораи ҷомеаи иттилоотӣ дар «дониш», «иттилоот» ва «фарҳанг» асос меёбанд: Онҳо захираҳоеро инъикос мекунанд, ки табиати беназир доранд ва аз ҳисоби истифодаи онҳо ҳаҷм ва арзиши онҳо меафзояд [19, 304]. Ин категорияҳо аз ҷиҳати захираҳои оянда баррасӣ карда мешаванд, зеро онҳо ба шарофати кӯшишҳои зехнии инсон нав мешаванд.

Ҳамкориҳои субъектҳои фарҳанги иттилоотӣ ҳам дар сатҳи ҷомеа ва ҳам дар сатҳи шахс ба амал меояд ва ҳарду дар шароити баррасӣ хусусиятҳои хоси табдили иттилоотӣ ва равандҳои фарҳангиро ба шаклҳои нав ошкор месозанд. Пас, ба маънои васеъ, дар бораи фарҳанги иттилоотии тамаддун, давлат, миллат, минтақа, системаи маориф (масалан, фарҳанги иттилоотии системаи таҳсилоти олии муассисаи мушаххаси таълимӣ), ҷомеаи илмӣ ва омӯзгорӣ, омӯзгорони мактабҳои олии, донишҷӯён ва ғайра мо метавонем гӯем.

Фарҳанги иттилоотӣ ва механизми фаъолияти онро метавон дар сатҳҳои зерин баррасӣ кард:

- 1) фарҳанги иттилоотӣ ҳамчун ягонагии диалектикаи фарҳанги маънавӣ ва моддӣ, яъне ҳамчун ҷузъи таркибии фарҳанги умумии шахс;
- 2) фарҳанги иттилоотӣ ҳамчун ҷузъи фарҳанги касбии гурӯҳҳои муайяни одамон;
- 3) фарҳанги иттилоотӣ ҳамчун ҷузъи фарҳанги педагогии омӯзгор;
- 4) фарҳанги иттилоотӣ ҳамчун ҷузъи салоҳияти касбии омӯзгор. Дар педагогика дар масъалаи муайян кардани ҷузъҳои асосии функционалӣ ва сохторӣ ягонагӣ вучуд надорад.

Чудокунии қисмҳо, зерсистемаҳо дар системаи намунавӣ абстраксияи анъанавӣ мебошад. Ҷузъҳои ин система бояд табиати диалектикӣ, бисёрсатҳии фарҳанги иттилоотӣ, табиати яқлукт, инкишофёбандаи онро инъикос кунанд ва инчунин барои ҳифз ва рушди фарҳанги иттилоотӣ ҳамчун система зарур ва кофӣ бояд пешниҳод карда шаванд. Дар асоси омӯзиши назариявии муаммои муайян кардани моҳияти мафҳуми «фарҳанги иттилоотӣ», ҷузъҳои пешбарандаи муҳтавои ин мафҳумро фарқ мекунем:

- 1) маърифатӣ (системаи асосии дониш дар бораи фарҳанги иттилоотии омӯзгори муосир);
- 2) аксиологӣ (системаи самтҳои арзишӣ, меъёрҳо ва қоидаҳои рафтори шахс ҳамчун субъекти иттилоот дар фазои иттилоотӣ);
- 3) иродаи қавӣ (ангезаҳои истифодаи дониш, малака ва малакаҳои фарҳанги иттилоотӣ);

- 4) психофизиологӣ (қобилиятҳое, ки барои амалисозии фаъолияти иттилоотӣ заруранд);
- 5) методологӣ (усулҳои оқилонаи фаъолияти иттилоотӣ);
- 6) иттилоотӣ (маҳорат ва малакаи муошират тавассути технологияҳои иттилоотӣ).

Арзишҳо асоси фарҳанг мебошанд, зеро онҳо асоси меъёрҳои иҷтимоӣ барои амалиёт дар ҷомеаи муайян паҳн шудаанд. Меъёрҳо арзишҳои ҷомеаро татбиқ мекунанд. Арзишҳо ва меъёрҳо тавассути афзалиятҳо - афзалиятҳои маҳсулоти иҷтимоӣ зоҳир мешаванд. Системаҳои афзалиятнок аз гузаштаи таърихӣ одамон ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ реша мегиранд ва ҳеле суст тағйир меёбанд [11, 66].

Дар натиҷа, имрӯз як масъалаи шадиди меъёрҳои таснифи баъзе падидаҳои фарҳангӣ ҳамчун арзишҳои воқеӣ ба миён омадааст. Чараҳои босуръат афзояндаи иттилооти гуногун, ҷун қоида, зиёдати ва сифати номуайян доранд ва бо ин мураккабтарин муаммои зиндагии ҷомеаҳо дар муҳити нави иттилоотӣ ба вучуд меоранд. Аз ин рӯ, фарҳанги иттилоотӣ барои ҳамоҳанг сохтани ҷаҳони иттилоот ва фарҳанг, тағйир додани муносибатҳои амиқ, арзишӣ тавассути муносибати гуманистӣ ба иттилоот тарҳрезӣ шудааст, ки бояд бо бартарияти ғояи инсон дар муҳити иттилоотӣ ва фарҳангӣ ҳамчун интиқолдиҳандаи фаъолияти иҷтимоӣ, ки бо муносибати муайян ба технология, инъикоси фарҳанг дар он ва анъанаҳо алоқаманд бошад.

Ҳангоми иҷрои нақшаҳои иҷтимоӣ дар асоси маълумот аз хусусияти майлҳо қобилиятҳо ташаккул меёбанд. Онҳо роҳи эҳтимолии татбиқро муайян мекунанд, яъне ки чӣ гуна инсон метавонад имконоти худро дарк кунад. Андозаи фаъолияти одамон дар суботқорӣ онҳо дар иҷрои нақшаҳо яқин мебошад. Манбаи фаъолияти шахсӣ, ки барои ин таҳқиқот муҳим аст, эҳтиёҷоте мебошад, ки Д.И.Блуменау ҳамчун «эҳтиёҷот» ба манфиатҳои муайяни иҷтимоӣ муайян кардааст [20, 79]. Дар робита ба ин, ба масъалаи таносуби ниёзҳои иттилоотӣ шахс ва захираҳои иттилоотӣ, ки онҳо таъмин мекунанд, рӯ овардан лозим аст.

Имрӯз механизми рушди иттилоот тағйир меёбад. Агар пештар ҳавасмандгардонии рушд фосилаи байни ду функсияи баррасишаванда буд, имрӯз афзоиши босуръати арзиши функсияи захираҳо ба назар мерасад [5, 79]. Ба андешаи мо, ин аз он сабаб ба амал омадааст, ки амалияи ҳаёт аз назарияи педагогӣ пештар аст, ки ҳоло дар марҳилаи ҷамъоварии таҷриба барои пешгирии таҳрифоте, ки дар натиҷаи ба амалории воқеӣ дар соҳаи иттилоот мебошад.

Дар баробари ин аксарияти одамон танҳо аз миқдори иттилооте, ки барои таҳияи ҳалли аз ҷиҳати иқтисодӣ, ё ба даст овардани натиҷаи беҳтарин заруранд, маълумоти маҳдуд доранд. Ниёзҳо худ аз худ пайдо намешаванд, онҳо ҳавасмандии рафторро муайян мекунанд ва дар фаъолият ошкор карда мешаванд. Таҳқиқоти мазкурро дар доираи фаъолияти омӯзгорӣ маҳдуд карда, мо мундариҷаи фаъолияти педагогиро дар муҳити нави иттилоотӣ ва таълимӣ ҳамчун: а) маълумоти доимӣ; б) маълумоти тағйирёбанда; в) маълумоти ҷорӣ ва ниҳойи дида мебароем. В.А.Кан-Калик фаъолияти педагогиро ҳамчун ҷанбаи иттилоотӣ ва иҷроия муайян мекунад, ки ҳамаи ҷузъҳои муҳими дигарро муттаҳид мекунад ва дар роҳҳои фаъолияти онҳо миёнаравӣ мекунад [5, 110]. Аз ин рӯ, фаъолияти омӯзгориро ҳамчун як раванди иттилоотӣ ва иртиботӣ метавон баррасӣ кард, ки муваффақияти онро қобилияти омӯзгор дар амалисозии «алоқа» бо донишҷӯён ҳангоми кор бо иттилооти тағйирёбанда муайян мекунад [20, 85].

Инноватсия яке аз ҷузъҳои муҳими фарҳанги иттилоотӣ шахсияти омӯзгори оянда мебошад, ки имконият медиҳад, ки ба умқи рафтори иттилоотӣ донишҷӯён ворид шавад. Рушди он дар раванди таълимӣ (иттилоотӣ) тадриҷан ва мақсаднок гузаштани шахсро аз сатҳи «поёнии» ниёзҳои иттилоотӣ ва самтҳои арзишӣ ба як навъ, сифатан фарқкунанда пешбинӣ мекунад. Азҳудкунӣ малақаҳои зарурии иттилоотӣ, ки онҳо мо малақаҳои тафсир кардани амалҳои иттилоотӣ тавассути коркарди иттилоот ва интиқол аз нуқтаи назари истифода бурдани технологияҳои ҳам анъанавӣ ва ҳам иттилоотӣ нав медонем [16, 102].

Технологияҳои иттилоотӣ ва асбобҳои компютерӣ системаи сифатан нави иттилоотӣ компютериро ташкил медиҳанд, ки заминаҳои пурзӯргардонии раванди таълимро ҳамчун намуди муҳимтарини фаъолияти зеҳнӣ фароҳам меоранд [1, 238].

Дар натиҷа, омӯзгор ба сатҳи кофии баланди фарҳанги иттилоотӣ ниёз дорад, ки унсури ҷудонашавандаи фарҳанги умумӣ ва касбии ӯст, ки имкон медиҳад истифодаи барномаҳои дидактикии беасоси компютери ро бо мақсадҳои таълимӣ, беасос тақрор кардани таълими анъанавӣ маҳдуд созад. Аммо, дар марҳилаи кунунии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим, баъзе камбудихоро метавон муайян кард: ҳалли сусти масъалаҳои ташкилӣ ба истифодаи пурраи онҳо дар раванди таълим имкон намедиҳад; аксар вақт барои онҳо ягон ҳуҷҷати баландсифат вучуд надорад, ки мувофиқати истифодаи онҳоро муайян мекунад; ҳангоми банақшагири шароити кор ва сатҳи ибтидоии фарҳанги иттилоотии ҳайати омӯзгоронро пурра (баъзан комилан) ба назар намегиранд.

Ҳамин тариқ, дар амал таъминоти илмии асосноки иттилоотӣ ва технологияи унсуриҳои автоматизатсияи раванди таълим ва таҷҳизоти техникий зарурӣ барои васоити компютери омӯзгорӣ зарур аст [23, 100]. Бо чунин таъминот, имкони пешрафти мунтазам дар фазои иттилоотии соҳаи педагогӣ ва бартарафсозии пайвасти марҳилаҳои мунтазами рушди он фаъол карда мешавад. Фарҳанги иттилоотӣ ҳамчун мафҳуми педагогӣ буда, ба мисли мафҳуми ҳар як илми дигар, доимо дар инкишоф аст; он фасеҳ ва ояндабин аст; он зери таъсири омилҳои мухталиф (сиёсӣ, иҷтимоӣ - иқтисодӣ, илмӣ ва техникӣ) тағйир меёбад, ки муваққиман ё ғайримуваққим ба рушди он таъсир мерасонанд.

Ҳамгироии фарҳанги иттилоотӣ имкон медиҳад, ки дар раванди таълим ташаккул ва рушди ҳамаҷонибаи ҷаҳонбинии иттилоотии донишҷӯён, ки ба талаботҳои принципҳои асосноккунӣ ва гуманизатсияи таълимот ҷавобгӯ мебошанд, ташаккули дониши муҳимтарин, устувор ва дарозмуддат, ки дар асоси дарки ҳамаҷонибаи тасвири муосири ҷаҳон, ки аз ҷониби олами кайҳонӣ, олами инсонӣ ва ҷомеа муаррифӣ шудааст, ҳамкориҳои инсон бо табиат тавассути фаъолияти башардӯстона ва технологӣ, ташаккули назари ҳамаҷонибаи энциклопедии дунёи муосир ва мавқеи инсон дар ин ҷаҳон; азхудкунии асосҳои фарҳанги ягонаи инсонӣ дар инъикоси гуманитарӣ ва табиӣ он; таъмини сатҳи системавии маърифати воқеият, қобилияти дидан ва истифода бурдани механизмҳои худтанзимкунии падидаҳо ва равандҳо; фароҳам овардани заминаи фарҳанги касбии меҳнат ва малақаҳои касбӣ; ташаккули ниёзҳо ва омодагӣ ба худомӯзиро баррасӣ менамояд [18, 104].

Ташаккул ва нигоҳдории фарҳанги иттилоотӣ дар тӯли ҳаёт идома меёбад ва бидуни арзиши таърихӣ ва шахсан асоснокшуда ва муносибати маърифатии субъектҳо, ки ба талаботи ҷомеа оид ба тайёрии касбии омӯзгор ҷавобгӯ мебошанд, ғайривоқеӣ мебошанд. Комилан аён аст, ки сатҳи фарҳанги иттилоотӣ бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ яқсон буда наметавонад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллаев С. Развитие высшего образования в Таджикистане. Худжанд. 1996.-238с.
2. Ананьев Б.Г. Познавательные потребности и интересы. «Ученые записки ЛГУ. Психология», 1959.
3. Ананьев С.А. Интерес научению в современной психологии и педагогики. Киев, 1975.
4. Аникеева Н.П. Воспитание игрой.-М.: Просвещение, 1987.-144с.
5. Аристова Л.П. Активность учения школьников. М., Просвещение, 1968.
6. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы.-М.: Высшая школа, 1976.-199с.
7. Архипов А.П. Создание условий для проявления успеха как формирования положительного отношения к деятельности. «Ученые записки Красноярского педагогического института», т. VIII, вып. 2. «Красноярский рабочий», 1957.
8. Архипов М.М. Воспитание интереса к математике. «Математика в школе», 1964, №5
9. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление.- М.: Политиздат, 1981.-180с.
10. Бабанский Ю.К. Поташкин М.М. Оптимизация педагогического процесса.-Киев.: Рад. школа, 1983, -287с.
11. Бабанский Ю.К., Ильина Т.А., Сорокин Н.А. и др. Педагогика, - М., 1983.
12. Байсеркеев Л. Методические основы формирования активной позиции педагогически запущенных детей // Поиск.- 1998.- №1.
13. Бауман Д.Э. Интерес как средство активизации мышления. В сб.: «Роль интереса в педагогическом процессе», вып. II. Хабаровское книжное издательство, 1958.

14. Бойков Ф.Я. Воспитание у школьников интереса к исследовательской работе. «Советская педагогика», 1965, №7
15. Башарин В.Ф. Педагогическая технология: Что это такое? // Специалист. – 1993-№9 С.25-27.
16. Беляев М.Ф. Основные положения психологии интереса «Учение записки Иркутского педагогического института» вып. V, 1940.
17. Беляева Н.А. Пути повышения интереса к учению. «Труды»// научной конференции», т.П, кн.1 Новосибирск, 1958.
18. Берлайн Д.Е. Любознательность и поиск информации. «Вопросы психологии», 1966, №3
19. Бесколько В.П. Основы теории педагогических систем. Воронеж. Изд. Воронеж. гос. у-та, 1977.-304с.
20. Бим И.Л., Пассов Е.И. Книга для учителя к учебнику немецкого языка для 11 класса средней школы.- М.: Просвещение, 1990.-79с.
21. Блауберг М.В., Садовский В.Н., Юдин Э.Г. Системный подход: предпосылки, послышки, проблемы, трудности. М.: Знание, 1969.
22. Блум Ф., Лейзерсон А., Хофстедтер Л. Мозг, разум и поведение.- М.: Мир, 1988.-248с.
23. Богоявленский Д.Н., Менчинская Н.А., Психология учения. «Психологическая наука в СССР», т. II. М., Изд-во АПН РСФСР, 1969.
24. Ashrapov, V.P. Communicative culture and its sway over students` personal development / V.P. Ashrapov // Наука и инновации - современные концепции: сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума, Москва, 30 декабря 2021 года. – Москва: Инфинити, 2021. – Р. 66-71.
25. Ashrapov, V.P. Distance tuition for foreign languages teaching / V.P. Ashrapov // Высшая школа: научные исследования: материалы Межвузовского международного конгресса, Москва, 23 декабря 2021 года. – Москва: Инфинити, 2021. – Р. 91-95.
26. Ashrapov, V.P. Usage of video materials for teaching a foreign language / V.P. Ashrapov, E.A. Azimov // Высшая школа: научные исследования : материалы Межвузовского международного конгресса, Москва, 23 декабря 2021 года. – Москва: Инфинити, 2021. – Р. 86-90.
27. Rashidova, D. The role and contribution of the leader of the nation Emomali Rahmon in the study and tuition of foreign languages / D. Rashidova, V. P. Ashrapov // Наука и инновации - современные концепции : сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума, Москва, 30 декабря 2021 года. – Москва: Инфинити, 2021. – Р. 44-48.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ ДЛЯ ИНФОРМИРОВАНИЯ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ

Ахмедова Манижахон Фаррухджоновна

Статья посвящена одной из самых актуальных проблем современной системы высшего образования - информационной культуре студентов. Раскрывается приоритетность данной проблемы как одной из ведущих задач современного педагогического образования, направленных на повышение его качества, анализируются и обобщаются основные подходы к проблеме уровней развития информационной культуры, определяются перспективы ее развития у студентов. Информационные технологии и компьютерные средства создают качественно новую систему дают основу для усиления учебного процесса как важнейшего вида интеллектуальной деятельности. Учителю необходим достаточно высокий уровень информационной культуры и он является неотъемлемой частью его общей и профессиональной культуры, что позволяет ему ограничивать использование необоснованных компьютерных дидактических программ в образовательных целях без необоснованного дублирования традиционного обучения. Инновация один из важнейших информационных компонентов личности будущего учителя, позволяющей ему глубже изучить информационное поведение учащихся.

Ключевые слова: информационная культура студентов, информационное общество, управление информацией, развитие информационной культуры, информационные технологии, информационные навыки, информационная среда, система ценностей.

THEORETICAL ASPECTS OF THEACHER TRAINING TO INFORM THE LEARNING PROCESS

The article is devoted to the relevant problem of the modern system of higher education- the problem of students» information competence. The article shows the priority of the quality improvement in students» adequacy for high technology; analyses and generalizes the main approaches to the information development in students, defines their perspectives. Information technology and computer tools create a qualitatively new computer information system, provide a basis for strengthening the educational process as the most important type of intellectual activity. A teacher needs a sufficiently high lever of information culture, which allows him to limit the use of unfounded computer didactic programs for educational purposes without unreasonable repetition of traditional theater. Innovation is one of the most important informational components of a future teachers personality, allowing him or her to delve deeper into student information behavior.

Key words: student information culture, information society, information management, development of information culture, information technology, information skills, information environment, value system

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ахмедова Манижахон Фаррухҷонова- муаллимаи кафедраи умумидонишигоҳии педагогикаи умумии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» (Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хуҷанд), E-mail: Manija94Farrukhi@mail.ru Тел. 937750800

Сведения об авторе:

Ахмедова Манижахон Фаррухҷонова -преподаватель кафедры общей педагогики ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова» (Республики Таджикистан, Худжанд), E-mail: Manija94Farrukhi@mail.ru Тел. 937750800

Manijahon Farrukhjonovna – teacher of the department pedagogic SEI Khujand State University named after academician B. G. Gafurov (Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: Manija94Farrukhi@mail.ru Тел. 937750800

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузори карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуются основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2022. № 2(12)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.pedagog.tgpu.tj

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 22,49 усл. п.л. 28,07
Подписано в печать 22.05.2020 г. Заказ №2020/30-01
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г. Душанбе, ул. Рудаки 121.